

Н.К.КРУПСЬКА

ПЕДАГОГІЧНІ
Т В О Р И

五

5

АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК РРФСР

Н.К.КРУПСЬКА

ПЕДАГОГІЧНІ
ТВОРИ
В ДЕСЯТИ ТОМАХ

•

За редакцією

*М. К. ГОНЧАРОВА, І. А. КАІРОВА,
І. В. ЧУВАШОВА*

ВИДАВНИЦТВО «РАДЯНСЬКА ШКОЛА»

ІНСТИТУТ ТЕОРІЇ І ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ АПН РРФСР

Н.К.КРУПСЬКА

ТОМ П'ЯТИЙ

ДИТЯЧИЙ
КОМУНІСТИЧНИЙ
РУХ

•

ПІОНЕРСЬКА
І КОМСОМОЛЬСЬКА
РОБОТА

ПОЗАШКІЛЬНА
РОБОТА З ДІТЬМИ

КИЇВ — 1964

371
К84

Текст і примітки підготував
Я. Н. НАДЕЖДІН

Н. К. Крупська (1936 г.)

1919 ~ 1930

ЯК УЧИТИСЬ?

(ЛИСТ ДО МОЛОДІ)

Червоний привид соціалістичної революції ширяє над Європою.

Робітнича молодь, що виросла в обстановці світової війни, затіяної капіталістами з-за поділу світу, глибоко ненавидить буржуазний лад. Вона була свідком всього того горя, сліз, гноблення, лиха, розрухи, які принесла з собою ця злочинна війна. Війна з нешадною очевидністю показала всім, що робітники, селянські маси для буржуазії не більш як гарматне м'ясо. І якщо літні люди, надломлені знегодами, байдуже іноді чекали, яке ще нещастя звалиться на їх голову, то робітнича молодь з властивим для молодості завзяттям приєдналася до тих, хто гучно проголосив: хазяйнуванню буржуазії треба покласти край, трудящі повинні взяти свою долю в свої власні руки.

Молодь героїчно захищає революцію із зброєю в руках і водночас прагне взяти участь у будівництві нового життя, у будівництві світлого майбутнього.

Але як, йдучи на фронт, необхідно запастися гвинтівкою, так, прагнучи будувати нове життя, необхідно озброїтись силою знань.

Пануючі класи завжди чудово розуміли, що їх панування тримається на темноті і несвідомості народних

мас, і тому старались довгий час не давати ніяких знань трудящим, а коли це стало неможливо, почали давати їм лише обривки знань, та й то в перекрученому, фальсифікованому вигляді.

Ось чому робітнича молодь дуже погано озброєна знаннями, не була зовсім у школі, а коли й була, то небагато чого в ній навчилась. У нас в Росії шкільно особливо мало. А тим часом молоді тепер потрібно дуже багато знати, щоб навчитись бути справжніми господарями життя.

Йї треба звернути особливу увагу на свою самоосвіту. Треба приділяти їй якомога більше часу.

Звичайно, в такий час, як тепер, коли молодь кипить і найкращі в її рядах готові віддати життя, захищаючи революцію, заклик до самоосвіти звучить для багатьох розхолоджуюче, здається їм заклик відірватися від боротьби, від революційної роботи і засісти за книжку. Блискучі очі тьмяніють, і чути мляву відповідь: «Так, ми знаємо, яким важливим є знання...». І почувається, що відірватися від цього кипучого, блискотливого, захоплюючого колективного життя вище їх сил.

Але самоосвіта до самоосвіти не приходиться. Справжня самоосвіта виконується не в кабінетах, а в процесі активної участі в колективному житті. І про таку самоосвіту ми й говоримо.

Почнемо з письменності. Кожний знає, що в галузі письменності у нас в Росії справа стоїть ще дуже погано, а з другого боку, що письменність — ключ до знання, без грамоти ні газети, ні відозви не прочитаєш. Неписьменність жахливо, неймовірно гальмує будівництво нового життя. Не можна ставитись до цього явища — до неписьменності — пасивно. І ось треба постановити, що кожний член юнацької організації зобов'язаний бути письменним і, коли він неписьменний, товариші по організації зобов'язані навчити його читати і писати. Чи у ваших рядах немає неписьменних? Тоді це показує, що ваша організація поширюється на порівняно незначне коло, що мало робиться для залучення до неї широких верств молоді. Але цього мало, треба постановити, що кожний член організації зобов'язаний навчити грамоти принаймні двох чоловік. Особливо важливо звернути увагу на підвищення рівня письменності серед дівчат,

які в цьому відношенні перебувають в особливо скрутному становищі. Кожний повинен перетворитися в учителя грамоти і, де б він не був — у місті, на селі, на фронті, — якщо навколо нього є неписьменні, допомагати їм оволодіти грамотою.

Потім, ви з захопленням читаете партійні газети, визнаєте, що те, що там говориться, вірне. Але що ви зробили для розповсюдження газет і популярних брошур, листків і відозв? Чи всі навколо вас читають газети? Чи зробили ви що-небудь для їх широкого розповсюдження? Чи пробували розносити по домах, по квартирах? Чи піклувалися про те, щоб організувати збір тільки-но прочитаних газет і рознести їх тим, хто ще не доріс до розуміння того, що необхідно передплатувати газету або купувати її кожного дня? Тут треба знову-таки взятися за діло і зобов'язати кожного члена спілки брати участь у розповсюдженні брошур і газет. Це, звичайно, потребує ініціативи, наполегливості, вміння організувати справу, але зате на саме таких непомітних, але необхідних справах і виробляються організа-торські здібності, які так потрібні тепер.

А чи організували ви читання газет і брошур серед тих, хто неписьменний, хто сам не може прочитати газетки?

Коли ви почнете розповсюджувати газети, читати їх малописьменним, ви зразу ж потрапите в становище, що вас почнуть закидати масою запитань.

І якщо ви будете пробувати відповідати на них, ви побачите, що багато з того, що ви вважали для себе зрозумілим, вам не ясне; ви побачите, що вам треба з того чи іншого питання почитати, підучитися. Ви звернетесь до книжки: таке читання, коли людина шукає в ній відповіді на певне питання, найплототворніше. Недаремно говориться: «Навчаючи, навчаємось». Пояснення іншим є кращою самоперевіркою. У книжці ви знайдете відповіді на поставлені вашими слухачами питання і разом з тим збагатите й себе новими знаннями, більш поглибленим розумінням предмета. Звичайно, часто може вийти так, що ви не будете знати, де знайти відповідь на питання, і тут більш знаючі товариші повинні допомагати менш знаючим. Певно, з'ясується необхідність, перед тим як іти читати і пояснювати іншим, розібрати

в гуртку товаришів і спільно обговорити те чи інше питання. Дуже можливо, що так організується постійний гурток, і створення його буде не штучним, а викликаним самим життям.

Коли виявиться, що весь гурток неспроможний впоратися з питанням, може, з цього газетного гуртка виросте ряд нових гуртків по вивченню того чи іншого предмета. Далі, можливо, виявиться необхідним запросити лектора на яку-небудь тему, в якій важко розібратися самим. Такого лектора, який говоритиме про питання, на які слухачі хочуть дістати відповіді, слухатимуть зовсім інакше, ніж лектора, який читатиме про що-небудь, може, і дуже цікаве, але до чого слухачі мало підготовлені, з приводу чого вони не прагнуть дістати певної відповіді.

Потім, гостро відчується потреба в бібліотеці, в довідниках. При організації молоді потрібно буде створити таку бібліотеку.

Далі виявиться, що треба буде постачати книжки не тільки членам організації, але й особам, серед яких працює молодь, постачаючи їм газетки, брошурки, даючи їм пояснення. Бібліотеку доведеться зробити відкритою для публіки.

Одночасно з цим кожний член Спілки молоді повинен завести зошит, куди записувати кожного дня, що він зробив у галузі поширення знань: навчав такого-то грамоти, розповсюдив стільки-то газет, почитав уголос таку-то книжку тому-то і т. д.,— і попутно записувати труднощі, які зустрічаються під час роботи, бесіди, що виникають при цьому, думки і запитання і т. д. Записувати туди ж і свою самостійну роботу: читання, бесіди в гуртку і т. п.

Так природно зростатиме робота самоосвіти в організації молоді. Особливістю її буде те, що це буде не шкільна, не кабінетна робота, а робота, яка впливає з потреб життя, що ця робота буде не для себе, а для інших, для справи. Те, що набуватиметься для себе (вміння говорити, ясно і складно передавати свої думки, самостійно розбиратися в різних питаннях, вміння організовувати передачу своїх знань іншим і т. д.) і що має велике значення, буде набуватись, так би мовити, попутно.

Тут мені хотілося тільки висловити свій погляд, як, по-моєму, найбільш доцільно і життєво поставити в організаціях робітничої молоді справу самоосвіти, а справа молоді вже обдумати, як усе це провести в життя, обдумати і почати проводити.

1919 р.

ПРО ЮКІВ

У сучасній війні техніка має незрівнянно більше значення, ніж у попередній війні. Варто тільки згадати про броненосці, міноносці, підводні човни, 42-міліметрові гармати, військові аероплани, танки і т. д. і т. д. Военна наука розвинулась надзвичайно, і тому військові спеціалісти мають тепер більше значення, ніж будь-коли; величезне значення має також правильний розподіл бойових сил, погодженість розпоряджень.

Планомірністю боротьби і відрізняється війна від партизанщини, а проте людський матеріал у сучасній війні продовжує відігравати велику роль.

І англійці, і німці, і інші європейські народи чудово це розуміли і тому звернули особливу увагу на підготовку юнацтва для воєнних цілей.

Вперше ця ідея виникла в Англії. Англійцям, що всюди мають колонії, надзвичайно важливо було мати в цих колоніях солдатів, які вміють не розгубитися за всяких обставин. І ось було використане прагнення хлопчиків до всіляких фізичних вправ, до пригод, до самостійності, бажання бути сильним і заступатися за більш слабких. Бойскаутизм є засобом не тільки фізично зміцнити підлітка, але оволодіти його душею, проїняти його духом шовінізму, мілітаризму.

Наш доморослий бойскаутизм, «потішні», настільки мало зважав на інтереси підлітків і мав такий урапатріотичний характер, що відцвів, не встигнувши розцвісти.

Європейський бойскаутизм особливо сильно розви-

нувся у нас під час війни і мав також архіпатріотичний характер.

Радянська республіка повинна виховувати юнацтво, здатне із зброєю в руках захистити дорогу йому справу. Але виховання юнацтва не повинно мати специфічного воєнного характеру, не повинно вироджуватися у військове навчання. Вироблювані у підлітка уміння і риси характеру повинні бути однаково важливі як для мирної, так і для воєнної мети.

Здоров'я, витривалість, спритність, уміння виконувати фізичну роботу однаково потрібні і в мирний і у воєнний час. Уміння плавати, швидко ходити, лазити однаково потрібне і дома і на війні.

Знання гігієни, уміння допомогти в нещасних випадках потрібні не тільки на війні.

Уміння готувати собі їжу, розкласти вогонь, виготовляти собі одяг потрібне завжди.

Розуміння комунізму, розуміння цілей війни важливі для всіх.

Нам багато чого треба вчитися у бойскаутизму, але поставити бойскаутизму цілком інші, комуністичні цілі. Уже була спроба Комісаріату охорони здоров'я налагодити бойскаутизм під іменем «юкізму» (юк — юний комуніст). Але юкізм надто по-рабському наслідуює бойскаутизм. Так, правила поведінки юка говорять: «Будь скромний, бережливий, чесний і правдивий, працелюбний, ввічливий і послужливий; вірний син трудового народу, юк чистий у своїх думках» і т. ін. Вся ця фразеологія має архібуржуазний характер і ставить перед собою мету виховати слухняних і доброчесних солдатів. Нічого комуністичного в «Пам'ятці юка» нема. «Пам'ятку» треба було скласти зовсім в іншому дусі. Практичні програми юкізму мають надто мілітаристське забарвлення.

Коли говорити про те, як повинен бути поставлений юкізм, то треба передусім вказати, що юки повинні неодмінно входити до Комуністичних спілок молоді, яких тепер так багато, і прослухувати там курс, який пояснює, що таке Радянська республіка. Беручи участь в робітничих спілках молоді, юки поступово перетворюються в комуністів, і комуністичні ідеї стануть ідеями, за які юки будуть готові віддати своє життя. В ідеях комунізму

стільки світлого, що молодь особливо гаряче сприймає їх. Щоб юкізм став масовим явищем, а не обмежувався кількома сотнями підлітків, необхідно повести його пропаганду серед Комуністичних спілок молоді, в клубах підлітків, в навчальних закладах.

Крім зв'язку юків з організаціями комуністичної молоді, надзвичайно важливо організувати самоврядування юків. Життя юків ще не війна, де небезпечна кожна помилка, а тому необхідно дати їм повний простір для самоврядування. Не сліпе підкорення начальству, як проповідують німецький бойскаутизм і наш юкізм, а вміння сумлінно виконувати визначені товаришами обов'язки, вироблення в собі тієї внутрішньої дисципліни, без якої не може існувати комуністичне військо. В старих військах панувала палична дисципліна, неможлива і небажана при комунізмі. Але й комуністичне військо може триматися тільки на дисципліні, яка можлива тепер лише при внутрішній дисципліні, що змушує підкорятися добровільно єдиній волі заради користі справи.

Щоб розвинути в юках внутрішню дисципліну, необхідно давати їм певні завдання, для яких вони повинні певним чином організуватися, розподіляти між собою працю. Такими завданнями можуть, наприклад, бути: очистити певну частину вулиці, зрубати лід, вимити стіни і ін., допомога під час повені, допомога кооперативу, розподіл яких-небудь продуктів, рознесення газет або листків по всіх квартирах якого-небудь кварталу, виконання якого-небудь статистичного обслідування та ін. Ці завдання вчитимуть працювати колективно, правильно розподіляти роботу та ін.

Правильно побудований юкізм може стати засобом виховання свідомих комуністів, однаково ініціативних і вмілих як у щоденному житті, так і на війні.

МЕТОДИ РОБОТИ З ДІТЬМИ

(ЛИСТ ДО ЦК РКСМ)

Переходжу до справи.

1) На конгресі Комінтерну молоді була постанова про дитячі групи. Там говорилось, що роботу з дитячими групами повинні вести члени РКСМ разом з членами партії, ні про яку самостійність дитячого руху в цій постанові не говорилось. І так, як постановлено, так і ведеться робота в Німеччині та інших країнах.

По-моєму, від постанови Комінтерну молоді відступати не слід. Та й по суті справи, звичайно, самостійним дитячий рух не може бути. Можна проголосити його самостійним, але по суті справи це буде мнима самостійність. Та й від кого незалежним треба робити дитячий рух? Від РКСМ, від партії? Це неправильно.

Роботу з дитячими групами повинні вести РКСМ, члени партії ще й тому, що потрібні кадри зовсім нових педагогів — педагогів-комуністів, які можуть сформуватися тільки на практиці, в процесі роботи. На практиці виявлятиметься, в кого є справжні педагогічні здібності. Дорослі члени партії також повинні працювати з дітьми, вони можуть виявитись дуже корисними своїм досвідом.

2) Декларація скаут-майстрів Москви мені не подобається, особливо пункт 3-й; це надто неширий пункт. Висловлюючись проти «аполітичності» скаут-майстра, поспішають відгородитись від партійно-політичного виховання. Боятись партійно-політичного виховання ні РКСМ, ні партія не можуть. В Німеччині робота з дитячими групами ведеться якраз у партійному дусі. Це

зовсім не означає, що дітей слід змусити визубрювати статут і програму партії або резолюції її, але важливо показувати, як багато партія зробила завдяки своїй витримці, згуртованості, дисципліні, самовідданості. Треба виховувати погляд на Комуністичну партію як на свою, на пролетарську.

У 3-му пункті скаут-майстри показали свою суть. Тому, я думаю, об'єднуватися з ними треба дуже обережно.

3) Не можна всю роботу серед дітей зводити до скаутизму. Це буде неправильно. Звичайно, скаутизм можна дуже розширити, але якщо формулювати роботу юних піонерів так, як її сформульовано в брошурі «Про дитячий рух», це значить страшенно звузити роботу, зробити її схожою на російський бойскаутизм. Завдання роботи з дитячими групами значно ширші.

4) Використати треба для роботи з дітьми все, що можливо: екскурсії, читання вголос, розповідання, організацію всяких дитячих гуртків, санітарну освіту, організацію трудових артілей і т. д.

Про англійські «недільні школи» я чула під час свого перебування в Англії. Тоді (1902 р.) ця справа була поставлена безглуздо, сиділи на лавках і вчили: тоді-то була така-то революція, тоді-то — такий-то страйк. Діти ходили до цих недільних шкіл неохоче.

Бачила в Женеві роботу з дітьми одного старика педагога: по неділях збирав дітей, читав їм, ставили вони спектаклі; діти дуже любили старика, але самостійності ніякої там не було.

Дитячий пролеткульт був добрий у Тулі, але там пролеткультівського, власне, було дуже мало — займалися діти всім чим завгодно, в тому числі і мистецтвом. Дуже талановитий був там організатор, закоханий у свою справу.

Треба, звичайно, залучати до справи якнайбільше народу, комосередки при художніх майстернях, при різних музичних навчальних закладах, санітарну освіту і т. п.

5) Брошура т. Б. написана під надто великим впливом скаутизму, значно більшим, ніж треба, причому він бере більш зовнішню його сторону. Костюм, до речі, не можна робити обов'язковим; якщо мати на увазі дітей

вулиці, досить значка. У присязі — багато від старого бойскаутизму і т. п. Тому над брошурую треба ще дуже і дуже багато попрацювати.

б) Я спробую написати потрібну вам брошуру, тільки треба буде дістати деякі книжки, і тому не знаю, що в мене вийде і чи вистачить часу.

Побачимо!

1919 р.

ПРИВІТАННЯ НА II З'ЇЗДІ РКСМ

Дозвольте, товариші, привітати вас від позашкільного відділу Народного Комісаріату в справах освіти.

Ще десять років тому соціал-демократи, і більшовики і меншовики, однаково вважали, що соціалістична революція розпочнеться в Західній Європі, тому що західноєвропейський пролетаріат значно краще зорганізований, ніж пролетаріат Росії. Ми думали, що революція в Росії буде тільки демократична. А соціалістична революція, яка знищить поділ суспільства на класи, почнеться на Заході, а Росія піде тільки слідом за Заходом. Цілком імовірно, це було б так, якби не настала світова війна.

Те, що світова війна повинна настати, передбачали вже давно. Це передбачав ще наш учитель — Фрідріх Енгельс, який говорив, що світова війна неминуха. Справді, капіталісти найбільше борються за прибутки. Вони захопили землі, де не було капіталістичного ладу, де були напівдикі, слаборозвинені народи. Коли весь світ був поділений так званими великими державами, то між ними сталася сутичка з-за поділу здобичі. Але, коли точно настане момент світової війни, соціалісти не знали. У 1912 р., коли зібрався міжнародний конгрес¹ у Базелі, було прийнято резолюцію, що оскільки дуже скоро вибухне війна, то соціалісти повинні зробити все можливе, щоб використати цю війну для того,

¹ Надзвичайний конгрес II Інтернаціоналу.— *Ред.*

щоб почати революцію. Так постановили соціалісти всіх країн, і російські, і західноєвропейські.

Але, коли спалахнула світова війна, тут тільки стало видно, яка скрізь сильна буржуазія. Вона сильна не тільки тим, що в неї є засоби виробництва, не тільки тим, що вона примушувала на себе працювати тисячі і сотні тисяч робітників. А вона була ще сильна тим, що вона вміла за допомогою шкіл, за допомогою газет, за допомогою преси, кінематографа, театрів і інших освітніх засобів вплинути на уми робітників, зробивши їх рабами не за страх, а за совість. У буржуазній пресі, яку читали робітники Франції, Німеччини, Англії, кожного дня повторювались різні буржуазні казки, яким робітники вірили. У школах з малих років прищеплювали повагу до багатства, повагу до сильних. Вказувалось на те, що представники буржуазії є найрозумніші, найздібніші люди і найкращі організатори. І передові робітники Німеччини, Англії та інших країн не наважились виступити проти організованої буржуазії, проти організованого капіталу, який затіяв світову бойню.

У нас, соціалістів, ставлення до війни було інше. Більшовики не перебували під впливом буржуазії, і вони оцінили цю війну як війну грабіжницьку, як війну імперіалістичну. Але війна, яка тривала чотири роки, показала і західноєвропейським робітникам, що буржуазія замилювала їм очі і обдурювала їх. Коли робітники опинилися в окопах і побачили, як робітники соціал-демократи йдуть один на одного ради інтересів капіталістів, робітники мало-помалу почали розуміти, що вони були рабами капіталу. Обурення проти буржуазії, яка бачила в робітниках тільки робочі руки, а в момент війни — тільки гарматне м'ясо, наростало у робітників все більше і більше. В усій Європі в робітничих масах накопало глухе невдоволення, яке загрожує прорватись. Цими днями вийшов 5-й номер журналу «Коммунистический Интернационал». Там є чудовий лист з Франції, в якому описується, що у Франції тепер народне обурення наростає все більше і більше. Але ж там вожді соціалістів говорили, що це Німеччина почала війну, що «наша французька буржуазія мала рацію». Першого травня у Франції були величезні демонстрації. Ми знаємо, що в Одесі французькі солдати відмовились боро-

тися з більшовиками. Це не перебільшення. Те, що це правда, ми бачимо з листів білогвардійців, заарештованих під час останньої змови. В листі одного з них було сказано: «Французи ненадійні: вони в Одесі не захотіли боротися з більшовиками».

Чому почалася справа революції з Росії? Революція почалася в Росії тому, що буржуазія тут була слабшою, ніж у Західній Європі. Вона не була так організована, як у Західній Європі, і тому російським робітникам з цією буржуазією боротися було значно легше. Тепер, товариші, Росія перебуває в скрутному становищі. Лорд Черчілль вказував на те, що 14 держав борються проти Росії. Ми бачимо, як наступає Денікін. Кожний комуніст зараз переживає дуже тяжкий час. Він з хвилюванням думає: переможе чи не переможе Денікін? У комуністів нема сумніву, що комунізм переможе. Але на якийсь час може бути перемога білогвардійців, але не на дуже довгий час. Щоб боротися з білогвардійцями, потрібне повне напруження сил. В Росії владу взяти було легко, але через те що робітники менш організовані, то вдержати їм владу важче. Від усіх нас, комуністів, вимагається величезна самопожертва. Від нас вимагається величезне напруження сил. Робітнича молодь, яка виросла в атмосфері революції, повинна бути готова на цю самопожертву.

Більшість із вас, можливо, ще маленькими дітьми переживала 1905—1906 роки, а також 1912 рік, коли робітничі маси стихійно піднялися з протестом. Ви переживали першу, Лютневу, революцію і Жовтневу революцію. У вас, товариші, особливо сильний революційний дух, вихований всією атмосферою класової боротьби в Росії. Тому я впевнена, що комуністична молодь завжди буде в передніх рядах тих, хто будує нове, соціалістичне життя, і тих, хто захищає соціалістичну республіку. Хай живе комуністична молодь! Хай живе соціалістична республіка!

ПРОМОВА НА IV З'ІЗДІ РКСМ

Передусім дозвольте привітати вас, товариші, а потім я хотіла б поділитися з вами однією думкою, яка завжди виникала в мене протягом цього і іншого з'їзду, який зараз відбувається. Зараз відбувається з'їзд губвно, і там обговорюються питання, як врятувати школи і як побудувати їх. Коли перед нами стояло завдання, щоб зберегти нашу республіку від білогвардійців, коли йшлося про існування самої Радянської республіки, тут кадри молоді самовіддано боролися на фронтах. Вони робили все що могли, щоб підтримати Радянську республіку; це, звичайно, привело до того, що між Радянською владою і підростаючою робітничою молоддю організувалась міцна спайка, так що з нашими питаннями ми завжди дуже охоче звертаємося до молодого покоління. І ось, товариші, зараз, коли закінчилась війна, боротьба за існування стала другим величезним завданням перед Радянською Росією.

Адже не можна заплющувати очі на факти. Ми всі знаємо, що Росія країна дика, що у нас така кількість неписьменних, як ніде. У нас дуже погані школи. Дуже легко лаяти Наркомос, але треба знати, які в нас вчителі, як вони живуть і що можемо ми їм дати. Культурне завдання, яке зараз неймовірно розширилось,— це потреба в нових працівниках. Доводиться чути звіти політосвіт, що в такій галузі, як журналістика, зовсім немає працівників, і ось товариші з РОСТА (Російське телеграфне агентство.—*Ред.*) вказували, що в провінціальних газетах зовсім немає працівників... Рівень пра-

цівників надзвичайно низький, робота зростає, а працівників нема.

Якби ви послушали, що розповідають на з'їзді губвно про брак учителів. Їх нема — це відчуває все підростаюче покоління, і в селянстві серед підростаючого покоління величезна жадоба знань, і школи не можуть бути влаштовані, тому що нема вчителів, школи стоять порожні. Нема вчителів, тому що вони в жахливому становищі, тому що ми не можемо їх забезпечувати, не не хочемо, а не можемо цю вчительську армію постачати. Вони відірвані від життя, вони часто не можуть розібратися в навколишніх явищах. Революція застала їх на селах, і деякі села тільки тепер зазнали того, чого зазнавали столиці, чого зазнавав центр кілька років тому. У нас прийнято ляяти вчителів саботажниками, що це дрібнобуржуазна верства населення, на неї звалюють усі провини. Мені доводилось у 1919 р. їздити на пароплаві «Красная звезда». Зупинялися в різних куточках — у повітових містах, містечках, в селах — і скрізь бачили одне й те саме. Радянські працівники, а дуже часто і партійні, згорда говорили про вчительство, але коли ближче подивитися на це вчительство, яким підтримується вся освіта, то ми побачимо, що воно стоїть на своєму посту. Тоді, коли школа розвалюється, коли вчитель живе в абсолютно неможливих умовах, він все-таки продовжує вести свою звичайну роботу. Цим учителям не доводиться пожинати ніяких лаврів. Але праця вчительства — величезна праця і, по суті, в руках учителя все майбутнє молоде покоління. Ще Руссо говорив, що початкові роки розвитку дитини — це найголовніші роки розвитку. І ось ми бачимо, що ці перші роки розвитку перебувають в руках того вчительства, яке залишилось від старого часу і яке поступово вимирає. Учителство старе недостатньо підготовлене, і кількість його дуже обмежена.

А нові кадри? Тоді як у технікумах і скрізь ви бачите цілі хмари бажаючих вступити на різні факультети: медичний, правовий і т. д., в технічні училища та ін., — в той же час спостерігається цілковита відсутність бажаючих вступити в технікуми, які підготовляють вчительський персонал, і особливо мало бажаючих із середовища пролетаріату. Це зовсім ненормальне становище.

Ми не уявляємо собі, що починати можна тільки з фабзавучу. Але треба, щоб дитина що-небудь та знала. Тепер страшенно знизився рівень знань. Тепер, коли приймають на вчительські курси, вступаючим учням задають запитання, що більше: $\frac{2}{3}$ чи $\frac{3}{4}$. І ось ці майбутні вчителі часто не знають, що більше: $\frac{2}{3}$ чи $\frac{3}{4}$. З таким рівнем ми не побудуємо ніякої комуністичної республіки. Треба усвідомити, що для цього нам слід оволодіти всіма досягненнями науки. А коли ми морочимося з тим, що більше: $\frac{2}{3}$ чи $\frac{3}{4}$,— це значить: ми мало придатні для того будівництва, яке перед нами стоїть.

Тільки-но один товариш говорив, що треба за рахунок школи початкового виховання влаштувати інші школи, в тому числі і школи фабзавучу, і ставив питання так, що це будуть два конкуруючі заклади. Ні, товариші, нам треба створити і ту і другу школу. Якщо в нас у школу фабзавучу вступатиме безграмотна молодь, яка не має елементарних уявлень про арифметику, не кажучи вже про математику, то ніяких кваліфікованих робітників ми не дамо. Адже кваліфікований робітник не той, хто вміє робити механічні рухи рукою, а той, хто усвідомлює своє виробництво. Навіть у буржуазних державах провадиться підготовка кваліфікованих робітників. Щоб створити їх, нам треба поліпшити нашу звичайну школу, тоді вже ми зможемо говорити про підвищення кваліфікації і будівництво майбутнього. Ця праця дорівнює всім видам іншої праці, але заводський робітник працює в середовищі товаришів, йому значно легше, тому що в умовах колективної праці людина почуває себе значно сильнішою і згуртованішою, а вчитель закинутий, відірваний і ізольований від інших, далекий від культури, і, щоб іти вчителі, треба бути дуже самовідданим. Тому, якщо хто з вас відчув би в собі покликання йти цією важкою дорогою, то нехай він не придушує в собі цього бажання, а інші нехай не заважають йому йти обраним шляхом. Він залишиться тим же членом Комуністичної спілки молоді, яким і був, і інші повинні допомогти йому побудувати майбутню школу, бо одними докорами на адресу Наркомосу ми майбутнього не побудуємо.

Тут потрібна колективна участь в роботі, і ми сподіваємось, що молодь на цьому фронті освіти зробить

Радянській республіці ті самі послуги, що зробила і на бойових фронтах. Треба, коли говорять про недостачу учителів, пам'ятати, що їм нема звідки взятись. Або вони придуть з верств дрібнобуржуазних або буржуазних — і тоді ми віддамо дітей робітників і селян у чужі руки, або кадр вчителів поповниться молоддю, яка перебуває в РКСМ,— і тоді дійсно ми зможемо створити справжню трудову політехнічну організацію за принципом виробництва, яка дасть молодому поколінню ті знання, які йому необхідні для будівництва нового життя.

1921 р.

РКСМ І БОЙСКАУТИЗМ

ПЕРЕДМОВА ДО ПЕРШОГО ВИДАННЯ

До членів РКСМ приймають юнаків і дівчат від 14 до 23 років включно. Зрозуміло, що все висловлене стосується лише молодшого, перехідного віку, 14—16—18 років (у різних осіб перехідний вік кінчається в різні роки; законодавство підлітками називає осіб від 16 до 18 років, враховуючи ще не сформовані сили молоді цього віку; так само більш правильно перехідний вік і у відношенні психічному вважати між 14—18 роками).

Головна мета брошури: з одного боку, підкреслити всі негативні сторони бойскаутизму, з другого — вказати на доцільність бойскаутських методів.

Повсякчас знову і знову повторюються спроби в тій чи іншій формі створити бойскаутські організації і в нас у Росії. Однак буржуазна суть бойскаутизму настільки різко виражена, настільки проймає наскрізь весь бойскаутизм — причому таким є його міжнародний характер, — що не може ні ігноруватись (ігнорувати цю буржуазну суть намагається, наприклад, Інокентій Жуков, діяч Далекосхідної республіки, який пристрасно захоплюється бойскаутизмом), ні бути формою, в яку можна влити інший зміст (юкізм). Над скаутизмом треба поставити хрест.

З другого боку, самодіяльність, активність та ін. розуміють у нас часто дуже вузько. Практика бойскаутизму проливає світло на ті методи, які повинні широко застосовуватись у справі виховання молоді. Ці методи повинні практикувати Спілки молоді, РКСМ, продумавши

їх і застосовуючи їх для здійснення цілей комунізму; повинні вони бути внесені і в практику школи II ступеня, яка в нас, навіть у своєму реформованому вигляді, має на собі яскраво виражену печать школи бюрократичної, школи учоби.

Ці питання особливо необхідно поставити зараз, коли так багато говориться про господарське будівництво. Господарське будівництво, так само як і комуністичне, вимагає відповідного виховання молоді.

1 січня 1922 р.

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ

Брошура «РКСМ и бойскаутизм», написана рік тому, викликала багато нарікань, особливо з боку членів РКСМ, хоч, звичайно, кожний член РКСМ розумів, що написана вона «дружньою державою», і тому поставився до неї серйозно.

Тепер, перечитавши через рік цю брошуру, я бачу, що вона породжує непорозуміння, тому що вона надзвичайно неповна і багато чого з того, що говорилося при усному обговоренні питання, в ній не сказано або сказано неповно.

Мені важливо було вказати на таке: робота РКСМ повинна бути побудована так, щоб вона давала простір активності кожного члена, що, тільки так будуючи свою роботу, РКСМ зуміє залучити до своїх рядів широкі маси робітничої і селянської молоді, що, тільки активно втручаючись у життя, молодь зможе виховати з себе справжніх комуністів майбутнього. Тільки активно втручаючись у живе життя, молодь зможе виробити в собі ті організаційні навички, яких так часто не вистачає старому поколінню при будівництві нового життя. Я вважаю найбільшим злочином всяку демагогію на адресу РКСМ, але саме тому, що надаю роботі РКСМ величезного значення, що вважаю, що теперішнім комсомольцям доведеться бути учасниками світової революції. Я хочу, щоб вони в цій боротьбі виявились на висоті завдання. Мені не однаково тому, чи будуть комсомольці самовдоволеними хвальками, які, захлинаючись, повторюють: «Ми, ми, ми...» — чи серйозними працівниками, які вміють

зважувати свої дії і сили, вміють віддаватися беззавітно служінню великій меті.

Наші юнаки вирости в атмосфері революції, і тому з ними можна говорити, не сюсюкаючи, називаючи речі своїми іменами. Вони зуміють вислухати правду.

Деякі з товаришів побачили в моїй брошурі бажання обкарнати крила молоді, запевнити її, що вуха вище лоба не ростуть і т. д. Це просто безглуздя. У моїй брошурі мова йшла зовсім про інше. Великої мети не досягають одним махом. Шлях до неї розпадається на ряд більш дрібних послідовних складових, так би мовити, частин, і досягнення великої мети можливе лише шляхом досягнення цих складових цілей. Треба здобувати місто за містом, село за селом. Місто, яке треба зараз здобувати,— це навчитись перебудовувати наше повсякденне життя, наш побут, наші звички в дусі комунізму. Говорити про це, висувати це завдання не означає кликати кудись в інший бік від комунізму, з неба на землю; говорити про це — значить говорити про те, як треба краще допомогти комунізму увійти в усі пори життя.

Але все ж брошура «РКСМ и бойскаутизм», коли читати її через рік після її написання, коли стало психологічно можливо дивитись на неї дещо збоку, здалася мені незадовільною ось з якого боку. Я зовсім не хотіла сказати, що РКСМ повинна займатися тільки самовихованням, а не брати участі у будівництві життя уже й зараз. Я зовсім не хотіла сказати: «Ваше діло тільки гратись і вчитися, а не перебудовувати життя, ви — дітки і не суньтєся туди, де вас не питають». Я не пропонувала звести діяльність РКСМ до гри. Говорити так означало б зовсім не розуміти завдань РКСМ. Революція зробила наших дітей рано дорослими, це по-перше. По-друге, навчаються в процесі роботи. Мені здавалося це само собою зрозумілим, але в брошурі ця думка недостатньо розвинута. Мені треба було б, щоб зробити її ясною, накидати конкретно, що я розумію під методами бойскаутизму в застосуванні їх до роботи РКСМ. Звичайно, це мені до певної міри важко було б зробити, бо для цього треба брати участь у повсякденній роботі РКСМ. Однак без цього брошура може бути витлумачена неправильно. Я навіть подумала, що, можливо, і зовсім не варто повторювати її видання, але, коли питання

порушене, не можна його замовчувати. І тому я вирішила, що брошуру треба випустити другим виданням, сказавши в передмові те, що сказано мною вище. Сподіваюсь, РКСМ не поскаржиться на мене.

1 січня 1923 р.

*

Якщо ми подивимось на організацію РКСМ, то побачимо, що організація ця є простою копією партійної організації з тією лише різницею, що члени комсомолу — молодь і що членами його можуть бути і безпартійні юнаки та дівчата.

Центр ваги в роботі комсомолу — це підвищення рівня політичної свідомості своїх членів і тільки.

Серед членів РКСМ багато дуже гарної молоді, всім серцем відданої комунізму, готової віддати йому всі свої сили.

Було б чудом, коли б революція не виростила такої молоді.

І ця молодь багато і самовіддано працює в спілці, немало для неї робить. Але сама організація, сама робота РКСМ іде не по правильному шляху. Молодь тягнеться за партією, ухвалює резолюції по поточному моменту, мобілізує своїх членів то на фронт, то на транспорт і представляє спілку в усяких радянських і партійних організаціях. Все це було б не так уже й погано, коли б поряд з цим спілка вела роботу по вихованню своїх членів, по вихованню в душі комунізму широких верств молоді трудящих класів. На жаль, цей виховний вплив слабкий. Маси міської і сільської молоді стоять поза рамками спілки. Задоволення дістають лише лідери спілки, ті, хто вміє виступати, ті, хто представляє спілку в різних установах і в процесі цього представництва багато чого навчається, а комсомольська маса — щό вона одержує, в чому вона виявляє свою активність, на чому вона виховується?

І характерне явище. На останньому Всеросійському з'їзді РКСМ половина членів з'їзду належала до числа інтелігенції, друга належала до робітників і селян, які у величезній більшості залишили свою роботу і перебува-

ють тепер на радянській службі¹. І хоч уся молодь, присутня на з'їзді, була архіреволюційно настроєна, але що не кажіть, а говорити про органічний зв'язок її з широкими масами молоді трудящих класів треба з великим і дуже великим застереженням.

Приплив інтелігентської молоді у комсомоли більший від припливу молоді робітничої і селянської. Чому? Комсомольці говорять: «Фабрики стоять, нас познімали з роботи». Але куди ж поділись ці зняті з роботи діти робітників, які через 2—3 роки стануть знову до верстата? Хіба спілка має право випускати їх з-під свого впливу? А де ж селянська молодь? Робітничої і селянської молоді мільйони, а яка частина їх у комсомолах? Справа тут не в тому, що робітнича і селянська молодь зникла з лиця Радянської Росії, а в тому, що характер і методи комсомолів такі, що робітнича і селянська молодь відіграє в них десятирядну роль, чисто пасивну, що їй ні на чому себе виявити і що вона йде із спілки незадоволеною.

Хіба це не так, товариші?

Робота спілки не враховує ні специфічної психології перехідного віку (12—18 років), ні специфічної психології робітника-підлітка, а тому і вплив РКСМ в сто раз слабший, ніж він міг би бути.

Специфічна особливість психології перехідного віку полягає в тому, що це психологія напівдитини, напівдорослого. Підліток ще, як дитина, жадібно вбирає в себе всі враження, росте і фізично і духовно, відчуває зростання це, в ньому черпає силу і відвагу, але не знає ще міри своїх сил, повинен ще їх спробувати. Активність — потреба вільного застосування цих сил, хоч би в грі, — гостро відчутна потреба цього віку.

Але в той же час підліток уже не дитина. У нього вже є досить великий життєвий досвід. Іноді досвід досить суворий. Він не може вже жити тими ілюзіями, якими живе дитина, у нього зовсім інші інтереси, інтереси дорослої людини. Він не від того, щоб погратись, але тільки гра повинна бути для нього осмислена, повинна служити чомусь іншому.

¹ Молоді безпосередньо від верстата, безпосередньо від сохи була мізерна кількість.— *Прим. автора.*

Молодь у цьому віці здатна на беззавітне захоплення, на найпалкіший ентузіазм. Тільки це захоплення, цей ентузіазм швидко гаснуть, якщо вони не можуть вилитись у яку-небудь дію, перетворитися в живу, захоплюючу для підлітка діяльність, і не тільки діяльність розумову, духовну, але й діяльність чисто фізичну.

Методи роботи комсомолів не дають виходу цій енергії молоді, що б'є через край.

У момент революції юрби робітничої молоді ринули в Спілку молоді. В одному Пітері організованої в Спілку робітничої молоді було понад 50 000 чоловік. Вона кипіла, вирувала, влаштовувала демонстрації, виступала елементарно, але палко, пристрасно, у себе на фабриках і заводах ішла в ногу з революцією. Потім вона вмирала на фронтах. Тепер країна перейшла на мирне будівництво. Після революційного свята настали революційні будні. Треба все життя перебудувати заново, змінити всі свої звички, перебудувати весь побут, піднятися на зовсім інший культурний ступінь, навчитися бачити, навчитися учитись, навчитися працювати, організувати працю, навчитися по-людськи жити, по-братерськи, колективно почувати і в колективі черпати все нові й нові сили.

Для всього цього потрібна залізна витримка, суворе навчання, неослабна воля. Це важко, нудно, буденно. Але без цього марними виявляться всі принесені на олттар революції жертви, без цього нема перемоги пролетаріату, без цього — загибель.

Колись давно, у 80-х роках, Тургенев у своєму романі «Новина» зобразив революціонерів чужими народомі, безгрунтовними фанатиками, не дуже розумними і некорисними, і вустами свого «позитивного типа» Соломіна став на точку зору «малих справ». Вичісати голову завошивленій дитині, навчити бабу краще доїти корову — ось справжнє живе діло. Проповідь «малих справ» на фоні похмурих 80-х років була величезною пошлістю. Діла, мовляв, нам немає до того, що поміщики крутять у баранячий ріг мужика, що фабрикант висмоктує соки з робітника, що вішають революціонерів; будемо сидіти в холодку під ялиною і висічувати голову Іванку — корисна справа.

Але часи змінюються. Робітники й селяни взяли в свої руки владу, тепер вони повинні її використати. Змінилась історична обстановка — і лозунг реакційний перетворився в лозунг революційний...

...Заклик до самоперевиховування мас, який лунає з уст вождів, стосується цілком і РКСМ.

Ще в 1920 р., на III Всеросійському з'їзді РКСМ, т. Ленін у своїй промові говорив про це.

«Перед вами завдання будівництва, і ви його можете розв'язати,— говорив він,— тільки оволодівши всім сучасним знанням, уміючи перетворити комунізм з готових заучених формул, порад, рецептів, приписів, програм у те живе, що об'єднує вашу безпосередню роботу, перетворити комунізм у керівництво для вашої практичної роботи»¹.

«Бути членами Спілки молоді, значить вести справу так, щоб віддавати свою роботу, свої сили на загальну справу. Ось у цьому полягає комуністичне виховання. Тільки в такій роботі перетворюється юнак або дівчина в справжнього комуніста. Тільки в тому разі, коли вони цією роботою зуміють досягти практичних успіхів, вони стають комуністами»².

«Ми хочемо Росію з країни злиденної і убогої перетворити в країну багату. І треба, щоб Комуністична спілка молоді свою освіту, своє навчання і своє виховання поєднала з працею робітників і селян, щоб вона не замикалася в свої школи і не обмежувалась лише читанням комуністичних книг і брошур. Тільки в праці разом з робітниками і селянами можна стати справжніми комуністами»³.

«Треба, щоб Комуністична спілка молоді виховувала всіх з молодих років у свідомій і дисциплінованій праці»⁴.

Треба ставити справу так, «щоб кожного дня в першому-ліпшому селі, в першому-ліпшому місті молодь розв'язувала практично те або інше завдання спільної праці, нехай найменше, нехай найпростіше»⁵.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 254.

² Там же, стор. 260—261.

³ Там же, стор. 261.

⁴ Там же, стор. 262.

⁵ Там же, стор. 263.

І т. Ленін наводить ряд прикладів:

«На кількох прикладах, взятих з досвіду роботи тієї чи іншої організації молоді, я покажу вам наочно, як це виховання комунізму повинно йти. Всі говорять про ліквідацію неписьменності. Ви знаєте, що в країні неписьменній побудувати комуністичне суспільство не можна. Не досить того, щоб Радянська влада наказала, або щоб партія дала певний лозунг, або щоб кинути певну частину кращих працівників на цю справу. Для цього треба, щоб самé молоде покоління взялося за цю справу. Комунізм полягає в тому, щоб та молодь, ті юнаки і дівчата, які належать до Спілки молоді, сказали: це наша справа, ми об'єднаємось і підемо в села, щоб ліквідувати неписьменність, щоб наше підростаюче покоління не мало неписьменних. Ми прагнемо до того, щоб самодіяльність підростаючої молоді була присвячена цій справі. Ви знаєте, що скоро перетворити Росію з темної неписьменної країни в письменну не можна; але, коли за цю справу візьметься Спілка молоді, коли вся молодь буде працювати на користь усіх, тоді ця спілка, яка об'єднує 400 000 юнаків і дівчат, має право називатися Комуністичною спілкою молоді»¹.

«...Візьміть роботу на приміських городах. Хіба це не діло? Це одно із завдань Комуністичної спілки молоді. Народ голодує, на фабриках і заводах голод. Для того, щоб врятуватися від голоду, треба розвинути городи, але землеробство ведеться по-старому. І ось треба, щоб більш свідомі елементи взяли за діло, і ви тоді побачите, що городи збільшаться, площа їх розшириться, результати покращають. В цій справі Комуністична спілка молоді повинна брати активну участь. Кожна спілка або кожний осередок Спілки повинні вважати цю справу своєю справою»².

«Завдання Комуністичної спілки молоді в тому, щоб організувати на селі або в своєму кварталі допомогу в такій справі,— беру маленький приклад — як забезпечення чистоти або розподіл харчів. Як це робилося в капіталістичному старому суспільстві? Кожний працював тільки для себе, і ніхто не дивився, чи є тут старі або

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 260.

² Там же, стор. 261.

хворі, чи все господарство падає на плечі жінки, яка через це перебуває в стані пригніченому і поневоленому. Хто проти цього повинен боротися? Спілки молоді, які повинні сказати: ми це переробимо, ми організуємо загони молодих людей, які допомагатимуть забезпеченню чистоти або розподілові харчів, систематично обходячи будинки, які діятимуть організовано на користь усього суспільства, правильно розподіляючи сили і показуючи, що праця повинна бути організованою працею»¹.

Тов. Ленін у цій своїй промові на III Всеросійському з'їзді комсомолів ні разу не згадав слово «метод», однак він говорив про метод роботи комсомолів. Щоб стати комуністичною, Спілка молоді повинна допомогти своїм «темним» товаришам вибратися з темноти неписьменності, повинна допомогти голодним стати ситими, допомогти старикам і дітям, допомогти обтяженій працею жінці.

Як допомогти? Своєю особистою працею. Кожного дня розв'язувати яке-небудь трудове завдання. І вчитися для того, щоб бути сильнішим у боротьбі з гнобленням, краще розв'язувати трудові завдання.

Чи такий метод роботи зараз в РКСМ? В їх виданнях ми бачимо, що цей метод вони застосовують надто частково. Свої інтереси, інтереси РКСМ вони часто схильні протиставляти інтересам цілого, схильні обмежувати свою роботу лише всякими представництвами і виступами. Виголошують промови, пишуть резолюції, виступають як представники звичайно юнаки і дівчата з інтелігенції, які до цього більше звичні і які вчать багато чого в процесі цих виступів і тому почувають себе задоволеними. Робітничі і селянські підлітки на три чверті в своїй масі не можуть угнатися за інтелігенцією. Вони звикли, як уся трудова маса, мислити не стільки логічними міркуваннями, скільки образами, і до резолюцій і всяких формулювань ставляться звичайно досить байдуже. І ця маса лишається пасивним вантажем спілки. При практикованому методі, в якому не тільки ложка, а добрих півбочки дьогтю у медовій бочці спілкової роботи, вони не йдуть із спілки тільки тому, що їм нема куди йти.

При методі, рекомендованому т. Леніним, методі активної самодіяльності, всі ці робітничі і селянські під-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 262.

літки зразу б зміркували, що їм робити. В справі самовідданої праці, трудової дисципліни, трудової ініціативи і організованості вони зразу б просунулися на перші місця і росли, формувалися в тих комуністів, переконаних і вмілих, які так тепер потрібні. При такій постановці спілкової роботи у спілку ринули б ці молоді трудові маси, і тоді не довелось б скаржитись на те, що робітники-підлітки десь загубилися.

І тоді спілка виконала б своє завдання комуністичного виховання підростаючого покоління.

Спинимось докладніше на методі трудової діяльності і з цією метою зробимо відступ. Спинимось на одній з буржуазних форм юнацького руху — на бойскаутизмі.

РКСМ дуже вороже ставиться до бойскаутизму, і вона має рацію в тому відношенні, що цілі, які ставить перед собою бойскаутизм, в корені ворожі цілям пролетарської, комуністичної молоді.

Бойскаутизм в руках буржуазії є засобом вселення у підростаючу молодь почуттів патріотизму, релігійних настроїв, почуттів покірності перед королем, батьками, хазяями. Пункт 2-й «закону скаутів», виконувати який клянеться при вступі кожний скаут і який щодня скаути читають вголос, як молитву, говорить:

«Скаут вірний королю, начальникам, батькам, своїй батьківщині і своїм хазяям. Він повинен стояти за них за всяких обставин проти будь-якого з їх ворогів і навіть проти того, хто погано про них відзивається».

Бойскаутська організація в число своїх функцій вводить і посередництво між наймачами і хлопчиками-скаутами. Є навіть особливе бюро для цього. Організація рекомендує хлопчиків різним підприємцям, «діячам торгово-промислового світу». Через те що бойскаутизм проповідує вдень і вночі скаутам беззаперечну слухняність перед своїми хазяями, вірне служіння їх інтересам, то, зрозуміло, купці і промисловці дуже охоче беруть до себе на службу бойскаутів.

Бойскаутизм буржуазія використовує для того, щоб з дитинства вселити думку дітям пролетаріату, що класова боротьба, яка стає тепер такою загрозливою самому існуванню буржуазії, річ шкідлива: «Будинок, розділений на частини, устояти не може, — пише засновник бойскаутизму полковник Баден-Пауль юним скаутам. — Якщо

сильний ворог побажає оволодіти нашою¹ багатою на комерцію і колонії країною і побачить, що ми в Британії розділились один проти одного, він легко захопить те, що йому потрібно. Тому ви, ще будучи хлопчиками, повинні розпочати роботу над собою і відмовитись від думки, що ніби хлопчики інших класів — ваші вороги. Багаті ви чи бідні, народилися ви в замку чи в міській трущобі, пам'ятайте, що всі ви — передусім британці і що ваш обов'язок — берегти Британію від зовнішніх ворогів. Пліч-о-пліч повинні стояти ви зімкнутими рядами, щоб це зробити. Якщо ви ворогуєте один з одним, ви завдаєте шкоди вітчизні».

У бойскаутах прагнуть всіляко пробудити шовінізм.

«Ви належите, — повторює їм Баден-Пауль, — до великої Британської імперії, однієї з найбільших імперій, які будь-коли існували на білому світі. Маленький острів Великобританії дав початок колоніям, що поширилися по всьому світу: в Австралії, Новій Зеландії, Південній Америці, Індії, Канаді. Майже кожна раса, чорна, біла чи жовта, має в своєму числі підданих Великобританії...» — і т. д. і т. п.

Організація прагне виховати в скаутах відданість королю і членам королівської сім'ї. Уже при вступі в ряди бойскаутів хлопчик повинен принести присягу на вірність королю. З 1910 р. спеціальна королівська хартія визнала, що бойскаутизм перебуває під охороною короля. Король особисто робить огляди хлопчиків, відвідує їх виставки, роздає нагороди скаутам, що відзначилися. 40 000 скаутів були присутні на коронації короля Георга V, брали участь у поході, а потім їх запросили у Віндзорський замок, в парку якого їм був влаштований огляд. Король висловив надію, що хлопчики стануть хоробрими і «богобоязливими» громадянами.

У «Курсі для інструкторів» один керівник бойскаутського руху пише: «Релігія, на мою думку, — важливий фактор в справі дисципліни, і я пошлюся на історію. Діячі Французької революції відкинули геть релігію. Вони розвінчали бога і поставили на його місце богиню розуму, подібно до того як в наші дні багато хто ставить

¹ Бойскаутський рух виник спочатку в Англії, в 1907 р.— *Прим. Н. К. Крупської.*

комфорт і розкіш на місце бога та Ісуса Христа. Відкинувши релігію, вони відверто і послідовно випробували нову, створену ними систему в повному обсязі. І поглиньте, що сталося з дисципліною. Зникла всяка можливість керувати ким би то не було за допомогою більш високих мотивів, ніж мотиви особистого, егоїстичного інтересу. Зникла правдивість, тому що для неї не було спонукань. Не можна було довіряти ні словам чоловіка, ні честі жінки — одним словом, нічому в світі. Це був результат п'ятнадцятирічного заперечення бога, результат, що позначився насамперед на дисципліні нації.

Я багато бачив на своєму віку і скажу вам, що коли ви не приймете першого параграфа скаутського закону про відданість богу і не зробите його опорним пунктом у дисципліні вашого патруля, то ви неминуче зазнаєте невдачі, і до того ж заслужено».

Ось як міркує про бога і Французьку революцію керівник бойскаутського руху.

Кожний скаут повинен належати до якого-небудь релігійного сповідання і відвідувати богослужіння.

Керівники повинні заохочувати їх до цього, повчати їх, що «мало доброго в людині, якщо вона не вірує в бога і не додержує його законів». Кожний скаут повинен мати релігію і т. д. і т. п.

«Що ж ви пристаєте до нас із бойскаутизмом? — скаже, читаючи вищенаписане, величезна більшість членів РКСМ.— Адже ясно, що ця організація архібуржуазна, архішкідлива, і ми нічого не хочемо мати з нею спільного». Це дуже добре. Зрозуміло, член РКСМ в жодному разі не може бути бойскаутом. І добре, що він так ясно усвідомлює це. Це показує, що революція навчила його дуже і дуже багато чого і він являє собою зовсім непридатний, «сировий матеріал» для цілей буржуазії. Але бойскаутизм треба якнайретельніше вивчати, і ось чому. Бойскаутизм — дуже широко розповсюджена організація. Він виник в Англії у 1907 р., і на 1913 р. було вже в Англії 200 тисяч бойскаутів та в інших країнах тисяч п'ятсот. Коли взяти до уваги, що цей рух дає дуже мало яких би то не було привілеїв своїм членам, то швидке зростання його показує, що в бойскаутизмі є щось таке, що нестримно тягне в його ряди молодь з

рядів трудящих класів, що дає цій молоді задоволення, змушує прив'язуватися до організації.

Це щось — методи підходу до підлітка. Розглянемо ж ближче ці методи, бо якщо *цілі* бойскаутизму нам ворожі, то *методи* можуть виявитись дуже й дуже прийнятними і можуть бути належним чином використані.

Насамперед організатори бойскаутизму зрозуміли, що підліток вже не дитина і що його можуть захопити лише *ідеали дорослої людини, яким він міг би віддатися з усім властивим його віку ентузіазмом.*

Як такі ідеали керівники бойскаутизму виставляють відданість богові, королю і вітчизні. Нехай ці ідеали, на наш погляд, реакційні, але не можна відмовити їм у тому, що вони досить широкі і що вони, за певних умов, можуть запалити в молоді досить гарячий ентузіазм.

Це недостатньо зрозуміли, наприклад, організатори так званих «юків» (юних комуністів), які, викинувши лозунг бойскаутизму «Вірність королю, богу, батьківщині» як неприйнятний, не поставили на його місце ніякого іншого рівнозначного, такого ж широкого ідеалу. Звичайно, за рівнозначними щодо сили лозунгами не далеко ходити, а революція зробила ці нові лозунги близькими серцю найширших верств молоді. Ці лозунги можуть, звичайно, запалити не менший ентузіазм в серцях молоді, ніж лозунг «Вірність королю». Такий лозунг, такий ідеал є вже у РКСМ — це комунізм, тільки лозунгу цьому треба надати конкретної форми, ясної і простої, зрозумілої для кожного підлітка, хоч би як мало розвинутий і мало знаючий він був. Від кожного підлітка, який вступає в скаути, вимагається урочиста обіцянка, що він служитиме таким-то і таким-то ідеалам. Ця урочиста обіцянка його зв'язує і спрямовує певним чином всі його дії. Тут знову-таки врахована психологічна особливість віку — особливо сильний вплив зовнішнього враження. Католицьке духовенство, яке чудово вміло грати на людській психології, споконвіку приурочувало прийняття в лоно католицької церкви до того ж віку: перше причастя обставлялось якомога урочистіш. Тут враховувався вплив цього зовнішнього ефекту на відповідний вік.

Потім бойскаутизм, враховуючи вразливість і тому

постійне відвертання уваги в молоді, запровадив у практику щоденне читання гуртом вголос «закону скаутів», яке має дуже велике значення, викликаючи певні асоціації і, особливо, створюючи у бойскаутів певне колективне переживання (той самий прийом знову-таки застосовувала стара серцевідка — християнська церква всіх напрямів).

Але найважливіше, що психологічно має величезне значення для підлітка,— це те, що слідом за проголошенням певного ідеалу ідуть цілком визначені, конкретні правила поведінки, що впливають з визнання даного ідеалу. В цьому пов'язуванні ідеалу і практичної поведінки — величезна сила, в цьому сила бойскаутизму і розгадка його порівняно швидкого зростання.

Має значення і те, що від бойскаута при вступі вимагається певна підготовка, хоч дуже незначна і елементарна. Це є немовби символом того, що прийняття в бойскауту *треба заслужити*. Підготовка до вступу в організацію є вже певне досягнення, є певне напруження волі.

Мені здається, що РКСМ слід було б внести до свого статуту, що в члени РКСМ можуть бути прийняті тільки ті юнаки і дівчата, які, скажімо, 1) доведуть свою обізнаність з цілями РКСМ, 2) знають зміст двох-трьох певних книжок, 3) брали участь у «суботниках молоді» протягом, скажімо, 5 раз і т. д. Вступ слід обставляти теж певною урочистістю. Приймати в РКСМ на урочистому засіданні осередку або комітету, що починається співом «Інтернаціоналу», засіданні, на якому робиться, скажімо, загальний звіт про діяльність спілки та ін.

Носіння якого-небудь знака, наприклад вишитих букв КСМ, мало б також значення в тому відношенні, що ставило б дії члена КСМ під громадський контроль. Юнак, який носить значок КСМ, знатиме, що, наприклад, якщо він лається неподобними словами, то всякий бачить, що це робить член РКСМ, що відповідальність падає на спілку; якщо він допоможе комусь упоратися з роботою або дасть розумну, потрібну пораду, якщо в школі він улюбленець товаришів,— всякий знає, що це член КСМ і його дії роблять спілці честь.

У нас дуже часто схильні із зневагою ставитись до всього зовнішнього, також до всяких значків. І в цій зне-

вазі є дуже здорове почуття, ненависть до всякого лицемірства, до всякої показної доброчесності, доброчесності ради вигоди, ради земних благ. Англійський *cant* (відсутність щирості, лицемірство) не російський звичай. Не російський звичай і французьке марнолюбство. У Франції гладять по голівці і хвалять 5-річного хлопчика, який одержав у дитячому садку блискучу зірку «за доброчесність». У нас такого хлопчика задратовали б товариші і добродушно-іронічно висміяли б дорослі. Доброчесність як вигідна справа не в пошані на Русі.

Але значок, що дається в нагороду не за доброчесність, не ради шанобливості, а як символ належності до певної організації, в яку юнак чи дівчина вступили добровільно, щось зовсім інше. Такий значок зміцнює зв'язок між організацією і її членами і посилює відповідальність члена за свої вчинки. У нас в Росії за царизму переслідували всякі організації, крім Союзу російського народу; тоді доводилось приховувати свою належність до партії, до організації. У нас людина звикла виступати і діяти значно більше як захисник певної ідеї, ніж як представник певної організації. Це результат того, що за царизму надзвичайно слабо була розвинута громадськість. Тим часом, щоб можна було правильно організувати громадське життя, необхідно всіляко розвивати і культивувати цей зв'язок особи з організацією, цю свідомість відповідальності за свої вчинки як члена організації. Більшовики завжди надавали значення цьому зв'язку між організацією та її членами. Згадаємо II з'їзд Російської соціал-демократичної робітничої партії. Там зав'язалась суперечка по 1-му параграфу статуту — кого слід вважати членом партії. Мартов пропонував вважати членом партії кожного, хто співчуває основним ідеям партії і допомагає їй, хоч би матеріально. Ленін говорив, що вважати членом партії треба тільки того, хто входить в одну з організацій партії. Входити в організацію — значить брати на себе відповідальність як за всі дії організації, так і відповідати за всі свої дії, які повинні узгоджуватися з принципами партії. Ленін оцінював цілком правильно значення участі члена партії в організації, *зв'язку між організацією та її членами.*

З того часу РКП (що називалася раніш РСДРП) всіляко старалася зміцнити цей зв'язок між членами

партії і партією, зв'язок не тільки ідейний, але й організаційний. Член партії відповідальний за свої дії. Член РКСМ теж повинен міцно і ідейно і організаційно бути зв'язаний із спілкою: цей зв'язок має величезне виховне значення. Шлях до комунізму — через організацію. Значок належності до КСМ ставить діяльність члена під громадський контроль. Ця діяльність в усіх на очах. Все те, що робить член КСМ, він робить не про людське око, не напоказ, але він не має потреби приховувати свої вчинки, вони повинні бути на видноті. Це має важливе суспільно-виховне значення.

Повернемось до бойскаутизму.

Засновники бойскаутського руху розуміли, що у бойскаутизму повинні бути досить широкі цілі, але вони розуміли також і те, що треба всіляко виховувати у бойскаутах *прихильність* до своєї організації. Така прихильність буде хронічно зростати, якщо організація *багато даватиме* своїм членам.

Що дає бойскаутизм підліткові? Насамперед він дає *поживу для його активності*, ставить перед ним ряд цілей, які поступово ускладнюються і яких він досягає самостійно. Це висування конкретних, цілком визначених і ясних, досяжних при певному напруженні цілей, що стають дедалі важчими і дедалі віддаленішими, має величезне психологічне значення. Такий чудовий організатор, як Ф. Тейлор, у своїй книзі «Адміністративно-технічна організація промислових підприємств» пише (стор. 60): «Нема сумнівів, що середня людина працює найуспішніше тоді, коли вона сама або хто-небудь інший дає їй певне завдання... Чим нижчі розумові і фізичні здібності людини, тим коротшим повинне бути призначене завдання. Ні одному шкільному вчителю не спаде на думку запропонувати дітям вивчити дану книжку або даний предмет. На практиці всі задають кожного дня певний урок, від такого-то рядка до такого-то рядка. Найкращих успіхів можна досягти тоді, коли можливо визначити ще й час, за який урок може бути виконаний. Багато хто з нас, незважаючи на свої роки, залишаються в цьому відношенні дорослими дітьми і найкраще працюють тоді, коли їм задано порівняно короткий урок».

І ось керівники бойскаутизму, визначивши загальну мету, ставлять скаутам ряд окремих цілей, для них внаслідок їх розвитку цілком досяжних. Інструктор немовби проводить хлопчиків через ряд східців, причому для скаута повинен бути ясний кожного разу зв'язок окремої поставленої йому мети із загальною метою. Психологічно це надзвичайно важливий момент. Візьмемо правила для юків. Правил цих достатня кількість, але вони не впливають з головної загальної мети і тому довільні. Чому треба чистити зуби, мити шию, слухатись батьків, поважати чужу працю і т. д.? Все це, не зв'язане до купи загальною метою, довільне і здається юкам такою ж вигадкою з боку інструктора, як шкільні правила здаються йому примхою вчителя.

Скаутизм уникає цієї помилки. Щодо самодіяльності, то скаутизм правильно враховує її значення. Ось приклад: кожний скаут повинен знати яку-небудь спеціальність, мати певну практичну навичку. В бойскаутській організації проводяться екзамени на звання корзинника, бджоляра, коваля, човняра, сурмача, тесляра, кухаря, електротехніка, перекладача, прачки, садівника і т. ін. Той, хто склав екзамен, одержує відповідний професійний значок. Кожний скаут цілком вільно обирає собі спеціальність. Як він її вивчає? Ось що пише з цього приводу Баден-Пауль: «Вкажу, як хлопчики одержують у нас значки. Припустимо, йдеться про кухарський значок. Справа інструктора полягає тільки в тому, щоб пробудити в хлопчика прагнення одержати значок. Хлопчик потім дізнається, що він повинен уміти робити, щоб одержати значок. Йому треба знайти кухаря або звернутися до матері або до когось іншого, щоб дістати потрібні відомості про приготування страв і таким чином підготуватись до свого куховарського екзамену. Його не вчать за якимсь певним методом, він полишений сам на себе, і сам повинен знайти ті способи, які дали б йому практичне вміння куховарити. Інструктор обмежується лише тим, що зрідка дає йому поради, як взятися за роботу, якщо хлопчик перебуває в дуже скрутному становищі.

Самостійна робота розвиває характер. Хлопчики полишені тут самі на себе, і в них виникає почуття відповідальності за свій успіх і розвиток».

Потім дуже підвищує інтерес бойскаутів до своєї організації запроваджуваний у практику бойскаутизму *елемент гри*, вільного застосування нагромаджених сил. Правда, це вже не дитяча гра, гра для гри; маленькі діти не питають, навіщо треба грати в таку-то чи іншу гру, вони грають, як птах співає. А підліток хоч і прагне до гри, але має потребу в тому, щоб у гру був внесений елемент серйозності. Якщо йому кажуть: така-то гра розвиває уміння «бачити», спостерігати, розвивати здібності, які потрібні розвідникові на війні,— цього досить: підліток весь поринає в гру. Ігри бойскаутів звичайно мають на меті розвиток тих чи інших фізичних здібностей; біг, плавання, боротьба зміцнюють фізичні сили, стрільба в ціль розвиває гостроту зору, влучність, ланіяння привчає до спритності і т. п.

Особливо багато ігор присвячено розвиткові здібності «бачити». Існує, наприклад, такий прийом: на хвилину показують блюдо, повне різноманітних дрібних предметів, потім його закривають, і хлопчик-спостерігач повинен описати з пам'яті всі предмети, що лежать на блюді. Баден-Пауль дає такі вказівки інструкторам: «Примусьте ваших хлопчиків пройтися по вулиці, і нехай вони помітять на своєму шляху різні магазини і постараються їх запам'ятати в послідовному порядку. Нехай потім помітять по вивісках і запам'ятають імена власників. Нехай помітять і запам'ятають зміст магазинної вітрини після двохвилинного спостереження. Нехай, нарешті, помітять послідовно зміст кількох магазинних вітрин, витративши півхвилини на кожную».

Хлопчики повинні також помічати визначні будинки, які можуть бути засобом орієнтування, кількість перевулків і поперечних вулиць, назви вулиць, якими вони йдуть, деталі, які стосуються коней та екіпажів, що проїжджають мимо, номери автомобілів, полісменів, але головним чином характерні особливості зустрічних перехожих, їх одягу, вирази облич, ходу і т. п.

«Спочатку візьміть хлопчиків з собою і покажіть їм, як усе це треба робити; після цього пошліть їх самих і, коли повернуться, розпитайте про результати їх спостережень».

«Візьміть з собою на прогулянку патруль і вчіть хлопчиків помічати віддалені предмети, які виступають і

можуть бути провідними знаками, як-от: горби, шпилі церков і т. п., а також найближчі предмети: оригінальні будівлі, дерева, скелі, ворота, бокові доріжки і стежки, огорожі, хліб на полях, різноманітні породи дерев, птахів, тварин, а також своєрідний запах рослин, тварин, добрив і т. ін.».

«Добре при цьому спочатку розкидати на їх дорозі які-небудь дрібні предмети (гудзики, сірники та ін.), причому хлопчики повинні їх підібрати і принести з собою. Це змусить їх бути однаково уважними як до того, що знаходиться поблизу під ногами, так і до окремих предметів».

«Скаут повинен вміти помічати дрібні деталі не тільки вдень, але й уночі, користуючись при цьому здебільшого слухом, зрідка — дотиком і нюхом».

«У нічні тиші звуки лунуть далі, ніж вдень. Якщо прикласти вухо до землі або до палиці, увіткнутої в землю, можна чути стукіт кінських копит або глухий шум людських кроків на далекій відстані. Інший спосіб полягає в тому, щоб одно лезо відчиненого кишенькового ножа встромити в землю, а друге взяти між зубами, звуки чути тоді краще. Людський голос навіть при неголосній розмові чути вночі на далекій відстані, його важко змішати з іншими звуками».

Потім скаутів необхідно також вміти спостерігати за людьми.

«Подорожуючи в поїзді і трамваї, помічайте всі дрібниці, що стосуються ваших супутників,— пише той же Баден-Пауль.—Зверніть увагу на їх обличчя, одяг, манеру говорити і т. д. так, щоб ви могли згодом описати досить точно кожного з них. Спробуйте також на підставі зовнішнього вигляду і поведінки визначити, багаті вони чи бідні (що, взагалі кажучи, можна визначити по взуттю), чим вони займаються, чи щасливі вони чи хворі і потребують допомоги».

Одна із звичайних скаутських ігор — це розшукування слідів. Скаути вчаться розрізняти сліди людей, тварин, птахів; визначати їх давність, швидкість бігу, напрям велосипеда або автомобіля, що проїхав, і т. д.

«Скаут передусім повинен вміти помічати «ознаки». «Ознаками» мовою скаутів називаються всі найнезнач-

ніші дрібниці, як-от: відбитки слідів, зламані гілки, прим'ята трава, крихти їжі, краплини крові і т. п.— все, що може допомогти скауту дістати ті відомості, які він шукає».

Одна з найважливіших умов, яку при цьому необхідно мати на увазі як військовому скауту або мисливцю, так і скауту мирному, полягає в тому, щоб не дати змоги нічому проскочити поза увагою. Скаут повинен помічати всі найнезначніші дрібниці і вміти робити з них висновок.

«Важливість спостережливості і здатності робити правильні висновки не підлягає сумніву. Діти звичайно мають гостру спостережливість, але з роками ця здатність поступово зникає, головню через брак практики».

«Спостережливість вимагає постійного вправлення, щоб стати звичкою. Розшукування слідів становить цікавий крок у цьому напрямі. Висновок є мистецтво розуміти значення тих ознак, які здобуто спостереженням».

«Коли спостережливість і вміння робити висновки перетворюються у звичку, тим самим робиться великий крок у розвитку характеру».

«Ну яке нам діло до всіх цих ігор якоїсь контрреволюційної організації?» — скаже не один член РКСМ.

А ось яке діло. Уміння «бачити», уміння спостерігати має величезне значення в усіх галузях життя.

Яке значення має спостережливість у військовій справі, про це говорити не варто, це всякий знає.

Візьмімо інші галузі.

Уміння спостерігати необхідне для всякого порядного натураліста, для лікаря.

Воно необхідне для художника.

Воно необхідне для художника слова.

Візьмімо для прикладу листування між двома французькими письменниками, імена яких мають світову славу,— Флобером і Мопассаном. Ось що писав Флобер своєму молодому другові: «Щоб описати який-небудь предмет, треба довго й уважно вдивлятися в нього до того часу, поки не побачиш в ньому те, чого ще ніхто не бачив і не описував. Щоб описати палаюче вогнище або дерево, що росте серед рівнини, треба дивитися на це вогнище або на це дерево, поки вони не перестануть для вас бути схожими на всяке інше дерево і на всяке

інше вогнище. Коли ви проходите мимо крамаря, що сидить біля своєї крамниці, мимо конс'єржа, який палить люльку, мимо екіпажів, що стоять, дайте живий образ цього крамаря, цього конс'єржа, опишіть їх позу, всю їх зовнішність, весь їх внутрішній зміст так, щоб ніхто не міг змішати їх з будь-яким іншим крамарем або конс'єржем, окресліть візницького коня одним словом так, щоб він став несхожим на півсотні інших коней, які проїхали до або після». Великі письменники вміли «дивитись».

Можливо, ви думаєте, що не треба вміти «дивитись» робітникові? Після війни в Німеччині і Америці почала швидко розвиватись нова галузь науки — «психотехніка». Ця наука займається дослідженням питання, яких властивостей — фізичних і психічних — потребує та чи інша професія. Такі-то властивості потрібні для складача ручного, такі-то — для льотчика, такі-то — для вагонвода, такі-то — для складача машинного, такі-то — для слюсаря, такі-то — для електротехніка і т. д. і т. д. З другого боку, психотехніка розробляє методи визначення наявності тих чи інших фізичних або психічних властивостей у людини. Широке практичне застосування психотехніка дістала в галузі учнівства. Тепер дуже велике число американських і німецьких заводів і фабрик приймає в учні лише юнаків, які мають необхідні фізичні і психічні здібності, бо досвід показав, що тільки з таких учнів можуть вийти добрі, кваліфіковані робітники. Тому перед прийняттям в учні бажаючим стати такими юнаками влаштовують своєрідний іспит: випробовують гостроту їх зору, ступінь розвитку мускульного чуття, кмітливість, пам'ять на форми і т. п. Причому майже в усіх галузях виробництва від майбутнього кваліфікованого робітника вимагається вміння «бачити», спостерігати.

Із сказаного видно, яке величезне значення мають ігри бойскаутів, що розвивають це вміння «дивитися». Візьмімо ще іншого типу скаутські ігри.

«Якось взимку, — розповідає один лектор, — мене запросили в маленьке сільце на свято, влаштоване місцевими скаутами. Було це в одному з найглухіших провінціальних закутків, і, проте, хлопчики за тямущістю, кмітливістю, інтелігентністю не поступалися перед кращими

міськими скаутами. В кінці свята я запитав інструктора: «Як ви добилися цього?» «Еге,— відповів він,— коли вони з'явилися до мене вперше, вони були такі тупі, такі нетямущі, якими можуть бути тільки сільські діти. Я зрозумів, що починати з ними роботу звичайним способом було б марним, і я взявся вправляти їх інтелект. Кожного вечора я посилав кого-небудь з хлопчиків на певний пункт, розташований приблизно за милю від нашого клубу, і слідом за ним іншого скаута, який повинен був повторити першому довгу фразу. Перший хлопчик потім повертався і повторював мені вислухану фразу. Здається, просто. Чи не правда? І, проте, спочатку жоден хлопчик не міг правильно передати фразу, а коли йому це вдавалось, то тоді переінакшував її. Але поступово вони навчилися це робити і тепер можуть запам'ятати будь-яку фразу. Хоч би в передачі брало участь півдюжини хлопчиків, вони принесуть назад сказану їм фразу, не змінивши жодного слова. Ось простий спосіб для початкових вправ інтелекту».

Керівники скаутського руху вміють чудово використати екскурсійний метод. Скаутів водять, наприклад, оглядати фабрики й заводи. Хлопчики повинні при цьому робити помітки в своїх записних книжках, також побіжні начерки, а потім у клубах робити доповіді про бачене, з пам'яті відтворювати рисунки.

У скаутів дуже широко розвинуті всякі «дискусійні гуртки», де ведуться дебати на всілякі теми і де скаути навчаються вести збори та виступати.

Не менш поширені і гуртки спільного читання.

Таким чином, ми бачимо, що скаутські ігри мають на меті фізичний і розумовий розвиток скаутів і досягають у цьому відношенні дуже багато.

Правильно підходить бойскаутизм і до питання про виробничу пропаганду. Ми згадували вже про те, що скаут обов'язково повинен знати одну або кілька спеціальностей, хоч би в їх елементарній формі. Згадували вже про екскурсії на фабрики і заводи. Слід відзначити ще, що бойскаути влаштовують при своїх клубах часто всякі професійні курси. Нарешті бойскаутизм учить бойскаутів свої знання не берегти для себе, а негайно застосовувати їх не тільки в табірному житті, а й для налагодження життя взагалі. Проходить скаут по вулиці,

бачить розбиту шибку — своє вміння вставляти шибки він зараз використає для того, щоб піти запропонувати свої послуги по вставлянню шибок; бачить скаут поламаний паркан — зразу ж береться полагодити його, кому б він не належав. І так в усьому. Це справжній «хазяйський» підхід до налагодження життя, що має величезне виховне значення.

Нарешті скаутизм звертає особливу увагу на вміння діяти організовано, спільно. Паради скаутів, їхні ігри мають саме цю мету. Скаути вчать, наприклад, як треба діяти при пожежі, як поділити між собою функції, щоб якомога скоріш загасити її, і т. д. Звичка до колективних дій є найкращий засіб дисциплінування. Недаремно робітники, які звикли на заводі до колективної праці, є найбільш дисциплінованою частиною населення.

Після всього сказаного ясно, мабуть, чому ми радимо молоді запозичити у скаутизму його методи.

РКСМ, якщо вона серйозно претендує на виховання молодого покоління і має хоч найменше уявлення про ті колосальні завдання, які стоять перед цим поколінням, а не зайнята дитячим наслідуванням дорослих, повинна якомога скоріш внести ці методи в свою практику.

У нас в Росії, у малокультурній країні, в країні, яка, будучи напівдікою, в той же час стала на шлях будівництва комунізму, виховання молоді має надзвичайно виняткове значення. В силу нашої некультурності тут особливо важливе уміння підходити до неписьменного або напівписьменного, малорозвиненого підлітка, особливо важливе знання його психології, вміння пробудити його інтерес, захопити його.

І тому внесення в практику РКСМ методів бойскаутизму особливо важливе.

Треба видати цілий ряд випусків «Бібліотеки РКСМ», де б найдетальніше було розроблено, що повинен робити кожний член РКСМ. Скажімо, пункт 1-й положень, які береться проводити в життя РКСМ, говоритиме: «Необхідно, щоб усі люди були здорові, сильні і спритні». І ось повинно бути детально розвинуто в окремій книжці для комсомольців, що їм треба для цього робити: вивчити будову і життя людського тіла; знати основні гігієнічні правила, застосовувати їх до себе, вчити застосовувати інших, допомагати їм здійснювати їх (наприклад,

«дні чистки»); вміти влаштувати вентилятор, зварити мило, влаштувати похідну постіль, вивести тарганів, змазати чоботи і т. ін.; знати, як доглядати хворих; знати, як робить перев'язку; допомогти в нещасливих випадках і т. д. Знати, яка гімнастика зміцнює і розвиває, учитись плавати, лазити, стріляти, бігати і т. д. Така книжка повинна давати цілком точні, конкретні вказівки, що повинен робити російський комсомолец.

Скажімо, пункт другий говорить, що «необхідно багато знати», і ось повинна бути книжка, в якій говориться про те, що і для чого треба знати, і вказується, як цих знань можна набути. Ця книжка повинна з'ясувати, яке значення має книжка, як нею треба користуватись, навчити, як користуватись довідниками, картами і т. ін. Повинна навчити, як робити записи, писати звіти, перевіряти свої знання, дати методи самоосвіти, вказати, як користуватися бібліотекою, передавати свої знання іншим і т. д. Вказати ряд зобов'язань, які покладаються на кожного члена Спілки молоді. Наприклад, навчити грамоти хоч одного неписьменного, читати групі неписьмених або малописьмених газету, навчити користуватись бібліотекою, допомогти бібліотекарю в його роботі, привести нових двох пасивних читачів у бібліотеку або читальню, організувати або гурток аматорів читання, або гурток юних натуралістів, або гурток по вивченню сільського господарства і т. д.

І так до кожного пункту. Такі практичні посібники матимуть велике значення. Треба залучити до їх написання товаришів із Всеобуча¹, з Наркомздоров'я, Наркомосу, літераторів, практиків, кваліфікованих робітників та ін.

Треба також кожному осередку комсомольців обговорити в себе це питання, спочатку зобов'язавши двох-трьох товаришів вивчити це питання. Потім виділити товаришів, яким буде доручено проводити в життя нові методи.

Ставши на цей шлях, РКСМ зможе проробити велику культурну і виховну роботу, в сто раз більшу, ніж та, яку вона виконує тепер.

¹ Управління по проведенню загального військового навчання громадян СРСР.— *Ред.*

ПРАКТИЧНІ НАВИЧКИ І РУЧНА ПРАЦЯ У СКАУТІВ

Щоб дати уявлення про те, в якому обсязі вивчають хлопчики різні форми праці, я наведу тут перелік найбільш вживаних з них із зазначенням тих екзаменаційних вимог, задоволення яких дає хлопчикові певне трудове звання і разом з тим право на професійний значок.

1. Корзинник. Значок — круглий кошик. Треба мати загальне знання сирових матеріалів, що вживаються в різних галузях корзинного виробництва; знати, звідки добувають цей сировий матеріал і як його готують для роботи. Крім того, потрібно зробити цілком самостійно яку-небудь практично корисну річ, наприклад корзину, тростину або який-небудь виріб з очерету або соломки.

2. Бджоляр. Значок — вулик. Потрібна практична обізнаність з вуликами і доглядом за ними, роїнням і загальним бджільництвом, влаштуванням і застосуванням штучних стільників і т. д.

3. Коваль. Значок — ковадло. Потрібне вміння зігнути вершківий залізний прут і скувати до купи його зігнуті половинки, зробити підкову, натягнути шину на колесо, підкувати правильно коня. Крім того, треба вміти поводитися з великим молотом і ковадлом і знати способи гартування заліза й сталі.

4. Човняр. Значок — схрещені два весла. Потрібне вміння веслувати всілякими способами, іти на жердині, керувати човном за допомогою весел, пристати до судна або пристані. Необхідне знання компаса і способів буксирування. Човняр, крім того, повинен уміти розрізняти типи суден за такелажем, в'язати всілякі вузли, вміти ошвартуватися, зсувати кінці і т. д.

5. Тесляр. Значок — свердел. Скаут повинен вміти пиляти, стругати, клеїти, гострити і приводити до порядку теслярські інструменти; повинен зробити повітку для коней, брусований замок, ящик, стіл або стілець.

6. Діловод. Значок — аркуш паперу і гусинне перо. Екзамен — з каліграфії, гектографування, машинопису (або замість останнього — з стенографії з мінімумом 20 слів на хвилину). Потрібне також знання простої бухгалтерії і вміння написати лист на дану тему.

7. Кухар. Значок — лист. Хлопчик повинен вміти розкласти вогонь і зробити з цеглин пристосування для варіння їжі; приготувати такі страви: омлет, рисовий пудинг, тушковану яловичину по-ірландськи, варені овочі або яку-небудь іншу страву за вимогою екзаменатора; приготувати чай, кофе або какао; замісити тісто і спекти хліб у печі; нарізати м'ясо і прислужувати за столом.

8. Скотар. Значок — коров'яча голова. Потрібне набуте практикою уміння доглядати за молочною худобою, доїти, бити масло і виготовляти сир, стерилізувати молоко; необхідно знати способи зберігання молочних продуктів і вміти поводитися з різними речами молочного господарства.

9. Електротехнік. Значок — зигзагоподібна блискавка. Скаут повинен зробити простий електромагніт, полагодити електричні проводи, знати способи врятування і приведення до пам'яті тих, що

дістали травму від електричного розряду, мати елементарні знання про дії простих батарей і про будову електричних дзвінків і телефонів.

10. Хлібороб. Значок — серп. Потрібне набути практикою вміння орати, сіяти, боронувати, жати, косити, сушити сіно, складати у копиці, садити коренеплоди, робити рослині загородки та бар'єри, збудувати дренаж; потрібне також ознайомлення з сільськогосподарськими машинами, з порядком і ходом сільських робіт, з доглядом за коровами, кіньми, вівцями і свиньми.

11. Друг тварин. Значок — підкова. Потрібне загальне ознайомлення з анатомією свійських тварин і з елементами ветеринарії; треба знати симптоми і способи лікування ран, переломів, вивхів, розтягнень сухожилля, крайнього виснаження, ядухи, кульгавості, колюк; мати уявлення про підковування.

12. Садівник. Значок — квітка. Хлопчик повинен скопати площу не менше 12 квадратних футів, посадити і виростити шість родів овочів або квітів з насіння чи паросгків; потрібно знати назви садових рослин і мати уявлення про підрізування, прищеплювання та удобрювання.

13. Майстер на всі руки. Значок — молоток і паяльна трубка. Потрібне вміння пофарбувати двері або ванну; вибілити стелю; полагодити газову трубу, водопровідний кран, віконну раму, віконні і дверні засувки; перемінити газовий ковпачок, електричну лампочку; повісити картину і занавіски; полагодити жалюзі; укріпити перекладку штори і порт'єри; крім того, треба вміти стелити килими, лагодити столову білизну та мебльові чохла; робити невеликий ремонт меблів і посуду і гострити ножі.

14. Їздець. Значок — шпора. Хлопчик повинен уміти: їздити верхи всілякими алюрами, перескочити бар'єр середньої висоти; правильно осідлати і загнудати коня; запрягати і правити кіньми поодинокі і парою; годувати, поїти і чистити коней; визначити причину кульгавості коня і застосувати відповідне лікування.

15. Перекладач. Значок — дві руки, з'єднані в дружньому потиску. Потрібне вміння якою-небудь іноземною мовою вести нескладну розмову, написати невеликий лист на тему, дану екзамнатором, прочитати і перекласти уривок з книги або газети.

16. Прачка. Значок — праска. Треба вміти прати, качати і прасувати білизну, а також бавовняний і фланелевий одяг, накрохмалити і випрасувати сорочку.

17. Працівник по шкірі. Значок — шило. Хлопчик повинен уміти: поставити підметки і каблуки до чобіт, обтягнути рантом або на цвяхах, полагодити черевики або туфлі, обтягнути шкірою сідло, полагодити стременні ремені і т. д.; повинен знати різні частини упряжки і мати уявлення про дублення шкіри.

18. Муляр. Значок — кельня. Хлопчик повинен скласти принаймні чотири ряди цегляної стіни, ріг, частину фундаменту; повинен приготувати цемент і знати, як користуватися ватерпасом і косинцем.

19. Рудокоп. Значок — схрещені кирка і лопата. Потрібне загальне знання якої-небудь галузі гірничої справи (розробка кам'яного вугілля, залізної руди або яких-небудь матеріалів); потрібно, щоб хлопчик працював у копальнях не менше шести місяців

і був обізнаний як з небезпеками, зв'язаними з добуванням руди, так і з способами захистити себе від них.

20. **Натураліст.** Значок — віночок з квітів. Потрібно скласти колекцію з листя 30 різних дерев або з 60 видів диких квітів, папоротей або трав, висушити їх, наклеїти в гербарій і позначити назви. Або потрібно написати фарбами 20 малюнків квітів, папоротей і трав або 12 начерків з життя тварин і птахів і розповісти при цьому про свої спостереження. Або потрібно вміти назвати 90 різних видів тварин, комах, плазунів або птахів у музеї чи зоологічному саду, або по розфарбованих малюнках і повідомити дані про життя, звички, прикмети і зовнішній вигляд 20 з них.

21. **Фотограф.** Значок — камера-обскура на триніжку. Хлопчик повинен знати теорію і застосування лінз, будову фотографічної камери і процес проявлення негативів; повинен також зняти, проявити і надрукувати 12 фотографічних карточок.

22. **Рульовий.** Значок — рульове колесо. Хлопчик повинен вміти керувати парусним човном, поставити, вкоротити, згорнути паруси; взяти рифи; бути добре обізнаним з адміралтейською картою найближчого порту і узбережжя біля нього; знати плавки, бакени, віхи й інші дороговказні знаки в гавані; знати правила морської навігації: вогні суден різних типів, сигнали безпеки і штормові, комерційний кодекс сигналів; вміти визначити положення судна за сигналом. Крім того, потрібно, щоб хлопчик принаймні протягом шести місяців вів корабельний журнал, відмічаючи стан погоди, вітер, показання барометра і термометра.

23. **Піонер.** Значок — кирка і сокира. Скаут повинен виявити велику навичку ось у чому: зрубати дев'ятивершкове дерево швидко і чисто; зав'язати вісім різних вузлів у темряві або із зав'язаними очима; міцно зв'язати два бруси докупи; зробити модель моста або лебідки; спорудити польову кухню; збудувати хатину будь-якого типу для трьох чоловік.

24. **Друкар.** Значок — прокатний валик. Хлопчик повинен знати назви різних друкарських шрифтів і форматів паперу; зробити набір від руки або машиною; вміти поводитися з друкарськими машинами різних типів; надрукувати афішу, складену цілком самостійно.

25. **Рибалка.** Значок — риба. Скаут повинен бути обізнаний практично з різними методами рибної ловлі за допомогою переметів, сітей і вудочки; потрібна тримісячна практика в рибній ловлі і знання комерційного кодексу сигналів.

26. **Кравець.** Значок — ножиці. Хлопчик повинен пошити рукави або машиною скаутську сорочку і штани для самого себе.

27. **Телеграфіст.** Значок — телеграфний стовп. Потрібне знання елементарної теорії електричного струму і ознайомлення з основними принципами бездротового телеграфу, вміння послати і прийняти депешу за системою Морзе із швидкістю 30 букв на хвилину, знання конструкції телеграфних апаратів і вміння зробити в них нескладний ремонт.

28. **Текстильний працівник.** Значок — ткацький човник. Потрібне знання назв і якості сирових матеріалів, що використовуються на прядильних і ткацьких фабриках, їх культури і ринків, звідки ці матеріали доставляються; назв і якостей фабрикатів,

вироблюваних із сирових матеріалів. Крім того, хлопчик повинен описати процес вироблення фабрикатів з сирового матеріалу і бути ґрунтовно обізнаний принаймні з однією якою-небудь галуззю текстильної індустрії.

Наведений вище перелік різних галузей праці, яких бажачі скаути можуть навчатись, далеко не повний. Точно кажучи, скаутська програма охоплює майже всі форми праці, можливої в практичному житті, хоч, звичайно, в жодній місцевості не можна знайти засобів навчання усіх цих форм без винятку. Вибір з цього великого списку трудових професій визначається найчастіше місцевими умовами і потребами трудового ринку. Так, у приморських місцевостях найбільша увага приділяється рибальській і береговій службі, у Шеффілді — слюсарному і ковальському ремеслам і т. д. Але, крім підготовки до таких галузей праці, які можуть виявитись корисними в майбутній діяльності скаута, існує ще ряд практичних навичок, що застосовуються головним чином у самій системі «скаутинг».

Всюди їм приділяється особлива увага, і хлопчики, які одержали відповідні значки, зобов'язані складати екзамен щороку, щоб довести, що цих навичок вони не втратили. Сюди належать різні галузі знань і умінь.

1. Санітарна справа, догляд за пораненими і хворими. Значок — червоний хрест. Скаут повинен знати: а) способи підняття і перенесення поранених; б) місцезнаходження головних артерій; в) способи першої допомоги у випадках ядухи, опіку, отруєння, запорошення очей, вивиху та ушибу; г) загальні правила гігієни, причому вимагається ясне, вмотивоване уявлення про шкідливість куріння, статевої нездержливості, поганої вентиляції і нечистоти. Хлопчик повинен також уміти: д) витягти з допомогою мотузки знепритомнілу людину з кімнати, наповненої димом; е) спорудити імпровізовані носилки; є) кинути рятівну мотузку; ж) спинити зовнішній і внутрішній крововилив з вени або артерії; з) поставити діагноз при переломі кістки, зробити лубки і накласти їх на місце перелому; и) застосувати метод Шефера штучного відновлення дихання.

2. Велосипедна їзда. Значок — велосипедне колесо. Хлопчик повинен підписати посвідчення, що він є власником велосипеда, цілком придатного для їзди, і що він завжди готовий на першу вимогу надати себе і свій велосипед для несення королівської служби, якщо обставини цього вимагатимуть. Хлопчик повинен уміти добре їздити на велосипеді, поводитися з ним і робити потрібний ремонт. Крім того, він повинен уміти розбиратися в карті і повторити правильно словесне доручення.

3. Пожежна служба. Значок — язик полум'я. Хлопчик повинен довести своє уміння поводитися із всілякими пристроями пожежної справи (рукавами, драбинами, рятівними мотузками, простирадлами і т. д.); повинен уміти лазити, піднімати знепритомних; передавати відра з водою; повинен знати також, як подати сигнал тривоги мешканцям будинку, як увійти в палаюче приміщення і працювати в диму, як спинити поширення вогню, як рятувати тварин і майно, як зробити рятівну мотузку і рятівне прости-

радло для стрибання, як утворити живу «стінку», щоб стримувати юрбу цікавих, і т. д.

4. Стрільба. Значок — дві схрещені рушниці. Потрібно при прицільній стрільбі набрати 60 балів з можливих 100 за таким розрахунком: центр — 5 балів, внутрішнє коло — 4, друге коло — 3, зовнішнє — 2; умови: двадцять пострілів (з будь-якого положення), мішень — встановленого в королівській артилерії зразка для дистанції в 100 або 200 ярдів або ж зменшеного типу для дрібнокаліберних карабінів при дистанції в 15 або 25 ярдів. Потрібно також уміння визначати на око відстань у незнайомій місцевості (п'ять проб для дистанції не вище 300 ярдів і п'ять проб для дистанції 300—600 ярдів). Середня помилка десяти проб не повинна перевищувати 25%.

5. Знання околиць. Значок — вказуюча рука. Хлопчик повинен знати кожний провулок, кожну стежку на відстані принаймні двомильного радіуса навколо місцевої скаутської головної квартири і знати околиці на п'ять миль відстані навколо головної квартири настільки, щоб спромогтися в разі потреби бути провідником для перехожих в будь-який час дня і ночі; повинен знати напрям, в якому лежать найважливіші сусідні міста в окружності на 25 миль відстані, і вміти дати перехожим ясні і точні вказівки, як до них дістатися; у провінції на дві милі відстані повинен знати назви різних ферм і кількість акрів землі, що належить власникам цих ферм; у місті на півмилі навколо повинен знати всі хлібні магазини, пекарні, м'ясні крамниці і т. п.; у місті і провінції однаково повинен знати, де знаходяться поліцейські участки, госпіталі, телеграфні і телефонні станції, амбулаторії, пожежні депо, пожежні крани, кузні, майстерні і заводи; хлопчик повинен бути також трохи ознайомлений з історією місцевості і старих будинків, як, наприклад, церков, замків і т. п. Топографічні дані повинні бути занесені скаутом на карту великого масштабу і надані для довідок у розпорядження місцевої головної квартири.

6. Сигналізація. Значок — два схрещені прапори. Хлопчик повинен уміти послати і прийняти звістку з допомогою сигналізації за семафорною системою або системою Морзе, причому мінімум швидкості визначається в 24 букви на хвилину для системи Морзе і в 36 букв для семафорної системи. Він повинен також знати звукову сигналізацію і сигналізацію за допомогою диму та спалахів вогню. Потрібне також уміння сигналізувати за допомогою скаутської палиці.

Усі перелічені навички хлопчики засвоюють найрізноманітнішими шляхами, але завжди практично. Дуже часто хлопчик сам знаходить потрібні для нього засоби навчання тієї чи іншої цікавлячої його галузі професійної праці, звертаючись з цією метою нерідко до знайомих і навіть незнайомих майстрів даної професії. Іноді, придбавши необхідні інструменти, діти самостійно намагаються досягти певних успіхів, необхідних для того, щоб скласти потрібний екзамен і одержати заповітний значок. У цих випадках роль місцевих головних квартир зводиться тільки до заохочування такої діяльності, до проведення випробувань і видачі значків. Але дуже часто місцеві скаутські організації приходять на допомогу дітям і влаштовують при скаутських клубах свого роду трудові курси,

найчастіше у формі вечірніх класів, особливо з таких галузей праці, які завдяки своїй складності потребують умілого керівництва і певної теоретичної підготовки. З цією метою запрошують досвідчених місцевих майстрів і тямущих працівників, які — треба віддати їм належне — виконують цю працю часто безоплатно, віддаючи для цього свій вільний час, просто з любові до справи і під впливом усвідомлення важливості такої діяльності для майбутнього рідної країни.

Наведемо тут невеликий нарис таких вечірніх курсів для бойскаутів у Манчестері при муніципальній школі Блеклей, на яких я спиняю свій вибір, з одного боку, тому, що вони здаються мені типовими до певної міри, з другого боку, тому, що основні принципи і загальна історія організації цих курсів відомі мені з лекції їх керівника і засновника Бен Уайльда, прочитаної у Бірмінгемі на зборах інструкторів скаутського руху.

«Коли мені довелося взятись за складання проспектів для скаутських вечірніх класів,— говорить Уайльд,— я спробував стати на точку зору хлопчика-підлітка. Що йому потрібно? Чого він хоче? Насамперед в роботі повинно бути щось таке, що відповідало б його запитам і було б йому близьке і зрозуміле, що могло б до деякої міри бути для нього розвагою після стомливої денної роботи в магазині, на фабриці або в майстерні. Він повинен потім мати той чи інший вихід для своєї енергії. Він хоче діяльності. Від природи в ньому закладений імпульс до дії. Він — борець, діяч, дослідник. Ми можемо, звичайно, зробити неможливим для хлопчика прояв усіх цих якостей, перетворити його в автомат і заглушити його особистість, його індивідуальність. Але ми можемо також спрямувати цю кипучу енергію по правильному руслу, де хлопчик знайде щось придатне для здійснення своїх ідеалів і де його «я», розвиваючись і зміцнюючись, піде по самостійному шляху служіння ближнім, і таким чином облагородиться і поглибиться його розуміння життя. У хлопчика, далі, є потреба робити те, що може мати для нього практичну користь.

Таким чином, наше завдання полягало в тому, щоб організувати вечірні класи так, щоб заняття в них відповідали запитам хлопчика і принесли йому практично користь у здійсненні його ідеалів.

Тільки в цьому напрямі і лежить розв'язання проблеми, якщо ми хочемо залучити дітей до вечірніх класів при їх добровільній згоді. Хлопчики так само, як і дорослі, не люблять, щоб їх тягли на буксирі.

Поставали і інші завдання. Справа в тому, що хлопчики, закінчуючи школу, часто уявляють, що їх освіта цілком закінчена, і, тільки вступивши в життя, вони переконуються, що, строго кажучи, вони не знають нічогосінько, що допомогло б пробити дорогу в житті. Багато з них беруться за вуличні заняття і проводять своє дозвілля в тому, що гиняються по вулицях (або наповнюють іподром і кінематографи). У віці від 17 до 18 років деякі з них намагаються наверстати згаяний час і вступають у міські вечірні класи. Інші, не роблячи ніяких зусиль, просто віддаються пливові обставин і збільшують собою ряди невмілих робітників та безробітних.

Ми хочемо, щоб із скаутами справа стояла інакше. Хлопчик-

скаут ще до закінчення школи вступає на наші вечірні курси і в обраній ним галузі праці добивається певних успіхів настільки, що набуває права на значок. Він звикає користуватися своїм дозвіллям розумно і не тільки для себе, але так, щоб мати можливість бути корисним для інших. У процесі роботи він може потім розвинути заховані в ньому здібності».

Манчестерські вечірні класи для скаутів знаходяться в приміщенні муніципальної школи Блеклей, наданої для цього скаутської організації Манчестерським виховним комітетом. Заняття відбуваються три рази на тиждень.

Понеділок: топографський і землемірний класи — з 7 до 8 год.; амбулаторний — з 8 до 9 год.; теслярський — з 7 до 9 год.; пожежний — з 8 до 9 год.

Вівторок: плавання (в басейні міських лазень) — з 6 год. 30 хв. до 8 год. 30 хв.; етенографія — з 7 до 8, з 8 до 9 год.; «Майстер на всі руки» і піонерний клас — з 7 до 9 год.

Четвер: рятування потопуючих (в басейні міських лазень) — з 6 год. 45 хв. до 7 год. 45 хв.; теслярський клас — з 7 до 9 год.; робота по шкірі і шевське виробництво — з 7 до 9 год.; клас діловодів — з 7 до 9 год.

Хоч відвідування класів є цілком добровільним, але проте вживають деяких заходів, щоб хлопчики, які записалися на той чи інший предмет, відвідували заняття регулярно. З цією метою ведеться реєстрація відсутніх, і найбільш старанних з хлопчиків призначають так званими «помічниками-керівниками», які ведуть цю реєстрацію. Кожному керівникові довіряють піклуватися про 4—6 хлопчиків, за акуратністю відвідування яких він зобов'язаний стежити. В разі відсутності кого-небудь з довірених його піклуванню керівник відвідує відсутнього, щоб дізнатися про причину нез'явлення. Коли причина виявиться зовсім неповажною, керівник має право зробити йому зауваження. Захід цей виявляється цілком достатнім щодо тих хлопчиків, які при найкращих бажаннях не відзначаються сталістю характеру і схильні іноді поступитися перед слабкістю настрою. З другого боку, ці товариські докори робляться завжди на ґрунті свідомої відповідальності кожного хлопчика за успіх усього класу. За допомогою керівників це почуття відповідальності прищеплюється таким чином усім учасникам класу.

В кінці кожного півріччя проводяться екзамени для бажаючих одержати значок тієї чи іншої професії. Тим, хто успішно склав екзамени, крім значків, видають також посвідчення від Манчестерського виховного комітету.

Як ми бачимо з розкладу вечірніх класів, при школі Блеклей існують класи: амбулаторний, топографський, теслярський, піонерний, «Майстер на всі руки», шевський, плавання, рятування потопуючих і клас діловодів. Заняття в класах ведуться з таким розрахунком, щоб дати хлопчику відомості з обраної ним спеціальності в більшому розмірі, ніж це потрібно для екзамену на значок.

У топографському класі, наприклад, хлопчики повинні знати всілякі колісні дороги від школи, відстань до різних міст і містечок, що лежать на цих дорогах, час, необхідний для подорожі в ці міста і вартість поїздки. Манчестер — залізничний центр. Тому скаут повинен знати розташування залізничних вокзалів, пасажирських і

товарних, і їх відстань від найголовніших пунктів міста. Він повинен також докладно знати Ланкашірську і Йоркшірську залізницю, їх передаточні пункти в Ірландію і на континент і бути обізнаний у загальних рисах з лініями: Лондонською і Північно-Західною, Великою Центральною, Чешірською, Великою Північною і Північно-Східною,— причому сюди включаються знання великих міст, розташованих на цих лініях, і характеру місцевості, по якій вони пролягають, тобто природи цієї місцевості, її індустрії і хліборобства. Хлопчик повинен уміти зробити начерк кожної лінії і позначити на ньому положення найважливіших міст. Манчестер, крім того,— порт. Тому скаутські класи намагаються з'ясувати для хлопчика значення Манчестерського каналу для міста, причому подаються відомості про його географічне положення, доки, індустрію та експлуатацію природних багатств, що розвинулась завдяки каналу, про пароплавання і торгівлю, ввіз і вивіз і т. д.

Все це хлопчики розучують не тільки шляхом усних бесід з учителями, але також і за допомогою ігор особливого роду і начеркових посібників, тобто карт, діаграм та діапозитивів чарівного ліхтаря. У зв'язку з класними заняттями відбуваються також практичні роботи поза класом з метою особистого ознайомлення хлопчиків з околицями і з прийомами топографського вивчення місцевості. Звичайно по суботах, в гарну погоду, хлопчики вирушають із своїм інструктором в околиці Манчестера для проведення землемірних зйомок. Дані вимірювання і легкі начерки контурів місцевості заносяться в записні книжки і на основі цього матеріалу у понеділок увечері в класі складається карта вивченої місцевості. За відзивами керівників, до такої роботи діти ставляться з ентузіазмом і роблять за власним бажанням значно більше від того, що від них вимагається.

Роботи в теслярському класі ставлять своїм завданням виготовляти предмети дійсно практичної користі, чим постановка цих класів істотно відрізняється від уроків столярної і теслярської майстерності при міських початкових школах, де дуже часто програма роботи має головною метою змусити учнів робити складні справи з інструментами і таким чином навчитись володіти ними, причому практична придатність зроблених речей до уваги не береться. Нічого й говорити, що свідомість користності проваджуваної роботи, може й грубуваті на перших порах, є для дітей дуже сильним спонуканням до роботи, яке підвищує їх інтерес, і становить безперечну перевагу в постановці справи у скаутських класах. Для роботи використовують найгрубіший матеріал: сучки, деревні пеньки, стовбури дерев — усе, що дістають внаслідок очистки міського парку; причому цей матеріал надає скаутам парковий комітет безоплатно. Для роботи використовують найпростіші інструменти: ніж, молоток, сокиру і пилку, тобто те, що може бути майже в кожному господарстві. Роблять це з певною метою — навчити хлопчика провадити різний ремонт предметів хатнього господарства навіть в тому випадку, коли в його розпорядженні нема повного комплексу спеціальних інструментів.

У шевському класі хлопчики вчать лагодити власне взуття, накладати підметки, наставляти каблуки, строчити шкіряні пояси, сукати драпву і т. д. Учні цього класу роблять всілякий ремонт

взуття, збруї, сідел, шкіряної оббивки меблів і т. д. цілком самостійно, і якщо в їх роботі, можливо, помічається недостача елегантності, то їй в жодному разі не можна відмовити у міцності, що для бідного господарства є, безперечно, більш важливим.

У клас «Майстер на всі руки», де вивчаються найрізноманітніші роботи, корисні в домашньому вжитку, починаючи з обклеювання стін шпалерами і кінчаючи лагодженням газового ковпачка, часто приходять місцеві майстри та ремісники і демонструють практичні прийоми своїх професій. Місцевий маляр присвятив якось цілий вечір, щоб показати скаутам, як треба фарбувати двері і білити стелі. Місцевий паяльщик показав, як лагодять газопровідні труби. Місцевий коваль відкрив для дітей свою кузню і т. д. і т. д.».

«Приємно бачити ту готовність,— говорить Бен Уайльд,— з якою кожний поспішає допомогти нам. Нас підбадьорує та підтримка, яку ми знаходимо і в комітеті міських лазень, і в суперінтенданта пожежного депо, і у виховного комітету, і у місцевих торговців та майстрів. Коли я говорю їм, що скаути витрачають своє дозвілля не тільки для себе, але й для того, щоб навчитись бути корисними для інших, всі мої прохання задовольняються негайно».

Пробудження у молоді прагнення до набуття практичних знань у нас в Росії має виняткове значення. Ми багато говоримо про професійну освіту, про виробничу пропаганду, про організацію праці. Бойскаутський підхід до набування практичних знань є одним з дуже дійових видів виробничої пропаганди.

При нашій відсталості, первісному стані професійної освіти, самодіяльність, активність молоді в справі набування професійних знань надзвичайно важлива.

Треба тільки залучити до цієї роботи і профспілки, зацікавивши їх цією справою. Хто ж може найкраще допомогти молодому поколінню набутти необхідних йому знань, як не робітники, не профспілки?

У буржуазній Англії робітники сприяють, не беручи за це ніякої плати, професійній підготовці скаутів. Невже ж у нас, в Радянській Росії, не утворяться з середовища робітників групи сприяння професійній освіті членів РКСМ, цього авангарду молоді?

ПРИВІТАННЯ НА V З'ЇЗДІ РКСМ

Товариші, дозвольте привітати вас від імені Головополітосвіти. Товариші, наш з'їзд відбувається за місяць до п'ятиріччя Жовтневої революції. Досвід п'яти років революції лежить перед нами. Чотири роки доводилося робітникам і селянам боротись проти зовнішнього ворога. Тільки тепер настав перший рік, коли можна зібратися з силами і почати будувати далі. Ми бачимо, що ці п'ять років страшенно розорили Радянську Росію. Зараз Радянська Росія перебуває в такому становищі, що коли б робітничий клас не пройшов крізь горнило революції, то можна було б сказати, що країна загинула. Але ми знаємо, яке величезне піднесення, який величезний ентузіазм пробудила революція, і ми впевнені також у тому, що зараз, коли нас чекає серйозна і важка робота будівництва, робітничі маси виявляться на висоті завдання. Зараз нам усім, і дорослим, і молодим, треба дуже багато чого вчитися, тому що досвід п'яти років революції показує нам, що в нас не вистачає організованого уміння і знань. Для того щоб показати вам, яке важливе це знання, я наведу один приклад. У Курській губернії магнітна стрілка відхилилась. Вчені прийшли до висновку, що десь у глибині знаходиться величезний шар заліза. Радянська влада організувала роботу, організувала розкопки. І ось цими днями, проривши вглиб 71 сажень, робітники справді натрапили на величезний шар заліза. Таким чином, передбачення вчених справдились. Нам необхідно оволодіти знаннями для того, щоб

уміти правильно використати всі ті багатства незліченні, які знаходяться в Росії. Молодь уже відчула необхідність оволодіти знаннями. Останнього року вона взялась за навчання. У майбутні роки молодь повинна продовжувати так само вчитись, як вона вчилась минулого року. З свого боку держава повинна прийти їй на допомогу. Я сподіваюся, що й на цьому шляху молодь проявить той самий героїзм, який вона проявляє в боротьбі з буржуазією російською та іноземною. Дозвольте ще раз привітати вас і побажати вам плідотворної роботи.

1922 р.

ОРГАНІЗАЦІЯ САМООСВІТИ

(ТЕЗИ ДОПОВІДІ НА V З'ЇЗДІ РКСМ)

ВСТУП

Під впливом війни і революції потреба в знаннях у робітничих і селянських масах зросла надзвичайно.

Радянська влада вживала найширших заходів для того, щоб забезпечити робітникам і селянам доступ до знання.

Однак самоосвіта ще довго залишається переважною формою набування знань.

Щоб самоосвіта досягла мети, учень повинен знати, що йому треба читати, як йому треба читати, як організувати свої заняття так, щоб вони відбувалися без зайвої затрати часу та енергії.

Необхідно, щоб наша спілка організувала широку допомогу самоосвіті.

ВИБІР МАТЕРІАЛУ, ЩО ВИВЧАЄТЬСЯ

1. Сфера людських знань неосяжна. Не можна знати всього, що знає, зазнало, над чим працювало людство і що відбилося в книгах. З усієї галузі знань треба вибрати лише те, що нам потрібне.

2. Необхідно насамперед зрозуміти навколишнє суспільне життя, смисл подій, що відбуваються. Ніколи ще, можливо, прагнення зрозуміти це не було таким

¹ Доповідь «Самоосвіта молоді» див. на стор. 63—79 цього тома.— *Ред.*

сильним, як у даний момент, коли старий, капіталістичний лад вмирає і на зміну йому йде новий лад.

3. Не менший інтерес становить і примикаюче до першого питання питання про закони розвитку людського суспільства і про те, куди в силу цих законів іде суспільний розвиток.

4. І далі. Чи можна вплинути на події, що розвиваються, як і в якій мірі? У тісному зв'язку з цим питанням стоїть і питання про роль в суспільному розвитку тих чи інших класів, тієї чи іншої особи.

5. Поряд з цими питаннями, питаннями суспільними, стоїть інша група питань, що стосуються природи.

6. Ці питання зводяться ось до чого: вивчення природи — живої і неживої, — її законів, розвитку різних складових частин її, місця людини в природі, способів впливу людини на природу.

7. Усі вищезазначені питання становлять основу світогляду.

Безглузді міркування на тему, що не слід турбуватися про світогляд. Світогляд саме і є продумане, основане на досвіді людства ставлення до всіх вищезазначених питань. Бути свідомим комуністом — значить визначити в певному напрямі своє ставлення до цих питань.

Усі ці питання мають найбезпосередніше відношення до живої дійсності.

ЯК ВИВЧАТИ НЕОБХІДНИЙ МАТЕРІАЛ

1. Для того, хто займається самоосвітою, надзвичайно важливим є питання, з чого починать читати і в якому порядку читати.

2. Починати потрібно з тієї галузі знань, яка для даної людини становить найбільший інтерес, і потім біля цього основного ядра організувати весь наступний матеріал.

3. В основу вивчення всякого матеріалу кладуть роботу з книгою. Тому потрібно навчитись працювати з нею.

4. Необхідно навчитися охоплювати зміст книги: виділяти основні думки, відокремлювати основне від другорядного, простежувати доводи автора, оцінювати їх, оцінювати наведені факти з боку їх вірності, типовості,

робити з книги певні висновки і визначати, що вона дала, робити з прочитаного виписки того, що потрібно запам'ятати.

5. Перевірка читаного — досвіду інших — своїм особистим досвідом і досвідом товаришів має дуже велике значення, і на цю сторону справи треба звертати серйозну увагу.

ЕКОНОМІЯ ЧАСУ ТА ЕНЕРГІЇ ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ

1. Важливість історичного моменту, який ми переживаємо, особливе становище Радянської Росії, умови праці робітників і селян настійно вимагають, щоб заняття велись без зайвої затрати часу та енергії.

2. Для цього необхідно:

- а) правильно розподіляти свій час,
- б) ставити себе в найсприятливіші умови для роботи,
- в) оволодіти необхідними для занять з книгою навичками,
- г) правильно вибирати матеріал для занять,
- д) правильно розподіляти роботу,
- е) розробити з погляду економії в часі та енергії форми колективної роботи,
- є) мати в своєму розпорядженні необхідні посібники і вказівки.

САМООСВІТА МОЛОДІ

(ДОПОВІДЬ НА ПОЛІТОСВІТСЕКЦІЇ V ВСЕРОСІЙСЬКОГО З'ЇЗДУ РКСМ)

Товариші, мені запропонували зробити доповідь у питанні про самоосвіту. Продумуючи, як зробити цю доповідь, я спинилась на тому, що необхідно озаглавити мою доповідь не «Питання про самоосвіту», а «Про організацію самоосвіти». Зараз, в цю хвилину, надзвичайно великий потяг до знання. Ні одні збори селянські на селі не проходять без того, щоб не було висунуте питання, яка повинна бути школа, щоб не було чути скарг на неї, що в школах нема того, нема другого, третього. Зараз серед молоді також помічається певний перелом в бік потягу до знання. Молодь раніш, в перший рік революції, закинула всі книжки і займалася тільки організаційними справами, ходила по мітингах. Далі молодь зразу взялася за книжки і почала вчитися так, як раніше не вчилась. Оскільки завжди доводиться мати справу Головополітосвіті з ЦК Спілки молоді, остільки доводиться відчувати, що ця потреба в знаннях зростає з кожним днем. Те саме показав і ваш з'їзд.

Усі доповіді партійців на різні голоси повторюють, що треба вчитися, вчитися і вчитися. Головне питання полягає в тому, як учитися. Це питання надзвичайно важливе, тому що можуть бути добрі побажання, добрі наміри, але питання в тому, як їх використати. Сказати: відкривайте якнайбільше радпартшкіл, якнайбільше курсів, відкривайте всякі інші школи, — звичайно, не означає вказати вихід. По-перше, треба розуміти, як повинні бути поставлені заняття в усіх цих школах і курсах, а по-друге, для величезної маси зовсім недоступні і рад-

партшколи і різні курси, і доводиться якимись іншими шляхами здобувати собі знання. Якби ми намагались побудувати стільки курсів, скільки необхідно, то довелось б усю країну вкрити такими курсами. Може, це й треба було б зробити, але тільки теперішнє становище Радянської Росії, яка чотири роки вела боротьбу на всіх фронтах — а п'ятий її тримав за горло голод — і тепер надзвичайно виснажена, нам цього не дозволяє.

При нинішньому становищі нашого бюджету розраховувати на те, що можна створити таку кількість шкіл, яка потрібна, не доводиться. Питання про самоосвіту довгий час стоятиме на черзі і буде, по суті, для величезної більшості молоді основним способом набування знань, а необхідність цих знань молодь надзвичайно гостро відчуває, і їй треба їх набути.

Одно із знарядь для набування знань, але знаряддя дуже істотне,— це вміння користуватися книгою, і тут треба знати, як треба читати, як вибирати матеріал, який треба прочитати, як з ним справитись, як оволодіти ним. Усі ці питання мають надзвичайно велике значення.

Мені доводиться проглядати дуже багато американської літератури, і що впадає в око, так це те, що там надзвичайно розвинута література, яка говорить про те, як треба учитись. Там у школі II ступеня дітей з 11—12 років учать, як треба самостійно вчитись і працювати з книгою. Існує ціла багата література про це. У нас, на жаль, цього нема. У наших школах учитель учить, учні без нього не вміють працювати. Правда, робляться деякі цікаві спроби для розвитку самодіяльності, але такого вміння користуватися книгою, яке дає американська школа, наші школи — ні фабзавучі, ні інші — не дають. Треба взяти все істотне в цьому відношенні з американської літератури, переробити під своїм кутом зору і використати якнайширше. Зараз важко займатися самоосвітою, тому що в нас немає організації, яка допомогла б цій освіті, по-перше, і, по-друге, немає посібників і підручників. У Франції, наприклад, є словник енциклопедичний, Ларусс,— невеликий і загальнодоступний, де ви знайдете всі дати історичних подій, всілякі довідки з усіх галузей знань. У нас є енциклопедичний словник, наприклад Граната; томи його займають цілі

поліції, але він малодоступний, надто громіздкий, надто вчений. Необхідний маленький, ручний словник для роботи. Потрібний також список усяких книг. Необхідно мати ряд посібників для того, щоб полегшити заняття тому, хто хоче вчитись.

Крім того, необхідна організація самоосвіти, потрібно, щоб державні органи прийшли на допомогу тим, хто хоче займатися самоосвітою.

Спинюся передусім на такому питанні: на виборі вичуваного матеріалу. Звичайно, не можна вивчити все, що є. Бібліотека наповнена книгами, в яких відбивається людський досвід, нагромаджений за багато століть. Спеціалістові треба вивчити свою певну галузь знань дуже детально. А рядовій людині треба взяти з цього неосяжного моря знань ті знання, які потрібні для життя, які допомагають їй організувати власне життя, власну працю, організувати свої відносини з іншими людьми. Тому треба знати, що вибрати з цих знань, що потрібно знати тому, хто береться за знання, для його цілей. Звичайно, цілі ці можуть бути дуже різні. Ми говоримо про самоосвіту, мета її — набуття певного кола знань, які допомагають орієнтуватися в поточних подіях, орієнтуватися в навколишньому. І ось, спиняючись на питанні про знання, які необхідно почерпнути з книг, ми бачимо, що перше основне питання, яке необхідно з'ясувати собі кожному, хто займається самоосвітою, — це розуміння суспільного життя, розуміння взаємовідносин різних елементів, з яких складається суспільне життя.

Звідки береться в людей та чи інша ідеологія, певні погляди, переконання, на якому ґрунті вони виростають, звідки беруться? Що таке суспільні класи? Або, наприклад, яке взаємовідношення між політикою і економікою?

Якщо цих питань не зрозуміти, якщо не зрозуміти хитрої механіки капіталістичного ладу, то ми не з'ясуємо собі й того, як нам, комуністам, треба будувати комуністичне суспільство. І це питання, питання про елементи, з яких суспільне життя складається, і про взаємовідношення цих елементів — одне з найголовніших питань, відповідь на яке слід шукати і можна знайти в книгах.

Друге питання — це надзвичайно важливе питання про те, куди йде суспільний розвиток. Ми можемо чудово розуміти взаємовідношення різних елементів структури сучасного суспільства, але ми можемо зовсім не розуміти іншої речі — як це суспільство розвивається, а це надзвичайно важливо. Якщо ми можемо зрозуміти і відчувати закони, за якими це суспільство розвивається, то ми тоді зрозуміємо іншу річ: ми зрозуміємо, що цей суспільний розвиток неминуче впирається в комуністичний лад. А мати таке переконання надзвичайно важливо, тому що, хоч би яких невдач довелось зазнавати в боротьбі за комунізм, хоч би які тяжкі часи були, усвідомлення неминучості комунізму дає незвичайну стійкість. Якщо не усвідомлено, не збагнено, куди йде суспільний розвиток, то буває нерідко так: добре йде справа — люди примикають до комунізму, а потім настає тяжкий час, розгром організації, як це було за колишніх часів, складаються надзвичайно тяжкі умови, і якщо нема цієї свідомості, нема розуміння законів розвитку суспільних відносин, нема розуміння того, куди йде суспільний розвиток, то в багатьох настає занепадний настрій, бажання піти від партії, людям починає здаватись, що все те, за що вони боролися, по суті, є марним і не може привести ні до якого кінця. Тому розуміння суті суспільного розвитку є надзвичайно важливим.

Далі ще питання, про яке ми вже згадували раніш, — це роль особи в історії, роль окремої людини в суспільному житті. Ми знаємо, що людина — продукт навколишніх умов, ми знаємо, що зовнішні умови впливають на неї, на весь її характер, на напрям її думок, — це ми можемо узнати з книг; але постає питання: що вона сама може зробити для того, щоб переорганізувати життя? Це сфера надзвичайно важливих питань. Тут, звичайно, марксистові треба усвідомити ясно, що всяка особа, взята окремо, поза тим класом, в якому вона існує, має надзвичайно невелике значення. Хоч би якою геніальною була людина, коли вона є одиночкою, коли вона не зв'язана з певним класом, вона надзвичайно мало означає. Але коли людина усвідомлює себе як члена певного класу і з цим класом йде нога в ногу, коли вона зв'язує себе з класом передовим, з тим класом, який має майбутнє, на якому лежить велика місія ви-

зволення людства, то тоді вона стає певною силою, і сила її як особи зростає.

І ось усі ці питання, питання, які мають відношення до того, що може окрема людина зробити для зміни існуючого ладу,— ці питання в тій чи іншій формі звичайно цікавлять і сучасну молодь, як цікавили ці питання молодь минулих часів. І ось на них і повинна дати відповідь книга.

Я зараз говорю це про питання, які стосуються суспільного життя.

Але є цілий ряд інших питань надзвичайно важливих. Це питання, що стосуються природи. Їх так само необхідно вивчити людині. За колишніх часів, я пам'ятаю, працювала я у вечірній недільній школі протягом п'яти років, і мені дуже багато доводилось говорити з робітниками з приводу дуже багатьох питань. Влаштували ми видачі книг і з приводу книг розмовляли. І ось я пам'ятаю таку сцену. Була там у нас бібліотека. Якось я приходжу і бачу: сидить там поштар. Цей поштар брав у бібліотечці тільки новий і старий завіт, а тут він сховався на екскурсію, і на екскурсії йому наочно показали, як гусениця забарвлюється під колір листя. І ось сидить цей поштар і починає вголос розмовляти. «Ось,— говорить,— бачив на власні очі, як гусениця під колір листка забарвлюється. Отже, те, що кажуть вчені, правильне, а тому правильне і те, що вони кажуть, що й бога нема».

Так от природознавство відіграло тут надзвичайно велику революціонізуючу роль. Природознавство має значення і для того, щоб висвітлити людині взаємовідношення з природою. Вивчення законів природи є надзвичайно важливим для того, щоб людина, яка займається самоосвітою, знайшла відповіді на ряд питань, що її цікавлять: як Земля виникла, яке минуле Землі, як постало життя на Землі, як змінювались тварини і рослини, походження видів і походження людини. Усе це, звичайно, не в догматичному вигляді треба сприймати, не як просте утвердження. Знову-таки пошлюсь на свій досвід у школі. Якось я з великим азартом розповідала про обертання Землі. І ось один з учнів говорить: «Так-то воно так, а ось ви нам розкажіть, як це узнали». Ось у цьому запитанні, в тому, як узнали,— отут і лежить

вся суть. Мало того, щоб розповісти, як це було, але треба й знати, як це узнали.

Коли людині роз'яснюють з допомогою інструментів, з допомогою цілого ряду дослідів, коли показують, шляхом яких умовиводів приходять до пізнання того, що було багато років тому, то весь її світогляд дістає зовсім інше забарвлення. Ось чому такі важливі ці питання.

Тепер стало модним говорити: зараз книга потрібна для роботи. Звичайно, книга потрібна для роботи, книга є знаряддям праці. Можна по книзі і креслення скласти, і взяти математичні істини, які необхідні для роботи; можна ознайомитися з безліччю законів природи, які необхідно вивчити, і ось в цьому розумінні, звичайно, книга є знаряддям праці. Але ті, хто говорить, що книга є знаряддям праці, часто до цієї думки додають: вона ніяким способом не повинна служити для вироблення світогляду. А з яких елементів складається світогляд? Це означає — свідоме ставлення до життя і навколишньої природи. І чим свідомішим, чим яснішим буде розуміння того, як людина ставиться до природи і до суспільного життя, тим більше влади буде в людини і над природою, і над подіями. І тому цілком безпідставні розмови, що вироблення світогляду є щось таке, що зовсім не відповідає духові часу. Турбуватися про те, щоб з'ясувати всі ці питання, надзвичайно важливо для кожного, тому що надзвичайно важливо знати, за якими законами розвиваються і природа, і суспільство. Марксисты (і комуністи, звичайно, як марксисты) завжди вказують на необхідність вивчити ці закони. Економічний матеріалізм — це є певне висвітлення нашого ставлення до суспільних подій. Так що розмови про те, що не потрібно виробляти світогляд,— це пуста фраза, яка перебуває в різкій суперечності з марксистським розумінням цього питання. Це — щодо вибору матеріалу.

Потім треба підійти до питання про те, як вивчати необхідний матеріал. Це, звичайно, теж дуже важливе питання. З ч о г о п о ч а т и? Треба, звичайно, вибрати той предмет, почати з того, що викликає найбільший інтерес. Брати треба посильну книгу. Якщо малописьменний береться за Маркса і старається його подолати, це буде найнеймовірнішою затратою сил та енергії, тому що, поки він технікою читання не володіє, поки не

знає початкових основ математики, він не справиться з цією книгою. Так що треба вибирати посильну книгу, а з посильних книг вибирати те, що цікавить, якщо цей інтерес досить широкий. Цікавити можуть, наприклад, капелюшки. Звичайно, таке питання не можна покласти в основу організації всіх своїх знань. Але коли цей інтерес досить широкий, коли один цікавиться, скажімо, природознавством, інший — організацією робітничого життя, кожному треба взяти і почати читати з того предмета, який найбільше цікавить. Справа в тому, що засвоїти читане людина може тільки тоді, коли в неї досить розвинений інтерес до цього питання. Інакше їй потрібно завжди себе осмикувати, завжди збуджувати, примушувати зосереджувати увагу. Всі, хто вчився в школі учоби, чудово знають, як важко сидіти на уроці, як важко зосередитись, коли йдеться про нецікаве питання. І той самий учень, який зовсім не міг слухати вчителя в класі, коли той говорив про питання, що учня не цікавить, той самий учень може більше години, не відриваючись, слухати якого-небудь оратора, якщо цей оратор говорить про ті питання, які учня цікавлять. Отож, коли людина, яка займається самоосвітою, читає те, що для неї є цікавим, їй не потрібно себе змушувати, осмикувати, стежити за собою, щоб думка не тікала в інший бік. Вона може зосередитись на цьому питанні, а потім уже біля цього питання треба організувати всі інші знання. Прочитає, скажімо, початкуючий читач певну книгу, подумає над нею. Виявляться питання, які його цікавлять і які він не зовсім у цій книжці зрозумів. Виникає, значить, потреба почитати ще з якого-небудь питання. Він прочитає про це питання, а постають нові й нові, і таким чином у нього виходить коло знань, яке все організується біля основного питання, що найбільше його цікавить. Тому, наприклад, коли читатиме молодь сільська і коли читатиме міська молодь — у тих і других різні інтереси, увага спрямована на різні предмети, — і хоч при організації матеріалу і та й друга молодь, можливо, з книг узнає одне й те саме, але різний буде підхід до знання. Між іншим, і в наших школах всякого роду, навіть включаючи і радпартшколи, часто випускають з уваги необхідність організувати матеріал навколо того питання, яке найбільше цікавить слухачів,

і тому виходить так: чи з села приходить людина, чи приходить з заводу — до неї однаково підходять. Тим часом підхід повинен бути зовсім різний, і від того, як підходити, залежить успіх, залежить, наскільки людина може зосередитись, може уважно поставитись до питання. Без цього виходить марна витрата сил та енергії. На цій розтраті сил та енергії нам трохи доведеться спитись.

Ділові американці до всякого питання підходять з цієї точки зору: як зробити діло так, щоб затратити якнайменше енергії і якнайменше часу? Тим часом у нас якраз неймовірно розтрачають сили та енергію. І це цілком зрозуміло. За старого режиму ми зовсім не звикли організовувати наше життя. Ми часто зовсім попусту витрачали енергію, силу і час. Коли який-небудь недосвідчений робітник починає працювати, він робить безліч непотрібних рухів, розтрачує дорогу силу й енергію. Так само і в суспільному житті та суспільній організації на початку, коли потрібно підійти до якого-небудь нового питання, люди роблять багато надзвичайно зайвої і непотрібної роботи. В галузі самоосвіти те саме. Мало того, щоб взятися за самоосвіту і правильно підійти до цього, потрібно ще врахувати, як оволодіти знаннями з найменшою затратою сил і енергії. Якщо ми будемо говорити стосовно до робітничої молоді, то робітнича молодь здебільшого не дістала систематичної освіти, не дістала освіти в школі, яка дала б їй необхідні основи. Звичайно вона дістає з різних джерел випадковий матеріал. І ось часом дорожити треба, тому що зараз така доба, коли знання необхідне; необхідно організувати громадське життя; необхідно вчитися працювати фізично і розумово, і треба берегти час, берегти сили. Зараз мене вразило, коли я перечитувала звіт Свердловського університету¹ (та я часто говорила про це свердловцям і в минулому і в позаминулому роках), до чого розтрачуються сили, і в результаті—50% туберкульозних, випадки божевілля і т. д. Звідки це походить? Коштів на радпартшколи дається більше, ніж будь-коли. Так що з тими коштами, які є, можна організувати життя по-

¹ Комуністичний університет імені Я. М. Свердлова в Москві.—
Ред.

людському, а не абияк; адже учнівських прав, найелементарніших, не додержують.

А потім заняття. Беруться за надзвичайно важкі завдання, які трудно розв'язати молоді, але про організацію занять, про організацію праці зовсім нема розмов, і тому потрібні сили, потрібна енергія гинуть і витрачаються даремно. І ось з точки зору збереження енергії надзвичайно важливим є те, як підійти до роботи. Я говорю з приводу того, як важливо починати з предметів, що цікавлять, і біля них організовувати знання.

Важливо також підходити певним чином до книги. Ми беремо книгу, перестрибуємо з однієї сторінки на іншу, подивимось трохи ще і вважаємо, що прочитали книгу. Від такого читання не буде багато користі, потрібно навчитись читати книги, навчитись розуміти те, що прочитали, щоб картина, план були ясні. Візьмемо полеміку. Іноді її цікаво читати, вона оживляє, але в полеміці можна спостерігати таку річ, що людина сперечається невідомо проти чого і приписує своєму противникові думку, якої той не висловлював. Так само в суперечках усних, в бесідах часто страшенно багато часу витрачається на розмови не по суті справи. Найбільш продуктивне читання — це те, коли ясно здаєш собі справу в тому, що хотів автор, коли не приписуєш йому чужих думок, а береш речі, якими вони є. Це не означає, що потрібно слово в слово запам'ятовувати, — ні, потрібно виділити саму суть. Отже, перше — це засвоїти думку автора, а друге — зрозуміти, простежити хід думки автора, розвиток її, продумати, чи так міркує автор, спробувати підійти до питання по-іншому.

При вивченні матеріалу так само важливо робити певні замітки. Звичайно, треба виписувати не все підряд. Недосвідченій людині сподобалась яка-небудь сторінка, і вона цілком її переписує; потім набирається цілий зошит, розбухає, кінців автор знайти не може. Тому потрібно знати, як виписувати. Потрібно виписувати певні цифри, дати, окремі факти і розташувати їх під час записування так, щоб зразу можна було знайти, що записано, а не копатися потім у зошиті, розбиратися в якому важче, ніж у книзі. Звичайно, іноді буває так, що треба вивчити дані книги для певної мети. Наприклад, вивчається книжка для полеміки. Тоді потрібна цитата,

щоб її навести, і т. д. Але звичайно треба записувати лише найнеобхідніше, якщо не ставлять перед собою якоїсь іншої мети.

Потім, коли прочитав книжку, треба звикати здавати собі справу в тому, що ж книжка дала, в чому вона була корисна, чи є в ній що-небудь таке, що розширило б горизонти, або ця книжка дала надзвичайно мало.

Ось щодо вибору книг — тут слід сказати, що для самоосвіти треба мати всякі рекомендаційні каталоги, не такі каталоги, яких у нас тепер багато, де перелічуються книги без усякої перспективи, без усякого вказання на трудність тієї чи іншої книги. Даються тільки відомості про книгу, а потім вибирай як знаєш, а де і що взяти — початківці не знають. Треба скласти інший каталог, який вказує, що це за книжка, чи годиться для початку, а потім з такого-то питання, на такій-то сторінці можна прочитати те і те. Якщо ми проглянемо іноземну літературу, ми побачимо, як розроблене це питання, наприклад, в американській школі. Там точно вказується, що на такій-то сторінці треба прочитати в такому-то підручнику. Я не говорю про зміст викладання — проходять в американській школі надто буржуазні речі, і часто речі зовсім не потрібні, як, наприклад, коли які походи були і т. д. Але техніка надзвичайно добре розроблена, все обдуманно, і так організовано, щоб не затрачати зайвої енергії. Ось і нам треба розробити такий самий покажчик, щоб полегшити можливість самоосвіти.

Потім треба сказати, що хоч книги мають величезне значення, але це не єдине джерело, з якого черпається самоосвіта. Треба вчитись не тільки з книг, а й у життя. Наприклад, непогано завести таку манеру: розмовляти з людиною по її спеціальності. Ви говорите з психологом; звичайно, найцікавіше, якщо ви з цим психологом заведете розмову про психологію. Якщо ви говорите з яким-небудь лікарем, ви і від нього можете виудити певні знання, і він вам з своєї галузі зуміє розповісти надзвичайно багато цінного. Кожного робітника, з яким ви зустрічаєтесь, ви можете розпитати про його професію, про умови його життя, його роботи. Коли ви будете так підходити до кожної людини, то ви таким чином розширите свою самоосвіту.

Є ще безліч інших шляхів; так, наприклад, екскурсії мають величезне значення, але тільки в тому разі, коли вони добре підготовлені, а не виражаються в простому проведенні часу і просто в прогулянці для розваги. Необхідно видати ряд путівників, якими можна користуватися під час екскурсій. Зараз у нас в обробку дано ряд книг, які вказують, на якій фабриці що треба дивитись: що треба дивитись на текстильній фабриці, що треба дивитись на металообробному заводі,— одним словом, такого роду екскурсії проробляються, і через усе це можна підійти до цього питання. Треба навчитись спостерігати життя і старатися з нього так само черпати все, що можливо.

Тепер я спинюся на ряді вказівок, які можуть здатися дрібницею, а проте мають велике значення. Почну з питання, як треба правильно розподіляти свій час.

Треба працювати зранку. Кожний знає це з досвіду. Правда, є неврастеніки, які зранку не можуть нічого робити, але я думаю, що серед вас нема таких, які були б настільки знервовані, що ранками не могли б працювати. Для здорової людини ранкові заняття — найкращі, тому що враження минулого дня вже притупились, поблідли, і вони не заважають роботі.

Але, крім ранкових занять, треба завжди вміти виграти час, а ми його завжди безбожно марнуємо в пустих розмовах, в перебалакуванні, не завжди вчасно за роботу беремось, не намічаємо плану роботи, без плану живемо. Непродуктивна витрата часу — це характерна російська риса. Європейці звикли зранку вставати і працювати. Відомий письменник Золя вставав о 6 годині ранку і працював. Навіть поети пишуть вірші ранками, що суперечить усім нашим уявленням про поетів.

Вдивляючись в життя, як воно організоване, кожний побачить, що пропадає сила-силенна енергії, часу і сил. Якщо хто справді хоче досягти багато чого в житті, той повинен учитись правильно розподіляти свій час. Є така книжка Сергієнка: «Опис життя Толстого». Там описано, як працював Толстой. Толстой строго розподіляв час: вставав у певні години, певну кількість годин приділяв на записування, певну кількість годин — на спілкування з людьми, на розмови і на читання. Коли ви візьмете будь-якого працівника в якій завгодно галузі,

ви побачите, що багато досягти вдається тому, хто вміє розподіляти час.

Потім ще така азбучна істина: треба себе ставити в сприятливі умови для занять. Хто цього не знає? І знову-таки, коли дивишся на американську роботу, то бачиш, що там це питання детально розглядається і обговорюється. Коли сідаєш працювати, перед цим треба провітрити добре кімнату, щоб не було накурено, не було надихано, тому що, коли чисте повітря, тоді правильно функціонує серце, до мозку правильно припливає кров і тому правильно йде й робота. Відчинити квартиру звичайно кожному з нас не дуже важко. Але хто з нас звертає увагу на ці дрібниці!.. Потім більшість з вас живе в таких умовах, в яких завжди заважає хто-небудь, доводиться жити по кілька чоловік у кімнаті. В цьому разі потрібно привчити себе працювати в бібліотеці. Це знову-таки зовсім не відповідає російським звичаям. Це відповідає американським звичаям, швейцарським звичаям. А в нас хто книги мав? Капіталіст, поміщик. Їм навіщо бібліотека? Купив книжку, у себе вдома з комфортом прочитав. Але зараз, особливо коли книжки не роздаються направо і наліво, коли їх треба купувати і коли більшість робітничої молоді не може купувати і дістати їх у власність, треба навчитись користуватися бібліотекою. Молоді треба звернути увагу на правильну організацію цих бібліотек. Але для кожного найнормальніше — частину занять, принаймні, перенести в бібліотеку. Потім ще така річ. При читанні книг необхідно, щоб деякі навички стали автоматичними. Наприклад, треба розвинути в собі звичку швидко про себе читати. Без цього і робота не йтиме. Це здається теж істиною, що не потребує доказів, а тим часом це погано засвоюється. І ось треба не тільки багато і швидко читати, треба виробляти звичку робити записи, за певною системою працювати.

Система має величезне значення під час роботи. При певній системі можна й спостерігати зовсім інакше. Якщо до книжки підходити з певною системою, це зовсім інакше вийде. Розповідають, що Наполеон, оглядаючи полк, помічав, коли в кого з солдатів відірваний гудзик. Перед цим офіцери потіли в своїх полках, дивились — і нічого не бачили, а Наполеон помічав тому, що

в нього була певна система огляду, і завдяки цій системі він помічав дрібниці. У різних галузях — різна система: у ботаніка, наприклад, своя система. Він дивиться на квітку і зразу бачить, як частини рослини розташовані, як побудований плід, як побудовані тичинки. Художник — у нього своя система, і тому він не помітить тих тичинок, які помітить ботанік, а помітить інше — красу форм, поєднання барв, освітлення і т. д. Тому надзвичайно важливо, щоб людина виробила певну систему підходу. Треба, щоб ця система підходу стала механічною.

Потім щодо розподілу роботи. Тут, звичайно, досить важке питання для того, хто займається самоосвітою, бо для того, щоб розподілити роботу, треба охопити її цілком. І тут особливі переваги в школі над самоосвітою, тому що в школі знаюча людина — лектор, викладач — він охоплює предмет загалом і потім уже визначає, як треба розділити питання. Зараз, наприклад, в американських і англійських школах проводиться одна дуже цікава система, яка в нас особливо могла б мати значення для шкіл фабзавучу, куди діти вступають з дуже різноманітними знаннями. Це — система Дальтона. Вона полягає в тому, що лекційна система зводиться нанівець, а з кожним учнем, починаючи з 11-річного віку, укладається контракт, що він повинен пройти такі-то предмети. У класі вчитель дає загальні перспективи роботи, потім він розбиває роботу на частини, вказує посібники, учню видають місячну картку, де зазначено, що першого тижня треба зробити те, другого — інше, третього — ще інше, а для виконання цих нарядів учень сам може розподіляти свій час. Звичайно, якщо застосувати цю систему, вона дасть величезні навички в розумінні розподілу роботи.

Досвідчені, тямущі вчителі не просто дають учневі книги в руки, а ділять книгу на ряд частин, уроків; дають вказівки, що ще треба прочитати, і т. п.; тому, хто займається самоосвітою, надзвичайно важко охопити виучуваний предмет в цілому: адже він тільки починає вивчати його — і тому необхідний тут ряд посібників, які б у цьому відношенні допомогли і вказували, як треба розподіляти роботу. Потрібно виробляти в собі звичку підходити кожного разу до роботи з певним планом,

подумати, як цю роботу розподілити, і цю звичку необхідно в собі виробляти.

Я спинюся на ряді посібників. Звичайно, необхідний політичний словник. Головополітосвіта випустила такий словник у виправленому вигляді, і це один з найнеобхідніших посібників. Потім я говорила вже про маленький енциклопедичний словник. Потім необхідний ряд списків з точною вказівкою, в якому порядку читати літературу і, головне, щоб яка книжка може дати, що можна з неї взяти. Потім треба дати цілий ряд розподілів, планів роботи, які той, хто займається самоосвітою, міг би використати. Необхідні всякого роду покажчики, як підходити до роботи. Я думаю, що зараз робота по складанню посібників у головній своїй частині повинна лягти на Головополітосвіту.

Тепер взагалі в нашій літературі таких посібників надзвичайно мало. Вони повинні бути розроблені, і пряме діло Головополітосвіти зайнятися цим питанням. Чи зробить вона це чи не зробить — це покаже майбутнє. Але, в усякому разі, у своє завдання вона це ставить. Крім підготовки всякого роду таких посібників, необхідно також, щоб уся справа самоосвіти була організована. І ось у цьому відношенні, я думаю, треба звернути увагу на те, щоб у кожній губполітосвіті виділити партійну людину, яка давала б тим, що звертаються до неї із запитанням по самоосвіті, певні вказівки і поради, і не тільки окремим особам, а гурткам, тому що гуртки повинні вести самоосвітню роботу. Як провести цю роботу — питання надзвичайної важливості. Всі питання, що стосуються самоосвіти, повинні також входити в роботу губполітосвіти, повітполітосвіти; там повинні бути виділені або осередки, або окремі особи, які б спеціально цим питанням зайнялись.

Питання про самоосвіту — зараз надзвичайно важливе питання; на нього треба звернути особливу увагу. Все, що я говорила, мало на меті лише звернути увагу на те, що ця справа повинна бути організована якнайкраще.

ВІДПОВІДІ НА ЗАПИСКИ

«Як працює над собою т. Ленін?» У Володимира Ілліча безліч зошитів з найрізноманітнішими виписками. Працює він дуже багато. Зараз присилають наші старі архіви: там сила-силенна всяких записок, конспектів, заміток Володимира Ілліча. Про свого страченого брата, який був природознавцем, він розповідає, що останнє літо той вставав о третій годині ранку для того, щоб використати все денне світло, яке було йому необхідне для роботи з мікроскопом. Він не марнував жодного дня і використав максимум світла для своїх досліджень. Та сама впертість у роботі була й у Володимира Ілліча.

«Точний розподіл часу може перетворити людину в машину?» Не думаю. Все залежить від того, як розподілити час. Адже кожна робота вимагає певного часу. Необхідно вміти розумно його розподілити. Людина завжди розподіляє час: на вмивання, на розмови, на те, щоб піти на збори, і т. д. Але питання в тому, щоб розподіляти час розумно і доцільно, а доцільний розподіл часу зберігає силу та енергію і якраз найменше робить людину машиною. Вироблення певних навичок, звичаїв робить їх автоматичними, таким чином, звільняє розум людини для іншої роботи.

«Як робити в таких випадках, коли ранком потрібно працювати, а ввечері вчитись?» Звичайно, якщо така необхідність є, то тут нічого не вдієш. Треба перепочити після роботи і після відпочинку почати працювати. Часто буває так, що на службу треба йти на 11 годину, так що до 11 години можна трошки часу відірвати.

«Як поєднувати роботу і навчання, це ставить в умови напруження сили та енергію?» Взагалі напружувати сили та енергію необхідно, без цього нічого не доб'єшся, але напружувати слід доцільно. По-перше, треба знати міру, не переборщувати, не перенапружувати сил. Це недоцільно. У кожному окремому випадку треба зважити і подивитись, як краще зробити. Робітнича молодь перебуває в гірших умовах для самоосвіти, ніж інтелігентська молодь, яка не змушена працювати, в якій більше вільного часу. Тим суворіше потрібно їй розподілити свій час, якщо вона хоче чого-небудь добитись.

«Чи не краще замість одноособової самоосвіти організувати гуртки самоосвіти?» Так, звичайно, гурток має велику перевагу в значенні інтересів, розмов, обговорення питань; щодо цього гурток дає поштовх думці, імпульс, викликає зацікавлення. Багато які поодинокі зовсім не вміють працювати, а працюють у гуртку, де спочатку попередньо обговорюється питання, і в гуртках вони значно плідотворніше можуть працювати. Тепер є вже багато громадсько сформованої молоді, яка значно краще працює на народі, ніж поодинокі. Але треба дивитись, щоб гурток справді працював. У гуртка ще та перевага, що там можливий поділ праці. Я пам'ятаю один гурток, де кожному давали книжку, а потім у гуртку кожний викладав зміст, причому з цього викладу виходила певна картина; і замість того, щоб прочитати 10 книг, можна було, будучи присутнім на таких зборах, зберегти час. Але тоді необхідно, щоб була правильно організована робота гуртка, щоб правильний був розподіл праці, щоб частина роботи виконувалась самостійно, тому що деякі речі необхідно продумати самому. Необхідно, щоб план роботи був вироблений, щоб не кидались з одного предмета на інший.

«Необхідно визначити роль книги в справі освіти як допоміжного засобу, щоб наші комсомольці не перетворювалися в книжників». Я думаю, що особливо боятися цього не доводиться. Справа в тому, що вільного часу буде не так багато. Молодість своє бере, і потреба поставитись активно до навколишнього у величезній більшості є. Це властивість молодості. Я думаю, що більшість із комсомольців є людьми надзвичайно активними, які в силу свого темпераменту і віку прагнуть застосувати свої знання в житті. Ці знання вони збирають для організації життя і потім запровадять їх в життя. Я думаю, що особливої небезпеки тут нема. Якраз я говорила про те, що з галузі знань треба вибрати ті знання, які важливі для життя.

Тепер остання записка: *«Які повинні бути організаційні форми постановки самоосвіти? Як досягти правильного вибору книг по вказаних питаннях самоосвіти?»* Я вже говорила про посібники, які можуть допомогти вибрати книгу, а потім керуватися треба певним інте-

ресом. Вдумливе ставлення приводить до того, що кожна книга висуватиме нові й нові питання.

Звичайно, і в цій справі, як і в усякій іншій, потрібна широка взаємодопомога. Кожний з комсомольців повинен усвідомлювати, що, коли в нього є певні знання, він повинен цими знаннями ділитися з товаришами і допомагати більш слабким. Це, по-моєму, одна з умов успіху роботи комсомольців. Треба певним групам з'єднатися, і більш сильні товариші повинні допомогти більш слабким.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Товариші, я, звичайно, усвідомлюю, що дуже багатьох питань не порушила в брошурі¹, але писалась вона нашвидку.

В тому, що товариші говорили тут, дуже багато правильного, і можна зв'язати це з тими основними положеннями, про які я говорила. Наприклад, вказувалось на важливість колективної роботи. Я говорила, що треба, щоб був певний інтерес, який дав би імпульс, поштовх до того, щоб почать читати, і в певній галузі,— і це цілком узгоджується з вказівками товаришів на необхідність спочатку колективно обговорити питання, розпалити до нього цікавість. Це цілком вірно. А що колективна робота має надзвичайно важливе значення, що її можна систематично поставити,— це теж цілком правильно. Тут один товариш розповідав, як ведеться робота в гуртках. Він говорив про те, як керівник повинен її вести, а я мала на увазі гуртки, які працюють без керівника. Треба сказати, що такі гуртки не можуть розраховувати на те, щоб у кожному з них був певний керівник; просто більш знаючий товариш може допомагати менш знаючому, а не окремо виділений керівник.

1922 р.

¹ Н. К. Крупская, Организация самообразования, М., «Молодая гвардия», 1922.— *Ред.*

РАДЯНСЬКА СИСТЕМА НАРОДНОЇ ОСВІТИ І РКСМ

(ПРОМОВА НА V ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ РКСМ)

Чим, товариші, характеризується буржуазна система виховання? Вона характеризується не тим, що там існують два ступені, а тим, що існують всякі перешкоди переходові з першого ступеня до другого. Програми першого і другого ступенів навмисно не погоджуються. Другий ступінь має свої підготовчі класи, до яких вступають діти буржуазії. Вони, природно, з цих підготовчих класів можуть переходити у другий ступінь, а до другого ступеня з народної школи вступати важко, тому що програма складена так, що доводилось скласти іспит, цей іспит був особливо трудним. Навмисно вводяться в молодших класах середніх навчальних закладів такі предмети, яких у народній школі не проходять, і потрібні особливо героїчні зусилля для учня народної школи, щоб оволодіти цими предметами, хоч з інших предметів він має значно більші знання. Так само між середнім і вищим ступенями влаштовуються різні утруднення, щоб не можна було з другого ступеня перейти до вищих навчальних закладів.

Далі я говоритиму, що в нас є поганого. Але коли ми говоримо про систему народної освіти, то, звичайно, не можна говорити, що в Радянській Росії тепер існує буржуазна система освіти. Перехід із школи I ступеня до школи II ступеня і далі зовсім вільний. І ось це — корінна відмінність від буржуазної системи. Буржуазна система мала дві системи шкіл: школу для буржуазії і школу для народу.

Ось чому робітничий клас всіх країн висуває лозунг єдиної трудової школи, тобто такої школи, в якій легко переходити з одного ступеня до другого, з найнижчих ступенів переходити до університету. Якщо ми відкинемо лозунг єдиної школи, то ми відкинемо той лозунг, який висуває пролетаріат в усіх країнах як вимогу пролетаріату, який полегшує йому просування до вищого ступеня для оволодіння знаннями.

У нас школа дійсно дуже погана, і погана вона тому, що ми надто багато хотіли захопити, а сил у нас не було.

Для того щоб створити школу, треба створити їй відповідну програму і відповідний педагогічний персонал. І тому нам треба говорити про те, як краще поставити школу II ступеня, а не говорити про те, що досить для робітника обмежитись I ступенем, чотирма роками. Звичайно, робітник повинен знати якомога більше.

З перших днів існування Наркомосу доводилось з приводу профосвіти вести боротьбу з старою професурою, і мені особисто доводилось не на одних зборах бути присутньою, а на цілому ряді зборів, на яких Наркомос займав цю позицію. Ми говорили: тепер треба робітникові бути не тільки простим виконавцем, не тільки оволодіти технічними навичками, а тому йому також треба набутися і тих знань, які роблять його господарем виробництва. У відповідь на це ми зустрічали з боку професури гробову тишу, вони говорили: робітникові потрібні звичайні ремісничі школи. Той полемічний характер, якого завжди набувають наші суперечки про професійну школу, і пояснюється тим, що нам на початку існування Наркомосу довелося з професурою витримати в цьому напрямі велику боротьбу. Стара професура хотіла залишити стару ремісничу школу, куди, звичайно, ніяка Спілка молоді не була б допущена.

Стара реміснича школа мала певний характер: виховувались виконавці, які можуть тільки на чужому заводі за чужою указкою працювати. Ми хочемо створити такого робітника, який міг би працювати технічно, але в той же час ясно розумів би всі перспективи виробництва.

Ось т. Шохін обурювався словом «політехнічна» школа. Але ж треба роз'яснити, що означає термін «політехнічна школа», чи означає це «багаторемісна школа».

Правда, деякі так і розуміли цю політехнічну школу. Але це зовсім хибне уявлення про неї. Політехнічною школою називається така школа, яка дає ясне уявлення про весь процес виробництва, яка дає уявлення про те, як організовано виробництво в усій країні, як організовано виробництво на окремих підприємствах, яка дає уявлення про все виробництво в цілому і у відношенні між усіма окремими виробництвами. Комуністові знати це дуже необхідно, особливо зараз, в такий момент, який переживає Радянська Росія і переживає весь світ. Стара господарська система, стара, капіталістична система зараз вмирає. Народжується нова система, комуністична, яка повинна бути побудована на планомірному виробництві. Але для того щоб завдання поставити, треба його ясно розуміти. Через те що ми цього не знаємо, ми на кожному кроці зазнаємо поразок.

Якби ми знали, якби робітник це знав, будівництво Радянської Росії відбувалося б набагато успішніше. Ми на власній шкурі завжди, щогодини відчуваємо недостатність розуміння в нас суспільної організації. Ось політехнічна школа і є така школа, яка дає уявлення про організацію виробництва. Ось таку політехнічну школу захищав Маркс, захищають її і комуністи. Політехнічна школа — це не така школа, яка колись, в майбутньому, буде досягнута; вона необхідна нам тепер, цієї ж хвилини, тому що ми дивимось на робітника не так, як дивилась буржуазія; ми вважаємо, що робітник повинен бути не тільки виконавцем, але в той же час і господарем виробництва. Ось таку точку зору захищав Наркомос проти професури, яка вважала, що досить з робітника і ремесла, і ось чому розпалились так пристрасті, коли Наркомос України висунув питання про те, що треба, мовляв, цілком знищити середню освіту, а треба починати навчання ремісниче якомога раніше. Це, звичайно, зовсім неправильна точка зору, тому що вона наближається до точки зору професури. Зараз і т. Шо-хін говорив, що треба спиратися на семирічну школу, тобто на перший і другий ступені. Я не буду говорити про те, що теперішній наш другий ступінь хороший. Я перша веду війну з нашим другим ступенем і з тим підходом до навчання у другому ступені, який у нас існує.

Ми говоримо про трудову школу. Трудова школа — не можна сказати, щоб вона ніде не була здійснена, але здійснена в надзвичайно рідких випадках. Тут, по-моєму, завдання полягає в тому, щоб побудувати правильно ці перший і другий ступені. А тому треба, щоб молодь допомагала Наркомосу поставити цю правильну систему, побудувати другий ступінь у тому вигляді, в якому він потрібний робітничому класові, в якому він потрібний робітничій молоді. Що означає так звана загальноосвітня школа і як ми її розуміємо?

На з'їзді губвно, який зараз відбувається, і на конференції дослідно-показових шкіл, яка перед цим була, я захищала певну програму другого ступеня. Я говорила, що старі програми не мали в собі того, що німці називають «спинним хребтом». Були окремі предмети. Ці окремі предмети не були зв'язані між собою ніяким внутрішнім зв'язком.

Я пропоную в програмі за основу взяти трудову діяльність людей і організацію фізичної та розумової праці. У наших старих школах про це говорили дуже мало. Дуже мало говорили про те, як треба організувати свою розумову і фізичну діяльність. А це треба докладно пояснити — і не тільки пояснити, але й показати на ділі. Коли ми подивимось, як працюють наші курсанти радпартшкіл, то побачимо, що вони розтрачають дуже багато сил і енергії марно. І що часто навіть у радпартшколах не навчають того, як треба працювати. А тим часом, щоб оволодіти знанням, треба насамперед навчитись працювати. І школа II ступеня повинна цього навчити і показати на практиці.

Потім організація праці. Треба, щоб учень другого ступеня мав ясне уявлення про те, як організувати працю в ремеслі, у мануфактурному виробництві, на фабриках, на підприємстві. Ми говоримо про виробничу пропаганду і вказуємо, яке величезне значення вона має серед дорослих. А тим більше це важливо для школярів другого ступеня. Потім треба ще один вид організації подати учням другого ступеня: необхідно показати, як організована була праця в суспільстві капіталістичному, як у ньому не було ніякої планомірної організації праці, який там був щодо цього хаос, і вказати, що в комуністичному суспільстві повинна бути строго продумана

планомірна система виробництва, де не було б розтрати сил і енергії. Тільки коли це учень узнає, він зрозуміє, що таке комунізм. Але трудова діяльність людей не відбувається поза часом і простором. Вона відбувається над певними предметами живої і мертвої природи. Тому треба навчити, як можна діяти на ці предмети — вугілля, руди, мінерали, нафту і т. ін. Все це треба вивчити під кутом зору трудової діяльності людей. Так само і неживу природу. Ось одна частина програми — природознавство. Потім далі йде друга сторона — суспільне життя людей. Його треба ясно розуміти всякому учневі другого ступеня, як ми, марксисты, розуміємо. Ми розуміємо, що в основу кладеться трудова діяльність людей, її організація, поділ суспільства на класи. Потім необхідно показати, як відбувається боротьба між класами, як виникає класове панування за допомогою держави, вказати класовий світогляд. Все це треба показати і обгрунтувати на організації праці. Якщо ми так побудуємо програму, буде вона професійною чи загальноосвітньою?

Професійною її назвати не можна, тому що «професійна» означає школу набування навичок і вмінь поводитися в одній певній галузі праці, а тут говориться про всі галузі праці. Але я думаю, що, підходячи з тієї точки зору, що робітникам потрібно набувати не тільки навичок і вмінь, але також і загального погляду на організацію праці, потрібно сказати, що така програма повинна увійти безпосередньо в загальну освіту, що це — загальноосвітня програма і в той же час вона є політехнічною програмою.

Звичайно, побудована так програма необхідна кожному робітникові. І ось тут наша незгода з т. Шохіним, мабуть, закінчиться, тому що проти школи II ступеня, побудованої так, він навряд чи заперечуватиме. Його ненависть до школи II ступеня природна, оскільки школа II ступеня додержувалась старої програми і йшла за течією. Але це стосується не системи, а осіб. Ми маємо школу I ступеня, після неї — II ступеня і потім перехід до вищого навчального закладу. Робфаки — це тільки тимчасова школа, яку влаштовують тому, що вся робітнича молодь виросла поза всякою школою і повинна де-небудь дістати підготовку.

Тепер спинюсь на школах фабзавучу. Школа фабзавучу має надзвичайно велику цінність, тому що це не реміснича школа, не школа старого типу, так звана професійна школа. Ні, школа фабзавучу є професійною тільки до певної міри, тому що вона бере живе виробництво. В цьому живому виробництві відбувається навчання навичок, і потім ці навички повинні висвітлюватись теоретично. Ось що означає школа фабзавучу. Вона повинна створити нового, кваліфікованого робітника, якого вимагає не реміснича промисловість, а індустрія. Важливо, щоб у школах фабзавучу готували не ремісників, а саме той тип робітників, який необхідний для великої промисловості, такий тип кваліфікованих робітників, якого в нас надзвичайно мало, але який так потрібний нашому виробництву.

Тепер я коротко повторю все, що я сказала. Отже, буржуазна система відрізняється кількома перегородками між різними ступенями. Радянська шкільна система не є буржуазною. В ній дуже багато старих пережитків щодо того, що програма стара, вчителі старі, і потрібно виховувати нових учителів. Виховати нового вчителя можна, взявши його тільки з робітничого середовища, перевиховавши і відкривши перед ним всі завдання, які повинні стояти перед школою. Треба створити нового вчителя, нові програми, нові методи. Одним словом, потрібно цю школу II ступеня побудувати на нових началах, але викидати другий ступінь, зрозуміло, немає ніякого смислу, тому що це означало б, що робітники-підлітки прирікаються на напівписьменність, а це, звичайно, в Радянській Росії неприпустимо, і проти цього наша партія повинна якнайрішучіше боротись. Ось чому Комуністична партія і стоїть на точці зору єдиної трудової школи і школи політехнічної в тому розумінні, в якому зараз я розвивала цю точку зору.

МІЖНАРОДНИЙ ДИТЯЧИЙ ТИЖДЕНЬ

Виконавчий комітет Комінтерну молоді постановив оголосити III Міжнародний дитячий тиждень з 24 по 30 липня. Дитячий рух у нас у Росії тільки ще організується, і Дитячий тиждень у нас проводиться під знаком пропаганди дитячого руху.

«Навіщо потрібний якийсь дитячий рух, якась дитяча організація? Виростуть, стануть трохи розбиратися — ну, тоді прилучаться до комсомольського руху; а поки — діти,— що вони розуміють? Нехай граються та вчаться...» — так можуть сказати деякі товариші.

«Юні піонери» — так назвала себе дитяча комуністична організація — включають в себе дітей, хлопчиків і дівчаток, починаючи з 11 років.

Юні піонери прагнуть виховати в своїх членів колективістичні інстинкти, потребу поділяти і радість і горе з колективом, звичку не відокремлювати своїх інтересів від колективу, мислити себе як члена колективу, виховати в своїх членів колективістичні навички, тобто вміння працювати і діяти колективно, організовано, підпорядковуючи свою волю колективові, проводячи свою ініціативу через колектив, завойовуючи думку колективу, і, нарешті, виховати комуністичну свідомість дітей, допомагаючи їм усвідомити себе членами робітничого класу, який бореться за щастя людства, членами великої армії міжнародного пролетаріату.

Одне вже формулювання цих завдань показує, що чим раніш прилучатимуться діти до дитячого руху, тим краще. Дуже часто доводиться чути від дітей робітників:

«Батька ми не бачимо ніколи: вдень на роботі, а ввечері на зборах». Мати або теж на роботу ходить, або завалена господарством і вознею з дітьми. І ростуть діти робітників як прийдеться: або сидять у своєму кутку і нічого не бачать, з нудьги пустують, або потрапляють під вплив вулиці. Їм дасть дитяча організація багато радісних переживань, дасть простір розвиткові їх сил, їх самодіяльності, дасть поживок їх розумові.

Звичайно, організація юних піонерів не може бути схожа на організацію дорослих. Було б дуже погано, якби вона була копією організації дорослих. Але духом комунізму вона повинна бути пройнята.

Насамперед вона повинна дати дітям багато радісних переживань. Хоровий спів, ігри, купання, екскурсії в природу, поезія розповідей біля костра, відвідування фабрик, участь у пролетарських святах — все це залишить незабутнє враження на все життя, зв'яже ці переживання з уявленням про організацію, про колектив. Участь у пролетарських святах, відвідування робітничого клубу, фабрики, робітничих зборів протягує міцні нитки між дітьми і робітничим класом, і нитки ці треба всіляко зміцнювати. Жінвідділи (відділи партійних комітетів по роботі серед жінок. — *Ред.*), партосередки, профспілки повинні брати шефство над юними піонерами і робити що можуть для зміцнення в дітях духу класової солідарності.

У Тиждень дитячого руху нехай робітничі організації беруть шефство над юними піонерами, нехай влаштують для них екскурсії, покажуть їм свою роботу, розкажуть їм про неї, нехай розкажуть дітям обрані від робітничих організацій робітники і робітниці про своє дитинство, про свою боротьбу, нехай робітничий клас всиновить у Дитячий тиждень юних піонерів.

Діти є діти. Тому юні піонери відводять грі широке місце. Гра є потреба ростучого дитячого організму. У грі розвиваються фізичні сили дитини, твердішою стає рука, гнучкішим тіло, гострішим око, розвиваються кмітливість, винахідливість, ініціатива. У грі виробляються в дітей організаційні навички, розвиваються витримка, уміння зважувати обставини і т. ін. Але є різні ігри. Є ігри, що виробляють жорстокість, грубість, розпалюють національну ненависть, погано впливають на нервову

систему, викликають азарт, марнославство. І є ігри, що мають величезне виховне значення, зміцнюють волю, виховують почуття справедливості, вміння допомагати в біді і т. д. і т. п. Грою можна виховати звіра, грою можна виховати й комуніста. Юні піонери беруть на себе це останнє завдання. Комсомольці приходять їм у цій справі на допомогу.

Але не лише грою займаються юні піонери. Сучасні діти надто багато бачили і чули, і в них є вже бажання брати участь у боротьбі за щастя людства, у будівництві нового життя. Нехай робота їх невелика: зібрати лікарські рослини, розчистити палісадник перед заводом і посіяти там квіти, пошити сорочечки для дитячих ясел, рознести запрошення на збори, прикрасити робітничий клуб і т. п.,— але кожна така колективна робота змушує кожного з них усвідомити себе корисним членом суспільства, змушує прагнути творчо працювати і далі. Треба, щоб усі радянські установи уважно ставились до юних піонерів і відкривали їм можливості працювати в нових галузях.

Для школи дитячий рух є дуже цінним. Він дає навички, які надзвичайно важливі для школи, які можуть допомогти правильно поставити дитяче самоврядування в школі, створювати можливість здійснення нових методів викладання,— він підвищує в учнів інтерес до занять, жаждобу знання. Передове вчительство може тільки вітати юних піонерів. У Міжнародний тиждень дитячого руху школа повинна відчинити двері перед юними піонерами. Юні піонери повинні стати палкими помічниками вчителя в справі організації нової школи, повинні стати закваскою для цієї школи.

У тиждень між 24 і 30 липня треба закласти міцні камені дитячого руху в РРФСР.

ЮНІ ПІОНЕРИ

Буржуазія всіх країн чудово знає, яку могутню владу мають над людиною переживання дитинства, і тому вона намагається з ранніх років вселити в дітей свій дух. Старанно працює в цьому напрямі духовенство, старанно працюють кадри слухняних буржуазному урядові вчителів, продажні дитячі письменники, пожадливі до наживи власники кінематографів.

Останніми роками, коли під впливом війни загострилася класова боротьба, загострилась і боротьба за дитячу душу. Буржуазія широко використовує бойскаутські методи, щоб організувати дітей у вірні старому ладові загани. Буржуазія чудово знає силу організації і не дремає. Вона уважно вивчає потреби і інтереси дитячого віку і намагається надати дитячому рухові таких форм, які б захоплювали дітей, справляли на них сильне враження, давали простір їх самодіяльності.

Типова форма буржуазного дитячого руху, куди буржуазія намагається втягнути якомога більше пролетарських дітей,— це бойскаутизм. Табори, багаття в лісі, захватні ігри, спорт — усе це так захоплює дітей, що вони не помічають, як непомітно обплутують їх у цих організаціях сіткою буржуазного світогляду, як виховують з них слухняних рабів капіталу. За тим же типом, як і бойскаутизм, побудовано в Італії фашистську дитячу організацію «Балілла». Комінтерн молоді, при підтримці комуністичних партій, прагне з свого боку організувати комуністичний дитячий рух. Він організує

пролетарських дітей, допомагаючи їм захищати свою людську гідність, навчаючи обстоювати свої переконання, захищати товаришів перед учителями, захищати від поліції і т. д.

Дуже добре зорганізовані дитячі групи в Німеччині. Діти не дозволяють себе бити в школі, відмовляються співати патріотичних пісень, відмовляються читати молитви, допомагають робітникам збирати на страйки, провадять збори допомоги голодуючим дітям, за що їх нерідко тягнуть у поліцію, де вони мужньо тримаються. Дитячий рух організує дітей, виховує в них волю до боротьби, мужність. Дитячі групи в Німеччині — свого роду бойові організації.

У нас в Росії теж почав розвиватися дитячий рух. Учасники цього руху, діти з 11 до 14 років, називаються «юними піонерами»; працюють з ними майже виключно комсомольці. В СРСР держава в руках робітників і селян, і якщо в буржуазних країнах державна влада стоїть цілком на точці зору буржуазії і старається всіляко перешкодити дитячому комуністичному рухові, то в нас справа якраз навпаки. І могутня в нас Комуністична партія і комсомол можуть безперешкодно й широко допомагати розвитку дитячого руху. Наркомос і всі інші радянські організації йдуть назустріч дітям. Можливості відкриті для руху широкі.

Важливо, щоб піонерський рух якнайтісніше був зв'язаний з робітничими організаціями і особливо з робітницями.

Що можуть зробити робітниці для юних піонерів?

Насамперед свідомі робітниці можуть повести широкую агітацію серед малосвідомих робітниць і селянок, пояснюючи їм, що таке «юні піонери».

У пролетарській сім'ї діти часто полишені самі на себе. Батько працює на фабриці, мати теж, а коли й не працює, то завалена турботами про сім'ю, куховарством, пранням і т. п. Діти тиняються без догляду, легко піддаються впливові вулиці, а коли й сидять дома, то бачать мало радості: не до них батькам. Участь в організації юних піонерів дасть їм спілкування з товаришами, дасть багато радісних переживань, дасть знання боротьби робітничого класу, пробудить їх цікавість. Усе це треба розтлумачити тим робітницям і селянкам, які не-

вдоволені, що діти вступають у піонери, лають їх за це. Треба пояснити їм, що вступати у піонери дівчаткам не менш важливо, ніж хлопчикам. Дівчаток не треба тримати прив'язаними до дому; треба, щоб вони з ранніх років привчалися бути в одних організаціях з хлопчиками, бути з ними в товариських відносинах,— це має велике значення для дальшого розвитку дівчат, та й хлопчиків теж. Необхідно, щоб з ранніх років дівчатка цікавились суспільними питаннями, вчилися йти в ногу з колективом, переймалися суспільними інстинктами.

Діти жадібно слухають розповіді дорослих. Нехай робітниці, які багато зазнали, розкажуть юним піонерам про пережите: як доводилось боротися з фабрикантами, як можна було чого-небудь добитися лише впертою боротьбою, як важко жилося робітникам і їх сім'ям за царизму, як трудно було робочій людині пробитися до знання в ті часи; нехай вони розкажуть піонерам про війну, про свою участь у революції, про боротьбу з білими і т. д. і т. п.

Юні піонери хочуть працювати, хочуть мати вмілі руки. Їм треба багато вміти, і вони готові вчитися у кожного, хто може навчити їх. Робітниці вміють багато чого, нехай вони йдуть до піонерів і передадуть їм свої знання.

Серед піонерів немало дітей, яким тяжко живеться, в яких немає рідних, яким потрібна материнська ласка. Нехай робітниці дивляться на юних піонерів як на своїх дітей...

Робітниці знайдуть тисячі шляхів, як допомогти піонерам вирости стійкими борцями, умілими працівниками майбутнього, хорошими комуністами.

Робітниці! Усиновіть юних піонерів.

СВЯТО ВРОЖАЮ

РКСМ останнім часом все більше і більше уваги звертає на сільськогосподарську пропаганду на селі. Про це говорять і постанови III Всеросійської конференції РКСМ, і брошура Андрія Шохіна «Комсомольське село», присвячена узагальненню обслідування стану і роботи комсомольських осередків у Тамбовській губернії, про це свідчить проект організації шкіл селянської молоді, внесений у Наркомос РКСМ, свідчить нарешті організоване комсомолом на початку жовтня Свято врожаю.

Цю ініціативу комсомолу треба всіляко вітати. Наркомзем посилено провадив сільськогосподарську пропаганду у зв'язку з ранньою оранкою пару і т. ін. і добивався іноді великих результатів, але його пропаганда мала, так би мовити, судорожний характер, приурочувалась до певних кампаній і вимагала величезного напруження сил. Чого їй бракувало — це міцної бази на місцях, активних осередків, які ведуть сільськогосподарську пропаганду і на які можна було б спертися.

Сільськогосподарська пропаганда політосвітніх закладів мала надто випадковий характер і також була позбавлена бази.

Тому ініціативу комсомолу повинні підтримувати і Наркомзем, і Наркомос, і всі свідомі елементи села.

РКСМ за останні роки багато чого навчилася і передусім навчилася використовувати всі наявні сили в своїх цілях.

Приступаючи до організації Свята врожаю, ЦК РКСМ звернувся насамперед до партії, потім до

Наркомзему, до Центроспівки, до Головополітосвіти, до Співки працівників землі і лісу і т. ін.— і почала працювати машина.

Свято врожаю — день широко поставленої сільськогосподарської пропаганди, тому ясно, що першу скрипку повинні грати тут агрономи,— вони можуть показати і розповісти, що і як треба робити, щоб поліпшити місцеве землеробство, розповісти про завоювання техніки, про те, чого можна досягти застосуванням відкриттів науки у землеробстві. До агрономів випущено спеціальну відозву, а Наркомзем дав директиву в адміністративному порядку.

Величезну допомогу правильному проведенню Свята врожаю можуть подати сільськогосподарські технікуми і вузи, педагогічні технікуми з сільськогосподарським ухилом і т. ін. У Сполучених Штатах сільськогосподарські вузи беруть на себе роль організаторів сільськогосподарської пропаганди в країні, виконуючи в цьому напрямі колосальну роботу. Така постановка справи дуже доцільна, і в даному разі нам треба було б взяти приклад з Америки. Осередки комсомолу на селі були б чудовою базою для цієї пропаганди. Свято врожаю є прекрасною нагодою для того, щоб наші сільськогосподарські технікуми і вузи почали роботу в цьому напрямі.

Випустив ЦК РКСМ відозву і до вчителів. Він кличе вчителя і школу взяти участь у святі. Справді, свято є прекрасною нагодою спайки між учителем і комсомолом, з одного боку, між учителем і агрономом — з другого. Ніщо так не зближує, як участь у спільній роботі, як об'єднання зусиль.

Змичка між учителем і комсомолом необхідна, комсомол багато в чому може допомогти школі, внести чимало ініціативи. Це особливо важливо тепер, коли необхідно перевести школу на новий шлях, поставити на нові рейки. З другого боку, вчитель, якщо захоче, зможе зробити дуже багато для комсомолу, він може допомогти йому в справі шукання знань — ця допомога потрібна молоді. Кому ж, як не вчителю, прийти йому тут на допомогу? Звичайно, змичка між учителем і комсомолом можлива лише при умові взаємного довір'я. Свято врожаю є чудовою нагодою посіяти насіння цього довір'я.

Не менш важлива змичка між учителем і агрономом. Ми говоримо про необхідність сільськогосподарського ухилу в сільській школі. Щоб його проводити, вчителеві треба самому що-небудь тямити в сільському господарстві: без цього він завжди впадатиме в смішні помилки, які зразу ж будуть помічені учнями. Притому необхідно, щоб учитель розумів у господарстві більше, ніж середній селянин, тоді тільки селянин визнає сільськогосподарський ухил школи і почне ставитись до вчителя з повагою. І вчителеві треба вчитися сільського господарства. Агроном може зробити йому щодо цього величезні послуги.

Для дітей, для школярів участь у Святі врожаю матиме також немале значення. Враження дитинства залишають слід на все життя. Тому вчитель повинен подбати про те, щоб у цей день двері школи були широко відчинені, щоб у школі читали в цей день лекції з сільського господарства, показували діапозитиви, проводили засідання. Дітей не слід виганяти з школи; вони — будівники майбутнього — мають бути гостинними господарями школи, повинні почувати, що й вони вносять свою краплину меду в рух на користь піднесення сільського господарства.

Свято врожаю може пробудити в дітей той інтерес до сільського господарства, до вдосконалення його, який необхідний для школи з сільськогосподарським ухилом, необхідний для успішних занять у ній.

Свято врожаю повинно покласти початок сільськогосподарським гурткам, де можливо — короткотерміновим курсам з сільського господарства, роботі в цьому напрямі політосвітніх закладів, школи, молоді — всіх культурних сил села.

Шефи сіл саме в цей день можуть особливо багато допомогти своїм підшефним селам, роздобуваючи для них сільськогосподарську літературу, лекторів з сільського господарства, повідомляючи селу про яку-небудь необхідну для сільського господарства машину і т. д.

Свято врожаю може перетворитися в справжнє культурне свято.

Честь і слава РКСМ за хорошу ініціативу і за палке прагнення провести її в життя.

МЕНШЕ БАРАБАННОГО БОЮ

Піонерський рух має величезне значення. Він захоплює дітей у тому віці, коли тільки ще складається людина, розвиває суспільні інстинкти дітей, допомагає виробленню в них суспільних навичок, виробленню суспільної свідомості. Він ставить перед дітьми велику мету — ту мету, що висунута в епоху, в яку ми живемо і за яку бореться робітничий клас усього світу. Мета ця — визволення трудящих, організація нового ладу, де б не було поділу на класи, не було б ніякого гноблення, експлуатації і всі люди жили б повним, щасливим життям. Ця мета така, що може яскравим світлом освітити життя підростаючого покоління, наповнити його глибоким змістом, незвичайно багатими переживаннями. Піонерський рух міг би за певних умов виховати дійсно те молоде покоління, яке могло б справитися з тими завданнями, які постануть перед ним.

Але для того щоб піонерський рух міг це зробити, необхідно, щоб він був правильно організований. Що для цього необхідно?

Насамперед необхідно, щоб кожному піонеру була ясна мета. Треба, щоб він горів ненавистю до всякої експлуатації, гноблення, до всякої несправедливості, щоб він помічав залишки старого в навколишньому житті, горів бажанням їх ліквідувати. Тільки тоді, коли загориться в ньому це бажання, мета, що стоїть перед піонерським рухом, буде йому близькою і зрозумілою, стане його особистим життям і тоді матиме вирішальний вплив на все його життя.

Тому треба навчити піонерів передусім бачити всі пережитки гноблення, експлуатації, темноти, нецтва, приватновласницької психології.

Завдання це набагато простіше там, де ще повністю панує капіталістичний лад, як, наприклад, у Німеччині; там до нього простіше підійти. Тому, можливо, там на русі дитячих комуністичних груп і лежить більш серйозний відбиток, ніж на нашому піонерському русі. Проте було б смішним думати, що в нас уже зжита всяка експлуатація і гноблення. Цього питання замовчувати не можна. Ще яскравіше виступає в нас всіляка некультурність, дикість, темнота. Треба дітей навчити бачити їх і ненавидіти.

Чи вчить «Барабан» бачити експлуатацію, гноблення, неналагодженість, некультурність нашого життя?

«Барабан» говорить про катастрофу в Японії, про Німеччину, про Китай, про бушменів, але про неналагодженість нашого життя нічого не говорить, коли не брати до уваги «Розповіді сірникової коробки», написаної в дуже повчальному тоні. Ні одного оповідання з реального життя нема. Можна подумати, що навколо вже земний рай, так що і змінювати нічого не потрібно.

Тактика замовчування темних сторін життя неправильна. Піонери здебільшого належать до верств населення, які знають і злидні і горе, з ними треба говорити про навколишнє життя, навчити дивитися правді у вічі.

Друге — даремно нічого не дається. За поставлену мету треба вміти боротися. Важлива боротьба не тільки зі зброєю в руках, важливі не тільки геройські подвиги, важлива повсякденна мужня боротьба з усякою експлуатацією, темнотою, дикістю, невмілістю.

Тільки загартувавшись у цій боротьбі, можна «бути готовим» на все.

Як вести цю повсякденну боротьбу, повинна вчити піонерська організація.

За що і як боротися в сім'ї? За що боротися в школі? За що боротися з товаришами? Що обстоювати?

Що говорить про це «Барабан»?

Нічого. Жодного повідомлення нема про те, як, наприклад, піонер наполіг, щоб братика віддали до школи, як ланка боролася з майстром, що любить «повчити» учня, як ланка «вивела на чисту воду» хазяйку, яка экс-

плуатує сільську дівчину-наймичку. Нема повідомлень про те, якої боротьби довелось зазнати таким-то піонерам, як вони не дозволяли ображати товаришам молодших і т. д. і т. п.

Схоже на те, коли судити по «Барабану», що піонерський рух зовсім ще не розробив питання про боротьбу піонерів, не організує ніяк цієї боротьби.

Потім піонерський рух багато говорить про братерську солідарність всіх дітей трудящих.

Здавалося б, питання взаємодопомоги повинні посідати велике місце у піонерському русі. Як діти допомагають один одному вчитись, як допомагають один одному матеріально, допомагають в роботі — про це ні слова нема в «Барабане».

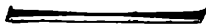
І нарешті піонери-будівельники.

Що вони будують? Що вони влаштовують? Чи є в «Барабане» опис того, як діти влаштували для такої-то фабрики пересувку, домовившись з бібліотекою і взявши на себе доставку, видачу книг і відповідальність за них? Чи є опис допомоги ланки дитячому садку, фабриці, яслам? Чи є опис роботи «санітарного загону» — взагалі того, що діти влаштовують? Нічого цього немає.

А коли в журналі не відображається реальне життя, не відображається боротьба юних піонерів, не відображається їх творча, будівна робота, то журнал не виконує свого призначення, не спрямовує піонерського руху на правильний шлях.

Необхідно менше барабанного бою і якнайбільше поглибленої роботи.

1924 р.

ПАМ'ЯТКА З НОП¹ ДЛЯ ШКОЛИ І ЮНИХ ПІОНЕРІВ

Ми страшенно погано вміємо організувати нашу роботу, не вміємо точно ставити цілі, вибирати для здійснення поставленої мети найдоцільніші засоби, не вміємо колективно працювати, правильно розподіляючи між собою роботу, не вміємо правильно витратити свої сили, розподіляти роботу в часі, не вміємо облічувати свою роботу, робити з цього обліку правильні висновки. І від цього нашого невміння походить найдикіша розтрата сил і засобів. Почнуть будувати — не добудують, почнуть робити — не дороблять. Почнуть працювати — підірвуться, захворіють. Вічно ми переорганізуємось, перебудуємось, переїжджаємо. Вічно метушимось.

Що це — природжена властивість російської людини? Звичайно, ні. Нас виховав такими безтолковими весь попередній режим, який перетворював нас усіх у виконавців, зв'язував нам руки і ноги, ставив непереборні перешкоди всякій громадській організації. Тепер доводиться дорого розплачуватись за нашу невмілість. Правда, ми вже багато чого навчились, будемо вчитись і далі.

Але наших дітей ми повинні зразу ж озброїти необхідними їм для будівництва нового життя організаційними навичками, застрахувати їх від непотрібної розтрати сил.

Ми повинні допомогти їм якнайраніше навчитися організувати доцільно своє життя і працю.

Як це зробити?

Треба проїняти все шкільне життя, яке стає щодалі

¹ НОП — наукова організація праці.— *Ред.*

багатограннішим, принципами наукової організації праці. Треба навчити дітей *розуміти*, як слід організовувати життя і працю, і *здійснювати* зрозуміле.

Чим розвиненіша людина, чим віддаленіші цілі здатна вона собі ставити, тим краще може вона враховувати засоби, які ведуть до здійснення цих віддалених цілей. Людина малорозвинена ставить собі значно ближчі, елементарніші цілі. Це слід мати на увазі при вихованні в дітей організаційних навичок. Треба починати з дошкільників. Цілі їм ставити простіснінькі, і на цих простісніньких цілях давати їм переживати природну радість, коли побачать досягнутий результат. Завдання вихователя — уміти поступово ускладнювати цілі, йти крок за кроком. Інше завдання — вчити досягати мети колективно, спочатку просто об'єднуючи зусилля, спочатку навчити робити вдвох, потім втрех, уп'яťох, потім більшими групами, вводючи постійно поділ праці. У школі треба йти тим самим шляхом, на роботі, на ділі допомагаючи оволодівати навичками, зважувати сили, вибирати найкращі знаряддя праці, з'єднувати в певні моменти зусилля, обдумувати найдоцільніші способи поділу праці, зважуючи особливості індивідуальності, навчаючись міри сил. Від простого вести до складного. Вводити поступово планомірність, облік, економію сил і засобів. І допомагати дітям усвідомлювати все це, допомагати їм свідомо контролювати себе й інших.

Мені здається, що в цій роботі могла б допомогти «Пам'ятка з НОП для школярів і юних піонерів». Звичайно, треба її назвати простіше, зрозуміліше, але суть повинна бути саме така.

Пам'ятка повинна складатися з ряду оповідань, кожне з них повинне ілюструвати яке-небудь положення НОП — найелементарніше і тільки одне. Після оповідання має бути запитання, відповідаючи на яке, школяр повинен усвідомити ілюстроване положення.

А потім треба поставити ряд завдань, при виконанні яких потрібно буде застосовувати дане положення.

Оповідання повинні йти у певній послідовності.

Повинні бути варіації: для сільського школяра, для міського.

Думаю, що створити таку книжку надзвичайно важливо. Це був би посібник і для вчителя, який часто не

обізнаний з цими питаннями, і для дітей, служачи їм знаряддям виховання в собі необхідних навичок.

Як можна створити таку книжку?

Я гадаю, що така книжка може стати лише результатом колективної роботи гуртків педагогів, які, з одного боку, обізнані з основними принципами організації праці, вивчають це питання, з другого — знають школу, дітей, життя і побут трудящих.

Гадаю, що для проведення цієї роботи могли б сформуватися гуртки при педвузах. Члени їх провели б дуже важливу роботу, на якій і самі навчилися б надзвичайно багато чого.

Звичайно, складений матеріал треба було б перевірити ще на досліді.

Можливо, треба скласти дві такі книжки — для різного віку.

Треба було б взятися за цю роботу, не відкладаючи справи в довгий ящик.

ДИТЯЧИЙ КЛУБ ПРИ ХАТИ-ЧИТАЛЬНІ

Перечитуючи матеріали з місць по хатах-читальнях, я натрапила на таке явище: там, де організується хата-читальня, підлітки і діти накидаються на неї, як мухи на тарілку з медом, стовбичать там весь час, заважають дорослим. Дехто з завідуючих хатами-читальнями догадався зорганізувати дітей біля хати-читальні, організував для них читання дитячих книг, дав їм роботу по ремонту книжок, по прикрашанню читальні, організував оповіщення через дітей населення про газети і книги, що надійшли. І там, де це робиться, доводиться відзначити, що діти стають набагато дисциплінованішими і перестають заважати дорослим. Тільки це дуже рідко, де дітей організують навколо хати-читальні — звичайно всі сили спрямовано на те, щоб віднадити дітей від читальні, і один завідуючий хатою-читальнею дійшов навіть до того, що придумав обливати водою дітей, які збираються: сил з ними нема. Нікому до дітей діла нема: завідуючий хатою-читальнею думає про те, як йому найкраще організувати роботу з дорослими, РКСМ вважає, що молоді ще передчасно братися за організацію юних піонерів на селі, вчитель звичайно перевантажений, та за день йому діти й так у зубах нав'язнуть...

Треба знати, як безглуздо проводять іноді час полішені самі на себе сільські дітлахи (почитайте хоч би «Дні мого життя» Івана Вольного), щоб зрозуміти, яке першорядне значення має питання про організацію дітей на селі.

Будуть організовані діти — і хаті-читальні, і школі, і Спілці молоді буде в сто раз легше працювати, можна буде ставити роботу глибше. Хто повинен організувати цю справу? Гадаю, що не потрібно рахуватися особливо, до чийого це департаменту відноситься, а братися за справу тому, хто має для цього хоч найменшу можливість.

При хаті-читальні потрібно, щоб була рада хати, куди входить організована частина населення: і вчитель, і представники жінвідділу, і РКП, і комсомольці, і селянські комітети взаємодопомоги, і кооперації. Їм найкраще обговорити, хто може взятися за організацію дітлахів, можна обдумати, де дістати кошти — порівняно невеликі — на оплату керівника Дитячого клубу при хаті-читальні (такі самі клуби можна влаштовувати при школах, кооперативах і т. ін.— там, де хати-читальні немає), якому треба лише спрямовувати роботу, присвячуючи цій справі частину неділі та пару годин разів зо два на тиждень.

Треба підходити до цієї справи простіше, не ставлячи Дитячому клубу неймовірно широких завдань, а підходячи до дітей з тим довір'ям і увагою, які вони так цінують.

Треба покласти в основу Дитячих клубів ті самі принципи, які покладено в основу організації юних піонерів.

Треба передусім виховати в дітей свідомість, що вони — члени певної організації і їх поведінка вже перестає бути їх приватною справою. Це, звичайно, повинно стати результатом тривалої роботи і вирости з характеру самої організації, а аж ніяк не в результаті повчань.

Треба, щоб Дитячий клуб навчив дітей цікавої колективної гри, в яку діти вкладали б свою ініціативу, в процесі якої вчилися б дисципліни, організованої дії.

Треба навчити дітей колективно діяти: співати хором, разом гуляти, разом читати, разом, допомагаючи один одному, працювати і т. д.

Треба допомогти їм усвідомлювати себе корисними членами суспільства.

Треба написати відповідний посібник для Дитячих клубів і відкривати їх всюди і скрізь, проявляючи ініціативу, заінтересовуючи всі організації, залучаючи до цієї

роботи всіх, хто може бути їй корисний: робітницю, яка може навчити дітей шити, садівника, що може розповісти, як садити квіти, дітей із шкіл II ступеня, які вміють багато що розповісти, партійця, що може розповісти про боротьбу робітників і селян проти поміщиків та капіталістів і т. д. і т. п. Найбільше треба уникати шаблону.

Грошей ці клуби коштуватимуть небагато, а користь від них буде величезна. Вони можуть внести немало світлого у побут села.

При хаті-читальні особливо добре мати Дитячі клуби, тому що при певному умінні можна особливо легко розвинути в дітей любов до книги, уміння нею користуватися, звичку читати.

Правда, дитяча література у нас дуже бідна, але поступово вона буде створюватись; і в цій справі Дитячі клуби знову-таки можуть допомогти дуже багато, виявляючи по відзивах дітей, по тому, як діти реагують на ту чи іншу книжку, яка книжка потрібна сучасним сільським дітям.

В той же час хата-читальня може дати дітям велику громадську роботу. Якщо Дитячий клуб візьме шефство над хатою-читальнею, він турбуватиметься про підтримання в ній чистоти, про створення в хаті затишку, про опрацювання і ремонт книжок, про збір книжок для хати-читальні, про збереження газет, про підклеювання вирізок, про оповіщення читачів, про постачання їм виписок з газет, про читання по хатах матерям і старим, які не можуть відвідувати хату-читальню, найцікавіших місць з газет і книжок, про поширення лозунгів, буде ставити п'ески-діалоги в себе по домах, в усіх місцях, де збирається народ.

Завідуючий хатою-читальнею, який вміє zorganizувати дітей, дістане тим самим у свої руки чудове знаряддя посилення впливу на населення роботи хати-читальні.

Дитячий клуб при хаті-читальні може перетворитися також у дуже хорошу спайку між школою, хатою-читальнею і населенням. Треба над цією справою працювати.

ПІДГОТОВКА ЛЕНІНЦЯ

(ПРОМОВА НА VI З'ЇЗДІ РЛКСМ)

Товариші, 30 років тому в своїй брошурі «Що таке «друзі народу» Володимир Ілліч співчутливо наводив цитату з вірша Лессінга: «Хто не хвалить Клопштока? Але чи стане його кожний читати? Ні. Ми хочемо, щоб нас менше шанували, та зате старанніше читали!»¹ Ось цю цитату, в якій говориться, що ми б хотіли, щоб нас не стільки прославляли, скільки читали, я думаю, можна віднести і до Володимира Ілліча. Часто в розмові він з жалем вживав презирливе слово «ікона», коли мова заходила про якого-небудь старого революціонера, який не мав уже ніякого впливу, слова якого не впливали ніяк на дії маси, але якого оточували пошаною і всіляко вихваляли. Володимир Ілліч говорив: «Що ж, це вже ікона»,— і в його творі є цитати, в яких він говорить, що ікона — це щось таке, чому треба помолитись, поклонитись, перед чим треба перехреститись, але що ніяк не впливає на дії людей.

Леніна не треба перетворювати в ікону. Треба, щоб його ідеї служили керівництвом до дії. Ця думка, мені здається, повинна бути керівною ідеєю у тих комсомольців, які хочуть стати лєнінцями.

Ви, товариші, хочете стати лєнінцями, для цього вам треба навчитися служити справі визволення трудящих, служити справі комунізму.

У довоєнні часи, в період мирного розвитку, в тих країнах, де соціалізм був допустимий, там часто соціалі-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 1, стор. 112.

лісти вважали, що їм досить мати партійний квиток, передплачувати соціалістичну газету, відвідувати збори, щоб бути членом партії. Ми, звичайно, так не можемо дивитися на це. Ми живемо в таку епоху, коли ми вже ясно розуміємо, що особисте життя не може відокремлюватись від громадського життя. Це за колишніх часів, можливо, було неясно, що такий розрив між особистим і громадським життям веде до того, що рано чи пізно людина зраджує справу комунізму. Ми повинні прагнути до того, щоб наше особисте життя зв'язати з справою боротьби, з справою будівництва комунізму.

Це, звичайно, не означає, що ми повинні відмовитись від особистого життя. Партія комунізму — не секта, і тому не можна проповідувати такий аскетизм. Мені довелося на одній фабриці чути, як робітниця говорила, звертаючись до робітниць: «Товариші робітницю, ви повинні пам'ятати, що, коли ви вступаєте в партію, ви повинні відмовитись від чоловіка і від дітей». Звичайно, так не можна підходити до справи. Справа не в тому, що треба відмовлятися від чоловіка і дітей, а в тому, щоб з дітей виховати борців за комунізм, зробити так, щоб і чоловіка зробити таким самим борцем. Треба вміти зливати своє життя з громадським життям. Це не аскетизм. Навпаки, внаслідок такого злиття, внаслідок того, що спільна справа всіх трудящих стає особистою справою, — внаслідок цього особисте життя збагачується. Воно не стає біднішим, воно дає такі яскраві і глибокі переживання, яких ніколи не давало міщанське сімейне життя. Ось уміти злити своє життя з працею на користь комунізму, з працею, з боротьбою трудящих за будівництво комунізму — це одне з завдань, яке перед нами стоїть. Ви — молоді, ви тільки-но починаєте будувати своє життя, і ви можете побудувати його так, щоб не було розриву між особистим життям і життям громадським.

Товариші, Володимир Ілліч писав, що не може бути революційного руху без революційної теорії. Над виробленням цієї революційної теорії він багато працював. Ясно поставлена мета, глибоке розуміння мети, визначення шляхів до цієї мети — це те, що необхідно кожному революціонеру, тому що, коли він не буде ясно ба-

чити, куди треба йти і якими шляхами йти, хоч би як палко ставився він до своєї роботи, він завжди помилятиметься.

Ясно розуміти мету, ясно бачити шлях необхідно для того, щоб уміти в своїй діяльності відрізнити основне від другорядного. Ось у Володимира Ілліча було це вміння — відрізнити основне від другорядного. Під час боротьби другорядним іноді можна поступитися для того, щоб завоювати основне. Опортуністи відрізняються від революціонерів тим, що вони поступаються важливим, основним, забувають про мету, відмовляються від неї. І ось ми бачимо, як протягом своєї діяльності Володимир Ілліч боровся з цим опортунізмом, з цим невмінням відстояти основне, принципіальне. І є інша помилка: коли людина не відрізняє основного від другорядного, вона часто дає себе оглушити революційною фразою. Боротьба з революційною фразою теж проходила червоною ниткою крізь усю діяльність Володимира Ілліча. Революційна теорія не догма, говорив Володимир Ілліч. Це керівництво для дії, керівництво для роботи. І ось з цієї точки зору і треба підходити завжди до теорії. Зараз вивчення революційної теорії нам усім надзвичайно потрібне. СРСР щодо економічного розвитку — країна відстала, і тому в ній багато прошарків пролетаріату. Є передові верстви пролетаріату, які працюють у великій промисловості, є більш відсталі, є ремісники, ступінь класової свідомості в різних груп дуже різний. І тому вустами не кожного пролетаря пролетарська істина говорить. Треба вміти відрізнити передову ідеологію пролетаріату, і тому для молоді надзвичайно важливе уважне вивчення революційної теорії.

Не треба сліпо всьому вірити: у кожного повинна бути своя голова на плечах. Тому треба все добре продумати, самому все добре перевірити. Це одне з завдань молоді, одне з завдань комсомольців, які хочуть стати лєнінцями. Володимир Ілліч говорив, що теорія дає керівництво до дії. І справді, тільки завдяки тому, що він керувався революційною теорією, він умів нащупувати ту найближчу мету, до якої треба зараз прагнути.

Ясне розуміння мети і шляхів її досягнення дає революціонерові належний гарт. Воно зміцнює його рішу-

чість в момент наступу. Воно не дає йому впадати в паніку в момент відступу. «Ми повинні *завжди* вести нашу буденну роботу і завжди бути готові до всього,— писав В. І. Ленін,— тому що передбачити заздалегідь зміну періодів вибуху періодами затишшя дуже часто буває майже неможливо, а в тих випадках, коли можливо, не можна було б скористуватися цим передбаченням для перебудови організації, бо зміна ця в самодержавній країні відбувається надзвичайно швидко, будучи іноді зв'язана з одним нічним наскоком царських яничарів. І саму революцію треба уявляти собі зовсім не в формі одиничного акту (як ввижається, видимо, Надеждіним), а в формі кількох швидких змін більш-менш сильного вибуху і більш-менш сильного затишшя. Тому основним змістом діяльності нашої партійної організації, фокусом цієї діяльності повинна бути така робота, яка і можлива і потрібна, як в період найсильнішого вибуху, так і в період цілковитого затишшя, а саме: робота політичної агітації, що об'єднана по всій Росії, висвітлює всі сторони життя і спрямована в найширші маси. А ця робота *немислима* в сучасній Росії без загальноросійської газети, яка дуже часто виходила б. Організація, яка складається сама собою навколо цієї газети, організація її *співробітників* (у широкому розумінні слова, тобто всіх, хто працює над нею) буде саме готова *на все*, починаючи від рятування честі, престижу і наступництва партії в момент найбільшого революційного «пригнічення» і кінчаючи підготовкою, призначенням і проведенням *всенародного збройного повстання*»¹.

Треба вміти йти на компроміси, якщо вони неминучі. «Завдання дійсно революційної партії,— писав Володимир Ілліч у вересні 1917 р. в газеті «Рабочий Путь»,— не в тому, щоб проголосити неможливу відмову від усяких компромісів, а в тому, щоб *через усі компроміси*, оскільки вони неминучі, вміти провести вірність своїм принципам, своєму класові, своєму революційному завданню, своїй справі підготовки революції і виховання мас народу до перемоги в революції»².

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 5, стор. 463—464.

² В. І. Ленін, Твори, т. 25, стор. 275.

Звичайно, іти на ці компроміси не завжди приємно. Володимир Ілліч любив цитувати Чернишевського, який говорив: «Політична боротьба не тротуар Невського проспекту». Доводиться і по болоті ходити іноді.

Не любив Володимир Ілліч фразерства, хвастощів, вимагав від революціонера, від члена партії найнапруженішої роботи.

Ця робота часто неприємна, буденна, але від неї не може відмовлятися революціонер, для справи потрібна не тільки ефектна, але й повсякденна, буденна робота.

«Від невіри в чорну роботу, повільну, трудну, важку, люди вдаються в паніку і шукають «легкого» виходу...»¹ — писав Володимир Ілліч Мяснікову.

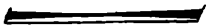
Працювати не покладаючи рук для досягнення поставленої мети, не занепадати духом — такий заповіт Ілліча.

Треба зв'язати своє життя з роботою для справи комунізму, керуватись революційною теорією, тверезо дивитись життю в очі, не боятись впертої роботи, тоді ви зумієте стати лєнінцями.

Товариші комсомольці, все життя у вас попереду, ви живете в момент величезного соціального зрушення, беріть же прапор Леніна і, йдучи в ногу з масами, попереду мас, ідіть до великої мети.

1924 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 468.

ПІОНЕРИ НА СЕЛІ

Визначаючи завдання поточного моменту в своїй статті «Про кооперацію», Володимир Іллч писав, що ми стоїмо зараз перед лицем культурної революції. Думається, що це визначення вірне.

Завдання, що стоїть перед комуністами і РЛКСМ,— всіяко сприяти цій культурній революції і в місті, і на селі.

Завдання РЛКСМ — створити з дітей села піонерів боротьби з темнотою, косністю села, піонерів кооперації, колективної праці, створити ті сили, які повернуть село на шлях соціалізму.

Треба мати це на увазі, про це говорити, про це турбуватися.

Треба залучати до піонерорганізації не тільки дітей бідняків, хоч їх у першу чергу, але всіх дітей робити піонерами перебудови всього життя села на нових началах, всіх сільських дітей виховати в комуністичному дусі.

Треба здавати собі справу в тому, що осередки РЛКСМ на селі ще дуже слабкі, і тому нічого форсирати, а треба зауважити осередкам, що вони повинні тісно пов'язати свою роботу з роботою школи (учительство тепер так учиться, як годилося б і РЛКСМ, і швидко зростає; з ним треба об'єднатися, на нього треба спиратись, від нього діставати допомогу), з роботою хатичитальні.

Завдання піонерських загонів на селі повинні бути такі:

1. Ліквідація неписьменності серед піонерів і дальша робота їх над своєю самоосвітою.

2. Навчання письменними піонерами інших, неписьменних дітей.

3. Агітація серед дорослих за те, щоб посиляли своїх дітей до школи, з'ясування кожного разу, чому та чи інша дитина не прийшла до школи, і організація через комітет взаємодопомоги або іншим шляхом для неї можливості ходити до школи.

4. Допомога відсталим дітям у заняттях.

5. Вербування передплатників для «Крестьянской газеты».

6. Читання вголос газети в себе вдома матерям, батькам, сестрам, братам.

7. Допомога школі: підтримання в школі чистоти, прикрашання школи, агітація за допомогу школі з боку батьків, акуратність відвідування школи, допомога вчителю в його починаннях запровадити новий порядок в школі, залучення через школу дітей до рядів піонерів.

8. Допомога хаті-читальні: у влаштуванні свят, у виконанні різних доручень завідуючого хатою-читальнею, у розношуванні газет і книг, в оповіщенні про лекції і т. д.

9. Сприяння відкриттю ясел і дитячого садка на селі, допомога цим закладам, набування і поширення знань про догляд за маленькими дітьми, допомога в цьому жінкам-вдівцям.

10. Взяття під свій захист всіх малюків (охорона їх від биття батьків, від споювання горілкою і т. ін.).

11. Вивчення основних правил особистої і громадської гігієни.

12. Агітація за прориття в селі канав, очистку сільських вулиць і дворів від гною, здохлятини, помий і т. ін., за влаштування вентиляції, за відварну воду, за чистоту посуду, за боротьбу з мухами, вошами і т. д. і т. д. Допомога дорослим і комсомолові в цій роботі. Особливо важлива агітація проти самогону, боротьба з ним.

13. Бесіди про боротьбу робітників і селян за краще життя, про робітничий рух і його цілі і в зв'язку з цим з'ясування значення революційних свят. Проведення їх у життя.

14. Бесіди про вивчення людиною природи, про поступове завоювання її, про забобони, що виникають на

основі незнання законів природи, про те, як жили люди за давніх часів, у що і чому вони вірили. Про боротьбу людини з людиною. Про самотність людини, беззахисність її перед природою і суспільством, про створення міфа про бога. Організація в товариський союз і усвідомлення законів природи витісняють бога.

15. У зв'язку з цим постановка занять піонерів природознавством, що має для села надзвичайно важливе значення. Важливо розвинути уміння вдивлятися в явища природи, спостерігати їх, дошукуватися причин. Ось чому особливо важливий для села дослідницький метод. Вміло поставлені заняття з природознавства, притому тісно зв'язані з селянською працею, є однією з найдійовіших форм антирелігійної пропаганди. Піонери повинні добиватися правильної постановки природознавства в школі і організації шкільних гуртків по вивченню явищ природи.

16. На селі, де наявність дрібної селянської власності і сам спосіб господарства розвивають власницькі інстинкти, розвивають індивідуалізм, особливо важливим є створення піонерських загонів, які повинні всіляко сприяти розвиткові колективних форм роботи, виробляти звичку до об'єднання, до колективних переживань.

17. Треба прагнути при кожній школі, при кожному дитячому будинку створити піонерські осередки, залучаючи до цього там, де нема РЛКСМ, свідомих учителів, завідуючих хатами-читальнями та ін.

Не можна ставити питання механічно. До такого-то числа треба «находити» стільки-то загонів. Це бюрократичний підхід. У піонерських загонах вся справа в розвитку самодіяльності; спочатку не можна спішити і кваліфікувати і тому не можна ставити тут такі строки.

18. Важливо, щоб піонерські загопи вчилися ставити собі завжди громадські цілі, що виходять за рамки піонерського загону, ставити конкретні, близькі цілі, зважуючи свої сили. Тоді вони стануть культурною силою, яка впливає на життя села. Без цього справжнього комуністичного виховання загопи не даватимуть, а будуть вчити фразерства, культивувати марнославство.

19. Тому не можна ставити так питання «агропропаганди», а ось конкретні завдання: розведення нової городньої рослини, розведення кроликів, організація

загону для боротьби з шкідниками, допомога в господарстві якій-небудь старій, якому-небудь бідняцькому господарству. Конкретні завдання в галузі агропропаганди, а не агропропаганда взагалі. Своїх піонерських городів створювати не треба, а допомагати налагодити при сприянні піонерського загону, наприклад, якому-небудь інваліду громадянської війни і т. д., погорільцю і т. п.

20. Важливо, щоб піонерський загін думав над життям села взагалі і дивився, чим і де він може допомогти. Треба не відособлятися, а вкорінюватися в життя села.

21. Треба розробити свої, сільські ігри, що черпають зміст з навколишньої обстановки, дають простір уяві, яку треба розвивати, бо без розвитку цієї здібності думка не перелітатиме через околицю села,— ігри, які розвивали б уміння враховувати, особливо розвивали б уміння колективно, організовано діяти і т. д.

22. Потрібно встановити найтісніше листування між піонерами міста й села, товариську допомогу один одному.

23. Для сільських дітей життя на вільному повітрі організувати нічого, вони й так живуть серед природи; треба організувати такі речі, як колективне купання, святкові прогулянки, колективну працю на повітрі — про табори говорити не доводиться.

Особливо важливо звернути увагу на залучення до роботи піонерських загонів найширших дитячих мас, на допомогу школі, на боротьбу з релігійністю (слід відмітити боротьбу через залучення до організації).

ЧОГО І ЯК УЧИТИСЬ

(ДОПОВІДЬ НА ПЛЕНУМІ ЦК РЛКСМ)

Товариші, я хочу спинитись тільки на деяких питаннях, які мені здаються особливо важливими, які необхідно підкреслювати, коли мова йде про ленінське виховання. Крізь усі промови Володимира Ілліча, крізь усі його статті проходить червоною ниткою ненависть до всякого гноблення і до всякої експлуатації. Звичайно, кожний скаже, що ленінець повинен бути заражений цією ненавистю до експлуатації, ненавистю до гноблення. Питання в тому, як боротися з цим гнобленням і експлуатацією. Якщо ми подивимось, як підходять до цього питання анархісти, то ми побачимо, що вони підходять до питання про експлуатацію і гноблення огульно, вони не пропонують конкретних заходів для боротьби з тією чи іншою формою експлуатації, а пропонують огульно знищити той порядок, який створює цю експлуатацію і гноблення, не вникаючи в причини існування їх і не продумуючи того, як ці причини знищити.

Коли ми подивимось, як підходив до цього питання Володимир Ілліч, то побачимо, що він старанно вивчав кожен форму експлуатації. Наприклад, експлуатація на фабриках і заводах. Він не обмежувався тут загальними формами, а вивчав старанно всі форми цієї експлуатації. Ми знаємо, що в нього є такі брошурки, як брошурка про штрафи¹, брошурка про закон другого червня²,

¹ «Пояснення закону про штрафи, що їх стягають з робітників на фабриках і заводах». В. І. Ленін, Твори, т. 2, стор. 15—55.—*Ред.*

² «Новий фабричний закон». Там же, стор. 233—278.—*Ред.*

в якій детально розглядається, в які саме форми виливається експлуатація.

Як підходив Володимир Іллєч до питання про селянство, як він його ставив, як висвітлював експлуатацію поміщиками селян? Він розглядав це питання в корені його розвитку, починаючи з моменту звільнення селян: як це звільнення селян було проведено, як поміщики дістали всілякі відрізки від тієї землі, якою раніш селяни користувались, і як за допомогою цих відрізків вони закабалювали селян.

Вивчаючи промови і статті Володимира Іллєча, ви побачите, як детально, як до дрібниць докладно розглядав він усі питання експлуатації і гноблення. Експлуатація капіталістів, експлуатація поміщиками селян, національне гноблення — всі ці питання він ґрунтовно вивчав, брав їх у розвитку і найістотніше виділяв, щоб бачити, проти чого саме треба боротись і як боротись. Це здається дуже природним і дуже простим. І звичайно, кожний лєнінець скаже, що він не тільки ненавидить гноблення і експлуатацію, але знає також ті форми, в яких гніт і експлуатація проявляються.

Але, товариші, треба пам'ятати ось що: ми тепер живемо уже не при капіталістичному ладі, а при ладі, який являє собою перехід від капіталістичного до соціалістичного, перехід на основі малорозвинутої промисловості і дрібного селянського господарства. Звичайно, не можна думати, що в цьому перехідному ладі не буде вже ніякої експлуатації. Правда, багато старих форм експлуатації, завдяки революції, завдяки тому величезному соціальному зрушенню, яке відбулося, відійшли в минуле, але не можна думати, щоб тепер не було вже ніякої експлуатації і не було ніякого гноблення. Ця експлуатація і гноблення набрали тепер нових форм, які, правда, органічно зв'язані із старими, але все ж мають дещо інший характер. І ось тут, товариші, велика небезпека, що ненависть, спрямована проти старих форм експлуатації, не матиме для себе об'єкта тому, що старе віджило. А нових форм експлуатації і гноблення можна і не помітити, якщо не дивитись, не вміти вдивлятись в життя, не вміти бачити, що навколо діється. Тепер, звичайно, тих форм, які були раніш, мені здається, вже нема. Нема такої нахабної експлуатації робітників, яка

була раніш. Знищено поміщицьку власність, і хоч вона подекуди і відроджується, але загалом і в цілому старі форми вже віджили, та тим уважніше треба дивитися навколо себе, щоб помітити всяку нову форму експлуатації, що зароджується. Це не так просто, як здається.

Тепер ми ще близькі до старого, капіталістичного ладу, а чим далі, тим складніші будуть усі ці питання, і треба остерігатися того, щоб не вдаватися до загальних фраз, детально вдивлятися в форми, детально вивчати їх. Уже й тепер відчувається відсутність цього уважного і систематичного вивчення — вивчення нового побуту. Вже тепер надто в загальних формах ми часто говоримо про експлуатацію і гноблення. Ось ленінець і повинен уважно вивчити усі ті нові форми, які будуть чим далі, тим складніші. Трудність ще в тому, що тепер суспільний розвиток відбувається надзвичайно швидким темпом, надзвичайно швидко змінюється навколишня обстановка, і треба завжди мати перед очима ці зміни, вивчати експлуатацію в її змінюваних формах.

Це питання дуже складне, і для того, щоб уміло підійти до нього, треба бути озброєним теорією. Недавно я розмовляла з товаришами з комсомолу і запитувала їх, які гуртки в них є. Гуртки з політграмоти є, потім є гуртки з ленінізму — це все є, але виходило так, що з марксизму гуртків нібито нема. А якщо ми хочемо зрозуміти ленінізм, то ми передусім повинні озброїться марксизмом. Ленін був марксист. Він був учнем Маркса. Старанно вивчав усі твори Маркса і Енгельса, завжди повертався до них, не те що раз колись прочитав, а завжди повертався до читання творів Маркса і Енгельса і завжди черпав у них нові й нові підходи до життя, вдумувався в кожне їх слово. Маркс вивчав ті закони, на основі яких розвивається людське суспільство, він висвітлює ці закони. Коли ми говоримо про явища природи, всякому ясно, що тут необхідно знати природу — закони хімічних і фізичних явищ — і, в міру того як люди більше і більше вловлюють, вивчають ці закони, вони дістають все більшу владу над природою. Вивчати закони природи для того, щоб підкоряти природу, — це настільки загальне місце, що не доводиться про це й говорити. Але те саме стосується й життя людського суспільства. Суспільство розвивається на основі певних законів.

Є певний зв'язок явищ, є певний закон розвитку. Щоб оволодіти рухом, щоб спрямувати революційний рух у справжнє русло, щоб добитися перемоги, необхідно знати всі закони, на основі яких розвивається людське суспільство.

Володимир Ілліч говорив про необхідність навчитися розуміти «революційну діалектику» Маркса. Маркс показав, як розвивається явище, як у кожному явищі, що розвивається, є зародок, паростки нових форм життя, як ці нові форми знищують старе. Ось чому Володимир Ілліч у промові, яку він виголосив на III Всеросійському з'їзді комсомолу, застерігав його від захоплень лозунгами. Він вважав, що не стільки важливі окремо взяті лозунги, як вивчення явищ у їх зв'язку. Свою революційну діалектику Маркс застосував до того періоду людського розвитку, який має назву капіталістичного розвитку. Він показав, як виникло капіталістичне суспільство, як розвивалось, як всередині цього капіталістичного суспільства склалися сили, ті сили, які повинні стати мотильщиком капіталістичного ладу. Він показав, як робітничий клас зростає, як розвивався. Маркс вказав на революційну мету, яка стоїть перед робітничим класом, і на ту історичну роль, яку робітничий клас відіграє. Ось розуміння мети робітничого класу, розуміння взаємовідношення явищ і їх розвитку — ось що становить суть марксизму. І треба озброїтись теорією марксизму, щоб ясно розуміти те, що відбувається навколо, розуміти події, які швидко розвиваються. За минулого часу марксистами називали себе часто люди, які не розуміли цієї революційної діалектики марксизму. Вони вважали, що досить прочитати Маркса і погодитись з його висновками — і це дає вже право назвати себе марксистом. Але Володимир Ілліч не так дивився на те, чим повинен бути марксист. Він вважав, що марксизм — керівництво до дії, і тому революційне вчення Маркса він застосував до російської дійсності, до тієї епохи, в яку йому довелося працювати і діяти. Це якраз була історична епоха, коли стало цілком ясно, що капіталізм руйнується, — епоха, яка передувала світовій війні і настала після неї. Ця епоха, що має глибоко революційне значення, була Володимиром Іллічем оцінена на основі тієї марксистської теорії, якою він володів досконало.

Але не тільки теорію марксизму знав Володимир Ілліч: він вивчав усі особливості російських конкретних умов, продумав, як застосувати марксистську революційну теорію в житті. Озброївшись революційною теорією, він зміг знайти саме ті шляхи, які необхідні були для того, щоб пролетаріат зміг перемогти. Не в особистих якостях Володимира Ілліча розгадка того, що він глибоко продумав революційну теорію марксизму і правильно застосував її. Вам, товариші, доведеться розв'язати багато складних питань, які перед вами поставлять наступні роки, і тому вам необхідно озброїтися цією революційно-марксистською теорією.

Володимир Ілліч ні на хвилину не випускав з уваги революційні цілі зміни існуючого ладу і створення комуністичного ладу. Він не випускав з уваги великої історичної ролі пролетаріату; цим він відрізнявся від опортуністів, з якими все життя вів уперту боротьбу. Коли виступав німецький соціал-демократ Бернштейн і почав говорити, що рух — усе, а мета — ніщо, Володимир Ілліч став на бік Каутського, який у ті часи був ще революціонером. Заперечення важливості мети робітничого руху було опортунізмом, запереченням історичної ролі пролетаріату, відмовленням від принципу марксизму. Дещо в іншій формі, у своєрідній російській формі, підняли прапор опортунізму економісти; вони також зовсім недооцінювали революційної ролі пролетаріату. Вони говорили, що потрібна економічна боротьба, і ось тільки на цю економічну боротьбу вони звертали увагу, а на зв'язок цієї економічної боротьби з політичною боротьбою, на той зв'язок, який завжди підкреслював Маркс, вони не звернули уваги. І ось Володимир Ілліч разом з Плехановим вів запеклу боротьбу з економістами. Так само, в чому була головна помилка меншовиків, проти яких так наполегливо боровся Володимир Ілліч? Він указував, що меншовики, вступаючи у блок з лібералами, орієнтуючись на радикальну буржуазію, відмовляються від основного — від правильної оцінки ролі пролетаріату в усьому революційному русі. Ясне розуміння мети, розуміння тих шляхів, які ведуть до цієї мети, розуміння історичної ролі пролетаріату і дало можливість Володимирові Іллічу правильно оцінити всі ці опортуністичні відхилення.

Для того щоб іти революційним шляхом, мблоді необхідно озброїтись марксистською теорією. Ця теорія дасть розуміння навколишньої дійсності. Нема, взагалі кажучи, яких-небудь лозунгів, вірних для всіх часів. Кожний лозунг має значення в тій конкретній історичній обстановці, в якій його висувають. Колись у своїй книжці «Історичні листи» Мартов говорив про те, що всякий лозунг, будучи революційним у певній обстановці, при обстановці, що змінилася, може бути реакційним. Розуміння того, коли доречний той чи інший лозунг, дається якраз вмінням підходити до дійсності і оцінювати її з точки зору марксизму. Якщо невідготовлена людина візьме твори Леніна, то їй може здатися, що в нього багато суперечностей. В цілому ряді питань Володимир Ілліч захищав у різні моменти різні точки зору, і людина, яка не розуміє внутрішнього зв'язку явищ, їх революційної діалектики, побачить лише суперечності там, де на ділі розвиток однієї і тієї ж точки зору тільки в різній обстановці. Наприклад, візьмемо таке питання, як Установчі збори. До певного моменту, поки не було ще в наявності влади пролетаріату, яка почала зароджуватись у формі Рад, більшовики виступали за Установчі збори; коли створились революційні Ради, коли вони стали фактичною владою, тоді лозунг Установчих зборів набув зовсім іншого значення. З лозунга революційного він перетворився в лозунг реакційний, який міг би повести до того, що організована вже влада пролетаріату, організованого в Ради, була б ослаблена.

Візьмемо питання про кооперацію. До захоплення влади Володимир Ілліч про кооперацію говорив зовсім в іншому тоні, ніж говорив у останніх своїх статтях, де він писав про те, яке величезне значення мають кооперативи тепер для перебудови всього суспільства на колективістичних началах. Коли ми візьмемо і будемо перегортати твори Володимира Ілліча, ми побачимо, як на протязі часу в різній конкретній обстановці Володимир Ілліч зовсім по-різному оцінював ті чи інші форми руху.

Щоб зрозуміти конкретну обстановку, треба, по-перше, бути озброєним теорією, яка дає систему, певний підхід,— це з одного боку. А з другого боку, треба старанно вивчати навколишню дійсність. Коли ви подиви-

тєсь, як підходив до цього Володимир Ілліч, ви побачите, що він вивчав старанно дійсність і з книг, і з особистого досвіду, і на основі розмов та розповідей товаришів. Якщо ви подивитесь ту масу зошитів, в яких Володимир Ілліч робив виписки, ви побачите, як порівнював він кожний факт, який він спостерігав у російському житті, з аналогічними фактами європейського життя і, порівнюючи їх, старався відмітити ту чи іншу різницю. Його замітки в зошитах показують, що він старався вловити ту різницю, яка створюється завдяки різній обстановці. Якщо ви прочитаєте спогади про Володимира Ілліча, ви побачите, як він уважно розпитував товаришів, як по окремих розповідях, по окремих фактиках старався відтворити всю картину явища, як він перевіряв себе кожного разу в кожному питанні. Під час однієї з партійних дискусій Володимир Ілліч писав: коли в партії виникають які-небудь розбіжності, коли партія переживає кризу, то треба підходити до питання з найбільшою чесністю, дивитися правді в очі.

І ось до вивчення дійсності Володимир Ілліч підходив завжди з цією найбільшою чесністю, умів дивитися правді в очі, і він умів учитися у ворога. Коли ворог правильно оцінював яке-небудь явище, Володимир Ілліч не дивився на те, що оцінка йде від ворога, він користувався нею, щоб знайти правильний підхід до факту. З другого боку, Володимир Ілліч умів не тільки прямо, але й побічно вчитись у ворога. Похвала ворога була йому пересторогою, він переглядав питання ще раз, щоб перевірити себе, чи не зроблено якоїсь помилки.

Володимир Ілліч на помилках учився. Наприклад, Володимир Ілліч висунув у 1903 р. і дуже гаряче захищав пункт партійної програми про повернення селянам земельних відрізків, що відійшли під час земельної реформи 1861 року до поміщиків, і ось у 1908 р. є стаття, яка присвячена врахуванню досвіду першої революції. Там він прямо говорить про пункт програми, що це неправильний лозунг, який стосується відрізків.

І це незважаючи на те, що в свій час Володимир Ілліч палко захищав цей лозунг проти Плеханова, довго завойовував усіх, щоб перейшли на його бік, щоб зрозуміли все значення цих відрізків, а потім, після революції, він не спинився перед тим, щоб об'єктивно оці-

нити його. Він писав, що цей лозунг був недостатній, що треба було висунути зразу більш революційний лозунг.

Ця революційна чесність, уміння підійти до кожного питання, незважаючи на те, що, можливо, треба все переоцінювати з самого початку, незважаючи на те, що, може, треба буде виконати величезну роботу, незважаючи на будь-чие особисте самолюбство, не боячись визнати свою помилку (він ставив питання чітко, руба, стараючись знайти правильну відповідь на нього), — ось це уміння, уміння вивчати пильно, уміння спостерігати, уміння чужий досвід використовувати й обдумувати, уміння сміливо дивитися в очі фактам повинні бути якостями тієї молоді, яка хоче бути лєнінцями.

І нарешті я скажу кілька слів про ту відданість революційній справі, якої вимагав Володимир Ілліч від революціонера. В своїй книзі «Що робити?» він пише про те, до чого повинен бути готовий революціонер. Він пише про те, що перші роки, ось ці роки, коли тільки-но народжується рух, — що ці роки повинні бути роками величезної витримки, повинні бути роками непомітної роботи, яка потім буде врахована, що спочатку робота, по суті, не видна, не помітна. Революціонер повинен бути готовий до ведення цієї непомітної, чорної, повсякденної роботи. Але в той же час революціонер повинен бути готовий до величезних подвигів, величезного героїзму, про це так само говорить Володимир Ілліч у своїй книжці «Що робити?», яка в свій час так захопила членів партії, яка відіграла в революційному русі таку величезну роль. Революціонер повинен бути готовий на все: і на повсякденну, чорну, непомітну роботу, і на найбільші героїчні подвиги. Ця оцінка Володимира Ілліча дає ясне уявлення про те, який повинен бути лєнінець. Він повинен вести повсякденну, буденну роботу, хоч би яка важна вона була, повинен уважно ставитись до неї. В момент піднесення революційного руху він також повинен бути готовий на все.

Я хотіла спинитись ще на одному питанні — на розумінні Володимиром Іллічем ролі мас. У 90-х роках, на самому початку виникнення партії революційного марксизму, дуже жваво обговорювалось питання про роль особи в історії. Михайловський і інші говорили тоді про

те величезне значення, яке має особа в історії. У Михайловського є стаття на тему «Герої і юрба». Маса — це безвольна юрба, яка йде за героями. Питання про героїзм, про роль свідомої особи в історії висував і Лавров. Пізніше есери засвоїли собі цю точку зору на героїв і юрбу, на перший план висували героїчну особу. Марксисты підходять до питання інакше. Вони говорять про класову боротьбу.

Якщо вдуматись у цей термін — «класова боротьба», то треба буде до цього питання про роль особи підходити так, як підходив Володимир Ілліч. На перший план він висував питання про маси, про те, під впливом яких спонукань діє маса. Марксизм розглядає дії окремих осіб у зв'язку з тим класом, представником якого ця особа є. Особа, взята поза масою, поза класом, — ніщо. Але коли вона зв'яже свою діяльність з діяльністю революційного класу, з діяльністю пролетаріату, то завдяки тому, що людина свій вутлий човен прив'яже до корми великого корабля, до корми тієї справи, яку робить пролетаріат, — завдяки цьому особа може набути дуже великого значення, але тільки в тому випадку, коли вона не відокремлює себе від маси, коли вона є її виразником.

І ось коли ви подивитесь на твори Володимира Ілліча, на ті промови, які він виголошував, ви побачите, якого величезного значення надавав він масі. Він говорив, що «соціалізм є жива творчість мас». В останніх своїх статтях він говорив про те, що тепер треба рухатись далі значно повільніше, ніж раніш, але рухатись величезною масою, мільйонами рухатись. Ця оцінка значення маси, її творчої сили характерна для Володимира Ілліча. Питання про організацію мас, про внесення свідомості в рух мас Володимир Ілліч вважав першочерговим. Він підходив до цього питання по-марксистськи. Ленінці повинні вчитися такого ж ставлення до маси.

А зрозуміти масу, навчити орієнтуватися на неї може знову-таки лише марксизм, який розкриває першопричини руху мас, вчить нащупувати рух сили революції, вести маси до великої мети.

Якщо молодь хоче стати ленінцями, вона повинна уважно вивчати теорію, вивчати «революційну діалектику» марксизму.

БУДЬ ГОТОВИЙ!

Всякий піонер на заклик «Будь готовий!» відповідає: «Завжди готовий!»,— але далеко не всякий піонер знає, звідки взявся цей заклик і ця відповідь.

«Будь готовий!» — це був заклик Леніна до членів партії, борців за робітничу справу.

22 роки тому, у 1902 р., в робітничого класу Росії не було ще своєї партії. Правда, в 1898 р. відбувся перший з'їзд соціал-демократів. На ньому було лише кілька чоловік представників робітничих організацій. На з'їзді було постановлено організувати Російську соціал-демократичну робітничу партію, навіть було обрано ЦК. Але поліція вистежила з'їзд, переарештувала майже всіх його учасників, і справа розпалась, лишилась сама назва. По окремих великих містах були невеликі соціал-демократичні організації, які вели роботу серед робітників, але вони були слабкі і майже не зв'язані між собою. Одна організація працювала так, інша — інакше. Найбільше ці організації допомагали робітникам влаштовувати страйки. Деякі соціал-демократи думали, що завдання партії тільки в тому й полягає, щоб допомагати робітникам вести боротьбу з хазяями, а про те, що треба царя скинути і все життя побудувати по-іншому, рано ще говорити. Інші говорили, що зовсім неважливо навіть, щоб була партія, важливо тільки підняти робітників на повстання проти царизму, а що для цього треба зорганізуватися — забули.

Тов. Ленін написав тоді книжку. Вона називалася «Що робити?». В цій книжці він пояснював, що треба працювати над тим, щоб зробити робітників якнайсвідомішими, говорив про те, яке величезне значення має

організація. Він писав, що треба, щоб партія, передовий загін робітничого класу, якнайкраще розбиралася в тому, що навколо неї робиться; треба, щоб вона ясно бачила дорогу, розуміла добре, що кожної хвилини треба робити. І треба, щоб партія становила собою дружну організацію, яка, коли треба, вміла б виступати, як одна людина. Тоді тільки можна перемогти і царизм і буржуазію. Свідомість і організованість з неба не падають. Треба не покладаючи рук учитись розбиратися в навколишньому, треба вчитись діяти організовано, дружно в усьому.

«Ми повинні *завжди*,— писав т. Ленін у 1902 р. у своїй книжці «Що робити?»,—вести нашу буденну роботу і завжди бути готові до всього...»¹

Повинні бути готові вести роботу потай від поліції, друкувати листівки в таємних друкарнях, користуватися всякою зручною нагодою, щоб допомагати робітникам стати свідомими і організованими, повинні бути готові йти за це в тюрму і на каторгу. Повинні бути також готові і до того, щоб, коли настане слушний момент, повстати із зброєю в руках.

«Будьте готові»,—говорив т. Ленін членам партії, і ленінська партія, яка тепер називається Російською комуністичною партією, не боялась ніякої найчорнішої, найнуднішої роботи. І, коли настав час, зручний для революції, ленінська партія «була готова» і повела за собою робітників і селян.

Юних піонерів не було ще на світі, коли Ленін кликав борців за робітничу справу бути готовими, але юні піонери твердо вирішили бути вірними заповітам Леніна: вони невтомно вчать, вони невтомно організуються, ставлять перед собою мету зорганізувати всіх дітей, зробити їх усіх свідомими, вмілими; юні піонери хочуть навчитися будувати нове життя, вони хочуть продовжувати справу Леніна.

— Будьте готові!

— Завжди готові!

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 5, стор. 463.

ШКОЛА І ПІОНЕРРУХ

Учительство швидко піднімається і зростає, озброюється для будівництва нової школи необхідними знаннями, проймається ідеологією пролетаріату, а паралельно з цим із надр робітничого класу виростає піонеррух, що якісно змінює той дитячий матеріал, над яким доводиться працювати вчителю. Це, з одного боку, полегшує його завдання, з другого — вимагає від нього дальшої роботи над собою.

Юні піонери становлять собою дитячу організацію, що має свій статут, свою мету, свої методи роботи.

В організації діти привчаються колективно почувати, колективно діяти, підпорядковуватися волі колективу.

Уже сам факт наявності дитячої організації має величезне виховне значення. Дитина звикає мати постійно перед очима інтереси цілого колективу, зв'язує всі свої дії з діями колективу. У неї складається певна колективістична психологія, що є найкращим регулятором інстинктів, знищує почуття беззахисності, самотності. Чим раніш починає дитина жити колективним життям, тим більше шансів, що з неї виросте справжній комуніст, який вміє всією душею віддаватися спільній справі.

Прагнення до організації властиве здоровим дітям, що ростуть у нормальних умовах. Той, хто спостерігав ігри дітей, знає це.

Ось чому організація юних піонерів так зацікавлює і захоплює дітей.

Юні піонери ставлять перед собою мету допомагати робітничій справі, служити їй.

Можуть сказати: допомога робітничій справі, допомога боротьбі пролетаріату — мета, мало доступна дітям. Чи так це? Сучасним дітям ця мета близька і зрозуміла. Вони чують навколо розмови про недавнє минуле, про те, заради чого відбувалася боротьба, вони бачать навколо неналагодженість життя, їм неважко зрозуміти, до чого прагне партія, комсомол. Чим раніш вони поставлять собі мету, чим раніш навчатися підпорядковувати їй свої дії, тим сильніші, цілеспрямованіші люди з них вийдуть.

Рано поставлена мета, колективна робота мають уже самі по собі величезне значення для розвитку дітей.

Активно-трудоий метод, яким керуються загони, також якнайкраще діє на дітей.

Ось чому світлішають обличчя дітей, коли вони бачать стрункі ряди «червоношійок», бачать дисциплінованість дітей, їх ясні, радісні обличчя.

Однак ми бачимо звичайно лише святкову сторону життя піонерів — їх виступи, чуємо їх промови, але найважливіше — повсякденна, буденна робота. І тут надзвичайно важливо, щоб діти весь час росли, розвивались, щоб запас знань у них все зростав і розуміння поставленої мети поглиблювалось. Без цього піонеррух виродиться, через рік-два він втрачатиме для піонерів свою привабливість. Піонеррух повинен бути зв'язаний із заняттям в школі, повинен спиратись на них.

Друге. Важливо, щоб діти в своїй роботі ставили собі правильні окремі цілі, щоб цілі ці тісно пов'язувались із загальною метою, щоб вони були досить конкретні і поступово ускладнювались. Вибір цілей має величезне значення, і ця сторона, мабуть, найважча. Треба, щоб конкретна мета була суспільно необхідна, щоб вона була посильна, щоб вона не була занадто легка, щоб результати зусиль могли бути облічені, були б відчутні, щоб конкретні цілі, які ставлять перед собою ланки і загони, поступово, в міру зростання свідомості і вміння, ускладнювались.

Які повинні бути відносини між школою і піонеррухом?

Дехто з молоді, захоплений успіхами перших кроків руху, говорить: «Не школа, а дитрух».

Така постановка питання неправильна. Вона впливає з того, що поки ще не поставлено з усією гостротою питання про систематичні, поглиблені заняття, без яких піонери ніколи не перетворяться в ленінців. Без систематичних занять, які зв'язують воедино дані досвіду, цільного моністичного світогляду молодь у себе не виробить. Уміння жити і працювати колективно — це одна сторона справи, уміння ясно і далеко бачити, логічно мислити, розташовувати факти у певній перспективі — це друга його сторона. Якби піонеррух проголосив: «Геть школу!», він перестав би бути, незважаючи на всю свою барвистість, прогресивним, передовим, він об'єктивно відігравав би реакційну роль, зовнішньою барвистістю прикриваючи минуле духовне рабство.

Тому потрібна тісна змичка між радянською школою і дитрухом.

Радянська школа прагне, як і дитрух, виховати підрастаюче покоління в ленінському дусі, прагне підготувати його до розв'язання тих завдань, які поставила перед ним історія. Радянська школа прагне озброїти дітей якомога краще знаннями, які необхідні їм для ясного розуміння того, що потрібно робити, як потрібно перебудовувати життя, як треба його налагоджувати, знаннями, які необхідні їм для перемоги. Радянська школа учить дітей, як знання, здобуті людством, застосовувати до справи, тісно пов'язувати теорію з практикою. Без знань людина як сліпа. Радянська школа прагне зробити її зрячою. Звідси ясно, що не можна протиставляти піонеррух школі, між ними існує якнайтісніший внутрішній зв'язок.

Що дасть дитрух школі?

Він дасть їй насамперед новий дитячий матеріал. Піонеррух надзвичайно підвищує в дітей усвідомлення своєї людської гідності, підвищує потяг до знання, інтерес до нього, виробляючи серйозне ставлення до справи, дисципліну їх. З такими дітьми вчителю значно легше працювати.

Треба тільки, щоб і вчитель і керівники піонерруху — комсомольці — постарались з'ясувати дітям різницю між старою, буржуазною, і новою, радянською шко-

лою, між школою, пройнятою буржуазною ідеологією, і школою радянською, пройнятою пролетарською ідеологією; треба, щоб і вчитель і комсомольці старались якнайкраще з'ясувати дітям, чому їм треба знати ту чи іншу частину програми, чому їм треба опрацювати те чи інше питання. Коли вчитель навчиться це робити, він буде вражений успіхами дітей. На її запитання: «Навіщо мені треба це знати?» — дитині відповідатимуть не так, як часто відповідали раніше: «Це не твоє діло, твоє діло не міркувати, а вчитись, старші краще знають, що тобі корисно знати». Дитині відповідатимуть на її запитання інакше: «Ти хочеш будувати нове життя, для цього тобі треба взнати — коли мова йде, наприклад, про історію,— як будували своє життя люди раніш, яка і за що між ними була боротьба; ти узнаєш, вивчаючи історію, чого не треба робити, і завдяки цьому краще зрозумієш, що треба робити». Якщо йдеться про географію, вчитель пояснить: «Ти хочеш, щоб в усьому світі не було рабства, не було гноблення,— як же ти можеш не знати, де який народ живе, як він живе, як працює, як бореться?» Коли йдеться про фізику, учитель скаже: «Ти хочеш, щоб люди не надривались над роботою, для цього ти повинен знати закони природи; тільки вивчаючи ці закони, людина навчається оволодівати силами природи і змушувати їх служити собі; тільки вивчивши досягнення техніки, впровадивши їх у життя, люди можуть звільнити себе з-під влади природи; тобі треба знати, в чому ці досягнення полягають, без цього ти будеш поганим будівником» і т. д. і т. д.

Вся шкільна програма таким шляхом може бути осмислена для дітей. Запалюючи ентузіазм дітей до вивчення шкільної програми, вчитель і сам запалиться до неї тим ентузіазмом, який освітить всі його знання, вкладе в них масу життя, яскравості, навчить правильного підходу до дитини.

Як багато можуть дати такі одухотворені кінцевою метою заняття і вчителю і дітям, ясно кожному.

При такому підході до справи швидко піде і зближення школи з життям. Коли і вчитель і учні ясно зрозуміють все значення цього зближення, вони спільно зуміють зробити школу таким же куском життя, куском нового побуту, яким став уже дитрух.

У процесі всієї цієї роботи школа стане для дітей своєю, близькою, необхідною їм.

Учитель хоче, палко хоче будувати нову школу. Але він повинен зрозуміти, що це він може зробити тільки разом з дітьми.

Піонеррух у величезній мірі полегшить йому завдання.

І тому кожний вчитель повинен допомагати піонерруху, допомагати форпостам піонерів захоплювати у сферу свого впливу всіх школярів, допомагати їх завданню залучити всіх дітей до організації, яка прагне до великої мети.

І тому кожний керівник дитруху повинен ясно усвідомлювати різницю між буржуазною і радянською школою, здавати собі справу в завданнях, що стоять перед сучасною школою, повинен роз'яснити піонерам, яку велику допомогу можуть подати вони країні, допомагаючи будувати радянську школу.

Тепер питання про зміст викладання в радянській школі в основному розв'язане. Але не розв'язано ще ряд інших питань.

Зовсім недостатньо висвітлено, наприклад, ще питання про шкільне самоврядування. Досвід диткомруху може тут дати дуже багато.

Не розв'язано ще одне з найважливіших питань нашої трудової школи — це питання про те, як пов'язати програму з практичною діяльністю дітей, з їх працею. Хоч нова школа б'ється над цим питанням з 1917 р., але до кінця воно ще не розв'язане. Тут також надзвичайно багато може допомогти справі досвід дитруху.

Піонери, хоч і в недостатній мірі, ставлять собі конкретні суспільно необхідні трудові цілі. Тут практика ще дуже слаба, ще нема достатнього обліку цієї роботи. Безсумнівно, що працівники дитруху найкраще можуть, розвиваючи ініціативу дітей в цьому напрямі, прокласти тут нові шляхи.

І коли це буде досягнуто, уміння ставити конкретні суспільно необхідні трудові цілі допоможе краще налагодити роботу школи.

Маючи на увазі цю мету, треба зараз же прагнути пов'язувати діяльність піонерзагонів з шкільними програмами.

У новій, радянській школі і в піонерруху одна й та сама мета, що освітлює їх шлях; школа потрібна для поглиблення дитруху; дитрух відкриває перед школою нові можливості, є для школи опорною базою в цілому ряді питань, і тому між школою і дитрухом повинна бути найтісніша змичка. Ця змичка допоможе молодому поколінню СРСР підготуватися до розв'язання тих великих завдань, які висуне перед ним світова боротьба пролетаріату.

1924 р.

НА ШЛЯХАХ ДО СОЦІАЛІЗМУ

«Нам наші противники не раз говорили,— писав Володимир Ілліч в останній своїй статті про кооперацію,— що ми розпочинаємо нерозсудливу справу насадження соціалізму в не досить культурній країні. Але вони помилилися в тому, що ми почали не з того кінця, як належало за теорією (всяких педантів), і що у нас політичний і соціальний переворот виявився попередником тому культурному переворотові, тій культурній революції, перед лицем якої ми, все-таки, тепер стоїмо»¹.

Цій культурній революції Ленін надавав величезного значення.

Він знав, він писав ще в 1917 р. про те, що «соціалізм не створюється за указами згори. ...соціалізм живий, творчий, є витвір самих народних мас»².

Але маси темні, неписьменні, і це заважає їм будувати соціалізм. «Нам... бракує цивілізації для того, щоб перейти безпосередньо до соціалізму, хоч ми й маємо для цього політичні передумови»³,— писав Володимир Ілліч в статті «Краще менше, та краще».

Що розумів Володимир Ілліч під культурною революцією? Те, що маси якимось зламають дружним, організованим напором стіну темноти і неучтва, візьмуть з бою необхідні їм знання, необхідну їм цивілізацію. Це

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 418—419.

² В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 250.

³ В. І. Ленін, Твори т. 33, стор. 442.

буде надзвичайно важко при малій кількості шкіл і культзакладів, але все ж візьмуть.

Слова Володимира Ілліча про культурну революцію, написані на початку 1923 р., не зразу були усвідомлені всіма товаришами.

Тільки після його смерті багато хто відчув, що ця революція наближається дійсно, що Володимир Ілліч не помилився.

Особливо помітний потяг до знання у ленінського призову.

Змусило говорити про себе вчительство. Воно пішло за партією і вперто колективно учиться. За останній рік воно надзвичайно виростало.

Під напором самодіяльності селянства, що пробудилася, змінюють фронт і інші культурні сили села: лікарі, агрономи та ін.

Але найбільш гідним подиву, найбільш характерним є народження і зростання нової культурної сили — піонерруху. Він зростає надзвичайно швидко і вже перекинувся на село.

Піонери-діти починаючи з 14 років до 16 вчаться жити і працювати спільно, об'єднувати постійно свої зусилля, свою роботу для досягнення поставленої мети, вчаться спільно заводити нові порядки, будувати життя по-новому, вчаться підпорядковувати свою волю волі колективу, боротись за свої переконання. Піонеррух — це вже кусок живого соціалізму. Через десяток років з піонерів виросте така величезна сила, яка переробить все життя по-новому.

Піонери цілком «серйозно» ставляться до своєї роботи. Вони розуміють, що на них ляже обов'язок здійснити, втілити в життя заповіти Ілліча.

Піонер не п'є, але він також заважає рідним торгувати самогоном, і, бували випадки, рідні виганяли за це піонерів з дому.

Піонер не курить і не допускає, щоб курили в його присутності. До піонерського костра підходить робітник, сідає і закурює. Комарі навколо. Зразу ж до нього підходить піонер: «Товаришу, ми піонери, не куримо і не допускаємо, щоб курили в нашій присутності: відійди, будь ласка, в сторону». Зніяковілий робітник гасить цигарку.

Піонери додержують гігієнічних правил. Табір юних піонерів. Дві сотні дітей струнким порядком ідуть до річки, у кожного в руці зубна щітка — піонери чистять зуби. Вони також миють руки перед їдою. Не п'ють і іншим не дають пити сирої води, тримають в чистоті вбиральні...

Піонери не вірять в бога. Ніщо не заважає їм зрозуміти, що його нема. Їм самим він не потрібний. Вони живуть дружним товариським колективом і не відчують самотності. Мати посилає дівчинку до попаді вчитися закону божого. Та не йде, незважаючи на те, що мати б'є її. Але й бити себе піонери не дають, а тому юна піонерка йде з дому.

Піонери турбуються про змичку робітників і селян. І тому, коли сільські діти блукають навколо їх табору, жбурляють в них грудками грязюки, дратують їх, жоден піонер не відповідає на виклик: на загальних зборах було постановлено з сільськими дітьми сварки не починати.

Ці приклади можна було б продовжувати без кінця.

Так, юні піонери — наше майбутнє.

Наркомос сприяє чим і як може роботі піонерів. Тепер у школах всюди заводяться форпости юних піонерів. Пов'язання шкільної і піонерської роботи диктується потребами школи і дитруху.

Однак нічого нема більш помилкового від думки, що піонеррух створено за наказом Наркомосу. Це самостійно зростаючий з низів рух.

На закінчення наведу лист, одержаний мною цими днями від юних піонерів якогось села (діти забули написати назву села) Борисовського повіту Мінської губернії.

«Загін наш організований у травні 1924 р. під керівництвом безпартійного селянина нашого села — Батія Івана Йосиповича; у перші дні нашої організації нас було тільки 19 хлопчиків і дівчаток, і перші кроки нашої організації мали в селі характер, трохи не загострений проти населення: всі дивилися на нас як на яких-небудь ворогів, і нам, деяким дітям, довелось навіть зазнати побоїв з боку батьків; особливо т. Батію довелось найбільше зазнати всяких наклепів і погроз. Але т. Батій не занепав духом і зумів підійти настільки близько до

дітей, що останні готові були йти з ним куди завгодно за жовтневі завоювання. Тепер т. Батий переконав усіх жителів нашого села, що являють собою піонери, і нас тепер уже не 19, а 42 піонери (29 хлопчиків і 13 дівчаток), зростання нашого загону з кожним днем посилюється, і в найближчому майбутньому сподіваємось, що всі діти нашого села стануть під наш червоний прапор, хоч у нас поки не прапор, а флаг, але ми вважаємо його замість прапора; флаг придбали ми самі, діти: пішли в ліс, назбирали ягід і грибів, купили півтора аршина червоної тканини, яка тепер править нам за прапор. Звістка про нашу організацію швидко облетіла всі околиці, і першими нам на допомогу прийшли борисовські організації юних піонерів. Тепер ми, діти, стоїмо на міцній нозі нашого існування і хоч повільно, але все-таки рухаємось вперед по накресленому шляху В. І. Леніна».

Далі діти пишуть, що «умови їх, безперечно, тяжкі», бо нема школи, підручників, все треба купувати, і вони навчилися тільки читати.

Яким характерним є цей лист! Турбується про організацію юних піонерів безпартійний селянин, діти зазнають побоїв за свою участь у піонерорганізації, потім населення переконується і не перешкоджає. Це показує, що дитрух стихійно зростає і шириться, що в нього глибокі корені в масі і що весь дитрух стоїть уже «на міцній нозі свого існування». Треба дбайливо вирощувати цей кусок живого соціалізму!

1924 р.

ЮНИЙ ЛЕНІНЦЮ, БОРИСЯ З НЕПИСЬМЕННІСТЮ!

Юний ленінцю, ти справді хочеш бути ленінцем і виконувати ленінські заповіді?

Ленін хотів, щоб Росія була освічена, світла, сита, здорова. Він хотів, щоб Росія насамперед була письменна. В країні темній, неписьменній не може бути соціалізму.

Що хочеш ти, юний ленінцю, зробити для того, щоб допомогти країні стати письменною? Обговори це у своїй ланці, у своєму загоні.

Ти ще юний і сам ще знаєш дуже мало. Але все ж ти можеш дещо зробити. Ти письменний, звичайно: юний ленінець не може бути неписьменним. Але в тебе, напевно, є неписьменний товариш, можливо, неписьменна сестра або брат. Потурбуйся, щоб вони вчилися. Допмагай братові або сестрі і в роботі, щоб вони могли ходити до школи. Якщо школи нема і нікому їх вчити, постарайся сам навчити їх читати й писати. Чи письменна твоя мати? Допмагай і їй навчитись грамоти...

Потурбуйся, щоб у них був буквар, щоб твій буквар, по якому ти вчився, не лежав даремно.

Твоя ланка придумав ще багато інших способів, якими ти можеш допомогти ліквідувати неписьменність.

Правда ж, ти зробиш усе що можеш, щоб допомогти країні справитись з неписьменністю?

БІЛЬШЕ УВАГИ ПОЗАШКІЛЬНИЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ!

Просто стихійне якоесь зростання дитруху, що з міст перекинувся вже на село, вимагає від нас, щоб ми з особливою увагою поставились до питання про так звану позашкільну роботу.

В цьому номері¹ ми вміщуємо ряд статей з питань дитячої книги і дитячих бібліотек, ряд статей з екскурсійної справи, з клубної. В цих статтях, по-моєму, багато цікавих думок, але це тільки початок розробки питання.

Питання про книгу для сучасної міської і сільської дитини — питання величезного значення. Її треба створювати заново, виходячи з дитини, її досвіду, умов життя і т. ін. З цим питанням якнайтісніше пов'язане питання про дитячі бібліотеки і пересувки, що мають на меті наблизити книгу до дитини, особливо на селі.

Питання про екскурсії треба перевести дещо в іншу площину — розробляти для сільських і міських шкіл плани екскурсій, може, більш елементарних, але таких, що мають не менше значення. Потрібно дати плани екскурсій і опрацювати їх у зв'язку з програмами Державної вченої ради.

Ще більше треба пересунути питання про клуби — від клубів для міських підлітків, про яких достатньо вже писали, треба підійти близько до питання про дитячий клуб і форми його роботи.

¹ «На путях к новій школі», 1924, № 10—12.— *Ред.*

Треба висвітлити роль клубного дитячого життя, гри, суспільно організованої колективної праці, роль навчання, наочного показу, роль мистецтва.

Гра має особливо важливе значення. Питання це мало ще розроблене, на жаль.

Питання наочності — і в зв'язку з цим питання про світлові картини, дитяче кіно, дитячий музей — займають зовсім окреме місце.

До моїх намірів не входить висвітлення цих питань у цій статті, або, вірніш, замітці.

Мета її — привернути увагу до позашкільної роботи з дітьми.

1924 р.

ПІОНЕРРУХ

(ТЕЗИ ДОПОВІДІ НА ПАРТНАРАДІ З ПИТАНЬ НАРОДНОЇ ОСВІТИ)

1. Дитрух виник на фабриках і заводах, де діти щодня спостерігають роботу всіляких організацій, в тому числі і організацій старших дітей, роботу комсомолу. У них пробуджується сильний потяг до організації, який і виливається у форму дитруху.

2. Допомогти їм у справі організації їх комуністичного виховання взявся комсомол. Комсомол в особі юних піонерів готує собі зміну, а піонери особливо охоче визнають керівництво старших товаришів.

3. Однак було б неправильним, якби піонеррух охопив тільки дітей робітників, вилився в чисто класову організацію. Ми живемо в перехідний від капіталізму до комунізму період, в який повинен бути зжитий поділ суспільства на класи, вироблена нова, колективістична організація праці, коли люди повинні навчитися жити і працювати по-новому, по-комуністичному. Дитрух і повинен мати на меті таке виховання, він повинен охопити всіх дітей і перевиховати їх в дусі комунізму.

4. Особливо велике значення має тепер дитрух на селі, де дрібне, відособлене господарство виробляє дрібновласницьку, індивідуалістичну психологію. Цій психології дитрух повинен протипоставити психологію колективістичну¹.

¹ Тези написані в 1925 р., коли не було колгоспного руху, коли панувало одноосібне господарство.— Н. К.

5. Однак ту величезну роль, яка на нього випадає, дитрух може виконати лише в тому разі, якщо піде по правильному шляху.

6. Величезна небезпека загрожуватиме дитруху, якщо він виллється в щось зовнішнє: марширування, носіння військового одягу, збори, виступи, піонерську «словесність», парад.

7. Основною роботою загону повинна бути колективна праця на загальну користь. Необхідно, щоб кожна ланка завжди ставила собі і розв'язувала практично те чи інше завдання спільної праці, нехай найменше, найпростіше. В цьому вся суть. Про це говорив у своїй промові, зверненій до Спілки молоді, Володимир Ілліч.

8. Не слід думати, що трудові завдання ланки можуть собі ставити лише при наявності добре обладнаних майстерень, інструкторів і т. ін. Ланки повинні вчитись використовувати кожен можливість для набування трудових навичок.

9. Величезне значення мають також навички колективної праці, вміння організувати свою спільну працю правильно, взяти правильне завдання, правильно розподілити працю між собою в міру сил і знань кожного члена ланки, виконати поставлене завдання у можливо короткий строк із затратою мінімуму сил.

10. Не менше значення має правильна організація обліку піонерами своєї колективної роботи.

11. Необхідно, щоб усі радянські, професійні і партійні організації продумали, як і чим вони можуть допомогти піонерам організувати суспільно корисну працю. В цьому ж напрямі повинна діяти і школа.

12. Потрібне найтісніше пов'язання між школою і дитрухом. Комуністична партія прагне перетворити радянську школу в знаряддя комуністичного виховання підростаючого покоління. Дитрух є самостійною суспільно-політичною дитячою організацією, що має на меті організацію своєї дитячої діяльності в комуністичному напрямі.

Таким чином, дороги радянської школи і дитруху ідуть різними шляхами в одному напрямі.

13. Основне завдання школи — шляхом систематичних занять дати дітям певну суму знань і вміння спостерігати, вивчати й осмислювати навколишнє життя і

планомірно, організовано, доцільно впливати на нього. Звичайно, повинно це робитись шляхом найбільш доцільних методів, що пробуджують максимальний інтерес та активність з найбільшою економією сил.

14. Дитрух заінтересований у тому, щоб школа працювала якомога краще в цьому напрямі, і тому керівники піонерруху — комсомольці — і самі піонери повинні якнайкраще бути обізнані із завданнями радянської школи, а форпости повинні всіляко допомагати її роботі.

15. З другого боку, радянська школа може досягти незмірно більших результатів, якщо вона спиратиметься на свідомих, організованих дітей.

16. Було б помилкою прагнути злити воедино школу і дитрух: школа ніколи не може замінити собою самостійний рух, так само шкільна справа повинна мати спеціально підготовлених працівників, і її завдання не можуть бути передані дитруху, але погодження між ними повинно бути повне.

17. Програми школи, шкільні розклади визначаються в своїй основі загальноекономічними завданнями і загальнополітичними цілями і не можуть порушуватись, але план і розклад занять шкіл і загонів повинні бути погоджені між собою і за внутрішнім змістом і зовнішньо.

18. Між учителем і комсомольцем — керівником повинно бути повне співробітництво. Піонеркерівник повинен брати участь в роботі школи, проводячи з піонерами в загоні бесіди, які підвищують їх активність і інтерес до шкільних занять, керуючи роботою форпоста і беручи участь в роботі шкільної ради. Учитель повинен допомагати в роботі піонерорганізації, беручи участь в роботі бюро юних піонерів і методичної колегії, відвідуючи загони і форпости, допомагаючи їм в освітній, методичній і практичній роботі, вносячи свої висновки і пропозиції на раду загону, форпоста і т. ін.

19. Досі шкільне самоврядування дуже кульгало. Піонеррух повинен допомогти налагодженню цієї справи.

Шкільне самоврядування повинно охопити всіх школярів і, таким чином, не зводиться тільки до роботи лише виборних комісій. Навпаки, загальні збори повинні проводитись регулярно, а не тільки в екстрених

випадках або для виборів. Необхідно, щоб на цих зборах обговорювали всі важливі питання, які цікавлять школяра, щоб на них визначали ту громадську роботу, яку треба виконати школярам, щоб цю роботу тут же розподіляли між окремими групами з таким розрахунком, щоб кожен школяр ніс хоч маленьку частку спільної роботи і звітував за неї перед загальними зборами.

Форпост не повинен ні в якому разі руйнувати цю роботу шкільного самоврядування, замінюючи її своєю організацією, а навпаки, повинен допомагати проведенню в життя саме такої форми шкільного самоврядування. Піонерорганізація повинна стати організатором і керівником громадських починань дітей, беручи активну участь в усій роботі і вносячи в неї свідомість і дисциплінованість, проймаючи її духом комунізму.

20. Однак піонеррух ставить перед собою мету розумно налагоджувати життя і роботу не тільки в школі, але й у сімейному побуті і в усьому навколишньому середовищі.

Озброївшись через школу знанням і розумінням, як цю зброю застосовувати в житті, піонеррух повинен цю зброю пускати в хід.

21. Піонеррух повинен бути чужий буржуазному шовінізму, але він не повинен ні на хвилину забувати про необхідність виховання молоді, здорової, боєздатної, готової і вмючої зі зброєю в руках захищати завоювання революції.

22. Крім того, сучасна війна потребує воїна, який уміє швидко орієнтуватися в усіх умовах, вміє вибирати найдоцільніші засоби захисту і боротьби, вміє долати перешкоди, діяти організовано і планомірно великими масами. Все це дає молодому поколінню піонеррух, але він виховує разом з тим і покоління, яке зможе побудувати нове життя і покінчити з усякими війнами.

23. Не допустиме ніяке перевантаження, що підриває здоров'я підростаючого покоління. Загони повинні:

а) встановити точне число годин загінних і ланкових зборів та інших видів роботи на тиждень;

б) уважно облічувати в загоні навантаження піонерів, в разі необхідності (слабкість здоров'я і т. п.) звільняючи їх від ряду робіт;

в) у кожному місті і великих районах встановити єдиний день загінних зборів.

24. У школі повинно бути звернено особливу увагу на теоретичне і практичне вивчення гігієни, на фізичний стан дітей, на гарячі шкільні сніданки, на гігієнічну організацію всього шкільного життя, на постановку гімнастики.

25. Повинно бути звернено увагу на бюджет часу піонерів (години сну, відпочинку, роботи), на правильну постановку фізкультури (яка повинна бути також погоджена із заняттями в школі) і на правильну організацію табірної життя.

При розподілі бюджету часу необхідно надати певну кількість годин у повне розпорядження піонера.

1925 р.

ПІОНЕРРУХ НА СЕЛІ

Піонеррух, що зародився на фабриках і заводах, перекинувся й на село і швидко зростає. Головна перешкода в тому, що нема достатньої кількості підготовлених керівників руху.

Піонеррух зростатиме і далі. Він невідпорно тягне до себе дітей. Діти 11—14 років — народ товариський, люблять усе робити гуртом — і в бабки грати, і в ліс по гриби ходити. У піонерзагоні діти тому почувають себе якнайкраще — і марширують, і співають, і купуються, і працюють дружним дитячим колективом. Червоні хустинки, барабани, марширування теж ваблять невідпорно дітей — вони говорять про нове, радісне, світле життя.

Неорганізовані діти часто не знають, як згаяти час, — хуліганять, чинять неподобства. Поступлять у піонерзагін — зразу заповнюється час різними цікавими справами: піонери вічно зайняті, як мурашки, вічно щось влаштовують, організують. Куди цікавіше стає жити їм.

Піонер — не ледар, у школі він старанно вчиться, дома допомагає матері, ні від якої роботи не ухиляється. Але що найдивніше — це піонерська дисципліна. Мати, батько показують: раніш — в одно вухо впускають, в друге — випускають, а що вожатий скаже — беззаперечно виконують. Що самі постановлять — виконують. Піонер не п'є, не курить, не лається, береже чужу працю, допомагає малюкам. Строго, строго виконує всі свої за-

кони. Постановив, наприклад, загін — дерев не ламати. Свято День лісу влаштовували, дерева садили, оберігати їх постановили, детально обговорили, чому так треба робити. Весною пішли на екскурсію в парк. Пахучий бузок навколо цвіте. Не втримались діти — кілька дітей наламали собі бузку. Побачив ватажок. Стійте, діти! Адже постановили дерева берегти, а ви гілки ламаєте. Чи добре це? Обговорили діти і вирішили жодної гілочки більше не рвати, ті, які зірвали, нехай знесуть усі вітки вожатому, бузок з собою не брати, а в найближчому селі в школу або в хату-читальню віддати. Так і зробили.

Або постановили діти, перед тим як їхати в табір, бійок з сільськими дітьми не заводити. Змичка потрібна, а не бійка. Спочатку дивляться сільські діти на табір, що розкинув палатки, почали займати, дратувати червоношийок, ляяти їх, грязь у палатки кидати. Ні один піонер на виклик не відповідає. Пропав інтерес до задирання в сільських дітей. Потім подружились, почали в піонерський табір ходити, з піонерами в усьому заодно бути, потім взимку і свій загін завели.

Розвели діти костер. Вечір, вогко, комарі навколо. Підходить до костра перехожий селянин і цигарку крутить, закурює. Підходить до нього піонер. «Товаришу,— говорить,— піонери не тільки самі не курять, але й інших просять у своїй присутності не курити. Коли хочете курити, відійдіть в сторону». Подивився селянин і цигарку загасив.

Коли яка громадська справа — пожежу гасити, урожай з громадського городу зібрати,— піонери в перших рядах.

Багато чого не подобається селянам у піонерів — безвірники вони, свої закони для них вище наказу батьківського і материнського.

Нерідко б'ють селяни дітей, щоб у піонери не ходили, особливо хто з селян темніший або багатший, але ще більше запалюються їх сини і дочки бажанням примкнути до загону, готові краще і лайку стерпіти.

Тепер уже більшість селян вступати своїм дітям у загони не перешкоджає. Бачать, що діти розумніші, діловитіші, розвиненіші стають, «видно, час такий настав!» — говорять вони.

Але є й такі батьки, які підтримують дітей, які самі через своїх дітей-піонерів багато про що дізналися і зрозуміли, і радісно їм, коли вони бачать, як їх синочок чи донечка в рядах піонерів щасливим себе почуває.

Товариші, селяни і селянки, не заважайте вашим дітям ставати піонерами. Це ростуть нові люди, які в усьому діятимуть дружно, колективом і зуміють побудувати нове, світле життя. Піонери вже тепер про це думають, своїми незміцнілими ще силяньками стараються зробити все що можуть, щоб жилося навколо їх краще.

До боротьби за світле життя вони завжди готові!

1925 р.

ДО ЧЕРГОВИХ ЗАВДАНЬ ПІОНЕРРУХУ

(ДОПОВІДЬ НА II ВСЕСОЮЗНОМУ З'ЇЗДІ ПІОНЕРПРАЦІВНИКІВ)

Почну із старої школи, з буржуазної школи. Масова буржуазна школа почала зароджуватися тоді, коли почав широко розвиватися капіталізм. За старого, натурального господарства можна було, щоб робітники й селяни були неписьменні, тому що виробництво було таке елементарне, таке просте, було замкнуте в певні рамки, що тут не потрібно було ні письменності, ні будь-якого розвитку. Але, коли на початку XIX століття широко почав розвиватися в Європі капіталізм, тоді перед буржуазією постало питання, як цих численних робітників, які скупчувались на фабриках і заводах, трохи підготувати до того, щоб можна було їх найпродуктивніше використати. І ось тоді ми бачимо, що буржуазія починає придумувати всілякі способи масового навчання. Характерно, що в цей час створюються великі школи для навчання багатьох сотень дітей, для навчання елементів письменності. Широко розвиваються так звані ланкастерські школи. Учителів достатньо не було, і створювався план взаємного навчання в цих ланкастерських школах. І в дальшому ми бачимо, що на народну освіту буржуазія звертає велику увагу. Тепер в більшості капіталістичних країн початкова школа охоплює майже всіх дітей, і там дається не проста грамота, але вже певне коло знань, хоч, правда, і елементарних. Таким чином, розвиток продуктивних сил, розвиток народного господарства і промисловості ставить навіть перед буржуазією питання про необхідність створення масової школи, про необхідність навчання всіх поголовно дітей

письменності, повідомлення їм елементарних знань, повідомлення тих знань, які дають їм певний розвиток. І тут же в буржуазії виникає суперечність. З одного боку, вона не може обійтися без того, щоб навчати грамоти дітей, а з другого боку, це навчання грамоти і знання, яких діти набувають, розширюють їх кругозір, будять їх думку, а капіталістам надзвичайно не вигідно мати розвинених робітників, які розуміють, що навколо діється, розуміють смисл того, що відбувається, розуміють суть капіталістичного ладу. І ми бачимо, як у буржуазній школі поряд з повідомленням корисних і потрібних знань засмічують мозок дитини. Релігійне уявлення про те, що буржуазне суспільство є суспільство, яке самим богом створене і існує споконвіку, перекручення всяких історичних фактів, розвиток шовінізму, а потім люта дисципліна, дисципліна не внутрішня, а чисто зовнішня, що встановлюється за допомогою палки,— усім цим старається буржуазія врівноважити той плюс, який дає масам знання.

Звичайно, про самоврядування в буржуазній школі, у масовій народній школі і мови бути не може. Цілком відверто буржуазія говорить, що треба вміти правити «поділяючи», і там навіть відкрито в педагогічних книжках дають учителеві поради, як він повинен найздібніших учнів виловлювати, вести з ними бесіди і відокремлювати від маси інших дітей. Це — правити поділяючи — є те, що являє собою невід'ємну, характерну рису старої, буржуазної школи.

Тепер, як стоїть справа у нас. Звичайно, у нас питання про проведення загального навчання, про поглиблення тих знань, які повинна дати школа всім дітям, стоїть ще значно гостріше. Особливо гостро постало це завдання за останній рік. За останній рік, коли економічно країна досягла великих успіхів, ми бачимо з боку селянства напір на школу, а в нас на селі зі школою, треба сказати прямо, справи йдуть ще дуже сумно: 45% дітей, що відвідують школу на круг, треба вважати для даного моменту надзвичайно мізерним процентом. Коли в нас було натуральне господарство, тоді можна було жити при 45% охоплення дітей, які навчаються в школах, а тепер, коли ми стоїмо перед питанням, що треба підняти промисловість країни на значно вищий рівень,

ніж довоєнний, коли треба йти в ногу з капіталізмом, йти попереду капіталістичних країн і навіть випередити їх в розумінні організації промисловості, організації виробництва, бо коли Радянська Росія не випередить в цьому відношенні буржуазні країни, то рано чи пізно її буде переможено,— тут потрібна вперта боротьба за розвиток промисловості, і цю боротьбу не можна вести, якщо школа не перебуватиме на достатньо високому рівні. І маси це дуже добре самі розуміють. У нас в Наркомосі ми завжди бачимо селян, які приходять поговорити про школу, які розповідають, як вони роблять те і те, просять допомоги і т. д. І ці відвідування щодалі частішають і частішають, і видно, як ініціатива пре з низів. Це показник того, що настав момент, коли загальне навчання треба провести за всяку ціну.

Звичайно, і Радянська влада і Комуністична партія стараються разом із знаннями, які дає школа, дати також і розвиток, дати розуміння того, куди йде суспільний розвиток, розуміння того, що навколо робиться, дати певний марксистський світогляд. Звичайно, це трохи гучне слово — марксистський світогляд. Іноді такі великі слова повторюють діти. До мене недавно прийшла дівчинка трохи вища столу і на моє запитання, що вони роблять у будні — не в свята, а в будні — в дитячому будинку, дуже важно мені відповіла: «Вивчаємо лєнінізм». Якщо діти почнуть говорити так і про світогляд, то це буде шкідливо, неприродно, бо в них нема ще ясного уявлення про те, що таке світогляд. Але ми можемо дати їм певне марксистське розуміння навколишнього світу, не говорячи таких великих слів. Коли мова заходила про школу, Володимир Ілліч говорив, що одне з найважливіших завдань, які стоять перед Наркомосом,— це створити програму, в якій, може, і не згадувалося б слово «марксизм», але яка по суті справи показувала б зв'язок явищ в їх нинішньому вигляді, яка показувала б, як зв'язані різні відношення в природі — господарські, суспільні,— яка показувала б це пов'язання; дати таке ясне уявлення про зв'язок явищ, про розвиток цих явищ — це значить дати основу марксизму. Наркомос працював над цим завданням. Завдання це надзвичайно важке, тому що треба це зробити на найпростіших, найелементарніших фактах у формі, доступ-

ній для дітей. Коли ми говоритимемо дітям про марксизм і т. д., то з цього нічого доброго не вийде. Але ми повинні дітям на простих прикладах дати розуміння, наприклад, залежності між природою і господарським життям, між господарським життям і суспільним життям, між різними сторонами суспільного життя, дати розуміння цього зв'язку. Все це здається елементарним, але в цьому й полягає все завдання — на простих прикладах, зрозумілих дітям, показати їм справжню суть явищ. Ми здебільшого працювали над створенням програм для шкіл I ступеня і тому в першу чергу поставили це завдання, тому що перший ступінь — поки єдина форма масової школи і тут важливо з самого початку дати правильний підхід дітям до вивчення явищ. В результаті нашої роботи вийшла програма, в якій не випадковий підбір фактів, а факти розташовуються в певному зв'язку і саме розташування їх, сам виклад дає дітям деяке орієнтування в навколишньому світі. З програмами у нас вийшло таке, що коли програми почали проводити в життя, то на них передусім почали вчитися самі вчителі. Коли був учительський з'їзд, у нас перед з'їздом з учителями відбулася бесіда. Один з учителів — інструктор — почав говорити: «Ну до чого ваші програми? Вони тільки заплутують». І що ж, як на це реагували присутні вчителі (їх було 60%)? Вони з обуренням запротестували, кажучи: «Це ви говорите про свою губернію, а в нас програми нікого не заплутують».

Це показувало, що вчителі цю програму розглядали як свою. Самі вони на неї, можливо, бурчать, хочуть змінити ту чи іншу деталь, але не дозволяють іншим говорити, що вона нікуди не годиться. Це показує, що вчителі свідомо починають до неї ставитися. Тут надзвичайно великі труднощі. Вчителі розповідали про всі ті труднощі, які існують при проходженні цієї програми, але в той же час ясно було, що саму суть вони починають схоплювати і що саме тут знайдено якусь вірну точку, що не тільки будуть учитися учні, але буде вчитися на цій програмі, буде поглиблювати своє розуміння навколишнього світу і вчитель. Одна з сторін цієї програми полягає в тому, що знання, згідно з нею, дається не відірване від життя, а тісно з життям зв'язане. Тому завдання нашої радянської школи — не тільки дати пев-

ну суму знань, але й показати, як ці знання з живим життям зв'язані, як вони можуть це життя змінити. Звичайно, коли ми тепер перейдемо до питання про ставлення піонерруху до школи, то ми повинні сказати, що піонеррух заінтересований у тому, щоб школа була поставлена якнайкраще і щоб піонеррух використав цю школу максимально. Тут говорили, що вожатий повинен знайомитися з програмою, — це правильно. Мені здається, що повинна бути найтісніша змичка між школою і піонеррухом, між учителем і вожатим, між програмою школи і програмою піонерроботи, тому що без цієї змички піонери не можуть працювати так ґрунтовно, як цього вимагає від них життя, вимагає поточний момент.

Думати, що бесіди біля костра можуть замінити школу, — це помилково, тому що бесіди біля костра можуть дати головним чином настрої, можуть дати можливість вловити ту чи іншу думку, але розуміння загального зв'язку — а зв'язок це найголовніше — ці бесіди біля костра дати не можуть. Вони допоможуть згуртувати дітей в одному переживанні, в одному почутті так, як не може цього зробити школа. Це дасть саме піонеррух. З другого боку, нова школа зовсім не може обійтись без піонерруху. Якщо ми будемо будувати не просто стару, просто прикрашену школу, а по суті нову школу, то вона має потребу в таких учнях, які були б самостійні, які були б організовані в якийсь колектив, що згуртовує дітей, виховує в них внутрішню дисципліну. Буржуазна школа ніколи не уживалася і не уживеться з піонерським рухом. Вона неминуче перебуватиме з ним у ворожих відносинах.

Радянська ж школа з її прагненням дати дітям марксистське розуміння навколишнього світу, дати уміння перетворювати знання в життя якраз потребує і не може існувати без піонерського руху. Раніш, коли ми думали про радянську школу і створювали її, ми так ясно цього не усвідомлювали, — у нас не було ще піонерруху, але тепер уже життя ясно поставило перед нами це питання. Взагалі за ці 8 років ми надзвичайно багато чого навчились, і тут уже зараз ясно постає питання, що тепер школи такої, яка потрібна Союзу Радянських Соціалістичних Республік, не можна створити без самостійного, не залежного від учителя піонерського руху.

У моїх бесідах з учителями мені довелось зіткнутися з тим, що вчителі дуже ревниво поставились до цього: їм здавалось, що діти від них відходять. «Адже ж ми дітьми живемо»,— говорили вони. Я старалась їм показати, що вся суть справи в тому, щоб це була самостійна організація, що без цього діти будуть коритися тільки волі вчителя, а їм треба навчитись коритися волі колективу. Школа повинна йти трохи попереду життя, повинна вчити колективних форм життя, колективних форм роботи, а це може зробити тільки сам колектив. Це починає розуміти більшість учителів, але все-таки багатьом ще здається образливим, що діти немовби йдуть від них, і тільки після довгих бесід і, головним чином, після практики життя вони бачать, що це найкращий шлях у створенні всередині школи колективних форм роботи, колективних форм переживань, колективних форм життя.

Комуністи часто говорять: у комуністів три завдання — вчитись, пропагувати і організувати. І це стосується також і піонерруху. Це правильно, але мені дуже, признатись, не подобається, коли діти пишуть: «Володимир Ілліч сказав: учіться, учіться і учіться». Це підказано їм здебільшого вчителями.

Володимир Ілліч слова «нам треба вчитись, учитись і вчитись» говорив у першу чергу щодо комуністів; оцінюючи людей, він нерідко говорив: «З нього люди будуть, він здатний вчитися»,— все це стосувалося дорослих. А коли діти пишуть: «Володимир Ілліч говорив: «Треба вчитися, учитися і вчитися»,— то тут є присмак старої учоби: «Я, мовляв, вивчу добре уроки, і добре відповім, і тим самим виконаю заповіти Ілліча». Справу спрощують до надзвичайності; якщо хочуть посилатися в даному випадку на Володимира Ілліча, то треба глибше підійти до питання. Одне з завдань піонерруху — поглиблювати ті знання, які дає школа, навчити дітей свідомо ставитись до того, що говорить учитель, і тому вожатим треба знати програму, за якою вчать у школі. Треба, щоб певні речі, про які говорить учитель,— щоб вони в піонерському русі були підкреслені для того, щоб діти деякі речі краще собі з'ясували. В загонах треба підкреслювати і висвітлювати такі, наприклад, питання, як питання про класову боротьбу, про міжнародний ро-

бітничий рух, про національне питання, про братерство трудящих усіх країн. Всі ці питання треба значно більше підкреслити, і це якраз можна зробити з допомогою піонерруху, тому що цілком ми не можемо розраховувати на те, щоб усі вчителі достатньо глибоко висвітлювали всі питання. З відповідей ми бачимо, що всі вчителі сумлінно хочуть проводити програму, але не всі розуміють, в чому її суть, багато хто ще не схоплює її марксистської ізіюминки. Так ось треба, щоб цю ізіюминку вхопив вожатий. Через осередок комсомолу, через зв'язок з партією вожатий може завжди добитися марксистського пояснення цих питань, він може дістати потрібну книжку і т. д., так що на цю сторону справи, на підкреслювання особливо важливих з комуністичної точки зору моментів, повинна бути спрямована увага ватажків піонерруху.

Потім я хотіла звернути увагу на одну сторону справи. Марксисты говорять: по-перше, треба вчитись, по-друге,— пропагувати. І ось з самих малих років дітей важливо вчити такого підходу: що узнав, передавай, розтлумачуй іншим дітям.

Тепер часто комсомольські і піонерські осередки стараються замкнутись, відгородитись від широкої маси дітей і м'олоді, поставити себе над цією масою. Тут забувається основне завдання, яке стоїть перед Комуністичною партією, яке стоїть перед комсомолом і яке стоїть перед піонерським рухом, це — суспільство перетворити так, щоб не було класів. Володимир Ілліч якось прийшов з доповіддю на збори профспілок і побачив плакат, на якому було написано, що царству робітників не буде кінця. Він у промові відмітив, що це зовсім невірно. Не можна так говорити: царству робітників не буде кінця. Хіба ми хочемо увічнити класове суспільство? Соціалізм означає суспільство, де ніяких класів не буде, де всі працюватимуть; соціалізм означає таку організацію суспільства, де нинішнього поділу на класи не буде. Чим молодший вік, тим більше і ширше треба старатися захоплювати в рамки організації інші верстви. Враження дитинства — найсильніші. Коли дитина народилась, скажімо, від купця, від якого-небудь буржуа, вона не винна в своєму народженні — важливо, щоб у неї світогляд був такий, який збігався б із світоглядом робітників,

щоб у неї виробилась робітнича ідеологія. Дорослому дуже важко переіменитись; людині в 40 років, яка весь час займалася вибиванням додаткової вартості, важко перетворитися в людину, яка буде заінтересована в тому, щоб робітники перемогли, щоб робітники організувались і вірніше йшли до мети. А в 20 років це, звичайно, більш імовірно. А в 12 років людина ще нікого не експлуатувала. В середовищі товариському в неї легко може виробитись ясний пролетарський світогляд, і вона може стати палким борцем за справу робітничого класу. Ось цього часто ми не розуміємо. У мене є лист — я хотіла захопити його, але забула — одного хлопчика 13-річного, який скаржиться, що його не приймають до піонерзагону, а не приймають тому, що він син кустаря. Я думаю, що тут уже перебрали міру, як більше не можна перебрати. Володимир Ілліч у своєму «Розвитку капіталізму» (це один з основних його творів, який і тепер зовсім не застарів, і тепер проливає яскраве світло на багато що) говорить, що робітничий клас складається з різних верств: із заводських робітників — це передовий загін, який самими умовами своєї роботи на фабриці робиться свідомим, здатним до організації, — потім з більш відсталих верств — кустарів і сільських робітників. Таким чином, у поняття «робітничий клас» у нього входять не тільки заводські робітники, але й ремісники-кустарі, які працюють на хазяїна, і сільськогосподарські робітники. А ми навіть до піонерів не приймаємо дитини тому, що її батько кустар. Ідучи таким шляхом, ми зміцнюємо не тільки старе класове суспільство, ми створюємо відстале станове суспільство, створюємо якісь станові перегородки. Тут існує велика небезпека. Навпаки, надзвичайно важливо, щоб піонери старались іншим дітям передати те, що вони зрозуміли, що вони знають. Тому я думаю, що те, що вони зрозуміли в школі, що вони потім поглиблено проробляють у піонерському загоні, вони повинні старатись іншим дітям і в школі і поза школою роз'яснювати. Я думаю, що для цього можна, мабуть, використати клубний день. Звичайно, я висловлюю свою особисту думку; ще в Головсоцвиху це питання не ставилось, і Головсоцвих може зі мною не погодитись, але я думаю, що клубний день значною мірою треба використати також для того, щоб цей день був Днем відкритих

дверей, коли не тільки гуртки працюють, не тільки там відбуваються певні самостійні заняття, але це повинен бути день, коли діти, які чомусь не можуть відвідувати школу, ознайомлювалися б з роботою, яку веде школа, і могли брати ту чи іншу участь в роботі школярів. Звичайно, треба обдумати, як залучити цих дітей-нешколярів. Не можна просто відчинити двері: іди хто хоч. Треба попередньо їх зорганізувати, тут можуть піонери зробити дуже багато. Організоване залучення дітей, що лишилися поза школою, до школи у клубний день — це одне з важливих завдань, і діти-школярі повинні іншим дітям роз'яснити те, що вони узнали, ось це і буде одна з форм пропагандистської роботи і т. д. Взагалі важливо, щоб з самих перших кроків піонери вчилися, а потім учились пропагувати, тобто добре пояснювати свої думки.

А потім друге, дуже важливе питання стоїть — це питання організації дітей у школі, яке близько стикається з питанням самоврядування.

Яким повинно бути це самоврядування? Є різні типи самоврядування. Є такого роду самоврядування, коли діти тільки стають помічниками вчителя у підтримуванні дисципліни; вчитель не може сам з дітьми справитись, і для цього створюється «самоврядування». Не про таку організацію, яка є тільки виконавцем певних поліцейських функцій або має на меті стежити за виконанням якої-небудь навчальної роботи, ми говоримо. Є самоврядування іншого типу. Один тип шкільного самоврядування, дуже широко розповсюджений у п'ятому і сімнадцятому роках, — це організація, в якій центральне завдання — обирання дітей на певну посаду, загальні збори бувають надзвичайно рідко, вся робота покладається на виборних, на ті чи інші посади, всі інші залишаються пасивними. Цей тип за духом нагадує тип самоврядування населення в країнах буржуазно-демократичних.

Так, за цим планом організовано сучасні буржуазні держави: обираються певні правлячі особи, вони працюють, лише формально звітують, та й то не завжди, про свою роботу, а вся маса залишається пасивною.

Ми, звичайно, прагнемо до іншого типу самоврядування — до самоврядування радянського типу, прагнемо створити в школі таке самоврядування, яке, по суті,

було б школою громадської роботи, при якому всі діти були б організовані по різних лініях і всі діти були б залучені до роботи, кожний виконував би ту чи іншу частину обов'язків. Така постановка самоврядування будить у дітей найбільшу ініціативу, діти спільно шукатимуть шляхів, як ту чи іншу громадську роботу вести, спільно обговорюватимуть, яку саме громадську роботу вибрати, тому що може бути різна громадська робота і важливо вибрати особливо потрібну громадську роботу. Проводити тут межу — мені здається, що проводити таку формальну грань, яку роботу може проводити тільки школа, яку — тільки піонер, — ми не можемо. Можна накреслити лише загальну лінію розмежування, але в кожному випадку треба розв'язувати це питання на основі співвідношення сил. Важливо, щоб у шкільній громадській роботі піонери йшли попереду, були застрільниками, ініціаторами.

Візьмемо таке питання: село неписьменне, дуже невелика кількість письменних; школа хоче взяти участь в обслуговуванні населення з погляду ліквідації неписьменності. Один вчитель, здається з Архангельська, розповідав, як у них влаштована ця справа. У них піонери були головними застрільниками, допомогли школі провести таку роботу: школа взяла на облік всі неписьменні хати, де нема жодної письменної людини і де нема дітей письменних, і до кожної з таких хат приписала по піонери. Піонер, який був приписаний до неписьменної хати, повинен був писати листи для господарів хати, роздобувати газети, читати ці газети, тримати в курсі того, що робиться в хаті-читальні, навчати грамоти неписьменних дітей, які живуть у цій хаті, залучити їх до школи. Ось те завдання, яке піонери з допомогою інших школярів виконують надзвичайно вдало. Населення починає дивитись на піонерзагін з повагою. Піонерзагін потім звітує про цю роботу, він до цієї роботи залучає і інших школярів. Ось одна з форм. Друга форма — допомагати культурними закладами, третя форма — робота з малечою. Наприклад, в одній школі раз на тиждень або раз на два тижні збираються діти-школярі. Дітей-малюків приймають і організують. Знову школярі і піонери є застрільниками в цій роботі, школярі запрошують до себе малюків, приймають цих гостей, влаштовують з

ними ігри і т. д. Малюки починають мріяти про школу і слухатись школярів — вмиватися, дружно гратися і т. ін.

Шкільне самоврядування треба налагодити в радянському дусі, так, як його розуміють комуністи,— це велике завдання. Сам учитель не може цього зробити, і взагалі він може тільки порадити, а зробити це повинна сама піонерорганізація. Вона повинна залучати й інших дітей, навчаючи їх цієї самої справи.

В цій роботі надзвичайно велике значення має набування навичок працювати за НОП, тобто скласти певний план роботи, за планом розподілити, потім облікувати виконану роботу. У нас, у росіян, зовсім нема навичок планомірної роботи, ми працюємо як прийдеться.

Треба вчитися в цій галузі — працювати без перевтоми, працювати якомога продуктивніше. Цей підхід до роботи може дати і школа, але піонеррух повинен посилювати, допомагати працювати планомірно, і ввести планомірність не тільки в навчання, але й у всю організацію шкільного життя.

Я повернуся ще раз до питання про громадську роботу школи. Ми в Наркомосі весь час говоримо про те, що школа повинна вести громадську роботу,— не тільки вчитель, але вся школа в цілому. Звичайно, важливо, щоб ця робота велась по-справжньому, і тут піонери повинні проявити дуже велику ініціативу, не важливо сперечатись, хто цю роботу поведе — школа чи піонеррух. Іноді проводять резолюцію, що це справа піонерруху, а що школа в цю справу не втручається; тут проводиться грань: громадська робота — це наша робота, а не робота школи. Такого розмежування, по-моєму, проводити не можна. Але, звичайно, піонерський рух, який найтісніше зв'язаний з робітничою масою, з робітничими організаціями або з такими організаціями, як комітет селянської взаємодопомоги на селі, сільради та ін., вносиме в цю справу необхідний дух.

Відмічу, як Володимир Ілліч уявляв собі партійну організацію. Звичайно, дитячу організацію з партійною організацією порівнювати не можна, але погляд Володимира Ілліча на партійну організацію може пролити світло на те, як треба будувати шкільне життя. У книзі «Що робити?» Володимир Ілліч писав, що кожний член

партії повинен бути гвинтиком або коліщатком в загальному партійному механізмі, що він повинен виконувати певну функцію і коли він цієї функції як слід не виконуватиме, то вся машина не працюватиме як слід. І справді, старі партійні працівники, які вирости в нелегальних умовах і загартувались,— вони дивилися на партроботу так, що кожний працівник бере на себе певну частину партроботи і цю частину роботи виконує. В основу шкільної організації також повинен бути покладений принцип, що кожний учень веде яку-небудь певну частину спільної роботи; спочатку на загальних зборах обговорюється план роботи, потім роботу розподіляють і кожний бере невеликий кусочок роботи, але за цю роботу він відповідає. Треба вміти організувати життя і різні сторони життя — це надзвичайно важлива річ. Ми говоримо про колективну роботу, про колективізм, про комунізм, але в основі їх лежить уміння вести спільну, колективну роботу. Шкільне життя є однією з таких галузей, в яких такого вміння організувати свою роботу можна набути. Було б цілком неправильним, якби піонери старалися забрати найбільший кусок роботи, якби вони старались інших дітей затоптати, щоб роботу брали на себе самі піонери, а інші — ні. Завдання піонерів не те. Завдання піонерів полягає в тому, щоб виконати свій кусок роботи чітко, допомогти в роботі іншим, показати роботу, дати приклад уміння вести колективну роботу, а не в тому, щоб захопити всю роботу собі.

В цій громадській роботі школи першими застрільниками повинні бути піонери, вони повинні старатись залучати й інших дітей. Ось цей момент залучення піонерами інших дітей,— цей момент має надзвичайно велике значення. Щодо дорослих партія так і робить — старається залучити передусім до спільної роботи. У ленінський призов до партії пішли ті робітники й робітниці, які працювали раніше в різних громадських організаціях або фабзавкомках, або були делегатками, або виконували інше яке-небудь громадське доручення. І ось ці робітники і робітниці перші пішли в партію. Таким чином, громадська робота їх виховала. І ось коли піонери хочуть розширити свої ряди, охопити всіх дітей, то вони повинні поступово всіх дітей залучати до своєї роботи. З дітьми

це легше зробити, ніж з дорослими. Я думаю, що по цих трьох шляхах — навчання, пропаганди та організації — треба йти піонерам, працювати і в школі і біля школи, роблячи школу центром залучення дітей.

Про організаційне питання в дитрусі я не буду говорити, бо я працюю практично в дитрусі. Висловлю лише кілька міркувань.

Не можна думати, що коли людина — комуніст, то це вже означає, що вона годиться у вожді дитруху. Я знаю багато комуністів, які про педагогічні питання, про підхід до дітей часто ніякого уявлення не мають. Щодо цього комсомольці значно кращі, тому що діти, природно, тягнуться до більш близького віку. Комсомолец може впливати на дітей тому, що він природний авторитет. Це треба брати до уваги.

Партія повинна обговорювати загальний напрям дитруху, основні питання цього руху, загальну лінію, але в деталі партія не повинна втручатись, бо тим ми позбавили б самостійності піонерський рух, перешкодили б його зростанню.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Тут говорилося, що тепер школа ще далеко не стоїть на висоті завдань і що вчителі часто плутаються в методах і т. д. Цього, звичайно, заперечувати не можна. Ми маємо справу, яка тільки починається, але, безсумнівно, зрушення в учительському середовищі дуже велике. Учителі вчать ся надзвичайно інтенсивно, так що в цьому напрямі можна чекати, що справа швидко піде вперед. Тепер про перевантаження програм. Дуже часто перевантаження програм трапляється через невміння підійти до програми — просто вчителі часто не знають, що з цією програмою робити. Учитель бере стару програму, за якою звик раніш працювати, і додає програму Державної вченої ради — звичайно, виходить велике перевантаження; це повинно бути зжите і зживатиметься в міру того, як ітиме робота з учителями. Потім, тут говорилося, що треба заборонити давати уроки додому в тій чи іншій формі. Щодо першого ступеня це, звичайно, можна зробити, але в другому ступені — семиріччі — це

вдасться зробити тільки тоді, коли вдасться налагодити самостійну роботу дітей в школі... Якщо правильно буде організована робота учнів у школі, не буде потреби завантажувати їх уроками, що задаються додому. Перевантаження виходить від невмілого підходу до організації цієї роботи.

Тут один шлях — учительство учиться і треба йому допомагати. Тут цілком правильно вказував один товариш на те, що частину роботи по проведенню програми тут може взяти на себе форпост, додаткову певну роботу форпост проводити може. Наприклад, для того щоб не все на віру брати, що говорить учитель, а свідомо до всього ставитись, треба розширити коло знань. Зараз спостерігається негативне явище — те, що дитина, коли вона вступає до піонерів, починає значно менше, ніж раніш, читати — так знижується інтерес до книги. Це, звичайно, пояснюється цілим рядом причин. Одна причина — та, що дитина більш критично починає ставитись до книг, які читає, багато книг починають її невдовольняти; друга причина — перевантаження піонерською і шкільною роботою. Цю сторону необхідно зжити, тому що, коли піонер менше читатиме, коли менше розширюватиме свій кругозір, це заважатиме його розвитку. Це буде великий мінус, незважаючи на всі інші переваги, які даватиме піонерський рух. Організація читання може бути проведена поза школою, може до певної міри лягти на форпости. Потім робота при бібліотеці, бібліотечні гуртки і т. д.

Далі. Товариш з Гомеля дуже добре підкреслив усі ті можливості, які дає форпост для пов'язання з різними громадськими організаціями, і тут форпост може значно полегшити вчителеві його роботу, полегшити правильний підхід його до цього питання. Звичайно, вчителям треба значно більше ознайомлюватися з піонеррухом, його формами, зрозуміти завдання, які стоять перед піонеррухом, і т. д. Треба, щоб у всіх педтехнікумах, на курсах, у педвузах в їх перепідготовці достатнє місце займало ознайомлення з дитрухом. І важливо, щоб це не тільки теоретично робилось, але щоб проводилось і ознайомлення з дитрухом на практиці.

Необхідно, щоб майбутній педагог ознайомлювався практично з цією роботою, поринав би в ті проблеми, які

стоять перед піонеррухом в даний момент. Ця робота дуже важлива і в розумінні підвищення його педагогічної кваліфікації.

Тут один з товаришів порушив питання про те, як треба організовувати самоврядування,— це одне з корінних питань. Мені здається, одне з найбільших завдань, яке стоїть перед піонеррухом,— це навчитися самим і навчити інших дітей колективно працювати й жити. Це завдання настільки велике і настільки важливе, що воно важливіше від усіх інших завдань, і не так важливі ті практичні цілі, які досягаються, як виховання в колективній роботі. Без навичок колективної роботи ми мало зробимо, не піде в нас і робота по кооперації, і в нашому житті буде безліч таких непорозумінь, які ми тепер маємо саме тому, що в нас нема навичок колективної роботи. У нашій громадській, професійній, партійній, кооперативній і всякій іншій роботі і в житті зустрічається безліч труднощів, які самі по собі відпали б, коли б у нас були навички колективної роботи. Таку навичку насамперед і повинне в школі давати самоврядування. Я уявляю собі шкільне самоврядування так, що діти збираються на загальні збори, обговорюють роботу, яку треба зробити в школі, роботу в різних галузях: в санітарній галузі таку-то провести роботу, по навчальній частині — таку-то, по пов'язанню з організаціями — таку-то і т. д. і т. п. Вся робота розподіляється на кілька галузей, відповідно до яких вся робота розподіляється на частини, на секції, потім кожна секція обговорює, що вона в своїй галузі повинна зробити: чи порадитися із спеціалістом, чи почитати певну книжку,— розподіляє роботу між собою залежно від знань, сил і вміння кожного. Вміти організувати колективну роботу — це одне з дуже великих завдань, і тут дитрух щодо цього може подати школі значну допомогу і відіграти дуже велику роль. У багатьох теперішніх дітей є організаторські здібності, їх виробило в них життя, і треба, щоб ці здібності були спрямовані і на справу організації повсякденного, буденного життя. Я часто розпитую, як у них організоване буденне життя. Хаотично, випадково організоване воно, найчастіше зовсім не організоване. Треба прагнути того, щоб діти самі організували його, і мені здається, що надзвичайно важливим завданням

є пройняти це буденне життя навичками спільного життя, взаємної допомоги і т. п.

Типова стара школа старалась посадити учнів так, щоб один одному не допомагав; вона обурювалась, коли одна дитина допомагала іншій розв'язати задачу або що-небудь пояснювала їй і т. д. А сучасна, радянська школа повинна навчити дітей допомагати одне одному в своїй роботі, проводити розумний поділ праці, даючи кожному посильну роботу. Це величезна самовиховна робота, яку повинне проробити наше молоде покоління. Нинішні працівники цієї школи не проходили, вони вчилися тільки поодинці працювати, а разом, колективно працювати не вчилися. А тепер навичка колективної роботи необхідна молоді тому, що вона інакше з життєвими завданнями, які перед нею висуває життя, не справиться. Перехід до соціалізму Володимир Ілліч характеризував у нас як перехід до кооперування мас. А для того, щоб це було можливе, для цього потрібне перевиховання, уміння об'єднати свої зусилля, і школа щодо цього може зробити дуже багато. Досі до питання про колективну роботу в школі ми не підходили або підходили дуже недостатньо, а тим часом це основне питання, а коли ми підходимо до питання про дитбудинки, то там це має ще більше значення. Я не стану сперечатись, як треба називати цей будинок, можливо «піонербудинок», але безсумнівно, що дитбудинок буде тільки тоді справжнім дитбудинком, коли в ньому буде організовано життя на колективних, спільних началах, по-товариському, коли не буде пустої розваги, як тепер часто-густо буває в дитбудинках. І треба, щоб цей дитбудинок не був ізольованим острівцем, щоб його життя було зв'язане з громадським життям, з життям організації, з життям робітників, з дітьми, які живуть поза дитбудинком. По-моєму, найважливіше в дитбудинку висунути на перший план колективну роботу.

Потім тут запитували, чому в піонерлітературі пишеться, що ніколи піонеррух зі школою не зіллється. Адже при соціалізмі вони повинні будуть злитись. Не можна уявляти собі справу так, що при соціалізмі не буде ніякого руху. Навпаки, соціалізм означає організацію населення за найрізноманітнішими цілями роботи. Це визначення соціалізму як найрізностороннішої орга-

нізації населення проливає світло на питання про те, чи можна допускати інші дитячі організації, крім піонерруху,— організацію юних натуралістів і т. д., які охоплюють і піонерів і непіонерів. Звичайно, це питання має велике значення, і питання, на яке дуже багато молодих товаришів схильні відповідати так, що ніяких організацій, крім піонерської, не повинно бути, хоч би це були організації, що мають вузькообмежені, спеціальні цілі.

Візьмемо організацію юних натуралістів; це не політична мета, їх мета — дослідження і вивчення сил природи. Серед піонерів дуже багато буде таких дітей, які цікавитимуться природознавством, яким треба увійти до такої організації і постаратись попутно вселити в цю організацію свій піонерський дух, влити туди цей дух, а оскільки передбачається, що піонер є хорошим організатором, вміє захистити свою точку зору, то зрозуміло, що він буде вносити свій дух.

Організація населення за різними цілями і галузями роботи має величезне значення, і було б цілковитим перекрученням завдань нашої епохи, епохи перехідної до соціалізму, якби ми почали заглушувати зароджувані організації різних галузей роботи. Звичайно, піонерорганізація хоч і дитяча організація, але в ній є моменти політичної організації. Інших політичних організацій дітей розвивати не треба, наприклад таких організацій, як організація «перелітних птахів» у Німеччині; але такі завдання, як вивчення природи, політичного характеру не мають зовсім.

І треба всіляко старатись такі неполітичні дитячі організації розвивати, без цього ми не зможемо поглиблено ставити роботу; заборонити легко, але це не спосіб розв'язання завдання. Ось у питанні про антирелігійну пропаганду мені пишуть з Ленінградської губернії,— пише ряд організацій одного села: «...чи не можна вжити яких-небудь заходів, щоб заборонити баптистам вести свої проповіді серед фіннів, бо баптистські проповіді у них мають великий успіх...». Їм здається найлегше взяти і заборонити. А тим часом коли прослідити, яке становище в даному селі фіннів, то виявляється, що вони не мають свого представника в Раді, у Раді нема жодної людини, яка б говорила по-фінському, вони зовсім

відрізані від участі в будівництві Радянської країни; там є хата-читальня, але вся робота ведеться російською мовою. Там навіть не потурбувались, щоб була фінська газета. Фінських піонерів теж нема. І після цього люди дивуються, що баптисти мають на фіннів такий вплив, що фінни відрізані від усякого громадського життя. Я навела цей приклад для того, щоб сказати, що заборона не є найбільш правильним шляхом. Коли ми в цьому пішли б назустріч і вжили б ряд заборонних заходів, то хіба ми досягли б того, що заглушили б цей баптистський рух? Звичайно, ні. Не заглушили б, а ще б сильніше розвинули, зробили б більш фанатичним, більш прихованим; цим шляхом ми не пішли, а написали фінляндській партії, щоб вона дала туди людину, послала літературу, написали в осередок. Звичайно, заборонити всякі дитячі, найбільш невинні організації дуже легко і просто на перший погляд, але це веде до організації потихеньку всяких прихованих організацій, і на цьому ґрунті можуть виникнути дуже хворобливі явища. Не треба забороняти. Треба дати туди піонерів. Хіба нема піонерів, які цікавляться кооперацією, хіба нема таких, що цікавляться науками? Якби їх не було, це означало б, що дитрух глушить живі інтереси.

Я хотіла б ще на одному питанні спинитись, якого я не торкнулася в доповіді,— це питання про ставлення до дітей нацменшостей. Тут не будуть дискутувати це питання, тільки звертаюся до вас з одним проханням — звернути на це питання увагу, на роботу серед нацменшостей. Останнім часом в галузі народної освіти у нас інструктори провели ряд обслідувань, як стоїть справа народної освіти серед нацменшостей.

Результати цього обслідування показують, що в цьому відношенні зовсім недостатньо ще приділяється уваги нацменшостям. Я боюся, що в галузі дитруху не приділяється дітям інших національностей достатньої уваги, не залучають цих дітей до спільної піонерської роботи. Я, звичайно, не можу говорити ні за, ні проти, бо не знаю, як стоїть справа; постійно ми натрапляємо не тільки по лінії народної освіти, але й по жіночому русі і по інших галузях роботи на неуважне ставлення до нацменшостей, і я боюся, що в дитрусі — те саме. Я думаю, що особливо треба розвивати в піонерів братерське

ставлення і залучення до спільної роботи, не поділяючи дітей за національностями. Це дуже важливо, бо піонерський рух серед нацменшостей може відіграти велику роль. Там над школою треба працювати ще більше ніж де б то не було, і тому дитрух там дуже важливий.

1925 р.

ПЕРЕДМОВА ДО КНИГИ «ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В ЛЕНІНСЬКОМУ ДУСІ»

Коли після довгих років еміграції у квітні 1917 р. я повернулася в Росію і приїхала до Ленінграда, рух робітничої молоді набув уже широкого розмаху. Я стала уважно придивлятися до нього, ходити на збори молоді. Революційна хвиля захопила робітничу молодь з незвичайною силою. Вона кипіла, рвалася до боротьби, до нового життя. Робітнича молодь в той час була ще безпартійною, але це була робітнича молодь, яка жила одним життям з робітничим класом, і класовий інстинкт був у неї надзвичайно сильний, виявлявся в усіх її висловленнях, поривах, діях. Коли робітничий клас згуртувався навколо Комуністичної партії, визнав її своєю, і робітнича молодь пішла за нею.

Цей 1917 рік зв'язав мене особливо міцними нитками з робітничою молоддю, змусив брати близько до серця всі питання, що стосуються молоді. З багатьох із них я висловлювала свою думку.

В даній книжці зібрані ці мої висловлення. Я рада, якщо вони хоч трохи допомогли молоді в її роботі.

ЧОТИРИ ЛІНІЇ ПІОНЕРРОБОТИ

(ПРОМОВА НА VII З'ЇЗДІ РЛКСМ)

Товариші, тепер піонерський рух вимагає того, щоб якнайясніше було визначено зміст піонерроботи. Коли ми говоримо про роботу бойскаутів, то тоді, звичайно, всі чудово розуміють, що, хоч би які привабливі форми мала бойскаутська робота, зміст цієї роботи полягає в тому, щоб виховати з підростаючого юнака вірного слугу короля і капіталістичного порядку. Коли ми говоримо про роботу дитячих комуністичних груп, ми так само ясно уявляємо собі зміст цієї роботи. Кожний член дитячої комуністичної групи Німеччини або іншої капіталістичної країни розуміє, що його завдання — допомагати робітникам в їх боротьбі з капіталістичним ладом. Наші діти в свій час так само розуміли це, і хоч за минулих часів не було ще піонерзагонів, не було диторганізації, але кожного разу, коли відбувався який-небудь страйк, ви могли бачити завжди попереду страйкарів дітлахів, які старалися жбурнути в майстра або директора кавалком грязі. Вони всім серцем були на боці робітників. Під час громадянської війни ми так само бачили, як діти робітників, організовані і неорганізовані, цілком були на боці робітничого класу. Вони ясно розуміли, що треба захищатись від білих. Діти виявляли, чим і як могли, свою ненависть до білих.

Але, коли ми тепер поставимо нашим піонерам запитання, який повинен бути зміст роботи, я не сумніваюсь, що кожний піонер відповість на це: «До боротьби за робітничу справу ми готові. Ми хочемо бути борцями і будівниками соціалізму. Ми хочемо йти ленінським шля-

хом». Але треба розшифрувати, що це означає. Тепер у нашій Радянській країні, яка являє собою перехідний лад від капіталізму до соціалізму, всі питання не такі прості. При владі стоять робітники й селяни, капіталістів переможено, і відносини значно складніші, ніж у капіталістичному суспільстві, де один клас стоїть проти іншого, де все ясно. Питання про будівництво соціалізму — це те питання, яке повинно бути поставлене з усією ясністю. Мені пригадується одна з промов Володимира Ілліча, який говорив так: коли був Колчак, Денікін, коли були капіталісти, то широкі народні маси розуміли, заради чого відбувається боротьба, бачили ворога, уявляли собі цього ворога в образі Колчака, Денікіна і т. д. Але тепер широкі маси слабо розуміють необхідність того, що нам треба боротися з пережитками старого, що нам треба вирощувати паростки нового.

Якщо це важко було спочатку зрозуміти іноді мало-свідомому робітникові, то тим більше, звичайно, важко зрозуміти це нашому піонерові. І тут ми повинні прийти йому на допомогу і пояснити йому, в чому ж, власне, полягає будівництво соціалізму. Він цілком широко, гаряче говорить, що готовий боротися за соціалізм, але, звичайно, від нього не можна вимагати, щоб він вам самотійно виклав, в чому ж це будівництво соціалізму полягає. Завдання партії, завдання комсомолу — прийти на допомогу піонерові.

Треба знати, що будівництво соціалізму полягає не тільки в створенні нової економічної бази, не тільки в створенні і зміцненні Радянської влади, але також у вихованні нової людини, яка по-новому, по-комуністичному, по-соціалістичному підходить до кожного питання, в якій звички, ставлення до інших людей зовсім інші, ніж були за капіталістичного ладу. Будівництво соціалізму не тільки в тому, що ми розвиваємо нашу промисловість, що ми створюємо кооперативи, не тільки в тому, що ми зміцнюємо Радянську владу, хоч і те і друге конче потрібне, але також і в тому, що ми переробляємо всю нашу психологію, всі наші відносини. І ось у цьому відношенні піонеру, звичайно, має величезне значення. Дорослій людині, яка виросла в капіталістичному ладу, дуже трудно відмовитись від старих навичок, від старих звичок, від старих відносин. А наші піонери —

діти, в яких ще складаються, ще не вироблено остаточно нове ставлення до суспільних явищ. Ось чому піонерух має таке надзвичайно виняткове значення, і ось чому всі ми, партійці, надаємо йому такого великого значення. Треба ясно поставити це питання. Ще Енгельс писав про те, що в надрах старого, капіталістичного суспільства зароджується новий світ. У книжці «Становище робітничого класу в Англії» він розповідає, як у робітничому середовищі створюються зовсім нові відносини між чоловіком і жінкою, створюються зовсім нові відносини між батьками і дітьми, виростають нові почуття братерської солідарності, які є зародком могутнього почуття братерської солідарності всіх трудящих, яке становитиме, безсумнівно, відмітну рису соціалістичного суспільства.

Коли ми дивимось на наш піонерух, ми повинні сказати, що основне наше завдання полягає в тому, щоб допомогти піонерам розвинути в собі почуття братерської солідарності з усіма трудящими і в більш вузьких рамках піонерорганізації зміцнювати товариські почуття. Мені доводилось багато говорити з дітьми-піонерами. Мене цікавило питання, як іде справа в піонерорганізації по лінії товариських відносин. І часто мені доводилось натрапляти на такі відповіді. Один піонерчик, дуже активний, розповідає мені про ту велику громадську роботу, яку веде їх загін і їх ланка, але, коли я запитую, де ця громадська робота, він мені відповідає: «Наш загін збирається стільки-то раз». Я стараюсь випитати, де ж сама громадська робота. Нарешті він догадується, що мені треба, і говорить: «Я працюю в санітарній комісії». Я запитую: «Що ж ви в санітарній комісії робите?» — «Та ось обливаємось холодною водою, з лікарем зустрічаємось, інструкції даємо». — «А скільки у вас в загоні хворих дітей?» — «Ну, цього я не знаю, це повинен лікар знати». Те, що член санітарної комісії не знає, здорові чи хворі його товариші, те, що не знає, чи всі його товариші письменні, не знає умов життя, не чуває товариської спайки, — це, звичайно, непорядок.

Доповідач вказував, що треба інакше перегрупувати дітей, так, щоб до школи приходили діти не з різних загонів, а переважно з одного. Це, звичайно, вірно, тому що треба, щоб загін являв собою щось спаяне, щоб не

тільки просто збирались, але щоб між дітьми був внутрішній зв'язок і внутрішня взаємодопомога. Потрібно солідарність, почуття товариства якось зміцнювати. А як тут стоїть справа? Я вчора одержала лист від одного піонера. Він пише: «Я відсталий і скоро вилечу з піонерів. Тверджу все книжку Ярославського, і вже вивчив її, і знаю, як повинні ставитись комуністи до сільського господарства, але бере мене нудьга, що я не молюсь. Пришли, будь ласка, книжки, з яких би я міг повчитись». Про що говорить цей лист?

Про те, що цей піонерчик не відчуває себе добре в своєму загоні, що тому, що він погано витвердив і погано, може, зрозумів книжку Ярославського, інші товариші підшивають йому прізвисько відсталого і погрожують йому, що вони його виженуть, і ось на цьому ґрунті породжується в хлопчини почуття самотності. Звідси виникає потреба в релігії, тому що коли ми хочемо остаточно зжити релігію, то ми мусимо усвідомити, що ми повинні створити колективи, які були б перейняті духом товариської солідарності і не залишали підліткадитину самотнім.

Ось ця сторона справи — зміцнення товариської солідарності, зміцнення почуття товариства, поглиблення його — це одна з тих сторін, яка є змістом роботи піонерзагону, і, хоч би яку роботу проводили — чи збори, бесіди, чи ігри, — необхідно, щоб уся ця робота була наскрізь перейнята оцим самим духом товариської солідарності.

Друга сторона: кожний піонер повинен бути громадським діячем. Мені було дуже цікаво заслухати одного педагога, який багато років не жив у Росії, приїхав у Росію з Америки. І що ж найбільше його вразило, що, здавалось йому, найбільше змінилось за ці роки, поки він не був у Росії? Його вразило особливо те, що всі значно більше вживають займенник «ми», ніж займенник «я». Він іде вулицею, чує — діти розмовляють і в цій розмові постійно повторюють «ми». Слухає червоноармійців, які постійно говорять «ми», слухає дівчат, які говорять «ми», — і ось це вразило його. Нарешті, він бачить якусь вичепурену даму, яка говорить: «А я казала». Всі говорять «ми», а тільки по-буржуазному зодягнена дама говорить «я». Ось це те, що особливо впало

Н. К. Крупська і група комсомольців — учасників лижного походу
на честь VII з'їзду РЛКСМ, 1926 р.

йому в око. Звичайно, все життя наше йде до того, щоб займенник «я» замінювався займенником «ми», але необхідно, щоб не тільки це було, але щоб ми навчилися підходити до кожного питання з точки зору спільного інтересу, з точки зору колективу. Щодо цього у нас ще далеко не все благополучно. Часто можна бачити, наприклад, як горить серед білого дня електрика; проходять десятки людей, і ніхто не догадається повернути вимикач, щоб електрика не горіла вдень: це, мовляв, мене не стосується, там поставлені якісь люди, які повинні за цим дивитись. Можна побачити таку картину, що хворий, упавши, лежить на вулиці. Всі проходять мимо і думають: це міліціонер повинен потурбуватись. Всю цю байдужість до того, що робиться навколо, відсутність активного втручання там, де потрібна допомога колективу, у нас ще не зжито, і в цьому відношенні нам потрібно більше працювати. Суспільно корисна робота, про яку тут говорив доповідач, звичайно, є — якщо тільки вона правильно поставлена, якщо вона не перевищує сил піонерів, якщо вона дійсно дає практичні результати — одним із засобів виховання колективізму і почуття громадської відповідальності.

Володимир Ілліч, коли писав про кооперацію (і ми постійно цитуємо його статтю про кооперацію), писав не тільки про кооперацію торговельну, а про кооперовану працю. Цю статтю треба поставити в зв'язок з іншою статтею — «Великий почин», з тією статтею, де він писав про суботники. Він говорив: тепер завдання полягає в тому, щоб створити нові якісь трудові відносини. За крипосництва працювали з-під палки, за капіталізму працювали з-за страху голоду, тепер необхідно, щоб робота являла собою свідому об'єднану, артільну працю.

І ось, звичайно, при роботі з піонерами надзвичайно важливе виховання саме цієї артільної, кооперованої праці. Я б ось на що хотіла звернути вашу увагу. У нас робочий люд часто говорить: «Сльоза проймає, коли бачиш піонерів». Але мені здається, що члени партії, робітники могли б надзвичайно багато зробити, щоб допомогти організації праці піонерів. Важливо не тільки, щоб у піонерський клуб прийшов вмілий інструктор. Важливо, щоб прийшла людина, яка розуміє, що таке планова праця, що таке поділ праці, що таке взаємодопомога

в праці, що таке правильна організація праці, а треба сказати, що вмільй підхід до праці виховується в робітників великим виробництвом, організацією праці всередині фабрики, і ось це розуміння, як повинна бути організована праця, яке в робітника виховується на фабриці, робітник повинен принести піонерів. Допомога дорослих робітників піонерухові в організації праці необхідна.

І нарешті останнє. Часто діти говорять: «Дідусь Ленін любив дітей і велів нам учитись і вчитись». Ну, звичайно, це спрощений виклад, так, як викладають часто вчителі. Звичайно, Володимир Ілліч не раз говорив — та це тепер всякий розуміє — про те, що необхідне набування знань, що без знань тепер неможливе будівництво нового життя і що дітям трудящих, дітям робітників і селян особливо необхідно оволодіти цими знаннями, але і в оволодінні знаннями необхідно теж підходити по-комуністичному, необхідно теж, щоб у цій роботі широко розвинуто було взаємодопомогу.

Ось ті основи, які, мені здається, треба покласти в роботу серед піонерів. Це — виховання товариської солідарності, виховання громадського підходу до кожного питання, вміння об'єднано, спільно, колективно працювати і вміння набувати знань. Ось коли ми намітимо ці чотири лінії роботи, то ми вкладемо той зміст у піонеррух, який тепер вкладається не досить систематично. А поглибити зміст роботи піонерруху — це те, чого вимагає даний момент. І ось до цієї роботи, яка вимагає від кожного партійця, від кожного комсомольця, від кожного вожатого більшої праці над собою, більшої самостійної думки, я й закликаю вас, товариші. Наш піонеррух являє собою цілком особливий рух, неможливий ні в якій іншій країні за своїм розмахом і за своїм впливом на молодь, але треба до цього руху ставитись з усією увагою і поглибити його зміст. Оце те, про що я хотіла сказати.

ОДИН З ВИДІВ ДОПОМОГИ БЕЗПРИТУЛЬНИМ ВЛІТКУ

Одне з найважливіших завдань в справі боротьби з безпритульністю — це організація підліткових бірж праці; необхідно, щоб у великих містах і взагалі в місцях скупчення великої кількості народу були влаштовані довідкові пункти, куди безпритульні і підлітки, які не знають куди поткнутись, могли б звертатися з пропонуванням своєї праці. Само по собі, необхідно, щоб наймали підлітків не на кабальних умовах, щоб підліткові забезпечували непогані умови існування, щоб праця була сильна, щоб був організований певний нагляд за наймачами і вся справа йшла без зайвої, непотрібної тяганини, щоб підліткові біржі праці ні в якому разі не перетворювалися в місце вилловлювання безпритульних.

Якщо підійти до цього питання з точки зору режиму економії, то треба сказати, що організація підліткових бірж коштуватиме державі набагато дешевше, ніж організація примусового віддання підлітків до дитбудинків, примусове висилання їх, вічна облава на них і т. п.

Організувати підліткові біржі праці дуже важко, скаже багато хто. Але ж ця справа у нас майже або навіть зовсім не розпочата, хоч усі педагоги одноголосно твердять, що правильно організована праця — найкращий вихователь.

Ми старанно організуємо примусову працю підлітків, старанно, але не дуже вміло. Чому б не піти по шляху

регулювання і організації дитячої праці через підліткові біржі праці?

Почати цю справу найкраще влітку, коли потрібні робочі руки на тисячі справ.

У 1918 р. була спроба послати дітей на літні роботи. Близько 300 дітей — бажаючих їхати на літні роботи підлітків було значно більше — було відправлено в радгоспи Орловської губернії. Дослід мало вдалося.

Педагоги, що поїхали з дітьми, були набрані звідки трапилось. Їхали такі, яким діватись було нікуди. Ніхто їх кваліфікації не перевіряв. Робота на місцях не була організована, дітей зустріли дуже неохоче, в штики, як то кажуть. Тільки для невеликої частини дітей були організовані роботи в садах — і вони повернулися рожевошоками, здоровими.

Тепер з обліком у нас справа стоїть краще, ніж у 1918 р., тепер у нас знайдуться педагоги з молоді, які охоче візьмуться за цю справу, розуміючи її важливість, тепер у нас є ряд організацій, які можуть за цю справу взятись.

Залізничники могли б подати величезну допомогу в цій справі, організовуючи по залізницях довідкові бюро такого роду.

Найкраще почати цю роботу без зволікання, тому що влітку легше знайти дітям роботу. А досвід літньої роботи допоможе на осінь поставити цю справу на правильні рейки.

Треба тільки, щоб якнайменше бюрократизму і формалістики було в цій справі, треба, щоб уся вона йшла під громадським контролем, за участю профспілкових, комсомольських, піонерських організацій.

Потрібна в цій справі велика ініціатива, знання місцевих умов, організаційний підхід. Добре було б, щоб за цю справу взялися дорослі, які самі були безпритульними, знають життя безпритульних, позбавлені обивательського страху перед підлітком, що потрапив у вир великого міста, з одного боку, і сентиментальної жаліливості — з другого.

Такі люди, що самі пройшли крізь вогонь, воду і мідні труби і вийшли потім на широку дорогу корисної праці, є, і вони можуть свій життєвий досвід широко застосувати до справи.

Навколо непочатий край роботи, яку треба переробити, бруд, невлаштованість, невикористані природні багатства, а діти попусту поневіряються і гинуть.

Організація вільного підліткового ринку праці — одне з найпекучіших завдань.

1926 р.

ДО ПИТАННЯ ПРО ХУЛІГАНСТВО

Сільська молодь тягнеться до знання, але в нас надто ще мало зроблено, щоб задовольнити її запити. Вимушена бездіяльність породжує хуліганство. Перед нами постає на повний зріст питання про культурне обслуговування широких верств молоді.

В цьому році мені довелося влітку спостерігати життя тверського села. Нинішнє село не схоже на старе. Зовсім інший рівень інтересів, зовсім інші запити. У минуле відійшла стара косність. Сільські організації охоплені гарячкою будівництва. Все пускають в хід, що можна. Делегатки розшукують у сусідньому селі швейну машину, яка залишилася ще від часів земства, одержують її через ВВК (волосний виконком.— *Ред.*) і створюють швейний гурток. СКВД (селянський комітет взаємодопомоги.— *Ред.*) влаштував лісопилку. Пустив у діло якусь стару машину, яку треба розкачувати за допомогою колоди і яка загрожує кожну мить задушити робітників. Однак цією допотопною машиною заробили дві тисячі карбованців і на ці гроші купують нову раму. ВВК фарбує і лагодить що можна, з пошти спорудили лікарню, уповноважені ходять по полях і рулеткою міряють землю: сусіднє село переходить на нове землевпорядження. Думають про те, що треба неодмінно провести під'їзну колію до Волги, щоб сплавляти пиляний ліс, за всяку ціну відбудувати лісопильний завод і т. д. і т. п. Село з дуже високими потребами: майже кожний двір передплачує газету, всі — члени ЄСТ (єдине споживче товариство.— *Ред.*), всі — члени сільськогосподарської кооперації, «секції», як її звать селяни, в 17 селищах —

осередки ВЛКСМ, скрізь піонери. Але просто вражає, до чого слабо задовольняються культурні потреби села. Школа стоїть з розбитими шибками: приїжджала кінопересувка, сеанс був у школі, ну й перебили шибки; в хатах-читальнях лише ветхі, вивезені з старих панських маєтків книжки. І на волосних зборах учителів селяни говорили про те, що молоді податись нікуди, що їй треба учитись майстерства, а вчитись ніде. Місцеві працівники говорили про те, що нема приміщень, ніде зібратись. Організацій на селі тепер не мало. Ніде вчитись. В кращому випадку осередок комсомолу влаштується в кращій хаті, а іншій молоді ніде зібратись, тиняються на вулиці, по задвірках. В результаті в одному з найближчих сіл, зібравшись у клуні — самі не знають, як це вишло, — хлопці, і не погані хлопці, працюючі, згвалтували дівчину і потрапили на багато років у тюрму. Нема приміщень, молоді ніде збиратись, ніде вчитись. Після Жовтневої революції скрізь почали створювати драмгуртки, кожне приміщення займали під спектаклі. Тов. Луначарський якось зауважив, що в нас тільки в одній губернії театрів було більше, ніж в усій Франції. І як захоплювалася спектаклями молодь! Скільки сил, енергії вкладалося в ці спектаклі, як розгорталися на них сили молоді! «Тов. Крупська, зглянься на наше становище, гриму нема, а ми п'єсу написали». Спектаклі ставились у школі. Це означало, що життя вчителя перетворювалось на каторгу, а малечі ніде було вчитись. Тепер молодь видворили із школи, школа переповнена дітворою. У школі вчать цілісінкй день. А молодь? Їй ніде приткнутись. Занепала на селі організуюча роль мистецтва. Ніде показати кінопересувку, нема приміщення, ніде слухати радіо. Питання про будівництво Народних будинків на селі перетворилося в гостре, болюче питання — питання, без розв'язання якого сільська молодь неминуче скочується до хуліганства.

І друге. Сільській молоді на селі ніде вчитись. І ось у Тверській губернії діти, які закінчують чотирирічку, всіма правдами й неправдами перебираються у Твер, в семирічку. Дівчаткам краще, вони за квартирою доглядають, за дитиною, бігають у крамничку, картоплю і хліб дають рідні. Потяг у місто через неможливість здобути знання на селі зростає. У Москві я спостерігала

продовження тверського потягу вчитись. В цьому році село ринуло на робфаки. Прийняти можна тільки десяту частину. І кривиться обличчя, і ридають нестримно дорослі люди, для яких із вступом на робфак було зв'язане все. Їдуть на відкладені гроші, сидять голодні, ночують на бульварах, повернутися нема на що. Старе село так гостро не відчувало своєї темноти і невміння, як відчуває їх село нове. По-старому жити не можна, нестерпно, а налагодити життя по-новому нема вміння. «Організували ми, селянська молодь, артіль «Путь к коммунизму»,— розповідав мені недавно один хлопець, який приїхав учитись на робфак і з розпачем прочитав оголошення, що всі місця вже зайняті і більше нікого на робфаки не приймають,— взялись за роботу і бачимо: нічого ми не знаємо, з якого кінця справу зміцнювати — не знаємо; ну і відрядив мене «Путь к коммунизму» на робфак. Нічого не вміємо — ось яка справа».

На селі старі жінки говорять: «Куди податись молоді? Нас в науку до майстрів віддавали, крутили нас за вуха, та майстрами ставали, а тепер як?» Так говорять старі. А селяни розвиненіші говорять: «Село наше мало що вміє, а життя, господарство вимагають уміння значно більшого, ніж те, яке потрібне було раніш. Треба вміти і кормушки робити, і сільськогосподарську машину полагодити, і інструменти нагострити і т. ін.»

І ось, коли чуєш усі ці розмови, згадуєш, що писав Володимир Іллєч в момент переходу до непу про «лозунг місцевого обороту», про дрібну промисловість. «Наше основне завдання — відбудова великої промисловості. А для того щоб нам скільки-небудь серйозно і систематично перейти до відбудови цієї великої промисловості, нам потрібна відбудова дрібної промисловості»¹. Коли дивишся на побут села, розумієш, який складний процес розвитку дрібного обороту, піднесення місцевої промисливості. Одна з ланок цього процесу — професійне навчання молоді. Але ми ще дуже мало робимо для розвитку цього професійного навчання, для наближення його до села.

Сільська молодь хуліганить. Погано. Обурливо. Але для того щоб цього не було, треба будувати Народні будинки, де молодь могла б задовольняти свої потреби в

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 374.

навчанні, де б вона могла співати, дивитися кіно, слухати радіо, ставити п'єси, де б на неї могло організаційно впливати мистецтво. Поки Головополітосвіта не одержала нічого на будівництво Народних будинків. А потреба невідкладна.

Розвиток на селі сітки шкіл дорослих для письменною молоді віднесено на місцеві кошти і просувається дуже повільно.

Щодо розвитку професійної освіти на селі поки справа йде повільно, хоч комсомол дуже натискує в цьому відношенні, хоч натискають в цьому відношенні і дорослі селяни та селянки.

Місця не справляються самі, без допомоги центру, з цими питаннями. І що ж думають самі селяни? Чому самі не візьмуться, не влаштують суботників? Мені недавно пояснювали пензенські, тамбовські і самарські вчителі, через що це відбувається. Якщо школа, хата-читальня стоять нижче певного рівня, якщо в школі розбиті шибки, якщо нема світла в хаті-читальні,— ніхто не допомагає. Як тільки з'являються в школі книжки, як тільки наводиться деякий порядок, деякий благоустрій у хаті-читальні, населення охоче і дуже активно починає допомагати. Але вимагають уважного ставлення до цієї своєї допомоги, не терплять адміністративного втручання в свою діяльність.

Потрібний певний рівень благоустрою, обладнання культурного закладу, тоді беруться за допомогу, і беруться завзято. Біда в тому, що в цілому ряді місць бідність обладнання, зруйновані будинки вбивають в населенні всяку енергію. Виникає гостра суперечність між запитами населення і задоволенням цих запитів. І ніхто так гостро не відчуває цієї суперечності, як молодь.

Сільська молодь тягнеться в місто. Це звичайно найактивніша частина молоді. У місті їй нема місця. Турбота про неї дуже слабка. Ми її нікуди не влаштуємо, ніяк на неї не впливаемо. І в неї складається озлоблений настрій. Вимушена бездіяльність породжує хуліганство. Настрій цієї молоді не проходить безслідно і для молоді міської. Якщо верхівки міської робітничою молоді обслуговуються — чи погано, чи добре — клубами, то кустарна молодь, молодь із верств, що примикають до робітничого класу, далеко не обслужена, а головне, не знає

вона, до чого, в якій справі застосувати свою активність.

Мені здається, хуліганство, що розвивається серед молоді, ставить на повний зріст питання про обслуговування широких верств молоді, про культурне обслуговування її. Це питання стоїть перед комсомолом, це його найперше завдання, це питання стоїть перед Головполітосвітою. Але не тільки перед нею. У своїй роботі їм потрібна підтримка всіх партійних, радянських і громадських організацій. Сам один тут нічого не зробиш.

Увага до сільської молоді, увага до молоді, що приїхала з села, увага до молоді верств, які примикають до робітничого класу,— це в нас поки що фронт ще не захищений.

1926 р.

ПРО ДИТЯЧІ БІБЛІОТЕКИ

Дорогий товаришу!

Цей лист викликаний такою обставиною. У грудні місяці цього року, коли я працював у промислово-клубній бібліотеці імені т. Фіолетова в Балаханському районі, я організував із своїх читачів — дітей, організованих у гурток друзів бібліотеки, — першу тоді групу піонерів. Це не була перша група в районі (перша була при дитбудинку № 14), а друга, але перша коло бібліотеки, і не тільки в районі, а в усьому Бакинському масштабі. Коли в мене у гуртку при бібліотеці зібралось 30 чоловік дітей (від 10 до 16 років), я поставив питання про піонерський рух, пояснив їм слово «піонер» і значення зміни для комсомолу. Із 30 чоловік, що були присутні на зборах, 12 дитячих ручок з ентузіазмом піднялися вгору, чим поклали основу ядру другого колективу. Тепер це ядро — вже колектив, другий колектив піонерів, який налічує 260 чоловік, а всього в районі 16 колективів різних величин. З самого початку роботу вів, звичайно, лише райком КСМ. Але це значить, що моє чуття в цьому дитячому русі було правильне, бо я не бачив іншого напрямку, іншого змісту для бібліотечних та інших гуртків дітей, ніж комуністичний.

А тим часом у наших бібліотечних колах дивилися скоса на цю роботу, і я чув знову від нашого інструктора, старого бібліотекаря, що «це не ваша справа, не ваша робота». Цей самий інструктор висловив таку думку, коли я влаштовував масовий вечір книги в районі: «Краще обробити 100—200 книг технічно, ніж влаштовувати вечори книги».

Тепер я призначений (20.V) завідуючим центральною партійною бібліотекою. Служу тут уже 2 місяці, але живий зв'язок з районом, з виробництвом, з дітьми підтримую.

Коли я працював у районі, я спостерігав таке явище. Коли діти не були піонерами, вони ще дещо читали з нашого дитячого відділу. Але як тільки втягнулись у піонерський рух, вони буквально перестали читати з того, що було на полиці дитячого відділу. Їх уже не могли задовольнити «Родник», «Задушевное слово», заяложені, пошарпані, сентиментальні і контрреволюційні книжки, які в минулому році були роздані колектором за відсутністю іншого матеріалу. Вони

шукали «Юного строителя», читали «Молодого рабочего» або ж нічого майже не читали. А жадоба до читання стала ще зростати. Я тоді ще зрозумів, що піонерам потрібна інша книжка, особливий сорт книжок, нових, різноманітних — і біографічних, і пригодницьких, і наукових, і політичних. Але, через відсутність постачання, книг нема. Тепер щодо найбільш кардинального питання, яке і викликало цей лист. Потрапивши в центральну партійну бібліотеку, я знайшов на її полицях масу книг, придатних для піонерів, але непотрібних у центральній партійній бібліотеці. Я знайшов дуже хорошу свіжу літературу для піонерів. Там і про дитячий рух, і про піонерський, і вірші, і пісні, і біографії, і т. ін. Маса книг про Леніна — спеціально для дітей і т. ін. Виникла думка: цю літературу зібрати і з дозволу Агітвідділу БК (Бакинського комітету.— *Ред.*) віддати в Мазутний район піонерам для організації піонерської бібліотеки, я говорю *віддати піонерам* в їх розпорядження і при сприянні їх виконкомів (старших і кращих дітей) створити *масову* піонерсько-бібліотечну творчу групу.

Яке велике значення це матиме для найближчого майбутнього в розумінні оновлення кадрів, коли діти-піонери будуть втягатися в цю роботу. Звичайно, буде інструтування бібліотекаря, і співробітництво, і керівництво. Але це повинно бути зроблено так, щоб почувався піонерський дух, піонерський побут. На екскурсіях мати з собою «книжкову сумку», і таку сумку дати кожній ланці. Хоч би по 2—3 книжки в кожній ланці. За віком, за розвитком.

І ось вибрана література віддана піонерам в кількості поки 500 екземплярів. Але в бібліотечному підвідділі зчинився галас. Які там піонерські бібліотеки: просто дитяча, не потрібно піонерських бібліотек. Вона відстрашує дітей і т. ін. і т. ін. (А з практики ми знаємо, що діти самі і організують дітей навколо себе). Віддайте нам ці книжки, і ми їх розподілимо між усіма бібліотеками і т. ін. А піонерська бібліотека буде організована в робітничому центрі і буде відкрита для всіх дітей. Вона матиме велике значення в розумінні організації навколо себе (залучення хорошою книжкою) не-піонерів, які втягнуться у комрух дітей. Тепер іде боротьба: чи повинні ми розпочати бібліотечне будівництво чи ні, чи потрібне воно чи ні і т. ін. Не знаю, що робиться в Москві, але відчуваю, що це — ідея велика, і її зараз слід розпочати здійснювати, поступово передаючи ідеологічне керівництво дитячими бібліотеками раді комуністичних дитячих груп. Я думаю, товаришу наш дорогий, що Ви не відмовите мені повідомити Вашу думку. Я думаю, що Ви не проти піонербіббудівництва, і я хотів би саме від Вас, дорогий товаришу Надіє Костянтинівно, одержати ґрунтовну відповідь. Головне, звичайно, у виховному значенні такого роду будівництва для дітей-піонерів. Можна ще ширше поставити питання: у зв'язку з таким будівництвом почне вироблятися метод підходу до класової революційної дитячої психології в роботі з книгою дитячою, а отже, і виробиться новий тип піонербібпрацівника. З'явиться бібліотекар — піонер бібліотечного будівництва.

Бібпрацівник *Л. М. Мочкін*

Цей лист порушує ряд надзвичайно важливих питань, які необхідно обговорити. Він так гаряче написаний, що зворушить дуже багатьох, змусить багатьох задуматись над питаннями, порушеними в ньому.

Перше. Бібліотека може сприяти виникненню піонеру руху. Це ми бачимо на досвіді, описаному в листі. З дитячого бібліотечного гуртка вийшла перша ланка піонерських загонів, які широко охопили дітвору робітничих кварталів Баку. Цей досвід не можна перетворити в правило, але той, хто зуміє його вміло повторити, зробить, звичайно, дуже важливу справу.

Але далі. Діти, які стали піонерами, майже зовсім перестали читати. Це вже зовсім погано. І на цей бік справи треба звернути комсомолові і самим піонерам найсерйознішу увагу. У книгах зібрано досвід всього людства, описано його досягнення, його сучасне і минуле. Книга є могутнім знаряддям праці; тепер до книги, до знання прагне вся наша країна, що піднімається до нового життя. Піонер, який не любить книгу, не читає,— це щось недоладне. Який же будівник з нього вийде? Там, де піонери тільки марширують і співають, а не читають,— там справа поставлена неправильно. Піонери — юні лєнінці — повинні бути друзями книги. Мало того, вони повинні навчитись користуватися громадською бібліотекою. Громадська бібліотека — колективна форма користування книгою. Капіталіст може купити собі будь-яку книгу; для робітника, селянина нема іншого доступу до книги, як через колективне користування нею, через громадську бібліотеку. Ленін трохи не півжиття провів у бібліотеках. У Пітері він щодня ходив у Публічну бібліотеку, в Лондоні — у Британський музей, у Франції — в Національну бібліотеку, у Швейцарії, де особливо добре поставлені безплатні громадські бібліотеки, він кожную бібліотеку широко використав для своєї роботи. І Володимир Ілліч турбувався про те, щоб і в Радянській Росії створити такі ж бібліотеки, зробити їх доступними народним масам. У лютому 1921 р. він написав спеціальну статтю, що стосується «до грамоти, до світла, до знання». Тоді мова [йшла] про необхідність створення єдиної бібліотечної сітки, яка «правильно обслуговувала б всю країну, всю (курсив мій.— Н. К.) масу робітників, солдатів, селян. Тоді народ в сто раз сильніше,

швидше, успішніше потягнеться до грамоти, до світла, до знання. Тоді справа освіти піде вперед семимильними кроками»¹. Той, хто говорить про те, що хоче бути вірний заповітам Леніна, повинен пам'ятати і про цей заповіт Леніна, і насамперед повинні пам'ятати про це піонери. Кожний піонер повинен бути не тільки другом книги, він повинен бути другом бібліотеки. Піонери повинні брати участь у Днях книги, у гуртках друзів бібліотеки, повинні вербувати читачів для бібліотеки, будити в усіх дітей інтерес до книги, любов до неї. Вони повинні робити все, щоб дати можливість кожній дитині читати книги.

Але ця вимога до піонерів покладає на нас, дорослих, не менш серйозний обов'язок. Треба працювати над дитячою книгою. Автор листа думає, що піонери тому кидають читати, що в них розвивається підвищена вимога до книги. Це не цілком вірно. Зменшення потягу до читання пояснюється значною мірою тим, що дітей на перших порах занадто захоплює барвистість піонерського життя, а також тому, що самостійному читанню поки що в піонерзагонах приділяється надто мало уваги. Цього не можна замовчувати, це легко виправити.

Але певна і навіть значна частка правди в словах товариша, який пише, що сучасну дитину — особливо піонера — не задовольняє стара дитяча книга, є. Те, що видано піонерами (тобто піонерською організацією.— *Ред.*), — вже дещо, але не все однакової цінності, не все однаково добре. Над дитячою книжкою треба ще і ще працювати, працювати, спостерігаючи за дітьми, працювати разом з ними. Ні на хвилину не можна забувати про невідкладність цього завдання.

Далі. Чи потрібно створювати окремі піонерські бібліотеки, передавати піонерам дитячі бібліотеки і взагалі всю дитячу бібліотечну справу?

Думаю, що ні. Обслуговувати треба всіх дітей. Через бібліотеку діти можуть прийти в ряди піонерів, цей шлях не треба закривати. Але важливо, щоб при дитячих бібліотеках були піонерські гуртки друзів книги, друзів бібліотеки, щоб піонери вважали своєю справою поста-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 105.

новку роботи в дитячих бібліотеках, які обслуговують всю дітвору.

Піонерські бібліотеки повинні бути винятком, а не правилом. Якщо, звичайно, в даній місцевості нема дитячої бібліотеки і її не можна створити, то можна створити і піонерську бібліотеку, але з тим, щоб вона не була замкнутою, була доступна всім дітям даного району і увійшла в загальну бібліотечну сітку.

Працювати над створенням дитячої бібліотечної сітки необхідно, потрібна ціла сітка опорних пунктів для дитячих пересувок; над цією справою повинні попрацювати піонери, але це повинна бути саме загальна, єдина сітка.

1926 р.

ПІОНЕРСЬКА ДИСЦИПЛІНА

Навколо ще багато непорядку.

Раніш надіялись на господа бога, надіялись, що він дасть людям щастя. Тепер навіть діти знають, що надії на бога погано справджуються, що треба добиватися світлого життя «своєю власною рукою», об'єднуючись, організуючись, перебудовуючи життя по-новому.

Щоб добитись поставленої мети, треба діяти дружно, спільно. Іноді й не хочеться що-небудь робити, а доводиться — не можна діяти нарізно.

Що треба діяти дружно, заодно,— це всі діти розуміють. І коли трапляється, що той чи інший піонер не підкоряється загальним рішенням, тоді й діти, і вожакий сердяться, читають йому догани, а буває — виключають із загону.

Виходить, дисципліна в загоні примусова, піонер підкоряється постановам через страх бути виключеним. Чи правильно це?

У своїй брошурці «Великий почин» Володимир Ілліч писав про те, що при капіталізмі люди працюють тільки заради вигоди, при капіталізмі панує примусова дисципліна, а при комунізмі примусової дисципліни не буде, буде дисципліна добровільна. Володимир Ілліч дуже хвалив суботники тому, що суботники були прикладом добровільної дисципліни. Кінчається робота в суботу, можна б відпочити, а люди замість відпочинку дружно

Тимчасово добивається поправленою цією, над здійсненням
дружини, союзна Дружині рах і не хотіли всю ніч
делати, а приєдналися, менш здійснювати враз
Тимчасово здійснювати Дружини, за одні - це все рідні
милосердя і кожда спугавила, тим 707 тим кожді
покази не подимувалися обиди рідніми, /о/
и саме рідні, и востанній сердити, змилу
сму востанній, а, двали, нехотіли і в отримати
Востанній - дисципліна в отримати примудити, а,
покази подимувалися посл. обов'язки, и востанній
близь нехотіли востанній. Правильно ли це?

В своїй брошурі «Великі питання» Владимир Іванов
писав, і тим, що при капитализме люди працюють
тільки и за вигоди, при капитализме зарплату при
мудити дисципліна, при потім кожді.
{ нехотіти и примудити дисципліна и буди,
буди дисципліна добровільна. Владимир Іванов
один востанній суботніми поведи, тим суботніми
були примудити добровільної дисципліна Котиса,
рабита в суботу, поведи-були отримати, а поведи
востанній отримати Дружини беруть за востанній
тим самим рідні, сподіваючись рідні
Іванов и не заставляють рабита, а тим и
рабитами, поведи и востанній, как востанній

Частина першої сторінки рукопису Н. К. Крупської
«Піонерська дисципліна». 1927 р.

беруться за виконання часто найважчої, найнуднішої роботи. Ніхто їх не змушував працювати, а йшли і працювали тому, що розуміли, як важливо було в той час справитися з розрухою.

Піонерський загін — це дитяча організація, яка хоче довести справу Ілліча до кінця. Ось чому піонерам важливо виховувати в своїх рядах не примусову, а добровільну дисципліну.

Як це зробити? Звідки береться добровільна дисципліна? З ясного усвідомлення, що саме так, а не інакше треба зробити.

У хлопчика захворіла мати. Їй треба дістати ліки. За ліками треба йти 10 верстов. Надворі ніч. Хлопчик любить матір. Його ніхто не посилає за ліками. Але він бере рецепт, і один, вночі, не відпочиваючи ні хвилини, йде через ліс, щоб дістати матері ліки. Хто змушує його так діяти? Любов до матері і усвідомлення того, що ліки врятують матір. Ось і піонерам треба ясно усвідомлювати, що і для чого вони роблять. Тоді й серед них буде зміцнюватись добровільна дисципліна.

У майстерні або клубі працюють тільки старші піонери. Молодших дітей до верстата не допускають. Вони порозтягали пилки, розлили клей. Їх лають: «Які ви піонери? Вас треба виключити з загону, хулігани!» Чи правильно це? Ні. Те, що трапилось, показує, що неправильно була поставлена справа, що треба було і молодших залучити до роботи,—дати їм варити клей, виконувати роботу, яка не вимагає великої сили, і т. п. Тоді діти не розливали б клей, не розтягали б пилки, не хуліганили б. Адже винуваті не стільки молодші, що нахуліганили, скільки старші, які не подбали про них. А якби зацікавити дітей, у них розвинулася б внутрішня дисципліна, вони не заважали б спільній роботі, а брали б у ній участь.

Таких прикладів немало. Ви знайдете їх самі досить.

ЗА БАРВИСТИТЬ І ЗГУРТОВАНІСТЬ

(ПРОМОВА НА V ВСЕСОЮЗНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ ВЛКСМ)

Останнім часом піонеррух набуває особливо важливого значення у зв'язку з тим, що на молодь починають впливати всілякі інші організації, які не оформились, які не становлять собою якої-небудь партії, але які проявляються у формі сектантства, релігійного руху і т. д. Придивляючись у політосвітній роботі до того, що тепер робиться на селі, бачиш, що зростає цей сектантський рух надзвичайно і він вдається тепер до методів, значно тонших, ніж за минулих часів. Постійно доводиться натрапляти на такі випадки, що колишні черниці влаштовують сільгоспгуртки і навіть одержують премії, що в церкву запрошують співаків з Москви.

Одним словом, все спрямоване на те, щоб вплинути на молодь, вплинути на жінок, на кустарів, на селянство в тому напрямі, щоб певним чином зробити, з одного боку, життя яскравішим, а з другого боку, щоб зв'язати ці релігійні течії з практичним життям. Звичайно, ці прийоми, які тепер застосовує і православне духовенство, яке раніш ніколи до таких прийомів не вдавалось, і в значній мірі всякі інші релігійні секти, змушують і політосвітників боротися з ними більш витонченими способами. Я думаю, що зростання ось цих впливів на селі змушує комсомол особливо насторожитись і зрозуміти, що коли ми хочемо полегшити вступ у комсомол широких мас молоді, коли ми хочемо тримати молодь під впливом комсомолу і партії, ми повинні потурбуватися про те, щоб піонерробота була поставлена з достатньою серйозністю. Необхідно зробити цю роботу якомога барвистішою. Я тут заслухала промови това-

ришів, що виступали переді мною, і вони, говорячи про ранки і дитячі театри і т. п., явно нащупали саме ось цю вимогу, яка яскраво тепер проявляється: прикрасити якимось життям, зробити його яскравішим. Але я б сказала, що ранки і театри навряд чи це те, що слід. Не можна, щоб справа була поставлена так, що загальні збори будуть нудні, шаблонні, даватимуть дітям дуже мало і тільки час від часу влаштовуватимуться театральні вистави або ранки, тобто розваги. Мені здається, що й повсякденну роботу треба обставляти так, щоб вона була досить яскрава. Треба проводити збори так, щоб у ці збори входили і спів, і розповіді, щоб усе це було обставлено досить яскраво, так, щоб не приваблювало і захоплювало дітей. Все це, звичайно, становить велику трудність, тому що тут потрібно обдумати всі форми і постаратися з усіх цих форм вигнати всякий бюрократизм, всяку сухість, всякий чисто формальний підхід.

Треба сказати, що бюрократизм мимоволі накладає певний відбиток на нашу повсякденну діяльність. В цій повсякденній діяльності дуже часто можна спостерігати занадто багато формалізму. Якщо доросла людина вміє цей формалізм стерпіти, перебороти його, то, звичайно, такий формалізм при роботі з дітьми є справжньою згубою для справи, і тому треба добре подумати, як ведеться робота загонів, і необхідно всю цю роботу наповнити певними елементами барвистості. Наприклад, питання про розповіді, питання про конкретні розповіді з часів громадянської війни, з часів революції. Звичайно, це дітей може захопити, але все питання в тому, як це розповісти. І ось коли переглядаєш дитячу літературу, яка повинна вожатим дати матеріал для того, щоб у конкретних образах передати дітям все пережите за ці роки і за це десятиріччя,— коли переглядаєш цю літературу, бачиш, що вона дає дуже мало вожатому і не дає тих конкретних форм, які могли б усе це зробити близьким і зрозумілим для дітей, і тільки в окремих випадках розповіді про громадянську війну, про революційну боротьбу набувають досить барвистого характеру, а часто-густо вони в багатьох «розповідачів» перетворюються в дуже формальні оповідання. Це питання про барвистість.

Потім інше питання — це питання про активність дітей. Мені здається, що дуже часто буває так, що надто

мало простору відводиться самодіяльності дітей. Висувається актив, і на невеликому активі тільки й їдуть, не знаходиться таких робіт і занять, які всіх би дітей поголовно залучали і кожній дитині, кожному підліткові давали б діло, за яке він був би відповідальний і на якому він міг би розгорнути свої сили. Мені здається, що надто багато ще в нас шаблону і в іграх, які проводяться дітьми, і в заняттях. Звичайно, є винятки. Є дуже цікаво поставлені окремі галузі роботи, але мені здається, що тут потрібно більш методично продумати всю роботу і подивитись, як її організувати так, щоб можна було кожній дитині розгорнутися на цій роботі. Тоді така робота її, звичайно, захопить. Тут важливий не формальний підхід, а саме той інтерес, який повинен пробуджуватись у дітей. Звичайно, в окремих випадках доводиться спостерігати таке: піонерський клуб хоч і є, а діти все ж у ланках тиняються і не знають, що їм робити. Коли хто-небудь приходить, вони що-небудь заспівають, виступлять, вони випускають стінну газету, але все це не така робота, яка повсякденно захоплювала б дітей і давала б їм можливість розгорнутись.

Тепер про актив. Питання про метод організації цього активу. Особа вожатого має дуже велике значення. Ми всі знаємо, як багато окремий талановитий хлопець або дівчина може зробити. Але треба сказати, що один у полі не воїн, і необхідно йому добирати з дітей найактивніших, найсвідоміших чи що, дітей, яких він міг би зробити своїми помічниками. Але це треба робити з великою обережністю, так, щоб цих дітей ні в якому разі не протипоставляти іншим дітям, а то вийде невеликий актив, який буде задоволений, а діти в усій своїй масі задоволені не будуть. Щодо цього ми маємо перед очима приклад буржуазного шкільного руху в дитячому самоврядуванні. Ми бачили, що ще в 1905 р. створювалось шкільне самоврядування, але воно цілком і повністю виїжджало на дуже невеликому активі, і дуже швидко цей рух розвалився. Він розвалився саме тому, що задовольняти дітей у масі своїй не міг, а захоплював тільки порівняно невеликий актив.

Звичайно, тут були причини політичного характеру, але була й ця. Необхідно звернути увагу на те, щоб актив ні в якому разі не протиставлявся масі.

Потім я хотіла спинитися ще на тому питанні, на якому я завжди спиняюсь,— це на питанні взаємодопомоги серед дітей. Мені довелося недавно розмовляти з одним учителем. Мене зацікавило питання, чи знає вчитель всіх дітей, які працюють у нього в класі; якщо в нього в класі сорок чоловік — Маша, Федя, Коля і т. д.,— то чи знає він, в яких умовах ці Маші, Феді, Колі живуть, чи знає він, що в них дома робиться, або вчитель знає тільки те, що батько й мати цього хлопчика чи дівчинки робітники, кустарі і т. д. Таке знання про батьків зовсім недостатнє, тому що робітники в різних виробництвах різні. В одних виробництвах бувають зайняті жінки, в інших — їх майже нема. Є галузі праці, де робітники дуже натомлюються, приходять додому такі втомлені, що їм не до дітей. Дуже важливо з'ясувати, який це робітник — свідомий чи несвідомий, чи є дома газети і т. д. Тільки тоді, коли узнаєш всю конкретну обстановку, тільки тоді можна врахувати, що дитина, підліток може зробити і як можна спиратися на сім'ю, щоб сім'я працювала в тому ж напрямі, в якому працює і школа. Я думаю, що це має ще далеко більше значення щодо піонерруху, де необхідно, щоб вожатий знав кожну дитину свого загону. В загоні п'ятдесят чоловік. Знати обстановку, в якій живе кожна з цих п'ятдесяти дітей, він може дуже добре безпосередньо від самих дітей і їх товаришів. Таким чином, коли він знатиме, як хто з дітей живе, за яких умов вона розвивається, як вона підготовлена, то йому значно легше буде підходити до кожного з дітей більш вміло і враховувати індивідуальність кожної дитини, окремого підлітка. Він знатиме, яке завдання їй можна дати, як можна її в колективі зробити активним членом цього колективу. У нас був великий забобон у шкільній роботі, і, на мою думку, є він також у піонеррусі: ми дуже багато говорили про колектив, але ми дуже часто протиставляли цей колектив індивідуальному вивченню дитини, індивідуальному підходу до дитини і підлітка. Це велика помилка. Ми бачимо, що в школі часто учитель говорить про колектив, про необхідність колективної роботи і т. д., але він не вміє допомогти дітям організувати свій колектив. Щоб організувати колектив, треба знати, що кожна дитина може зробити, котра з них сильніша; одна вміє добре

розповідати, інша — малювати і т. д., і треба їх навчити так розподіляти між собою роботу, щоб вийшла дійсно колективна робота. Колективно — це зовсім не означає одноманітно працювати. Про це часто доводиться говорити з учителями, і я думаю, що в цьому відношенні та сама проблема стоїть і перед піонеррухом: для того щоб поглибити роботу — а тепер всі згодні з тим, що треба знайти форми, які значно більш поглиблювали б роботу, — треба вивчати дітей, вивчати підлітків і їх певним чином організувати. Коли створювались ланки, про що ми тоді говорили? Ми говорили про те, що значно легше невеликий колектив організувати, ніж зразу організувати великий. Маленький колектив з десяти чоловік значно простіше організується. Спираючись на такі невеликі колективи, можна згуртувати і весь колектив, весь загін. Мені здається, що ця проблема стоїть і перед піонеррухом.

Підбиваю підсумки: я гадаю, що все життя піонерзагону повинне бути барвистішим, що не треба вдаватися для цього до особливих театральних постановок, до особливих вечірок і т. д., а важливо повсякденне життя зробити значно яскравішим і цікавішим. Це з одного боку. З другого боку, важливо звернути більше уваги на згуртованість дітей, на вивчення тієї обстановки, в якій діти живуть, і треба якнайглибше продумати організацію дитячих колективів, як ланок, так і всього загону в цілому. Певна річ, це надзвичайно нелегке завдання, і тут необхідна допомога школи. Недавно, виступаючи на зборах працівників освіти, я говорила саме про те, що працівники освіти не повинні забувати про те, що піонеррух — це такий рух, який має величезне значення і для розвитку всієї шкільної справи, і що на обов'язку кожного вчителя лежить поділитися своїм досвідом з вожатим, висловити вожатому всі свої міркування, всі свої спостереження над дітьми, — одним словом, завдання вчителя — допомогти вожатому налагодити якомога глибше, якомога доцільніше свою роботу. Але, звичайно, не тільки одні вчителі повинні допомагати піонерруху. Зараз ми спостерігаємо, наприклад, на селі цілий ряд організацій, і кожна організація повинна ясно усвідомлювати всю важливість піонерруху і допомагати цьому піонеррухові. Звичайно, повинні і партійний

і комсомольський осередки в цілому допомагати цьому рухові, тому що, коли ми не створимо широкого піонерруху, який достатньо зацікавлює, захоплює дітей, згодом цій молоді буде значно важче жити і важче буде вступити в комсомол: найбільше впливають ті враження, які переживаються в дитинстві, і ці враження треба організувати. Звичайно, тут перед комсомолом дуже велике завдання, яке з одного маху не розв'яжеш. Тут і питання гри, і питання розповіді, і питання колективної суспільно-організованої роботи — одним словом, надзвичайно велика робота. Наркомосу треба в цій справі вам всіляко допомагати. Наприклад, не можна, звичайно, звалювати на комсомол видання дитячої літератури, а в цьому відношенні у нас дуже неблагополучно. Наприклад, створення всякого роду ігор — тут, звичайно, як само повинен прийти на допомогу Наркомос. Те саме і в створенні книжок, підходящих для переказу. Одним словом, є цілий ряд таких завдань, які треба проробити нам на допомогу комсомолові, тому що самому комсомолові розв'язати ці проблеми надзвичайно важко.

Я думаю, що розмови про кризу, яку переживає піонеррух, почасти перебільшені, тому що з тих листів, які одержуєш від піонерів, дізнаєшся побічно про піонеррух, — це дає картину того впливу, який, наприклад, піонеррух має на селі. Мені недавно якось одна селянка писала: «У мене синочок другий рік піонер. Він говорить: «Мамо, зніми ікони, бога нема». І це стає звичайним явищем. Це не єдиний випадок. Це часто-густо повторюється. І далі селянка описує, як під впливом сина вона зняла ікони, що в селі після цього говорили і т. д.

Ряд таких випадків показує, що в багатьох місцях піонеррух дійсно справляє дуже великий вплив на підрастаюче покоління, але треба ще більше зміцнювати цей вплив, старатись ще більше організувати підрастаючих дітей.

ПІОНЕРРУХ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Ми не раз говорили про те, що школа і піонеррух прагнуть до однієї й тієї ж мети — виховати з дитини борця і будівника нового ладу. Але, в той час як у школі центр ваги лягає на навчання, у піонеррусі цей центр переноситься на виховання. Навчання і виховання тісно зв'язані одне з одним, доповнюють одне одного, переплітаються одне з одним, але все ж це дві різні проблеми. У піонеррусі головне завдання — завдання виховання. Мета піонерруху — виховати нову молодь, яка довела б справу будівництва соціалізму, комунізму до кінця. Будувати соціалізм не означає тільки підвищувати продуктивність праці, підіймати господарство. Високорозвинуте громадське господарство лише база, лише основа, яка забезпечує можливість загального добробуту. А суть будівництва соціалізму полягає в новій організації всієї суспільної тканини, в новому суспільному укладі, в нових відносинах між людьми. Ми хочемо будувати не тільки сите життя, але й життя світле.

Якщо доросле населення треба перевиховати в дусі соціалізму, то молоде покоління тим більше треба виховувати в цьому дусі. Що ж це за виховання в дусі соціалізму? Володимир Ілліч розшифрував цей новий дух в дуже простих словах. Він говорив на безпартійній конференції робітників і червоноармійців: «Раніше говорили: «Кожний за себе, а бог за всіх», — і скільки зла від цього вийшло. Тепер ми говоримо: «Один за всіх, всі за одного».

В цих словах, хоч вони говорились і не в зв'язку з пи-

таннями виховання, по-моєму, вже дається ясна настанова всієї виховної проблеми нашого часу. Треба з дітей виховувати колективістів. Як це зробити? Тут постає серйозна педагогічна проблема.

Буржуазія виховує по-різному дітей трудящих і дітей поміщиків та капіталістів. З перших вона старається виховати слухняних рабів, з других — ватажків. Маючи справу з дітьми трудящих, вона старається затерти індивідуальність, не дає розвинути особистості дитини, всі методи виховання спрямовані на те, щоб знеособити дітей, зробити їх пасивними, а дітей, щодо яких це не вдається, висунути, протипоставити іншим, перетворити їх у вірних слуг буржуазії. Щодо дітей пануючих класів застосовуються інші методи виховання. З них буржуазія старається виробити індивідуалістів, які протиставлять себе масі, колективу, вміють владарювати над масою.

Радянське виховання спрямоване на те, щоб у кожної дитини розвинути всі її здібності, піднести її активність, її свідомість, всебічно розвинути її особистість, її індивідуальність. Тому методи виховання у нас інші, ніж методи виховання в буржуазній народній школі. Але наші методи виховання докорінно відрізняються і від методів виховання дітей буржуазії. Буржуазія прагне виховати з своїх дітей індивідуалістів, які своє «я» ставлять над усе, які протиставлять себе масі. Ми стараємось виховати з наших дітей всебічно розвинених, сильних тілом і свідомістю дітей, але не індивідуалістів, а колективістів, які не протиставлять себе колективу, а становлять його силу, підносять значення колективу на новий ступінь. Комуністичне виховання користується іншими методами. Ми вважаємо, що лише в колективі особистість дитини може найбільш повно і всебічно розвинути. Колектив не поглинає особистості дитини, а впливає на якість виховання, на його зміст.

Піонеррух може багато дати в цьому відношенні. По якому шляху треба йти йому в справі виховної роботи? Насамперед треба дати піонеру-школяру можливість спільних переживань. Дитина, яка живе одна в сім'ї і яку дбайлива мати старанно оберігає від «шкідливих впливів» інших дітей, не стане колективістом.

Увага піонерзагонів повинна бути звернута насампе-

ред на те, щоб участь піонера в роботі загону давала йому ряд спільних переживань з іншими дітьми. Це не означає, що дітей треба «розважати», влаштовувати для них піонерські спектаклі і ранки. Справа не в святах, а в тому, щоб усе повсякденне життя піонерського загону було досить яскраве й емоціональне. А то, буває, збираються збори, довго не приходять вожатий, тиняються без діла, на загоні розглядають всім набридлі питання про куріння, про дисципліну, учать піонерську політграмоту... Такий загін неминуче розпадається.

Вміти налагодити якнайкраще спільні співи, ігри, яскравіші і глибші за змістом, налагодити спільне цікаве читання та ін. має велике значення — все це зближує дітей, згуртовує їх, а спільно пережита яка-небудь велика радість або горе ще більше робить їх близькими одне до одного. Тут важливо якнайменше формальностей, якнайбільше змісту. Важливе питання про те, які ігри будуть проводитись, бо ігри не однакові — є ігри, які якраз заважають розвиткові колективістичних інстинктів, не згуртовують, а роз'єднують дітей; важливо, які книги будуть читати діти — індивідуалістичний мотлох чи дійсно цінні речі.

Другий елемент згуртовування — це близьке знайомство одного з одним, з домашньою і шкільною обстановкою товаришів, допомога їм. Більш знаючий повинен допомогти готувати уроки менш знаючому, ситий повинен поділитися з голодним, завантаженому домашньою роботою товаришеві повинні прийти на допомогу товариші, поділивши його працю, — широко поставлена товариська взаємодопомога всередині ланки, всередині загону.

Третє — цікаве спільне навчання, спільне читання, екскурсії, стінгазети, спільно видані збірники, щоденники і т. д. і т. д. Тут особливо важливо, щоб не було поділу на актив, який усе робить, страшенно перевантажений, і на пасив, який ні до чого не допускають. Проблема спільної роботи, правильного поділу праці, рівномірного навантаження, поєднання індивідуального інтересу дітей з спільними цілями, які ставить собі робочий колектив, — все це треба розв'язати.

Четверте — та сама проблема щодо праці, поєднання вмілої індивідуальної праці з колективною працею, ви-

роблення навичок індивідуальної і колективної праці, правильна координація праці, облік зробленого, взаємний контроль; кооперування — співробітництво в усіх галузях господарського життя.

П'яте — внутрішня, добровільна дисципліна. «Великий почин» — стаття Леніна про комуністичні суботники, де він протипоставляє примусовій дисципліні капіталістичного ладу добровільну, свідому соціалістичну дисципліну, — дає відповідь на питання про те, як підходити до питання про дисципліну і покарання в школі та піонерзагоні.

І нарешті останнє — громадська робота, застосування набутих знань і навичок у колективній роботі на загальну користь. Питання про вибір громадської роботи. Добровільність і свідомість цього вибору, колективне розв'язання, колективне планування, врахування можливостей і сил. Велика частина промови Володимира Ілліча на III з'їзді комсомолу присвячена питанню про громадську роботу, про колективну суспільно корисну працю.

До цього ж питання тісно примикає питання про допомогу в справі колективного виховання і самовиховання дітей з боку дорослих робітників і робітниць; сюди ж примикає і питання про взаємовідносини школи і піонерруху.

У намічених вище питаннях полягає ряд проблем надзвичайного значення. Над ними треба попрацювати і безпосередньо керівникам піонерруху і педагогам.

ПІОНЕРРУХ І ШКОЛА

(ДОПОВІДЬ НА ЕКСКУРСІЇ-КОНФЕРЕНЦІЇ ПІОНЕРПРАЦІВНИКІВ)

У піонеррусі завжди потрібно на перший план висувати мету піонерруху. Діти не знають добре мети руху. У нас рідко які збори піонерів проходять без того, щоб не виступали піонери і не говорили, що справу робітничого класу ми доведемо до кінця. Навіть у школі, коли приходиш поговорити з дітьми, звичайно піонери подають записки: «Справу Ілліча доведемо до кінця». Нібито мета ясна: діти організуються для того, щоб продовжувати справу, розпочату робітничим класом, продовжувати будувати соціалізм, це кожний піонер скаже, але насправді у дітей часто нема уявлення про те, що це значить — «справу робітничого класу довести до кінця». У них більше палкого почуття, ніж розуміння того, в чому тут справа. Притому почуття, я б сказала, не досить глибокого. А тим часом діти одинадцяти-шістнадцяти років не такі вже малюки, щоб деяких речей не зрозуміти. Подивіться, як за старого часу росли і формувалися революціонери. Звичайно це бувало так: в дитинстві, в молодості людина побачить який-небудь факт, який глибоко обурить її, побачить яке-небудь знущення над робітником, побачить, як генерал чинить розправу над солдатами, побачить, як грабують селян, — і цей факт на неї певним чином вплине. У тих, хто бачив розправи з повсталими селянами, у тих, хто бачив громадянську війну, є яскраві спогади і сильні переживання — вони переживали бачене всім своїм еством.

Ось у Толстого є таке оповідання — «Після балу». Описується там, як юнак залицявся до дівчини, із старим генералом, її батьком, танцював мазурку на балу,

а вранці вийшов і побачив, як солдата проганяють крізь стрій і цим биттям командує генерал, з яким він танцював мазурку. І в нього зразу з'явилась ненависть до генерала і зникло все ніжне почуття до його дочки. Неподобство цієї картини надто вразило його. Це приклад з галузі художньої. Кожний революціонер, коли згадує своє життя, згадує і ті факти, які його в дитинстві схвилювали і спонукали боротися за робітничу справу. Часто людина забуває про те, чого вона зазнала колись, але саме це переживання в свій час дало напрям її думкам і почуттям. Наші діти живуть в умовах, коли такого неподобства, як раніш, вони не бачать. Вони не бачать, щоб солдатів пропускали крізь стрій, вони не бачать експлуатації, розправи капіталістів з робітниками і т. д., але не можна сказати, що в нас усе благополучно.

Володимир Ілліч колись писав: «Старе у нас перевернуто, але не зжито»,— і справді, коли ми подивимось, то побачимо, що пережитків старого ще дуже багато. Звичайно з кожного листа, який одержуєш з села, бачиш, що на селі, з одного боку, пробиваються могутні паростки нового життя: зростають організації, об'єднуються жінки, зміцнюється новий побут, але поряд ще багато старого, незжитого, багато такого, з чим потрібно боротись. Наприклад, пише селянка, розповідає про свою велику організаційну діяльність. Малописьменна, але в той же час вона пише надзвичайно яскраво, як вона організувала жінок, як спочатку вони не ходили на збори, як вона дістала книжки і ходила з хати в хату читати, як зацікавились селянки і почали збиратися разом працювати і слухати її читання, як вона зорганізувала їх по десятках і, коли було призначено збори, прийшли геть усі. Ось паростки нового життя. Ніколи в старому житті такої організаційної, великої організаційної роботи не було. А поряд та ж селянка розповідає, як чоловіки б'ють своїх жінок і як баби її посиляють умовляти чоловіків, що не можна за Радянської влади бити жінок. На її умовляння чоловіки відповідають: «Де це ви вичитали?»

Весь час доводиться згадувати слова Ілліча: «Перевернуто старе, але не зжито». Зжити старе можна тільки тією діяльністю, яка йде з низів. Хоч би які хороші постанови приймали в центрі, але, коли в низах не відбу-

вається велика організаційна робота, ми довго будемо борсатися в таких фактах, які являють собою пережитки старого. Що необхідно піонерам? Необхідно, щоб вони вміли ось це нове від старого відрізнати, щоб вони вміли побачити, що пережиток старого, а що нове, тому що часто піонери говорять, що справу робітничого класу доведуть до кінця, а в чому справа — вони не розуміють, а ми не навчилися ще ясно їм це розповісти. Коли подивимось книжки, які написано для піонерів, то побачимо, що вони не зовсім так написані, як треба. Ми там надто багато говоримо великих, гучних слів. Для дорослої людини під цими великими словами розуміється щось ясне, пережите, а дітям одинадцяти-дванадцяти років, яким було тоді років два-три, коли відбувалася громадянська війна і революція, дітям, які знають все це тільки з розповідей, нам треба вміти роз'яснити не великими словами, а в яскравих образах. Ми до цієї справи повинні залучити робітників і робітниць, які самі вели цю роботу.

Я не знаю, чи є звичай у наших піонерклубах приводити в ці клуби старих працівників-борців, щоб вони розповідали про минуле. Старі працівники у своїх сім'ях говорять про це, діти їх слухають, а в клубах і на зборах часто цього не буває. У книжках ми часто все описуємо урочисто і дуже далеко від життя. Наші піонери, коли ми їх описуємо, стають у книжках надто добродесними, і навіть, коли пустують, то в невеликій дозі, потроху, і дуже швидко виправляються. Мені прислали недавно книжку «Змичка на ділі» — про те, як піонери ідуть в табір і що там роблять. Там описується, як піонери приїхали туди, як зразу помітили всі недоліки, помітили, що для дітей нема майданчика, розчистили там якийсь сарай, влаштували піонермайданчик і т. д. — одним словом, облагодіяли населення. Я недавно говорила піонерам: «Надто вже ви, діти, хизуетесь, коли ви їдете на село, хочете обов'язково його облагодіяти: або поставити на селі спектакль, або влаштувати лекцію і т. д.». Адже в нас бувають нерідко випадки, коли піонери роблять доповіді про багатопілля. Мені довелося недавно чути про школу селянської молоді: «Ми ведемо агрономічну пропаганду, ми вісімнадцять сіл об'їхали». Виявляється, двоє дітей об'їжджали села і робили доповіді, а Ілліч і дорослим комуністам говорив, що в господар-

ському відношенні вони повинні більше у селян учитись, ніж їх учити. Товаришеві, який написав «Змичка на ділі», я написала, що його книжка непогана, але, можливо, краще б діти самі написали, як вони їхали в табір, чи всіх відпустили батьки, і коли відпустили, то які напущення давали. Тут з'ясовується, яке ставлення до сім'ї у дітей, як діти бувають зайняті дома і як у цьому відношенні допомагають піонери товаришам. Потім описали б поїздку: думали, приїдуть у хороше приміщення, а насправді все зовсім невлаштоване, довелось пристосовуватись. А в книжках діти — якісь паничі, невідомо, хто має посуд, хто має підлогу, хто все організовує — прийшли, побачили і перемогли. Тому в дітей створюється великий форс. Вони можуть поїхати на село, зробити доповідь, а працювати — не їх справа. Так і щодо цілей піонерруху. Вони думають, що коли напишуть «справу Ілліча доведемо до кінця», то тут усе й готове, а як, яким шляхом іти і як розрізнити в навколишньому житті, що погане, а що добре, часто діти уявлення не мають. Для багатьох дітей цей лозунг — «Справу робітничого класу доведемо до кінця» — тільки красивий лозунг, а як це зробити, у дітей уявлення нема. Це одна сторона справи. Мені здається, одне з завдань піонерруху — дати дітям в образній формі ясне уявлення того, за що робітничий клас боровся, і дати це уявлення не за сухим підручником політграмоти, а рядом бесід з тими, хто боровся за цю справу, з більш близького знайомства з тим, як це відбувалося. Коли діти навчаються вдивлятися в навколишнє життя і розрізнити, що погане, що добре, то вони навчаються і глибше розуміти це. Я спинюсь на одному такому факті.

Діти в нас завжди говорять про інтернаціональність — тут вони, здається, підковані, — співчують китайцям, і все таке інше. А ось коли справа стосується дітей нацменшостей, тут у піонерів часто з язика зіскакує слово «жид», і коли хлопчик — єврей, то його навіть і цькують, що буває досить часто. Інтернаціонал, за їх уявленням, — це щось далеке, що мало стосується навколишнього життя, а в навколишньому житті на чуваша, єврея, мордвина діти дивляться часто звисока і зовсім забувають те, що треба уважно підходити до тієї нації, яка була пригноблена. А як багато чого діти тепер не

увяляють собі! Наприклад, багато хто поняття не має про гноблення національностей, яке було в царській Росії.

У нас в Наркомосі ми шефствуємо над однією сусідньою фабрикою і для дітей цієї фабрики ставили якомсь кіно. Зайшла я на спектакль з т. Кравченко. Показували в кіно єврейський погром, а діти ніколи про погром не чули. В кіно йде погром, євреїв б'ють, пір'я летить і т. д., а діти почали сміятись — не тому, що вони жорстокосерді, а тому, що вони не чули, що таке єврейський погром, їх зацікавила просто бійка. Тоді т. Кравченко взяла слово і роз'яснила, що там був показаний погром, розповіла, як царський уряд організовував ці погроми. Коли вона розповіла це, діти зовсім по-іншому дивились на кіно і аплодували т. Кравченко. Тепер, коли вони побачать антисемітську вихватку, то згадають, що вона їм говорила.

Нам потрібно при роботі з піонерами великі слова робити якомога зрозумілишими для дітей, пов'язувати їх з певними живими образами, інакше це будуть тільки гучні фрази, діти будуть хизуватися, а не вести роботу насправді, як це необхідно. Це щодо мети. Тепер щодо організації.

Звичайно, один у полі не воїн: коли хочеш що-небудь зробити, то треба зорганізуватись. У чому полягає організація? Ви на мене тільки не ображайтесь, коли я почну бурчати на піонерів; це не в докір піонерам говориться, а просто хочеться, щоб у нас піонеррух «на ять» був поставлений. Може бути, я іноді згущую фарби, але ви мене поправите в дебатах. Я хочу сказати про організацію. Звичайно, всі ми тепер знаємо, яке величезне значення має організація. Приїдеш на село — що перше впадає в око, чим нове село відрізняється від старого? В старому селі ніяких організацій не було, а зараз чого тільки там нема. Партосередок не завжди є, але комсомол — завжди; піонери в усякому селі є, є кооперація — споживча, сільськогосподарська і т. д. і т. п. Є організації і ТГН (Товариство «Геть неписьменність». — *Ред.*) і «Друг дітей». Організацій багато на селі, і там виникає думка, що треба працювати спільними силами, і піонерчики цим духом дишуть. Але мало того, щоб вступити в організацію, треба, щоб ця організація правильно пра-

цювала. Придивишся іноді до організації піонерруху і бачиш, що дуже перевантажені діти всякими зборами, всякою зовнішньою, формальною стороною справи. Я хочу розповісти вам про одну суперечку Маркса і Лассалю. Лассалю здавалось, що найважливіше — щоб уряд влаштовував усе для робітників, асигнував суми на допомогу і т. ін. Маркс сперечався з Лассалем і говорив, що серйозної допомоги від буржуазного уряду чекати не можна і справа не в допомозі, а в самопомозі робітників, в розвитку робітничого руху. Тов. Ленін, який був учнем Маркса, теж надавав величезного значення цій самодіяльності мас. Про кооперацію він пише, що тільки та кооперація має значення, де дійсні маси беруть у ній дійсну участь. Ця суперечка Маркса з Лассалем стосується і піонерруху — у нас буває так, що ми недооцінюємо в нашому піонерусі цієї самодіяльності. Діти більше звертають уваги на дисципліну і на те, що повинні струнками рядами йти. Все це дуже добре, але треба, щоб кожний піонер дійсно брав участь в русі і якомога більше виявляв себе — було б якнайбільше активності. Організація ланок спрямована до певної міри на розвиток дитячої самодіяльності. Дітям у великому колективі важко працювати, і тому створилась ланкова система. А як взагалі стоїть справа з самодіяльністю дітей? Думаю, що тут потрібно зробити ще великий крок вперед. Ми захоплюємось зовнішністю і не підтримуємо ініціативи дітей в тій мірі, в якій треба. Звичайно, я не хочу сказати, що потрібно дітей кинути напризволяще. Керівництво необхідне, але треба, щоб воно було не дріб'язкове, щоб не було активності тільки з боку вожатого.

Один старий робітник описував те, що йому довелось спостерігати. Задумав вожатий повести загін в село за кілька верстов допомагати селянам збирати сіно. Діти погодились. Вони прийшли, попрацювали, селяни хотіли нагодувати, але вожатий гордо відмовився. Діти потомились, хотіли дорогою назад посидіти, відпочити, але вожатий сказав: «А де дисципліна? Кроком на місці!» — і повів далі. Звичайно, дисципліна нам потрібна, але не така затискувальна дисципліна. Тут треба знайти міру, щоб було і керівництво, і, з другого боку, не було натиску на дітей, а в них розвивалася б внутрішня дисципліна.

У 1919 р. Володимир Ілліч написав книжку «Великий почин», і він там говорив, що є дві дисципліни: буржуазна — така, коли змушують все робити зовнішньою дисципліною, відрахуваннями з зарплати, штрафами, звільненнями, поліцейськими заходами і т. д., і друга дисципліна, при якій людей не змушують, не силують, а вони самі роблять що треба, тому що усвідомлюють, що це необхідно. Соціалістичне суспільство буде побудоване саме на такій внутрішній дисципліні. Що таке піонерський загін? Це зародок майбутнього. Ми хочемо, щоб у цих організаціях виховувались люди майбутнього, сильні, витримані, внутрішньо дисципліновані, і виховати цю внутрішню дисципліну — одне з найважливіших завдань.

У піонеррусі важливо розвивати всіляко цю внутрішню дисципліну, але найважливіше, що ми повинні поряд з цією внутрішньою дисципліною виховати в піонера, — це вміння колективно жити і працювати.

У 1918 — 1919 рр. колективне життя розуміли так, що, коли всі разом — значить, це колектив. Це неправильно. Колектив має своєю передумовою добре налагоджену організацію. Володимир Ілліч колись, коли партія тільки-но починала організовуватись, писав, як партія треба організувати. Він говорив, що партію можна порівняти з великою машиною, а кожний член — це щось подібне до невеликого гвинтика або коліщатка в цій машині; коли цей гвинтик не діє, то й уся машина зупиняється; потрібно, щоб усе було наладжено, щоб кожне коліщатко зачіпало за інше і всі діяли. Якось я читала спогади одного робітника, як на одному заводі за царизму будували паровоз. Робітники, знушаючись над інженером, вийняли маленький гвинтик. Коли треба було пускати паровоз, він не міг піти. Інженер бився, бився, і примусив весь паровоз розібрати, а потім скласти наново. На це пішло два тижні. Зарплату за цей час робітники одержували, а самі чудово знали, в чому справа. Цей спогад про минулі часи старого робітника дуже характерний. Він показує, що від однієї невеликої частинки залежить вся організація. Так само і в піонеррусі — надзвичайно важливо, щоб кожна дитина розуміла, що вона гвинтик або коліщатко в цій спільній машині — в піонерорганізації. Потрібно ще дуже багато працювати з

піонерами в цьому відношенні. Деяка громадська робота, яка згуртовує їх, у них, звичайно, є, але вони їй не надають значення, а надають значення галстуку, маршируванню і т. п. Іноді діти пишуть: «Хочемо зробити піонерзагін, а в нас нема червоних галстуків». Я їм на це відповідаю: «Не в червоних галстуках справа». Уміння працювати у нас, росіян, ще нема. Старі революціонери вміли звичайно власними руками і ногами працювати, а організація кульгала, а тепер молодь повинна вчитись працювати в колективі. Молодь ще не вміє працювати організовано. Потрібно, щоб кожний піонер був зайнятий, щоб кожний виконував певну роботу, щоб не їхали всі на яких-небудь трьох хлопчиках, а працювали всі разом, і кожний в міру сил своїх нехай маленьку роботу, але робив.

Я хотіла ось ще на чому спинитись: для всякої роботи колективу треба, крім знання і вміння, ще й бажання. Часто з невеликим умінням можна багато зробити. Я якраз сьогодні перечитувала біографію давньої моєї приятельки — Кніпович. Вона працювала спочатку народоволкою, а потім разом з нами в соціал-демократичній організації. Вона була людиною, яка заслуговує на загальну пошану і любов. Відмітною рисою її було те, що вона вміла до всякого товариша підійти, у всяку справу вникнути і активно своєю працею допомогти. Їй не доводилось виступати на великих зборах, і її мало знають широкі маси, але старі революціонери її знають добре. Чому друкарня працює? Тому, що Лідія Михайлівна тут працює. Чому транспорт нелегальної літератури налагодився? Тому, що Лідія Михайлівна щось зробила, чимсь допомогла. В ті часи все це приховувалось, тому що за ці справи можна було дістати тільки одну винагороду — тюрму. Лідія завжди допомагала всім, у неї переховувався і Володимир Ілліч і інші революціонери. Лідія Михайлівна була типом старого, загартованого, витриманого революціонера. І ось сьогодні, коли я читала її біографію, думала: ось би описати молоді життя Лідії, яка мала на нас усіх у свій час такий великий вплив. Вона вміла так уважно ставитись до людей, з такою товариською турботою, що кожна людина йшла від неї з подвоєною готовністю до роботи, до боротьби. Ось такі люди, такі товариші мають велике зна-

чення в нашому середовищі. Лідія, бувало, сама товариша нагодує, обід йому зварить, за хворим товаришем, як за сином, доглядає. У неї були не панські мочальні лапки, а вмілі руки робочої людини.

Але, щоб уміти по-товариському допомогти, треба, поперше, і самому чимало знати, і притому вміти самому все робити, а не сидіти на чужій шиї. Тут нам треба у бойскаутів навчитись. Бойскаути ставлять собі мету неодмінно знати яку-небудь практичну справу, і вони вчаться всього без усякої допомоги інструктора, а наші діти все дожидаються, щоб хто-небудь їх інструктував, допомагав їм.

Спинимось ще на питанні про школу. Саме в розумінні набуття знань і вмінь школа може багато дати. Радянська школа закладає основи марксистського світогляду, так необхідного кожному піонерові. Якщо із старою школою треба було систематично боротись, то нова тільки допомагає нам.

Якось на одних зборах я порівнювала стару і нову школу. Мене запитали лєнінградські студенти: «Хіба можна світогляд дати дитині в школі I ступеня?» Я пояснила, як складається світогляд. Як ми дитині пояснюємо, наприклад, від чого залежить урожай? Від добре обробленого ґрунту, від зрошення, від удобрення, від якості зерна і т. п. А як раніш було? Раніш учили вірш Кольцова, який закінчувавсь словами:

З тихою молитвою я зорю, посію,
Вроди мені, боже, хліб — мое багатство.

Тут у прихованій формі дітям вселяли думку, що урожай залежить від господа бога, а не від того, як сортовано насіння. Ось два підходи. Візьмемо інший приклад. Був такий підручник Ушинського, всі ним були дуже задоволені, і нинішні вчителі часто говорять: «Ось беріть приклад з Ушинського». Чи треба брати його за зразок? У нього є таке оповідання — «Чудовий будинок», в ньому описується людське тіло, і дуже добре описується, поки справа не доходить до питання, чому рухається тіло. Виявляється, тому, що в людину вселилась душа, а відлетіла душа, і вмирає тіло. Так учили в старій школі. А ми показуємо дітям, як працює мозок, нервова система, як від їх діяльності рухається тіло. Два цілком

різні підходи. Раніш вчили в школі: кожний за себе, бог за всіх. А тепер кажуть, як Володимир Ілліч говорив: один за всіх і всі за одного, а без господ бога ми й так обійдемося. Візьмемо ще приклад. Дітей у школі раніш вчили, що бог створив світ за шість днів, а тепер у нас на селі прийшли до мене піонери дивитись картинки і говорять про одну: «А це було в льодовиковий період»,— вони вже знають про льодовиковий період, знають минуле Землі. І ось так в усьому.

У старих книжках описували героїв: спинив коней на льоту, врятував життя, врятував греблю, яку було провано, і т. д. А ось тепер важливою є непомітна робота в колективі, коли весь колектив дружно живе, працює. Тепер ми висуваємо не окремих осіб, а дружний робітничий колектив. Був раніш письменник Михайловський — він написав твір «Герої і юрба», в якому говориться про те, як юрба йде за героєм. Він там навів цікавий приклад: на півночі є така хвороба — «омерячення», коли один мимоволі повторює те саме, що робить інший; ось так само і юрба, мовляв, йде за героями. Михайловський протиставить свої погляди Марксу, який завжди говорив про масу, про згуртованість, про колективізм, а не про окремих героїв, говорив, що по-справжньому особистість може розвинути лише в колективі.

Тепер, що робити піонерів у школі? Звичайно, він повинен учитись, вміти писати, набувати тих знань, які даються в школі, і вчитись далі самостійно працювати, але це тільки маленький кусочок його роботи в школі.

Чому піонери ставляться позитивно до сучасної школи? Тому, що вона таких речей, яких учила буржуазна школа, не учить. У школі піонерам доводиться мати справу з багатьма дітьми і бачити багато неправильних явищ. Неправильно, коли піонери протиставлять себе іншим дітям, займають усі посади, які бувають у школі, і дивляться на всіх, немовби вони — привілейований стан. Завдяки цьому буває, що інші дітлахи хочуть вступити в піонери, щоб користуватися деякими привілеями, і батьки радять вступити в піонери; тому що легше дорого проб'єш. Треба, щоб піонери в школі не протиставили себе іншим дітям, а старалися їх організувати. Звичайно, ви в деталях краще знаєте, як це робиться, я тільки хочу відмітити, що це протипоставлення — дуже

негативна річ. Тут учитель може багато допомогти. Той учитель, який допомагає, з тим легше вести роботу, а той, який заважає, з тим потрібно боротись. Ну, товариші, я кінчаю, в дебатах з'ясується те, що лишилось неясним.

З а п и т а н н я. Чи може правильно виховатись піонер у загоні без материнської ласки (безпритульний, сирота)?

В і д п о в і д ь. Недавно я виступала на Прохоровці. Там виступав один робітник. «Мати б'є,— говорить,— своїх дітей. Я їй кажу: «Навіщо ти їх б'єш?» А вона каже: «Мати наб'є, мати й пожаліє». Мати часто зовсім не вміє виховувати дітей і тільки їх псує. Важливо поставити педагогічну пропаганду серед населення. Необхідне уважне ставлення матері до дитини, але потрібне і уважне, ласкаве ставлення вихователя до дитини і дружнє товариське середовище.

З а п и т а н н я. Чи залежить робота в загоні від віку вожатого, молодий він чи дорослий?

В і д п о в і д ь. Більше, ніж од віку, справа залежить від того, наскільки він зуміє близько до дітей підійти. Взагалі кажучи, легше це зробити вожатому з комсомолу, який сам недавно вийшов з піонерів, користується в дітей природним авторитетом; розуміє їх, але, звичайно, є дорослі вожаті, які вміють поставити себе з дітьми так, що вони в них почувають не наставників, які повчають їх, а близьких товаришів. Я думаю, що тут не стільки має значення вік, скільки уміння підійти, але, звичайно, молодий вік не перешкода, а плюс.

З а п и т а н н я. Як можна вплинути на хлопчика, який не розуміє ні свідомої, ні паличної дисципліни — як безпритульні?

В і д п о в і д ь. Щодо паличної дисципліни. Вона звичайно недисциплінованість і викликає. Мені доводилось бувати в швейцарських школах, де думка вчителів така, що без паличної дисципліни не обійдешся. Там дітей (робітників, а не буржуїв, звичайно) б'ють по щоках і по руках і лінійкою і чим попало. Поки вчитель у класі— тиша мертва, але як тільки учитель вийде, тут починається справжня вакханалія: діти б'ють один одного чим

попало, ллють чорнило за комір сусідові і т. д. Щодо паличної дисципліни — ми досить її спостерігали, щоб ставитися до неї з ненавистю. Навіть за царизму у нас не було биття в більшості шкіл завдяки тому, що в нас був у свій час великий культурний рух у зв'язку з скасуванням кріпосного права. За кордоном багато дітей емігрантів, і їх не б'ють у школах, а коли трапляється, що їх поб'ють, то починається ціла історія: втручаються батьки, дитина плаче, почуває себе ображеною. А швейцарські діти так звикли до цього, що не звертають уваги. Але користі з цієї паличної дисципліни нема ніде. Само собою, вожатий, який задумав би паличну дисципліну застосовувати, повинен бути негайно знятий. Думати, що піонерів можна виховати за допомогою паличної дисципліни, смішно, дико. Недавно вийшла одна книжка — «Республіка Шкід»; тут думки педагогів розходяться: деякі говорять, що цей завідуючий школою «Шкід» добрий, він, мовляв, поб'є, але й пожаліє дітей, але в цій школі панувала така палична дисципліна і така сваволя завідуючого, що ми можемо поставитись до цього тільки негативно. Книжку написали діти-безпритульні, і писали вони її з великим захопленням. Але, з одного боку, це проповідь всіляких витівок з боку дітей, захоочення їх, а з другого — примиренське ставлення до паличної дисципліни. А тим часом серед нинішніх педагогів є частина, яка говорить: «Як же справлятися з безпритульними? Без паличної дисципліни не обійдешся». Я була в Замоскворецькому районі, і тут вчителі говорили: треба боротися з дітьми всіма заходами, як на вулиці; а на вулиці борються так: візьме міліціонер, посадить до візника та ногою придушить. Деякі педагоги говорять, що потрібний розклад покарань, щоб дитина знала, за що і як буде покарана. Це за колишні часів був такий педагог Пирогов, який говорив, що потрібний такий розклад покарань; його з достатньою силою висміяв Добролюбов у відомому жартівливому вірші.

Це питання старе, давно розв'язане, і коли його порушують деякі педагоги, то тільки з середовища прихованих чорносотенців. Я вважаю, що вожатим треба боротися проти всяких покарань.

З а п и т а н н я. Скажіть, будь ласка, як дивляться наші педагоги на піонеррух?

Відповідь. Деякі — ревниво, тому що їм здається, що повинен бути тільки педагог, а тут вожатий впливався. Деякі ставляться співчутливо, допомагають всякому руху піонерів взагалі, тому що з організованими дітьми краще, ніж з неорганізованими, працювати. Є частина вчителів старого гарту, які думають, що все треба робити по-стародавньому. Але загалом і в цілому вчителі ставляться, по-моєму, до піонерруху співчутливо.

З а п и т а н н я. Якого значення Ви надаєте невиконанню законів і звичаїв самими вожатими? Чи може це сильно позначитися на роботі загону?

Відповідь. Так, я думаю, вожатий не може ні на очах піонерів, ні поза очима робити того, проти чого піонеррух бореться. Діти одинадцяти-дванадцяти років дуже наслідувальні, і така поведінка вожатих, звичайно, розвалює роботу загону і підриває повагу до вожатого. А вожатий повинен бути авторитетним не тільки тому, що його поставили вожатим, а тому, що він допомагає дітям краще усвідомити, краще розібратися в усьому, що нас оточує. Треба бути на висоті становища.

З а п и т а н н я. Як пов'язати практично план загону і план школи?

Відповідь. Мабуть, коли б я стала на цю тему говорити, дуже багато зайняло б часу. Можливо, ви по доповіді про школу будете конкретно говорити про це. Це самостійна і дуже велика тема. Звичайно, пов'язання між планом школи і планом піонерзагону потрібне. Головна робота піонерзагону припадає на організацію позашкільного часу дітей.

З а п и т а н н я. Скажіть про правильну постановку в піонерорганізації антирелігійного виховання.

Відповідь. Питання, звичайно, дуже важливе, важливе тому, що тепер школа ніби трохи відступає частіше від того завдання, яке вона вважала раніш необхідним,— проводити виховання в дітей антирелігійного настрою. Я думаю, що тут питання не в тому, щоб комсомольське різдво проводити: комсомольське різдво дуже весела річ, а щодо антирелігійної пропаганди воно має мале значення. Воно приваблює тільки тих дітей, які ходять до церкви за звичаєм, глузування їх відіб'ють, можливо, від церкви; але є діти, які переконано релігійні, і часто це бувають дуже талановиті діти. Тут потрібний

інший підхід. Я розповідала вже якось про один лист піонера, який мене дуже зворушив. Він пише: «Я відсталий. Мене, напевне, скоро виключать із загону. Я сиджу і вчу політграмоту Ярославського і ніяк вивчити не можу. Діти говорять, що мене виключать із загону. Я не вірив у бога, а тепер думаю, що бог мені, можливо, допоможе». З листа видно, що в загоні нема товариської атмосфери, яка б перешкодила йому почувати себе самотнім і безпорадним. З хлопчика, звичайно, не можна вимагати багато. Він виріс у такому середовищі, де його так навчили; він, можливо, і не згадав би про бога, якби було товариське ставлення піонерів до нього. Зумійте дітям створити таку атмосферу, щоб потреби ходити до церкви не було. Релігія виникає не тільки з глупоти, а й тому, що виникає потреба спілкування і цю потребу не вдається задовольнити. Якось я говорила з селянкою з Галичини. «Ось живеш,— говорить вона.— в горах, нікого не бачиш цілий тиждень. У свято підеш до церкви— тут народ». Справжнього товариського зв'язку нема, а в дітей є певна потреба в громадській роботі, у спілкуванні. Цю потребу необхідно задовольнити. Буває й так, що життя дуже непривабливо сіре, нічого гарного нема, а хочеться чогось красивого. І людина йде до церкви: там усе блищить, співають; а католицька церква ще глибше діймає: там самі віруючі співають, беруть активну участь у богослужінні. Треба зробити так, щоб робота була не суха, щоб вона задовольняла дітей, щоб у них були нові враження. Ось зараз ми бачимо — дуже багато зростає сект. Звідки береться це сектантство? В чому справа? Коли візьмемо, наприклад, село в ЦЧО, населене дрібними кустарями, ми побачимо там таке явище: мені звідти писали кустарки, що кооперація всіх не об'єднує і не платить за роботу; внаслідок цього виникає невдоволеність, неможливо всім вступити у кооперацію, а потяг до кооперації великий, і ось виникає секта «IV Інтернаціонал», яка говорить, що треба кооперацією, взаємодопомогою добитись миру на землі, і це, мовляв, зробити «IV Інтернаціонал», бог йому допоможе. Як боротися з цією сектою? Розвивати з усієї сили роботу кооперації, та ще таку роботу, щоб маси населення брали дійсну участь у кооперуванні. Питання в тому, що треба дослідити, чому в даному місці виникає

та чи інша секта, і розібрати це. А піонери, як і інші організації, піддаються загальному настроєві.

З а п и т а н н я. Надіє Костянтинівно, як бути, коли вчитель ставить питання так: «Або ти йдеш на піонерзбори — тоді вилетиш із школи, або готуй уроки і роби так, щоб перейти до старшого класу».

В і д п о в і д ь. Щоб розібрати цей випадок, треба знати всі обставини справи. Коли вчитель задає так багато додому уроків дітям, що їм гуляти ніколи, то доводиться з цим боротись. Перевантаження в загоні не було, виходить, було шкільне перевантаження. Необхідно, щоб піонер міг і те і друге виконувати. Тут треба на місці з'ясувати, поговорити з учителем. Але, звичайно, може бути окремий випадок, що вчитель просто не хоче, щоб діти брали участь у піонеррусі. Це, проте, винятки.

З а п и т а н н я. Тов. Крупська, як може набути вожатий педагогічної навички в своїй роботі? Чи може вожатий правильно виховувати піонерів без педагогічних навичок?

В і д п о в і д ь. Звичайно, у вузькому значенні слова не треба розуміти педагогічні навички. Іноді в нас під педагогічними навичками розуміється те, що треба всю історію педагогіки, всі педагогічні теорії знати. Звичайно, без цього можна до певної міри обійтись, але як з дітьми поводитись (адже це теж педагогічна навичка) — це треба знати вожатому дуже добре. Адже це педагогіка справжнісінька, і не можна говорити, що не потрібно ніякої педагогіки. Звичайно, у одного природні педагогічні здібності кращі, і він зуміє підійти до дітей просто, по-товариському, інший, скільки його не вчи, не зуміє підійти. Але треба, звичайно, знати той досвід, який існує в галузі виховання дітей.

З а п и т а н н я. Як потрібно просувати на роботу піонервожатого, коли юні виробничники не йдуть на піонерроботу? Куди повинні йти в дальшому основні кадри піонерських працівників (особливо виробничники)?

В і д п о в і д ь. Ну що ж, коли не хочуть, то як же їх змусиш? Вожатим також насильно не примусиш бути. Для цього потрібно мати жилку таку, любити працювати з дітьми. Серед юнаків і дівчат знайдеться певна кількість таких бажаючих. Адже піонерзагін не перешкодить вожатому, він попрацює в піонерзагоні і піде

на виробництво. Ті навички, яких він набув як піонер-працівник, допоможуть йому і у виробництві, в організації профспілковій і т. ін. Коли ви маєте на увазі дальшу освіту, вступ до вузів, звичайно, найкраще йти вожатим у педагогічний вуз. А взагалі кажучи, молодь у нас часто думає, що без вузу нема порятунку. Найважливіше — навчитись самостійно учитися з життя і з книг.

Є дуже хороша книжка Горького, який, як відомо, ні в якому університеті не був. Книжка називається «Мої університети». Він розповідає, як він вивчав життя, як читав книги, які дали йому більше, ніж усякий вуз. Володимир Ілліч також ні в якому вузі не був. Він з першого курсу вилетів, потім підготувався і склав екзамен. Ті знання, які він складав — юридичні знання, йому, звичайно, деяку користь дали, але значно більшу користь дало уважне вивчення Маркса і Енгельса, вивчення економіки і т. д. У кожного звичайно є свої «університети». Питання в тому, як уміє людина вчитись. Одна людина вуз закінчить, а далі сама не зуміє вчитись, а інша закінчить перший ступінь, а зможе з книжок і життя весь час поповнювати свої знання.

З а п и т а н н я. Як уникнути паралелізму в роботі загону і школи, наприклад, у висвітленні окремих подій з історії класової боротьби?

В і д п о в і д ь. Звичайно, треба стежити, чим у школі займаються. Треба доповнювати те, що говориться в школі дітям, ілюструвати живими, конкретними розповідями, а головне, треба використати знання, що набуваються в школі, для поліпшення життя. Ось тут проявляється жива участь загону в роботі школи.

З а п и т а н н я. Чи нормальним є те, що піонери залишають загін через школу?

В і д п о в і д ь. Звичайно, ненормально, коли залишають загін, що ж тут нормального. Але це часто говорить про те, що вчитель у школі зумів цікаво поставити роботу, а в загоні справи йдуть погано. Часто ми моримо політграмотою дітей — це зовнішня дисципліна вимагає запам'ятовування і учоби. Коли б діти знаходили задоволення в загоні, коли б загін умів організовувати їх самодіяльність, тоді б цього явища не було, а то вступають піонер заради червоного галстука, а його примушують працю-

вати, навіщо — йому неясно. Тут питання у поглибленні постановки роботи.

З а п и т а н н я. Ви говорите, що паличну дисципліну застосовувати не можна; що ж робити з тими, хто не піддається ні напучуванням, ні умовлянням?

В і д п о в і д ь. «Напучування» — це теж кусок паличної дисципліни. «Напучування» завжди натрапляють на стіну опору, при якому, звичайно, нічого не доб'ється. Педагогічний такт полягає в тому, щоб зуміти зацікавити підлітка, захопити його чим-небудь іншим, тоді напучування і не потрібне буде.

З а п и т а н н я. Як ліквідувати незгоди в роботі між учителем і піонервожатим?

В і д п о в і д ь. Певна домовленість між вожатим і учителем повинна бути. Коли вожатий зуміє заінтересувати вчителя, показати йому, як робота загону може допомогти роботі школи, домовленості досягти легко. Коли вожатий почне втручатися в роботу вчителя, в те, чого він не знає, звичайно, вийде непорозуміння. Не з усяким вожатим і не з усяким учителем можна домовитись. Тут потрібна тривала робота, розуміння того, що домовитись необхідно.

З а п и т а н н я. Скажіть про пов'язання шкільної роботи з роботою піонерів. Роль вожатого в школі і вчителя в загоні і в школі.

В і д п о в і д ь. Вожатий — більше організатор, вчитель — викладач. Вожатий, звичайно, краще знає середовище, у вчителя більше знань; головна сфера роботи вожатого — все ж позашкільна.

З а п и т а н н я. Як бути з перевантаженістю вожатого? Він виконує кілька робіт і, коли починає говорити про звільнення, йому відповідають: «Не хочеш виконувати іншої комсомольської роботи — тебе виключать». В результаті вся його робота кульгає, а також і піонерська робота.

В і д п о в і д ь. Вожаті часто все власними руками і ногами хочуть зробити. Вони повинні вміти підібрати актив з дітей, актив не в тому розумінні, щоб він завжди виступав, робив доповіді і т. д., а підібрати найбільш передових дітей, щоб вожатий міг їм сказати, що треба робити, і вони допомогли б йому в роботі. Коли вожатий сам усе хоче зробити, а діти йому не допомагають, то

вожатого в нервову лікарню доведеться відправити або робота не буде зрушуватися з місця.

З а п и т а н н я. Чи повинен вожатий мати в обов'язковому порядку знання і вміння в усякій галузі роботи, щоб подати допомогу дітям, а не звертатися по допомогу до керівників?

В і д п о в і д ь. Я думаю, що це досить нездійсненно, всього знати неможливо. Треба залучити «друзів дітей», робітників, тих, хто дійсно може дати знання. Ось раніш завідуючі хатою-читальнею думали, що вони повинні вести і агрономічну і технічну пропаганду, а тепер вони навчилися залучати всі культурні сили, і справа пішла краще. Я думаю, що й вожаті повинні залучати і вчителів, і агронома, і лікаря.

З а п и т а н н я. Надіє Костянтинівно, у нас багато загонів організовано при підприємствах і установах, але практика показує, що від цього ніякої користі нема і клопоту багато. Чи не краще всі загони організовувати при школах?

В і д п о в і д ь. Я думаю, що на підприємствах дуже важливо мати загін. На підприємстві звичайно дітей пускають на деякі збори робітників, і дуже важливо буває вожатому розтлумачити дітям те, що робиться на зборах. Ми говоримо про суспільно корисну роботу, про те, щоб діти в організації життя брали певну участь, вели якусь посильну суспільну роботу; тісний зв'язок з підприємством дає дуже багато таких можливостей, так що загону краще бути при підприємстві.

З а п и т а н н я. Чи виправдалась життєвість клубного дня в школі?

В і д п о в і д ь. Щось в'яне цей клубний день. У мене таке враження, що клубний день завалили всякими навантаженнями і вийшло, що самостійної роботи дітей ніякої нема, відпочинку не вийшло також.

З а п и т а н н я. Як практично пов'язати роботу загону з школою не тільки при прсведенні революційних свят і кампаній, а в освітній формі, яка повинна проходити і в загоні і в школі? Чому не можна злити піонеррух зі школою? Як пов'язати громадську роботу школи і загону?

В і д п о в і д ь. Школа і загін мають різні завдання. Головне завдання школи — дати певну кількість знань і

навичок, а піонеррух не обмежується школою, а все життя піонерів прагне організувати. Школа дає систематичні знання, а піонеррух повинен лише допомагати щодо цього школі, організуючи самостійну роботу дітей в справі поглиблення шляхом читання, екскурсій, і з тих знань, які дає школа, показувати, як знання пов'язувати з життям, допомагати знаннями краще організувати життя. В загоні діти вчатьсЯ діяти організовано, вчатьсЯ колективно жити і працювати, допомагаючи один одному, вчатьсЯ спільно вести громадську роботу. Якщо ми залишимо тільки школу, а піонеррух ліквідуємо, то прямо всіма чотирма лапами потрапимо в стару школу, тому що піонеррух — велика підтримка для нової, радянської школи.

(Голос з місця. А в майбутньому можливе злиття?)

Мабуть, у майбутньому школа набуде іншого характеру, тісніше пов'язуватиме теорію з практикою, більше місця відводитиме громадській роботі і організованій праці. Але завжди залишиться необхідність в озброєнні дітей систематичними знаннями, завжди залишиться необхідність систематичного керівництва дорослими, озброєними досвідом і знаннями, керівництва навчанням і діяльністю дітей. Яких форм все це набере в далекому майбутньому, про це навряд чи треба гадати зараз.

З а п и т а н н я. Що потрібно брати скаутського корисного у піонерорганізацію, для того щоб пожваввити роботу?

В і д п о в і д ь. Скаути дуже самодіяльні. Скаутам пропонується самим навчитись варити обід, відшукувати способи, шляхи набування знань і навичок, наприклад шити. У нас часто піонери сидять і чекають керівника, а в скаутів говориться: «Знайди сам людину, яка тебе навчила б». Цей прийом дає більше розмаху для самодіяльності. Що поганого в скаутизмі? Це те що скаутизм не вчить колективно діяти, а, головне, прищеплює буржуазні погляди, ворожі справі трудящих, засмічує свідомість дітей, проповідуючи релігійність. Скаут обов'язково помолиться перед кожним «добрим ділом» і після нього. У них культ королів, багачів і т. д. Бойскаутизм виховує покірних слуг буржуазії. Там вся настанова інша, в корені ворожа справі пролетаріату.

Запозичаючи у бойскаутизму певні прийоми роботи, ми вважаємо бойскаутизм за своїми цілями виховання глибоко ворожою організацією. При запозиченнях потрібна велика пильність.

З а п и т а н н я. Скажіть коротко, що ж все-таки повинен засвоїти і чого повинен навчитись піонер, перебуваючи в організації.

В і д п о в і д ь. Треба вчитись розуміти мету, до якої прагне піонерський рух,— соціалізм, навчитись бути борцем за соціалізм, навчитись працювати в колективі, бути добрим товаришем, навчитись організовувати колективно життя, добиватися того, щоб не тільки самому було добре, а й іншим.

1927 р.

ЯК МИ СОБІ УЯВЛЯЄМО СОЦІАЛІЗМ

Мені якось недавно з журналу «Пионер» прислали пачку дитячих творів, де описано, як діти уявляють собі, що таке соціалізм. Вони писали про величезні досягнення техніки, про розвиток продуктивних сил, про те, що не буде злиднів, що в усіх усього буде вдосталь, що люди не працюватимуть, а замість людей працюватимуть машини, що в людей будуть світлі, теплі житла...

Про одне діти не писали: що відносини між людьми будуть при соціалізмі зовсім інші, що людина при соціалізмі буде мислити, почувати, втішатися інакше, що все життя стане іншим — багатшим на переживання, яскравішим, барвистішим. Відійде з нього вся убогість самотнього, закинутого, нікому не потрібного існування, відійде дрібна злість, заздрощі, людиноненависництво. Могутня колективна думка, могутнє колективне почуття придуть на зміну самотньому горю, самотнім шуканням мислителя.

Існуючі утопічні романи говорять лише про загальний достаток, відсутність злиднів, злочинів. Але про нову людину, про нові людські відносини, про красу колективних переживань, про глибину розмаху колективної думки, про нову громадську організацію утопісти майже нічого не говорили.

Перед очима Леніна поставав уже новий лад. Він говорив про те, що треба «з волі мільйонів і сотень мільйонів розрізнених, роздроблених, розкиданих на

просторі величезної країни створити єдину волю...»¹. Він говорив про свідому солідарну дисципліну, про комуністичну мораль. Ленін говорив, що комуністи повинні силою свого ентузіазму запалити армію народних учителів, побудувати соціалістичну школу. У створенні єдиної трудової школи, зв'язаної з масами, Ленін бачив засіб виховати підростаюче покоління в новому, комуністичному дусі. Він писав про соціалістичну школу, що лише вона зуміє захистити нас у майбутньому від усяких світових сутичок і боень.

1927 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 252.

ЗА ПОГЛИБЛЕНИЙ ЗМІСТ ПІОНЕРРОБОТИ

(З ДОПОВІДІ НА ПАРТНАРАДІ З ПИТАНЬ ПІОНЕРРУХУ
ПРИ АГІТПРОПІ ЦК ВКП(б))

Коли підбити основні підсумки п'ятирічного існування піонерруху, то поряд з недоліками ми повинні відмітити і великі плюси цього руху. Ось коли одержуєш лист з села від дітей, бачиш, що піонерчик стає у нас таким живим бродилом: він у все вникає, до всього прислухається. Ось як пише піонер: «Я хочу матір навчити грамоти, але нема букваря. Ходив до хати-читальні, там говорять: всі букварі по гуртках роздані; а я, як піонер, повинен потурбуватись, щоб мати була письменною». Правда, це наша біднота така, що з Самарської губернії треба писати в центр, щоб дістати буквар, але таке наше життя. Піонер добивається і доб'ється свого.

Щодо вожатих... Я сьогодні переріхувала один лист вожатої. Її лист — кусок нового побуту, і немало роль в оновленні побуту відіграє піонеррух. Пише молоденька дівчина-вожата з глухого сибірського села: «Мати була обрана на з'їзд робітниць і селянок, і ось, коли вона приїхала, вона в сім'ї розповідала про з'їзд, про роботу. Нам,— пише вожата,— так цікаво було слухати, і братики десяти-чотирнадцяти років з увагою слухали. Я подумала: «Але ж і моїм піонерам це теж цікаво послухати». Далі починається особливо показове для нашого радянського ладу. Вона не просто попросила свою матір піти в піонерзагін — вона йде у жінвідділ і доповідає, що було б важливо, щоб її мати, яка була на з'їзді, зробила піонерам доповідь. Жінвідділ погоджується і говорить: «Ми її відрядимо». Ось це кусочок нового, може непомітного на перший погляд.

Нове — те, що ця дівчина-вожата дивиться на матір не тільки як на матір, але і як на громадського працівника, як на члена організації, і вона звертається не просто до матері, а до тієї організації, членом якої мати є. Тут новий побут, нові відносини. Це — вожатий.

Але й самі піонерчики борються за те, щоб до церкви не ходили, щоб ікон не вшали, втручаються всюди, де їм здається недобрим те, що робиться.

Незважаючи на всі недоліки піонерруху, його вплив проникає глибоко. Але зараз треба сказати, що вимоги значно вищі, ніж у перші роки були,— і з боку самих піонерів, і з боку населення. Раніш так і дивились, що бути піонером весело: співають пісень, ідуть стрункими рядами — все це дуже добре. І робітники так дивились, коли діти йшли на збори. Раніш там була всяка урочистість, і цим захоплювались. Поганого тут нічого не було, але можна захоплюватись кілька місяців, півроку, рік, а потім це входить у побут і більше вже не вражає: не вражають уже ні червоні галстуки, ні марширування, ні спів,— і діти невдоволені. Потрібне поглиблення змісту. Подивіться, про що пишуть діти, чим вони невдоволені.

Вони глибше вдивляються, чи те робить піонерорганізація, що треба. Зараз по всій освітній лінії йде питання про поглиблення роботи. Ми раніш просто організували хати-читальні, а тепер населення ставить дуже високі вимоги до змісту роботи хати-читальні — і до вчителів їх ставить, і до завідуючих хатами-читальнями. Наприклад, на конференції робітниць і селянок як говорили про вчителів? «Вони самі теж темні, такі ж, як і ми, вони не розуміють добре громадських питань». І ось починають до вчителя ставити такі вимоги, яких раніш не ставили, і, зрозуміло, по всіх лініях. До піонерруху також тепер ставлять великі вимоги, можливо, більші, ніж у якій-небудь іншій галузі, а тим часом доводиться працювати піонером у надзвичайно важкій обстановці. Треба сказати, що в матеріальному відношенні ми все ще бідні, культура у нас ще відстала.

Ось піонерчик повинен написати лист до центру, щоб дістати азбуку для матері. Всі листи завжди переповнені скаргами на те, що ніде збиратись. «Ми,— пишуть піонери,— ні разу за місяць не могли зібратись».

Тов. Епштейн недавно влаштував у Наркомосі нараду представників з фабрик і заводів, де говорилося взагалі про допомогу дитячим організаціям по всіх лініях,— і яка ж картина вимальовується? З одного боку, страшні злидні щодо приміщень. Тільки одна робітниця, представниця «Визволеної праці», говорила, що в них благополучно; інші говорять, що тепер велике піднесення в розумінні культурності мас, приміщення страшенно потрібні. Часто стоїть питання про те, що треба приміщення віддати або під піонергурток, або під швейний, і, звичайно, швейний гурток бере гору, або виявляється, що музичні, струнні оркестри молоді або дорослих мають потребу в приміщенні,— і піонери залишаються без приміщення.

Потім на цій нараді, скликаний т. Епштейном, особливо яскраво виступила інша сторона — це непідготовленість керівників. Загін з п'ятдесяти чоловік. Організувати його, налагодити його роботу часто значно важче, ніж у школі учитись, тому що в школі є певна програма, певні традиції, є заведений порядок, а тут по-новому треба підходити, треба дати новий, великий зміст, і один з тих, що виступали, вказував, як це важко буває. Вирішують показати піонерам кіно. Як організувати це кіно,— не знають. Не можна цього від вожатого вимагати, тому що цього ще ніхто не робить, не вміє робити, і треба розробити це питання.

Труднощі тепер ще полягають у тому, що сама система всієї організації ще не до кінця розроблена. Спочатку був вік від 11 до 14 років. Це однорідний склад. Тут ігрові моменти, моменти цікавості є вирішальними. Тепер вік, з одного боку, знизили до 10 років, а з другого — підвищили до 16. У дітей 10 і 16 років уже зовсім різні інтереси, різні потреби. П'ятнадцяти-, шістнадцятирічні на селі уже ведуть своє господарство, часто бувають відповідальними господарями, і взагалі це вік людини, що формується вже як доросла, коли є потреба в поглибленому навчанні, коли зовсім інший життєвий досвід, інші інтереси, можливості.

Візьмемо хоч би питання про працю. Наприклад, ми працювали в Наркомосі над програмою з праці для школи I ступеня, і з'ясовується, що в 10 років міські діти ще тільки-тільки іноді підходять до трудової діяльності.

Починає робити одно—починає, припустімо, робити ящик, а в процесі роботи в нього ще мета змінюється, і він замість ящика вирішує зробити зоологічний сад. Десятирічний в галузі праці часто ще зовсім дитина. А в 16 років він часто вже працює на виробництві. І всі ці віки до купи звалені, і, зрозуміло, старші вирішують, вони є вирішальними в організації, а молодші підкоряються, тягнуться за старшими — і нудьгують. Старшим політнавчання потрібне, вони його вимагають, а десяти-, одинадцятирічні діти тут почувають себе як п'яте колесо у возі, починають вважати обтяжливим усе це, почувають невдоволеність від організації. Треба сказати, що тепер це невдоволення дуже сильне в рядах самих піонерів. Тут є один лист — пише один хлопчина, певне років дванадцяти: «У нас в загоні великі недоліки, тому що нема приміщення для нас, де ми могли б зібратись і проробити все, що нам потрібно. А то ми ні разу за місяць не збирались, тому що ніде. А горю нашому ніхто не зараджує. А тому, Крупська, в нас хлопчики — вони не схожі зовсім на піонерів, і деякі кидають бути піонерами. Серед дітей нема ніякого зв'язку, бо один на одного майже не дивляться. Потрібно це, Крупська, зжити. У нас нема справжнього вожатого: просто комсомолець з рядів комсомолу, його примусили працювати вожатим». Ось характерний лист, який категорично вимагає зжити таке становище.

Діти б'ються в зачарованому колі. Вони пишуть: «Що ж вожатий? Все одно дістати нічого не може». Так що тут потрібна дуже серйозна і матеріальна допомога, з одного боку, і з другого — потрібна методична допомога. Не тільки система ще не розроблена, але в нас і методично не розроблене питання.

Я перед тим, як іти сюди, подивилась усе, що сама писала про піонеррух, і виходить так, що нового сьогодні нічого не скажеш проти того, що було сказано. Але почувається, чогось нема. Говоримо про працю, але це не пророблено, діти самі цього питання розв'язати не можуть. Треба, щоб було пророблено, яку працю, в якій формі треба проводити, — це потрібно якнайдетальніше розібрати і вожатим і піонерам розповісти, дати потрібні посібники. На сторінках «Комсомольской правды» вміщено статтю про бойскаутизм під заголовком «Чи по-

трібно відмовитися від буржуазної спадщини?» Заголовок, по-моєму, надзвичайно невдалий — відмовлятися від буржуазної спадщини, звичайно, потрібно, вся наша революційна діяльність є відмовленням від буржуазної спадщини. Це не означає, звичайно, що ми не використовуємо досвіду буржуазії, її досягнень.

Те саме і щодо бойскаутизму. Деякі методи, прийоми з бойскаутизму треба взяти. Але автор квапиться, і з цього робиться цілий ряд дещо поспішних висновків. Справа не в самих методах. Справа в меті. А методи часто визначаються у бойскаутизмі цілями, які ставить буржуазія бойскаутизмові. Так що при запозиченні методів потрібний також дуже критичний підхід. Помилковим є думати, що мета бойскаутизму — дати бойскаутам навички. Це мета, яка досягається попутно. Головна мета — виховати з бойскаутів вірних слуг буржуазного ладу. У бойскаутів мета висувається на перший план, ця мета — служіння королю, своїй буржуазній вітчизні і хазяїну. Ця мета — така махрово-шкідлива річ, що ні в кого не виникає сумніву, що від неї потрібно всіляко відмежовуватися. Бойскаути і релігійні богослужіння влаштовують, вшановують короля, у них увесь час бесіди на ці теми.

Керівники бойскаутизму розуміють, які важливі для дітей цього віку бесіди на такі теми. Вони їх захоплюють, емоціонально їх наснажують, як тепер говорять. Вік підлітків такий, що вони захоплюються дуже легко, легко підпадають під вплив. На педологічному з'їзді дуже багато говорили спеціальною мовою психологів про значення «домінанти», про її вплив на поведінку дитини і підлітка.

В перекладі на звичайну мову це означає, що поведінка дитини і підлітка визначається певним пануючим інтересом. Керівники бойскаутизму чудово розуміли роль домінанти — і цьому в них треба вчитись. Тільки домінанта ця у них не та, яка повинна бути.

Ми хочемо, щоб у піонерів була зовсім інша домінанта, щоб ними володіли інші почуття. Ми зовсім на інше хочемо дітей вести, виховувати їх зовсім в іншому дусі. Я думаю, що правильно було, що з самого початку піонеррух прагнув захопити дітей боротьбою за робітничу справу, бажанням іти разом з робітничим класом

і його партією, разом з Інтернаціоналом, змінювати в цій меті нічого не треба. Викидати її, думаючи, що це сприятиме кращому набуванню навичок,— значить не знати, що діти-підлітки колосально багато можуть зробити, якщо перед ними стоїть яскрава, захоплююча мета; а коли викинути цю мету, все набере сухого, буденного, нецікавого характеру і доведеться вдаватись до штучної, зовнішньої дисципліни, до такого становища, що дітей мимохідь виключають із загону.

Чи є в нас тепер загострена боротьба за дітей? Звичайно, боротьба за дітей весь час відбувається, тому що не можна забувати того, що ми не в безповітряному просторі живемо, а живемо в буржуазному оточенні, що в нас багато ще пережитків старого. Справа була б дуже проста, коли б діти ніяких чужих впливів не зазнавали. Адже вплив оточення на них надзвичайно сильний, сильний усякий міщанський вплив, а ми багато піонерів маємо з рядів дрібних службовців, де особливо сильний цей вплив; від цього впливу не застраховані і піонери з робітничого середовища, бо в окремих робітників теж є багато пережитків старого. Старе особливо яскраво проявляється в побуті, і це впливає і на дітей. Про сільських я вже й не кажу. Релігійний вплив ми теж маємо, оскільки в країні взагалі останнім часом стара державна релігія розкладається в двох напрямках — з одного боку, зростає безвірництво, але, з другого боку, ми бачимо і зростання сектантства, і цей сектантський рух значно небезпечніший, ніж була офіційна церква, яка користувалася значно меншим впливом і була значно примітивнішою в своїх прийомах, ніж сектантство.

Сектантство значно тонше і глибше забирає, воно небезпечніше в багатьох відношеннях. Так що тут у цьому розумінні відбувається певна боротьба. Боротьба йде за залучення дітей до загону, йде боротьба з батьками. Але я не сказала б, що останнім часом ця боротьба дуже загострилась,— принаймні, в листах дітей це не відбивається. Адже звичайно, і це якось дуже показово, так буває: трапиться що-небудь, скажімо, який-небудь захід, який у чому-небудь не задовольняє селян,— миттю це відбивається в листах: або яке-небудь гостре явище — воно теж зразу ж відбивається в листах. Зараз заго-

стрення боротьби з-за дітей у листах не відбивається. Але відбивається інше — відбивається байдужість до справи піонерруху. Байдуже до піонерруху часто ставляться і учні. Що ми тут бачимо? Ми, наприклад, бачимо, що піонери пишуть так, нібито на світі нема школи, — про школу ні слова. З цього приводу ми читаємо: ходив у хату-читальню, шукав якусь книжку, пішов туди-то. Хата-читальня якось фігурує. Не політосвітники, а тільки заклади. Лікпункт. Заклади якось згадуються, а школа — ніби її нема. Про роботу форпостів діти не пишуть. Не видно, щоб школа яким-небудь шляхом впливала на дітей. Коли ми візьмемо 1924/25 рік, коли вчителі дуже багато писали про піонерів, тут були ревності до вожатого, були суперечки з вожатими, було видно, що піонеррух відігравав велику роль. Тепер в учительських листах про піонерів також дуже мало пишуть. Мабуть, найбільше проскакує увага до піонерруху по лінії жінвідділівській, а по інших лініях видно надзвичайну байдужість наших організацій до піонерруху, що створює, безперечно, важкі умови.

Я б хотіла спинитись ще ось на якому питанні: це питання про те, чим і як залучати до піонерорганізації дітей. Мені тут пригадується дитинство: збирались ми якось навчати молодших дітей, і перше, що ми влаштували їм, — це частування. Вирішили приманити дітей способом частування. Потрібно їх приманити до діла. І треба сказати, що іноді, коли дивисься на прийоми, якими залучають до піонерорганізації, ці прийоми йдуть по шляху зовнішніх приманок, привілеїв. У школі піонер часто займає особливе становище: піонер першим одержує кіно, піонера пропускають скрізь і всюди першим — одним словом, ставши піонером, він дістає певний привілей. Звичайно, в корені це невірно і неправильно. Коли йти цим шляхом і не остерігатись цього, то можна всю виховну сторону піонерруху зовсім нанівець звести. Звичайно, в нас мимоволі буде деякий привілей. Те, що діти мають приміщення, де вони збираються, те, що вони одержують книжки, — в цьому трошки є привілею. Але я не говорю про такий привілей, такий привілей впливає з потреби руху. Я говорю про те, що для піонерів, наприклад, шийються костюмчики, окремі влаштовуються свята — іноді це в нас буває, особливо коли

шефствує досить багата установа, вона цим шляхом іноді йде, не задовольняючи насущних потреб піонерорганізації, які є. Ось проти цього я дуже заперечую.

Наша кінцева мета — залучити геть усіх дітей до піонерорганізації. Але поки що про це, звичайно, не доводиться думати. Та треба сказати, що слід особливу увагу звернути на те, щоб до піонерорганізації потрапляли діти робітників. Мені скажуть на це: на всіх заводах у нас є піонерорганізації, загони. Це вірно. Але поряд з загонами є ще багато дітей, які до загонів хотіли б потрапити, та не потрапляють. Коли ось починаєш з ними говорити: «Чому ти не піонер?», — то чуєш: «Та мене не беруть». — «А чому не беруть тебе?» — «Та не беруть». — «Погано поводишся? Не пускають батьки?» — «Ні, багато нас буде. Не можна тоді буде їхати в табір». І це сумно так говориться.

Чому не беруть? Тому, що в таборі нема місця на всіх, табір для більш привілейованих. І виходить, що на заводі є привілейовані діти, які йдуть у загін, і такі діти, які хотіли б у загін поступити, але яких не беруть. На влаштованій т. Епштейном нараді я ось запитувала робітницю «Визволеної праці». Вона говорить: «Як у нас добре на заводі з піонеррухом» і т. д. А я запитую: «Всі діти в піонерорганізації?» Вона на це запитання мені прямо не відповідає: «Майже, — говорить, — всі». Очевидно, цьому питанню — чи всі діти охоплені — не приділялось належної уваги. А ми заінтересовані якраз у таких дітях, яких, можливо, батьки не пускають, тому що в нас пережитків старого багато. Іноді в літню школу не пускають тому, що, замість того щоб обгородити курник, садовлять дітей курку стерегти. Мені доводилось з такими фактами зустрічатись. Так що пережитків дуже багато, і дітей часто не пускають до школи не тому, що вони дійсно потрібні дома, а через різні дрібниці не пускають у школу і в загін. З батьками розумно ніхто не поговорить.

На селі особливу увагу необхідно звернути на дітей батраків і бідноти. Найчастіше вони не входять до організації. Я була якось у Тверській губернії, приходила до мене група дітей із загону піонерів. Діти славні, пропонували погратись з ними. Але ці діти — діти робітників,

які збираються взимку у місто — поступити в семирічку, і лише влітку — на селі. А діти сільської бідноти ні до якого загону не вступають. І ось на це звернути увагу нам потрібно. Це, звичайно, не означає, що дітей кустарів, середняків і інших ми не будемо приймати, але важливо звернути увагу на те, щоб усіх дітей робітників, батраків і бідноти старатися залучити, і треба над ними попрацювати, щоб до організації залучити. Тут висловлювали побоювання, чи не буде тут простого наслідування партійних резолюцій. Але ж від цього завдання не втечеш. Біднота — в культурному розумінні найбільш відстала верства, і ось перед піонеррухом стоїть завдання залучити їх.

Можливо, це особливості Москви, але в Москві серед піонерів дуже багато дітей службовців, і навіть на фабриці в загін діти службовців майже всі входять. (Г о л о с и з м і с ц я. Москва — адміністративний центр.) Що адміністративний центр, то адміністративний, але на вулиці багато дітей не службовців, а робітників. Це накладає певний характер, певний відбиток на склад загонів. Ось коли б цього не було, то не було б такої демонстрації, яка мене неймовірно засмутила, коли я побачила, що кожний загін, над яким шефствує який-небудь наркомат, має свій костюмчик: у одних дівчаток чорні на бретельках спіднички, у одних хлопчиків якась шапочка, в інших який-небудь костюм — і всі вони знаходяться на Красній площі, а дітей, бідно одягнених, туди не пустили. Дітей, які марширували, було дуже небагато — набагато менше від кількості тих піонерів, які хотіли потрапити на демонстрацію. Я тоді писала до Бюро юних піонерів про своє враження. Потім ми розмовляли на цю тему. Так, говорять, не всіх дітей пропустили на Красну площу. Пропускали тих, хто добре одягнений. Інші спростовували, говорили, що це не так. Але, мабуть, десь було, і навіть коли є окремі факти, то це може дуже компрометувати піонерський рух.

Щодо вимоги костюмів. Я вважаю, що костюми рідко хороша, як галстук, наприклад, — це показує належність до організації і виховує певну свідомість: діти починають почувати більше відповідальності за свою організацію і за свої вчинки. Але це може трапитись так, як у Швейцарії робиться. Там у травневе свято всі діти бу-

вають одягнені в біле. І плачуться батьки, яких зобов'язують своїх дітей одягти в біле тому, що, мовляв, тут багато іноземців і треба показати, як тут діти одягнені. У Швейцарії, яка живе іноземцями, зобов'язують батьків купувати дітям біле. Якщо в нас хоч тисячний процент є цього, то з цим треба всіляко боротись.

Чому ще важливим є робітниче ядро, ядро з батраків і бідняків? Ядро має колосальне значення. В одному з радгоспів ДПУ влаштувало трудову колонію для молодих злочинців. Там зразково поставлено справу, дуже добре налагоджено працю молоді. В цій колонії наочно видно, як діти там перероджуються. Як там організовано справу? Один з організаторів цієї справи розповідав, що взяв спочатку ядро з добре відомих йому дітей і лише потім почав поступово в невеликій кількості вливати дітей, але так, щоб основне ядро встигло переробити їх. Ось на це доводиться звернути особливу увагу.

Праця відіграє виховну роль, і піонери охоче працюють, захоплюються працею, але важливо, щоб праця була посиљна, щоб вона була правильно організована для дітей різного віку, і особливо важливо, щоб ця праця ставила суспільно корисні цілі. Нам потрібна творча праця, праця колективна, і праця з суспільно корисною метою, і тоді вона матиме суспільно-виховне значення. Так само повинна бути продумана робота по навчанню.

Я б хотіла сказати ще кілька слів про закони і звичаї піонерів. Мені здається, що тільки тоді матимуть значення ці закони і звичаї, коли впливатимуть із висвітлення деяких фактів, які дітям зрозумілі. Я не думаю, що це повинно вилитись у політграмоту. Але закони і звичаї повинні бути зрозумілі дітям. Ось, наприклад, цькування євреїв. Тут не зовсім благополучно. Я була в 16-й друкарні в клубі. Там злилися дві організації — єврейський клуб і клуб друкарні. Там дуже славні піонери. Але коли почав говорити єврейський робітник, то в одного з піонерів, що стояв на варті, промайнула гримаса. Ось я подумала: вожатий хороший — а там насправді вожатий хороший, — але не додивився, що тут антисемітизм. А це піонерам зовсім не личить. Ми дуже багато чого вчимо піонерів, говоримо їм про зниження цін, раціоналізацію виробництва і т. д. А ось такі основ-

ні питання, як ставлення до євреїв, питання, які їм треба розуміти, ми їм не висвітлюємо, і в цьому відношенні, я думаю, що тут треба проробити цілий ряд основних питань в доступній для дітей формі, хоч, я думаю, треба мати літературу двох типів: для піонерів молодшого віку і більш старшого віку. Треба скласти ряд книжок, які висвітлюють закони і звичаї піонерів. Нинішня піонерська література досить випадкова. Візьмемо хоч казку Асеева «Червоношийка»: там з биком піонер б'ється — хто кого, причому він такий мужній піонер, що проти бика не відступає, він наступає на нього, і тільки випадковість його врятує. Яка ж це література для піонерів? Навіть для десяти-, одинадцятирічного? А з другого боку, буває часто така жуйка, такою резолютивною мовою наговорено!.. Так що тепер проглянути літературу, яка вийшла, підібрати літературу, дати матеріал для читання піонерам надзвичайно необхідно.

З усього цього впливає ряд заходів, які потрібні. Потрібно передусім підвищити інтерес до піонерруху. В газетах провести кампанію, і в центральних і в місцевих газетах, в учительській пресі особливо; особливо підкреслити все величезне значення виховання молодого покоління, все величезне значення того, щоб діти з малоліття навчились почувати себе членами організації, навчились якимось колективно жити й працювати. Це необхідно провести через пресу. Потім треба якимось по партійних, профспілкових, кооперативних організаціях провести цю справу, і треба, щоб це проходило не бюрократичним шляхом, не так, що просто правління скаже те і те, а треба було б скликати широкі збори, на яких би це питання обговорювалось, і важливо, щоб тут була ініціатива робітників. Робітники, коли правильно це в газетах висвітлено, тут багато цікавого можуть внести, багато пропозицій. Дещо наркомати повинні зробити, кожний наркомат теж багато може зробити. Треба знайти приміщення для роботи піонерів. Ми якимось говорили з т. Євреїновим з ВЦРПС, що можна було б використати клуби протягом дня. Я говорила про те, що багато піонерів, які ходять до школи, працюють у школі вечорами, а дома залишаються неприкаяними, — чи не можна, щоб гуртки піонерів працювали в клубах вдень? Він сказав, що це можливо, але це не проведено, і треба

потурбуватися про цю справу комсомоліві. Треба, щоб комсомольці серйозно простежили, щоб ті заходи, які було намічено, дійсно проводилися в життя.

Тепер я б хотіла сказати про інше. Стоїть питання про пророблення системи методичної допомоги вожатим. Щодо пророблення методичного і змісту методів роботи я думаю, що повинен бути один центр, де б це пророблялось, звичайно, разом з комсомолом, разом з усіма тими організаціями, які це проводять. Тепер у нас страшенна штовханина виходить у цій справі. Поговоримо трошки ми, потім трошки ЦБ ЮП (Центральне бюро юних піонерів.— *Ред.*), у себе потім поговоримо в Комуністичній академії, потім в Академії комуністичного виховання, потім у комсомолі окремо, і нема якоїсь певної організаційної структури, де б це вироблялось. По-моєму, виходить страшенно непродуктивна штовханина навколо одного й того ж місця. Тут повинне бути чітке пов'язання, де, що і як обговорюється, де що розв'язується, і я б думала, що треба виділити постійну комісію при науково-педагогічній секції Державної вченої ради для методичних проробок. Тут потрібний чіткий організаційний поділ, які питання Соцвих обговорює, які обговорюються в інших організаціях; звичайно, бюро ЮП до всього цього має відношення, але щоб не було такої метушні, яка в нас буває, і тут я думаю, що, коли ви обговорюватимете заходи, треба в цю справу внести певну чіткість.

Потрібний цілий ряд заходів по підготовці вожатого. Тут і питання заочного навчання вожатого, тут і внесення змін до програми педвузів та педтехнікумів, в яких або зовсім нема, або випадково ведеться ознайомлення з піонеррухом, в яких не вивчають практики піонерруху, тут і питання про видання методичної літератури для вожатого — це абсолютно необхідні заходи.

Потім вибір вожатих. Тут потрібно встановити якісь норми. Насамперед вік вожатого, підготовка і т. д. Питання про масову підготовку вожатого не стоїть навіть на черзі. Призначають вожатого, і годі. В одному місці призначають тому, що йому чотирнадцять років, в другому місці — тому, що роботи не знайшлось іншої для нього, в третьому місці — тому, що взагалі хлопець гарний, і т. д. Так що ніякого мірила нема, нема перевірки

того, щоб вожатий знає, чи має уявлення про підхід до дітей. Нема певних вимог. Піонеррух, що розвивається, повинен бути піднесений на необхідну висоту. Необхідно повернути до нього увагу партії, методично і матеріально допомогти йому.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Мені здається, що, підбиваючи підсумки, можна було б встановити таке: ніхто не заперечував, що треба піонерруху ставити перед собою завдання захопити дітей цілями, як вони були сформульовані з самого початку. Цілі не змінюються, їх усі визнають. Говорили, що треба, щоб діти знали про них, але наполягати треба не на них, а на навички. Інші говорили, що цілі повинні проймаєти усю роботу і спрямовувати всю роботу. На практиці часто виходить так, що цілі служать лише для прикрашання — вони самі по собі, а робота сама по собі, справжнього пов'язання між ними нема. Ось коли т. Епштейн виступав, він указував, що треба неодмінно цей міст побудувати між цілями і практичною повсякденною роботою. Мені здається, у пункті 12-му тез, які я захищаю, ця спроба є — побудувати цей міст, коли там перелічується, як треба спільні цілі пов'язувати з такими питаннями, як, наприклад, допомога бідності, боротьба з цькуванням євреїв, експлуатацією чужої праці і т. д.

Ось коли ви хочете, щоб дітям стали близькими цілі, то треба їх розчленувати на ряд окремих цілей і показати, що потрібно робити, щоб іти по шляху до наміченої мети. Тут, звичайно, більшу точність потрібно внести в усі ці питання. Скажімо, коли стоїть питання про бідноту, воно може бути дуже близьким дитині, і тут надзвичайно шкідливий той напрям, який говорить, що дитина не може заразитися цими спільними цілями, що вона повинна лише вчитись і вчитись. Адже це старі вчителі говорили, що в школі не можна ніякою політикою займатись, що, коли виростеш, коли все це пройде, усі курси історії, тільки тоді доростеш до розуміння цих цілей. Тут легко збитися на це. Тут якраз життя показує, ми всі на досвіді знаємо, що дитина 10—11 років, звичайно, по-своєму, своєрідно, але все-таки розуміє ці цілі,

І, коли вміло розшифрувати ці цілі і вміти пов'язувати їх з окремими цілями, практичними, для досягнення яких діти можуть активно працювати на цій роботі, це їх запалює, це на все життя залишається. Особливо важливі цілі ці тому, що вони накладають відбиток на всі думки і сподівання дитини в дальшому. Тому особливо треба попрацювати над тим, щоб ось ці загальні положення — вирошуємо будівника-борця і будівника комунізму,— щоб це розшифрувати, щоб це значить. І коли ми це розшифруємо, тоді цілі ці будуть значно ближчі дитині.

Тепер інше питання — про інтерес. Зовсім неправильно дехто вказував, що важливо орієнтуватися на будь-який інтерес дитини: якщо її цікавить яка-небудь дрібниця, то цим і треба займатись. Це абсолютно невірно. Треба вміти якось організовувати інтереси дітей. З усієї маси інтересів, доцільних і недоцільних — всяких, треба вміти вибрати ті інтереси, які важливі для тієї мети, що мається на увазі. І в цьому полягає значення організації, що не просто пливуть по воді, куди несе потік, а вміло правлять рулем. Тут домашні, вулиця на інтереси впливають, а важливо, як цей інтерес зуміти переключити, перевести в інший, більш важливий. В цьому, мені здається, одне з завдань. Але була б шкідливою недостатня увага до дитячих інтересів, ігнорування їх, і я думаю, що та сухість, те нав'язування нескінченних бесід, нав'язування політичних завдань, які часто не можуть зовсім захопити дитину, залучання її до всіх політичних кампаній нікуди не годиться. Не в кожную кампанію треба втягувати дітей, але є такі кампанії, в які обов'язково треба дітей втягувати. Ось воєнізація тепер. Ми бачимо, що не можна дітей від цього питання залишити осторонь, ми їх залучаємо. Або Перше травня, жіночий день. Це питання для них близьке, і досвід показував, що, допомагаючи матерям по участі у святі 8 березня,— тут діти дуже багато роблять, і дуже доцільно роблять, захоплюються цим. Важливо, щоб не було гонки за кампаніями: була резолюція така-то і така-то — зразу ж усю роботу за цією резолюцією перебудовувати; так ми знервуємо дітей; важливо орієнтуватися на інтерес дитини, давати матеріал в дитячій формі, в якій треба давати особливо дітям молодшого віку, і потім вміти будити ініціативу дитини, організовувати її само-

діяльність, а на це в нас часто зовсім не звертається уваги, і у вожатих нема ніякого посібника в цьому напрямі, як це робити.

Щодо навичок. Тут правильно говорилося, що не треба прагнути того, щоб давати ті навички, які дає школа. Щось потрібно давати на доповнення. Тільки у виняткових випадках, коли діти не ходять до школи, потрібно, щоб у загоні їм допомагали цих знань набувати, але є безліч навичок, яких необхідно всім нам набутися і яких не дає школа. Тут т. Григор'єв виступав і сказав побіжно, що таке протирати вікна, а ось мені здається, що таких культурно-побутових навичок якраз нам усім не вистачає, і в піонерзагоні треба турбуватися про їх набування. Я візьму приклад. Мені довелося довго жити за кордоном, довелося й господарювати і з цими культурними навичками довелося близько зіткнутись. Потім приїхала в Росію, трохи відвикнувши від наших російських порядків.

Я звикла, як справжня швейцарська хазяйка, кожний шматок берегти, пристосовувати все так, щоб нічого не пропадало, ні один шматок. Ось я таку школу німецько-швейцарську пройшла. Приїхала я в сімнадцятому році і пішла в кооператив обідати. І я бачу, як ріжуть великі скибки хліба, які валяються по столах. Хтось відкусив, а решта валяється. Я, з погляду швейцарської хазяйки, подумала: «Ай-ай, скільки хліба марно гине! Куди ж його викидають? Чи йде він хоч на корм свиням?» — «Ні,— говорять мені,— це на смітник викидається». А це ж було вже у воєнний час. Те саме і щодо супу. У Швейцарії насипають трошки супу, а потім додають. А в нас насипають повну тарілку вщерт, плюхнуть туди ложку, і він розливається. Те саме про вікна. У нас якось дивляться на це, як на панську витівку, і вікон не протирають. Ось можна багато чого з цього поставити в піонерорганізації. Можна навчити піонерів швидко розносити тарілки з супом, не розливши його. Всі піонери з насолодою тарілки рознеситимуть і суп не розливатимуть. (Голос. «А коли розіб'ють тарілки, збитки будуть!») Ось видно, що ви хочете тільки за навчання, за книжки посадити. Ще є ряд речей, які у воєнний час абсолютно необхідні. Наприклад, вміти точно передавати доручення. У нас не вміють цього зробити. Але ж

це проста навичка — точно передати доручення. Ось у таких прийомах дуже багато є захоплюючого. Такі прийоми у бойскаутів є. Але це не значить, що ми беремо все цілком від бойскаутів. Потім з цілковитою очевидністю тут з'ясувалась необхідність краще організувати роботу. Тут усі говорили — і ЦБ ЮП, і москвичі,— що ми дітям повторюємо одне й те саме. Тут потрібно намітити певний план, що складається самими дітьми під керівництвом вожатого. При цьому повинна широко проявлятися ініціатива піонерів. План може або розширюватись, або звужуватись, видозмінюватись. Це має велике значення. Ще в сімнадцятому році Володимир Ілліч підкреслював, що соціалізм — це є організація. І ось хоч би до якої галузі роботи ми підходили, ми бачимо, що питання організації роботи має надзвичайно велике значення. Так само питання про суспільно корисну роботу. Це основне, корінне питання. Якщо ми цілі суспільно корисної роботи не зможемо дітям зробити близькими, не зуміємо організувати їх так, щоб вони самі визначили мету, щоб відчули цю мету, якщо не навчимо їх того, що треба робити для здійснення цілей, не навчимо облічувати результати, доводити роботу до кінця, то ми, по суті, не навчимо їх по-справжньому вести суспільно корисну роботу.

Потрібно, щоб діти самі встановили цілі: чи хочуть вони хлоп'я навчити грамоти, чи хочуть вони встановити радіоприймач для сусідньої школи або що-небудь інше, вони самі знаходять і встановлюють собі цілі. Вмілий педагог не нав'язує їм мети, а підводить їх до самостійного вибору її. Найважливіше — щоб діти зацікавилися нею.

Педагогу (вожатому) треба навчити дітей, як найкраще досягти поставленої мети, довести її до кінця, навчити розподіляти між собою роботу, працювати за загальним планом, допомагати один одному в процесі роботи.

Останнє питання — про дисципліну. Коли ми говоримо про дисципліну, треба мати на увазі дисципліну двох видів. Один вид дисципліни — це палична, це примусова дисципліна, яка залишилась від капіталістичного ладу, дисципліна, при якій людина нічого не робитиме, якщо вона не дістане медяників, якщо їй не погро-

зиш покаранням. Адже в нас добровільна організація. Звичайно, дисципліна потрібна. Але потрібна внутрішня, пролетарська, не палична дисципліна. Потрібна дисципліна добровільна. У нас є безліч прикладів. Вся революційна боротьба — хіба це не ілюстрація внутрішньої дисципліни? У нас є багатющій досвід, як організовані маси проявляють дисципліну, як свій особистий інтерес підпорядковують спільному.

Ось така добровільна дисципліна повинна бути. І її ми повинні виховувати в піонерах, на ній повинні будувати наші піонерорганізації, а не на винятках, не на привілеях, не на оцінках. Основне завдання — примусову капіталістичну дисципліну замінити дисципліною внутрішньою, дисципліною, яка спонукає людину на значно більше, ніж дисципліна примусова. Не гаразд водити піонера за ручку, не давати йому вільного кроку зробити, не годиться применшувати його розуміння, принижувати його інтереси, погрожувати виключенням і манити медяником. Так не виховують внутрішньої дисципліни. Так не годиться.

Я думаю, що все те, що ми тут обговорювали, не можна вважати остаточним. Це треба доробити, це — чорнова намітка. Мені здається, треба найближчим часом звернути особливу увагу на методичну розробку таких питань: як пов'язати загальні цілі з повсякденною роботою, щоб вона виховувала колективістів, як цей рух пов'язати з інтересами дітей, з їх самодіяльністю, з ініціативою, як пов'язати суспільно корисну роботу з навичками, як внести плановість у роботу, як організувати суспільно корисну роботу, в чому повинна полягати піонерська дисципліна. Ось по цих питаннях треба бюро юних піонерів попрацювати, треба зорганізувати роботу, треба, щоб було внесено повну ясність, тому що життя якраз підводить до того, що треба ці питання розв'язати.

Взагалі мені здається, що результати конференції слід вважати дуже вдалими.

У НАС РОСТЕ ЛЕНІНСЬКЕ ПОКОЛІННЯ

Щодалі густішою порослю піднімаються паростки нового життя. Іноді ми не помічаємо їх за уламками старого, яких ще більше ніж досить і які заважають ще зростанню нового.

Почнемо з сільських дітей. Вивчившись сяк-так писати, вони надсилають листи до редакцій дитячих газет і журналів, надсилають листи т. Калініну та іншим, говорять про те, що їх хвилює. Недавно я одержала маленький лист від 12-річного хлопчика. Він пише, що його дуже непокоїть, що в них на селі нема загону, і він не знає, що робити, щоб допомогти. Передплатив «Пионерскую правду» на 3 місяці, а більше грошей нема і взяти нізвідки: батько бідняк, і дуже вони бідують. На перший погляд нічого нема в листі особливого. Але особливим є те, що хлопчину *непокоїть*, що загону нема. Дуже багато що непокоїть тепер дітей. Сибірських дітей непокоїть, що матері несвідомі і не пускають дівчаток до піонерзагону, інших дітей непокоїть, що батьки вірять в бога.

Ось у цій турботі про громадські справи — нове.

Дітей не тільки непокоїть, що в житті є непорядки. Вони вважають за потрібне *боротися за кращі порядки*. Ось що пише 11-річне хлоп'я: «Я записався в піонери. Потрібний був би мені піонерський галстук і піонерський одяг, але в нас коштів не вистачає, у нас велика бідність піонерська.

Я *зобов'язаний* дивитись за чистотою рук і щоб не

було довгих нігтів у дітей. І з мене всі сміються, що я дивлюсь за порядками».

За піонерську організацію батьки часто лають дітей. Одне хлоп'я пише:

«Хліба у нас іноді вистачає, а іноді ні. Батько лежить хворий, та й мати щось нездужає. І доводиться вести господарство самому, а мені ще 13-й рік. Мені так хочеться вчитись, що й подумати не можу. Я інший раз берусь читати які-небудь книги, але мене за це лають, а іноді дають штурхана в спину. Мені так трудно живеться ці роки. Найбільше мене лають за піонерську організацію».

І б'ють, і лають нерідко.

«В М.-Альошинській школі багато хто кидає вчитись, тому що не дають казенних зошитів, а купувати в магазині — батьки лаються, що ви, мовляв, учитесь на користь держави, нехай вони вам і купують». Батьки ще на боці старого, а діти вже на боці Радянської держави.

11-річний хлопець, учень 3-ї групи, пише: «Ну і нехай, а ми хоч на десяти квадратних метрах вдержимось, і робітники підуть і Радянська влада в усьому світі буде».

Мрії сільських дітей дуже яскраво виражені в листі одного хлопчини, який пише: «Якщо буде у вас там партійний з'їзд або мітинг, не забудь сказати, що 11-річний хлопчина хоче увійти в партію, і влаштуй мене ще куди-небудь на завод, ну а коли цього не можеш, то пришли берданку-двостволку, а коли і цього не можеш, то хоч одностволку».

Всі ці листи архідитячі, дитячі, але видно — зростає покоління дійсно лєнінське.

Звідки це в них, у зовсім юних дітей?

Тут, безсумнівно, вплив школи, піонерзагону, але ще більший вплив розповідей дорослих, спогади про громадянську війну. З Челябінського округу пише піонерка:

«В мене батько був більшовик. Коли приходили в наше село білогвардійці, то мого батька і двох братів би́ли, приходили додому обшукувати нас. У нас, правда, тоді були політичні книги, і вони в нас відбирали, потім через якийсь час посадили батька в тюрму, там йому було ще важче: адже в нього на руках залишилось шестеро дітей, а я була наймолодша; мій батько не раз був під розстрілом, був у вогких підвалах, і все-таки він

все це перетерпів і через два роки прийшов додому, але весь час хворів і помер у 1923 р. І ось тепер ми живемо самі, займаємось сільським господарством, у нас тепер двоє робочих коней і два лошаки, дві корови і будинок-хрестовик, а повітка зовсім розвалилась, і не знаємо, як за неї взятись, хліба намолотили небагато, та ще поганий — їсти не можна...»

Зростає покоління, несхоже на заляканих сільських дітей старого ладу, які не сміли очей підвести, ніякого уявлення про боротьбу трудящих за краще життя не мали.

Діти сільські палко хочуть учитись. Про це багато говориться в їх листах. «Чи нема де місчинки, куди б приткнути мене вчитись», — пише хлопчина з села. А «приткнути вчитись» нікуди — шкіл не вистачає.

На порозі другого десятиріччя ми повинні звернути особливу увагу: а) на збільшення бюджетних коштів на поширення початкової освіти серед дітей, підлітків і дорослого населення; б) на допомогу в цій справі бідності; в) на підтримку ініціативи населення в справі будівництва початкових форм народної освіти, на проведення в законодавчому порядку обов'язковості такої підтримки і встановлення норм цієї підтримки.

Радянська влада підняла маси на нечувану височінь, пробудила в них невсипущу жадобу знання, залучила їх до будівництва соціалізму, зробила їм це будівництво близьким, як їх власна справа, і невтомно змітатиме все те, що в якій би то не було мірі заважає цьому будівництву, заважає озброєнню мас необхідною їм зброєю знання.

ПРО ПІОНЕРТАБОРИ І ПРОГУЛЯНКИ ДІТЕЙ

Цього літа багато піонерів великих міст жили в таборах. З таборів діти повернуться здоровшими, організованішими. Але все ж у табори їздила тільки частина дітей. Майданчики обслуговували теж далеко не всіх дітей. А тим часом потрібно турбуватись про здоров'я всіх дітей, і малюків, і тих, що старші. Треба ввести у звичай прогулянки дітей. Треба, щоб намічені були місця для прогулянок — в найближчий громадський сад, парк, на найближче поле, в гай, на найближчі околиці. Треба дивитись (особливо за цим треба дивитись «друзям дітей»), щоб діти не залишались в задушних квартирах, треба умовляти батьків, щоб вони відпускали дітей на прогулянки. Немало знайдеться домашніх господарок і інших осіб, яких можна залучити до того, щоб вони супроводжували дітей на прогулянки. Їм придуть на допомогу піонери, комсомольці. Звичайно, по неділях для дітей старших можна влаштовувати і більш далекі прогулянки. Буде дуже добре, коли в недільних дитячих прогулянках візьмуть участь дорослі робітники — «друзі дітей». Попереду ще близько двох місяців, які треба використати для прогулянок, та й восени і зимою такі прогулянки мають значення для здоров'я дітей. Треба, щоб міськради прийшли на допомогу, видаючи дітям і супроводжуючим дарові квитки, якщо йти далеко і стомливо. Секції народної освіти можуть допомогти тут дуже багатьом, виділяючи своїх членів на цю роботу на допомогу «друзям дітей». Нам усім треба старатись допомагати суспільному вихованню дітей, а групові прогулянки,

до яких бажано залучити всіх дітей, допоможуть дітям стати здоровшими і організованішими. Доведеться звичайно, попутно турбуватись про забезпечення бідніших дітей теплим одягом і взуттям, але кому ж про це і потурбуватись, як не «друзям дітей».

Кожна прогулянка повинна мати цільову настанову— набрати квітів, камінців, сучків, шишок, грибів, ягід, щоб обслужити ними майданчик, дітей, які хворіють, які слабі, щоб іти на прогулянку; або піти в неділю, щоб наладити яку-небудь гру з сільськими дітьми; або що-небудь подивитись, чого-небудь навчитись. Дуже важливо мати великий запас ігор. Важливо, щоб такі прогулянки не були нудні для дітей. Важливо, щоб вони супроводжувались співом. Піонери можуть, повторюю, дуже багато тут допомогти.

Нам треба всіляко зміцнювати здоров'я дітей і треба над цим працювати спільно. Хотілось би узнати про це думку наших читачів.

1928 р.

ПРОМОВА НА VIII ВСЕСОЮЗНОМУ З'ІЗДІ ВЛКСМ

Товариші, у мене зовсім пропав голос, але все ж я хочу спробувати висловити кілька думок у зв'язку з доповіддю і в зв'язку з виступами деяких ораторів.

Володимир Ілліч дуже багато говорив про організацію, він особливо багато приділяв цьому питанню уваги, коли доводилось організовувати Радянську владу. Тоді він говорив: питання будівництва соціалізму — це питання організації; в організації — головне і основа соціалізму. І цю думку він повторював багато разів. Він і в Радянській владі вбачав такий центр, який повинен організовувати геть усе населення.

Він не раз повторював, що необхідно організовуватись по-новому, на нових основах. Те саме говорив він і тоді, коли тільки-но будувалась наша партія. Він говорив про те, що кожний член партії повинен почувати себе гвинтиком, коліщатком величезної машини. І дійсно, наша партія являє собою струнку організацію, і по шляху партії іде комсомол.

Але ось тепер, коли ми вдивимось у нашу організацію, то ми побачимо, що наша партійна машина значною мірою (ще більшою мірою комсомольська машина) спрямована на те, щоб давати відсіч зовнішньому ворогові.

Наша партія склалась у боротьбі з царизмом, у боротьбі з капіталізмом, вона склалась у боротьбі з білогвардійщиною, і молодь ішла по тому самому шляху. А тепер ці питання, питання боротьби з капіталізмом, набули дещо іншого характеру, дещо відсунулись.

Тепер на перший план висуваються питання будівництва. І не завжди наша організація становить собою організацію, пристосовану до того, щоб дати відсіч ворогові, який є серед нас. Не завжди вона становить собою організацію, пристосовану для будівництва соціалізму. Візьмемо шахтинську справу. Що показує шахтинська справа? Вона показує, що минуло багато часу і наша партійна організація, профспілкова організація, та й комсомольська — всі вони виявились не так організовані, щоб у процесі роботи помітити цю зраду інженерів. Вся ця контрреволюція була помічена вже тоді, коли справа зайшла дуже далеко. Коли ми вдивимося в наше будівництво, то побачимо, що дуже багато чого ми помічаємо тоді, коли вже є велика прогалина. Ми помічаємо, наприклад, розтрату тоді, коли вже вона сталась. Ми помічаємо злочин тоді, коли він уже вчинений. Ми ще погано навчились працювати так, щоб у процесі роботи перешкодити виникненню великих і малих шахтинських справ. Наша організація повинна бути такою організацією, щоб ми в самому процесі роботи помічали відхилення від правильного шляху, виправляли ці відхилення і щоб шахтинські справи, всякі розтрати, всякі інші злочини стали фактично неможливими. Ось так ми не навчились ще працювати, і так ми ще не організовані. Я думаю, що комсомолові треба замислитись над цим, треба продумати питання про те, що тут зробити для того, щоб комсомольська організація була не тільки організацією, здатною боротися з капіталізмом, з зовнішнім ворогом, а щоб вона здатна була так чітко працювати і так налагоджувати цю роботу, щоб машина, як висловлювався Володимир Ілліч, ішла туди, куди треба.

Що тут потрібно? Передусім потрібний *гострий комуністичний зір*. Товариші, кожний комсомолец вивчає політграмоту, але дуже часто ця політграмота сама по собі, а життя — само по собі.

Комсомолец, який палко бажає стати добрим комуністом, часто не бачить, як цю політграмоту пов'язати з навколишнім життям, як одне з одним пов'язане, який міст між політграмотою і навколишнім життям. Він знає, в політграмоті сказано, що в нас жінки користуються однаковими правами з чоловіками, а в житті він не помічає, що його маленька сестричка не ходить до школи.

Часто він бачить, говорить про куркуля-експлуататора, а часто там, де факти експлуатації мають місце, він їх не помічає. У Наркомосі на одній конференції по роботі з безпритульними дітьми одна робітниця розповідала про такий факт: досить часті явища, що робітники вивозять з сіл дівчаток 9—10 років — сиріт, напівсиріт, дітей бідняків — і змушують їх нянчити маленьких дітей, а коли в школу їх треба пускати, то вони відповідають, що не для того їх везли з села, щоб віддавати до школи. Я брав її для того, щоб вона працювала, відповідають вони. І ось поряд комсомолец, можливо навіть в тій самій сім'ї,— він цього не помічає. Він знає, що куркуль експлуатує, а як це так, що робітник займається експлуатацією? Це якось не виходить, не в'яжеться з політграмотою, і він проходить мимо цього явища. Ми бачимо, що в житті, на виробництві — всюди є маса фактів, які лишаються пережитком минулого, які заважають будівництву нового життя, а ми цих фактів не помічаємо.

Володимир Ілліч говорив: «Нам треба вчитись, вчитись і ще раз вчитись». Навчання потрібне суворе. Ви знаєте, я одержую багато листів від комсомольців і комсомолок, в яких завжди говориться: Володимир Ілліч говорив: «Треба учитись і ще раз учитись»,— тому влаштуйте мене скоріш на робфак або влаштуйте мене туди-то у вуз. Володимир Ілліч тут не про таке навчання говорив, не про навчання в навчальних закладах. Цю його фразу було звернено до партійців, і він говорив про те навчання, про те суворе навчання, яке треба брати, проводити із спостережень над життям; треба вчитись для того, щоб краще бачити, а не для того, щоб взагалі закіпчити вуз або який-небудь ще навчальний заклад. Треба вчитись для того, щоб ясніше помітити, побачити, де і що неправильно. Це завдання перед комсомолом стоїть на весь зріст. Комсомол, звичайно, повинен учитись і в навчальних закладах, повинен користуватися всіма можливостями для навчання, але він повинен вчитися також і в життя, пізнавати його, спостерігати його і дивитись, чи нема тут якої-небудь справи, з якою треба боротись.

Ми думаємо так: комсомол — це єдина організація, мабуть, ще партія є, а ось що є Ради, що є секції Рад,— цього часто комсомол не помічає. Я щось, наприклад, не пам'ятаю, щоб до секції народної освіти ходили комсо-

мольці; знаю — делегатки ходять, ходять тільки декілька комсомольців, але ніколи нікому не спадало на думку, на комсомольському осередку поставити питання про те, як працює ця секція.

Може, я не маю рації, товариші? (Г о л о с и. Правильно!) Адже секції — це така форма організації, яка зв'язує з масами, до якої не тільки члени Ради входять, а до якої повинен входити цілий ряд заінтересованих в даній галузі осіб; вони повинні обростати масою. А коли прийдеш на секцію міськради і почнеш на цю тему говорити, профспілки ставляться так: а, знаєте, як би це все-таки не применшило значення профспілок. Правда, від комсомолу я не чула, щоб хто-небудь з комсомольців сказав, що як би це не применшило значення комсомолу. Але ось той факт, що нема достатньої уваги до цього будівництва, яке відбувається в секціях Рад, я думаю, — досить показовий факт. Це одне питання, питання, як ми повинні в життя вдівлятися і як ми повинні братися за будівництво цього життя.

Інше питання — наприклад, питання шахтинської справи. В чому тут справа? Справа в тому, що не було людей, які розуміють те, що розуміють інженери. Важливо, звичайно, знати спеціальності, і тому такий стогін, таке виття з приводу навчання чути з боку молоді. Наступний пункт нашого порядку денного якраз і говоритиме про професійну освіту, про навчання. Це, звичайно, має колосальне значення, і зрозуміло, чому комсомол так гаряче ставиться до цієї справи. Але правильно один з товаришів, що виступали тут, говорив про те, що треба знати ту справу, яку робиш.

Потім про контроль. Тут говорили про легку кавалерію. Так, здається? (Г о л о с и. Так!) Так ось я думаю, що не в самій легкій кавалерії справа. Звичайно, це дуже добре, це теж допомагає уважніше стежити за навколишнім життям, дуже хороші ці загони. Але найважливіше не це, а найважливіше — уміти в поточному житті роздивитись, як відбувається процес цієї роботи. Уже пізно тоді розмовляти, коли трапилась яка-небудь помилка, треба вміти запобігти цій помилці. Ось недавно, цими днями, я розмовляла з одним інспектором — тепер у нас в моді у Наркомосі інспектура, — а мені цікаво, як ця інспектура на ділі проводить свою інспекцію. І ось я гово-

рила з одним з інспекторів, хорошим товаришем, комуністом, про те, як він інспектує. Ось він говорить мені: дивився він дитячий будинок, там недоглянули — і стеля провалюється; 63 тисячі карбованців на це затратили — розтрата неприпустима. Я його запитую: «А ви запитали, як був організований контроль, кому було це доручено, хто був призначений, хто відповідальний за цю справу?» Виходить, він не запитав, хто за цю справу відповідальний. Але ж питання в чому: хто за справу відповідає, хто повинен дивитись, щоб цього не трапилось? Пізно говорити тоді, коли марно гроші в грубку вже кинуто або коли стеля почала провалюватись. Треба так уміти організувати контроль, щоб це був не наступний контроль, а щоб контроль був під час роботи.

І ось я хотіла б спинитися на одному питанні — про самокритику... Я повинна сказати, що найлегша справа — критикувати вождів. Вожді роблять багато роботи, а хто багато робить роботи, в того, звичайно, бувають в роботі промахи, і тому вождів критикувати — справа легка, а ось що важко робити — це критикувати не себе — себе теж легко критикувати, — а кого важко критикувати? Важко критикувати той колектив, з яким працюєш. Чому важко? Тому, що можна критикувати не вміючи. Ми знаємо, що часто бувають склоки на цій підставі. Буває так, що хлопець хотів сумлінно критикнути, але не зумів, і замість критики вийшла причіпка. А з другого боку, є й такі юнаки і дівчата — я говорю не тільки про комсомол, я говорю і про членів партії, — в яких іноді критика переходить у склоку або які промовчать: «Добре, мовляв, так минеться, без мене діло буде». Я думаю, що для нашої організації надзвичайно важливо знайти тут правильний тон, як потрібно критикувати той колектив, з яким ти працюєш. Критику потрібно вести таку, щоб вона не була анархічною критикою, яка розкладає роботу, а щоб це була критика, яка допомагає працювати. Ось, мені здається, це дуже велике, одне з дуже великих питань, над яким також треба подумати комсомолові, — як налагоджувати свою роботу так, щоб був дружний, згуртований і взаємний контроль, контроль не причіпливий і не нальотницький, а контроль саме товариський, який допомагає працювати.

Я, здається, вичерпала увесь свій час. Ви мене

спинить, будь ласка, президіє. (Г о л о с и з м і с ц ь. П р о с и м о, п р о с и м о п р о д о в ж у в а т и.)

Тепер далі, я перейду до Наркомосу. У нас тепер дуже модним є лозунг: «Давай рóbфаки, давай вузи» і т. д. Мені здається, не можна думати, що Наркомос — це якась установа, яка може взяти все і всіх задовольнити і в якій є якась чарівна паличка, якою він махне — і буде рóbфаків скільки завгодно, буде скільки завгодно вузів, і він усіх на 100% задовольнить. Я думаю, що питання не в цьому. Наркомос може зробити тільки одне: допомогти тій самодіяльності, яку широко проявляє самé населення і в першу чергу комсомол. У нас, звичайно, дуже важко стоїть питання з будівництвом народної освіти, у нас страшенно тяжка спадщина. Адже треба здати собі справу, що необхідний певний фонд, певна основа, а коли в нас половина дітей шкільного віку неписьменна, то треба сказати, що основа в нас погана, і тому головна увага повинна бути приділена масовій школі. Тільки тоді ми зможемо все вище і вище підносити справу народної освіти. А без цього будуть перебої, будуть ненормальності. До чого ми прагнемо — це відбито в програмі нашої партії... Треба підійти так, як підходив Володимир Ілліч. Ось був 1894 рік, ще ХІХ століття. У книзі «Друзі народу» говорив тоді Володимир Ілліч про соціалістичну революцію, про те, що пролетаріат візьме владу. Здається, мета висока була тоді. Як тоді дивилися на робітників? Що таке робітники? Я пам'ятаю, я давала урок в одного купця — заради грошей, звичайно, заради заробітку. Я пам'ятаю, як він говорив: «Ось фабричні страйкують». Треба було чути, яким тоном він це говорив. Ось є, мовляв, якісь фабричні, і вони надумали страйкувати. Чи гадали тоді, що одним помахом можна добитись? Може, спочатку багатьох труднощів не бачили, доводилось не раз міняти тактику, інакше підходити до питання, з другого кінця. І тут Володимир Ілліч говорив: коли важка справа, то треба навчитися десять раз починати спочатку, поки не доб'єшся свого. І я думаю, що в питанні про політехнічні школи, в питанні про перебудову всієї системи нашої освіти — в усіх цих питаннях, про які говориться в програмі партії, ми повинні ясно бачити мету. Як ми підходимо до цього питання? Це, звичайно, нашими можливостями визначається.

Про вузи я не говоритиму, тому що це питання дуже велике, я себе спеціалісткою в цьому питанні не вважаю, а скажу тільки коротко, що, по-моєму, і тут повинен такий самий зв'язок з виробництвом бути, як і по всій лінії наших шкіл, такий самий зв'язок повинен бути з життям, така сама повинна бути, як ми говоримо, суспільно корисна робота. Коли в нас створювались робітничі університети, то через них ми навчилися зав'язувати більш глибокі зв'язки з масами. І, по-моєму, в нашій країні, де така краплинка, така мізерна кількість народної освіти,— тут повинна бути згуртованість між усіма видами і загальної освіти і освіти професійної. Дозвольте на цьому докладно не спинятись. Я думаю, що мене ніхто не чує, тому що голосу в мене зовсім нема. Дозвольте мені на цьому закінчити і дозвольте мені повернутися до питання про нашу систему тоді, коли робитиму доповідь про роботу з дітьми¹. Тоді я й говоритиму про політехнічну школу і про пов'язання її з життям, про те, куди повинна рости ця система. А поки дозвольте мені обмежитись тим, що я сказала.

Головна мета мого виступу була підкреслити *необхідність організації*, яку треба особливо продумати в умовах соціалістичного будівництва. Дозвольте на цьому закінчити.

1928 р.

¹ Див. доповідь про роботу ВЛКСМ серед дітей, стор. 248 цього тома.— *Ред.*

ПРО РОБОТУ ВЛКСМ СЕРЕД ДІТЕЙ

(ДОПОВІДЬ НА VIII З'ЇЗДІ ВЛКСМ)

Тема моєї доповіді — робота серед дітей-підлітків. Я хотіла б почати з однієї дуже відомої цитати з творів Володимира Ілліча, яка, по-моєму, проливає світло на все те, що ми повинні робити, працюючи серед дітей.

Це написано давно, написано в 1913 р. Володимир Ілліч писав тоді з приводу скарг одного меншовика, який говорив про те, як усе погано і що краще робітникам зовсім не мати дітей. Володимир Ілліч писав про те, що діти — це наше майбутнє. Він говорив: «...ми ведемо життя, сповнене нестерпного гніту і страждань. Нашому поколінню тяжче, ніж нашим батькам. Але в одному відношенні ми далеко щасливіші від наших батьків. *Ми навчилися і швидко вчимося боротися* — і боротися не поодинці, як боролися кращі з батьків... Ми боремося краще, ніж наші батьки. Наші діти боротимуться ще краще, і вони *переможуть*... Ми вже закладаємо фундамент нашої будови, і наші діти добудують її»¹.

Це писалось в період часу ще до світової війни. І тоді вже Володимир Ілліч говорив про те, що наше покоління закладає фундамент нового ладу. Але треба зв'язати те, що говорив тут Володимир Ілліч, з його поглядами на організацію. Я вже говорила про те, якого величезного значення надавав Володимир Ілліч організації. Він говорив про організацію всього населення по-новому. Він го-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 200.

ворив, що народовольці боролися терором, боролися по-одинці, що ми, наше покоління, покоління революційних марксистів, боролися вже організовано, а наші діти боротимуться ще значно краще і організованіше. В організованості підростаючого покоління бачив він силу. Підходячи з цієї точки зору, я думаю, ми можемо ясно, виразно намалювати собі картину того, як ми повинні вести роботу серед дітей.

Був час, коли інші класи також хотіли виховувати дітей ідеальних на їх погляд. В часи кріпосного права дворянство хотіло виховати ідеальну на їх погляд молодь. Звичайно, з нашої, пролетарської, точки зору та молодь, яку хотіло виховувати дворянство, була якраз такою молоддю, від якої, крім шкоди, нічого не було б. Дворянство думало, що по-своєму воно зможе виховати молодь тільки в закритих навчальних закладах. Ми знаємо, що дворянство створювало корпуси, інститути благородних дівць, в яких старались відгородити дітей від навколишнього середовища. Наприклад, в жіночому інституті бувало так, що 8 років інститутка не виходить на вулицю, і все ж їм не вдавалося в своїх інститутах, в своїх корпусах, закритих навчальних закладах виростити таку людину, як їм хотілося.

Коли ми візьмемо буржуазію, то ми знаємо, що й буржуазія думає про закриті навчальні заклади. Наприклад, в Німеччині або Англії буржуазія мріє про те, щоб виховати справжніх хазяїв промисловості, справжніх типових буржуа, і ось вона думає, що для виховання їх треба створити закриті навчальні заклади. Вони створюють так звані сільські виховні гімназії, передові на їх погляд, де вони виховують у закритих навчальних закладах, відгороджених від життя, виховують таких людей, які їм потрібні. Але треба сказати, що і перші пролетарські реформатори і педагоги також думали про те, що людину майбутнього, справжніх соціалістів можна виховати тільки в закритих навчальних закладах; наприклад, Роберт Оуен, Робен (діяч Паризької комуни) і інші говорили про необхідність створення особливих колоній, особливих навчальних закладів, де виховувалися б люди майбутнього, і треба сказати, що, хоч Комуністична партія з самого початку визнавала, що ця точка зору невірна, що не можна створювати якісь особливі заклади, де

якось штучно виховувалися б плоди майбутнього, все ж у період воєнного комунізму в нас говорили про те, що ми повинні наших дітей виховувати виключно в дитячих будинках, які були б відгороджені від впливів дрібної буржуазії. Тепер ми вже забуваємо про цю точку зору, але я ось переглядала матеріали партнаради 1920 р., і що ж? На цій партнаradі були товариші, які обстоювали ту точку зору, що найважливіше — виховувати дітей в закритих навчальних закладах, у дитячих будинках. Це було в 1920 р. Тепер цю точку зору поховано, тепер кожний знає, що треба виховувати дітей не в закритих навчальних закладах, а виховувати в житті.

Тепер ми держимо курс на школу, на дитячу організацію, на участь організованого населення у будівництві шкільної і позашкільної дитячої освіти. Ця точка зору, звичайно, найбільш правильна точка зору. Ось коли придивитись до дорослого населення, ми знаємо, що у нас дуже мало закладів для дорослих, які працювали б по ліквідації неписьменності, що взагалі шкіл для дорослих мізерна кількість у порівнянні з потребами. Але коли ми подивимось на наші робітничі маси, на селянські маси, то побачимо, що ці маси, часто напівписьменні, настільки вирости, що не може бути ніякого порівняння між дореволюційним робітничим класом і теперішнім, між селянством старим і теперішнім. На зборах ми бачимо, як люди малописьменні говорять про найрізноманітніші питання, говорять із знанням справи. Звідки вони все це узнали? Не з школи, а з життя. І ось запорукою цьому, що [можливе] виховання такого покоління, яке дійсно зможе завершити будову соціалізму, фундамент якої закладає нинішнє покоління,— запорукою цьому є те, що в нас існує Радянська влада, що весь уклад життя такий, що сам цей уклад життя штовхає вперед, учить, виховує.

У тій самій статті, в якій Володимир Ілліч говорив про те, що наші діти продовжать розпочату нами справу, він писав так: «Робітничий клас... росте, міцніє, мужніє, згуртовується, освічується і загартується в боротьбі»¹. І в цій боротьбі, на цій боротьбі робітничий клас зростає, посилює свій вплив на інші верстви трудящих і

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 200.

посилує також свій вплив на підростаюче покоління. Саме в тому, що в нас Радянська влада, що в нас диктатура пролетаріату, що вплив робітничого класу зростає і міцніє,— в цьому запорука того, що молоде покоління зможе дійсно вирости таким, що воно зможе довести розпочату справу до кінця.

Але, товариші, було б великою помилкою думати, що все це робиться само собою, що само собою виростає те покоління, яке зможе остаточно побудувати соціалізм; треба працювати над тим, щоб допомогти цьому поколінню стати таким, яким ми хочемо його бачити. Головне знаряддя виховання у нас — це школа. Скрізь і всюди школа є знаряддям впливу пануючого класу на підростаюче покоління. І ми знаємо, що в буржуазних країнах школа є знаряддям впливу буржуазії на молоде покоління, що школа так виховує дітей з малих років, так просочує всю учобу, всю організацію шкільного життя буржуазними поглядами, буржуазним підходом до кожного питання, що підростаюче покоління, не усвідомлюючи того, виростає поколінням, яке заражене буржуазними забобонами. Ось це має величезне значення. Буржуазія враховує це і тому дуже багато уваги приділяє тому, як виховувати молодь. Коли ми думаємо, що буржуазія Америки, буржуазія Німеччини виховує молоде підростаюче покоління так, як у нас виховував царизм, то ми дуже помиляємось. Буржуазія застосовує значно тонші, значно вправніші методи підходу до молоді. Її виховання глибоко продумане. В особі нашої школи ми маємо апарат, який може допомогти нам виховати дітей в нашому дусі, в дусі інтернаціоналізму, в дусі пролетарському. Але для того, щоб наша школа так виховувала, її дуже дбайливо, дуже уважно треба будувати. І тому необхідно, щоб уся партія, комсомол, щоб усе, що є в рядах пролетаріату свідомого, такого, що прокинулось від сну, приділяло величезну увагу тому, яка наша школа.

Ми бачимо великий інтерес з боку робітників і з боку селян до школи. Але з боку партії і з боку комсомолу, я повинна сказати, ми цієї уваги не бачимо. Часто в нас серед партійців є погляди на школу такі, яких не повинні мати партійці. Це тому, що досі партії було не до того. Нашій партії доводилось безпосередньо боротися за

владу, доводилось боротись за господарське будівництво, а питання виховання були тими питаннями, які стояли на задньому плані. І тому серед окремих партійців у питанні про те, яка повинна бути наша школа, ми зустрічаємо дуже багато забобонів. А тим часом це питання має величезне значення. Питання про те, чим повинна бути наша школа, ясно сформульовано в нашій програмі.

Що ж у нас є, є які-небудь досягнення чи нема? Перше питання, яке стоїть у нашій програмі,— вказівка на необхідність досягти того, щоб наша школа була відокремлена від церкви, щоб не було ніякого релігійного виховання в школах. Коли вперше було поставлене це питання — ми тепер уже забули про це,— коли вперше було поставлене це питання, тоді говорили: ви забуваєте, що Росія — країна селянська, що селяни ніколи не дозволять, щоб у школах не було викладання закону божого. А тепер, на одинадцятому році революції, ми знаємо, що в школах у нас, за дуже невеликим винятком, винятком тимчасовим, викладання релігії нема і школа відокремлена від впливу церкви, відокремлена остаточно, і тепер ніхто вже не говорить про повернення до старого. Цей процес відбувся значно менш болісно, ніж можна було чекати. Але це частина питання. Знищити викладання закону божого не означає ще виховувати комуністів, і необхідно було б подумати, що ж потрібно викладати в школах. Володимир Ілліч не раз говорив: важливо створити програму; і ось Наркомос бився над тим, щоб стару програму, програму дореволюційної школи, перебудувати, щоб створити таку програму, яка підготовляла б, закладала б у дітей реалістичний світогляд, щоб вона в дальшому полегшувала дітям розуміння основ комунізму.

І треба сказати, що в цьому відношенні теж певні досягнення є. Правда, програма, яка проведена в наших школах, спочатку зазнавала великих нападок з боку старого вчительства і з боку навіть деяких комуністів, але тепер вона здобула ніби загальне визнання. Це не означає, що в програмному відношенні уже зроблено все, що можна, але певні досягнення є. І наша школа дає дещо зовсім інше, ніж давала стара школа. Це вже певне досягнення.

Потім, звичайно, певним досягненням є те, що в нас у школах на всіх ступенях цієї школи є спільне виховання. Потім, великим завоюванням, правда, не доведеним до кінця, є те, що для національних меншостей будується школа рідною мовою. Це теж певне завоювання.

А далі? Далі починаються наші біди. Наші біди полягають передусім у тому, що наша школа ще не поголовно охоплює все населення і якраз не охоплює ті верстви, які вона повинна була б охопити в першу чергу: не охоплює дітей бідноти, батрацтва, міської бідноти. Це питання значно серйозніше, ніж здається на перший погляд. І тут, товариші, ми не повинні заплющувати очі на те, що у нас є експлуатація дітей, і експлуатація досить велика. Правда, не завжди вона йде по лінії куркуля. Коли ми візьмемо село, то побачимо, що там дітей часто експлуатують родичі. Сирота, напівсирота живе в середняцькому господарстві, але хто її експлуатує? Експлуатує старший брат, який змушує її працювати, як батрака, а вважається вона сімейною. Експлуатує дядечко, в якого працює бідна племінниця або племінник. Ось такі факти експлуатації не є поодинокими випадками. Це досить поширене явище. Але оскільки це не йде по лінії куркуля, то це явище здається нам побутовим явищем, і ми часто мимо нього проходимо, і ні партія, ні комсомол, ні піонери ніяк на цю справу не реагують. Всі ці експлуатовані діти не вчаться, і це буде так, поки в нас не буде обов'язкового навчання.

Товариші, ми дітей з дитбудинків часто віддаємо ку-старям, віддаємо селянам. Це — вік уже старший, це не малеча, але контроль над тим, як цим дітям живеться, не організований. І питання про те, як, в яких умовах ці діти живуть і чи вчаться вони, зовсім не висвітлене. Необхідна енергійна боротьба за те, щоб усі діти відвідували школу. Тут потрібно в державному порядку проводити лінію обов'язковості навчання. Потрібно не тільки, щоб шкіл було достатньо, але щоб контроль над тим, як цим дітям живеться, був організований, щоб родичі, щоб ті, в кого діти живуть, були зобов'язані посилати їх до школи, а то в нас не вчаться саме ті верстви дітей, яким особливо треба вчитись.

Це одне питання — питання про охоплення школою певних верств. Але треба сказати, що в нас взагалі

школа I ступеня охоплює тільки частково дітей, так що половина дітей від 8 до 11 років виявляється неписьменною. Це приголомшливий факт, що половина дітей від 8 до 11 років у нас неписьменна і, звичайно, так справа продовжуватись не може.

Я хотіла б, товариші, спинитись і на інших недоліках нашої школи, які особливо різко почали проявлятися в останні роки. Нам не можна закривати собі очі на те, про що говорилося тут,— що відбувається боротьба за молодь. Ця боротьба відбувається у нас також і в школі. Коли якийсь час здавалося, що школа працює так, як ми хочемо, то ми повинні здати собі справу в тому, що тепер, в цей час, доводиться спостерігати цілий ряд явищ, які показують, що в школі відбувається запекла боротьба за молодь і виявляється вона в боротьбі проти основ радянської школи.

Візьмемо таке питання, як питання про навчання. Ясно, ми повинні добиватися того, щоб школа давала дітям знання, для того вони і йдуть до школи. Але, товариші, не можна собі закривати очі на те, що лозунг навчання буває часто використаний так, що вихолощується зміст викладання. Наприклад, боротьба з релігією непомітно починає зникати з нашої школи, питання, які висвітлюють боротьбу робітничого класу, починають зводитись нанівець або заслоняються дрібничковими методами. Коли вказують на те, що школа не веде громадської роботи, то відповідають: як, ви стоїте проти навчання? Хіба при нашій навчальній мережі, при обсязі нашої програми можна приділяти стільки часу цьому питанню? Це до програми не входить. Я не говорю, що в нас по всій лінії вихолощується зміст викладання, але треба сказати, що така течія є і що правильний лозунг «Більше уваги навчанню» використовується як лозунг такий: «Давайте вчитись тільки граматики, тільки арифметики, давайте вимагати, щоб запам'ятовували більше хронології, більше назв, а зміст, комуністичний зміст,— це справа другорядна, виросте — підучиться». З такою течією доводиться боротись. Це одна лінія зісковзування. Друга, з чим нам доводиться тепер боротись, і не стільки в першому, скільки в другому ступені,— це з тим, що школа дуже погано виконує свою роль організовувати, вчити дітей

організовуватись по-комуністичному. З цим питанням справа стоїть більш ніж неблагополучно.

Ми говоримо: у школі повинно бути шкільне самоврядування. Це правильно, і кілька років тому ми дуже серйозно обговорювали питання про шкільне самоврядування. Ми вказували, що погане самоврядування взагалі, що самоврядування існує не тільки в нашій радянській школі, шкільне самоврядування існує і в Німеччині, і в Америці, і в інших буржуазних країнах. Але наше шкільне самоврядування повинно відрізнятись від того самоврядування, яке існує в буржуазних школах. У буржуазних школах шкільне самоврядування — копія з буржуазної республіки: як у буржуазній республіці народ тільки обирає депутатів, а потім депутати ведуть політику, ворожу народові, так і в буржуазних школах діти обирають свої учком, свої органи самоврядування, а потім ці органи управління дуже мало дбають про інтереси дітей.

Ми говоримо, що управління в радянській школі повинно бути таким управлінням, яким ми мислимо управління радянське. Всі діти повинні бути поголовно організовані, організовані не для виконання політичних функцій, а повинні бути організовані для того, щоб краще налагоджене було все шкільне життя, і ми протипоставили старе шкільне самоврядування, буржуазне, — новому самоврядуванню, самоврядуванню такому, яке відповідає духові комунізму, духові радянського ладу. А що в нас в результаті вийшло? Ми цими днями заслуховували звіт працівника з Соцвиху в цьому питанні, і ось доповідач розповів нам, що самоврядування у нас є в усіх школах, що воно організоване, правда за виглядом, на зразок Радянської влади, по секціях: є учком, є санком, є ще якісь секції; але коли ми докладно розпитували доповідача, як же організовано ці секції, то з'ясувалось, що самоуправки охоплюють лише частину дітей, що секції виконують обов'язки міліцейські, — в одній навіть дитячій праці написано: обов'язок санкома — «доносити» завідувачу про те, коли діти там щось не виконують. Учком вважає за обов'язок гонити дітей, дивитись за тим, щоб вони вчили уроки, і на яку секцію ми не поглянемо, ми побачимо, що робота її полягає в нагляді, значною мірою в поліцейському нагляді, а зовсім не в допомозі роботі. Звичайно, є цілий ряд шкіл, які йдуть

правильним шляхом, але тепер ми не маємо в школі того самоврядування, яке нам потрібне.

Якщо ми візьмемо виховну роботу в школі, то побачимо, що за останній час з цією виховною роботою у нас справа стоїть зовсім неблагополучно.

В чому повинна полягати виховна робота в школі? Буржуазна школа все будує на змаганні, там виділяється перший учень, другий, третій, останній учень. Це система змагання. Як у буржуазному ладу все побудовано на змаганні, як у буржуазному ладу один в одного рве шматок з рук, так і в буржуазній школі ми бачимо організоване рвацтво: все побудовано на висуванні окремих осіб, на висуванні більш здібних: з ними працює вчитель, найбільш здібних висувають, їх заохочують, їм дають нагороди, а більш слабих, більш непокірливих, більш самостійних всіляко топчуть. Це та система, яка панує в усьому буржуазному ладі і яка позначається також і на виховній роботі буржуазної школи.

Ми повинні боротися за іншу лінію, ми повинні будувати виховну роботу так, щоб діти навчилися працювати дружно, колективом, і тому ми не можемо спокійно ставитись до оцінок, нагород, похвал і осуду. Ми повинні всіляко протестувати проти запровадженої системи покарання, проти системи висування найбільш встигаючих. Виходить так, що ми нашу школу називаємо радянською, говоримо про комуністичне виховання, а виховання створюється вороже. Ми повинні держати курс на виховання колективу, вчити дружної роботи, колективної роботи, де діти в усьому допомагають одне одному.

Я хотіла б, товариші, звернути вашу увагу на те, до чого докочуються окремі школи. У першій книжці журналу «Народный учитель» за нинішній рік описано виховні прийоми, які зостосовує Будинок імені Горького на Україні. Там запроваджено цілу систему покарань — за одну провину менше, за іншу — більше. Там є такі провини, за які мають бити, і там створилось таке становище, яке не може не обурювати до глибини душі кожного, не тільки комуніста, але й усякого громадянина Радянського Союзу. Там говориться, що вихователь повинен карати учня, — він може кинути в нього рахівницю або накидатись на нього з кулаками, може бити палкою, лозою. Там описується сценка, як завідуючий будинком

посилає того, хто провинився, в ліс, щоб він приніс лози, якою «вихователь» буде його періщити.

Далі йти, товариші, нікуди. Це не тільки буржуазна школа — це школа рабська, школа кріпосницька, і коли навіть тільки один такий факт є, необхідно з ним наполегливо боротись. Я думаю, що комсомол і піонери не можуть спокійно проходити мимо всіх перекручень того, чим повинна бути наша школа, і, коли їм доведеться натрапляти на такі факти: покарання дітей, висування окремих учнів, відмітки — і на ряд інших неприпустимих речей, вони повинні з цим боротись, тому що тут іде вже справжня боротьба між старим і новим. Тепер, звичайно, це є ще поодиноким явищем, але й тепер ми не можемо проходити байдуже мимо цих явищ, а повинні з ними всіляко боротись.

Я перехожу тепер до піонерського руху. З того, що я сказала, видно, що весь комсомол в цілому повинен брати участь в боротьбі за радянську школу, що це таке ж важливе його завдання, як і робота на всіх інших фронтах, бо коли комсомол в цілому не братиме участі в цій роботі, а звалюватиме її тільки на вожатих, тільки на невелику групу товаришів, потрібних результатів не вийде. Тут треба йти зімкнутими рядами на спільну, одностайну боротьбу, і тут, я думаю, комсомол зобов'язаний знати, кожний комсомолець, кожна комсомолка зобов'язані знати, в чому ж полягає наша радянська школа, її радянське обличчя і як за це радянське обличчя боротись. Ми маємо вже доповнення до школи, доповнення надзвичайно важливе, — це дитячий рух, дитяча організація. Дитяча організація може справити величезний вплив на школу, вона може допомогти школі стати до кінця комуністичною. Дитяча організація може розгорнути в школі дуже велику роботу, але для цього, звичайно, необхідно, щоб піонеррух був дещо іншим, ніж він є тепер. Ми всі любимо наших піонерчиків, але, знаєте, коли придивишся до того, що роблять наші піонерзагони і що роблять наші форпости, то можна прийти до висновку, що піонерська організація — це просто якийсь позашкільний гурток, якась зовсім смиренська організація, яка ні про яку боротьбу не думає. Ми знаємо, що окремі піонери досить мужні у боротьбі. Ми знаємо, як який-небудь дванадцятирічний піонерчик заходить у суперечку

з міліціонером за те, що міліціонер побив безпритульного, ми знаємо, як часто має піонерчик мужність виступити на зборах з тим, з чим дорослий іноді вагається виступити, а піонер виступить і скаже. Ми знаємо, що піонери відіграють у сім'ї позитивну роль. Але коли ми візьмемо організацію в цілому, то повинні сказати, що піонерська організація в цілому іноді вироджується в якусь напівнавчальну або просто клубну організацію, а зовсім не є тим, чим вона повинна бути, не є бойовою організацією. Звичайно, не можна собі мислити дитячу організацію бойовою організацією, на манір організації дорослих. Але треба сказати, що елементи боротьби в дитячій формі, у доступній дітям формі повинні бути. Ми милуємось німецькими піонерами, які не дозволяють себе бити. А наші піонери часто спокійно дивляться, як завідуючий посилає безпритульного, що знаходиться в дитбудинку, за різкою, якою потім буде його шмагати. Це наші піонери терплять. Терплять це наші піонерські організації. Це, звичайно, справа неможлива. Буває так, що наші піонерські організації терплять такі речі: вважається, що в школі дають сніданки школярам, а насправді виявляється, що діти бідноти ніяких сніданків не одержують. Звичайно, це не скрізь, але такі випадки бувають. А де піонерська організація? Буває так, що вчитель до якого-небудь учня несправедливо присікується або висуває учня, — а піонерська організація, де вона? Йдеться про те, щоб розгорнути громадську роботу, — а де буває піонерська організація? Школа говорить, що їй ніколи, — а піонерська організація про це й не думає. Мені здається, що піонерська організація повинна бути значно бойовішою організацією. Але потрібно сказати, що це можливо тільки тоді, коли в цій справі її підтримуватиме комсомол у цілому — не тільки вожатий, а саме комсомол у цілому підтримуватиме піонерів у їх боротьбі. Боротися є за що. Коли розглядаєш роботу наших форпостів у школі, то приходиш до висновку, що ця робота не так уже й добре облікується. Ми знаємо і вважаємо великим досягненням, що в наших школах є форпости. А що ці форпости роблять? Беруть участь у батьківських зборах. А що вони на цих батьківських зборах говорять — невідомо. Беруть участь в якихось виборах, а як це відбувається, як вони впливають на організацію

самоврядування, як вони впливають на виховну роботу,— цього ми не бачимо. Мені здається, що на цю сторону повинна бути спрямована увага.

Звичайно, не тільки в школі йде робота піонерзагону. Робота піонерзагону відбувається і поза школою, і головна, мабуть, його робота — це саме позашкільна робота. Охопити тих дітей, які не потрапляють до школи, охопити вільний час усіх дітей, організувати цих дітей — таке завдання піонерруху.

«Молода гвардія» видає книжку — я не знаю, як вона називається, той екземпляр, який у мене був, являє собою коректурні аркуші, без назви — ця книжка вийде на днях, коли ще не вийшла. Там вказується, що дітей-нешколярів майже нема в піонерзагонах, а тим часом той факт, що ми маємо таку масу неписьменних дітей, які залишаються поза школою, вказує на те, що піонеррух неухважно ставиться до того, щоб охопити ті верстви дітей, які найбільше потребують організації, охопити дітей бідняків, батраків, дітей-сиріт, які не потрапляють до школи. Виявляється, вони не тільки в школу не потрапляють, але вони не потрапляють і в піонерорганізацію. Тим часом для них піонерорганізація має величезне значення. У тій боротьбі, яку поведе наше молоде покоління в майбутньому, найважливішим є те, щоб верстви, найменш забезпечені, такі, як батрацькі, як діти некваліфікованих робітників,— щоб вони найкраще були організовані, були найбільш свідомі. Ми повинні цього прагнути. А школа їх не виховує, і піонерорганізація не звертає на них уваги.

Ніде не розповідається про роботу серед дітей-нешколярів, а цю роботу треба продумати, продумати тому, що ця робота — частина роботи по допомозі самоосвіті, а допомогу в справі самоосвіти піонерорганізація повинна подавати дітям, які не відвідують школу.

Потім інше. Чи повинна піонерорганізація займатися тільки прищепленням дітям трудових навичок, навичок дисципліни, давати трудові уміння? Вона повинна також дбати про виховання з дітей комуністів, про ідеологічний, організаційний і виховний вплив на дітей. Бувало, Володимир Ілліч, коли він розмовляв з яким-небудь хлопчиком або дівчинкою, говорив: «Чи не правда, коли ти виростеш, ти будеш комуністом?» І діти згадують:

«Зі мною говорив Володимир Ілліч, він мене запитував: «Чи не правда, ти будеш хорошим комуністом?» І ця розмова, випадкова розмова, змушувала їх уважно ставитися до цього. Я думаю, що питання про комуністичне виховання не таке питання, яке ми повинні відсунути. З життя, через школу діти багато вже про революційну боротьбу робітників знають, про те, за що бореться нинішнє покоління, що таке соціалізм, але треба, щоб піонерорганізація вносила в ці знання живий дух, щоб вона вміла доповнювати наявні в дітей знання живими, барвистими розповідями, які дійсно захоплювали б дітей. І тут я порадила б — це дуже важливо, — щоб на піонерські збори приходили робітники, комсомольці, не тільки вожаті, а приходили б ті комсомольці, партійці, які брали участь у боротьбі, і розповідали б про пережите дітям. Такі жваві розповіді дадуть дітям надзвичайно багато. Певна річ, школі це не вдається робити, а піонеррух цю справу може поставити інакше. У педагогів є такий вираз: «Дати дітям емоціональну зарядку». Що це означає? Це означає вплинути на почуття, захопити, зацікавити дітей. Так ось треба в цій справі дати дітям «емоціональну зарядку», зробити справу комунізму для них близькою і дорогою.

Тому я думаю, що було б неправильним, якби ми під впливом того, що в нас політчитання стали якоюсь нудною учобою, так перегнули б палку, що зовсім не стали б говорити дітям про революційну боротьбу, про соціалізм і т. д. Це було б неправильно. Але треба також і інше — і тут знову-таки важливо, щоб комсомол поділився своїм досвідом, — треба навчити дітей «протягувати соціалізм у повсякденне життя» (вираз Леніна). Треба показати дітям, як те, за що відбувалася боротьба, здійснювати в житті. Візьмемо приклад: ми хочемо вчити дітей праці. У тій книжці, про яку я тут згадувала, враховується, які види занять діти люблять і які не люблять. Вони, виявляється, не люблять занять працею. Багато які діти зовсім не цікавляться цією галуззю. Ми ось говоримо про те, що треба будувати колгоспи, що треба, щоб робітники були справжніми господарями виробництва і т. д., а чи виховуємо ми дітей так, щоб вони дійсно могли бути господарями виробництва, могли бути свідомими учасниками колгоспів? Ми дітям не даємо справжнього

колективістичного трудового виховання. Дуже часто у піонерських клубах організуються майстерні, а що з цими майстернями робити, вожаті часто не знають, не знає і той інструктор, якого запрошують. Стоять майстерні, діти прийдуть, щось там зроблять — і ділу кінець. Або возьяться над набуванням навичок, які їх не цікавлять. Звичайно, така праця нікуди не годиться. Тепер, правда, група комсомольців дуже багато працює над тим, щоб поставити цю справу на належну височінь. Як треба проводити трудове виховання дітей? Перше, що необхідно, — це щоб праця виконувалась не за чийсь наказом, а з власної ініціативи, щоб діти придумували самі собі трудові завдання і спільно ці трудові завдання здійснювали. Що становить відмітну рису праці найманої, праці капіталістичної? Там робітники — не господарі виробництва, а тільки виконавці чужої волі, вони не зацікавлені в успіху виробництва; а ми наших дітей повинні привчати до такої праці, щоб вони були не тільки виконавцями, але ясно усвідомлювали, ясно бачили, що треба робити, як треба робити, щоб вони самі ставили цілі своїй праці. Ось так поставити заняття працюю — це ми повинні зробити. Друге — важливо не тільки, щоб кожний сам навчився робити щось, та й годі, а щоб разом з тим він навчився працювати колективно. Поодиночі працювати діти вчать, а ось працювати дружно, за загальним планом, допомагаючи одне одному, погано вміють. І ось питання в тому, як треба ставити колективну працю, працю цікаву, працю захоплюючу, працю творчу, — це велике питання, на яке піонерзагони повинні звернути більшу увагу. Ось цим розв'язується одне з питань, які недавно так гаряче ми обговорювали в рядах вожатих. Питання йшло про те, чи не скоротити взагалі політчитання, чи не скоротити взагалі роботу з піонерами по ідеологічному вихованню. Іноді вожаті думають, чи не краще просто підходити тими методами, якими працюють бойскаути, які держать курс на змагання. І ось, коли на конференції обговорювали це питання, на конференції, яка була створена при Агітпропі ЦК, було встановлено, що так підходити не можна. Важливо, звичайно, щоб навички з праці давались, але треба давати їх не в такому порядку, як це роблять бойскаути. Тут важливе не індивідуальне змагання, а дружна спільна,

колективна праця, і, даючи навички, треба давати вміння працювати спільно. Ось це найважливіший підхід.

Потім ще один з найважливіших підходів, який повинен бути в піонерроботі,— це вміння виховувати ту дисципліну, про яку говорив Володимир Ілліч. Коли влаштовували суботники, то Володимир Ілліч написав статтю, в якій говорив: треба відрізнати дисципліну капіталістичну від дисципліни майбутньої. Капіталістична дисципліна створюється за допомогою примусу, за допомогою грошового примусу — виплати заробітної плати. А дисципліна комуністична, дисципліна соціалістична — це дисципліна добровільна: людина робить не з примусу, не заради грошей. І ось нам якраз треба закладати основи добровільної дисципліни. Тут, звичайно, дуже велика роль вожатого. Але було б помилкою думати, що вожатий є якимсь командиром. Якось довелося одержати лист старого робітника, який розповідає, як вожатий командує дітьми, як він не враховує дитячі сили, а вважає, що в дітей такі ж сили, як і в нього, дорослого хлопця, і тому дає дітям такі завдання, які їм не під силу. Треба дивитися на вожатого як на порадирика, як на помічника піонерів. Адже ми не повинні забувати, що піонерорганізація — це самодіяльна організація дітей, а вожатий — тільки помічник. І ось в цьому відношенні треба, звичайно, вожатого підготувати. Питання про вожатого — одне з найважливіших; треба на підготовку вожатого звернути дуже велику увагу.

Я думаю, що було б неправильно звалювати все на вожатого. Я вже говорила, що весь комсомол у цілому повинен допомагати в роботі піонерів. Я не буду спинятись докладно на піонеррусі, тому що в дебатах, сподіваюсь, розгорнуть це питання широко, і я скажу про це в заключному слові.

Зараз я спинюсь на третьому питанні, на питанні про те, яку участь повинно брати населення. Часто комсомол дивиться, що вся справа організації — це справа тільки піонерів. З другого боку, партія часто дивиться так, що за цю справу взявся комсомол і нехай він за це відповідає. Звичайно, це не так: необхідно, щоб усе населення взяло участь у допомозі школі, у допомозі організації дітей. Тільки при спільній підмозі, при підмозі всього організованого населення можна буде досягти позитив-

них результатів, і тут я скажу те, що вже говорила,— про важливість роботи секцій Рад. Не треба думати, що секція, куди входять не тільки партійці і комсомольці, завжди сама прийме правильне рішення. У секції з питань народної освіти повинні брати найдіяльнішу участь партійці і комсомольці, повинні там обстоювати правильну лінію. Тільки тоді секція зуміє підійти ближче до школи, допомогти школі і піонерруху, подати їм ту підмогу, яку доросле населення може подати.

Питання не в самих фінансах, питання фінансів надзвичайно важливе, але питання не тільки в фінансах, а питання в тому співчутті, яке повинна зустріти у населення піонерробота, робота комсомолу і школи. Тут потрібно піти дружним фронтом, і з точки зору правильної постановки виховання дітей робота в секції Ради є такою ж важливою роботою, як робота з самими дітьми або з учителями. Я думаю, що тут повинен бути зроблений рішучий перелом, і пора перестати говорити, що вчителі і Наркомос відають школою, комсомол відає піонеррухом, а секція невідомо чим відає. Необхідно зробити так, щоб усе населення зрозуміло, що його підтримка необхідна і піонерруху, і школі. Треба, щоб комсомол зрозумів, що його підтримка необхідна і піонерруху, і школі.

Тільки за таких умов можна буде школу зробити дійсно радянською школою, а піонерорганізацію тим, чим вона повинна бути: не просто клубом, не просто місцем цікавого проведення часу, а дійсно міцною організацією, де діти навчилися б з малих років діяти заодно, діяти організовано. Завдання виховного, організаційного і ідеологічного впливу пролетаріату на підростаюче покоління — надзвичайно важливе завдання і може бути розв'язане тільки спільними зусиллями партії, комсомолу, піонерруху і радянської школи.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Товариші, я буду говорити коротенько, бо бачу, що збори дуже втомились. Я б хотіла висловитись ось з якого питання. Один з тих, що виступали, говорив, що часто

буває, що піонер курить, йому організація виносить догану, а він на це не звертає уваги, і ось в таких випадках товариш пропонує звертатися до батьків. Я думаю, що це зовсім неправильна постановка питання, тому що навіть у школі ми не рекомендуємо звертатися із скаргами до батьків. Недавно в редакцію нашого нового журналу, який ми почали видавати з метою педагогічної пропаганди,— «О наших детях», надійшов лист від одного вчителя, який пише: «Коли ж це скінчиться — батьки погрожують дитині: «Ось почекай, я скажу вчителю»,— а вчитель погрожує: «Ось почекай, я скажу батькам». Я, як педагог, повинен проти такого нацьковування батьків на школу і школи на батьків заперечувати».

Я знаю, що за старих часів, коли доводилося вчителювати, то звертання до батьків означало ось що: сам учитель соромиться наміяти вуха дитині, так він покличе батька і вже знає, що той з нею «як слід» розправиться. Тому, звичайно, вожатий повинен розуміти, що коли він викликає батька і говорить, що синок курить або що він хуліганить, то це часто простий заклик до ручної розправи. Я вважаю взагалі, що в нас у піонерорганізаціях має місце часто дуже неправильний підхід в цьому відношенні, що вони починають скочуватися до системи покарань, до системи доган, до системи виключень із загону. Адже є такі вожаті, є такі піонерорганізації, які мимохідь виключають дітей за всяку дрібницю, які замість того, щоб уважно поставитись до підлітка-піонера і подивитись, чому він нервує, чому його не задовольняє робота, чому він дезорганізує роботу, ідуть по лінії найменшого опору і таких дітей виключають з організації. Це, звичайно, зовсім неправильний прийом, і я думаю, що це не сприяє вихованню, а, навпаки, що воно заважає комуністичному вихованню у піонерорганізації. Ось із цим треба раз назавжди покінчити. Часто виключають з піонерорганізації тому, що погано засвоїв піонерську політграмоту, адже бувають такі випадки. В цьому відношенні треба, щоб вожатий і організація поставили собі за правило до виключень, до покарань, до доган не вдаватись, а дивитися, як можна уладити справу без цього. Адже справа організації — перевиховати. Адже коли брати в загін тільки дітей дисциплінованих, свідомих, дітей, які добре все знають, так кого ж перевихову-

вати, тоді й робити піонерорганізації нічого. А ось як з неорганізованим, недисциплінованим підлітком працювати, як його перевиховати, як його навчити бути справжнім комуністом — в цьому й полягає вся трудність, в цьому й полягає завдання.

Тепер інше питання, питання про те, як у нас поставлена робота піонерорганізації. Один з товаришів, що виступали, говорив: «Ось, скажімо, ланка одержала завдання»,— ось я записала собі ці слова: «ланка *одержала завдання*». Ці слова характеризують той спосіб, який у нас часто практикується. Вожатий дає ланкам завдання; не самі діти обдумують, що їм треба робити, не самі вони придумують, що треба ось те і те влаштувати, тому-то і тому-то вивчитись, а в нас заведено таку манеру, що хтось приходить і диктує дітям: зроби те і те, ось вам завдання. Я думаю, що це неправильний спосіб роботи, що треба, навпаки, пробуджувати самодіяльність дітей, що наше завдання в піонерорганізації — допомогти розгорнутися громадській роботі, допомогти розгорнутися ініціативі дітей, дати їм можливість свідомо ставитись до того, що вони роблять. А коли ми будемо їхати тільки на самих завданнях, будемо оголошувати догани за невиконання завдань, то це буде в нас не комуністичне виховання, а виховання старе. Необхідно роботу ланок організувати так, щоб тільки показати дітям, ознайомити дітей з тим, що можна робити, як потрібно робити, показати, як це робиться, а потім вони вже самі розберуться і самі нащупають, що їм треба робити. В цьому відношенні мені здається, що нам тут багато чого треба навчитись. Мені здається, до системи завдань потрібно ставитись з великою обережністю, і тому я трошки боюсь того шляху, на який ми стаємо. Навички і завдання, система навичок і завдань — як би це не повело нас по старій доріжці, не повело б це до старого, не почали б ми дітям нав'язувати завдання, які їх не цікавлять. Я не встигла переглянути уважно намічене коло знань і навичок, але я бачила побіжно, як у наміченому проєкті поруч стоять два завдання: одне завдання — пришити гудзик, а друге завдання — вивчити іноземну мову. І ось я б хотіла знати, що з цього посильне піонерові і що непосильне. Якщо завдання буде пришити гудзик, я думаю, що піонер з цим справиться. А ось коли завдання буде

вивчити мову, то вже я не знаю, мабуть, вожатий сам з цим завданням не справиться. Для того щоб вивчити іноземну мову, потрібні роки, не тільки місяць який-небудь. При завданні потрібно ставити мету, щоб це завдання було якомога конкретніше і посильніше. Нам доводилось у свій час по лінії Наркомосу боротися з такими підручниками, які дають непосильні завдання. Одного разу мені приносять виданий на Україні якийсь підручник, призначений для 2-ї групи шкіл I ступеня, і говорять: чудовий підручник, все тут побудовано на завданнях. Розгортаю підручник і читаю. Маленьке оповідання, а до нього десять завдань — для дітлахів дев'яти років. Дається завдання обслідувати, скільки куркулів, середняків і бідняків на селі. Передбачається, що таке завдання за один день може виконати дев'ятирічна дитина. Потім давалось обслідування цілого ряду складних господарських сторін. Це вже було два роки тому, так що я точно забула, але, читаючи той підручник, я гостро відчувала, яким обережним треба бути з завданнями, як їх треба брати по силах дітей. І я думаю, що, розробляючи навички і розробляючи завдання, по-перше, треба брати їх як приклад, нічого дітям не нав'язувати, а давати їм самостійно вибирати те завдання, яке їм цікавить. Друге — треба все ж продумувати завдання з точки зору його посильності. Потім, завдання треба вибирати піонерорганізації такі, які ведуть або до виховання організаційних яких-небудь навичок, або до виховання умінь колективно працювати, творчо працювати, або до виховання навичок, які мають значення в тому відношенні, що вони розширяють горизонт, змушують розуміти, розуміти боротьбу робітників, розуміти навколишнє життя, а не захоплюватися тим, що ми даємо «корисні» навички.

Нам потрібно всіляко виховувати самодіяльність дітей—це одне з найважливіших завдань піонерської організації.

У нашій школі тільки небагато вчителів уміють це робити, а більшість учителів їде на завданнях. Але ми повинні в піонерських організаціях — адже це ж дитячі організації, організації, які не ставлять ніяких окремих практичних цілей, крім однієї мети — комуністичного виховання дітей,— розгорнути цю самодіяльність.

Якось з іншого приводу, по лінії політосвітроботи, мені довелося вказувати на те, якого величезного значення у робітничому русі Маркс надавав самодіяльності робітників. Він у суперечках з Лассалем говорив, що справа не в «обслуговуванні» робітничого класу, а в тому, щоб допомогти йому розгорнути свої сили.

Я думаю, коли ми говоримо про піонерський рух, виховання дітей, тут ми маємо можливість особливо широко розгорнути цю самодіяльність дітей. Тут менше треба задавати, а більше дітям вказувати живі приклади, які будили б, штовхали б ініціативу.

Якщо ми вдивимося в усі ігри, які цікавлять неорганізованих дітей, то ми побачимо, як багато в цих іграх ініціативи. І ось я два слова хотіла б сказати про ігри дітей. Коли подивишся збірники ігор піонерів, то бачиш, що там дуже багато ігор в «білих і червоних», «здобуття фортеці» і т. д. — найбільше ігор, які проводяться за певною формою. Мені здається, в піонерорганізації дуже широке місце повинні займати такі ігри, в яких може проявитись ініціатива дітей, в яких можуть розвиватись організаційні навички дітей. Ми знаємо, що діти ростуть не тільки на навчанні, але що і в процесі гри вони вчаться, вчаться організовуватись, вчаться узнавати життя. І мені здається, що важливим є не один спорт, не тільки вміння марширувати, не тільки вміння робити все за певним знаком, але надзвичайно важливо організовувати такі ігри, давати дітям приклади таких ігор, в яких могла б широко проявитись їх організаційна ініціатива.

Потім, товариші, я хотіла б спинитись ще ось на якому питанні. Один з тих, що виступали, казав, що ми говоримо про колективну працю, а як виховувати цю колективну працю — не сказано. У наших педагогічних журналах ми досить багато на цю тему писали, досить багато на цю тему говорили. Утруднення полягають в тому, що важливо, щоб кожна робота будувалася в такий спосіб, щоб колектив умів її робити так, щоб кожний взяв участь у цій роботі. Ось, наприклад, один педагог описує, як вони ліпили модель села. Завдання було таке — завдання, яке самі собі діти поставили, — зліпити модель села. І ось коли діти ліпили модель села, то праця була розподілена так, щоб найбільш вмілі діти робили — ліпили фігури людей — те, що вже вимагає певного

вміння, а більш слабі діти робили маленьке діло — який-небудь кошик, але всі діти брали участь у цій роботі. Звичайно, це дуже дитячий приклад, але можна і на великій роботі те саме робити, можна організовувати яку-небудь суспільно корисну роботу так, щоб на кожного певна частка роботи припадала, і тут, я думаю, наші вожаті зможуть давати піонерам дуже корисні поради. Якщо ми порівняємо наше старе покоління з молодим поколінням, ми побачимо, що нам, старим, деякі організаційні питання розв'язувати важче, ніж молоді, яка вже виросла на практичній роботі. Це організаційне вміння, організаційні навички вожатий повинен вміти передати підростаючому поколінню, але не в формі наказу, а в формі поради.

Щодо оплати вожатих. Я не візьмусь висловлюватися в цьому питанні, тому що практично я дуже мало знаю умови роботи вожатих, але мені здається, моя особиста думка така, що ті товариші, які говорили про те, що заробітну плату вожатий повинен одержувати на виробництві, мали рацію: знімати вожатих з виробництва не треба було б, тому що робота на підприємствах має велике значення. Вона має те значення, що вожатий, працюючи на підприємстві, заражається тією дисципліною, якою робота на підприємстві проймає усякого робітника. Щодо цього робота на фабриці, робота на заводі має велике організуюче значення, і в цьому відношенні надзвичайно важливо, щоб вожатий дихав цією робітничою атмосферою. Мало одного робітничого походження, робота біля верстата накладає певний відбиток, і я думаю, що це найважливіше. Неправі ті товариші, які говорили, що неважливо, щоб вожатий працював на підприємстві.

Мені тут приписували те, чого я зовсім не говорила. Один товариш сказав, що я в доповіді говорила, що треба організовуватись біля шкіл, а не біля підприємств. Я знову-таки не берусь категорично висловлюватись з цього питання, але боюсь, що коли це буде біля школи, то тоді ще менше будуть охоплюватись діти, які залишаються поза школою. Наше завдання — оглянути всі куточки, чи нема таких дітей, які до школи не ходять і яких важливо організувати; а коли загін буде прикріплений до школи, то лінія, що піонерзагони формуються тільки з школярів, буде закріплена в дальшому, а це те,

що, по-моєму, якраз не годиться. Треба особливо уважно підійти до того, щоб залучити до цієї організації дітей-нешколярів. Звичайно, можна і біля школи організувати справу так, щоб залучати дітей, які залишаються поза школою, але тоді це треба окремо застерегти. Зв'язок з підприємствами, безумовно, зберігати треба, тому що підприємства мають певне забарвлення, в них панує певна пролетарська атмосфера.

Про профспілки. Багато з вас члени профспілок, і треба, щоб не тільки на наших комсомольських зборах, а також і на профспілкових зборах, у профспілкових осередках це питання порушувалось, треба, щоб створювалась громадська думка профспілок. Звичайно, ми тут можемо прийняти постанову про те, що ставлення профспілок до диторганізацій повинно докорінно змінитись, повинно бути надзвичайно уважним. Тут правильно товариш говорила про неприпустимість такого цехового ставлення до піонерорганізації, яке подекуди спостерігається. І я думаю, що корисно вказати на це в резолюції. Але для того, щоб це здійснити, треба в тих профспілкових організаціях, до яких ви входите, щоб кожний з вас обстоював цю лінію, бо тут необхідний перелом.

Я не говорила про вчительство, що воно в цілому тепер пішло іншим шляхом. У нас у школі, як в усьому житті, старе змішане з новим, і щодо вчительства ми спостерігаємо те саме. Я повинна сказати, що основна маса вчительства йде за Радянською владою. Але ми не можемо закривати собі очі на те, що в рядах учительства є певні елементи старого. І ось ці прихильники старого останнім часом почали гостріше виступати, почали енергійніше проводити свою лінію. В своїй масі учительство співчуває Радянській владі, співчуває Комуністичній партії. Повинен бути тісний союз комсомолу і піонерруху з учительством. Треба разом з учительством зламати ці спроби повернути школу на старі рейки, спроби недооцінювати піонеррух.

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ЛАНКАМ імені т. КРУПСЬКОУ

Дорогі діти!

Переді мною лежить купка листів різних ланок і загонів мого імені. Діти пишуть, що хочуть листуватися зі мною, і описують своє життя.

Коли читаєш багато які з цих листів, то іноді можна подумати, що це пишуть не живі діти, які добре знають життя і багато з яких чимало горя зазнали, а якісь не то інститутки, не то вихованці кадетських корпусів, які жили відгороджені від живого життя в закритих навчальних закладах.

Ви ж, діти, не малеча і не сліпі. Ви живете не під ковпаком, а життя не по рейках котиться навколо. Багато в ньому ще поганого: неписьменності, пияцтва, гноблення жінки, багаті утискують бідних, сильні слабких, люди не допомагають один одному, неорганізовані, вірять у бога і чортів і т. д. і т. п. І мені дивно, що жоден загін, жодна ланка не пише про навколишнє життя. Наче нічого вони не помічають, не бачать, наче ніщо їх не хвилює.

Моя мати була сирота і виховувалася в інституті. 9-річною дівчинкою віддали її в інститут, вона пробула там 8 років. За 8 років вони тільки раз виходили за мур інститутського саду. Їх виводили на прогулянки в Таврійський сад. І що справило найглибше враження на 12-річну дівчинку — не чудовий палац і сад, а приклеєна до воріт якогось будинку неграмотна записка, на якій було написано: «Тут здається куток». І мати розповідала, що цілу ніч потім не могла заснути і все думала: «Невже

люди живуть у кутках?» — і іншими очима почала потім дивитися на високі зали і парадні сходи інституту благородних дівиць, де вона виховувалась. Це було 70 років тому.

Ви — не пани

Ви, діти, не інститутки, у нас з тих часів не знаю, що сталося, кожен з вас чув про революцію, про Леніна та ін. Чому ж ви сліпі? Але ж декому з вас уже 14—16 років!

Або ви не сліпі, а думаєте, що мені цікавіше знати, скільки п'єс ви розучили, скільки екскурсій зробили, скільки бесід провели, ніж те, що ви помітили в навколишньому житті, що вас хвилює, *що ви робите для того, щоб життя змінити на краще.*

Іноді ви пишете про грошові збори, які ви провели, але грошові збори на допомогу, наприклад, потерпілим від землетрусу і т. ін. проводять і діти буржуїв, а ось про те, чи є у вас гуртки ТГН (Товариства «Геть неписьменність»), гуртки друзів дітей, друзів книги і т. ін., ви не пишете. Ви не пишете, як ви турбуєтесь про те, щоб навколо вас не ображали слабих дітей, не змушували їх надмірно працювати, як захищаєте їх від биття, як відстоюєте, щоб дівчаток пускали в школу, як турбуєтесь про те, щоб ваші матері, сестри могли ходити на збори, як захищаєте дітей євреїв від тих, хто дражнить їх «жидами», і т. д.

Ви — не пани, ви — діти трудового народу, ви — лєнінці, піонери, і не личить вам наслідувати паничів. Ви — підлітки, а підлітки вже багато можуть зробити, щоб спільно працювати над поліпшенням життя.

Ну, прощайте, діти. До боротьби за справу Ілліча будьте готові!

ЗВЕРНЕННЯ ДО ВСЕСОЮЗНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ВЛКСМ

(ПРО БІБЛІОТЕЧНИЙ ПОХІД)

Мені хотілося б звернути увагу конференції на одне дуже важливе питання. Життя йде шаленим темпом вперед, і всі ми, не кажучи вже про молодь, повинні наполегливо вчитись, інакше не будемо встигати в ногу з життям. Скільки б ми не відкривали шкіл і курсів, вони не покриють потреби в знанні. А в нас кількість шкіл і курсів у порівнянні з потребою в них просто мізерна. Необхідно вчитись самостійно. Самостійне навчання має також великі переваги перед шкільним. Але самоосвітня робота має потребу передусім у двох речах — умінні працювати з книгою і наявності книг. Є десятки тисяч, коли не сотні, молоді, які болісно пориваються до знання. Але книг нема, нема підручників, які систематизували б знання, що набуваються на льоту.

Головполітосвіта почала бібліотечний похід. Передруковує окремою брошурою висловлювання Леніна про бібліотечну роботу, випускає ряд брошур.

Ми не сумніваємось, що ВЛКСМ прикне до цієї справи, обговорить її на конференції і що спільними зусиллями вдасться зрушити цю справу з мертвої точки, як зрушили справу ліквідації неписьменності.

Привіт Всесоюзній конференції ВЛКСМ!

ДО ДВНАДЦЯТИХ РОКОВИН ЖОВТНЯ

12 років уже існує Радянська влада. Перші роки пішли на боротьбу з поміщиками і капіталістами. Хто не пам'ятає цих років громадянської війни, коли доводилось кожному п'ядь землі відвойовувати в озвірілих поміщиків. Поміщиків було переможено. Селяни взяли за господарство. Після всього, що вони зазнали, убогими здавались їм їхні наділи. І хоч ситішим почало потроху ставати життя, чистішим, культурнішим, але справжнього зрушення не було. Забирати владу на селі почали ті, хто багатший, спритніший, хто наловчився ще раніш експлуатувати чужу працю. Розшарування села дедалі сильніше давалося взнаки бідності і маломічним верствам середнього селянства.

У 1923 р. в своїй статті «Про кооперацію» Ленін писав про те, що єдиний вихід з становища, яке створилось, — це об'єднання господарських зусиль, або, як говорять за кордоном, «кооперування» бідняцьких і середняцьких господарств у міцні господарства; іншими словами, він говорив про колективізацію сільського господарства. Він писав тоді, що потрібно кілька років наполегливої роботи, щоб почати просуватися вперед, і тоді ми почнемо напевно рухатися в сто раз швидше. У тому ж 1923 році в статті «Краще менше, та краще» Ілліч писав, що ми повинні «ціною найбільшої і найбільшої економії господарства в нашій державі добитися того, щоб всяке найменше заощадження зберегти для розвитку нашої великої машинної індустрії, для розвитку електрифікації, гідроторфу, для добудови Волховбуду та інше.

В цьому і тільки в цьому буде наша надія (підкреслено мною. — Н. К.). Тільки тоді ми спроможні будемо

пересісти, висловлюючись фігурально, з одного коня на іншого, а саме, з коня селянського, мужицького, зубожілого, з коня економій, розрахованих на розорену селянську країну,— на коня, якого шукає і не може не шукати для себе пролетаріат, на коня великої машинної індустрії, електрифікації, Волховбуду і т. д.»¹. Сотні раз перечитував кожний комуніст ці слова Леніна.

І ось тепер, через шість років, ми бачимо, який правий був Ленін. Колективізація спочатку проводилась в життя з великими зусиллями, але починаючи з минулого року справа пішла швидше в сто раз. Ми вже маємо райони суцільної колективізації. Ми проводимо заповіт Ілліча, щоб робітники всіляко допомагали селу.

Необхідно допомагати і дітям, які живуть на селі, особливо дітям колгоспів і комун. Робітники багато що можуть зробити. Вони можуть допомогти дітям комун і колгоспів ознайомитися з життям фабрик і заводів, з промисловістю. Нехай пишуть листи дітям; якщо можуть, нехай виготовляють для них моделі машин; нехай надішлють вскладчину книжок, картинок. Дуже важливо, щоб міські школярі зав'язали стосунки з дітьми колгоспів і комун, завели з ними листування. Нехай діти робітників — піонери — обговорять питання, що вони можуть зробити для села, чим допомогти дітям колгоспів.

Треба з дитинства пробуджувати в міських дітей, в дітей робітників інтерес до життя колгоспів, бажання поїхати подивитись на це життя, бажання пожити в комуні.

Міських дітей можна буде відправляти на кілька літніх тижнів у комуну з тим, щоб взимку діти з комуни приїжджали на якийсь час у місто пожити з своїми літніми друзями, подивитися на життя великого міста. Життя дітей від цього стане повнішим, цікавішим, вони будуть розвиненіші від цього, вдумливіші.

На XII роковини Жовтня ми підійшли близько до тісного зв'язку між містом і селом, зв'язку на новій основі. Будемо вирощувати наших дітей комунарами!

1929 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 442—443.

СТАРЕ ВМИРАЄ — НОВЕ ЗАРОДЖУЄТЬСЯ

ТЯЖКА ДОЛЯ

Багато років тому, коли ми були на засланні в Сибіру, у нас жила дівчина-підліток, яка допомагала по господарству. З раннього дитинства жила вона в людях, до тринадцяти років випила вже до дна гіркий келих тодішньої наймитської долі. З подивом вдивлялася вона перший час у незрозуміле для неї життя засланих.

Минув рік. Паша поправилась, повеселішала, залунав по дому її сміх, вивчилась трохи читати й писати, кожного вечора писала «щоденник», де відбивалось повсякденне життя. Коли до нас приходили заслані товариші і починали за «звичаєм засланих» співати революційних пісень, Паша приєднувалась до хору. Швидко окультурювалась. Але наставала неділя, причепуриться Паша і йде додому (ми жили у великому селі).

Все частіше і частіше почала вона повертатись засмучена. Раніш їй подобалось домашнє життя — у них була велика сім'я, велике, хоч і бідняцьке господарство, — але тепер почало їй здаватись дуже вже непривабливим темне, п'яне, жадне життя рідної сім'ї. Часто почала вечорами і ночами плакати Паша.

— Чого ти? — запитую.

— Та дома була. Мати доп'яна напилась, по підлозі валяється. Побилися мужики. Таке й мое життя буде.

Не бачила Паша виходу з цього життя. Та й не було його в той час. Робітничий рух тоді тільки починався. Багато років минуло з того часу. Років три тому одержала від Паші лист. Як вона чекала, так і сталося. Тяжко склалося її життя. Вдова вона, знову наймитує,

і дочка найми́чка. Затоптало, передчасно зістарило її життя, нема вже сил, і п'є так само, як пила її мати.

Багато ще залишилось від старого.

«Справу віків поправляти нелегко»,— писав колись поет Некрасов. Зразу важко перевернути життя мільйонів. Робота йде, але потрібна ще довга і вперта боротьба із старим.

ВЕЛИКА БУДОВА

Нинішнім підліткам є з чим порівнювати. Навколо відбувається соціалістичне будівництво. До найглухіших закутків доходить звістка про нього. І здається десяткам, сотням тисяч підлітків ще важчим і непривабливішим темне життя, де п'ють безпросипу, де жінка як і раніш рабиня, де всі думають лише про солодке життя для себе, де сподіваються на бога і рвуть один в одного кожний шматок із рук.

ЗА СПРАВУ ЛЕНІНА

Багато в нашому Союзі таких дітей, які хочуть світлого, культурного, розумно організованого життя, де праця не гне до землі, а піднімає, де існує справжнє товариство, повага один до одного, де життя не тягнеться сонливо, як саморобна розшивка, а б'є джерелом. Але як і що тут робити — багато дітей не знає. Інші просто йдуть із села. Одні с'як-так влаштовуються в місті, інші потрапляють під колесо безпритульності.

Піонери не даром називаються так. Піонер — значить той, хто прокладає новий шлях. Перед лицем старого, убогого життя вони не плачуть, вони не тікають від нього. Вони йдуть по шляху комсомолу і партії Леніна.

Цей шлях — шлях організації, шлях дружної і згуртованої роботи над перебудовою всього життя на новий, соціалістичний лад.

Збирається в Москві зліт піонерів. Збереться кілька тисяч піонерів — хлопців і дівчат. І кожний з них відчує всім своїм єством, що він не просто Ваня, Петя, що вона не просто Таня, Нюся, що кожний з них — член міцної, дружної організації, оточеної любов'ю комунарів, увагою комсомолу, партії, делегаток, Рад, усієї могутньої, зростаючої з кожним днем організації Країни Рад.

СИЛА КОЛЕКТИВУ

Піонери, що приїхали на зліт, зрозуміють, відчують всю силу організації. Від робітників і робітниць, від партійців заразяться вони міцною волею до боротьби; кожний з них усвідомлюватиме себе частинкою величезної армії, яка бореться від малого до великого за справу Леніна, за справу перемоги соціалізму.

Піонерський зліт не забава, не гра — це одна з ланок підготовки молодого покоління до наполегливої, важкої, але й почесної роботи, яка випадає на його долю.

Старе вмирає — нове зароджується.

1929 р.

ДО ЗЛЬОТУ ПІОНЕРІВ

Кого ми хочемо виховати з того покоління, якому тепер одинадцять-шістнадцять років і яке продовжуватиме нашу справу?

Щоб правильно відповісти на це питання, треба дивитися вперед, у майбутнє.

Навряд чи правильно для цієї мети детально змалювати картину того, що буде через десять-п'ятнадцять років з нашою країною. Це залежить значною мірою від того, чи зірве війна наше мирне соціалістичне будівництво, та й від цілого ряду інших обставин. Але коли порівняння «п'ятнадцятирічника» — захід досить утопічний, то загальний напрям розвитку, тенденції розвитку при умові миру ясні.

Найновіша техніка і застосування її в нашій країні зроблять країну багатшою, ситішою. Спостерігаючи те, що відбувається тепер у сільському господарстві, ми повинні відмітити, що там відбувається справжня революція.

Трактори, комбайни і інші найновіші сільськогосподарські знаряддя змінюють обличчя села, викликають стихійне прагнення до колективізації. Звичайно, цей процес відбувається не скрізь однаковим темпом. Але ось візьмемо, наприклад, Північний Кавказ. Є там радгосп «Хуторок», за дев'ятнадцять кілометрів від Армавіра. За п'ятирічку передбачається колективізувати навколишнє населення на 40%. Але радгосп має тракторну колону. Навколишнє населення — козаки — не захотіли, щоб їх

землі орала колона. Поїхали далі, в Тімірюєвку, Петропавловку, Михайловку. Закипіла боротьба. «Не знаєте, хіба,— говорили куркулі,— що пальне робить насіння несхожим?». Частина села все ж зважилася погодитись. Оранку провели, але через вагання провели на тиждень пізніше, ніж потрібно було. І ось стоїть чорний, зораний лан — не сходить насіння. Радіють куркулі, занепали духом, похмурі ходять ті, хто погодився на оранку. Але линув дощ, і зразу дружно, рясно зазеленіло поле. Тепер машинні товариства, товариства по спільному обробітку землі завалені заявами про прийняття до членів, козаки теж гуртом почали подавати заяви. Близько 80% населення уже бажає вступити до колгоспів, а за п'ятирічку розраховували на 40%. Спробуй передбачити... І не тільки на Північному Кавказі — в Рязанській губернії, в Тульській уже цілі райони переходять на планове колективне господарство: Сибір, Урал, Середня Волга, Нижня — скрізь іде ломка старого.

Все це говорить про те, що боротьба за ситу Росію, про яку говорив Володимир Ілліч в 1920 р., набрала небувалого розмаху. Індустріалізація країни — передумова її багатства.

Нова техніка має потребу в людях, добре підготовлених науково і практично до праці. Білоручкам, панам не буде місця в новому ладі.

Колективізація сільського господарства з кожним роком все більше і більше засипатиме безодню між містом і селом. Уже зараз робітничі бригади їдуть на село на час збирання хліба, оранки. Вже зароджується новий робітник — людина соціалістичного суспільства. Взимку вона працюватиме на заводі, створюватиме трактори, комбайни, автомобілі, аероплани, друкуватиме мільйони книг, готуватиме кілометри мануфактури — все, все, що потрібно людям для життя, для роботи, для радості, а влітку за кермом радянського авто та сама робоча людина їхатиме на далекі поля або разом з бригадою свого заводу підніматиметься на «Крыльях Советов», що летять туди зграйками, і там своїми робочими руками пробуджуватиме землю, обновлятиме її, викликати до життя рослинний і тваринний світ. Взимку, відпрацювавши п'ять-шість годин біля верстата, в лабораторіях робітничих університетів, в багато обставлених — так,

як про це мріяв Ілліч,— загальнодоступних бібліотеках, схилившись над книгою, буде цей новий робітник, людина Країни Рад, озброюватися всією силою знання, а літом застосовуватиме ці знання до діла, одержуючи незліченні багатства з надр землі, з непрохідних раніш тайгових лісів, з німих просторів мертвих колись пустинь.

На фоні цього майбутнього вже зовсім іншого характеру набуває питання про політехнічну освіту, про політехнічну школу.

Коли ми будемо дивитися назад, ми будуватимемо ремісничі школи, де даватимуться навички і дуже мала кількість знань, де придушуватиметься думка і культивуватиметься сліпа слухняність; коли ми будемо дивитися вперед — будуватимемо політехнічні школи, також технічні станції, запалюватимемо в дітей інтерес до техніки, до хімії, виховуватимемо з них нове покоління з ясним поглядом, умілими руками.

В колишніх «утопіях», картинах соціалістичного суспільства, майже не говорилося про організаційний уклад соціалістичного суспільства, про суспільну соціалістичну тканину, а Ілліч не втомлювався повторювати нам: «Головне в будівництві соціалізму — організація»,— і ми на ділі, на повсякденній боротьбі у будівництві бачимо повсякчас, який правий був Ілліч, натискаючи на питання організації. У Країні Рад новою організацією буде охоплене поголовно все населення, від малого до великого; кожний буде в товариському оточенні: спільна робота за спільним планом, на загальну користь виховуватиме справжню повагу людини до людини, а колективні переживання, колективна думка і воля створять таке взаємне розуміння і близькість, що іншим стане весь суспільний уклад.

І школа і піонерські організації повинні вирощувати з дітей людей, пройнятих свідомою дисципліною, вмілих організаторів, справжніх колективістів.

Питання шкільної і піонерської організації набувають під вищезазначеним кутом зору цілком нового значення.

Коли будемо дивитися назад — будуватимемо дисципліну на погрозах, покараннях, виключеннях, нагородах, розшаровуватимемо дітей на овець і козлищ, на скаргах

батькам і т. д.; коли будемо дивитися вперед — будуватимемо організації як спаяні спільними переживаннями, спільними прагненнями колективи, де діти почувають себе товаришами, де вони нікого не бояться, нічого не роблять напоказ, де вони усвідомлюють себе активними членами радянського ладу, які борються разом з дорослими за краще життя.

Ми знаємо, суспільний розвиток немислимий без боротьби. Змінюються умови, і залежно від цього змінюються і форми боротьби. Вони стають ще далі складнішими, вимагають все більше організації, більш поглибленого підходу. Нам треба виховувати наших дітей борцями за соціалізм, які вміють боротися і зброєю, і словом, і переконанням. Після боротьба буде змінюватись, боротьба набиратиме все більш і більш міжнародного характеру. Нам треба заразити дітей тією переконаністю, тією енергією, з якою велась нашим поколінням боротьба за соціалізм. Діти повинні увібрати в себе весь досвід інтернаціональної боротьби робітничого класу.

Має бути зліт піонерів.

Кожний повинен зробити все, що від нього залежить, щоб допомогти зльоту стати тим, чим він повинен бути — ланкою у будівництві соціалізму. Необхідно його організувати так, щоб кожний з прибулих на зліт піонерів відчув, що він член могутньої організації, яка бореться за велику справу, оточена увагою, любов'ю всього робітничого класу, всієї радянської громадськості. Треба повести дітей в Музей Революції, в Музей Леніна; нехай старі борці робітники розкажуть їм про те, як ішли роки боротьби не на життя, а на смерть із старим ладом, із старими порядками, з поміщиками, треба передати дітям той ентузіазм, ту рішучість, готовність на все, які породжував революційний рух. На засіданні Міжнародного дитячого конгресу діти дістануть добру інтернаціональну зарядку. Подивляться вони на заводи, може, вдасться їм показати аероплан, покатати їх на автомобілях, повести до т. Гастева в Інститут праці, пробудити в них інтерес до техніки, повести на Бутирський хутір, показати трактори, повести на біостанцію і т. д.

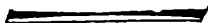
Треба, щоб у наших гостей — піонерів — залишилось незабутнє враження від зльоту, враження на все життя.

Але це не все.

Треба, щоб зліт пробудив у широких масах робітничого класу, в усіх комуністів свідомість своєї відповідальності перед підростаючим поколінням.

Треба, щоб зліт став початком широкої громадської роботи по створенню для всіх дітей таких умов, за яких вони могли б вирости тими людьми майбутнього, попит на яких ставить епоха, у якій їм доведеться жити.

1929 р.

ГОТУЙТЕ БУДІВНИКІВ НОВОГО ЖИТТЯ

(ПРОМОВА НА ВСЕСОЮЗНИЙ ПІОНЕРСЬКИЙ КОНФЕРЕНЦІЙ)

ЗА КОЛЕКТИВИЗМ, ЗА ОРГАНІЗОВАНІСТЬ

Дорогі діти, ми, комуністи, знаємо, що найважливіше в будівництві соціалізму — це організованість. Про це т. Ленін багато разів говорив: «Головне в будівництві соціалізму — організація». За минулих часів, коли говорили про організацію майбутнього суспільства, то думали головним чином про організацію дорослих, як організувати бідноту, але мало думали про те, що коли піде далі будівництво соціалізму, то буде організована і дітвора, будуть організовані підлітки; про це якось мало говорилось і мало писалось, ніхто собі не уявляв, як це буде. Коли ви подивитесь старі книги соціалістів, які старалися уявити, як люди житимуть при соціалізмі (ці картини майбутнього життя називались утопіями), то ви побачите, як у цих старих утопіях говорилось про дорослих, а діти не відігравали в них ніякої ролі. Але ось після Жовтневої революції, навіть після Лютневої революції, ми побачили, що дітвора також прагне до організації і активно себе проявляє. Я пам'ятаю, як у Виборзькому районі хлопчина дванадцяти років — тепер він дорослий, мабуть, комсомолец — виступав у 1917 р. на фабриці і говорив з приводу Першого травня. «Капіталісти, — говорив він, — повинні нам за Перше травня заплатити — це наше свято, робітнице».

Заводська молодь Ленінграда — певне, це було і в інших містах — прагнула організації, і діти старші віком майже стихійно організовувались. Партія підійшла до цієї справи, а спочатку це йшло якось самостійно. І ось коли ми тепер подивимось на нашу підростаючу

молодь, на наше підростаюче покоління, то ми побачимо, що не тільки молодь старша віком організована в комсомол — уже 2 мільйони дітей організовано в піонерорганізацію.

БІЛЯ ДЖЕРЕЛ ПІОНЕРРУХУ

Звичайно, ми знаємо, що з цих 2 мільйонів дуже багато дітей слабо працює, тільки-тільки підійшли до організації, але ми бачимо, що ви, піонери, вже розумієте всю важливість організації і стараєтесь спільно, разом брати участь у тій великій роботі, яку веде партія і вся країна. У перші роки Жовтневої революції відбувалася громадянська війна, була загальна розруха, була порівняно ще слаба і організація дорослих, тільки починалось налагоджування роботи по-новому, по-соціалістичному. Ось чому діти не зразу організовувались. Вони почали організовуватися в піонерзагони тільки сім років тому. У перший час дітей головним чином приваблювала барвистість руху — червоні галстуки, барабани, і це зрозуміло. Барвистість — один з організуючих засобів; особливо цей парад, зовнішність мають значення для тих дітей, які ще не організовані. Барвистість надає стрункості всьому рухові. Досі ще з різних глухих місць, де тільки тепер починають організовувати піонеросередки, піонерзагони, пишуть діти, і видно з листів, що найголовніше для них поки — червоні галстуки, барабан. Але тільки спочатку було захоплення самою зовнішністю, а тепер уже з кожним роком глибше і глибше починають діти турбуватися не тільки про зовнішність, але й про те, щоб їх робота була роботою потрібною, роботою важливою. І ми бачимо, що там, де навколишнє середовище організоване, дітям працювати легше.

ЖИТТЯ ПЕРЕХОДИТЬ НА НОВІ РЕЙКИ

Всі діти знають про те, що тепер відбувається у нас на селі, як перебудовується все життя на селі. Раніш кожний жив для себе і міркував так: кожний за себе, а бог за всіх. А тепер на селі вже інакше починають дивитися, ми бачимо, що життя на селі переходить на нові рейки. На Північному Кавказі, в Сибіру, на Уралі на

селі починається велике колгоспне будівництво, зароджуються великі господарства. Комуністи говорили про велике колгоспне господарство з самого початку ще, зразу ж після Жовтневої революції, але тоді це було дуже важко організувати, тому що селянство ще не усвідомлювало до кінця, що жити по-старому не можна. А ось тепер ми бачимо, що часто цілі райони вже починають думати про те, як перейти на колгоспне господарство, та ще на колгоспне господарство планове.

РОСТЕ ПОКОЛІННЯ

У комунах також росте молодь. Є такі комуни, в яких геть усі діти піонери, і дорослі члени комуни розповідають про те, що в них у комунах діти якось цей новий лад ще більше відчують, ніж дорослі. З однієї комуни Центрально-Чорноземної області, комуни імені Ілліча, писав один з організаторів цієї комуни. Він писав про всі труднощі, які в цій комуні спостерігаються. Не можуть порозумітися, дорослі сперечаються, але піонери діти у них якось організованіші від дорослих. І ось зараз, на цьому вашому зльоті, особливо відчувається, що росте нове покоління. Я дивилася з радістю на зліт, як струнко проходили загони, яка в нас загальна організованість. Ми сиділи поруч з т. Горьким і говорили про те, що за наших часів, звичайно, нічого подібного бути не могло, і подумати не можна було б про це, і що тільки при радянському ладі, при загальній організованості населення, при тому, що свідомість цього населення зростає, може рости і складатися таке покоління, як ваше.

ЩО БУДЕ ПРИ СОЦІАЛІЗМІ

Зараз, товариші, ми переживаємо дуже важливий момент, коли наше село стає на шлях великого колгоспного господарства, і від цього воно буде тісніше зв'язане з містом. Це запорука того, що буде зростати культура, і доводиться сподіватись—і ми, комуністи, дуже сподіваємось,— що ви, молодь, будете рости у більш культурних, більш щасливих умовах. Це, звичайно, буде не так, як уявляли собі ще недавно деякі учні школи II ступеня. Якось, років три тому, мені показували твори дітей

другого ступеня м. Москви. Їх запитали: «Як ви думаєте, як люди житимуть при соціалізмі?» Вони відповідали: «При соціалізмі будуть усе машини працювати, а люди нічого не робитимуть». Я думаю, що ви, піонери, та й самі ті діти, які так писали, тепер чудово розумієте, що соціалізм полягає не в тому, щоб нічого не робити, а в тому, щоб був загальний достаток, як говорив т. Ленін, щоб країна була сита, була здорова, культурна, але головне, щоб відносини між людьми не були такі, як були при капіталізмі, коли людина людині була вовк, щоб були товариські відносини між людьми, щоб той, хто сильніший, вмів підтримати того, хто слабший. При соціалізмі буде в усьому товариство і люди так звикнуть спільно працювати, спільно розв'язувати поставлені питання і спільно йти до мети, що вони значно ближче будуть одне до одного, ніж було при капіталістичному ладі, і тоді життя буде дійсно світле.

БОРИТЕСЬ ІЗ ЗАЛИШКАМИ СТАРОГО

Але ви, діти, чудово знаєте також і те, що соціалістичний лад не може створюватись сам собою, що потрібно його будувати по камінчику, по цеглинці, будувати в боротьбі проти тих, хто не згодний з ним. І ось хоч ви житимете в умовах дедалі зростаючого розвитку країни, будете все ближче і ближче посуватися до соціалізму, але вам доведеться дуже багато боротись, може, в іншій формі, ніж боролось старше покоління, але доведеться дуже багато боротись за нові форми життя. Володимир Ілліч якось писав, що після Жовтневої революції старе у нас перевернуто, але ще не зжито, від старого ще багато що залишилось. І ось це старе заважає, затримує будівництво соціалізму. Це старе виявляється всюди, в усіх дрібницях. І вам, діти, з цим старим потрібно боротися з усієї сили. Ви вже боретесь. Коли доводиться говорити з піонерами, бачиш, як вони розуміють те, що відбувається навколо. Коли вони бачать який-небудь непорядок, для них само собою зрозуміло, що з цим непорядком вони повинні боротись. Учора ми в Комісаріаті народної освіти з частиною дітей вели розмову з питань народної освіти. Друга частина нашої розмови, коли ми розмовляли по секціях, справила на нас, працівників освіти, дуже

радісне враження. Діти багато висловлювались і не тільки говорили, але видно було, що кожний з них вдумується в ту роботу, яку веде загін.

МАЙТЕ СВОЮ ВЛАСНУ ДУМКУ

Мені особливо сподобався виступ одного хлопця, який був не згодний зі мною в одному питанні. Я говорила про те, що діти повинні виявляти ініціативу, що коли вони працюють тільки за наказом вчителя або вожатого, то це ще половина справи, а треба, щоб вони добровільно бралися за справу, щоб вони самі вносили ініціативу і робили ті чи інші пропозиції, щоб їх робота була добровільною колективною роботою. І ось піонер, який заперечував мені, сказав, що ми повинні враховувати також і досвід учителя або вожатого. Треба прислухатися до того, що говорить учитель або вожатий. Це самостійне його висловлювання мені показало, що хлопець вдумується в питання. Необхідно, щоб діти вчилися думати над життям, прислухатися уважно до того, що їм говорять, самі продумували кожне питання і висловлювали з нього свою власну думку. Мені здається, що нинішня організація піонерів, організація підлітків — це вже міцна організація. Безсумнівно, з кожним роком вона зростає, і вам, діти, треба задуматись над тим, щоб якнайбільше залучати інших дітей до свого середовища.

БІЛЬШЕ ТУРБОТИ ПРО ВАШИХ ТОВАРИШІВ

Був час, коли піонерзагони думали тільки про свій загін, були відповідальні за свою роботу, а про тих дітей, які не були залучені до роботи, які не розуміли ще, що потрібно входити у піонерорганізацію, — про таких дітей вони мало турбувалися. Мені здається, що тепер піонери стали вже досить свідомими, щоб залучати до роботи і організувати геть усіх дітей. Необхідно добитися того, щоб усі діти дивилися на піонерорганізацію як на таку організацію, куди вони повинні прагнути увійти, щоб вони до цієї організації все ширше і ширше прилучались. Тепер дозвольте мені закінчити мою промову побажанням, щоб з кожним роком ваша робота ставала все більш і більш поглибленою, щоб з кожним роком

ваша організація ставала все міцнішою і міцнішою, щоб ті завдання, які висуває перед країною партія і які допомагає проводити комсомол, ставали і вашими завданнями. Дозвольте побажати, щоб вам удалося все краще і краще допомагати дорослим у тій роботі по будівництву соціалізму, яка в нас останнім часом почала все ширше і ширше розвиватись. Бажаю вам, діти, всього найкращого.

1929 р.

ШЛЯХИ ПІОНЕРУХУ

Ми так звикли до піонерської організації, що забуваємо, що сім років тому ще точилися суперечки про те, чи потрібно організовувати окремих дитрух.

Перші загони піонерів, що з'явилися на зборах дорослих, справили величезне враження. Пам'ятаю розповідь одного робітника-партійця про те, як у нього, що був у бувальцях, загартованого в боротьбі, хлинули сльози, коли в зал засідання вперше під бій барабана увійшов стрункий загін дітей з червоними галстуками на грудях.

Робітникам більш ніж будь-кому зрозуміле все значення організації дітей.

На селі піонерорганізація зустріла також підтримку з боку свідомих елементів.

Виникла організація в момент найбільшої розрухи школи, в 1922 р.

ПЕРШІ КРОКИ

Перший час дорогу піонерухові пробила його барвистість: стрункі ряди, червоні галстуки, спів, барабанний бій — все це емоціонально заряджало, захоплювало дитвору. І досі з глухих місць надходять незліченні листи про галстуки, барабани і т. ін. Не мають рації ті комсомольці, які твердять, що минув час барабанного бою, бесід біля костра і т. ін. Для дітей він ніколи не мине. Елементи гри, барвистість повинні лишитись: адже піонерух є рухом дитячим.

Але перший час їхали головним чином на цій барвистості, тільки на ній, про зміст турбувалися менше, і через рік-півтора настав перелом. Практичні керівники піонерруху — комсомольці — почали перегинати палку і ставити часто знак рівності між піонерською і комсомольською організаціями.

Нескінченні засідання, часто до пізньої ночі, нескінченні дебати, резолюції стали звичайним явищем у піонеррусі. Діти нудьгували, тягнулись за старшими, за комсомольцями. Силоньки дитячі погано витримували таке навантаження.

Тепер це зжито, либонь. Зжито тому, що це дуже вже суперечило дитячим прагненням, дитячій натурі, по-перше, а по-друге, тому, що і в самому комсомолі ми бачимо надзвичайно здоровий перелом — перехід від слів до діла. ВЛКСМ стає з кожним днем все більш дійовою організацією.

Комсомол веде за собою і дітвору, залучаючи її до громадської роботи на допомогу будівництву. Це дуже добре. Погано тільки те, що комсомол часто-густо не враховує дитячих сил, занадто перевантажує дітей. Що під силу комсомолові, те не під силу дітям і підліткам.

ПОДОЛАЄМО ТРУДНОЦІ

Дитрух — жива організація, яка швидко розвивається і охоплює все більші верстви дітей. Як організація, що розвивається, зростає, вона проходила через різні стадії росту, долаючи цілий ряд труднощів і недоліків. Вище я пробувала відмітити деякі етапи цього руху. Треба відмітити також, що хоч партія, делегатки, громадські організації співчують, але більше платонічно, а допомагають дитруху мало, і зростання руху уповільнюється через відсутність приміщень, керівників і т. ін. Трудність полягає також і в тому, що рух вимагає широких кадрів педагогічно підготовлених керівників. Їх нема. Вивозить лише інстинкт молодості і загальна комсомольська настанова вожатих.

Перед піонеррухом відкрите величезне майбутнє. Цей рух повинен охопити геть усю дітвору. Він повинен виховати всю дітвору в ленінському дусі, виховати справжнє комуністичне покоління, яке доведе до кінця боротьбу за лад соціалізму.

Щоб це було можливо, необхідно оточити піонеррух тією увагою, якої він заслуговує.

Необхідно, щоб партія, профспілки, Ради, всі свідомі робітники і робітниці дивились на зміцнення піонерруху як на свою кровну справу.

Піонерам потрібні в зростаючій кількості приміщення, школи, бібліотеки, книжки, майстерні. Хіба це вже такі непереборні перешкоди? У День індустріалізації профспілки зібрали 18 мільйонів. Профспілки чудово розуміють, що значить організація. Невже вони не допоможуть піонерам?

ПОКАЖЕМО ДІТЯМ НОВЕ ЖИТТЯ

Робітники і робітниці допоможуть дітям бачити все, що їх оточує. Вони покажуть їм фабрики і заводи, комуни і нові радгоспи, розкажуть про те, як жили за старих часів, розкажуть, що досягнуто працею, боротьбою, організацією. Ці розповіді навчать дітей бачити і розуміти навколишнє життя, навчать їх краще розуміти те, про що вони читають. Робітники і робітниці, комунари, колгоспники повинні навчити піонерів працювати, навчити діяти в усьому організовано.

Партійці розкажуть дітям про те, як зростала і формувалася партія, яку внутрішню дисципліну виховує партія, розкажуть, як Ленін учив, що партієць повинен бути готовий на все, повинен бути готовий роками беззавітно працювати на користь справи, повинен бути готовий умерти за перемогу робітничої справи, повинен бути сміливий, йти вперед, хоч би як трудно це було. Партійці повинні навчити піонерів підпорядковувати свою волю колективу, навчити згуртованості, товариства.

Необхідно, щоб розповіді партійців не перетворювалися в повчання, необхідно, щоб вони (партійці) уміли на живих прикладах зробити зрозумілим для дітей, в чому сила партії.

Перед вожатими-комсомольцями стоїть завдання попрацювати над собою, виховати з себе справжніх педагогів-комуністів, які будуть знати міру дитячих сил, навчитися допомагати розгортанню в піонерів усіх їх творчих здібностей, навчитись будувати міцні дитячі колективи, спаяні товариством, взаємодопомогою в праці і

боротьбі. Вожаті повинні навчитись розуміти ті витончені форми класової боротьби, за допомогою яких буржуазні держави виховують з трудящих мас рабів капіталізму. Тільки тоді вони навчаться як слід давати відсіч цій витонченій обманній пропаганді.

Велика робота лежить перед педагогами-комуністами. Вони повинні знову і знову продумати питання, як закласти в піонерів основи матеріалістичного світогляду, як навчити ясно розуміти, куди йде суспільний розвиток, як виховати з дітей не на словах, а на ділі «борців і будівників».

Треба подумати, як краще оберезити дітей від фразерства, «підчванства» (піонерського чванства), що засліплює очі, од відсутності критичного ставлення до своєї роботи, від наскрізь буржуазного прагнення висунутися за рахунок інших.

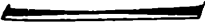
Треба допомогти їм стати більш організованими, згуртованими і більш загартованими, ніж були, ніж могли бути попередні покоління борців.

Треба згадати слова Ілліча, який писав у 1913 р.: «Нашому поколінню тяжче, ніж нашим батькам. Але в одному відношенні ми далеко щасливіші від наших батьків. *Ми навчилися і швидко вчимося боротися* — і боротися не поодинці, як боролися кращі з батьків... Ми боремося краще, ніж наші батьки. Наші діти боротимуться ще краще, і вони *переможуть*»¹.

Ми повинні готувати дітей до цієї боротьби і до цієї перемоги.

1929 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 200.

ВИХОВАЙМО ХОРОШИХ ГРОМАДСЬКИХ ПРАЦІВНИКІВ

(ПРОМОВА НА НАРАДІ ДЕЛЕГАТІВ
ПЕРШОГО ВСЕСОЮЗНОГО ЗЛґОТУ ПІОНЕРІВ)

ПІОНЕРИ — ОРГАНІЗАТОРИ ГРОМАДСЬКОЇ РОБОТИ

Нам на нашій нараді потрібно буде обговорити питання про те, яким чином піонери повинні допомагати організації громадської роботи школи. Ось давайте спершу поговоримо про суспільно корисну роботу. Надзвичайно важливо передусім, щоб ця робота виконувалась не за наказом, а добровільно, всіма дітьми. У нас часто буває так: говорять, що школа провела якусь суспільно корисну роботу. Коли подивишся, як ця робота проводилась, то виявляється, що завідуючий школою дав дітям завдання, яке вони повинні виконати, а чому, навіщо — не розповів. Ось ви скажіть, часто це буває у вас чи не часто? (Г о л о с и. Завжди!) Дають завдання зробити те і те. А важливо, щоб діти розуміли, що треба зробити, щоб вони самі виявляли ініціативу. Скажімо, бачать діти бездоглядних дітлахів, яких залишають матері дома, ідучи в поле. І ось вони повинні, не чекаючи наказу вчителя, постаратись організувати, наприклад, дитячий майданчик, де б ці дітки були під наглядом. Дітям слід виявляти завжди ініціативу, почин у громадській роботі.

Потім важливо, щоб до цієї роботи було залучено якнайбільше дітей, щоб усі діти були зацікавлені проваджуваною роботою. Я боюсь, що цього у вас нема, часто суспільно корисна робота провадиться формально. Звичайно зав. школою або вожатий говорить дітям: нам треба зробити таке-то діло, скажімо, провести той чи інший захід. Тим часом діти повинні самі уважно навколо

дивитись, що треба робити, і здійснювати ті чи інші справи. Це одно.

Друге: слід добитися того, щоб усі діти брали участь у цій справі. А то буває так, що працюють два-три піонери або школярі, а решта нічого не робить.

Ось, наприклад, недавно я говорила з дітьми. Ми, заявляють вони, робимо доповіді про підвищення врожайності. Зробили стільки-то доповідей. Я запитую: що ж, усі ваші діти доповіді читають? Ні, говорять, нас тільки троє піонерів. Їх тільки троє, а в школі учнів більше сотні. Вони читають доповіді, а інші нічого не роблять. Я їм сказала, що така робота нікуди не годиться, необхідно до цієї роботи залучити всіх дітей. Тільки в такому разі буде справжня, організована робота. Отже, необхідно, щоб ініціатива йшла від дітей, щоб вони добровільно бралися за діло, щоб усі діти вели громадську роботу.

ЗА ПЛАНОВІСТЬ, ЗА ОБЛІК, ЗА ОРГАНІЗОВАНІСТЬ

Необхідно також складати план роботи. Ви, певне, вже чули про п'ятирічку. Знаєте, що існує в нашій країні така установа—Держплан. Ось цей Держплан і склав на п'ять років такий план, за яким розвиватиметься все наше господарство. Для того щоб провести в життя п'ятирічний план, необхідно, щоб кожний усвідомлював значення цього плану, був би з ним обізнаний і, головне, щоб умів планувати свою власну роботу. Треба, щоб піонерські організації вчилися планувати роботу. А то буває так: робота починається, зробили те, друге, третє, потім не закінчили її, перейшли на другу, випадково захопили третю роботу і т. д. Так буває не тільки з дітьми, але й з дорослими. Ось раніш у нас влаштовувались суботники, але нерідко бувало так: ідуть, співають, а коли доводиться братись за діло, наприклад, сніг відкидати (тоді були великі снігові замети, через що поїзди не могли підвозити хліб), то виявлялось, що нема лопат, нема іншого необхідного приладдя. Або, наприклад, йдуть розвантажувати дрова: береться дівчина за таке діло, з яким насилу може справитись дужий чоловік, і ось вибивається вона з сил і ледве дише, або хто-небудь із старих візьметься носити колоди і теж залишається без сил. Ко-

ристі від такого діла дуже мало, плановості тут ніякої, ніякої доцільності нема в роботі. Але ми все-таки навчилися потроху працювати організовано і за планом. Якщо тепер, наприклад, комсомол проводить суботники, то робить він це за певним планом, знає наперед, скільки чоловік працюватиме, що робитиме кожний і т. д., і тепер суботники проходять значно краще.

ДОПОМАГАЙТЕ ВІДСТАЮЧИМ ДІТЯМ

І ось вам, піонерам, слід було б повправлятися в цій галузі і почати хоч би з того, щоб складати план роботи, хоч би спочатку на п'ять годин. Ланка повинна всю роботу на п'ять годин намітити, розподілити й подивитись, як це виходить. Ви тут зразу помітите, що не вмієте складати план. Виявиться, що не всіх дітей залучено, що непосильне діло задумано і т. д. Потім, почали працювати — набридло, кинули. Тому дуже важливо навчитися складати план. Це повинно робитися в школі і в піонерзагоні. Ось коли ви будете висловлюватись, то розкажіть, як ідуть у вас справи з плановою роботою, чи проводите ви свою громадську роботу за планом, як розподіляєте поміж собою всякі обов'язки. Необхідно так розподілити роботу, щоб усі свою роботу, нехай найменшу, виконували і щоб діло дружно посувалося вперед. А часто буває так, що коли хто слабший і не справляється з роботою, то йому ніхто не допомагає. Важливо, щоб організація не почала його тільки лаяти за це, а подала б йому товариську допомогу. Іноді варто трошки допомогти — і діло виправиться. Ось у школі заняття повинні йти так, щоб уся робота йшла рівно, а не те, щоб один вискочив вперед, далеко поскакав, а інший би залишився позаду. Слід усіляко підтягувати відстаючих до дітей більш сильних. Навіть у старій школі діти допомагали одне одному. Пам'ятаю, в старій школі прийдеш задовго до уроку і починаєш допомагати тим, хто слабший. Правда, допомагали ми часто не так, як треба, допомагали просто обманювати вчителя. Напишеш слабшому учневі роботу, він її і подає, хоч і не розуміє, що там написано. Так допомагати не треба, а слід слабшому товаришеві все пояснити, щоб він свідомо розумів, в чому справа, і міг би вчитися разом з усіма товаришами.

Необхідно налагодити дружну колективну роботу, а не просто привчати дітей до працьовитості. Ось, я пам'ятаю, у 1919 р. мені довелося бути в Казані. Були там збори вчителів, і вони говорили: ми повинні в дітей виховувати працьовитість. Я тоді виступила і сказала, що не в цьому справа, а справа в тому, щоб навчити їх дружної колективної роботи. Комуністичне виховання полягає не тільки в тому, щоб багато працювати,— цього за минулого часу учили бідних дітей,— а в тому, як працювати. Ось дуже важливо навчитись якомога краще працювати, створити товариську обстановку і допомагати одне одному.

ЗА СПІЛЬНУ ПРАЦЮ ДЛЯ СПІЛЬНОЇ СПРАВИ

Нарешті таке, що є необхідним,— це облік роботи. Необхідно завжди облічувати все, що зроблено. Коли що-небудь не зроблено, то дуже важливо узнати, чому саме це не зроблено.

На закінчення я хотіла б вам прочитати те, що писав т. Ленін про комуністичну працю, коли почали організувати суботники. Він писав: «Комуністична праця в більш вузькому і строгому значенні слова є безплатна праця на користь суспільства, праця, яка виконується не для відбуття певної повинності, не для одержання права на певні продукти, не за наперед встановленими і узаконеними нормами, а праця добровільна, праця без норми, праця, яка дається без розрахунку на оплату, без умови про оплату, праця за звичкою працювати на загальну користь і за свідомим (що перейшло у звичку) ставленням до необхідності праці на загальну користь, праця, як потреба здорового організму»¹. Таке ставлення до праці може виробитись лише поступово. У нас уже немало паростків нового ставлення до праці. Я вже говорила, що була в радгоспі «Гигант». І ось там підняли вони поле, що ніколи не оралося,— 60 тисяч гектарів. Працюють там найдосконаліші машини. Звичайно, якби вони працювали без плану, то в них нічого не вийшло б. Вони працюють за певним планом, який дуже докладно обговорювали агрономи. І ось була постанова провести

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 469.

сівбу до такого-то числа. Там робітників кілька тисяч, і всі вони працюють із захопленням. На чолі радгоспу стоїть колишній пітерський робітник. І він, як робітник, який загартувався в боротьбі, знає, що таке організація, зумів у цьому радгоспі налагодити роботу по-новому і заразити своїм захопленням усіх робітників, що працювали там. Так ось, треба було до такого-то числа закінчити сівбу. Коли б її не закінчили, то хліб уродив би дуже поганий. І раптом дощ, та такий, що вся робота спинається. Всі дуже хвилюються. З Ростова шлють телеграми: як бути, оскільки вся робота зривається? Адже коли буде поганий урожай на 60 тисячах гектарів, то це лихо. Зараз радгосп дав близько 80 тисяч тонн хліба, а коли б не закінчили вчасно сівби, то дав би дуже мало. І ось зібралися робітники цього радгоспу і говорять директорові: давайте будемо працювати і вдень і вночі з усіх сил, поки не звалимось, а сівбу закінчимо. І ось цей директор уже відповідає Ростову, що роботу буде виконано в строк. В Ростові думають: либонь, директор з глузду з'їхав? Тут уся робота зупинилась, а він пише, що все буде виконано в строк. Однак робітники прийняли певне рішення, працювали вони вдень і вночі з ліхтарями і все засіяли в строк. Це і є те, що Володимир Ілліч називав комуністичним ставленням до праці. Вони працювали не для того, щоб одержати оплату, а для того, щоб виконати ту справу, за яку взялися, і дати країні хліб, в якому країна має таку потребу. Це є справжня комуністична праця, і нам у школі з вашою головним чином допомогою необхідно прагнути того, щоб привчити дітей до такого ставлення до праці.

У НОГУ З ЖИТТЯМ

Діти повинні це розуміти і старатися подавати навколишньому населенню всяку допомогу в його роботі. Буває так, що треба вести боротьбу з шкідниками, а діти замість того їдуть спектакль ставити. Звичайно, спектакль, може, подивитися і цікаво, але населення в даний момент цікавить боротьба з шкідниками. І треба їм допомогти саме в цьому.

Потім, треба працювати спільно, тому що дружна робота має велике значення. Ви є передовим загonom у

школі, і ви повинні тут докласти всіх зусиль для того, щоб таку роботу налагодити. Це найголовніша і найнеобхідніша справа. Ось що говорить далі Володимир Ілліч: «Кожному ясно, що до широкого, дійсно масового застосування такої праці нам, тобто нашому суспільству, нашому суспільному укладові, ще дуже й дуже далеко»¹ (це Володимир Ілліч говорив у 1920 р.— *Н. К.*), що ще дуже мало людей розуміє, що таке комуністична праця. А далі він говорить: ми щасливі, що живемо в такий час, коли можемо по-новому організуватися для такої праці. Володимир Ілліч надіявся на те, що наша школа допоможе в цій справі дітям і на цій праці виростуть справжні комуністи, які будуть не на словах боротися за справу робітничого класу, а безпосередньо своєю активною участю будувати нове життя. При спільній роботі легше досягаєш спільної мети, і тут важливо, щоб сильні підтягували відстаючих і слабих.

1929 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 469.

ШКОЛА БУДІВНИКІВ СОЦІАЛІЗМУ

(ПРОМОВА НА ЗАСІДАННІ КОЛЕГІЇ НАРКОМОСУ
РАЗОМ З ДЕЛЕГАТАМИ ПЕРШОГО ВСЕСОЮЗНОГО З'ЇЗТУ ПІОНЕРІВ)

Товариші, кілька років тому багато які з дітей ще думали, що важливим є тільки піонерський рух, а школа — справа другорядна, справа неважлива, ми, юні піонери, юні ленінці, будемо працювати самі по собі, а школа — сама по собі. І ось, товариші, я вам хочу сказати: коли відбулася Жовтнева революція і все життя перевернулось, то перший час усі особливо напружено, особливо жагуче думали про те, що ж буде попереду. Зразу ж після Жовтневої революції всі заговорили про те, як повинні зорганізуватися робітники на фабриках і заводах, як повинне перебудуватися село. І тоді вже говорили про те, якою повинна бути наша школа. Був скликаний I з'їзд з питань народної освіти. На цьому з'їзді виступав т. Ленін, який говорив про школу. Він говорив, що тепер наша школа звільнилася від опіки буржуазії. Що це значить? Товариші піонери, які приїхали з інших країн, певне, розкажуть або вже розказали вам, як у них у буржуазних країнах школа перебуває під впливом буржуазії, як дітей змушують читати ті книжки, які виховують із них слухняних рабів капіталістів. Піонери Західної Європи і Америки нам докладно розкажуть, як часто їх б'ють і карають у школах для того, щоб вони думали тільки так, як велять їм вчителі. А вчителі роблять тільки те, що наказують їм капіталісти. Так поставлено справу в школах тих країн, де панує буржуазія.

Ми з історії знаємо, що і в нашій школі справи теж ішли так: нас карали, нас примушували правити всякі

молебні, молитися за здоров'я царів і т. д. Наша стара школа теж була цілком у руках поміщиків і капіталістів. І ось Ленін говорив, що тепер, після Жовтневої революції, наша школа звільнилася від опіки буржуазії і не тільки школа, а й увесь народ став вільним від буржуазії. Тепер школа разом із своїм визволенням від кайданів рабства народом піде новим шляхом, піде до соціалізму і будуватиме свою роботу на основах рівності і братерства. Коли Володимир Ілліч закінчував свою промову, то він сказав таке: «Необхідно докласти всіх зусиль, енергії і знань, щоб якомога швидше вивершити будову нашої майбутньої трудової школи, яка лише одна зуміє захистити нас у майбутньому від усяких світових сутичок і боєнь, подібно до тієї, що триває вже п'ятий рік»¹. Коли Ленін виступав у 1918 р., то ще тривала світова війна, ще йшла бойня. І ось Ленін говорив про те, що нам треба побудувати нову трудову школу, зовсім на інших началах, ніж при буржуазії, таку школу, де діти росли б як комуністи і свідомо ставились до всього, що відбувається навколо. Така школа, говорив він, матиме те величезне значення, що вона допоможе знищенню всяких воєн. Володимир Ілліч дуже надіявся на те, що молоде покоління зуміє з допомогою нової школи так організуватися, так добре зрозуміти, що таке соціалізм і як його треба будувати, що молоде покоління, коли воно виросте, зуміє встановити комуністичне суспільство. Ленін надіявся, що підростаюче покоління зуміє так згуртуватися, встановити в своєму середовищі такі товариські відносини, що воно стане непереможним і ніяка буржуазія не зуміє його подолати. Так говорив Володимир Ілліч одинадцять років тому.

ПРОЙДЕНИЙ ШЛЯХ

І ось довелося створювати цю трудову школу. Ви знаєте, якими тяжкими були перші роки після Жовтневої революції. Тоді відбувалася громадянська війна і нікому майже не було діла до школи. Приходили всякі

¹ Цитується Н. К. Крупською за текстом звіту в газ. «Правда», № 184 від 30 серпня 1918 р.— *Ред.*

військові загони, займали приміщення шкіл, руйнували ці приміщення, хоч і знали, яке значення має школа. Тоді нічого не можна було вдіяти, доводилося боротись за те, щоб відстояти нашу молоду республіку, і тому хоч-не-хоч школи руйнувались. Потім, ви знаєте, як нам довелося в наступні роки боротися за те, щоб відбудувати все зруйноване, скільки сил і засобів ми повинні були витратити на те, щоб знову зорати занедбані поля і пустити в хід фабрики і заводи, які стояли через брак палива і сировини. На це тоді було звернено головну увагу, і тому нам не вдалося побудувати так швидко школу, як ми цього хотіли. Досі у нас нема такої кількості шкіл, яка необхідна для того, щоб можна було охопити всіх дітей. Нам треба неодмінно стати країною освіченою і культурною, такою країною, де б дійсно можна було будувати нове життя. І школа нам потрібна до зарізу. Так ось, спочатку перед нами стояло завдання відбудувати все те, що було зруйноване.

Потім, коли все було зроблено, перед нами постало інше, дуже важливе питання: як будувати цю нову школу і чого вчити дітей в школі? Про це ми спочатку, треба сказати, знали тільки в загальних рисах. Нам довелося дуже багато подумати і попрацювати над тим, щоб з викладання викинути весь той старий мотлох, якому навчали в старій школі. Звичайно, ми з перших днів знали, що такий предмет, як закон божий, не повинен мати місця в школі. Ми повинні виховати дітей, які розуміють весь навколишній світ по-справжньому, тобто таким, яким цей світ є насправді, повідомити дітям все те, до чого вже дійшла наука і як вона пояснює всі явища. Тому зразу припинилось у нашій школі викладання закону божого. Ви знаєте, що гімназія за старого часу була побудована так, що там займалися тим, що вивчали мову греків і римлян, які жили за давно минулих часів, але зовсім не цікавилися в школі, як живуть люди зараз. Тепер про це навіть смішно говорити, бо діти дуже вже звикли вивчати в школі навколишнє життя, тому що наша школа зв'язана з життям, з усім тим, що робиться поза школою. Якщо раніш школярам і гімназістам доводилось цілі дні проводити над грецькою і латинською граматиною і вивчати життя царів і королів, то тепер учні в нашій школі вивчають насамперед навколишнє

життя і знайомляться з тим, за що і як борються люди. Було викинуто у новій школі з предметів викладання грецької і латинської мов. Потім, за старого часу школа існувала окремо для хлопчиків і окремо для дівчаток. Хлопчиків учили одного, а дівчаток — іншого. Дівчаток виховували в дусі підлеглості чоловікам, виховували так, щоб вони могли стати після закінчення школи або гімназії дружинами, які сліпо коряться чоловікові, і т. д. Цей поділ був нами зразу ліквідований, і в нашій школі хлопчики виховуються разом з дівчатками, ми прагнемо того, щоб встановити в школі між хлопчиками і дівчатками справжнісінькі товариські відносини.

У НОГУ З НАВКОЛИШНІМ ЖИТТЯМ

Нарешті, ми з перших же кроків спробували зробити нашу школу трудовою. Це завдання було найважчим, бо в нашій школі не тільки знярядь праці не було, але навіть не було паперу, олівців і книжок. Тому спочатку трудовий принцип у нашій школі виявився в тому, що мили підлогу, дещо стругали, шили. Але це, товариші, не є ще справжня трудова школа. За останні роки, уже після закінчення громадянської війни, коли ми почали вилізати потроху із злиднів, наша школа також почала ставати на ноги. І тут виявилось дуже важким багато що провести в життя, тому що залишилось нам у спадщину дуже багато звичок і забобонів старого ладу, залишились нам у спадщину і старі учителі, та, нарешті, і самі батьки часто-густо, перебуваючи під владою старих забобонів, вимагали, щоб їх дітей вчили по-стародавньому. У нас були такі випадки, коли приходила в школу несвідома мати і з жалем запитувала: «Чому ви не караєте моєї дитини?» Ось цей вплив старого побуту був дуже сильним. Особливо важко було заводити нові порядки на селі.

Коли ми зараз подивимось на нашу школу, то побачимо, що вона дуже далеко пішла вперед. Ми можемо з радістю сказати, що тепер діти вчать у школі того, як треба розуміти навколишнє життя, діти вчать того, як треба працювати і жити. Діти йдуть поруч з дорослими, допомагають дорослим, і якщо дорослі будують соціалізм, то й діти в міру своїх дитячих сил роблять те

саме. Ось мені довелося бути недавно на Північному Кавказі, де я оглядала дуже великі радгоспи і комуни. У комунах діти живуть по-новому. Я одержую листи від піонерів, які живуть у комунах і радгоспах. І видно, що діти багато чого вчаться в цих побудованих по-новому господарствах, діти бачать, як зростає колективна робота. І батьки теж починають уже по-новому працювати і по-новому думати, і коли вони приходять до школи, то вже не вимагають, щоб їх дітей учили по-стародавньому, а просять побільше розповісти дітям, що таке колективне господарство і як потрібно його будувати і працювати в ньому. Наше життя посувається вперед, і діти теж ростуть.

Сім років тому у нас не було ще дитячого руху. Ми тоді ще сперечалися про те, чи потрібний дитячий рух. Тоді було ще багато таких товаришів, які вважали, що діти повинні тільки вчитися і що ніякого руху не потрібно. І тільки потім, головним чином завдяки зусиллям комсомолу і при підтримці Наркомосу, створився могутній комуністичний дитячий рух. Створились піонерорганізації, і діти почали називатись піонерами.

ЩО ТАКЕ ПІОНЕР?

Що таке піонер? Піонер — це значить той, хто починає будувати нове, хто прокладає нові шляхи. Піонерами називали раніш людей, які приїжджали в Америку і на порожньому місці зводили свої господарства і починали нове життя. Отже, піонер — це будівник нового, це той, хто прокладає новий шлях. І ось піонери наші і повинні бути такими дітьми, які вказують іншим дітям шлях до нових порядків. Кожний піонер повинен пам'ятати, що йому не слід замикатися в школі, у своїх піонерських організаціях, а потрібно турбуватися про те, щоб організувати всіх дітей. Мені довелося недавно розмовляти з неорганізованими дітьми. Запитую: «Що робить у вас у школі піонерський загін?» Вони відповідають: «Піонери нам не говорять, що вони роблять, вони не хочуть з нами мати справи». Я сподіваюсь, діти, що це тільки окремі випадки, але що в масі піонери тісно зв'язані з усіма шкільними дітьми. Піонерський загін в школі повинен бути застрільником у справі організації всіх дітей.

Дозвольте, діти, висловити вам побажання, щоб ви в майбутньому допомагали зорганізуватися в школі іншим дітям, тому що ви є найсвідоміші і найпередовіші діти. Дозвольте ще раз побажати вам успіху в цій справі, побажати того, щоб ви допомагали своїми дитячими зусиллями побудувати ту школу, про яку говорив Володимир Ілліч,— школу, яка виховуватиме справжніх комуністів, справжніх будівників соціалістичного суспільства в нашій країні і в усьому світі.

1929 р.

ЛЕНІНСЬКЕ ВИХОВАННЯ ПІОНЕРІВ

(ДОПОВІДЬ НА МІЖНАРОДНІЙ ПІОНЕРСЬКІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ)

ЛЕНІН І ДІТИ

Насамперед дозвольте гаряче привітати піонерів різних країн, що зібралися тут.

Товариші, ви хочете знати, що говорив Ленін про піонерів. Але треба сказати, що у нас піонерський рух почав розвиватися тоді, коли Ленін був уже на краю смерті, і тому нема ніяких спеціальних звернень його до піонерів. Є його промова, звернена до комсомолу, яку він виголосив у 1920 р. на з'їзді комсомолу. Ця промова перекладена на багато мов, і багато хто з вас, певне, уже читав її — в усякому разі, ви можете з нею ознайомитись.

Дуже часто в своїх промовах, звернених до дорослих, Ленін говорив про дітей. Як він дивився на них? Він говорив: «*Ми навчилися і швидко вчимося боротися — і боротися не поодинці, як боролися кращі з батьків... Ми боремося краще, ніж наші батьки. Наші діти боротимуться ще краще, і вони переможуть*»¹. І ось цю свою надію на молоде покоління, на те, що діти робітників, діти трудящих усіх країн зуміють зорганізуватися, зуміють так повести боротьбу з старим світом, з світом капіталізму, що в усьому світі переможе соціалізм, переможе справа робітничого класу, — в цьому Ленін був глибоко впевнений. Часто, коли він говорив з дітьми, він напівжартома, напівсерйозно запитував: «Чи не правда, ти виростеш хорошим комуністом?» Звичайно, це був напів-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 200.

жарт, але це було і його глибоке бажання, щоб кожна дитина виросла свідомим комуністом і продовжувала ту справу, за яку мужньо боролися і борються революціонери усіх країн.

Товариші, але ж важливим є не тільки те, що Ленін говорив дітям і про дітей, — важливе все його життя, вся його боротьба. Ми знаємо, що перед Леніним завжди стояла велика мета. Ця мета — боротьба з капіталізмом, боротьба за соціалізм. Що б він не робив, на яких би зборах він не виступав, він завжди думав про одно: яку користь його виступ або стаття принесе справі боротьби робітничого класу за соціалізм.

ЗА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

Ленін був інтернаціоналіст, він не міг не бути інтернаціоналістом. Ленін ріс і вчився у глухому місті на ріці Волзі — в місті Сімбірську (тепер це місто називається Ульяновськ). Воно й тепер справляє враження глухого міста. Там майже нема ні фабрик, ні заводів, майже не було робітників. Коли Ленін формувався в свідомого революціонера, у нас в країні не було ще робітничого руху. І ось, товариші, коли б Ленін не вчився у робітничого руху інших країн, у великих теоретиків робітничого класу — Маркса і Енгельса, він ніколи не став би тим, ким він став. Вдивляючись в навколишнє життя, Ленін навчився ненавидіти експлуатацію і гніт, але як добитися їх усунення, він учився у великих борців за соціалізм. І ось тому все його вчення, вся його боротьба наскрізь інтернаціональні. З ранніх років він бачив щодня, як царська влада гнобила слабі національності — євреїв, татар, мордвинів, — гнобила всі численні національності, які населяли стару Росію, а тепер населяють Союз Радянських Соціалістичних Республік. Вони не мали права вчитись, у них була мізерна кількість шкіл, вони не мали ніяких прав. І ось Ленін, живучи на Волзі, спостерігав дітей інших національностей — маленьких татар, маленьких євреїв — і бачив, в якому пригнобленому стані вони перебували. В ньому зароджувалось почуття бажання допомогти їм, обурення цим гнобленням. І всю свою революційну роботу він пройняв духом братерського

ставлення до пригноблених національностей. Коли він вдивлявся в американський рух, він першим питанням ставив: а як американці ставляться до негрів? Коли він вивчав, на практиці спостерігав робітничий рух в Англії, його цікавило питання: а як англійські робітники, як маса англійських робітників ставиться до тих національностей, які населяють колонії? Коли він цікавився німецьким, французьким рухом, колоніальне питання його надзвичайно цікавило. Він говорив: необхідне братерство народів, необхідна дружна, об'єднана боротьба за соціалізм. Тільки тоді вдасться перемогти, коли робітничий клас всіх країн дружно боротиметься за велику мету — за соціалізм. І в своїй роботі він старався зробити все від нього залежне для того, щоб зміцнити інтернаціонал, зміцнити міжнародний і робітничий рух. Він надзвичайно радувався зростаючому рухові молоді. Тепер він так само радувався б до глибини душі тому, що ви, молодь, розумієте все значення міжнародного руху, все значення організації.

ЯКИМ ПОВИНЕН БУТИ КОМУНІСТ

Ленін належав до того покоління, на очах якого відбувалася боротьба тодішніх соціалістів, які боролись з царським ладом шляхом терору, тобто страхання окремих, особливо злісних гнобителів, стріляли в них, кидали в них бомби. Окремі революціонери йшли тоді на героїчні вчинки, вони йшли на смерть, але вони боролись поодинці, і їх боротьба давала мало результатів. Старший брат Леніна, який був на кілька років від нього старший, так само вирішив піти на боротьбу проти царя. Він брав участь у замаху на царя, був схоплений і страчений. І ось це сильне переживання — страта старшого брата — змусило молодого Леніна особливо задуматись над тим, що така боротьба поодинці, хоч це і самовіддана, героїчна боротьба, дає мало результатів.

Ленін прийшов до висновку, що перемогти може лише робітничий клас, який повинен якнайкраще зорганізуватись. Він багато разів говорив, що в організації — наша головна сила. Від старого героїчного руху проти царизму, від героїв «Народної волі» (так називалась партія, з якої виходили одиночки, які боролись з царизмом) —

від них успадкував наш рух готовність боротися до кінця.

Ленін писав, що комуніст повинен бути готовий на все, що він повинен бути готовий віддати своє життя за робітничу справу, готовий працювати у підпіллі — ховатися і працювати так, щоб ніхто не знав навіть його імені. Він повинен вести не покладаючи рук повсякденну боротьбу. Коли розгорнеться громадянська війна, потрібно, щоб він умів узяти гвинтівку і боротися на барикадах. Потрібно, щоб він зумів робити і повсякденну, найпростішу, непомітну, але потрібну для справи роботу.

Так говорив Ленін. І наша Комуністична партія так і організується. Кожний комуніст знає, що він повинен бути готовий на все, зі зброєю в руках захищати справу робітничого класу; так само він повинен бути готовий до повсякденної, простої, але потрібної для справи роботи по організації широких верств робітників і селян, по пропаганді і агітації серед них. Ленін говорив дуже багато про те, як потрібно дружно і згуртовано працювати. Про цю згуртованість, про цю дружню роботу він писав багато і прикладом показував, як треба організовувати партію. І ось цей приклад роботи Леніна і всієї Комуністичної партії заразив маси.

Оглянувшись на наше минуле, побачимо, що з самого зародження робітничого руху в нашій країні діти брали участь у цій боротьбі. Коли в нас відбувалася революція 1905 року, діти так само йшли на барикади. Коли ви підете в московський Музей Революції, ви побачите, наприклад, фотографію хлопчика, якого жандарми і чорносотенці покололи штиками і вбили на смерть. Коли ви подивитесь, як відбувалася революція 1917 року, ви побачите, що діти разом з дорослими брали в ній участь. Нарешті, під час громадянської війни діти вели таку ж уперту боротьбу, як і дорослі.

СПРАВА ЛЕНІНА НЕПЕРЕМОЖНА

Мені довелося бути в 1919 р., в розпал громадянської війни, на далекому Уралі. Там, біля того місця, де починається Урал, є Іжевський завод. Білі громили цей завод, вбивали доросле населення. Але вони здивувались, коли знайшли там організацію підлітків: діти 10—12—

14 років мали там свою організацію, у них був свій клуб, був червоний прапор. Білі, побачивши цей Дитячий клуб, перестріляли майже всіх дітей. Коли ми приїхали в Іжевськ через кілька місяців після того, робітники повели нас на те місце, де був раніш Дитячий клуб і де тепер працювали діти, які вціліли тоді,— вони організувалися в свою дитячу організацію.

Вам важливо вивчати той рух, який був у Росії, ту боротьбу і ті досягнення, які в нас були, але й нам необхідно вчитися в інших національностей. Тепер у нашій країні дітям, може, легше жити: їм не доводиться вести такої відчайдушної боротьби, як у інших країнах, але їм доводиться дуже багато працювати і боротися з залишками старого, з залишками релігії, з старим ставленням до власності, з тим, що кожний старається дбати тільки про себе. І ось у цій повсякденній роботі ми можемо багато чого навчитися в інших країн — в Америки, Німеччини, Франції. Ми повинні перейняти їх знання і техніку, щоб краще озброїтись для боротьби. Ви, юні піонери, повинні тримати тісний зв'язок між собою — тільки тоді ви зможете виконати заповіти Леніна, тільки тоді ви будете справжніми ленінцями. Тепер вчення Леніна проникло в маси, тепер не один Ленін — ленінців мільйони. І ось для того, щоб прилучитися до цих мільйонів, потрібна товариська, братерська робота.

Дозвольте побажати вам, дорогі діти, успіхів у цій боротьбі. Ця боротьба триватиме ще довгі роки, але як Ленін був переконаний, так і ми всі твердо переконані, вся наша партія, весь комсомол, всі піонери переконані в тому, що справа, розпочата Леніним, непереможна!

ПРО ДІТЕЙ РЕВОЛЮЦІЇ

(ПРОМОВА НА ЗБОРАХ, ПРИСВЯЧЕНИХ ЗАКРИТТЮ
ПІОНЕРСЬКОГО ЗЛЬОТУ)

Товариші! Всі революції ставили на порядок денний питання народної освіти. Ми знаємо, з якою гостротою ставила це питання Велика французька революція. І кожна революція приділяла увагу цьому великому питанню — як виховати підрастаюче покоління. Не тільки пролетарська Жовтнева революція поставила на весь зріст усі проблеми виховання. Ми виховуємо наших дітей в надзвичайно складних умовах. Ми намагались і намагаємось створити школу, яка виховувала б з наших дітей людей, які продовжували б справу, розпочату в Жовтні, і довели її до кінця. Не тільки школа виховує. Виховує також середовище. Володимир Ілліч говорив, що наша революція не знищила старого, а тільки перевернула, що потрібна ще тривала боротьба для того, щоб організувати все життя по-новому. І ось, товариші, наші діти ростуть в такій обстановці: вони вчаться в нашій школі, школа наша зв'язана з життям, а дітей, крім того, оточує дуже складне середовище. З одного боку, вони бачать, як організується, як бореться пролетаріат за соціалізм, за нові порядки. А з другого боку, темне старе ще впливає на наших дітей, впливає негативно. Ми знаємо, що революція завжди захоплює дітей. Ми знаємо, як під час революції 1905 року діти робітників, коли були страйки робітників, завжди тут же крутились. Як часто можна було чути від якого-небудь хлопчини: «Я ось вліпив директорові кавалок гязі, коли наші страйкували». Так що дітей захоплював революційний настрій, який був тоді.

Ми знаємо, що середня школа в 1905 р. також брала участь у страйках, але це була стара школа, у якій дітей робітників не було, були тільки діти інтелігенції.

Потім ми знаємо, як у 1918 р. робітнича молодь брала участь у боротьбі дорослих і в громадянській війні. Уже в 1917 р. між двома революціями — Лютневою і Жовтневою — ми бачили, як поділилась молодь. Учні середніх шкіл були проти більшовиків, вони підходили до будинку Кшесинської і викрикували ті фрази, яких учила їх буржуазія, але в той же час ми бачимо, що діти робітників починали теж організовуватися і йшли пліч-о-пліч з старшими, які вели боротьбу.

ВЕЛИКА БОРОТЬБА ЗАХОПЛЮЄ ДІТЕЙ

Під час громадянської війни у 1919 р. мені довелося чути розповіді, як на Бондюжському заводі, коли завод зайняли білі, навіть малі діти висловлювали свою ненависть до білих. Те саме на Іжевському заводі. Коли прийшли білі, вони розстріляли дітей робітників, що збиралися в клубі. Так ось, товариші, не встигли піти білі, як діти, які залишилися живими, знову організувалися в клубі. Велика боротьба впливає, захоплює дітей.

Минуло більше одинадцяти років з дня Жовтневої революції. У повсякденній боротьбі нам іноді здається, що ми все-таки зробили страшенно мало, ми усвідомлюємо, що те, що зроблено, ще далеко від того ідеалу, від тих цілей, які ми собі ставимо. Так само, коли почала організовуватися самостійна організація дітей під керівництвом комсомолу — піонерорганізація, то, визнаючи всю її важливість, все-таки іноді здається, що вона не досить міцно організована, що не завжди справляється з завданнями, хочеться, щоб вона була якомога сильнішою і якомога більшого досягала.

У повсякденній боротьбі ми критикуємо постановку справи, і нам іноді здається, що ми занадто повільно рухаємось. Але, будучи присутніми на зльоті, кожний з нас бачить, що Радянська країна — це країна, яка дійсно вирощує покоління борців, і можна бути спокійним за те, що розпочата в Жовтні справа молодим поколінням буде доведена до кінця. Коли ми бачили, як діти стрункими рядами організовано виступають, як вони діють за-

одно, дружно, коли ми слухали виступи піонерів, виступи і на конференції і на бесідах у комісаріатах, ми відчували, що наш лад — такий лад, який дійсно зможе виховати нове покоління.

Робітники Москви зустріли дітей з турботою, зустріли їх так ласкаво, що на дітей це справило глибоке враження. Вони розповідали про те, що в робітників вони почували себе як у рідній сім'ї. Майже кожна дитина розповідала про ці свої враження.

БІЛЬШЕ ТУРБОТИ ПРО ДІТЕЙ

Але ось, товариші, зліт закінчений. Його величезне політичне значення в тому, що він наочно показав найширшим масам, що в наших умовах школа і дитяча організація і вплив усього навколишнього середовища сприяють вихованню молодого покоління, вихованню його в ленінському дусі. Але, товариші, юних піонерів два мільйони, а всіх дітей цього віку набагато більше. Є багато дітей неорганізованих, яких потрібно ще організувати, залучити. А головне, ми повинні усвідомити, що потрібна величезна робота дорослих в справі допомоги комсомолу, в його роботі з дітьми, що потрібна величезна робота, щоб поставити наше зростаюче молоде покоління в такі умови, коли б усі діти могли рости ленінцями.

І ось, товариші, кожний з нас знає, що в розумінні матеріального забезпечення у нас ще погано. Ленін говорив, що кожній дитині треба забезпечити пляшку молока, але це не забезпечено, ми не можемо ще забезпечити всім дітям притулку, їжі. Тут потрібна велика робота, велика організація. Необхідно, щоб кожний дорослий усвідомлював, що ми повинні піклуватися про наше покоління, яке продовжуватиме нашу справу, щоб воно росло в хороших умовах, щоб воно могло вільно розвиватися.

Потім, ми повинні усвідомлювати, що у нас ще не забезпечено для дітей загального навчання, що в цій галузі ще потрібна величезна робота для досягнення того, що стоїть у програмі партії. Ми повинні потурбуватися також про те, щоб дітям було де збиратись, щоб вони могли вчитися праці, щоб вони організовано, колектив-

но навчилися працювати і щоб не тільки навчились колективно працювати, а могли б прилучитися до спільної повсякденної праці. Ми повинні забезпечити права дітей, переглянути все наше законодавство, чи достатньо воно забезпечує, захищає дитину від експлуатації, тому що від старого залишилося ще багато, ще дрібне селянське господарство, ще кустарні промисли існують, а в них часто дитина експлуатується. І ось, товариші, необхідно зорганізуватися, а не працювати самотою. У нас є бюро юних піонерів, яке зв'язане з друзями дітей. Але такі бюро у нас не скрізь. У нас є товариство «Друг дітей» по окремих містах. Але потрібно, щоб ці товариства були дійсно сильними товариствами, організованими товариствами, які працювали б за єдиним, спільним планом, щоб кожна ділянка міста була у них на очах, щоб друзі дітей знали, якої допомоги діти потребують, щоб вони всіма силами допомагали нашому підростаючому поколінню. За такої умови організація юних лєнінців може розвиватися із значно більшою силою. Вона може охопити всіх дітей трудящих. Мені здається, що зліт у серця тих робітників, які мали справу з піонерами, вселив тверду рішучість допомагати дітям, і потрібно, щоб це почуття не пропало, не розпоршилось, а вилилося в активній роботі. Нам потрібна така організація, де б не тільки платили членські внески, а де б кожний член її практично брав участь у поданні допомоги дітям.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ПАДАЄ НА НАС

Ми знаємо, що за капіталістичного ладу все життя, весь уклад був такий, що з дітей і в школах, і за допомогою церкви, і за допомогою всієї обстановки виховували слухняних рабів капіталу. Ми з наших дітей виховуємо борців і хочемо, щоб це виховання йшло якомога успішніше. У нас нема релігійного виховання дітей. Наша школа з першого дня після Жовтневої революції вигнала релігію. Школа бореться з релігією. Ми вчимо дітей самих організовуватись і перебудовувати життя, вести суспільну працю в школі і поза школою. Ця суспільна праця виховує внутрішню дисципліну, вона виховує комуністичний підхід до праці. І ми, дивлячись на

наших дітей, повинні сказати, що відповідальність за виховання цих дітей падає на нас. Ми повинні зробити все, щоб допомогти молодому поколінню розвиватися далі по тому шляху, по якому вже йде наше молоде покоління. Володимир Ілліч говорив, що головне в будівництві соціалізму — організація, і ми є свідками того, як створюється організація нашого підростаючого покоління. Цій організації потрібно всіляко допомагати.

1929 р.

ЗА РЕОРГАНІЗАЦІЮ ТОВАРИСТВА «ДРУГ ДІТЕЙ»

(ПРОМОВА НА НАРАДІ ПРИ ЦК ВЛКСМ)

РОСТЕ І ВЧИТЬСЯ НОВЕ ПОКОЛІННЯ

Товариші, питання охорони дітей, питання виховання дітей — одні з найбільш насущних. Уже кілька років всередині Наркомосу ставиться питання про необхідність створити в цьому напрямі справжній великий рух. В галузі господарській — всі усвідомлюють — нам треба «наздогнати і випередити всі капіталістичні країни», але треба сказати, що і в галузі культурній ми повинні проробити величезну, найнапруженішу роботу, щоб створити дійсно такі умови, які дадуть можливість змінити взаємовідносини людей один до одного. Ми повинні подбати про те, щоб наше підростаюче покоління, наша молодь росла в таких умовах, щоб дійсно з неї вийшло покоління, яке зможе продовжувати розпочату справу і довести її до кінця. Зараз громадську думку все ж чимало схвилював піонерський зліт. Мені доводилось спостерігати, як у Раднаркомі виступали піонери. Вони дуже організовано захищали питання про те, яка школа повинна бути на селі, яка школа повинна бути для селянської молоді. Члени Раднаркому з цікавістю слухали виступи дітей. Враження у присутніх створилось таке, що у нас молодь здорово росте і вчиться, але що це не дуже нами помічається. Це було не тільки в Раднаркомі. По наркомату проходили секції по обговоренню різних питань народної освіти. Всі навіть трохи були здивовані тією діловитістю, з якою діти підходили до питань. Педагоги раділи і говорили, що нове покоління добре росте. Але був актив, звичайно, а треба, щоб геть усі діти росли

в умовах, в яких можна було б правильно розвиватись. Треба створити ці умови. Але піонери також говорили і про це. Ми бачимо, що дітям доводиться жити часто-густо у тяжких і нездорових умовах.

ЗАЛУЧИМО ДО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ГРОМАДСЬКИХ ПРАЦІВНИКІВ

Треба сказати, що охорона дитинства, турбота про дітей у нас чимало-таки відстає і не тільки від того, що повинно бути, а навіть від того, що є в Європі. Коли взяти Швейцарію, Данію, то ми бачимо там дуже велику турботу про дітей. Правда, вона зв'язана з великим одурманюванням дітей, вихованням їх в дусі релігії, в дусі сліпого послуху і т. д., але треба сказати, що діти не так занедбані, як часто в нас буває. Як іти? Треба створити навколо цього питання громадський рух. Ми на досвіді культурного походу знаєм, що коли береться серйозно громадськість за яку-небудь справу, то це значить, що тут можна роботу просунути. Візьмемо питання ліквідації неписьменності. Поки не вдалось широко залучити громадськість до цієї роботи, ця справа йшла, як то кажуть, «і не шие, і не поре», а тут усі, хто міг, почали працювати. Тепер, після того як громадськість широко розвинулась по лінії ліквідації неписьменності,— і асигнування збільшені на цю справу, і відділи народної освіти почали ставитись уважніше, уже здобуто певні позиції. І, звичайно, навколо справи охорони дитинства, справи виховання, створення належної обстановки для дітей необхідно так само організувати громадськість. Коли ми подивимось на те, що в нас є, ми повинні сказати, що ще дуже багато недоліків. Коли ми візьмемо законодавство, то і в законодавстві у нас є мало таких постанов, які охороняють дітей. Коли ми візьмемо Наркомпраці, то багато які з положень у Наркомпраці не досить чітко сформульовані, так що справжнього захисту праці не виходить. Щодо цього цікаві висловлювання батрачат з даного питання. Була пропозиція заборонити працю дітей до 16 років. Тоді хтось з піонерів-батрачат говорить: «Коли забороняти працю, то треба обчислити, скільки дитячих будинків потрібно відкрити для тих дітей, які зараз працюють батрачатами». Це зауваження показує

тверезість думки піонерів. Вони розуміють, що не можна видавати такий закон, який ставив би в неможливе матеріальне становище, ставив би дітей перед неможливістю існування.

В питаннях охорони праці нема в нас нагляду за тим, щоб наявних законів додержували. Це недостатньо чітко сформульовано в законі.

Так само право дітей на навчання не забезпечене. Говорять, у нас нема достатньої кількості шкіл, щоб дітей вчити. Проте ми не можемо проводити лікнепівську роботу серед дітей так само, як проводимо її серед дорослих. Ми повинні енергійніше добиватися того, щоб це право дітей — бути письменними, прилучитися до самоосвітньої роботи — було здійснене.

Елементарне право дітей, право на існування — найгірше забезпечене. Потрібно забезпечити дітям можливість якогось харчування, якоїсь можливості знайти притулок, яке-небудь пристановище. Це необхідно. Тут зроблено дуже мало. Це особливо відчувається на фоні зльоту. Коли ми дивимось на наш піонеррух, на зліт, ми бачимо, який величезний крок вперед зроблено в справі пробудження в дітей свідомості і активності. Але кожний знає, що це тільки передовий загін, що перед нами величезне поле, на якому треба почати працювати, і громадськість повинна бути тим трактором, який все це поле повинен зорати.

«ДРУГ ДІТЕЙ»

ПОВИНЕН СТАТИ ВСЕРОСІЙСЬКИМ ТОВАРИСТВОМ

Тут, на зборах, присутні члени товариства «Друг дітей». Я не знаю досить близько роботи цього товариства, але мені уявляється — про це мені достатньо доводилось чути, — що це товариство не являє собою єдиного цілого, не становить всеросійського товариства. Воно існує по різних містах, по окремих організаціях міського або районного масштабу, але нема єдиного товариства. А по-моєму, тут об'єднання необхідно. Потім, не ясно, які права і обов'язки мають члени товариства «Друг дітей». Скажімо, чи має право член товариства «Друг дітей» втручатися, коли він бачить, що б'ють дітей, або чи має він право втручатися, коли він бачить експлуатацію

дітей в якій-небудь формі; і не ясно, що він зобов'язаний зробити. На вокзалі мати б'є в усіх на очах дівчинку 6 років. Всі дивляться, ніби це так і треба, а коли є тут член товариства «Друг дітей», чи зобов'язаний він втрутитися чи ні? Необхідно, щоб належність до товариства «Друг дітей» була зв'язана з певними правами, тому що без цього членство зводиться до внесення членських внесків, і справжньої роботи по охороні дітей, по створенню обстановки, в якій вони могли б рости і розвиватись по-справжньому, нема.

Ми тут багато чого повинні повчитися у буржуазних країн. Мені довелося довго жити в еміграції і спостерігати, як деякі речі просто розв'язуються в Швейцарії. Приходить дитина до школи, і вчителька запитує: «Як у вас дома — кожного дня обідають?» І, коли дитина говорить, що не кожного дня, тоді не запитують навіть батьків — записують дітей на сніданки та обіди. Швейцарія визначається серед інших країн щодо цього. Де-небудь у Франції ви цього не знайдете, але показовим є те, що тут не треба ніяких формальностей. Коли у нас матеріальне становище буде краще, тоді і ми зможемо забезпечувати кожну дитину, що терпить нужду, але тут справа в тому, наскільки все це робиться без усяких формальностей, без усякої тяганини.

Або інший приклад: досить матері заявити в школі, що нема в дитини чобіт,— дитині дають чоботи, правда прості, що стукотять, чути по вулиці, як дитина іде в казенних чоботах, і тому швейцарці не дуже люблять ці прості чоботи,— але все-таки досить простої словесної заяви, щоб дали чоботи.

УВАГА ДО ДІТЕЙ

Далі. Яка-небудь манюсінка дівчинка приходиться з кошиком, в якому в папірець загорнуто гроші і в записці написано, що дати. Маля пропускають вперед, дають те, що в записці написано, і ще цукерку, тому діти дуже охоче ходять до кооперативу. Але нікому на думку не спаде обдурити дитину або відібрати в неї продукти. Я хотіла б побачити, як було б у нас, коли б діти-дошкільнята ходили в кооперативи. Я думаю, що, коли б друзі дітей займалися тим, що охороняли дітей, які хо-

дять у кооперативи, у нас скоро узнали б, що кожний захистить дитину, коли її ображають.

Це не значить, що ми уявляємо собі, що в буржуазних країнах все добре. Ми чудово знаєм, як там давлять дітей роботою, як психологічно їх виховують рабами. Ми будемо виховувати дітей інакше, в іншому дусі, але багато чого у них ми повинні повчитись так само, як наші інженери та агрономи вчать техніки та агрономії в буржуазних країнах.

Візьмемо Німеччину. Там ще в 1902 р. соціалісти утворили товариство охорони дитинства. Члени цього товариства мали право втручатися, коли вони бачили, що батьки б'ють дітей. Вони йшли до батьків, переконували їх і, в разі коли биття переходило межі, вони порували справу.

Візьмемо право на відвідування школи, обов'язковість навчання. У Німеччині не розуміють так обов'язковість навчання, що це тільки директива або паперова постанова яка-небудь. Коли батьки там не посилають дитину в школу, то за це з них беруть штраф. Я, пам'ятаю, шукала обмінний урок, щоб мені навчати російської мови, а мене навчали б за це німецької мови. Мені довелося говорити з однією — не знаю, хто вона була: дружина торговця або хто-небудь в цьому роді. Вона скаржилась на німецькі закони: «У мене служить дівчинка років 14, і від мене вимагають, щоб дівчинка ходила в додаткову школу. Мені не можна її відпускати, в мене багато роботи, а приходиться поліцейський і вимагає, щоб я дівчинку посилала в додаткову школу, інакше погрожує штрафом». Цього нам треба повчитись, щоб не було такої сваволі, щоб який-небудь реакційний батько або самодур говорив: «Ми росли, не вчившись, нехай і наші діти ростуть, не навчаючись». Треба, щоб обов'язковість навчання проводилась по-справжньому, щоб той відповідав, хто дітей своїх до школи не посилає. Але це можна провести тільки при сприятливій широкій громадськості. Треба виявити, хто не посилає і чому не посилає. Треба, щоб хтось за цим дивився. Треба подумати над тим, як нам організувати товариство «Друг дітей», щоб воно могло розгорнутися значно ширше. Треба подумати, які права повинні мати члени товариства «Друг дітей» і які обов'язки повинні нести. Потім, бракує

плану робіт. Необхідно, щоб був план робіт, щоб у кожній місцевості було ясно, що треба зробити товариству в даному місці і на яке питання треба звернути увагу. Потрібно, щоб була ясна картина, чим у даному місці допомогти. Важливо, щоб товариство «Друг дітей» було зв'язане з іншими організаціями, наприклад, з Радами, з СКВДами (селянські комітети взаємодопомоги.— *Ред.*) на селі, зі школою, з органами народної освіти.

З чого почати? Я думаю, що у великих містах треба почати з обслідування того, в якому становищі перебуває дитвора.

ПРОТИ БЕЗДОГЛЯДНОСТІ ДІТЕЙ

Перед приїздом сюди я була в санаторії у Железноводську. Мені довелося натрапити на таке явище: приходить лікар і говорить: «Ми, лікарі, спостерігаємо, що тут робиться з дитворою. Дитвора (діти службовців) всі зовсім бездоглядні. Службовці на курорті одержують оплату праці тільки за 4 місяці, а на зиму курорт закривається, і службовці одержують лише допомогу по безробіттю — 10 карбованців на місяць. Зрозуміло, що під час сезону вони стараються заробити якнайбільше. Працюють з ранку до вечора, здаючи останній куток пожилцям, а самі живуть у сараях, надворі і т. д. Діти залишаються без догляду і живуть у жахливих умовах». Лікарі говорили про необхідність організації дитячого майданчика, про необхідність забезпечити дітям можливість хоч два рази випити кухоль молока (хліб з собою принесуть). Треба було бачити, як інспектор ВНО (він же завідує школою-семирічкою) в штики зустрів думку про цей майданчик: «У нас є свій майданчик на 40 чоловік — цього цілком досить». Зчинилася суперечка. Лікарі говорять: для 40 чоловік майданчик недостатній, треба ще відкрити 1—2 майданчики на сотні дітей, а відділ народної освіти говорить, що цього досить.

Як же розв'язати питання? Це може розв'язати обслідування. Ми повинні з'ясувати, в якому становищі, наприклад, у Москві, перебуває дитвора. Треба з'ясувати, в яких умовах живуть підлітки. Треба поділити місто на ділянки так, щоб у кожній ділянці було виявлено, що там робиться, щоб була ясна вся картина життя ді-

тей. Товариші, які працюють в цій галузі, повинні знати, які є недоліки, на що діти хворіють, в чому мають потребу, як вони вчаться, в якому становищі перебувають, наскільки вони відірвані від громадського життя і т. п. Після цього треба, щоб у кожному районі Москви був розроблений чіткий план роботи товариства «Друг дітей», де повинні бути встановлені провідні начала і викриті кричущі недоліки. Зараз відчувається повна відсутність громадськості. Я не знаю, чи є зараз чергування у т. Калініна, але іноді приходиш і бачиш, як люди сидять на тротуарі, чекаючи, коли їх прийме т. Калінін. Вони звертаються до нього з питаннями в справі народної освіти, на які він відповісти не завжди може. Він ці справи не завжди знає. Ось у таких місцях, як, наприклад, у т. Калініна, необхідно влаштувати інформбюро і з'ясування того, де що є. Це є передумова того плану робіт, який необхідно розгорнути. Із обслідувань будуть ясні всі болючі місця в місті, буде ясно, чого не вистачає в охороні праці, чого не вистачає в житловому будівництві, чого не вистачає в питаннях охорони здоров'я.

Можна було б в порядку ініціативи внести в Мосраду і проробити цілий ряд пропозицій, які Мосрада проведе і видасть певні розпорядження. Це стосується не тільки Москви. Важливо, щоб це було проведено і в інших великих містах. Необхідно якимось дітям узяти під громадську опіку. Треба також подбати про створення найсприятливіших умов для розвитку дітей. Необхідно, наприклад, забезпечити їм можливість розумно проводити дозвілля. Тов. Кошелева у профспілці порушила питання про те, щоб профспілки виділили в клубах певне число кімнат, де ранком могли б збиратися діти. Я не знаю, як посунулася ця справа,— можливо, вона на точці замерзання. Друзі дітей, члени профспілок повинні у своїх спілках знизу натискати на профспілкових працівників, щоб вони ці кутки дітям дали. Так само є безліч установ, які стоять порожні по вечорах. Звичайно, не завжди і не скрізь можна дітей пустити. Але є велика кількість установ, в яких можна виділити одну-дві кімнати, де діти могли б проводити певний час. Потім, повинні бути влаштовані кімнати при житлотовариствах. Треба також

забезпечити дітям можливість читати книги. Тут багато що потрібно зробити. Ми в Наркомосі з Держвидавком на цю тему розмовляли. Важливо, щоб тут створилась певна громадська думка.

ЗАВОД І КОМУНА ВИХОВУЮТЬ НОВИХ ЛЮДЕЙ

Тепер ми створюємо фабрично-заводські семирічки. Тепер справа йде так, що школа має угоду тільки з управлінням заводу або з директором заводу про те, що завод відраховуватиме таку-то суму грошей на школу. Тим справа і обмежується. А треба як? Треба, щоб завод вважав цю школу своєю, щоб він знав, що в цій школі робиться, щоб окремі робітники допомагали вести суспільно корисну роботу, щоб вони турбувалися про те, щоб діти могли в цій школі правильно учитись, щоб окремі виділені представники від робітників відвідували школу, дивились, як відбуваються заняття, робили свої зауваження, щоб ці питання обговорювались.

Як іде справа з вихованням дітей у сільськогосподарських комунах? Комунари в цілому ряді комун звертають багато уваги на виховання дітей. Коли виховання на селі дуже занедбане, то треба сказати, що в цілому ряді комун починається правильний підхід до виховання дітей. Мати в комуні може бути спокійна, коли дитина захворіє; вона знає — її синок чи дочка не залишаться безпритульними в разі її смерті: комуна подбає про те, щоб їм були забезпечені притулок та їжа і можливість учитися. Це змінює ставлення до школи: батьки беруть участь в обговоренні змісту навчання в школі і у вихованні. Таким чином, населення в комунах і колгоспах починає ближче підходити до цього питання, починає ближче цікавитися ним. Мені здається, що друзі дітей багато що можуть зробити, зв'язавшись з комунами. Питання колективізації повинні стати близькими друзям дітей.

Треба, щоб навколо журналу «Друг дітей» створилась велика громадськість, щоб там не тільки вміщували статті, а й враховували все, що треба зробити по охороні дитинства і для виховання дітей. Цей орган пови-

нен організовувати громадськість, і тому журнал «Друг дітей» треба зробити таким, щоб це був орган, який допомагав би всю цю справу організовувати.

З ДИТИНСТВА ПРАЦЮВАТИ ПО-КОМУНІСТИЧНОМУ

Ось, мені здається, цим шляхом треба було б піти. Комсомол пропонує скликати велику нараду в зв'язку із зльотом. Таку нараду можна вітати. Там будуть розв'язані питання про те, як організувати допомогу дітям, щоб діти вирости свідомими людьми, вирости піонерами, а з піонерів до комсомолу йшов би прямий шлях для дітей. Думати, що в усяких умовах це буде, що не важливо створити матеріальні передумови, або думати, що ці передумови можна створити тільки шляхом збору коштів, було б помилкою. На цих великих зборах потрібно було б виробити точне положення і цим положенням покласти початок великій роботі товариства «Друг дітей» і організації практичної роботи членів цього товариства.

Кілька років тому я була присутня на одних зборах, коли Мвно влаштував бесіду для друзів дітей. Признатись, у мене залишилось дуже тяжке враження від цих зборів, тому що була така картина: Мвно зробив доповідь, а що хоче сказати товариство «Друг дітей», всі ті добровільні працівники, які працювали в цьому товаристві,— це якось не було заслухано. «Ось зараз сліпі діти гратимуть, буде концерт». Якусь розвагу влаштували для товариства «Друг дітей», коли був ряд наболілих питань, з яких члени товариства «Друг дітей» мали що сказати. Є цілий ряд важливих питань в справі організації дітей, які потребують негайного розв'язання, і, тільки спираючись на громадськість, можна їх розв'язати.

Звичайно, комуністи — друзі дітей — будуть утворювати фракції, які детальніше обговорюватимуть питання, як виховувати в комуністичному дусі. Таких питань буде багато. Взяти хоч би окреме питання: чи ми тільки виховуємо дітей в дусі працьовитості, а чи ми вчимо дітей комуністичної праці; що означає комуністична праця і як дійсно потрібно виховувати, щоб діти з дитинства навчились саме по-комуністичному працювати?

Фракція повинна обговорювати питання про внутрішню дисципліну, про колективну роботу, про те, як ставити ці питання на практиці, і все це виносити потім на загальні збори, впливати на всю масу членів. Я думаю, що коли б піти цим шляхом, то можна справу охорони і виховання дітей рушити більш швидкими кроками.

1929 р.

РАДЯНСЬКА ШКОЛА І ПІОНЕРИ

У 1918 р. на I Всесоюзному з'їзді з народної освіти Володимир Ілліч говорив: «Російська ж школа віднині звільняється від цієї опіки буржуазії і разом із своїм визволенням від кайданів рабства народом вступає в нове життя на началах соціалізму, братерства і рівності». В кінці цієї своєї промови Ілліч сказав: «Необхідно докласти всіх сил, енергії і знання, щоб якомога скоріше вивершити будову нашої майбутньої трудової школи, яка лише одна зуміє захистити нас у майбутньому від усяких світових сутічок і боєнь, подібно до тієї, що триває вже п'ятий рік»¹.

З наведених вище слів Володимира Ілліча видно, якого *виняткового значення надавав він побудові трудової школи*, звільненої від впливу буржуазії; він бачив у ній знаряддя перевиховання всього людства, знаряддя виховання покоління, пройнятого началами братерства, рівності і соціалізму.

Коли ми подивимось на шлях нашої трудової школи за ті одинадцять років, які минули з часу цієї промови, ми побачимо, що шлях цей був не з легких. У 1918 р. дуже неясні були ще контури цієї трудової школи; ясно

¹ Цитується Н. К. Крупською за текстом звіту в газ. «Правда», № 184 від 30 серпня 1918 р.—*Ред.*

було тільки те, що нова школа не повинна ні в чому бути схожою на стару. Через сім років у нас було вже ясне уявлення про те, якою ця нова єдина трудова школа повинна бути і щодо навчання, і щодо трудового виховання, і щодо комуністичного виховання. Але треба сказати, що *здійснювати* цю школу було надзвичайно важко через відсутність матеріальних засобів, труднощі підготовки і перепідготовки учительських кадрів, через те що громадська увага була зосереджена на інших питаннях — питаннях громадянської війни і господарського будівництва, а також і внаслідок того, що соціалістичне будівництво у нас змушене було йти надто складними шляхами.

Тепер ми вилізаємо із злиднів, ми створюємо економічну базу будівництва на селі. Колективізація сільського господарства змінює темп усього нашого соціалістичного будівництва, і знову ставляться з усією гостротою питання, висунуті Жовтнем, в тому числі і питання про трудову школу.

Тепер це питання має вже певні передумови для практичного свого розв'язання. Візьмемо питання про *політехнізм* у школі. Воно достатньо вже розроблене, і потрібна лише допомога господарників. Візьмемо питання про комуністичне виховання. Ми маємо вже 2 мільйони організованих дітей-піонерів. Це — могутня сила, здатна допомогти школі стати тим, чим вона повинна бути.

Покажу це на прикладі. Наша трудова школа веде суспільно корисну роботу. Вона бере участь у перевиборах Рад, в роботі по підвищенню врожайності і т. д. і т. п.

У квітні 1920 р. Ілліч писав: «Комуністична праця в більш вузькому і строгому значенні слова є безплатна праця на користь суспільства, праця, яка виконується не для відбуття певної повинності, не для одержання права на певні продукти, не за наперед встановленими і узаконеними нормами, а праця добровільна, праця без норми, праця, яка дається без розрахунку на оплату, праця за звичкою працювати на загальну користь... праця, як потреба здорового організму.

Кожному ясно, що для широкого, дійсно масового застосування *такої* праці нам, тобто нашому суспільст-

ву, нашому суспільному укладові, ще дуже й дуже далеко»¹.

Чим далі, тим більше і більше ми маємо прикладів комуністичної праці. Візьмемо приклад. Радгосп «Гігант» повинен був засіяти в цьому році тисячі гектарів на таке-то число. Від цього залежав урожай. Але пішли дощі — сіяти було неможливо. Тоді робітники радгоспу вирішили працювати вдень і вночі, щоб закінчити сівбу на певне число. Ініціатива йшла від самих робітників. Як вирішили, так і зробили. Це яскравий приклад *комуністичної праці*.

Наша трудова школа, проводячи суспільно корисну працю, стає на шлях створення *комуністичного ставлення до праці*. Однак ми бачимо багато недоліків у проведенні суспільно корисної праці. Вона проводиться часто за постановою педагогів, а не за бажанням самих дітей і тому втрачає свій виховний характер, або проводиться за постановою форпоста, а інші діти беруть у ній участь проти волі. Вибір праці часто буває невдалий. Наприклад, суспільно корисною працею вважають постановку спектаклів. Буває й так, що беруться за непосильну працю, візьмуться за діло і кинуть на півдорозі, закінчують інші. Така праця тільки притупляє інтерес до суспільно корисної праці.

Піонери можуть зробити дуже багато, щоб спрямувати суспільно корисну працю школи в комуністичне русло. Для цього вони повинні турбуватися про *правильний вибір суспільно корисної праці*. Треба, щоб геть усі діти обговорювали, в чому, в якій допомозі має потребу населення. Іноді корисно це питання обговорити разом з населенням. Але важливо, щоб тут виявлялась широка ініціатива дітей і всі діти були переконані, що та робота, яка починається, дійсно *потрібна, корисна*, що її треба зробити. Треба брати тільки посильну роботу. Друге питання — це щоб *усі діти поголовно були залучені до цієї роботи*. А то буває так: три-чотири чоловіка з дітей роблять доповіді, а інші нічого не роблять. А треба, щоб кожний робив у міру своїх сил.

Третє питання: треба, щоб був *ясний план роботи*. Всі тепер знають про п'ятирічний план соціалістичного

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 469.

будівництва в нашій країні. Всі знають, що є Держплан. Але треба, щоб кожний усвідомлював, що проведення п'ятирічки — спільна справа і що для її здійснення треба, щоб кожна організація вчилась працювати *планово*, розраховуючи свої сили, час, можливості. Нехай шкільна організація за допомогою піонерорганізації почне будувати чітко і ясно спочатку п'ятигодинні плани своєї роботи, потім п'ятиденні, але будувати так, щоб це був дійсно план, а не подоба плану, був поділ праці, взаємодопомога у праці, трудова дисципліна.

Про *трудова добровільну дисципліну* особливо повинні подбати піонери. Але, щоб така дисципліна була можлива, треба, щоб на слабих, на новачків не звалювали нудної або важкої роботи, треба, щоб ті, хто сильніший, загартованіший, не старались виділитися, а допомагали в роботі слабшим. Треба, щоб праця була колективна у справжньому розумінні цього слова. Важливо, щоб діти в процесі роботи налагодили *контроль*, щоб вони стежили, чи правильно, чи рівно йде робота, і своєчасно зміцнювали слабі ділянки. І, нарешті, повинен бути налагоджений *облік* роботи.

Коли все це буде налагоджене, можна буде сказати, що суспільно корисна робота виховує комуністичне ставлення до праці.

Ілліч надавав комуністичному ставленню до праці величезного значення.

«Хиби, помилки, промахи в такій новій, такій важкій, такій великій справі неминучі. Хто боїться труднощів будівництва соціалізму, хто дає себе залякати ними, хто вдається в розпач або малодушну розгубленість, той не соціаліст.

Будувати нову дисципліну праці, будувати нові форми суспільного зв'язку між людьми, будувати нові форми і прийомі залучення людей до праці, це — робота багатьох років і десятиріч.

Це — найвдячніша і найблагородніша робота.

Щастя наше, що, скинувши буржуазію і придушивши її опір, ми могли завоювати собі ґрунт, на якому така робота *стала можливою*.

І ми візьмемось за цю роботу з усією енергією»¹.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 469—470.

На заклик Ілліча взятися за цю роботу юні ленінці відповідають: «Завжди готові!».

Вони допоможуть школі налагодити цю справу.

Багато ще й інших завдань стоїть перед радянською трудовою школою.

З кожним роком вона ставатиме більш комуністичною, поки не стане такою, якою її мислив Ілліч. Ніякі сили не зможуть зламати вихованого в ній покоління.

1929 р.

ПІОНЕРАМ ПРО БІБЛІОТЕКУ

ПРО КНИГИ

Багато піонерів (на жаль, не всі) люблять читати. Вони знають, як багато цікавого можна узнати з книг. Можна дізнатися з книг про те, що робиться на всій земній кулі, на дні морському, що робиться в жарких країнах і в країнах, де лежить вічний лід; можна узнати про життя рослин і тварин, про те, як бореться людина з природою, як все більше підкоряє її собі. Можна узнати з книг про працю людини на Землі, про все минуле і сучасне людства, про те, як змінювалося життя людей, як організовувалося це життя. Можна узнати, як боролися люди за краще життя, узнати про горе і радіщі людини, про думи і справи окремих людей. Трудно перелічити все те, що можна узнати з книг.

Книги допомагають краще працювати, краще розуміти навколишнє життя, краще організовуватись, краще налагоджувати все життя. Книги дають знання, а знання — велика сила.

Ось чому царська влада, яка захищала інтереси поміщиків і капіталістів, старалась тримати робітників і селян у темноті, старалась заступити їм шлях до книги, до знання. Спокійніше було, коли народ залишався неписьменним. Тим же з робітників і селян, які виучувалися читати, царські чиновники старались підсунути такі книжки, які забивали б їм голови всяким сміттям, а корисні книги, які відкривали б їм очі на їх становище, забороняли. Студенти духовної академії — так називався вуз, який готував попов для вищих духовних посад, — поширювали різні бузувірські книги на зразок «Ходіння

богородиці по муках» або описи життя різних святих і т. п. А такі книжки, як Некрасова, як Дарвіна, як Чернишевського, старались різними способами не допускати в народні бібліотеки. А книжки про робітничий рух, про те, як боротися з капіталістами, з царським урядом, книги проти релігії суворо заборонялось друкувати. Такі книжки доводилось друкувати потай, в таємних друкарнях. Коли про таку друкарню дізнавалася поліція, друкарню і людей, що працювали в ній, заарештовували. Людей тримали в тюрмі, посилали потім на заслання. Друковані в таємних друкарнях книжки називались «нелегальними». Ось тепер книжки, написані Леніним, друкуються в сотнях, тисячах екземплярів, а тоді такі книжки Леніна, як, наприклад, «До сільської бідноти» або «Що робити?», могли друкуватись і розповсюджуватись тільки таємно.

Піонерам треба багато читати тому, що їм треба багато знати.

Піонерам треба дбати про те, щоб робітники, батраки, бідняки дістали можливість читати, щоб ті знання, які їм були недоступні раніш, вони могли тепер дістати з книг.

Піонере, читай і допомагай іншому діставати книги для читання!

ЯК ДІСТАВАТИ КНИГИ

Здавалося б, що є простішого: іди в книжкову крамницю і купи. Але, щоб купити книгу, потрібні гроші. У людей багатих, у непманів за грошима справа не стане. Було б лише бажання купувати. І ми бачимо, що в людей багатих цілі полиці заставлені дорогими книгами: читай скільки твоя душа бажає. Інша річ — гірше оплачувані робітники, технічні службовці, батраки, біднота, середняки. У всіх у них кожна копійка порахована. Їм важко купувати книги. Коли купують, то тільки дешеві. Як же бути?

Треба організувати бібліотеки. Бібліотека робить книгу доступною кожному. Вона особливо важлива для незаможних. Вона відкриває масам доступ до книги. На жаль, маса не знає часто, що таке бібліотека, і як нею користуватись.

Піонере, записуйся в бібліотеку і вербуй для неї передплатників! Бери участь у бібліотечному поході!

ДОБІР КНИГ У БІБЛІОТЕКАХ

У буржуазних країнах, наприклад в Америці, багато великих, хороших бібліотек, доступних масі. На перший погляд, нібито все благополучно. У бібліотеках маса книг, у читача свобода вибору. Американська буржуазія має потребу в знаючому робітникові, він потрібен їй, щоб розвивати промисловість. Тому американська буржуазія і розгорнула так широко бібліотечну справу. Але вона старається, щоб робітник читав такі книжки, які їй хочеться. Коли робітник приходиться у бібліотеку, він звертається звичайно по пораду до бібліотекаря. Той дає йому рекомендаційні списки. І списки ці складено так, що там рекомендуються книжки, які морочать голову робітникові,— книжки про релігію, про те, який хороший буржуазний лад, які шкідливі революції, про те, як вигідно слухатись капіталістів.

У наших народних бібліотеках за царської влади було багато буржуазного і чорносотенного мотлоху, були книги, що вихваляли царів, духовенство, нацьковували росіян на євреїв і інші народності, книги духовного змісту і т. ін. Коли стала Радянська влада, бібліотеки були очищені від усього цього мотлоху, але після очистки полиці бібліотек наполовину спорожніли.

Піонере, записуйся в друзі бібліотеки і допомагай роздобувати корисні, потрібні, хороші книги! Агітуй, щоб ті, в кого є такі книги, жертвували їх бібліотекам!

ТРЕБА БЕРЕГТИ КНИГИ

У нас у бібліотеках мало книг. Але й ті, які є, часто мають страшенно пошарпаний, заяложений вигляд.

Одержуючи книгу, треба загортати її в газету. Не можна робити на книзі ніяких написів, малюнків. Треба класти дома книгу в таке місце, щоб вона не була забризкана супом або жиром. Треба класти книгу в таке місце, щоб її не могли дістати і роздерти малюки.

Буває й так: книга не зіпсована, але той, хто взяв книгу з бібліотеки, не повертає її назад. Книга йому спо-

добалась, він поклав її в комод або повіз у інше місто, а читачі бібліотеки чекають не дочекаються книги.

Піонере, бережи бібліотечні книги, повертай їх своєчасно, турбуйся про те, щоб і дорослі берегли книги і не замаخورювали їх! Допомагай бібліотекареві опраляти книги і підклеювати їх!

ТРЕБА ДОПОМАГАТИ БІБЛІОТЕКАРЕВІ

Часто буває так — читачів багато, а бібліотекар один, йому не справитись: і виставку книг треба влаштувати, і списки рекомендаційні скласти, і прибулим передплатникам швидко книги видавати, і довідки давати, і турбуватися про те, щоб у бібліотеці було чисто, затишно, тихо. У французьких народних бібліотеках стоїть жандарм і стежить за порядком. Нам жандармів не треба, про тишину і порядок дбатимуть самі читачі. Але допомогти тому, щоб справа йшла якнайкраще, повинні друзі бібліотеки. Друзі бібліотеки — друзі не тільки на словах. Вони організуються біля бібліотеки. Обговорюють, чим і як можна допомогти її роботі. Одні допомагають опраляти книги, інші піклуються про те, щоб допомагати читачу якнайшвидше одержати потрібну книгу, дають поради, довідки, допомагають організувати книжкові виставки, малювати плакати, вербують читачів, організують читання, читацькі гуртки, розносять книги, збирають книги і гроші на бібліотеку, пишуть про неї в газету і т. д.

Піонере, записуйся в друзі бібліотеки і допомагай бібліотекареві!

НАСЕЛЕННЯ МАЛО ЗНАЄ ПРО БІБЛІОТЕКУ

Населення мало знає про те, що таке бібліотека. А треба, щоб усі знали туди дорогу так само добре, як знають її в кооператив. Про те, що таке бібліотека, знають звичайно лише службовці і учні, а ті, кому особливо важливо читати — робітниця, батраки, біднота, іноді цілі села, — уявлення не мають, що таке бібліотека. Треба ознайомити з нею населення. Піонер може зробити тут немало. Він повинен турбуватися про те, щоб усі діти, особливо ті, що не ходять до школи, побували хоч

раз у бібліотеці. Він може повести туди свою матір, сестру, повести туди сусідів і взагалі тих, хто не бував ще в бібліотеці, хто ще соромиться туди піти, не знає, в які години бібліотека відкрита, не знає, що в бібліотеці книгу видають безплатно.

Піонере, води більше народу до бібліотеки, вербуй для бібліотеки читачів, особливо серед тих, для кого раніш не було доступу до книги!

«ЧЕРВОНІ ЧИТЦІ»

Багато хто не йде в бібліотеку тому, що не знає, як багато цікавого можна узнати з книг. Треба зацікавити їх книгою, треба почитати їм вголос.

Нехай піонер збере кілька чоловік дітей, які не були в бібліотеці, і почитає їм яку-небудь цікаву книгу, нехай піонер або піонерка почитає дома батькам, почитає жінкам, що зібралися на призьбі. Нехай піонер стане «червоним читцем», іде читати туди, куди попросять його піти бібліотекар, або піонерорганізація, або делегатка. Тов. Ленін надавав дуже великого значення «червоним читцям», які зацікавлюють книгою тих, хто ще не звик користуватися книгою, бібліотекою. Необхідно, щоб кожний чоловік, кожна жінка в нашій Країні Рад не тільки вмiли читати, але й читали книжки, брали їх з бібліотеки.

Піонере, ставай «червоним читцем», зацікавлюй книгою і розтлумачуй усім, що потрібні цікаві книжки можна діставати в бібліотеці!

ПЕРЕСУВКИ

Не зразу людина привчається ходити до бібліотеки — то далеко, то час незручний, то соромиться. І ось бібліотекарі придумали влаштовувати пересувки. Відберуть книжки цікавіші і несуть їх туди, де збирається багато народу: в майстерні, в цехові кутки, у спальні, в житло-товариства, у школу, в сусіднє село, в колгосп, на хутір. Ці пересувки розносять мандрівні бібліотекарі, або, як їх називають, книгоноші. Багато серед книгонош добровольців. Багато їх серед друзів бібліотек. Піонерам треба придивлятися, як працюють книгоноші, і самим ста-

вати книгоношами, одержувати від бібліотекаря потрібні вказівки і допомагати таким чином обслуговувати населення, що має потребу в книзі.

Піонере, будь книгоношею!

ЧЕРВОНІ КУТКИ

Дуже важливо, щоб ті, хто хоче користуватися пересувками, влаштовували червоні кутки. Червоні кутки — це місце, де можна зібратися почитати гуртом книги, куди приходить книгоноша роздавати книги, де є карта, довідник. Червоні кутки влаштовують по селах, у житло-товариствах, в цехах. Потрібно і важливо влаштовувати також піонерські червоні кутки і взагалі дитячі червоні кутки. Чим більше буде червоних кутків, тим краще.

Піонери, влаштовуйте піонерські і дитячі червоні кутки, допомагайте дорослим влаштовувати їх!

ЗАГАЛЬНИЙ СТАН БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ

У нас поки що з бібліотечною справою дуже погано. Бібліотек дуже мало, і книг у них ще мало, часто нема найпотрібніших книг. У нас бібліотечну справу поставлено куди гірше, ніж, наприклад, в Америці. Народ стає письменним, хоче читати, а бібліотек нема. Необхідно розгорнути широку агітацію за цю справу. Треба ухвалювати рішення про відкриття бібліотек. Збирати гроші на купівлю книг для поповнення бібліотек. Влаштовувати суботники по збору книг для бібліотек.

Піонере, агітуй за бібліотеки, допомагай влаштовувати суботники, збирати гроші для бібліотеки!

ЛЕНІН І БІБЛІОТЕКА

Ленін проводив дуже багато часу в бібліотеках. Коли він жив у Самарі, він брав дуже багато книг з бібліотеки. Коли приїхав у Пітер, він цілими днями просиджував у Публічній бібліотеці, брав книжки і з бібліотеки «Вільно-економічного товариства», і з ряду інших. Навіть коли він сидів у тюрмі, сестра носила йому книги з бібліотеки. Він робив виписки з цих книг. У 3-му томі нового (третього.— *Ред.*) видання творів Леніна

встановлено, що для того щоб написати свою книжку «Розвиток капіталізму в Росії», йому довелося користуватися 583 книгами. У «Розвитку капіталізму в Росії» є посилання на ці книги. Чи міг Ленін купити собі всі ці книги? Багато з них не надходили навіть у продаж, наприклад особливо цінні для Леніна земські статистичні збірники. Але, крім того, Ленін жив тоді, як студент, у невеликій кімнатці, тратив на себе копійки. Не було в нього можливості витратити стільки грошей — не менше тисячі — на купівлю цих книг, не було часу бігати по книжкових крамницях розшукувати ці книги, не залишилося б часу на читання, без книжкових бібліотечних каталогів він навіть не знав би про існування багатьох із цих книг. І, нарешті, ніде йому було тримати ці книги. Прочитавши ці книги, він не тільки зміг написати таку велику і важливу книгу, як «Розвиток капіталізму в Росії», але в той же час чудово вивчив тодішнє життя робітників і селян. А без цього не міг би з нього вийти той Ленін, якого ми всі знаємо. Книжку «Розвиток капіталізму в Росії» було видано в 1899 р.

Потрапивши за кордон, Володимир Ілліч почав ще старанніше користуватися бібліотеками. Він знав іноземні мови і прочитав на них безліч книг. Він ніколи не міг би купити їх, тому що в еміграції доводилось розраховувати кожен грош, економити гроші на трамвай, на їжу. А не читаючи книг, не читаючи іноземних газет і журналів, Ілліч не міг би вести тієї роботи, яку він вів, не було б у нього тих знань, якими він був так чудово озброєний.

ПІКЛУВАННЯ ІЛЛІЧА ПРО ПОСТАНОВКУ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ У НАС

Знаючи з досвіду, якою важливою є можливість користування бібліотеками, Ілліч хотів, щоб у нас була поставлена бібліотечна справа якнайкраще. Іллічу особливо подобалась постановка бібліотечної справи в Швейцарії. Бібліотеки там доступні найширшим верствам населення, вони безплатні, в них є чудові каталоги, відкриті полиці, з яких читач може брати будь-яку книгу. Крім того, коли читач запитує про яку-небудь книжку, а її нема в каталозі бібліотеки, її зразу дістають з іншої

бібліотеки, іноді навіть виписують з іншого міста. Можна також користуватись книгами якої-небудь бібліотеки, живучи де-небудь у глухому селі. Наприклад, я користувалася завжди книгами з педагогічної бібліотеки імені Песталоцці, і, коли влітку поїхала в глухе сільце у горах, мені туди висилали безплатно потрібні для мене книги, загорнуті в папку. Іллічу дуже хотілось, щоб кожному робітникові, кожному селянинові була доступна будь-яка книга. Він звертав особливу увагу на бібліотечну справу, завжди вимагав дані про стан цієї справи і від Наркомосу, і від РСІ (Робітничо-селянська інспекція.— *Ред.*). У листопаді 1920 р. Володимир Ілліч провів декрет про централізацію бібліотечної справи. Він стежив за всім, що писалось про бібліотеки, викликав до себе бібліотечних працівників. У своїй статті від 7 лютого (1921 р.— *Ред.*) він вимагав, щоб газети і книги даром розподілялись по бібліотеках і читальнях. «Треба добиватися і добиватися того,— писав він,— щоб газети і книги, як правило, розподілялись даром *тільки* по бібліотеках і читальнях, по *сітці* їх, яка правильно обслуговувала б всю країну, всю масу робітників, солдатів, селян. Тоді народ в сто раз сильніше, швидше, успішніше потягнеться до грамоти, до світла, до знання. Тоді справа освіти піде вперед семимильними кроками»¹. З цих слів видно, якого величезного значення надавав Ілліч бібліотекам і правильному їх постачанню.

«Чому б нам не навчитися, роблячи так само, досягти того, щоб за один рік — навіть при теперішніх злиднях — дати народові, по 2 екземпляри на кожну з 50 000 бібліотек і читалень, всі необхідні підручники і всіх необхідних класиків всесвітньої літератури, сучасної науки, сучасної техніки?»². В цій же статті Ілліч писав про необхідність розвитку пересувок.

Ми бачимо, що Ілліч вважав могутній розвиток бібліотечної справи необхідною передумовою культурного піднесення мас, культурної революції.

Товариші піонери, ви вважаєте себе дітьми Леніна, вам треба працювати над тим, щоб усе те, чого прагнув Ленін, було проведене в життя.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 105.

² Там же, стор. 106.

Ленін хотів, щоб у нашій країні не було неписьменних,— ви допомагайте ліквідувати неписьменність.

Ленін хотів, щоб бібліотеки обслуговували широкі маси міста і села, щоб кожна хороша і потрібна книга потрапляла в усі бібліотеки і через бібліотеки ставала доступною кожному робітникові і робітниці, кожному батракові, біднякові, середнякові. Ленін хотів, щоб діти, молодь якомога більше читали і мали хороші дитячі книги.

Дорогі діти, обміркуйте по ланках і по загонах, щоб ваша ланка, ваш загін може зробити для того, щоб допомогти влаштуванню бібліотек і червоних кутків у вашій місцевості. Обміркуйте, чим і як можете ви допомогти роботі тих бібліотек і червоних кутків, які є у вашому селі, на вашій фабриці, у вашому місті.

Обміркуйте і беріться за діло.

Ваша допомога дуже потрібна!

ПЕРШЕ ТРАВНЯ — МІЖНАРОДНЕ СВЯТО РОБІТНИКІВ УСІХ КРАЇН

Мало хто тепер не знає про день Першого травня. За царської влади маївки переслідувались, робітничі демонстрації розганялись, робітники страйкували, їх садовили в тюрми. Разом з дорослими святкували і підлітки, і вони брали участь у боротьбі. Тепер діти також беруть участь у святкуванні Першого травня, їх катають на автомобілях, скрізь пропускають вперед, вони милуються червоними прапорами, людом, що вийшов на демонстрацію. Їм здається, що свято Перше травня — свято весни, вони не знають, що це свято боротьби. Треба, щоб робітники і робітниці розповіли їм, як раніш відбувалося Перше травня. Треба проспівати дітям ті пісні, що співалися раніш Першого травня, про те, як

Поліцейські всі до поту
Чинять підлюю роботу,
Хочуть нас половить
Та за ґрати посадить.

Ми ж плюєм на цеє діло,
Травень відсвяткуєм сміло.
Дружно, разом:
Гоп-га.

Діти запитають, чому забороняли маївки царі і капіталісти?

І ось треба дітям розповісти, що в об'єднанні сила, розповісти, що в організації сила, що тільки організувавшись робітники перемогли. Треба розповісти їм, як забороняли робітникам організовуватись і як вони все-таки організовувались. Організувались і перемогли. Недаремно боялись організації робітників капіталісти і цар.

Після цього зрозуміліше буде дітям, чому Першого травня відбуваються демонстрації робітників у всьому світі і чому ці демонстрації закінчуються кривавими сутичками з поліцією. Дітям цікаво буде потім узнати з газет, як, де відбувалося свято Першого травня.

Цілий рій запитань виникає в дітей. Чому робітники всіх країн заодно? Чому капіталісти всі заодно? Яка влада краща: влада робітників чи влада капіталістів? Ми часто забуваємо, що нам треба допомагати дітям розуміти, що діється навколо.

Ну що ж, хіба це справа батьків, скаже дехто. У школі це розкаже дітям учитель, в загоні розкаже вожатий. Звичайно, розкажуть. Але зовсім інше, коли дитина почує розповідь з уст учасників колишніх маївок. Минуле оживає для них.

Треба заздалегідь підготувати дітей до свята. Нехай діти подумують, як вони візьмуть участь у святі по-серйозному: підготуються розповісти про Травень, про міжнародну солідарність робітників усіх країн тим дітям, які про це не знають. Нехай пишуть про Травень своїм знайомим сільським дітям, в сільські школи. Нехай розшукають у дворі, на вулиці дітей інших національностей, поговорять з ними, домовляться разом святкувати Травень; нехай напишуть дітям інших національностей — татарчатам, чувашам, марійцям, німцям, латишам, полякам, — в різні кінці нашої Радянської країни, а коли це можна буде влаштувати, то й дітям інших країн.

Нехай слова «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» стануть для них живими, близькими, зрозумілими.

ЗАПОВІТ ІЛЛІЧА — БОЙОВИЙ ПРАПОР КОМСОМОЛУ

(З ВИСТУПУ НА ЗБОРАХ МОСКОВСЬКОГО АКТИВУ КОМСОМОЛУ)

Минуло 10 років з того часу, як Володимир Ілліч виголосив свою промову на III з'їзді комсомолу. Ці 10 років були роками боротьби. За ці 10 років ми просунулися значно вперед в усіх галузях роботи і в розумінні організаційному, і в розумінні піднесення всього руху на вищий ступінь. Багато що з того, що тоді було ще настановою, перспективою, тепер проводиться в життя і виступає тому значно яскравіше, злободенніше.

Коли Володимир Ілліч виголошував цю промову, делегати комсомольського з'їзду слухали його з величезним напруженням, з величезною увагою, але для комсомольської маси багато що було ще в цій промові ясне не до кінця. Нині життя так підкреслило деякі місця цієї промови, що тепер вона всьому комсомолові в цілому, надзвичайно виррослому за ці роки, стає значно ближчою і зрозумілішою.

Багато які місця промови Леніна тлумачились часто невірно. Володимир Ілліч говорив про те, що молоді треба вчитись. Іноді ці слова вихоплювали з загального зв'язку і перетворювали у шаблонне повчання. Деякі педагоги говорили: «Це не ваше діло, вам Ленін говорив, що вам треба ще вчитись». З другого боку, ті, які прагнули потрапити до вузів, «вийти в люди», влаштуватись, за настроєм далекі були від комсомольської настанови, від партійної настанови, ті, які ухилялися від громадської роботи, говорили: «Адже Ленін нам заповідав учитися, учитися і вчитися».

Звичайно, в іншому значенні говорив Володимир Ілліч. Він говорив про навчання не в тому значенні, що

треба «піднятися по сходах», кудись вище, а говорив про навчання, яке необхідне для того, щоб навчитися будувати соціалізм. І ось тепер, коли ми чуємо про шкідництво, яке так широко пустило коріння, молодь значно краще розуміє все значення того, що сказав Володимир Ілліч про необхідність учитись. Молоді необхідно так багато знань, щоб стало неможливим ніяке шкідництво.

Треба, щоб із середовища комуністів і молоді піднімалися такі люди, такі спеціалісти, які зробили б неможливим будь-яке шкідництво. Ці слова Володимира Ілліча про навчання набувають особливого значення. Зрозумілим і близьким стає їх смисл.

Виступаючи на III з'їзді, Володимир Ілліч говорив про пролетарську культуру. Тепер мало говорять про пролетарську культуру, та проте це питання має принципіальне значення. В якому розумінні говорив Володимир Ілліч у цій промові про пролетарську культуру? Він хотів, щоб та нова культура, яку ми будуємо, мала на собі печать пролетарської боротьби, пролетарської думки, але він був проти того, щоб робітничий клас будував для себе якусь особливу культуру, в ній замикався. Робітничий клас — вождь усіх трудящих, тому і в галузі культури і в галузі культурної революції він не буде для себе відособленої культури, але він на всю культуру накладає свою особливу печать, і Володимир Ілліч особливо підкреслив у своїй промові саме цю сторону, на яку ті, хто говорив про пролетарську культуру, звертали мало уваги. Він говорив про ліквідацію неписьменності, про необхідність підтягнути найвідсталіші верстви трудящих мас і підтягнути всю культуру на значно вищий ступінь.

І ось тепер, коли комсомол проробляє велику, надзвичайно цінну роботу в справі ліквідації неписьменності, виявив ініціативу в організації масового культпоходу, коли бере шефство над всеобучем, йому ще ближчі і зрозуміліші ці слова Володимира Ілліча про пролетарську культуру.

Далі в своїй промові Володимир Ілліч говорив про те, що необхідно пов'язати теорію з практикою. Мені по лінії Наркомосу доводилось спостерігати, яку велику боротьбу комсомол вів за фабзавуч, як він боровся за школу селянської молоді, як він боровся за те, щоб пов'я-

зати роботу школи-семирічки ближче з виробництвом. Щодо цього комсомол виконав те, про що говорив Володимир Ілліч: про боротьбу за школу, за культуру, про боротьбу за те, щоб знання якнайтісніше пов'язувати з практикою. Але ця боротьба не закінчена. Зараз необхідно боротися проти зниження теорії, проти підміни пов'язання теорії з [практикою] практикою, не освітленою теорією. Громадська робота, яку розгортає наша школа, наші навчальні заклади, говорить про велику роботу комсомолу, який щодо цього старався виконати вказівку Володимира Ілліча.

Тепер, в останні роки, коли в нас відбувається соцзмагання і коли вже кожний бачить результати цього соцзмагання, результати ударництва, особливо близька і зрозуміла та частина промови, де Володимир Ілліч говорив про необхідність свідомого, комуністичного ставлення до праці і свідомої дисципліни. Тепер усі ці питання особливо близькі найширшим верствам комсомолу.

Мені розповідали, як селяни-колгоспники, коли вони ознайомлювалися з тим, що говорив Володимир Ілліч про колгоспи, про значення колгоспів, на запитання бригадира: «Чи зрозуміло це?» — відповіли: «Тепер, коли ми самі це переживаємо, нам дуже зрозуміло».

Це стосується і промови Володимира Ілліча.

Багато що в ній стало ближчим, зрозумілішим для молоді, тому що вона тепер дуже глибоко переживає те, про що говорив тоді Володимир Ілліч.

Ось чому важливо відзначити десятиріччя цієї промови.

Комсомол хоче, щоб кожний комсомолец знав цю промову, щоб ця промова Леніна була відома всій молоді в цілому. Цю ініціативу комсомолу доводиться всіляко вітати.

За 10 років, що минули з часу цієї промови, у розвитку комсомолу було кілька періодів, кілька смуг. Був час, коли в мене були побоювання, що молодь не піде по шляху, вказаному Леніним, скотиться на шлях лише формального визнання його вказівок.

Комсомол приєднується до партії.

Комуністична партія — партія пануюча, і в мене були побоювання, чи не зіб'ється комсомол на шлях виділення

себе в особливу, привілейовану верству молоді, заражену комсомольським чванством, чи не буде більше думати про свої «права», ніж про свої *комуністичні обов'язки*.

Тепер у мене цих побоювань більше нема.

Комсомол веде велику, самовіддану роботу на всіх фронтах соціалістичного будівництва, зростає на цій роботі. Особливо в останні роки, коли загострилася боротьба з куркульством, коли почала розвиватися боротьба по всьому фронту за будівництво соціалізму, відбувся певний поворот в настрої комсомольських мас. За останні роки комсомол швидко зростає і щодо виховання в своїх рядах комуністичної моралі. На фабриках і заводах, по глухих селах, на героїчній повсякденній роботі виховує в собі комсомол цю комуністичну мораль.

Тепер у нас скрутне становище із всеобучем, ми несподівано натрапили на труднощі: багато вчителів, які були вчителями не за покликанням і які тепер дістали можливість краще заробляти як рахівники і т. д., кидають вчителювати. І ось комсомол бере на свої молоді плечі велику роботу. Мені доводиться бачити нових молодих комсомольських учителів. Яка-небудь комсомолка, яка тільки-но закінчила школу-п'ятирічку, їде в глушину, в село, де вона є єдиною письменною людиною, і проводить величезну роботу. І ось тут бачиш, як лінія, яку давав Володимир Ілліч, проводиться комсомолом в життя.

Говорячи про досягнення комсомолу, доводиться відзначити і ту велику роботу, яку виконує комсомол в справі виховання собі зміни, в справі виховання піонерів. Ті діти-піонери, які тепер ростуть,— це зовсім нове покоління, яке напевне житиме вже при комунізмі.

Володимир Ілліч надіявся, що тодішні комсомольці, ті, яким тоді було 15—16 років (тепер їм 25—26 років), доживуть до комунізму. Дозвольте закінчити побажанням, щоб вам скоріш дожити до комунізму, в будівництві якого ви берете найактивнішу участь, до соціалізму не тільки у нашій Радянській Росії, але і в міжнародному масштабі. Ваша робота — робота по будівництву соціалізму — буде кращим пам'ятником Володимирі Іллічу.

НАША НАЙБЛИЖЧА ЗМІНА

Підлітки — це наша найближча зміна, наше найближче майбутнє. На їх виховання, на їх освіту повинні ми звертати особливу увагу. В першу чергу треба, щоб вони були озброєні знаннями, вмінням працювати.

Що являє собою вік 12—17 років, вік підлітка? Це — вік наростаючої енергії, самоутверджуваної особистості. Це вже не «м'який віск», з якого можна ліпити що хочеш. Підлітки — народ дуже трудний, дуже вразливий, збудливий, який не володіє ще собою, але в той же час це вік, коли діти вдивляються в життя особливо уважними очима, коли вони активно реагують на те, що робиться навколо.

Підліткам звичайно тісно стає в сім'ї, в школі. У батьків найбільше суперечок з підлітками. Підлітки роблять все по-своєму, мають свою думку, грубіянять, «відбиваються від рук». У цьому віці найбільше залишають дім. До школи підліток ставить особливо підвищені вимоги, критикує шкільні порядки, часто кидає вчитись, іде з школи.

Це — вік, який дає в нашій країні 3 мільйони піонерів, але в той же час дає численні кадри безпритульних, кадри хуліганствуючих.

Буржуазія всіх країн звертає особливу увагу на підлітків. З них готується робоча сила найближчого майбутнього. В Австрії і Німеччині давним-давно проведено закон про обов'язкову додаткову освіту підлітків.

У Німеччині, незважаючи на те що існує загальне обов'язкове навчання, так само обов'язкова ще й додаткова освіта.

У 1901 р. у Мюнхені мені довелося бути свідком того, як шуцман (поліцейський) прийшов штрафувати багату обивательку, яка не пустила 15-річну дівчинку-прислугу, що служила в неї, на вечірні заняття додаткової школи. Німецька буржуазія серйозно турбувалася про підготовку своїх робітничих кадрів. Одночасно з цим вона турбувалася про те, щоб виховувати ці кадри в своєму дусі.

В тому ж Мюнхені відомий Кершенштейнер добивався проведення закону, який суворо забороняв підліткам відвідувати робітничі збори.

Всюди йде боротьба за підлітка.

Бойскаутизм — одна з дуже тонких форм впливу на підлітків. Усілякі релігійні громади, спортивні товариства та ін. прагнуть заволодіти підлітками. Тепер про це турбується — і небезуспішно — фашизм. Нам треба особливо уважно вивчити тепер прийоми, які застосовує фашизм у цій галузі.

Тринадцять років тому робітники-підлітки брали участь у революції, брали вони участь і в громадянській війні. У вогні класової боротьби склався комсомол.

Але що являють собою тепер підлітки 12—17 років, ті, які народилися в роки світової війни і революції, найраніше дитинство яких пройшло в роки величезної розрухи і які росли вже за Радянської влади?

Як тяжко доводилось дітям у роки війни і викликаної нею розрухи, видно з того, що частина дітей за ці роки просто вимерла. Контингенти теперішніх підлітків значно менш численні, ніж контингенти підлітків, які народилися в мирні роки. Безперечно, не могли не позначитися на здоров'ї дітей, на їх фізичному розвитку роки війни і розрухи.

Багато серед теперішнього покоління підлітків дітей недорослих, слабих. Щодо загального розвитку, то сучасні підлітки — народ жвавий, малорелігійний, дуже активний.

Наші підлітки — моторні, розвинені, заповзятливі, але щодо письменності справа стоїть поганенько. Роки, коли нинішнім підліткам треба було вчитись, були першими роками непу, роками, важкими для школи.

Під час Великої французької революції параграф 16-й Конституції III (1794) року, складеної найбільш

поміркованою фракцією Конвенту, говорив: «Людей молодого віку, які не можуть довести, що вони вміють читати й писати і знають яку-небудь механічну професію, не можна заносити до списків громадян. Хліборобська праця належить до числа механічних професій».

Говорячи сучасною мовою, у Конституції III року неписьменних і не підготовлених до праці пропонували заносити до списків позбавленців.

Само собою, цей пункт мав би дуже реакційний характер, означав би виключення з числа громадян величезної кількості бідніших верств трудящих, коли б не було такого додатку: «Цей параграф набирає чинності лише в XII році існування республіки». Цей додаток означав, що негайно ж організуються всеобуч і трудове виховання.

Сто тридцять чотири роки минуло з того часу.

Правда, це було не в Росії, а у Франції.

Але ось уже 13 років існує в нашій країні Радянська влада. З перших же кроків її існування було поставлене завдання загального навчання і завдання трудового (політехнічного) виховання. Але громадянська війна, величезні господарські труднощі відсували завдання всеобучу і політехнічної освіти на задній план. І лише на тринадцятому році революції питання про всеобуч і політехнізм ставиться серйозно, в законодавчому порядку, і вже намічаються серйозні зрушення в цьому напрямі.

Фронт підлітковий — один з найважливіх фронтів, які вимагають до себе величезної уваги.

У дитячих школах підлітки вчитись не можуть, не можна 8-річного садовити за одну парту з 14—15-річними: у них зовсім різні інтереси, різні можливості, різне сприймання.

Досвід довів, що нормальне навчання дитячої школи зривається, коли в дитячу школу вливаються підлітки. У школах дорослих підлітки витісняють дорослих. Вони значно швидше, легше освоюють грамоту і всяке формальне навчання. Це ображає дорослих. Адж не обходиться без дражніння з боку підлітків, які підкреслюють свої успіхи.

Якось справа дійшла до того, що подекуди «бородачі» селяни влаштовували таємні від молоді гуртки грамоти. З огляду на це у свій час було вирішено відокре-

мити школи дорослих від шкіл підлітків, і відповідну суму було взято з загальної суми, асигнованої на ліквідацію неписьменності, і передано Головносоцвиху на навчання підлітків.

Однак школи підлітків розвиваються ще повільно, підлітки в дуже значному числі залишаються поза школою, хоч і проведено закон про обов'язкове відвідування школи неписьменними і малописьменними підлітками від 11 до 15 років.

По всеобучу пропонується в поточному році охопити приблизно (по РРФСР) близько 1800 тисяч підлітків, охоплено фактично 20—25%. Це сигналізує про дуже велике неблагополуччя на фронті навчання підлітків.

Чим це пояснюється?

По-перше, слабим розвитком шкіл підлітків. Головна увага приділяється школам дитячим.

Друга причина — перевантаження підлітків домашньою працею в місті і сільськогосподарською працею на селі. У зв'язку з великим попитом на робочу силу на підприємствах зростає жіноча праця. Домашня праця — няньчення дітей, куховарство, прання і т. ін. і т. ін. — лягає на підлітків. На селі у зв'язку з тим, що середняки уникають вдаватися до найманої сили, має місце надмірне навантаження своїх дітей і дітей-утриманців.

У нас зовсім не розвинуте законодавство, яке регулює домашню працю дітей, і нема підвищеної відповідальності батьків і роботодавців за відривання дітей від навчання. Тут треба розробити дуже старанно законодавчу сторону цієї справи і організувати нагляд за проведенням цієї справи в життя.

Необхідна особлива увага до цієї справи з боку секцій сіль- і міськрад, з боку інспектури ВНО, РСІ, комсомолу, піонерії. Необхідно організувати нагляд.

Досі він не організований.

Тепер у зв'язку з підвищеним попитом на робочу силу спостерігається прагнення обминути під різними приводами закони про охорону підліткової праці. На підприємствах з'явилась дівтора, є випадки, коли діти працюють на підприємствах з 11—12 років.

Іноді школи, не розуміючи як слід завдань політехнізації, зводять всю справу до того, щоб якомога раніш влаштувати дітей на роботу на підприємствах, зовсім

не беручи до уваги необхідності охорони підліткової праці, втомлюваності підлітків та ін. Цьому повинен бути покладений край.

Дитбудинки цілком правильно використовують підвищений попит на робочу силу, звільняючи дитбудинки від дітей старшого віку. Але про дітей, які приходять на виробництво, ніхто не піклується. Дитбудинки раді, що звільнилися від дітей старшого віку, випускають дітей на виробництво, видаючи їм 75 карбованців вихідних, але відбираючи взуття і одяг.

Про гуртожитки ніхто не турбується. Ніхто про них не турбується. Гуртожитки здебільшого тримаються в жахливому стані, ніхто за ними не дивиться, бруд, неподобство. Смоленськ ухитрився відібрати дбайливо налагоджені гуртожитки підлітків під студентські гуртожитки, а дітей викинув у вогкі підвали. Про навчання цих підлітків, взятих на виробництво, справжньої турботи нема.

Необхідне шефство заводів над підлітками, які працюють на заводі. Це — завдання дуже важливе. Повинні піклуватися про них і Наркомпраці і господарники.

Необхідно приділити якнайбільше уваги нашій найближчій зміні: адже їм доведеться продовжувати розпочате будівництво соціалізму, битися за соціалізм.

1930 р.

ОХОПИТИ ВСІХ ДІТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЄЮ ЖОВТЕНЯТ

Коли ми почнемо переглядати старі педагогічні книжки, ми знайдемо там дуже багато розмов про сімейне виховання. В індивідуальному селянському господарстві, у кустаря, в ремісника виховання було трудове. Але це була праця відсталого типу, праця замкнута, яка мало розвивала, відривала від громадськості.

Вплив батька, старшого брата щодо виховання був вирішальним. Кругозір дитини був замкнутий, мораль типово дрібновласницька. Дитина не мала ніяких інших вражень, які протистояли б впливу сім'ї. Сім'я просочувала дитину наскрізь своїм духом. У торговця, дрібного службовця, навіть робітника діяльність батька відбувалася поза полем зору дитини, але зате індивідуальне домашнє господарство прикріплювало дуже ґрунтовно до дому матір, взагалі жіночу частину сім'ї. Тут звичайно переважала дрібновласницька психологія, вона тяжила і над дитиною.

Вплив матері там, де батько працює поза домівкою, посилювався. Діти робітників часто батька ніколи не бачили, а росли цілком під впливом матері — домашньої господарки. Само собою, що за таких умов класове становище батьків справляло могутній вплив на дитину. Син куркуля з дитинства ріс маленьким куркуликом, син торговця — маленьким торговцем, який міркував: «Не обдуриш — не продаси».

Але тепер справа дуже змінюється. На селі розвиваються нові форми господарювання — колективні. І той, хто веде ще сьогодні своє індивідуальне господарство,

вже не колишній хазяїн-одноосібник, він — завтрашній колгоспник, у нього вже інша психологія. В його сім'ї весь час точаться гарячі суперечки про те, чи треба йти чи не треба йти в колгосп, і ці розмови будять думку дитини.

У місті жіноча праця, що широко розгортається, відриває матір від сім'ї, діти ростуть на руках бабусь або випадкових няньок і вплив матері послаблюється. Розвиток громадських їдалень, пралень звужує галузь домашнього господарства, розкріпає жінку. Але як це позначається на сімейному вихованні? Його значення катастрофічно занепадає.

Весь радянський лад, весь його уклад, а тепер особливо реконструкція промисловості і сільського господарства розвивають громадське життя в нечуваному масштабі. І в батька, і в матері виникає цілий ряд нових громадських інтересів, які цілком захоплюють їх, відривають їх від сімейного життя. І дома діти ростуть без догляду. Чим далі, тим неминуче зростатиме ця домашня бездоглядність дітей.

Тепер ми почали боротьбу за всеобуч. Залучаємо до школи поголовно всіх восьмирічних. Вплив школи тим самим зростає. Але не треба будувати собі ілюзій. Не треба думати, що цим ми робимо все, що потрібно. Школи у нас переповнені, вчителів не вистачає, заняття відбуваються часто в дві, а то і в три зміни.

Що це значить? Це значить, що дитина залишається в школі лише частину свого часу, іноді тільки 2—3 години.

У нас майже зовсім нема шкіл подовженого часу. Побувши години дві в школі, дитина решту часу тиняється де і як попало — дома чи на вулиці, байдуже. Іноді вплив вулиці кращий, ніж вплив спорожньої сім'ї.

Було б безнадійним і неправильним боротися з цим явищем, намагатися відновити старий сімейний побут. Але не можна залишати справу і в такому стані, в якому вона є.

Масова домашня бездоглядність повинна бути зжита. На зміну сімейному вихованню повинен прийти виховний вплив дитячих колективів. Вплив цей повинен бути організований і охоплювати все позашкільне життя наших дітей, які вчаться у школі I ступеня.

Ось чому треба звернути тепер особливу увагу на роботу з дітьми передпіонерського віку, на роботу з жовтенятами. Це вік, коли в дітей особливо сильний потяг до роботи і гри в колективі. Пізніше, в перехідний вік, цей потяг слабшає. Але діти віку 7—11 років — найбільш вдача́ний матеріал для організації. В цьому віці дуже важливо прищепити дітям навички колективіста.

І умови побуту, що змінюються під впливом реконструкції народного господарства, і педологічні особливості віку школярів першого ступеня вимагають широкого розвитку позашкільної роботи, створення широкої дитячої організації — організації жовтенят.

На допомогу цій справі повинні прийти батьки, які бачать, що вони не можуть приділяти дітям стільки часу, скільки треба, які розуміють значення суспільного виховання. На допомогу повинні прийти педагоги, всі, хто любить дітвору. За цю справу повинні взятися комсомол і піонери. В цю справу треба вкласти максимум турботи. Наркомздор'я, Нархарч, кооперація споживча і житлова — всі повинні прийти на допомогу.

Необхідно поголовно охопити організацією жовтенят усіх дітей відповідного віку. Тоді значно ефективнішою буде робота школи. Тоді не буде другорічництва, безпритульності. Це завдання таке ж важливе, як і всеобуч, і повинне розв'язуватися паралельно з ним.

Розв'язане воно може бути тільки зусиллями всієї радянської громадськості.

ПРО ПІОНЕРУХ НА ДАНОМУ ЕТАПІ

Ті величезні успіхи, які останнім часом ми бачимо в нашій країні, широкий розвиток колективізації докорінно змінюють співвідношення між сімейним і суспільним вихованням. Відбувається широке залучення жінок до виробництва в місті. На селі колективізація вириває селян з колишньої відірваності від громадського життя, з колишньої сімейної замкнутості. Зовсім змінюється обличчя сім'ї. Сім'я перестає бути виробничою одиницею. Розвиток громадських їдалень, пралень, кравецьких майстерень і т. д. все більше і більше розкріпачуватиме жінку. Розвиток колгоспного руху, зв'язаний з розвитком хлібопекарень, громадського харчування і т. ін., розв'язує жінці руки. Все це веде до зміни обличчя сім'ї. Раніш влада батьків, влада глави сім'ї була безмежна. Хотіли батьки — пускали до школи, хотіли — не пускали, хотіли посилати до церкви — посилали, хотіли — змушували працювати дітей понад міру, хотіли — били і т. д. і т. п. Діти своєї волі не мали, в усьому зобов'язані були слухатись батьків. Тепер батьки все більше і більше охоплюються громадською роботою, бувають відсутні, працюють поза домівкою. Змінюється старий сімейний уклад, старий побут. Сімейне виховання відмирає все більше і більше. Цей процес, безсумнівно, широко зростає, але поки що він виявляється — оскільки ще не охоплено всю дітвору школою, диторганізацією, громадською увагою — у зростанні бездоглядності, у завантаженні дітей домашніми роботами і т. п. Але тим яскравіше виступає на перший план необхідність найширшого розвитку суспільного виховання у формі розвитку до-

шкільного суспільного виховання, шкільного виховання, розвитку піонерського руху, різних позашкільних закладів по обслуговуванню дітей. Розвиток цих форм повинен набирати все більш масового характеру. Необхідно, щоб самі діти якнайширше залучалися до боротьби за новий побут, до боротьби за поголовне суспільне виховання свого покоління. Ослаблення ролі сімейного виховання створює широкі можливості в справі поголового перевиховання всієї дітвори. Раніш сімейне виховання сприяло вихованню за образом і подобою батьків. Був купець,— він старався з дитинства привчати дітей до заняття торгівлею, до того, що не обдуриш — не продаси. Раніш був піп, так діти його виховувалися в релігійному дусі, суворо додержували всіх обрядів. Ослаблення сімейного впливу — одна з умов виварення всього молодого покоління в котлі комуністичної громадськості.

Необхідно конкретизувати боротьбу дітей за суспільне виховання. Візьмемо *всеобуч*.

Запровадження всеобучу в нашій країні має величезне політичне значення тому, що школа в нас інша, ніж у буржуазних країнах. Це — школа спільного виховання, яка знищує різницю в освіті, у підготовці між чоловіком і жінкою, школа, яка прищеплює матеріалістичний світогляд, тобто школа глибоко антирелігійна, школа політехнічна, тобто така, що дає всім певну культуру праці, всіх робить членами великої армії праці, причому підготовляє до праці по-новому. Наша школа — класова школа, але якого класу? Класу, за яким майбутне пролетаріату.

Школа наша, будучи класовою, в той же час не є класово замкнутою, на зразок дворянської школи — інститутів, ліцеїв і т. д.; вона є знаряддям впливу пролетаріату на всі інші класи, знаряддям знищення класів. Ось чому обов'язкове навчання, боротьба за нього є боротьба за соціалізм. І піонерух повинен взяти найактивнішу участь у боротьбі за всеобуч. Ця боротьба повинна йти по двох лініях: допомагати здійсненню обов'язковості, загальності шкільного навчання — по-перше, допомагати нашій школі ставати все більш і більш соціалістичною, комуністичною — по-друге.

Піонери для всеобучу можуть зробити надзвичайно багато. Вони краще ніж будь-хто можуть виявити дітей,

які не потрапили до школи, — дітей, яких батьки не пускають під різними приводами до школи, дівчаток, яких стараються зберегти дома як робочу силу. Бій за здійснення *обов'язковості* навчання, бій за дівчинку — це прямий обов'язок піонерів. Бій за навчання дітей бідноти, батраків повинен полягати не просто у прийнятті резолюції, а в допомозі здійснити відвідування дітьми бідноти школи. Питання не тільки в одязі і взутті, а в тому, що становище в сім'ї часто таке, що іноді дійсно важко відпустити дівчинку або хлопчика. Треба, щоб піонери влаштовували бригади господарської допомоги біднякам, діти яких вчать в школі. Це може серйозно допомогти справі. В кожному випадку пропусків піонери можуть краще ніж будь-хто з'ясувати справжню причину їх і допомогти усунути цю причину. Ось, коли будуть дійсно усуватися силами самої дітвори причини невідвідуваності дітьми школи, тоді дітям буде чим пишатися. Ватажок, учитель повинні у боротьбі за відвідуваність спиратися на дітвору.

Друге питання — питання про другорічництво. Це питання досить складне. Справа тут не тільки у невідвідуваності і т. ін. Тут багато залежить від учителя. Вчителю легше, цікавіше працювати з активом групи, і багато які з малодосвідчених учителів не знають, як підійти до відстаючих. Вони натискають на них, докоряють їм, а допомогти по-справжньому не вміють. Піонери повинні звертати особливу увагу на відстаючих дітей і приходити їм на допомогу. Один з товаришів Леніна по школі розповідав про його шкільну працю багато цікавого. Між іншим, він розповідав, як Ілліч, ще будучи хлопчиком, багато допомагав товаришам у навчанні: у розв'язанні задач, в поясненні незрозумілого, писав деяким твори.

За минулого часу в дітей була своя шкільна мораль. Більш встигаючий вважав себе зобов'язаним підказувати, давати списувати розв'язання задач, писати для товаришів твори, не лізти вперед із своїми знаннями, якнайменше виділятися з загальної маси. У цій шкільній моралі хороше було сплетене з поганим. Хороше — було почуття товаришування, погане — обман учителя. Система оцінок, відсутність близькості між учителем і учнями були причиною, чому товаришування виливалося в такі

негативні форми. Тепер воно може і повинно розгортатися зовсім інакше. Допомога відстаючим повинна бути однією з ланок виховання з себе колективіста. Піонери повинні бути культармійцями всередині школи, боротися за піднесення навчання на вищий ступінь. «Доб'ємося, щоб не було у нас відстаючих дітей!» — повинно бути лозунгом дівчорі. Необхідна також боротьба дітей за шкільний режим. Треба, щоб школа багато що переймала з життя передових заводів. Треба, наприклад, щоб діти на шкільне майно дивилися приблизно так, як дивляться тепер робітники-ударники на майно заводів: турбувалися про шкільне майно, берегли його, дбали б про його примноження — берегли б книги, карти, навчальні посібники, добували б нові книги, навчальні посібники, самі створювали ці останні, організовували б правильне використання того, що є, були б ударниками в цьому відношенні. Це одна сторона. До цього примикає боротьба за правильне використання шкільних майстерень, шкільних ділянок. Друге — це боротьба за напружену роботу всього класу, всієї школи. Необхідно, щоб все навчання йшло за планом, щоб загальний план розпадався на ланкові плани, щоб кожний учень шкільної ланки мав свій план. Раніш учитель говорив, учні слухали. Тепер учні працюють. Школа змінює своє обличчя, вона все більше і більше йде по шляху трудової школи, школи політехнічної. І необхідно, щоб школа все більше і більше переймалася духом заводу, духом колективності, духом планомірної, доцільної, раціональної організації праці.

За раціональний режим — таким повинен бути лозунг моменту. І піонери повинні йти на чолі цієї боротьби. Вчасно підготовлений і розданий матеріал — не тоді починає роздавати зошити, коли треба вже працювати, — робота за старанно продуманим планом, правильний розподіл сил, розподіл обов'язків, постійний облік і самоперевірка, виховання свідомої дисципліни — все це повинне бути співзвучним із заводським життям, накладати на всю нашу школу певний, цілком новий відбиток. Іноді ми бачимо з боку піонерорганізації трошки зневажливе ставлення до школи: «Що це — школа... Інша річ завод!» Це зрозуміло. Завод на перших порах здається таким цікавим. Але треба і школу робити ін-

шою, такою ж цікавою, як завод. І за це потрібно боротися.

Колись, ще в 1897 р., Володимир Ілліч писав про те, що при соціалізмі всі повинні будуть працювати, і поєднання навчання з продуктивною працею повинно готувати поголовно все підростаюче покоління до вміння працювати по-новому.

Тепер, коли зростає в масах свідоме, соціалістичне ставлення до праці, коли гостро постало питання про підготовку робочої сили, створюється можливість здійснення політехнічної школи. Боротьба за політехнізм — тепер ударне завдання, і в ньому піонерорганізації вже беруть велику участь.

Поряд з боротьбою за школу піонерорганізаціям необхідно боротися за новий побут, за дошкільне виховання, за дитячі їдальні, за дитячі гуртожитки-комуни. Комсомол, партія повинні приходити їм на допомогу в цьому відношенні.

Необхідна боротьба за підлітка. Ця боротьба має величезне значення, і тут піонерорганізація може зробити надзвичайно багато, розвинути цілий ряд гуртків сприяння підвищенню освітнього, політехнічного рівня підлітків. Тільки на фоні боротьби за новий побут підлітків можлива ліквідація безпритульності. Не в тому справа, щоб усіх «безпритульних половити, в дитбудинки посадити», а в тому, щоб вирвати ґрунт з-під ніг усякого безпритульництва. Законодавча охорона праці і особи дитини повинна спиратись на піонерорганізацію.

І, нарешті, найважливіший фронт — інтернаціональне виховання. Важливо не тільки приймати резолюції в цьому напрямі, важливо брати активну участь у братерському єднанні з іншими національностями. Тепер у наших національних областях, придушених за минулого часу царизмом, величезний потяг до знання, але не вистачає культурних сил. Щоб допомогти цим національностям, особливо бідняцьким, середняцьким верствам їх, треба знати їх мову і побут. Треба, щоб російські діти брались за вивчення їх мови і побуту. Де-небудь в Ульяновську необхідно, щоб піонери, комсомол вивчали чуваську мову, мордовську і т. ін., щоб вони вивчали побут, життя чувашів, мордві і т. ін. Тут повинен бути створений цілий рух.

На фронті усєї цієї боротьби зростатиме загальна комуністична свідомість дітей, і їх участь у спільних кампаніях набиратиме зовсім іншого характеру.

Недооцінка ролі піонерруху впливає з нерозуміння завдань нашого будівництва, нерозуміння ролі в ньому мас, нерозуміння суті ленінізму.

Наш реконструктивний період неминуче зв'язаний з реконструкцією всього виховання дітей в комуністичному дусі.

1930 р.

ШКОЛА ЖИТТЯ

ТЕХНІКА ПЕРЕМАГАЄ

Ми живемо в такий час, коли швидко перебудовується наша промисловість, коли відбувається колективізація і механізація сільського господарства, коли з'явилися трактори, з'явилися комбайни, коли в промисловості і в сільському господарстві спостерігаються величезні зрушення.

Зараз постало питання про підготовку вищих кадрів, про інженерів, про техніків і т. д. Разом з тим що не день, то все гострішою стає проблема підготовки кваліфікованих робітників. Адже будуються нові заводи з новим устаткуванням за останнім словом техніки і науки. Це нове устаткування *потребує зовсім нового робітника.*

Нове виробництво, механічний обробіток землі тракторами вимагають зовсім нового підходу.

Мені довелось недавно говорити з одним робітником, який на 5 місяців їздив в один сибірський радгосп і провів там велику роботу. Його, як робітника, що звик працювати біля верстата, страшенно вразило недбайливе ставлення до машин. Робота йде якимось перевальцем. Селянство ставить до цього якимось інакше, ніж робітник. Селяни, наприклад, трактори залишають у снігу і навіть і не подумують про те, щоб їх чим-небудь прикрити.

В газетах якимось я прочитала, що недавно був з'їзд лікарів, який обговорював питання травматизму, тобто обговорювались нещасні випадки від тракторів і інших сільськогосподарських машин.

Велика кількість нещасних випадків пояснюється також невмінням поводитися з машиною. У нас нема культури праці. Особливо це сильно позначається на селі.

Техніка йде вперед гігантськими кроками. Робітники, які вміють тільки молотком стукати або крутити яке-небудь колесо, вже мало придатні. Тепер потрібні робітники з *більш широким кругозором*, з кращою підготовкою.

ШКОЛА ПОВИННА БУТИ ПОЛІТЕХНІЧНОЮ

Про політехнічну школу писали і говорили дуже давно, ще до Жовтневої революції. Треба сказати, що питання політехнізму залишались у вузькому порівняно колі педагогів, хоч у програмі партії дуже чітко говориться про те, що школа повинна бути політехнічною. Практично у нас політехнічної школи ще нема. Наша школа називається трудовою школою, але на практиці у нас нема навіть і трудової школи. Звичайно, в окремих школах є дуже багато цікавих починань у галузі праці. Але коли взяти масову школу в цілому, то доводиться сказати: з трудовим вихованням, а з політехнічним вихованням особливо, у нас справи йдуть погано.

Одна лише форма праці прищепилась у нашій школі — це так звана суспільно корисна робота. Ця форма роботи має величезне значення, *тому що виробляє комуністичне ставлення до праці, тому що діти, які беруть участь у цій суспільно корисній роботі, дивляться на працю як на свою суспільну роботу, підходять до цієї справи з точки зору суспільних інтересів*. А це дуже важливо.

Але коли ми уважніше проаналізуємо суспільно корисну роботу, то побачимо, що ця суспільно корисна робота часто-густо дуже мало зв'язана з працею. Вона перетворюється в писання лозунгів, плакатів, а іноді просто у влаштування яких-небудь вечорів.

«ЧОМУ ВЕНТИМЛИН КРУТИТЬСЯ?»

Потреба в техніці штовхає вперед науку. Потреба в техніці пробуджує інтерес до техніки і не тільки в людях науки, але і в широких масах. Тепер інтерес до тех-

ніки в масах великий. Необхідно тільки його вміло живити, спрямовувати в належне русло. Інтерес до техніки у дорослих заражає і підлітків і дітей. Недавно мені доводилось спостерігати малюка 5 років, сина інженера. У хлопчика яскраво виражений технічний ухил інтересу. Він б'є дерев'яною лопаткою об кам'яну підлогу. Йому говорять: «Що ти, Санечко, кинь, підлогу проб'єш». Треба було б бачити, з якою зневагою малюк відповів: «Лопатка дерев'яна, а підлога кам'яна, як же я її проб'ю».

Я бачила, в якому подиві той самий малюк спинився перед вентилятором: «Що це?» Йому постарались пояснити. І ввечері, засипаючи, він, напівсонний, раптом відкрив оченятка і сказав: «А цей вентилятор, чому він крутиться?» Інтерес до техніки треба пробуджувати з найранішого дитинства. Він рано зароджується сам собою, але ми його всіляко заглушуємо, топчемо. Школа робить це ще більше, ніж сім'я. Книга, навчання витісняють цей інтерес, і він поступово завмирає у дитини.

УЧИТИСЬ МОЖНА ПО-РІЗНОМУ

Навчання всякої праці може мати або професійний, або політехнічний характер.

Візьмемо хоч би такий звичайний предмет навчання, як шиття. Можна вчити шити по-різному. Можна вчити годинами робити рівні вистіби або обкидати петлі. Це буде навчання ремесла. А можна це навчання поставити зовсім по-іншому. Можна поставити його так, щоб воно було зв'язане з вивченням матеріалу і інструменту, щоб дитині ясно стало, як для різного матеріалу потрібен для провадження одного й того ж процесу різний інструмент: однією голкою треба зшити серпанок, папір треба не зшивати, а склеювати, дерево треба не зшивати, а збивати, і т. д. Це буде вже політехнічний підхід до вивчення шиття. Можна давати або самому возитися з вистібами, або працювати вдвох, втрьох, за рахунком, вносячи в роботу ритм, то уповільнюючи, то прискорюючи його. А потім робити ряд інших рухів також під ритм, під пісню. Можна навчати і шиття на машині по-різному: можна вказати тільки, як крутити колесо, вставляти човник і т. ін., або ж можна пов'язати навчання шиття на машині з вивченням самої машини і аналогічних

машин. Можна, таким чином, навчати шиття як ремесла, можна навчати шиття, зв'язуючи це навчання з вивченням матеріалу, інструменту, двигуна і т. ін.,— це буде політехнічне навчання.

Коли існувало тільки ремесло, тоді не могло бути політехнічної освіти, бо між ремеслами була стіна, не ясно було, що спільного між цими ремеслами, не було їх аналізу. Тільки розвиток машинного виробництва допоміг осмислити, аналізувати ремісничі трудові процеси, зрозуміти, що в них є спільного. І чим далі розвивається техніка, тим глибше можна заглянути в суть кожного трудового процесу. Але, для того щоб використати цей оснований на базі сучасної техніки аналіз, зовсім нема потреби забиратися неодмінно на найбільш удосконалену фабрику. Можна повести дітей на екскурсію на найпередовішу фабрику, але, якщо попередньо не була проведена робота по вихованню в них технічного інтересу, по прищепленню вміння свідомо підходити до кожного трудового процесу, до кожної машини, така екскурсія може дати дуже мало, а з другого боку, екскурсія на порівняно відсталу фабрику, якщо проведена відповідна попередня робота, може дати дуже багато для розширення в учнів політехнічного кругозору.

ЩО ТАКЕ ПОЛІТЕХНІЗМ

Адже що таке політехнізм? Політехнізм не означає просто знання якої-небудь галузі виробництва, відірване від знання іншої галузі виробництва. *Політехнізм треба розуміти як знання і розуміння всіх галузей виробництва, між собою зв'язаних.*

У політехнізм входить розуміння зв'язку між обробною промисловістю і між промисловістю добувною. Тут уже робітник повинен мати широкий розвиток кругозору: він починає розуміти, який зв'язок між містом і селом. Коли, скажімо, справа стосується селянина, то селянин з політехнічним кругозором починає розуміти, чому потрібні заводи, як треба будувати ці заводи. Починає розуміти, що означає змичка між містом і селом.

А все це впливає з розуміння зв'язку між обробною і добувною промисловістю, а потім і між різними окремими галузями промисловості.

Ось погляньте: приходять з села робітники. Приходять він на хімічний завод і знає тільки те, що пляшки полоще. Крім цього він нічого не знає. Тим часом політехнічно підготовлений робітник повинен розуміти, що цей завод є заводом хімічним, повинен знати, що таке хімічна промисловість і для чого вона потрібна, яке значення вона має для землеробства і для різних інших галузей виробництва.

І ось політехнізм включає в себе розуміння основних галузей виробництва і їх взаємного зв'язку.

Потім інша річ — розуміння самої техніки.

Політехнічно підготовлений робітник знає основні знаряддя, або, як прийнято говорити в механіці, прості машини.

Зрозуміло, що коли ви знаєте, як діють ці основні частини складної машини, то потім будете розуміти і будову всієї складної машини. Всі ці поняття повинна дати політехнічна школа.

Чим відрізняється політехнічна школа від професійної? *Політехнічна школа показує, як одне з одним зв'язане. А професійна школа дає тільки вузькі навички.*

Той, хто виходить з професійної школи, в господарстві або на виробництві буде виконавцем, а той, хто закінчив політехнічну школу, — той може йти далі і далі. Він може у своєму виробництві не тільки бути простим виконавцем, але й бути справжнім господарем виробництва.

ОРГАНІЗУЄМО ПРАЦЮ ПО-НОВОМУ

Працю треба вмить організувати. Ось тепер на селі відбувається колективізація, і селяни говорять: «Ми в колектив підемо, тільки ми не знаємо, як це організувати, дайте нам організатора, і справа піде». Організатор часто приїжджав такий, який сам не знає, як підійти до великого виробництва. Подивиться і не знає, як взятися за роботу. Стара організація не годиться, а як нову організацію будувати — не знає. У нас часто буває так: захоплюються, всі готові йти в колгосп, а прийдуть — і не знають, як між собою розподілити працю. Ось через відсутність уміння організувати справу у нас часто розпадаються колективи.

Інше ми бачимо в старих комунах. У нас є такі комуни, які існують по 10 років. Вони багато одержали в свій час і на досвіді дійшли, як треба організувати своє господарство.

ПОЛІТЕХНІЗМ НЕ Є ОКРЕМИЙ ПРЕДМЕТ

Навчання праці у політехнічній школі повинно давати учням, з одного боку, загальні трудові навички (якот: вміння ставити своїй праці певні цілі, планувати свою роботу, робити розрахунки, складати креслення, доцільно розподіляти між собою роботу, працювати колективно, уміння економно поводитися з матеріалом, поводитися з інструментами, добиватися певної, доступної для даного віку старанності в роботі і т. д.), з другого боку, осмислювати трудові процеси з точки зору техніки, організації праці, їх суспільного значення (звичайно, знову-таки у відповідності з віком і життєвим досвідом учнів).

Політехнізм не є якийсь окремих предмет викладання, він повинен приймати собою всі дисципліни, відбитися на доборі матеріалу і в фізиці, і в хімії, і в природознавстві, і в суспільствознавстві. Необхідне взаємне пов'язання і особливо пов'язання їх з навчанням праці. Тільки таке пов'язання може викладанню праці надати політехнічного характеру.

Само собою, політехнічно побудована програма вимагає від учнів більше ніж будь-яка інша уміння *спостерігати, поглиблювати і перевіряти свої спостереження шляхом дослідів, шляхом практики, зокрема трудової практики*, вимагає уміння фіксувати свої спостереження і робити з них висновки.

ЛЮДИНА — ПРИДАТОК ДО МАШИНИ

Чи можемо ми заспокоїтись на тому, що частина дітей працюватиме в таких галузях, де не потрібна кваліфікована праця, або буде простим додатком машини? Праця по простому обслуговуванню машини є найбільш стомливою, найбільш монотонною, найбільш притупляючою формою праці. У ремеслі є творчий елемент. Там треба зміркувати, приміряти, знати матеріал. У квалі-

фікованого робітника, який знає техніку, який підготовлений, є певний елемент творчості в роботі — ці ж діти будуть приречені на надзвичайно монотонну роботу. У французького письменника Мопассана є оповідання, де описується такий робітник, який все своє життя пропрацював, обслуговуючи машину. Я не знаю, що він робив, але його робота полягала в тому, що він піднімав і опускав руку. Там досить сильно описано, як проходила його старість, який він став нерушливий. Його сім'ї довелось переїжджати на іншу квартиру, і трапилось так, що йому довелося допомогти перенести шафу. Він підняв руки, а потім механічно почав робити той рух, який все своє життя робив.

ПРОТИ ПРИТУПЛЯЮЧОЇ РОБОТИ

Мені в житті доводилось спостерігати робітника, який з раннього дитинства працював по обслуговуванню машин. Я тоді працювала в недільній школі. Мені якраз впав у око цей робітник, який з дитинства виконував цю монотонну роботу. Характерною його особливістю була повна відсутність ініціативи. Ходить людина увечері вчитись писати. Всі інші його товариші, що приїхали з села і недавно поступили на роботу, візьмуть перо, як усі беруть, а він не дивиться, як усі беруть перо, візьме навпаки, немов ніколи не бачив, як пишуть, і хоче писати.

Коли ж йому покажуть, він більше помилок не робить.

Всі неписьменні звичайно пишуть все-таки в рядок, а він, навпаки, починає писати вздовж. Але, коли йому поясниш, як потрібно писати, він пише правильно. Так діє монотонне обслуговування машини. У неділю звичайно говорили: «А нашого рябого (він був рябий) в участок відвели — напився». Це відбувалося тому, що він в житті нічого не спостерігав, весь час працював на притупляючій роботі. Він не знав, чим у неділю себе зайняти. Це дуже типово і характерно. Монотонна робота при машині вбиває ініціативу, спостережливість. При капіталістичному ладі ставили дитину на таку роботу і спокійно дивились, як монотонна праця притупляє її. Капіталіст не цікавився, що з нею буде далі.

Чи можемо ми так підходити до нашої молоді? Звичайно, не можемо. Може бути, треба рік, другий кожному попрацювати біля машини, тому що це дає витриманість, дисципліну, самодисципліну, але прирікати хлопця чи дівчину на ціле життя на таку роботу, звичайно, неможливо.

РОБІТНИК — УЧИТЕЛЬ ШКОЛИ

І тут особливе значення має питання правильної постановки викладання і залучення кваліфікованих робітників з даних підприємств до навчання дітей і взагалі до керівництва школою. При цій умові школи-семирічки зможуть дати дітям 12—15 років певний підхід до даної галузі праці, знайомство з матеріалом, з інструментами, машинами і т. д. *Зв'язок школи-семирічки з фабрикою дуже важливий.* Я знаю, що звичайно робітники, коли перед ними ставиться це завдання, дуже охоче йдуть назустріч і підтримують такий тип семирічки. Я пам'ятаю, хтось із товаришів розповідав, що на одному з південних заводів, здається на колишньому Брянському, робітники пішли назустріч школі-семирічці при фабриці, допомогли устаткувати і поставити всю справу, тому що *робітники надзвичайно зацікавлені, щоб їх діти навчались якнайкраще, і саме того, що потрібно.* Робітники можуть давати дуже й дуже доцільні вказівки і можуть практично допомогти у постановці викладання.

Якщо в школі-семирічці буде правильно поставлено викладання праці, то дуже рано зможуть виявитися здібності дитини, підлітка, його смаки, обдарованість.

ЧИ НЕ ОДНАКОВО, ЯКА ПРАЦЯ

Тепер ми, звичайно, значно краще, ніж це було в 1918 або в 1919 р., розуміємо, що таке політехнічна освіта. Тоді уявлення про те, що таке політехнічна освіта, було надто неясне. Я пам'ятаю, в цьому самому 1919 р., коли я їздила на «Красной Звезде» і зупинялася в кожному селищі, в кожному селищі учитель по-своєму тлумачив політехнічну працю. Один вважав, що воду треба носити, інший — що однаково, яка праця, аби лише працюю-

витість виховувати, і т. д. Тепер уже є досить ясна картина, що являє собою політехнічна освіта. В програмі партії говориться про *теоретичне і практичне вивчення головних галузей праці*. У школі дається теоретичне висвітлення праці, різних форм праці. Тепер в дитячих листах знаходиш, наприклад, такі повідомлення: «Ось ми вивчали форми зв'язку і для того, щоб ясніше зрозуміти, запросили працівника пошти, і він нам зробив доповідь про роботу телефону, телеграфу, пошти і т. п.». Так що діти повинні знати не тільки, що таке зв'язок, але й зуміти залучити самих робітників для ознайомлення з їх працею.

ЩО СКАЗАВ ЛЕНІН ПРО ПОЛІТЕХНІЗМ

У своїх замітках на мої тези, написані до партнаради з народної освіти в 1921 р., Володимир Ілліч писав: *«...безумовним завданням поставити негайний перехід до політехнічної освіти або, вірніше, негайне здійснення ряду доступних зараз же кроків до політехнічної освіти... Ми злидарі. Нам потрібні столяри, слюсарі, негайно. Безумовно. Всі повинні стати столярами, слюсарями та ін., але з таким-то додатком загальноосвітнього і політехнічного мінімуму. Потрібно, «щоб цей «ремісник» ...мав політехнічний кругозір і основи (початки) політехнічної освіти...»¹.*

Ця точка зору Леніна багато до чого нас зобов'язує.

Стан техніки в даний момент визначає можливий ступінь глибини політехнічного виховання. Це зовсім не означає, що в більш відсталих місцевостях політехнічне виховання поставлене бути не може і що ми повинні там скласти ручки в брючки і чекати, поки індустріалізується країна, а поки займатися політехнічним вихованням лише в небагатих передових у промисловому відношенні містах. Ті, хто так думає, забувають одно, що *політехнічне виховання — не тільки наслідок прогресу техніки, але й знаряддя індустріалізації. Політехнічне виховання повинно бути масовим, поголовним. Тільки з допомогою мас, за їх участю можна індустріалізувати*

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 36, стор. 484—485.

країну. Так думав Володимир Ілліч. Це особливо яскраво відбито в його листуванні з т. Кржижановським про план електрифікації країни.

ЛЕНІНСЬКИЙ ПЛАН ЕЛЕКТРИФІКАЦІЇ

«Чи не можна,— писав Володимир Ілліч в січні 1920 р. Г. М. Кржижановському,— додати *план* не технічний (це, звичайно, справа *багатьох* і не скороспішна), а політичний або державний, тобто завдання пролетаріатові?

Приміром: за 10 (5?) років побудуємо 20—30 (30—50?) станцій, щоб всю країну усіяти центрами на 400 (або 200, якщо не подужаємо більше) верст радіуса; на торфі, на воді, на сланці, на вугіллі, на нафті (*п р и м і р о м* перебрати Росію всю, з *г р у б и м* наближенням). Почнемо, мовляв, зараз закупку необхідних машин і моделей. Через 10 (20?) років зробимо Росію «електричною».

Я думаю, подібний «план» — повторюю, не технічний, а державний — проект плану, Ви б могли дати.

Його треба дати зараз, щоб наочно, популярно, для маси захопити ясною і яскравою (цілком *науковою* в основі) перспективою: за роботу, мовляв, і за 10—20 років ми Росію всю, і промислову і землеробську, зробимо *електричною*...

Повторюю, треба захопити *масу* робітників і свідомих селян *великою* програмою на 10—20 років»¹.

Думки, як захопити маси, не давали спати Іллічу. І він пише Кржижановському:

«Г. М.! Мені прийшла в голову така думка.

Електрику треба пропагувати. Як? Не тільки словом, але й прикладом.

Що це значить? Найважливіше — популяризувати її. Для цього треба тепер же виробити *план* освітлення електрикою *кожного будинку* в РСФРР.

Це надовго, бо ні 20 000 000 (— 40 000 000?) лампочок, ні проводів та ін. у нас *д о в г о* не вистачить.

Але план все-таки потрібний *негайно*, хоч би і на ряд років.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 35, стор. 370.

Це по-1-ше.

А по-2-е, треба *скорочений* план виробити негайно і потім, це по-3-є,— і це найголовніше — треба вміти *вікликати і змагання і самодіяльність м а с* для того, щоб вони *негайно* взялися за діло»¹.

Так писав Ленін у 1920 р. Ці слова Леніна щоденно перетворюються в життя.

ЗАВОЮЄМО СИЛИ ПРИРОДИ

Політехнічна освіта повинна давати розуміння, як треба організувати те чи інше виробництво. Агітувати легко — вступай до колгоспу,— а показати, як у колгоспі треба працювати,— це справа інша. Тут потрібні дуже великі знання, дуже велике розуміння цієї справи. Тепер усі почувають, які важливі питання організації праці.

Ми знаємо, що є техніка, але ми повинні зрозуміти, як за допомогою цієї техніки можна підкорити всі сили природи, як можна їх поставити на службу людині. Ось цей зв'язок техніки з природою і повинен даватись у нашій політехнічній школі.

Потім треба зрозуміти, як організовано суспільство. За минулого часу дітей дуже мало чого вчили, нічого не пояснювали. Господь створив — та й по всій справі. Тепер дітям потрібно до всього додуматись, а для того, щоб додуматись, потрібно зрозуміти, який зв'язок між технікою, між виробництвом і між організацією суспільства. Потрібно знати, як виник поділ праці, як виникли класи (адже вони на ґрунті поділу праці утворились) і т. д. *Це треба розповісти нашим дітям. Коли вони зрозуміють зв'язок природи з технікою і зрозуміють, що техніка виробництва є основою суспільної організації, то в них сформується матеріалістичний світогляд, вони розумітимуть що й до чого і розбиратимуться в навколишньому.*

Ми проводимо зараз кампанії з антирелігійної пропаганди. Кампанія минула, і потім місяців три минає, поки знову з якої-небудь нагоди, наприклад з нагоди великоддя, розгорнуть цю антирелігійну роботу.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 35, стор. 399.

Так робити не годиться, треба, щоб учень розумів увесб зв'язок явищ.

Тому в нас і в програмі партії говориться про політехнічну школу і тепер ми підходимо до питання про політехнізм. *Але треба, щоб знання було не книжне, а важливо, щоб усе це було зв'язане з живою роботою, з працею, з певними навичками.*

Раніш, наприклад, у жіночих школах були уроки рукоділля. Велено було принести в гімназію нитки, і ось сидимо, бувало, і плетемо якісь петлі. Навіщо ці петлі, для чого, для кого — нічого не відомо.

Практичних навичок це зовсім не дає. Або візьмемо столярні майстерні. Давалась часто настільки однамнітна робота, що ніякого пов'язання навичок з суспільним життям, з виробництвом в цілому не виходило. Тепер треба зовсім інакше побудувати цю справу. Звичайно, нам потрібна не така праця.

ПОТРІБНА ДОПОМОГА ГОСПОДАРНИКІВ І РОБІТНИКІВ

Тут перед нами постає одно утруднення. Говорять, що при школах треба мати майстерні. Я переглядала статистику — яку частину приміщень у школах, побудованих після Жовтня, відведено під майстерні? Виявляється, майстерні займають 1,8%, в той час як роздягальні займають 5%. Розміркуйте самі: 1,8% всього приміщення — це майстерні. Які ж це майстерні? Тим часом у нас школи часто працюють у 3 зміни. Куди ж ми прикрнемо там майстерню? Може, треба перебудувати школи спочатку? Отже, потрібні якісь зусилля, потрібна допомога господарників. Нам потрібні не тільки приміщення, але потрібно їх і устаткувати. Устаткувати, звичайно, можна, особливо коли за цю справу візьмуться самі робітники.

Робітники, які розуміють, що можна з заводу взяти для того, щоб дати школі, що потрібно взагалі викладати, — ось такі робітники можуть серйозно прийти на допомогу школі.

Треба сказати, що в нас пропаганда політехнізму поналежному серед робітників не велась. *І наше завдання — широко розгорнути пропаганду політехнізму серед робітників.*

Ми іноді недооцінюємо цього факту і думаємо — всі робітники це знають. А насправді виходить, що ніхто про політехнізм не знає.

Якби робились доповіді, якби курси проводили на заводах, то, може, такі кадри педагогів з робітників ми могли б створити, такі кадри, які потрібні для масового розгортання цієї справи.

НУДНА РОБОТА НЕ ВИХОВУЄ

Для створення політехнічної школи треба залучити на допомогу і піонерорганізацію. Вони повинні розгорнути пропаганду політехнічної школи.

А щоб діти самі багато знали, треба видавати потрібну літературу.

Дуже характерним є й те, що діти не мислять собі гуртка без керівника. Треба добитись такого становища, щоб гурток був без керівника і діти вчилися за якоюсь програмою самостійно.

Нехай вони самі знаходять собі цього керівника, нехай вони розпитають, подивляться, послухають. Треба пробуджувати дослідницьку жилку в дітей, без цього нудно.

У московській організації два роки тому пробували дітей запрягти в трудове навчання. І вийшло — дітям стало нудно: і в школі вчись, і в піонерзагоні вчись. В душі, певно, багато хто з дітей говорив: «Та ну вас! Завжди вчись, учись!»

ДІТИ, СКЛАДАЙТЕ ПРОГРАМИ

Друге питання — питання організації. Тепер дуже модним стало складання проектів, програм. Всі збираються, пишуть, проектують методи. Я говорю, що метод проектів буде хороший, якщо проекти складені дітьми, а не дорослими. Якщо дорослі складуть — це буде звичайним навчанням, а тут треба зважити всі сили і можливості, всю організацію цієї справи, обдумати, як ви розподілите роботу поміж собою, хто за що візьметься і як ви проведете перевірку. В процесі роботи всі ці організаційні питання мають величезне значення.

Значення методу проектів не в тому, що хто-небудь інший повинен виробити, а потрібно навчити дітей і піонерорганізацію, як це самим зробити.

«ХЛОПЧИК СІЄ — А МУЖИК СПИТЬ»

Надзвичайно важливо також, щоб піонери дивилися за організацією праці.

Ми тепер ставимо питання, вірніше, підходимо до питання організації дитячої праці в колективах, і в той же час чувається якась непідготовленість у розв'язанні цього питання. Ми на сьогодні не знайомі з справою.

Треба вам сказати, що недавно була конференція по школах у колгоспах. Вийшла така картина, що ми не знаємо, як проводити роботу. Виступають, наприклад, учителі і говорять так: «Дитина працює цілий день, нехай працює — краще, ніж вештається без діла». Зовсім нема обліку, скільки, де і як працює дитина.

Ось що мені пише один сільський хлопчик:

«Хочеш знати, як ми працюємо, так я зараз розкажу про себе: з 6 год. до 6 год. вечора працюю. Учitisь часу в мене немає. Але читати і писати все одно буду. А сільрада і уваги не звертає, що хлопчик сіє, а мужик спить...»

«Хлопчик сіє, а мужик спить». У цій фразі видно, яка йде експлуатація дітей.

Чому ж це відбувається? Та тому, що середняк раніш піднаймав батраків. Тепер же він боїться наймати робітників і, щоб його не віднесли до куркулів, виїжджає на своїх дітях, а часто-густо й на дітях своїх родичів.

Що ж, кінець кінцем, виходить? Виходить перевантаження дітей працею, виходить експлуатація дітей. Піонери повинні з усією силою виступити на захист експлуатованих дітей, повинні допомогти організувати працю всієї дітвори.

ТРЕБА ЗАХОПИТИ РОМАНТИКОЮ ТЕХНІКИ

Може, нам поставити перед кожним піонером таке питання: *виучись, чого хочеш, до чого тебе тягне, запитай свого дядька, тітку, своїх знайомих, а потім прийдеш у піонерорганізацію і перекажеш, що ти знаєш, усім піонерам, усім неорганізованим дітям.*

З метою практичного ознайомлення з сучасною технікою повинна бути використана кожна електрична станція, кожна залізнична майстерня, кожний трактор, кожна швейна машина, кожна сільськогосподарська машина, кожна майстерня, кожний завод, кожна фабрика.

Необхідно, щоб наші заклади, починаючи з дитячого садка, не заглушували цього інтересу, а всіляко розвивали його шляхом повідомлення відповідних фактів, наукового осмислення їх, шляхом створення відповідних книг для читання, шляхом показу екскурсій, спостережень, шляхом вивчення процесів праці і т. д. *Треба захопити дітей романтикою сучасної техніки.*

Давайте глибше вивчати питання політехнізму!

Без участі дітей і піонерорганізації в цілому політехнічну школу не створиш!

1930 р.

1931 ~ 1939

ПРОМОВА НА ІХ ВСЕСОЮЗНОМУ З'ІЗДІ ВЛКСМ

Дозвольте, товариші, передати ІХ з'їздові Ленінського комсомолу мій палкий, товариський привіт.

Володимир Ілліч не раз говорив про те, що головною основою зростання свідомості робітничого класу є велика промисловість. Тому він весь час і особливо останнім часом так підкреслював усю важливість будівництва великої промисловості, великої індустрії.

І ось тепер, товариші, ми бачимо, як в міру свого зміцнення велика промисловість захоплює нові й нові галузі, як разом з тим зростає і міцніє робітничий клас, яким згуртованим, витриманим стає він. Якщо ви порівняєте робітничий клас часів господарської розрухи з робітничим класом нинішнім, коли набирає такого розмаху соціалістичне змагання, коли день у день зміцнюється свідоме ставлення до праці, ви побачите, товариші, яка величезна різниця, який великий крок уперед зроблено.

Звичайно, розвиток великої промисловості впливає в ще більшій мірі на комсомол. Мені доводилося спостерігати в роки розрухи ті настрої, які були тоді в комсомолі. Доводилося спостерігати часто серед комсомольців апатію, іноді навіть бюрократичні настрої. Але ми бачимо тепер, коли зміцнюється промисловість, як піднімається комсомол, як змінюється його обличчя. Нинішній комсомол бере участь у соціалістичному будівництві з величезним ентузіазмом.

Мені пригадуються слова однієї робітниці, яка говорила: «Ми будуюмо соціалізм з високоурочистим

апетитом». І ось, товариші, зараз комсомол теж бере участь у будівництві соціалізму, будує соціалізм з «високоурочистим апетитом». Це видно в усьому.

Звичайно, про те, що робить комсомол, чуєш не тільки від комсомолу, а коли приходять колгоспники, коли приходять робітники, то звичайно запитуєш: а як у вас комсомол? І чекаєш, щоб скажуть. І ось зараз доводиться чути про комсомол багато хорошого. «Так, комсомол допоміг нам справитись, допоміг зібрати хліб; так, комсомол у нас на заводі по соцзмаганню йде попереду, вивозить завод».

Коли чуєш ці відзиви, тоді особливо відчуваєш усю правильність того, що говорив Володимир Ілліч, вірність того, що велика промисловість підносить класову самосвідомість пролетаріату, в тому числі і комсомолу.

Товариші, коли ви по-справжньому беретесь за будівництво, то на кожному кроці ви бачите те, про що говорив Володимир Ілліч, — *що нам потрібно озброїтись знанням*. За останні два роки масова робота набрала в нас дуже широкого розмаху. Коли ми візьмемо всеобуч, а особливо культпохід, то побачимо, що в усіх видах роботи комсомол бере велику участь. Коли доводиться заслуховувати про культпохід, про культестафету, видно, що комсомол і тут проводить велику роботу.

Але, товариші, тепер в усього робітничого класу і в колгоспників — всюди зростає надзвичайна потреба до поглибленого знання, і тому тепер в галузі культури ставляться підвищені вимоги. І я думаю, що кожний з вас, хто брав участь у культурній роботі, відчуває, що треба підняти цю роботу на вищий ступінь.

Працюючи у Наркомосі, ми постійно бачимо, як тепер з усіх боків йдуть вимоги підвищення рівня знань, йдуть вимоги про більш глибоку постановку всіх питань.

І ось я думаю, що необхідно, щоб комсомол попрацював над підвищенням рівня культури, попрацював би над тим, щоб усі галузі роботи підняти на вищий ступінь, більш обґрунтувати теоретично. А то у нас організаційна сторона справи добре поставлена, а ось коли йде справа про поглиблену роботу, то не вистачає знань. Та ви всі самі це відчуваєте — не вистачає знань.

Під час засідання я одержала записку про те, що мало говориться про піонерів, що необхідно звернути

увагу на піонерів. Ось цю директиву, яку я одержала, я й виконую. Я, товариші, дійсно думаю, що це одне з дуже важливих завдань, які покладаються на комсомол,— завдання допомогти підростаючому поколінню стати комуністами. Не тільки самим треба ставати комуністами, але й допомагати своїй зміні ставати комуністами. Володимир Ілліч говорив, що наші батьки боролись поодиночі. Ми навчились боротися краще. Наші діти боротимуться ще краще і переможуть. І ось коли думаєш про комсомол, спостерігаєш його роботу, народжується впевненість, що комсомол розпочату справу доведе до кінця і допоможе своїй зміні піднятися і вирости справжніми комуністами.

Дозвольте, товариші, цим обмежитись і гаряче побажати вам успіху на соціалістичному будівництві, побажати стати ще міцнішою, ще надійнішою опорою партії, йти твердим кроком, тримаючись генеральної лінії партії, яка веде до перемоги.

1931 р.

ВИРОБИТИ В ДІТЕЙ КОМУНІСТИЧНУ МОРАЛЬ

(ПРОМОВА НА ПЛЕНУМІ ЦБ ДКО)

Товариші, цифри зростання піонерруху ви краще від мене знаєте. Скрізь і всюди бачиш піонерів, і відчувається, що зростає їх чисельність. У боротьбі, яка відбувається за політехнізацію школи, за оволодіння технікою, піонерорганізація бере величезну участь. Мені довелося лише побіжно чути піонерські виступи, але й вони вже наочно показують, як діти думають, як вони вдивляються в навколишнє життя і вбирають в себе те позитивне, що є в навколишньому житті. Усе величезне культурне зростання, яке відбувається в країні, піднесення свідомого ставлення до праці, ударництва, соцзмагання — все це не може не заразити дітей взагалі і зокрема піонерів. Зростання свідомості піонерів доводиться постійно спостерігати.

НАМ... НАМ...

Але я думаю, що про досягнення піонерорганізації ви самі знаєте. Я хочу за звичкою розвести бурчання, і ось з приводу чого я хотіла б побурчати. Була я в одному з комвузів на урочистому засіданні. На цій нараді до мене підійшли піонери і почали скаржитись, що те в них погано, і інше погано, і двірник у дворі їх утискує, і кімнату віддали дошкільникам, а в них нема клубу, і т. д. Одним словом, «нам, нам» — навіть неприємно було слухати.

Звичайно, це не означає, що всі піонери такі. Цими днями я виступала у дошкільниць, а потім вийшла в

двір. У дворі знаходилась група піонерів. Почали вони мене кликати на лінійку подивитись, як вони готуються до від'їзду в табір. Я їм і кажу: «Ось у нас зараз дошкільний з'їзд відбувається. Як ви ставитесь до дошкільнят?» Я їм розповіла про розмову з піонерами комвузу — там піонери говорили: «Навіщо кімнату віддали дошкільнятам, її нам би під клуб». Діти примовкли, подивились на мене з подивом, а потім один хлопчина говорить: «Цього у нас нема і не буде». Ось це дуже добре, що нема і не буде, але боротися з цим все-таки усякими способами треба.

БУТИ ЗАВЖДИ РАЗОМ З НЕОРГАНІЗОВАНИМИ

Бажаючи допомогти піонеррухові, ми часто ставимо піонерів у привілейоване становище, і це привілейоване становище часто дуже негативно діє на дітей, і ця привілейованість позначається на вашій роботі. Я цими днями читала в газеті про криву зростання піонерруху. У вас неначе спостерігається таке явище, що на весну число піонерів зростає, а восени зменшується. Я не знаю, чи всюди це так. (З м і с ц я. Всюди.) Як це розшифрувати? Я думаю, що це можна так розшифрувати: влітку їдуть піонери в табори; батьки не знають, куди подіти дітей, і говорять: «Вступай до піонерзагону—поїдеш на дачу».

Піонери поїхали в табір, а як вони там вчаться? Щось сумнівно, щоб вони учились. Іноді в дитячих листах проскакують такі зауваження: книжку б цікаву прочитати. Про заняття ніхто в листі не говорить. Діти в таборах гуляють, відпочивають. Я була на Краснопресненській політпедстанції. Пішли зніматися в двір. У дворі купа сміття, а в смітті сидять босі діти і з подивом дивляться, як педагоги знімаються. Двоє з них підійшли до дітей, хотіли з ними поговорити. А діти від них — як від чуми. Потім з'ясувалося, що діти ходять до школи; що там влітку роблять — неясно, але більшу частину дня діти вештаються. У табір не поїхали, тому що не піонери.

Приїхала до мене недавно німкеня, яка працює в одному з наших закладів, і розповідає, що є такий табір у Рябушках, біля станції Балабаново,— не просто піонертабір, а піонертабір політехнічний. Вона привезла

мені дитячий лист. У цьому листі розповідається про цікаву роботу, яку діти провели по політехнізації на селі: як роздобули вони городню сівалку, як навчились лагодити деякі машини, як ознайомилися з тим, як проводять електричні проводи. У них є план — електрифікувати млин і т. п. Планів багато, плани хороші. Треба сказати, що діти не тільки говорять, але й роблять, і роблять непогано.

А з ними поряд міститься дитячий будинок безпритульних у Пафнугьєвському монастирі. Безпритульним прикро здалося — прийшли піонери, якусь цікаву роботу ведуть, прапори в них, урочисто відкривають станцію і т. п.; у дітей з'явилися ревності до піонерруху: «Ми вам прапор порвемо». Потім говорять: «Ви курей розводити будете?» — і 25 селянським курам відірвали голови, щоб досадити піонерам. Я написала лист і тим і другим. Написала піонерам, що треба ставитись вибачливо до безпритульних — дуже вже тяжке було їх життя, треба постаратись залучити їх до роботи, що піонерам треба й придумати, як їх залучити. А то що ж виходить: піонери, немов привілейовані, живуть у таборі, а поряд зовсім незалучений, зовсім закинутий дитбудунок. Написала дітям дитбудинку, як ми розуміємо політехнізацію, навіщо вона потрібна, яке значення мають піонери, чому треба з ними дружити і т. д.

Цей випадок змушує задуматись над тим, що піонери ще часто думають тільки про себе, не стараючись залучити до своєї роботи маси дітей, притому найвідсталіші маси дітей.

Дуже часто дітей виключають з таборів, із загонів за походження, за вину батьків, іноді за яку-небудь пусту помилку, а поряд з тим часто пропускають поза увагою речі, зовсім нетерпимі. Листи піонерів про виключення зачіпають багато важливих питань. Видно, що оцінка вчинків, поведінки піонерів дуже різна в дітей. Треба, щоб піонерський загін якимось працював над виробленням у дітей комуністичної моралі, тобто ясного уявлення про те, що добре, що погано. Ви пам'ятаєте, що на III з'їзді комсомолу Володимир Ілліч якраз про це говорив. Це не випадково. *Необхідно, щоб піонери виробили для себе якісь норми поведінки, усвідомили, чи можна так робити, чи не можна.* Це надзвичайно важливе питання.

Часто невеликі групи всередині піонерзагону, в два три чоловіка, перебувають на особливому становищі. Питання товариства також стоять гостро. Говорять, піонерзагін — це громадський колектив. Колектив — дуже добре, але треба подивитись, який це колектив. Тепер у партії багато говорять про шкідливість знеосібки, про те, що треба, щоб кожний відповідав за свої вчинки, за те, що він робить, а не ховався за колектив. Піонерам треба також добре подумати, що таке колектив. Потрібно подивитись, чи не буває в піонерському колективі знеосібки. Потрібно подумати над тим, як поліпшити роботу піонерського колективу, але в той же час *треба добитися того, щоб знеосібку було знищено*, щоб кожний піонер відповідав за свої вчинки. Це дуже серйозне і велике питання, яке має виняткове значення для піонерруху. Як це у нас буває? Скажімо, працює ланка, загін. І ось, коли роблять доповіді, розповідають про роботу ланки, загону, про їх досягнення. Але, коли підійти до того, хто це робить, побачимо часто невелику групу активістів, а решта дітей не залучена до роботи. Ланка зробила, а може, в ланці чоловіка два працювало. А інші що робили? Загін робив, а може, в загоні одна ланка працювала, а інші? Це питання повинно бути поставлене на всю свою широчінь. *Важливо, щоб не була затушкована роль кожного піонера при виконанні тієї чи іншої роботи колективом. Треба, щоб видно було, хто що зробив у цій роботі, щоб кожний піонер почував відповідальність за свою і за спільну роботу.*

Мені здається, в дуже багатьох піонерорганізаціях цієї відповідальності кожного за роботу свого колективу нема. Тут стоїть питання організаційне. Наші шкільні діти, в першу чергу піонери, борються за політехнізацію. Це дуже важлива і велика робота, але вона органічно зв'язана з організаційними питаннями. Володимир Ілліч говорив не раз, що головне в будівництві соціалізму — організація. І ось тепер, коли ми увійшли в період будівництва соціалізму, питання організації дорослих, а по нашій лінії — дітей і підлітків, стоїть особливо гостро. Тому, мені здається, і піонерорганізація повинна уважним оком подивитися, як організовано дітей у повсякденній роботі, чи

всіх дітей залучено до спільної роботи, чи нема стрижки всіх під один гребінець, чи нема формального підходу до оцінки сил дітей і їх можливостей. Коли працює колектив, не можна давати всім однакове навантаження, кожен працює в міру своїх сил. Треба обдумати, як повинна бути організована ланка, щоб кожна дитина дала в розумінні громадської роботи, в розумінні роботи піонерорганізації максимум того, що вона спроможна дати, не перевантажуючи її в той же час надмірно. Важливо дати дитині таку роботу, яка була б їй до снаги. Візьмемо ланку з п'яти чоловік. Одні з них в силу тих умов, в яких вони росли, можуть зробити більше, а тому вони зобов'язані зробити більше. Їм не можна рівнятися на середніх і слабеньких. Потрібно, щоб середні і слабенькі теж обов'язково працювали в міру своїх сил. Тоді буде колективна робота. Я думаю, що під цим кутом зору вам потрібно подивитись уважно, як цю справу організувати.

Мені здається, що питання організації повинне вивчатись значно більше і ближче. Адже фабрика і завод — це не тільки технічна навичка, це не тільки техніка, це певна організація праці. Колгосп — це не просто те, що трактором або не трактором земля зорана, це дуже велика і складна організація праці. Ось коли б ви зараз послухали тих товаришів, які приїхали з колгоспів, побували там у цьому році, то дізналися б про те, як на виробничих нарадах визначають труднощі, як розподіляють роботу, про те, як питання організаційні вийшли на перший план. У перший момент, коли вступали до колгоспів, не уявляли собі, як повинна бути організована робота в колгоспі, яка повинна бути організація праці. Йшли з надією, що хтось розпорядиться, що хтось надішле усе, а ось тепер по-справжньому вчать, як треба організуватись, щоб робота була найправильніше налагоджена, організована і забезпечила найбільшу продуктивність праці.

Ми знаємо, що на фабриці чітка організація праці, виконуваної робітниками, впливає на всю їх поведінку, допомагаючи їм і в житті і в боротьбі діяти організовано, допомагаючи зміцнювати організацію робітничого класу в цілому. Тому питання організації є найважливішим питанням. Капіталізм має свою організацію, а соціалізм матиме свою організацію, але зовсім нового ти-

пу. Тепер у країні відбувається величезна робота по організації життя і праці. І ось у цьому піонерорганізаціям потрібно взяти найактивнішу участь.

ПРО ПІОНЕРСЬКУ МОРАЛЬ

Надзвичайно важливо, щоб у піонерів вивувалось свідоме ставлення до громадського майна, вивувалась громадська думка. Тепер практикуються так звані громадські суди. Про це говорили на конференції шкільного самоврядування, але я хотіла б сказати, що громадські суди є різні. Якщо хочуть наслідувати процес «Промпартії», розглядати дітей як шкідників і їм «накрутити» стільки-то очок, то це дурниці.

Я це до того говорю, що в наших дитячих організаціях потрібно виробити громадську думку, громадське обговорення питань поведінки, тому що важливо вивувати комуністичну піонерську мораль, щоб діти знали, як і чому їм треба робити так, а не інакше. Обговорення вчинків дітей без накладення всяких покарань, виключень з організації і т. д. мали б велике значення, вчили б усіх дітей розбиратися в тому, що добре, що погано.

У побуті в нас ще досить багато дрібновласницьких, міщанських залишків старого. Важливо, щоб у цьому відношенні піонери мали певну думку. Відповідає піонер чи не відповідає за те, якщо в школі ненормальні відносини між хлопчиками і дівчатками? Я думаю, що піонери повинні в школі і серед своїх товаришів добиватись, щоб усі міщанські неподобства, які в цьому відношенні є, зживались. Коли подивитись на повсякденні дрібниці, то навіть у дрібницях це виявляється. Коли хлопчик надів який-небудь новий пасок, то про це не говорять, а коли дівчинка наділа нове плаття, то це всі обговорюють. У побуті в нас є багато від старого, міщанського, і тут треба бути обережним. Пустопорожнього поговору буває немало і в піонерорганізації.

ЗА ГРУ, ЗА БАРВИСТІТЬ

Хочу сказати ще про гру. Я жила в санаторії, була на відпочинку і дивилась, як дорослі, не старі, звичайно, а люди середнього віку, проводили час. Вони грали страшенно, і не тільки в лаун-теніс, а життя було суцільною

грою: то в шахмати грають, то прогулянку в ліс влаштують, то співають. І вони не соромились того, що грають, а мені здається, що піонери по-дитячому трошки соромляться грати. А це ж не годиться. Мені здається, що мистецтво і гра повинні значно більше місця мати в піонерорганізації, ніж вони мають тепер. На селі, наприклад, співають, але що співають — частушки, часто дуже безглузді, а піонери своїх пісень не співають, своїх пісень у них мало, а спів дуже організовує.

Весною на конференції науково-педагогічної секції Державної вченої ради Мвню вирішив нас, учасників конференції, розважити — показати, як наші діти співають. Чудовий був хор, чоловік 200 дітей. Керував хором т. Тугарінов. Діти співали пісню, яка закінчується словами: «Давай програму Ілліча». «Даємо!» — повинні відповідати слухачі. Спочатку публіка розгублено дивилась, а потім усі вже організовано відповідали: «Даємо!» Перед цим виступав комсомолец і говорив, як добре, що в нас діти навчаються співу. А потім ми сиділи з ним поряд і розмовляли. Я між іншим його запитала, чому в них самі дівчатка: «Хіба є школи, де тільки дівчатка? Чому тільки дівчатка співають «Давай програму Ілліча»? А він говорить: «Хлопчики у нас вважають, що це справа дівчаток». «Діти всі так чудово співають в усіх школах чи тільки це одна група?» — запитала я його. Відповідь була непевна. А я запитую: «Ця група часто виступає на всяких зборах, таких, як сьогодні?» Дістала відповідь: «Майже кожного дня». Я проти того, щоб дитячі співацькі гуртки кожного вечора розважали радянських працівників. Я вважаю, що спів повинен бути організуючим моментом, щоб і хлопчики, і дівчатка — всі співали, щоб спів допомагав організовуватись, створював загальний настрій.

У листі з піонерзагону в Рябушках дівчинка пише, що вона залишила музичні курси і зайнялась технікою. Ця дівчинка не була використана для того, щоб допомогти іншим дітям організуватися в галузі співу, який вносить ритм у працю. Це має велике значення, і потрібно всіх дітей, які можуть допомогти, на це діло кинути.

На вечорі, влаштованому Мвню, ставили дитячі п'єси. Одна з п'єс — про шкідників. Там шкідники — сарана, ховрашок і куркуль. Усе це поставлено в один ряд.

Діти з великим запалом грали. Той, хто грав сарану, просто з захопленням грав. Але треба сказати, що й куркуль грав з таким же захопленням, його обличчя розпливалося в усмішці. Ніякої конкретної шкоди від цього куркуля не було, чому він шкідник — було невідомо.

Між шкідником полів і куркулем поставлений був знак рівності: що таке куркуль, чим він шкідливий, в п'єсі не показано. Треба дивитись і на зміст п'єс, а не тільки на дітей, що грають.

Піонерзагонові потрібно вдумуватися в постановку художньої роботи. Такі п'єси, як вищеназвана, дезорганізують. Піонерам потрібно не просто брати участь у художній роботі, а старатись розібратися в ній, зрозуміти, як її треба ставити. Особливо потрібна для дітей самодіяльність у мистецтві, так зване «масове дійство»: колективна декламація, масові інсценіровки. Вам художники розкажуть, як це технічно організувати. Колективні інсценіровки — досить розроблена річ, потрібно тільки їх ширше використати. *Піонерське життя треба зробити барвистим.* Тоді, мабуть, восени не доведеться підраховувати число вибулих з організації піонерів. А коли діти будуть захоплені усім цим, тоді вони і на своїх батьків вплинуть. Батьки часто говорять: «Ну, тепер повернувся з табору — виходь з піонерорганізації». Є такі розмови. Потрібно, щоб піонер відстояв своє право бути піонером. Це буде, коли життя в піонерорганізації буде цікавим, барвистим.

Також про ігри. Я не говорю вже про фізкультуру, яка особливо важлива. Нам потрібно вирощувати міцне покоління. Це входить в наші завдання — вирощувати здорове, міцне покоління. Але, крім таких чисто фізкультурних вправ, вільні ігри створюють велике уміння орієнтуватись, створюють масові навички, звички. Фірки на ігри не слід, а потрібно подумати, як поставити справу, щоб ігри допомогли комуністичному вихованню дітей.

БРАТИ АКТИВНУ УЧАСТЬ У ПЕРЕБУДОВІ ПОБУТУ

Тепер у нас перебудовується побут. В нашому побуті ще багато старого. Всі ці кухні, прання, які тримають жінку в кайданах — про що так багато писав Ленін, — накладають на взаємні сімейні відносини свій відбиток.

Що ми тепер бачимо? Ми бачимо, як ламається старий побут — сім'я вже інша, створюються інші основи сім'ї. Маса жінок іде на виробництво, і ніколи їм дома турбуватись, яку салфеточку зв'язати, покласти на стіл, які квіточки з якого паперу вирізати і куди поставити. Всі ці заняття, які виникали на ґрунті замкнутого домашнього господарства, мали міщанський характер. Тепер це відпадає. Але виходить надзвичайно скрутне становище. Тепер не вистачає робочих рук. Я тільки й чую, що не можна знайти домашню робітницю, ні на кого залишити дитину, а треба йти на виробництво. Тепер кожна робітниця охоче піде на фабрику, на яку-небудь службу, де вона служить певну кількість годин, а потім вільна. Тим часом домашня робітниця зв'язана на весь час. Це дуже добре, що професія домробітниць, в якій багато стародавнього, поступово зживається. Щодо домробітниць тут особливо багато мохнатого, старого, рабського. Навіть заводська робітниця іноді міркувала так: «Для чого я з села дівчинку привезла? Хіба для того, щоб вона в школу ходила? Ні, щоб дома сиділа і дитину доглядала». І дівчинка, взята з села як домробітниця, росте неписьменною.

У побуті домробітниць особливо багато пережитків старого. Ця робота більше поза громадським контролем, ніж будь-яка інша. Тому відмирання цієї професії треба вітати. Але як бути в цьому випадку? Гостро назріло питання про необхідність громадського харчування, про необхідність по-новому його організувати, надати цій справі іншого розмаху і від деяких панських звичок відучитись.

Щодо панських звичок. Мені спав на думку гончаровський Обломов. Обломов захотів повпадати коло якоїсь дівчини і тому удав з себе камердинера. Взяв чоботи, почав чистити. Але дівчина відразу вивела його на чисту воду: «Який ви камердинер — чобіт чистити не вмієте, ваксою підшови чистител!» Невміння навіть чоботи почистити було надзвичайно характерним для поміщиків, для панів.

Я думаю, що чищення підшови ваксою не зжите до кінця навіть у робітничих сім'ях. Часто вважають: одна справа піти на виробництво, а інша — мити посуд і чистити чоботи.

Раніш прибирала робітниця, а немає її — і скрізь бруд. Тому в гуртожитках стоїть дим коромислом, ніхто за собою не прибирає, в квартирах неймовірний бруд.

Я думаю, що з цього впливає, що не можна ставитись до самообслуговування з такою гримасою, з якою ставиться багато піонерів. Не можна дивитись згорда на самообслуговування. Як же бути? Вихід ясний: необхідно якнайшвидше організувати громадське харчування. Коли буде організовано громадське харчування, тоді питання постане зовсім інакше. Треба докласти всіх зусиль, щоб розвинути громадське харчування. Необхідно це зробити особливо там, де жінка втягується у виробництво. Впливає необхідність організації дитячого харчування не тільки в формі шкільних сніданків, але й охоплення ним геть усіх дітей. Це має величезне значення. *Ліквідуючи старий побут, треба енергійно будувати новий.* А чи залучено у нас піонерів до цієї роботи, чи натискають вони на необхідність відкриття дитячих їдалень, чи агітують вони серед своїх батьків?

Я якось була на «Богатыре» на дитячій конференції з політехнізації. Одинадцятирічні піонерчики дуже натискували на директора, докоряючи йому: «Теж мені червоний директор! На великих зборах усе обіцяє, а коли дійдеться до діла, нічого не дає... Нам треба крільчатник будувати, нам потрібні цвяхи. Ми приходимо, а нам кажуть: жодного іржавого цвяха вам не дамо». З такою критикою виступали чотири піонерчики з третьої групи. Потім виступає робітниця і говорить: «Треба критику теж уміючи проводити. Ви інших критикуєте, а себе не критикуєте. Вам усе дай, але ж серед ваших батьків є і столяри і слюсарі, ви їх заігуйте, щоб вони прийшли і допомогли вам верстати полагодити. Як ви виховували ваших батьків?» Тут робітниця класовим чуттям вловила недопустимість розв'язання питань шляхом «дай та дай», невміння самим знаходити вихід.

Піонери повинні впливати на батьків. Непогано було б, коли б щодо громадського харчування вони трошки повиховували своїх батьків, спонукали б їх до того, щоб робітники якнайбільше боролися за дитяче харчування, тому що без дитячого харчування тепер побут не перебудуєш. Так само дуже гостро стоїть питання про дитячі гуртожитки. Не можна піонерорганізаціям стояти

осторонь цієї справи. У що конкретно повинна вилитись ця ваша участь — повинен обговорити кожний піонер-загіг.

У зв'язку з перебудовою побуту постає питання про бездоглядність дітей. Я вже говорила про те, як часто піонери не вмюють налагодити справжніх взаємовідносин з безпритульними.

Я думаю, що піонерорганізаціям потрібно про безпритульних подумати і до безпритульних ставитись не як до якихось «зачумлених», а по-товариському, потрібно допомагати дітям, які потрапили в тяжке становище, чим тільки можна.

ОВОЛОДІТИ ЗНАННЯМИ

Останнім часом у нас дуже слабенько йде боротьба за оволодіння знаннями. В Америці на літню перерву всі бажуючі діти беруть десятки книг через бібліотеку, і хто прочитає двадцять певних книг, той одержує зірку. Це свого роду соцзмагання між дітьми, але не просто так прийшов і сказав: «Я прочитав»,— а відбувається взаємна перевірка.

Я думаю, що це потрібно запозичити, тому що в нас діти дуже мало читають. Діти — «друзі Барнаульської дитячої бібліотеки» пишуть, що в них відбувається політехнізація, а тому школярі перестали ходити до бібліотеки. Нікуди не годиться! Потрібно організувати роботу так, щоб політехнізація не заслоняла інтересу до читання, до навчання. Ми пишаємось, що в нас політехнічна школа, але куди годиться ця школа, коли в ній пишуть карлючки і читати не вмюють?

Я думаю, що потрібно запровадити тут певне соцзмагання, потрібно звернути увагу на чіткість письма і звичку до читання. Необхідно також звернути увагу на математику. В житті облік потрібний, а математика поки що кульгає на всі чотири лапи.

ЗАВОДСЬКУ ДИСЦИПЛІНУ — В ШКОЛУ

Візьмемо питання про дисципліну. Діти на заводі поводяться здебільшого досить дисципліновано, а приходять до школи — там починається суцільне неподобство.

Один член бригади, який обслідував московські школи, розповідає таке. Приходить вчителька, говорить: «Будемо писати, виймайте зошити». Частина виймає, інші ні. Вона говорить: «Іванов, чому не вийняв зошит? Вийди за двері». Тоді Іванов нахиляється і дістає зошит. «Петров, чому не вийняв зошит? Вийди за двері». Петров виймає. Це тягнеться п'ятнадцять хвилин. А коли товариш запитав учня, чому він це робить, він відповів: «Цікаво подивитись, як вона злиться».

Я не знаю, чи виймали піонери таким самим порядком зошити, чи, як хороші учні,— зразу, але потрібно закликати піонерорганізацію на боротьбу з такою «раціональною» постановкою проведення часу. Від цього навчання терпить, виникає недисциплінованість, і не видно, який зв'язок між школою і заводом. Повинна бути погодженість між роботою на підприємстві, в майстерні і тим, чим вони займаються в школі. Я думаю, що значно більшу участь піонери повинні брати в критиці того, що відбувається в школі під час навчання, але наше завдання полягає в тому, щоб школа допомагала оволодіти знаннями. Зараз ми маємо таке становище, коли життя йде швидкими кроками вперед. Молодому поколінню доведеться знати значно більше, ніж потрібно було знати нам, старим. Треба буде їм самостійно складати плани, звіти, налагоджувати роботу і т. д. Потрібно, щоб вони набували в школі необхідних знань. Піонери повинні боротися за знання і вести за собою всю школу. Звичайно, тут повинно бути звернено увагу не на вивчення нікому не потрібних знань, а тих знань, які потрібні для життя, для перебудови його,— це надзвичайно важливі моменти.

ЧОГО І ЯК УЧИТИСЬ ПІОНЕРАМ?

(ПРОМОВА НА НАРАДІ ПРИ ЦК ВЛКСМ)

У нас зараз 5 — 6 мільйонів піонерів. Зараз важливим є не тільки те, щоб піонери приймали свою клятву, а важливим є зміст роботи. Нам треба пояснити піонерам, що це за робітнича справа, яку вони завжди готові проводити. Адже треба мати на увазі, що тепер є дуже багато піонерів, які ніколи не бачили городових, не знають старих умов боротьби.

Нам важливо вирощувати з дітей не папужок, а свідомих будівників.

Піонерорганізації потрібно подумати над тим, щоб підвищити якість навчання піонерів. З цього зовсім не випливає, що в піонерорганізації навчання повинне піти за шкільним зразком.

У нас в Москві одного часу було «захоплення» навчанням. Піонерорганізацію зробили ніби додатковою школою. Це питання обговорювали і в ЦК і прийшли до висновку, що цим шляхом іти не слід, що не можна засаджувати піонерів за навчання поза школою, а треба, щоб піонери читали, щоб зміст роботи загону сприяв зростанню їх свідомості.

Треба якнайглибше поставити комуністичний зміст виховання. Потрібно, щоб діти до всього свідомо ставились. Тоді піонери помічатимуть, що в школі негаразд. Потрібно, щоб вожатий навчив їх придивлятися до того, що негаразд і як боротися з цим.

Були такі перегини, коли хотіли скасувати самоврядування і замінити його піонерорганізацією. Але це не означає, що піонер не повинен думати про те, як зорга-

нізувати роботу, як підвищити якість цієї роботи. Про це піонер повинен турбуватися як рядовий учень. Треба, щоб піонер не задавався, щоб ніякого чванства не було. Тому потрібно, щоб піонерорганізації проробляли, якою повинна бути якість навчання, як підвищити дисципліну і т. д.

Потрібно з піонерами не тільки читати постанову ЦК (постанова ЦК ВКП(б) від 5 вересня 1931 р.— *Ред.*), а потрібно провести дуже тривалу роботу з тим, щоб піонер все це зрозумів, щоб не було — «я — піонер і знаю за всіх».

Ось по лінії самоосвітньої роботи, оволодіння методикою роботи серед молодого учительства в цілому, налагоджування роботи піонерорганізації, роботи піонервожатих треба попрацювати.

Необхідно підняти якість навчання на вищий ступінь. Інакше неминуче будуть перегини.

1931 р.

ЗА ЗДОРОВУ ЗМІНУ

Ми проводимо загальне обов'язкове навчання. Завдяки цьому питома вага школи надзвичайно зростає. Від того, яка в нас школа, залежить, яке покоління ми ростимо. До революції про здоров'я дітей трудящих дуже мало турбувалися. Школа здебільшого була в огидному, антисанітарному стані. Недоїдання, злидні, поганий стан жител породжували соціальні хвороби в робітничому середовищі, які зачіпали насамперед дітей робітників. Як правило, діти робітників і бідноти були хирляві і фізично слабо розвинені. Те саме ми спостерігаємо і тепер у капіталістичних країнах. Виняткове за розмірами безробіття і голод не можуть не позначитися насамперед на мільйонах дітей безробітних. І дійсно, санітарні обслідування школярів за кордоном дають найбезвідрадніші дані про здоров'я дітей трудящих.

Ми вже маємо значні досягнення по лінії поліпшення санітарного побуту і здоров'я дітей. Про це красномовно говорить той незаперечний факт, що в нас смертність дітей знизилась в два з половиною рази в порівнянні з довоєнним часом. Ніколи про дітей так не піклувалися, як за Радянської влади. Та це й зрозуміло: наше завдання — виростити дітей цілком здорових, міцних, сильних. Хирляве покоління, покоління хворих мало на що буде здатне.

Але треба сказати, що тієї уваги, яку необхідно приділяти цій справі, ще нема. Громадськість на цю справу не піднято, культпоходу за здоров'я дітей-школярів у нас нема, медичні працівники поки що недостатньо

включаються в цю роботу, та й сама школа і самі батьки ще дуже мало роблять для того, щоб поліпшити санітарний стан школи.

Всеобуч означає величезний вплив дітей до шкіл. Поголовна ліквідація неписьменності, розвиток робітничої освіти, всякого роду курсів і т. ін.— все це веде до перевантаження шкільних приміщень. Майже всі школи, за невеликим винятком, працюють у Москві в три зміни. У третю зміну працюють звичайно дорослі. Приміщення не встигають провітрювати, не встигають прибрати.

Темпи зростання культури потребують і відповідних темпів обслуговування. У нас не вічне сонце півдня, а буває зима і осінь на зразок нинішньої. І заняття відбуваються у нас не на лужках і не під покровом вічнозелених дерев, а в будинках — іноді тісних тому, що будинків не вистачає.

Москва шалено зростає. Тримільйонне населення не вмістити в старих поміщицьких особняках і старих робітничих казармах часів Гужона, Жіро і К°, та крім того, це тримільйонне населення хоче жити по-людському. У Москві відбувається грандіозне будівництво. Москва за останній рік змінила своє обличчя. Що можна зробити для того, щоб наші діти не сиділи в тісних, непровітрюваних приміщеннях? Чи можна тут що-небудь зробити? Можна, ми вміємо вилізати і не з таких труднощів. Це показали 14 років існування Радянської влади. «Важко робітникам вчитись при 12-годинному робочому дні,— писав у 90-х роках тжач з-за Невської застави,— але необхідно». Часто потім я згадувала ці слова. Так і тут: важко, але необхідно і можна.

Мосрада дала розпорядження економити на освітленні і паливі. Треба знати нашу російську марнотратність цього палива і освітлення, щоб зрозуміти доцільність цього розпорядження. Але коли в окремих випадках починають економити на паливі шкіл, коли економлять на освітленні в школах, це нікуди не годиться. Школи повинні бути забезпечені паливом і світлом.

Особливу увагу необхідно звернути на підвищення санітарного рівня шкіл і, зокрема, гуртожитків при них. Щодо перебування на свіжому повітрі, прогулянок, фізкультури — тут справа теж організована поганенько. Під

час перерви діти в деяких школах товчуться в роздягальнях, бо нема залу для перерв, і в результаті стомлюються ще більше, ніж на уроках.

Я знаю піклування Мосради про дітей, але хотілося б, щоб воно було більш систематичне і щоб на боротьбу за здоров'я школярів було піднято всю радянську громадськість — аж до самих дітей. Тут піонери мають уже досвід. Треба, щоб справа ця не глухнула, а міцніла. Потрібен похід за здоров'я.

Тепер я хотіла б звернути увагу ще на інше питання, яке безпосередньо стосується здоров'я дітей. Я маю на увазі шкільне і позашкільне навантаження дітей, особливо дитячого і підліткового активу.

За минулого часу і батьки і вчителі були схильні недооцінювати сили дитини і трактувати її як нетяму. Особливо коли заходила мова про політичні питання, про осмислювання фактів сучасності, часто доводилось чути: «Та що ви, хіба дитина це може зрозуміти?» Тепер поряд з недооцінкою сил дітей виросла «лівацька» теорія, що дитина все може. У відповідь на вказівки педагогів, що необхідно враховувати вікові особливості дітей, не перебільшувати їх сил, їх здібності до абстрактного мислення, їх обвинувачували у «біологізмі», говорили про повзучий емпіризм, про те, що педагогіка — наука суспільна і не її справа займатися віковими особливостями дітей. А діти не знають міри своїх сил, вони на все готові. Їм теж здається, що вони все можуть. Перебільшення дитячих сил має місце і в піонерусі. В результаті ми маємо часто перевантаження дітей.

Дехто тлумачить постанову ЦК ВКП(б) «Про початкову і середню школу» так, що треба збільшити шкільне навантаження дітей, збільшити кількість годин, що їх проводять діти в класі, і т. п. Дехто пропонує навіть робити коротші перерви між уроками. Це в корені помилково. Кількість і якість знань, що набуваються, ні в якому разі не прямо пропорціональна кількості годин, які відводяться на заняття. Всякий учитель знає, що коли діти працюють з напруженою увагою і захопленням, то за 2 години можна встигнути зробити те, що не вдається за інших умов зробити і за 6 годин. Чим більша втома, тим розсіяніші діти, тим менш ефективна робота,

тим гірша дисципліна. Це треба врахувати при складанні шкільних програм і в розкладі.

Крім шкільного навантаження, діти ведуть ще громадську роботу. Деякі батьки і вчителі думають, що стомлюваність дітей пояснюється саме навантаженням громадською роботою і що треба було б розвантажити дітей саме від цієї роботи. Це, звичайно, зовсім невірно. Не можна виростити з дітей комуністів, якщо не вирощувати з них громадських працівників, які гаряче і активно відгукуються на суспільні явища, беруть участь разом з дорослими в будівництві соціалізму. Все питання в тому, яка це громадська робота, наскільки вона підносить свідомість дітей. Громадська робота повинна передусім полягати в читанні вголос різних статей з газет малописьменним, в дослідницькій роботі на допомогу науковим краєзнавчим організаціям, в листуванні між школярами, у правильно організованій праці на суботниках і т. ін.

Треба, щоб при доборі роботи враховувалась її загальноосвітнє і виховне значення. У громадській роботі потрібне не менше ніж у шкільній врахування сил дітей, необхідне погодження шкільної і позашкільної роботи дітей по кожній групі. Необхідним є зв'язок громадської роботи дітей з осмислюванням її. Неприпустимим є перевантаження у використанні дітей просто як «робочих рук», але громадська робота поза стінами школи має величезне виховне значення.

Я говорила про завантаженість шкіл Москви. Це не означає, що з охороною здоров'я і навчанням у ряді інших міст та областей все благополучно. Там повинна бути звернена увага на цю справу аж ніяк не в меншій мірі. Треба справу охорони здоров'я школярів, раціоналізації їх роботи, їх навчання піднести на належну висоту.

ЯК БОРОТИСЯ З ПРОПУСКАМИ І СПІЗНЕННЯМИ

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти!

Ви всі читали, певно, постанову ЦК ВКП(б) про початкову і середню школу, певно, вже обговорювали між собою, як вам, піонерам, проводити в життя постанову ЦК ВКП(б).

Мені хочеться поговорити з вами з цього приводу. Тут стоїть ряд питань.

Перше питання — як налагодити акуратне відвідування школи. Ви постановляєте: «Будемо боротися із спізненнями і пропусками дітей». Це правильно. Коли ви — піонери, ви зобов'язані це зробити. Але як? Насамперед переконати всіх дітей, що це важливо.

Ви можете розповісти дітям, як працював Ленін, як він завжди, хоч би як втомлювався, йшов на збори, йшов виступати.

Коли в 1918 р. Ленін був поранений, він дуже хвилювався, що пропускає засідання Раднаркому, а там стоять важливі питання. Як тільки він почав поправлятися, він став просити лікарів, щоб скоріш йому дозволили встати і піти на засідання.

Нарешті йому дозволили. Він встав, вся кров прилила до серця, і він став блідий-блідий. Коли він прийшов у Раднарком, всі товариші були дуже схвильовані і наполегливо взялися за роботу.

Ленін ніколи не спізнився на засідання Раднаркому. Засідання звичайно починалося о 6 годині. Ілліч бере телефонну трубку і дзвонить секретареві — т. Фотієвій: «Що ж, прийшов хто-небудь? Нікого... Як тільки прийдуть двоє, зараз же подзвоніть мені».

І як тільки Фотієва подзвонить йому, що прийшло два або три чоловіка, він зараз заспішить, візьме папери і швидкими кроками піде до Раднаркому. Не дожидается, поки всі прийдуть. Сам вчасно на місці. Скоро всі почали збиратися в Раднарком без усяких запізнень.

Ви розповісте це усім школярам, і не тільки вам, юним лєнінцям, але й усім їм захочеться робити так, як Ленін. Під час вашої розповіді посвітлішає обличчя у Світлани, загоряться очі у Владлена.

Але може трапитись, що мине кілька днів і почне знову спізнюватись Владлен, пропускати Світлана, Саша, Сергійко.

Як тут бути? Записати їх на чорну дошку? Записати їм сувору догану? Мовляв, знатимуть, як спізнюватись. Записали, винесли догану. Діти засмутились, але продовжують спізнюватись, пропускати.

Що ж робити?

«Виключити з піонерів»,— пропонують деякі.

Це, діти, буде неправильний підхід. Це буде підхід бюрократичний. Ви чули, мабуть, як Ленін боровся з бюрократизмом, вважав, що бюрократизм псує роботу, що це велике зло. Слово «бюрократизм» походить від французького слова «бюро», що означає контора, канцелярія.

Бюрократизм — це таке ставлення до справи, коли в суть справи не вникають, суттю справи не цікавляться, а звертають увагу лише на форму, на папірець.

Бездушне, формальне ставлення до справи і називається бюрократизмом. Припустімо, що треба швидко послати лікаря до хворого. Надсилають папірець в якусь установу, від якої це залежить, а там вихідний день. На другий день подивиться хто-небудь цей папірець, скаже, що спочатку треба, щоб прохання про лікаря затвердила інша установа. Папірець мандрує з установи в установу, а хворий лежить без допомоги, коли потрібно було б йому допомогти.

Вас, можливо, здивує, до чого я все це говорю і до чого розповідаю вам про бюрократизм. Я про це говорю тому, що й серед піонерів іноді буває чимало бюрократизму, а це нікуди не годиться. Придивіться до своєї роботи, і ви побачите, що часто і ви до справи теж ставитеся формально, бюрократично.

Мені один хлопчина писав, що його записали в прогульники і тому навіть одягу не видали, коли іншим видавали. А він живе від школи за п'ять кілометрів, і по дорозі ріка. Ріка розлилася весною, хлопець не міг потрапити до школи, а його записали в прогульники.

Як не по-бюрократичному підійти до питання про спізнення і пропуски? Треба з'ясовувати кожного разу причину спізнювання або пропуску.

Можливо, мати вважає, що дівчинці, її дочці, зовсім ні до чого ходити в школу, нехай вона краще сидить дома і вишиває подушечки.

Або яка-небудь хазяйка найме собі дівчинку, няньку, в школу її не пускає: «Я її не для того найняла, щоб вона в школу бігала, а для того, щоб вона мені дітей няньчила».

На таких батьків і домашніх господарок треба шукати права. У нас проведено загальне обов'язкове навчання, і тих, хто не пускає дітей до школи, потрібно штрафувати. Піонери повинні цього добитись.

Може не ходити до школи учень і з нужди. Мати йде на роботу, а малі діти залишаються без всякого догляду — кому-небудь треба дома залишатись. У таких випадках треба або допомогти влаштувати малечу в ясла і дитячий садок, або організувати допомогу через товариство «Друг дітей» або через комсомол.

Але може бути причина і в самому учні: вийде інший учень з дому вчасно, та дорогою ув'яжеться в бійку або чим-небудь зацікавиться, похороном наприклад, і в школу спізнюється. В таких випадках треба, щоб більш витриманий і близький товариш прийшов на допомогу, заходив за неакуратним товаришем, разом з ним йшов до школи.

Тільки справившись з прогулами і спізненнями в школі, ви зумієте в майбутньому і на виробництві працювати, як ударники.

Юні ленінці, до боротьби за робітничу справу будьте готові!

«МОЄ» І «НАШЕ»

ТРЕБА БЕРЕГТИ ГРОМАДСЬКЕ МАЙНО

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти!

Сьогодні мені хочеться поговорити з вами в одному великому і важливому питанні.

В одного знайомого хлопчика висить на стіні портрет Леніна. Він вирвав його з книжки.

— Адже ти книжку зіпсував,— кажу я.

— Я не з своєї.

Виявилось, що книжка була бібліотечна.

Погляньте, що виходить. Хлопчик багато чув про Леніна, вважає себе ленінцем, його портрет на стінку вішає, а що робить? «Своє» майно береже, а спільне — те, яким користується багато хто, бібліотечне,— псує. Звідки це?

За поміщиків і капіталістів порядки були такі. Поміщик мав багато землі. «Земля моя,— говорив він.— Що хочу, те й роблю з нею. Захочу — не буду її зовсім обробляти, нехай толокує. Захочу — здам її в оренду сусіднім селянам, у них своєї землі мало, якнайдорожче з них за оренду здеру. Захочу — куплю сільськогосподарських машин, найму агронома, батраків найму, нехай на мене працюють. Дорого не дам, однаково їм подітись нікуди».

Багатий селянин — куркуль, у якого землі було багато, — міркував так само: «Моя земля, моя худоба, як хочу, так ними і розпоряджаюсь».

А як міркував бідняк-батрак? «Земля не моя, худоба не моя, машина не моя, мені до них діла нема». І тому

поміщицьку землю орав абияк, про худобу турботи не було, машин не беріг ніхто.

Тепер у нас колгоспи. Про колгосп не говорять уже «мій», а говорять «наш» колгосп. І коні, і корови — худоба — спільні, «наші». Машини в колгоспі теж «наші».

Але старі звички довго тримаються. Вступлять селяни до колгоспів, а справжньої турботи про майно часто ще немає. Одержать трактор, подивляться на нього, помилуються його роботою, а потім турботи про нього нема.

Бувають і досі такі випадки. Стоїть трактор, забутий в полі,— всі ходять мимо, і ніхто не турбується про нього. Ніхто не думає, що треба його в сарай перетягти. Іде дощ, сніг, а трактор продовжує стояти в полі — «не мій» трактор, «не моя» турбота про нього. Бригадир, який повинен турбуватися про коней, лягає спати, вирішивши, що не подохнуть коні, коли ніч перебудуть голодні. Якби свій кінь був — інша річ.

Багато треба часу, щоб літні люди, звиклі до капіталістичного порядку, звикли дивитися на спільне добро, як на своє власне. Фабрики належали капіталістам. Вони міркували так: «Моя фабрика. Захочу — заведу на ній найдосконаліші машини, захочу — залишу старі, захочу — можу в будь-який час фабрику закрити, викину робітників на вулицю. Робітники — мої. Захочу — каплицю для них збудую. Захочу — школу збудую. Мої, все моє».

Тепер фабрики стали спільним добром, спільним майном. Робітники говорять вже про фабрику як про «нашу», турбуються про неї, бережуть її. Тільки не завжди і не всі ще.

У побуті пережитків старого скільки завгодно: у себе в квартирі вогонь на ніч гасять, а в установах частогусто забувають на ніч електрику погасити; книжки в бібліотеку не повертають; в гуртожитках бруд, часто меблі поламані.

Навіщо я все це пишу?

Юні піонери, які хочуть бути лєнінцями, повинні навчитись турбуватися про громадське майно.

Чи є це турбування? Не завжди. Входиш у школу, бачиш порізані столи, на тільки що пофарбованих сті-

нах найбезглуздіші написи, коли-не-коли хто-небудь нишком лампу вигвинтить, проводку перереже, шибку виб'є. Діти жартома називають це «бузологією», і на думку їм не спаде, скільки рабського, дурного в цій «бузології». Сьогодні я лампочку вигвинчу, шкільний підручник знівечу — що за лихо! Завтра разом з усіма я буду співати: «Ми — молодая гвардія робочих і селян», — завтра я піду з загonom на фабрику, в червоному галстуку, і буду відповідати, що до боротьби за справу Леніна ми «завжди готові».

Хіба не буває так, діти? Вдивіться в життя своєї школи, хіба мало у вас «бузології», хіба в усіх вас дбайливе ставлення до громадського майна?

Мені розповідали діти, що останнім часом у школі почастишали випадки, коли школярі тягнуть до себе з майстерень інструменти, тягнуть шкільні зошити і шкільні книги. Вони розкрадають громадське майно, перетворюють його в своє власне, особисте. Не можуть зробити цього відкрито — роблять це потай.

Бувають випадки і такі: працюючи на фабриці, діти і там привласнюють собі різні речі: наприклад, працюючи на кондитерській фабриці, набивають собі кишені цукерками. «Чи багато збитку для фабрики, яка орудує мільйонами, від з'їдених дітьми цукерок?» — міркують вони.

Це показує, як мало свідомі ще деякі діти. Ні школа, ні загін не навчили їх, не пояснили їм, як треба ставитись до громадського майна.

Погляньте, діти, навколо себе. Ви побачите, як багато ще старих, власницьких пережитків. Добре буде, коли ви їх обмірковуватимете і описуватимете.

Не менш уважно треба дивитись, що робиться у вас у школі, в загоні. Яке ставлення до громадського шкільного майна? Чи досить дбайливе ставлення до шкільного майна? Чи стараєтесь тримати ваш клас, вашу школу, вашу бібліотеку, вашу пришкільну ділянку в чистоті, в порядку, чи стараєтесь зробити їх красивішими, зручнішими для спільної роботи, занять, гри? Що ви зробили для того, щоб краще обслужити школу? Зібрали бібліотеку? Влаштували на користь школи вечір? Або зривали плакати, били шибки, псували посібники?

Ви за старі порядки, коли говорили «Кожний за себе, а бог за всіх», або за ленінське дбайливе ставлення до громадського майна, за турботу про нього? Напишіть про це в свою газету. До боротьби за робітничу справу будьте готові!

1932 р.

БУРЖУЙСЬКІ ЗАМАШКИ ГЕТЬ З РАДЯНСЬКОЇ ШКОЛИ!

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти!

Всі ви, звичайно, знаєте, що 8 березня — Міжнародний жіночий день, про цей день знають навіть дошкільнята.

Піонери беруть участь у святкуванні цього дня. Я була на кількох великих зборах, де діти дуже добре виступали. Та й у повсякденному житті вони турбуються, щоб мати могла ходити у лікнеп або на збори, щоб сестри вчилися і т. д. Але треба звернути увагу ще на одну сторону справи — на відносини між хлопчиками і дівчатками.

За старого часу — при кріпосницькому праві, а потім при капіталізмі — чоловік був главою сім'ї. У церкві попи закликали: «Жона нехай боїться мужа!» Дружина була рабинею, слугою свого чоловіка, без нього і кроку не сміла ступити. В особливо грубій формі ця влада проявлялась на селі, де була дуже велика темнота і безправ'я. Там поспіль бувало, що чоловік бив свою дружину, топтав ногами, виганяв з дому, примушував на себе працювати. Прийде п'яний і кричить:

— Маріє, чоботи знімай!

— Зараз, Іване Петровичу, — покірливо відповідає дружина-рабinya, починає стягати з п'яного чоботи, а той старається чоботом в обличчя вдарити.

Поміщики, місцеві власті сікли мужиків, а ті згонили злість на бабах. Коли дружина хотіла піти в місто, поступити на роботу, вона не могла цього зробити без

дозволу чоловіка. За законом чоловік був господарем дружини, вона — його річчю. У цілого ряду народностей і досі чоловік дивиться на свою дружину як на річ, ховає від чужого ока під чадру, замикає дома, а хоче — продасть її знайомому, продасть багатому покупцеві.

Але не тільки в темному селі відбувалися такі справи. Такі звичаї заражали. Навіть серед людей, які закінчили середню школу, було заведено бити дружину.

Пам'ятаю, в 1905 р. ми з т. Леніним наймали кімнату в одному великому будинку. А поряд жив — теж наймав кімнату — якийсь офіцер; так він свою дружину кожного вечора тягав за коси по коридору.

У буржуазії, в людей заможних, жіноче рабство набиало інших форм. Чоловік дружину не бив, не примушував на себе працювати — на те в домі були куховарки і покоївки, — але дивився на дружину як на свою іграшку: дарував їй гарні плаття, брязкальця різні, брошки, персні, гребінці, милував, як котеня або кімнатну собачку. Погляд на жінку як на предмет розваги широко розповсюджений у буржуазних країнах. У більшості буржуазних країн жінка або зовсім позбавлена виборчих прав, або ці права обмежені.

У нашій країні, Країні Рад, жінки зрівняні в усьому у правах з чоловіком.

Тому, що на жінку дивились як на рабиню або як на іграшку, вважалось, що їй не треба так багато знати, як чоловікові. У більшості буржуазних країн існують окремі школи для хлопчиків і дівчаток. У жіночих школах програми менші, там більше наполягають на релігію, музику, рукоділля. У нас до революції 1917 року теж було так: були окремі гімназії для хлопчиків і окремі для дівчаток. Після Жовтневої революції у нас усі школи стали школами спільного виховання. Дівчатка вчать нарівні з хлопчиками.

Комуністи дивляться на жінку як на товариша, борються зі старим, підлим, буржуазним ставленням до жінки. Поганий той комуніст, який ставиться до жінки по-старому, по-капіталістичному.

За законом жінка в нас зрівняна з чоловіком, а в житті, в побуті ще багато старих звичок.

Подивіться навколо себе, придивіться до життя — ви побачите багато старих поглядів. Коли помітите такі ви-

падки, обговоріть їх з товаришами, подумайте, як з цим можна боротись.

Іноді буржуазія заводить для своїх дітей школи спільного виховання. Але ці школи не виховують справжніх товариських відносин між хлопчиками і дівчатками. Дівчатка і хлопчики тримаються окремо. Дівчатка під час перерви ходять окремо, говорять про те, який з хлоп'ят «цікавіший», бояться хлоп'ят, а в той же час стараються одягнутись, принарядитись, губки пофарбувати, щоб хлоп'ятам сподобатись. Одним словом, тримають себе, як справжні маленькі буржуйки. А хлоп'ята від них не відстають: дражнять дівчаток, пишуть їм безглузді записки, стараються дівчаток вилаяти якнайгостріше, а в той же час починають до них залицятись — одним словом, поводять себе, як справдешні маленькі буржуї. А вчителі мовчать. У капіталістичних країнах такі речі вважаються цілком природними.

А в нас? На жаль, і в нас не тільки в сім'ї, не тільки на вулиці, але й у школі буржуйських замашок у дітей скільки завгодно. Хіба нема в нас у школі того, що дівчатка сидять у класі окремо від хлопчиків, а хлопчик вважає для себе ганебним сісти разом з дівчинкою? Як у вас у школі? А хіба не буває, що хлоп'ята дражнять дівчаток, доводять дівчаток до сліз, а потім зневажливо говорять: «Ну, дівчисько зараз заревел!»

Буржуй вважав, що жінку можна всіляко принижувати, ображати, а вона повинна й вигляду не подавати, що їй прикро, тяжко. Ось і наші хлоп'ята іноді по-буржуйському кривдять дівчаток, а потім обурюються, що дівчатка ображаються. Чи бувають у вас у школі такі випадки? Або буває так: обере хлоп'я собі «даму серця», записочки їй пише, догодити їй старається. Вона посвариться з іншою дівчинкою, а хлопчина підмовить товаришів набити дівчинку, яка посварилась з його «дамою серця». Хіба не б'ють хлоп'ята дівчаток? Хіба хлопчики й дівчатка не читають запоем вульгарної перекладної буржуазної літератури? А як дивляться на все це піонери? Як борються з усім цим? Як терплять вони це буржуйство?

Коли діти вступають у піонери, вони дають урочисту обіцянку боротися за справу Леніна, за справу робітничого класу.

Ленін все життя боровся з підлим, буржуйським ставленням до жінки, боровся за її рівноправність, за її розкріпачення. Він з радістю відмічав участь жінки в революційній боротьбі, громадській роботі, в роботі Рад. Вимагав, щоб жінок, навіть найтемніших, найвідсталіших, якнайширше залучали до будівництва соціалізму.

Юні ленінці — піонери — не тільки не можуть самі заводити в школах буржуйських нравів, вони повинні всіляко з ними боротись, боротися з школярами, які це роблять. Юні ленінки — піонерки — теж повинні відучатися від поганих замашок, наполягти на навчання, на громадську роботу.

Піонери і піонерки, до боротьби за робітничу справу, за справу Леніна будьте готові!

1932 р.

НАВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ ПО-СПРАВЖНЬОМУ, ПО-ЛЕНІНСЬКОМУ

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти!

Минає десять років, як існує піонерорганізація. За ці роки число піонерів зросло до 6 мільйонів. Величезна армія юних ленінців! За ці роки діти вчилися у своїй організації, як діяти спільно, організовано, вчилися вести громадську роботу, свідомо ставитись до того, що відбувається навколо. Багато чого навчилися, вирости на цій роботі. Шлю я вам, рідні мої діти, палкий привіт!

Ленін надавав дуже великого значення організації. Все життя працював він над тим, щоб допомогти робітникам зорганізуватися, все життя працював над тим, щоб найсвідоміший, найпередовіший загін борців за робітничу справу зорганізувати в міцну, стійку партію, яка не боїться ніяких труднощів, щоб біля цієї партії згуртувати найширші маси трудящих. Але не всякий гідний бути членом партії. Членом партії може бути лише той, хто не покладаючи рук працює на спільну користь, хто себе не шкодує, готовий у першу-ліпшу хвилину стати на ту роботу, куди треба, готовий боротися за робітничу справу, віддати за неї своє життя. Для цього потрібна велика внутрішня дисципліна. Наша партія діє дружно, згуртовано. Через те вона й перемогла.

Комсомольці готують себе до того, щоб стати гідними членами партії, комсомол — це зміна, вони вчаться бути загартованими, стійкими. А піонери — це зміна комсомолу. Їм треба багато працювати над собою, щоб стати свідомими, стійкими, сміливими. Коли піонерам говорять партійці, комсомольці, вожаті: «До боротьби

за робітничу справу будь готовий!»,— піонери відповідають: «Завжди готовий!» Але сказати легко, зробити багато важче. Треба точно виконувати постанови організації в усьому, навіть у дрібницях. Піонери не вітаються за руку, а віддають салют. Так постановлено.

Одного разу, в 1924 р. здається, були великі піонерські збори у Будинку Спілок, в Колонному залі. Вхожу я, біля дверей стоїть піонер; я, за давньою звичкою, хочу привітатися з ним за руку. Він піднімає руку для салюту і говорить: «Ми, піонери, руку не подаємо, ми віддаємо салют». До чого я була рада, що додержує він постанови!

Розповідав мені робітник один. Бачить він якось — у лісі зібрались біля костра піонери, пожвавлено про щось говорять. Робітникові захотілось поговорити з ними. Він підійшов і зав'язав з дітьми розмову, курих при цьому. Тоді підвівся один піонер і говорить: «Товаришу, ми, піонери, не куримо і інших просимо в нашій присутності не курити». «Незручно мені стало,— розповідав робітник,— кинув я цигарку у вогонь. Думаю: мабуть, правда, кинути курити треба, та труднуvато».

«Молодці діти»,— подумала я. Правда, не завжди так легко і просто додержувати того, що постановлено. Бувають випадки, почне піонер батька вмовляти не пити, той на нього закричить: «Мовчи, щеня!»,— а то й наб'є. Але я знаю десятки прикладів мужньої поведінки піонерів. І кожного разу доводилось думати: ось справжні ленінці ростуть. Леніну гаряче хотілось, щоб діти виростили стійкими комуністами. Бувало, жартує з яким-небудь хлоп'ям, а потім запитає: «Правда ж, ти будеш комуністом?» І видно, що хочеться йому, щоб хлопець комуністом ріс.

Тепер у нас відбувається всюди будівництво потужних заводів, відбувається колективізація, тепер треба вмiти по-новому господарювати, треба багато знати, вмiти. Треба оволодіти технікою, треба оволодіти знаннями. Це — бойовий лозунг.

Тепер ті, кому добре жилося за царської влади, які хочуть, щоб повернулася влада поміщиків і капіталістів, щоб затиснути в кулак якнайміцніше робітників і трудящі маси селянства, колгоспників, стараються всіляко шкодити соцбудівництву, користуються темнотою, якої

ще багато на селі, щоб пускати всякі злі і шкідливі чутки, підбурювати темних людей проти Радянської влади. Але, щоб боротися з ними, треба самим дуже добре розбиратися в усьому. Для цього треба багато знати.

І партія ставить перед усіма партійцями і комсомольцями завдання вчитись. І від школи вимагає, щоб школа давала дітям якнайбільше знань, від піонерів вимагає, щоб ті особливо наполягали на набуванні знань, щоб і самі посилено вчилися і товаришам допомагали вчитись.

Поміщики і капіталісти хотіли завжди, щоб робітники і селяни знали якнайменше, у школах вчили більше закону божого та слухняності перед царем та багатими.

Тепер ворогам Радянської країни, капіталістам усіх країн, хочеться, щоб СРСР якомога довше залишався коли не неписьменним, то хоч малописьменним, тоді з ним легше буде справитись. І ось піонерам треба в бій вступити за оволодіння знаннями. Не тільки в класі треба слухати, треба більше читати, навчитися користуватись бібліотечними книгами, ходити до бібліотеки, до читальні. Треба навчитись користуватися усякими довідниками, собі в зошит виписки робити. Треба допомагати один одному, пояснювати тим, хто не розуміє. Важливо, щоб піонери у кожній групі обговорювали поміж собою, як краще налагодити навчання, були б у групі бойовою бригадою, яка бореться за знання, сама по навчанню йде попереду і інших за собою веде. Якщо труднощі які зустрічаються, треба їх обговорити в піонерзагоні, обдумати, як з ними справитися.

Святкуючи десятиріччя своєї організації, піонери повинні сказати собі: будемо і далі разом дружно жити, допомагаючи один одному, будемо вести громадську роботу, будемо боротися за знання, навчимося працювати по-справжньому, по-ленінському. Чи готові ви, діти, до боротьби за робітничу справу, за справу Леніна?

ВІДПОВІДАЮ НА ЛИСТИ ДІТЕЙ

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти!

Переді мною лежить більш як півсотні листів піонерів з усіх кінців нашого Союзу. Багато листів з України, з Донбасу, є листи з Вірменії, з Грузії, Азербайджану, з далекої півночі — від піонерського загону Кольсько-Лопарського району, який знаходиться від села Коли за 300 кілометрів, у лісі, населення — фінни, лопарі — займається лісозаготівлями; є листи з Криму, з Північного Кавказу, багато листів з Уралу, з Нижегородського краю, є з Середньої Волги, з Івановської області, Східного Сибіру та ін. Є один лист від жовтенят, є лист від учнів технікуму, але більшість листів із ШКМ, ФЗС, сільських шкіл. Є листи німецькою мовою з однієї школи на Україні.

Найбільше відповідей на перший лист, де я писала про боротьбу із спізненнями і прогулами. Є багато листів, де діти пишуть просто, що діти не зрозуміли, про що йде мова. Одна дівчинка-піонерка повідомляє, що така-то дівчинка спізнюється, ходить брудна. Два хлопчики повідомляють просто імена прогульників у своєму класі і лають їх хуліганями. Ця дівчинка і ці хлопчики зовсім не зрозуміли, що розмова йшла про те, як самим дітям боротися з прогулами і спізненнями. Один піонер зі станції Краматорської пише, що за тими дітьми, які спізнюються в школу і листа Крупської не виконують,

піонери заходять і тягнуть їх до школи за коси. Хлопець не зрозумів листа: в листі моєму про те йшлося, щоб діти допомагали прогульникам перестати спізнюватись, усувати причини запізнювання, а хлопець не зрозумів, як це зробити, і пропонує тягти до школи за коси. «Зрозумів»!

А ось лист із Саратова. Автори його — три хлопчики. Діти пишуть, що в них бюрократизму нема, на чорну дошку вони прогульників не заносять і із загону не виключають. Але вони розповідають таке. «У Місячник всеобучу ввели лінійку як по 1-му, так і по 2-му концентру. Лінійка проводиться за п'ять хвилин до дзвінка. На лінійку прогульників виводять так, щоб усім було видно їх. На дітей це впливає, прогули тепер стають диковиною». Як ви думаєте, діти, чи правильний такий приклад? По-моєму, неправильний. Це нітрохи не краще, ніж записувати на чорну дошку. Це ще образливіше, таким шляхом ще легше скривдити дітей. Це не просто бюрократизм, це прийом найбільш грубого і образливого покарання. Діти цього не зрозуміли. Але більшість дітей правильно зрозуміли лист, взяли за боротьбу з прогулами і спізненнями. Учень III групи 34-ї школи м. Краснодар пише: «Тепер ми по-товариському, не казенно будемо вести рішучу боротьбу з пропусками і спізненнями на уроки. Ми зажадали від нашого колгоспу виконання свого рішення про підвезення учнів-бідняків до школи».

Учениця села Мошки Новоторзького району IV групи пише: «Ми з свого боку боремося з прогулами так: 1) ми змагаємось група з групою, бригада з бригадою на краще відвідування школи; 2) повернувшись додому, учні збираються цілою бригадою і йдуть до того, що залишився дома, узнавати причину, чому він не ходив до школи». Учні ФЗС № 1 м. Калініна постановили вжити таких заходів: «1) учень, який не відвідує уроків, повинен принести довідку, чому він не з'явився на уроки; 2) коли ж учень не подає довідки, то до нього посилають трійку по всеобучу для з'ясування причини відсутності; 3) далі, щоб зжити різні недоліки, ми охопили весь клас соцзмаганням і ударництвом, а також вступили до піонерів усім класом». Учні III групи Большеярської школи Нижегородського краю вирішили вести роз'ясню-

вальну роботу серед батьків учнів про важливість навчання в школі і про загальне обов'язкове навчання. Учні М.-Лукашівської ШКМ, в Запоріжжі, «закріпили кожного учня, який пропускає заняття, за кращим ударником учнем».

Піонери загону ЮП села «Будьонного» при руднику імені Карла Маркса (ст. Єнакієво, Донбас) вступили між собою в соцзмагання, причому кожний піонер дав письмову обіцянку проводити в життя заповіти Леніна. Діти з далекого закутку Східного Сибіру пишуть про те, що раніше в їх групах був 21 піонер, а коли вони прочитали мій лист, то 15 дітей ще вступили до піонерського загону. Багато дітей пишуть, що їм лист сподобався, а діти з ШКМ села Медвежого Північно-Кавказького краю пояснюють чому: «Ви відзначили ряд недоліків, що панують у наших школах і загонах, але це не важливо, ми їх і самі знаємо, а важливо те, що ви цілком просто вказуєте способи, якими можна зжити ці недоліки. Ми їх не знаходили». З листів дітей видно, що вони значно доповнили запропоновані мною способи зжити недоліки і енергійно боролися за їх викоренення.

На другий лист — «Мое» і «наше», де говорилося, як треба берегти громадське майно, одержано менше відгуків. Але є цікаві листи. Так, піонери м. Черемхово, бази 1-ї ФЗС 1-го загону імені Ворошилова, пишуть: «У нас часто у шкільній їдальні спливають ложки. У бібліотеці багато хто рве і бруднить книги, черкає по столах, пише написи на стінках. Ми пропонуємо: бережно ставитись до шкільного майна, не черкати на столах і на стінках. Треба бережно ставитись до інструменту, стежити за порядком в їдальні. До того часу, поки ми не виконаємо цих пропозицій, ми не маємо права називати себе лєнінцями». Діти Бардуковської школи Шатурського району Московської області пишуть про те, що вони будуть стежити за своїми товаришами-нешколярами, щоб і вони ставились бережно до громадського майна: «Ми будемо стежити за збереженням колгоспного майна. Ми оберемо бригаду для перевірки цілості майна колгоспу. Коли будуть порушення, то повідомлятимемо правлінню колгоспу». Діти міської татарської школи (місто не зазначене) постановили таке: 1) закріпити за кожною ланкою партії і стільці, щоб вона відповідала за

цілість довіреного їй майна; 2) доручили навчально-виробничій комісії учкому через кожну п'ятиденку оглядати книги і зошити, щоб вони не були брудні; 3) під час перерв замість бігання по партах влаштовувати організовані ігри дівчаток з хлопчиками (чого не було раніш).

Третій лист — про хлопчиків і дівчаток — засоромив дітей, вони не підозрівали, що у зневажливому і насмішуватому ставленні до дівчаток є щось буржуйське. Діти зобов'язуються зміцнити товариський зв'язок між хлопчиками і дівчатками. Про це пишуть учні Мурзинської школи, про це пишуть діти з Черемхова, з шкільного містечка. Піонери 1-го загону імені Ворошилова 1-ї Черемховської ФЗС постановили: «Припинити називання прізвиськами дівчаток і хлопчиків, гратися разом, сидіти по ланках, не писати безглузвих записок як хлопчикам, так і дівчаткам». Є кілька цікавих листів вожатих. З Уральської області, Краснополянського району, Городищенської школи I ступеня, диткор пише: «У нас у Городищенській школі I ступеня нема такого становища, що на заняттях в одному місці сидять самі дівчатка, а в іншому місці — самі хлопчики. Сидять змішано і не різняться. Хлопчики дівчаток не б'ють, а не так, як буржуйські синки. Геть підле буржуазне ставлення до дівчаток і жінок! Дівчинка в нас у школі має право брати участь в учкомі і на загальних зборах школи має право піднімати руку і що-небудь сказати».

Це, мабуть, правда, що в Городищенській школі нема ворожнечі між хлопчиками і дівчатками. Городищенська школа знаходиться в Краснополянському районі. В цьому районі було багато партизанів, які боролися з білими, а потім у цьому районі здавна багато було колгоспів, а тепер Краснополянський район — район суцільної колективізації. Там багато колгоспниць, комунарок-активісток, і це не могло не позначитись і на ставленні до жінок. Але в чому диткор не правий? Він говорить, що дівчатка у них у школі мають такі самі права, як і хлопчики. Це в усіх радянських школах так. Але одне діло права, а інше діло побут. Багато старих, незжитих звичок. Їх треба зжити. Важливо, щоб кожний піонер, кожна піонерка зрозуміли, що вони товариші, пліч-о-пліч їм треба боротись за справу Леніна.

Четвертий лист був написаний до десятиріччя піонерської організації і по суті справи не потребував відповіді. Було багато листів від піонерів і школярів, де діти описують свою роботу, пишуть про свої досягнення. Листи дуже цікаві.

Я рада, що діти так дружно відгукнулися на мої листи. Ще багато про що хочеться поговорити з ними.

1932 р.

ПОЛІТЕХНІЧНА ШКОЛА І ПІОНЕРООРГАНІЗАЦІЯ

Ми будуємо республіку праці. В епоху рабства, кріпосництва, капіталізму праця вважалась карою за гріхи. Бог прокляв Адама і прирік його на найтяжчу долю. «В поті чола свого будеш ти добувати хліб свій»,— сказав він йому. Так говорила церковна легенда. Перші роки після Жовтня у свідомості людей міцно ще тримався погляд на працю, як на прокляття. «При соціалізмі,— писали наші школярі,— ніхто не буде працювати». Але трудовий ентузіазм з кожним роком все ширше і ширше охоплює нашу країну; соцзмагання і ударництво виховують свідоме ставлення до праці. «У комуністів колінопреклоніння перед працею, праця повинна писатись не інакше, як з великої букви»,— сичить білоемігрантщина. Ненависна їм сама ідея політехнічної школи, яку вони зображують як школу, де панує примусова праця. Наша політехнічна школа вже перестала бути цікавим «дослідом», політехнічною стає вся сітка шкіл. У нас уже проведено загальне навчання в обсязі чотирірічки. В найближчі роки стане загальною, буде обслуговувати геть усіх дітей семирічна політехнічна школа. Саме загальність навчання надає політехнічній школі особливо великого значення. Ще в 90-х роках у статті «Перли народницького прожектерства» Ленін писав: «...не можна собі уявити ідеалу майбутнього суспільства без поєднання навчання з продуктивною працею молодого покоління: ні навчання і освіта без продуктивної праці, ні продуктивна праця без паралельного навчання

і освіти не могли б бути поставлені на ту височінь, якої вимагає сучасний рівень техніки і стан наукового знання».

І далі:

«Для того, щоб поєднати загальну продуктивну працю з загальним навчанням, треба, очевидно, покласти на всіх обов'язок брати участь у продуктивній праці. Здавалось би, що це само собою ясно? — Виявляється, проте, що ні. Наш «народник» розв'язує це питання так, що обов'язок фізичної праці дійсно треба встановити як загальний принцип, але зовсім не для всіх, а тільки для *незаможних*»¹.

Кількість переходить у якість. Загальність політехнічної школи перетворює її в знаряддя знищення поділу суспільства на «білу» і «чорну» кістку — на людей розумової і на людей фізичної праці, — озброюючи кожного знанням і вмінням працювати, розчищає шлях до безкласового суспільства.

Але політехнізація до політехнізації не приходиться. Часто під політехнізацією розуміють просто озброєння дітей певною сумою умінь ремісного характеру. Учуть опрацювати, робити табуретки, лагодити замки — та й усе. З таким перекинуванням ідеї політехнізації ми зустрічаємось на кожному кроці. З ним треба боротись. Треба не допускати зведення політехнізації до влаштування столлярних і слюсарних майстерень.

Необхідно, щоб справа була поставлена так, щоб *робота майстерень була органічно пов'язана з роботою заводу, щоб робота велась за певним планом, щоб це була праця, потрібна для виробництва, до якого прикріплено школу, щоб це була дійсно продуктивна праця*. З другого боку, необхідно, щоб робота в шкільних майстернях давала певну культуру праці, причому культуру праці не ремісну, а сучасну, відповідну сучасному рівневі розвитку техніки і науки. Паралельно з працею в шкільних майстернях повинно вестись у школі вивчення заводу на фоні вивчення даної галузі виробництва, її історії.

Тепер іде робота по складанню історії заводу. Ця історія повинна вивчатися в школі, а там, де ця історія

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 2, стор. 423, 424.

ще пишеться, до цієї роботи повинні прилучитись діти старших (VIII і IX) груп школи.

У нас іноді спрощено розуміють вивчення заводу. Розуміють це вивчення лише як вивчення техніки. Але *не менш важливе і вивчення робочої сили, яка працює на заводі, різних профілів працівників, не тільки командного складу, а всіх працівників.* Це вивчення має дуже важливе значення, тому що дає дуже виразну профорієнтацію, особливо важливу для підлітка. Людина розвиває максимум енергії на тій роботі, яка їй найбільше під силу і до душі. На цій роботі вона дає максимум і для виробництва. Правильний вибір професії означає дуже багато. І, нарешті, повинна вивчатись *організація праці на виробництві.* Питання організації праці — найважливіші питання з точки зору будівництва соціалізму. І *учням нашої радянської школи, яка повинна готувати свідомих і активних будівників безкласового соціалістичного суспільства, необхідно оволодіти основами соціалістичної організації праці.*

Шкільна секція Державної вченої ради, коли обговорювалось питання про програми для 3-го концентру, ухвалила постанову: ввести новий предмет — «основи соцбудівництва». Володимир Ілліч говорив, що програми повинні дати точно визначене коло знань у кожній галузі, але тільки прихильники старої школи можуть твердити, що це повинне бути саме те коло знань, яке давала стара школа. Це було б прямим наклепом на Леніна. Коло знань повинно бути строго окреслене в програмах політехнічної школи, але це коло знань повинно бути визначене не з кріпосницької, не з капіталістичної, а з комуністичної точки зору. Ленін завжди говорив про необхідність якнайтіснішого пов'язання теорії з практикою, говорив про те, що «одно з найбільших зол і лих, які залишилися нам від старого капіталістичного суспільства, це цілковитий розрив книги з практикою життя...»¹ І ось тепер, коли на повну силу йде соцбудівництво, чи правильно було б, коли школа, через те що зменшиться трохи кількість годин з інших предметів і потрібно буде викинути з них ще ряд другорядних знань, потрібна буде велика раціоналізація їх викладання,

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 248—249.

обійде глибокою мовчанкою соцбудівництво і словом не згадає про найістотніше — про питання організації. Шкільна секція Державної вченої ради вважає, що до «основ соцбудівництва» повинні увійти такі розділи: раціональна організація індивідуальної праці, фізичної і розумової, планування індивідуальної роботи, облік своєї праці; організація праці невеликого колективу — бригади, раціональне планування роботи бригади, поділ праці всередині бригади, взаємодопомога, взаємоконтроль, облік роботи; організація праці на підприємстві, НОП, планування, поділ праці, контроль у процесі виробництва, виробничі наради, заводський трикутник, зміст роботи організацій, що входять до нього; основи планування окремих галузей виробництва; організація праці в індивідуальному селянському господарстві, організація праці в поміщицькому господарстві, організація праці в капіталістичному сільському господарстві, в сучасних радгоспах; потім основи організації праці в колгоспах; потім необхідне вивчення продуктивних сил району, його економіки, історії трудової організації населення, його культури і активності, оточення району і його зв'язків, планування в районному масштабі і, нарешті, планування господарського життя усієї країни. Сюди увійде і обговорення необхідної культури праці, стану культурного рівня населення, методів його залучення до соцбудівництва, до політичного життя країни, до роботи Рад. Сюди увійде вивчення типів державного устрою, з'ясування самої суті Радянської влади. В цьому курсі найкраще показати зв'язок економіки, політики, культури і побуту, навчити в навколишньому житті відрізнити пережитки старого від паростків нового, осмислити, раціоналізувати громадську роботу учнів.

Питання це нове. Його треба широко обговорити. Ми поставимо його обговорення в Товаристві педагогів-марксистів, і необхідно, щоб ВЛКСМ взяла найактивнішу участь у розробці цього питання.

23 травня минає 10 років з дня існування піонерорганізації. Піонерорганізація дала підростаючому поколінню дуже багато. Вона виховувала вміння колективно діяти, виховувала внутрішню дисципліну, давала певну комуністичну зарядку. Не можна недооцінювати значен-

ня цієї роботи. Тепер піонерська організація стала багатомільйонною.

Тепер перед комсомолом стоїть завдання спланувати роботу піонерії на найближчу п'ятирічку.

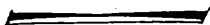
Нині перед усією країною стоїть завдання оволодіти всіма досягненнями сучасної техніки, оволодіти всіма досягненнями сучасної науки. За це шалено повинна битись молодь, до цієї боротьби за знання конче потрібно залучити піонерію. Про це говорить постанова ЦК. Політехнічна школа — шлях до оволодіння знаннями. Боротьба за справжню політехнічну школу на даному етапі — це боротьба за оволодіння знаннями, технікою. ВЛКСМ, борючись за ФЗУ, за ШКМ, боролась за поєднання навчання з продуктивною працею. Тепер треба боротися за всю політехнічну школу в цілому. Вона своя, в ній зростає зміна комсомолу. Комсомол може зробити дуже багато для створення справжньої політехнічної школи. Комсомол повинен також навчити піонерію боротися за цю школу. У кожній школі, у кожній групі піонери повинні бути згуртованою організацією, передовим загоном у боротьбі за знання, повинні вести за собою всю решту дітей в цілому. Дружно, об'єднано повинні боротися піонери в школі за оволодіння знаннями. Кожний піонер повинен усвідомлювати себе членом цієї організації, що бореться за знання, за зміцнення свідомої дисципліни, повинен бути активним учасником цієї боротьби. Але не тільки в школі повинні боротися піонери за знання. Вся піонерорганізація повинна приділяти увагу цим питанням не в тому розумінні, що піонери повинні сидіти за книжкою і у вільний час, а в тому відношенні, що треба організувати все позашкільне життя дітей так, щоб діти, відпочиваючи, навчились робити своє життя найбільш цікавим, змістовним, навчились б уважно придивлятися до життя, учитися в житті, в дорослих, використовувати кожну можливість застосувати свої знання в житті з метою його перетворення, поліпшення, налагодження. Піонер — активіст в оволодінні знаннями, він — активіст у застосуванні цих знань у житті. Це не просто «хороший учень», який боїться поворухнутися у класі і добре вчить уроки. Це — учень, який думає над тим, що він учить, цікавиться навчанням, розуміє, що треба піклуватися про те, щоб усім було

зручно вчитися в класі; це — учень, який вміє володіти собою і в школі, і поза школою.

З такими завданнями наша піонерія вступає в найближчу піонерську п'ятирічку. Вона своїм прикладом повинна захопити всю дітвору. Комсомол їй допоможе. Наше підростаюче покоління вивчиться працювати і фізично і розумово, до боротьби за робітничу справу, за справу Леніна буде завжди готове.

Палкий привіт усім піонерам!

1932 р.

ЛЕНІН ПРО МОЛОДЬ

ЛЕНІН ПРО УЧАСТЬ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ МОЛОДІ В РЕВОЛЮЦІЙНОМУ РУСІ І СОЦБУДІВНИЦТВІ

Уважно ставлячись до революційного руху молоді взагалі, Володимир Ілліч цілком особливого значення надавав революційному рухові робітничої молоді, в якій молоде завзяття зливається з класовим інстинктом, яка, прилучаючись до боротьби робітничого класу, бореться за свою власну справу, зростає і міцніє в цій боротьбі.

У 1901 р. був суд над обуховськими робітниками, які захищалися від нападу поліції. На суді 18-річна Марфа Яковлева, молода робітниця, учениця вечірньо-недільної жіночої школи, сміливо, відкрито сказала від імені молодих робітниць: «Ми стоїмо за братів». І ось в статті «Каторжні правила і каторжний вирок» Володимир Ілліч писав: «Пам'ять про вбитих і закатованих у тюрмах героях-товаришах подесятерить сили нових борців і залучить до них на допомогу тисячі помічників, які, як 18-річна Марфа Яковлева, скажуть відкрито: «ми стоїмо за братів!»¹

У статті від 15 серпня 1903 р. він відзначав, що вищі урядові сфери побоюються молоді, бо «найбільш неспокійний елемент фабричного населення», «за даними департаменту поліції, є особи віком від 17 до 20 років»². Цей «неспокійний елемент» в революції 1905 року проявляв зразки відваги і героїства. В статті «Уроки московського повстання» від 11 вересня 1906 р. Ілліч описує ці прояви героїзму в 1905 р., під час московського Груд-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 5, стор. 219.

² В. І. Ленін, Твори т. 6, стор. 455.

невого повстання: «...на Пресні, коли дві дівчини-робітниці, що несли червоний прапор в 10 000-ній юрбі, кинулися назустріч козакам з криками: «убийте нас! живими ми прапор не віддамо!» І козаки збентежилися й поскакали геть при криках юрби: «хай живуть козаки!» Ці зразки відваги і героїства повинні назавжди залишитися в свідомості пролетаріату»¹.

У листі О. О. Богданову і С. І. Гусеву в лютому 1905 р. Ілліч писав про те, що треба з великим довір'ям ставитися до молоді, залучати її до революційного руху. Про те ж писав він у березні 1905 р. в статті «Нові завдання і нові сили».

Молоді робітники потягнулися до партії. Меншовики були цим невдоволені, невдоволення виявляв і Ларін, який був у той час меншовиком. Ось що писав з цього приводу Ілліч в статті «Криза меншовизму» від 20 грудня 1906 р.: «Ларін скаржиться, наприклад, на те, що у нас переважає в партії робітнича молодь, що сімейних робітників у нас мало, що вони відходять від партії. Ця скарга російського опортуніста нагадала мені одно місце в Енгельса (чи не в «Житловому питанні», «Zug Wohnungsfrage»). Заперечуючи якомусь пошлому буржуазному професорові, німецькому кадетові, Енгельс писав: хіба не природно, що у нас, партії революції, переважає молодь? Ми партія майбутнього, а майбутнє належить молоді. Ми партія новаторів, а за новаторами завжди охочіше йде молодь. Ми партія самовідданої боротьби з старим гниллям, а на самовіддану боротьбу завжди першою піде молодь.

Ні, полишимо краще кадетам добирати «втомлених» старців у 30 років, «порозумнілих» революціонерів і ренегатів соціал-демократії. Ми завжди будемо партією молоді передового класу!»².

Ілліч хотів, щоб молодь увібрала в себе, вивчила досвід старих борців проти гноблення та експлуатації, борців, які провели багато страйків, брали участь в ряді революцій, навчилися революційних традицій і виробили в себе широкий практичний кругозір. «Авторитет всевітньої боротьби пролетаріату потрібен пролетарям кож-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 11, стор. 144.

² Там же, стор. 308.

ної країни. Авторитет теоретиків всесвітньої соціал-демократії потрібен нам для усвідомлення програми і тактики нашої партії»¹. Це писав Ленін у 1906 р. в «Передмові до російського перекладу брошури: «К. Каутський. Рушійні сили і перспективи російської революції». Але там же він писав про те, що в практичних і конкретних питаннях найближчої політики найбільшим авторитетом є авторитет колективу передових, свідомих робітників кожної країни, які ведуть безпосередню боротьбу. Збоку розв'язувати ці питання не можна.

Через вісім років, в 1914 р., в статті «Про порушення єдності, прикриване криками про єдність» Володимир Ілліч, звертаючись до молоді, підкреслював необхідність зважати на досвід сучасного робітничого руху в Росії і на партійні рішення. Розповівши про те, як міняв свої позиції Троцький, Ілліч писав:

«Такі типи характерні, як уламки вчорашніх історичних утворень і формацій, коли масовий робітничий рух в Росії ще спав і всякій групці «вільно» було видавати себе за течію, групу, фракцію,— одним словом, «державу», яка веде розмови про об'єднання з іншими.

Треба, щоб молоде робітниче покоління добре знало, з ким воно має справу, коли з неймовірними претензіями виступають люди, які не хочуть абсолютно зважати *ні* на партійні рішення, що з 1908-го року визначили і встановили ставлення до ліквідаторства, *ні* на досвід сучасного робітничого руху в Росії, який створив на ділі *єдність* більшості на ґрунті повного визнання згаданих рішень»².

Ленін хотів, щоб молодь самостійно думала над розв'язанням ряду найважливіших питань, шукала відповіді на питання, що її хвилюють. Про це писав він у грудні 1916 р. в статті «Інтернаціонал молоді»:

«Розуміється, теоретичної ясності й твердості в органі молоді *ще* нема, а може й ніколи не буде саме тому, що це — орган кипучої, бурхливої, шукаючої молоді. Але до недостатності теоретичної ясності у *таких* людей треба ставитись зовсім інакше, ніж ми ставимось — і повинні ставитись — до теоретичної каші в головах і до

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 11, стор. 362.

² В. І. Ленін, Твори, т. 20, стор. 317.

відсутності революційної послідовності в серцях наших «окістів», «соціал-революціонерів», толстовців, анархістів, всеєвропейських каутськіанців («центра») і т. п. Одна річ — дорослі люди, які збивають з толку пролетаріат і претендують на те, щоб вести і вчити інших: з ними потрібна *нещадна* боротьба. Інша річ — організації *молоді*, які відкрито заявляють, що вони ще вчаться, що їх основна справа — готувати працівників соціалістичних партій. Таким людям треба всіляко допомагати, ставлячись якомога терпеливіше до їхніх помилок, стараючись виправляти їх поступово і шляхом переважно *переконування*, а не боротьби. Нерідко буває, що представники покоління літніх і старих *не зміють* підійти, як слід, до молоді, яка з необхідності змушена наближатись до соціалізму *інакше*, не *тим* шляхом, *не в тій формі*, *не в тій* обстановці, як її батьки»¹.

На молодь, на молоде покоління покладав Ленін величезні надії. У червні 1913 р. в статті «Робітничий клас і неомальтузіанство» Ленін писав це в небагатьох рядках: «Так, і ми, робітники, і маса дрібних хазяйчиків, ми ведемо життя, сповнене нестерпного гніту і страждань. Нашому поколінню тяжче, ніж нашим батькам. Але в одному відношенні ми значно щасливіші від наших батьків. *Ми навчилися і швидко вчимося боротися* — і боротися не поодинці, як боролися кращі з батьків, не в ім'я внутрішньо чужих нам лозунгів буржуазних балакунів, а в ім'я своїх лозунгів, лозунгів свого класу. Ми боремося краще, ніж наші батьки. Наші діти боротимуться ще краще, і вони *переможуть*».

Робітничий клас не гине, а росте, міцніє, мужніє, згуртовується, освічується і загартовується в боротьбі. Ми — песимісти відносно кріпосництва, капіталізму і дрібного виробництва, але ми — палкі оптимісти відносно робітничого руху та його цілей. Ми вже закладаємо фундамент нової будови, і наші діти добудують її»².

Міцно певний був Ленін у перемозі робітничого класу, глибоко вірив, що вдасться йому перебудувати все життя по-новому, звести величну будову соціалізму.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 145.

² В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 200.

І тому і в підростаючому поколінні бачив він зміну, хотів він, щоб вирощували ми з молодого покоління *борців і будівників*.

Боротьба буде серйозна. Свідомі робітниця, писав Ленін у «Воєнній програмі пролетарської революції», «говоритимуть своїм синам: «Ти виростеш скоро великий. Тобі дадуть рушницю. Бери її і вчись добре військової справи. Ця наука необхідна для пролетарів — не для того, щоб стріляти проти твоїх братів, робітників інших країн, як це робиться в теперішній війні і як радять тобі робити зрадники соціалізму,— а для того... щоб покласти край експлуатації, злидням і війнам не шляхом добреньких побажань, а шляхом перемоги над буржуазією і обеззброєння її»¹.

Але не тільки володіти зброєю повинна вчитись молодь — вона повинна брати з молодих років участь у політиці.

Володимир Ілліч аналізує формулювання всіх партій. В октябристів, прогресистів і кадетів виходить так, що «політика в школі шкідлива. Учні винні. Але карати їх повинні педагоги, а не поліцаї. З уряду ми невдоволені за недостатність «доброзичливості» і за повільність».

Розбираючи формулу кадетів, Ленін пише: «У далеко більш м'якій і закутаній фразами формі тут *теж* засуджується «ранне» втягнення в політику. Це — антидемократична точка зору. І октябристи і кадети засуджують поліцейські заходи лише тому, що вимагають замість них *запобігання*. Не розганяти збори, а запобігати їм повинна система. Ясно, що система сама від такої реформи підкараситься, але не зміниться»². «Демократ повинен був сказати головне: гуртки і бесіди *природні і відрадіні*. В цьому суть. Всяке засудження втягнення в політику, хоча б і «раннього», є лицемірство і обскурантизм. Демократ повинен був підняти питання *від* «об'єднаного міністерства» *до* державного ладу»³.

Після Лютневої революції Володимира Ілліча почала особливо цікавити думка, в чому ж, власне кажучи,

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 68—69.

² В. І. Ленін, Твори, т. 18, стор. 516.

³ Там же, стор. 518.

має полягати будівництво соціалізму. У його «Листах з далека» особливо яскраво відбилися ці його думки. Виходячи з досвіду Паризької комуни і аналізу цього досвіду Марксом і Енгельсом, виходячи з досвіду революції 1905 року, Володимир Ілліч вважав, що, розбивши стару державну машину, треба створити нового типу організацію. Треба, щоб виконавчим органом Рад робітничих і солдатських депутатів стала народна міліція, яка складається поголовно з усіх громадян обох статей і виконує функції армії, поліції і чиновництва. «Така міліція перетворила б демократію з красивої вивіски, що прикриває поневолення народу капіталістами і знущання капіталістів з народу, у справжнє *виховання мас* для участі в *усіх* державних справах. Така міліція залучила б підлітків до політичного життя, навчаючи їх не тільки словом, але й ділом, *роботою*»¹.

У статті «Завдання пролетаріату в нашій революції», написаній 10 квітня 1917 р., розвиваючи ту ж думку, Ілліч так визначає вік, з якого повинна починатись громадська служба: в такій міліції повинні брати участь поголовно всі громадяни і громадянки від 15 до 65 років, якщо цим приблизно взятим віком дозволено визначити участь підлітків і старих.

6 березня 1920 р., виступаючи на засіданні Московської Ради робітничих і червоноармійських депутатів, Володимир Ілліч говорив про необхідність залучення мас до державного контролю. На державний контроль він дивився, як на школу управління, де найбільш боязкі, нерозвинені, полохливі робітники можуть при правильному керівництві навчитися справи управління. Робітничі й селянські маси повинні створити державний контроль: «Ви дістанете цей апарат за допомогою робітничих і селянських мас, за допомогою робітничо-селянської молоді, в якій прокинулося в небаченій мірі самостійне бажання, готовність і рішучість самим узятися за справу державного управління. Здобувши розуміння з досвідів війни, ми висунемо тисячі людей, які пройшли радянську школу і здатні управляти державою»².

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 304.

² В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 377.

ЛЕНІН ПРО ЗАГАЛЬНЕ НАВЧАННЯ І ПОЛІТЕХНІЧНУ ПРАЦЮ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

Питання про підліткову працю, про молодіжну працю Володимир Ілліч нерозривно пов'язував з питаннями навчання і організації по-новому їх праці. Ще в 1897 р. в статті «Перли народницького прожектерства» він писав: «... не можна собі уявити ідеалу майбутнього суспільства без поєднання навчання з продуктивною працею молодого покоління: ні навчання і освіта без продуктивної праці, ні продуктивна праця без паралельного навчання і освіти не могли б бути поставлені на ту височінь, якої вимагає сучасний рівень техніки і стан наукового знання». І далі там же: «Для того, щоб поєднати загальну продуктивну працю з загальним навчанням, треба, очевидно, покласти на *всіх* обов'язок брати участь у продуктивній праці»¹.

Отже, повинно бути обов'язковим для всіх і навчання, відвідування школи, повинна бути обов'язковою для всіх і суспільно продуктивна праця. У програмі, прийнятій II з'їздом партії, говориться, з одного боку, про загальну і професійну освіту до 16 років, з другого боку, про заборону підліткової праці до 16 років і обмеження праці молоді від 16 до 18 років шістьма годинами. В 1917 р., коли постало питання про необхідність заміни старої програми новою, Ілліч розробляв це питання.

У «Матеріалах по перегляду партійної програми», написаних ним, він так формулює відповідні пункти: «Заборони підприємцям користуватися працею дітей в *шкільному* віці (до 16-ти років), обмеження робочого часу молодих людей (16—20 років) чотирма годинами і заборони їм роботи ночами в небезпечних для здоров'я виробництвах та рудниках»². «Безплатну і обов'язкову загальну і політехнічну (яка знайомить у теорії і на практиці з усіма головними галузями виробництва) освіту для всіх дітей обох статей до 16 років; *тісний зв'язок навчання з дитячою і суспільно продуктивною працею*»³ (курсив мій.— Н. К.).

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 2, стор. 423, 424.

² В. І. Ленін, Твори, т. 24, стор. 428.

³ Там же, стор. 427.

Тут слід звернути особливу увагу на останню фразу. Зміст її той, що школа не тільки зобов'язана давати знання і вміння політехнічного характеру, але ці знання і вміння повинні бути органічно зв'язані з суспільно продуктивною працею дітей-підлітків, яка не скасовується, а, навпаки, стає загальнообов'язковою для всіх, тільки організується по-новому, так, щоб вона була тісно зв'язана з навчанням праці і з всебічним вивченням техніки і науки.

Робітникам треба навчитись управляти виробництвом — це завдання особливо чітко постало в 1920 р., коли громадянська війна почала відступати на задній план і на перший план почали висуватися завдання господарські. «Але той,— говорив Ленін на III Всеросійському з'їзді робітників водного транспорту в березні 1920 р.,— хто придивляється до практичного життя і має життєвий досвід, знає, що, щоб управляти, треба бути компетентним, треба повністю і до точності знати всі умови виробництва, треба знати техніку цього виробництва на її сучасній висоті, треба мати певну наукову освіту»¹.

Питання праці висунулись на перший план. У квітні 1920 р. писав Ілліч статтю для односторонньої газети «Коммунистический Субботник» на тему «Від зруйнування вікового укладу до творення нового», де роз'яснював, що таке комуністична праця. Першого травня проводився всеросійський суботник-маївка, у зв'язку з яким Ленін писав:

«Ми будемо працювати, щоб витравити прокляте правило: «кожний за себе, один бог за всіх», щоб витравити звичку вважати працю тільки повинністю і правомірною тільки оплачену за певною нормою працю. Ми будемо працювати, щоб вкоренити в свідомість, у звичку, в повсякденний побут мас правило: «всі за одного і один за всіх», правило: «кожний по своїх здібностях, кожному по його потребах», щоб вводити поступово, але неухильно комуністичну дисципліну і комуністичну працю»².

Зовсім особливе значення має промова Леніна, виголошена ним 2 жовтня 1920 р. на III Всеросійському з'їз-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 389.

² В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 99.

ді РКСМ. Цю промову виголосив Ілліч до молоді, на яку покладав він такі надії, в якій бачив він зміну. Він особливо старанно продумав її. Він говорив про те, «чого ми повинні вчити і як повинна вчитися молодь, коли вона дійсно хоче виправдати звання комуністичної молоді, і як підготувати її до того, щоб вона зуміла добудувати і довершити те, що ми почали»¹. Молодь повинна вчитися комунізму. Але це вивчення не повинно бути простим засвоєнням того, що написано про комунізм. Треба вміти поєднати всі ці знання у щось цільне, продумане, що було б керівництвом до повсякденної і всебічної роботи. Треба вивчати марксизм, вивчати ті факти, які висвітлюють закони розвитку людського суспільства, які показують, куди йде суспільний розвиток, вивчати якнайглибше і капіталістичне суспільство і нашу сучасну дійсність. Треба вміти вибрати з тих знань, які давала стара школа, те, що необхідне для комунізму.

З особливою силою Ленін підкреслював необхідність для молоді озброїтись знаннями, оволодіти всім тим знанням, до якого дійшло людство. Молодому поколінню треба більше знань, ніж попередньому поколінню, перед яким стояло завдання в першу чергу повалити буржуазію. Нинішня ж молодь повинна будувати комуністичне суспільство — для цього потрібні широкі знання. Говорив Ілліч про те, що потрібно, щоб молоде покоління виробило в собі нову, комуністичну мораль, яка особисті інтереси підпорядковувала б загальним, виробляла б свідому дисципліну борця і будівника, що потрібно, щоб молодь вміла згуртовано діяти в боротьбі, уміла працювати, по-новому організуючи свою колективну роботу:

«Ми не вірили б навчанню, вихованню і освіті, коли б вони були заганні тільки в школу і відірвані від бурхливого життя... Наша школа повинна давати молоді основи знання, уміння виробляти самим комуністичні погляди, повинна робити з них освічених людей. Вона повинна за той час, поки люди в ній учаться, робити з них учасників боротьби за визволення від експлуататорів»².

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 248.

² Там же, стор. 259.

«Бути членами Спілки молоді, значить вести справу так, щоб віддавати свою роботу, свої сили на загальну справу. Ось у цьому полягає комуністичне виховання... Спілка комуністичної молоді повинна бути ударною групою, яка в усякій роботі подає свою допомогу, проявляє свою ініціативу, свій почин... І треба, щоб Комуністична спілка молоді свою освіту, своє навчання і своє виховання поєднала з працею робітників і селян, щоб вона не замикалася в свої школи і не обмежувалась лише читанням комуністичних книг і брошур. Тільки в праці разом з робітниками і селянами можна стати справжніми комуністами. І треба, щоб усі побачили, що кожний, хто входить до Спілки молоді, є письменним, а разом з тим уміє і працювати... Ми повинні всяку працю, хоч би яка вона була брудна і важка, побудувати так, щоб кожний робітник і селянин дивився на себе так: я — частина великої армії вільної праці і зумію сам побудувати своє життя без поміщиків і капіталістів, зумію встановити комуністичний порядок. Треба, щоб Комуністична спілка молоді виховувала всіх з молодих років у свідомій і дисциплінованій праці. Ось яким чином ми можемо сподіватися, що ті завдання, які тепер поставлені, будуть розв'язані»¹.

Молодь повинна «всі завдання свого навчання ставити так, щоб кожного дня у першому-ліпшому селі, в першому-ліпшому місті молодь розв'язувала практично те або інше завдання спільної праці, нехай найменше, нехай найпростіше. В міру того, як це відбуватиметься в кожному селі, в міру того, як розвиватиметься комуністичне змагання, в міру того, як молодь доводитиме, що вона вміє об'єднати свою працю,— в міру цього успіх комуністичного будівництва буде забезпечений»².

У грудні 1920 р. відбувався VIII з'їзд Рад, якому Державна комісія по електрифікації, складена з кращих спеціалістів і працівників ВРНГ, Наркомшляху і Наркомзему, подала план електрифікації Росії; т. Кржижановський зробив доповідь про цей план. Добре відома палка промова Леніна, виголошена з приводу цього плану. Він говорив, що *державний* план електрифікації —

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 260—262.

² Там же, стор. 263.

це наша друга програма партії. Наша політична програма перелічує наші цільові настанови, роз'яснює відносини між класами і масами. Вона повинна бути доповнена програмою нашого господарського будівництва. «Без плану електрифікації ми перейти до дійсного будівництва не можемо. Ми, говорячи про відбудову землеробства, промисловості і транспорту, про їх гармонійне поєднання, не можемо не говорити про широкий господарський план. Ми повинні прийти до того, щоб прийняти певний план; звичайно, це буде план, прийнятий тільки в порядку першого наближення. Ця програма партії не буде така незмінна, як наша справжня програма, що підлягає зміні тільки на з'їздах партії. Ні, ця програма кожний день, в кожній майстерні, в кожній волості буде поліпшуватись, розроблятись, удосконалюватись і видозмінюватись. Вона нам потрібна, як перший начерк, що перед усією Росією стане, як великий господарський план, який розрахований не менш ніж на 10 років і показує, як перевести Росію на справжню господарську базу, необхідну для комунізму»¹.

Всі добре знають фразу Володимира Ілліча, сказану ним на VIII з'їзді Рад, що «комунізм — це є Радянська влада плюс електрифікація всієї країни», але значно менш відомо, що він говорив про те, що без мас плану електрифікації не проведеш, що потрібно, щоб не тільки робітники, але й більшість селян ясно уявляла собі ті завдання, які стоять перед країною. Ленін говорив, що повинен бути піднятий культурний рівень мас, щоб кожна новозбудована електрична станція займалася «електричною освітою мас». План електрифікації повинен бути викладений в окремому підручнику і повинен вивчатися в усіх школах.

У проекті резолюції VIII з'їзду Рад на доповідь про електрифікацію, складену Леніним, говорилось:

«З'їзд доручає далі урядові і просить ВЦРПС і Всеросійський з'їзд профспілок вжити всіх заходів до найширшої пропаганди цього плану і ознайомлення з ним найширших мас міста і села. Вивчення цього плану повинно бути запроваджене в усіх без винятку навчальних закладах республіки; кожна електрична станція і

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 461.

кожний скільки-небудь непогано поставлений завод і радгосп повинні стати центрами ознайомлення з електрикою, з сучасною промисловістю і центрами пропаганди плану електрифікації і систематичного викладання його. Всі, що мають достатню підготовку, наукову або практичну, повинні бути поголовно мобілізовані для пропаганди плану електрифікації і викладання необхідних знань для його розуміння»¹.

Ілліч був дуже задоволений книжкою І. І. Степанова, який, через рік, розробив посібник для шкіл «Електрифікація РСФРР». Він хотів, щоб цей посібник в кількох екземплярах був у кожній повітовій бібліотеці, щоб він був при кожній електричній станції, щоб кожний народний учитель прочитав і засвоїв цей «посібник», і не тільки прочитав, зрозумів і засвоїв сам, але й умів би просто і зрозуміло переповісти його учням.

Через рік у «Наказі у питаннях господарської роботи», прийнятому ІХ Всеросійським з'їздом Рад 28 грудня 1921 р., Ленін писав:

«ІХ з'їзд вважає, що завдання Наркомосу в новому періоді полягає в тому, щоб у найкоротший строк створити кадр спеціалістів в усіх галузях з середовища селян і робітників, і пропонує ще більше посилити зв'язок шкільної і позашкільної освітньої роботи із зловбоденними господарськими завданнями як усієї республіки, так і даної області і даної місцевості»².

Одночасно з VIII з'їздом Рад відбувалась партнарада з питань народної освіти; в ній брали участь 134 делегати з вирішальним і 29 з дорадчим голосом. Треба було по-новому організувати всю роботу, врахувати ті завдання будівництва, які постали перед країною. Треба було школу зробити справді політехнічною, тісно зв'язати з виробництвом. Потрібно було підійти безпосередньо до організації дитячої і підліткової праці, керуючись принципами політехнізму, підготовляючи підрастаюче покоління однаково як до розумової, так і до фізичної праці. Треба було розробити нові програми. Володимир Ілліч залишився дуже невдоволений цією партнарадою. Він був невдоволений абстрактною постановкою питань

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 476.

² В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 149.

політехнічної освіти, суперечками, потрібна чи непотрібна політехнічна освіта, коли це питання вже розв'язане було партією в позитивному значенні.

Політехнічна освіта — справа нова. «Весь центр ваги роботи повинен бути перенесений у справу «врахування і перевірки *практичного досвіду*»; в справу «систематичного *використовування вказівок* цього досвіду»¹, — пише Володимир Ілліч у статті «Про роботу Наркомосу». «На нараді партпрацівників мали бути вислухані спеці, педагоги, які років з десять працювали практично і можуть сказати нам усім, що зроблено і робиться в такій-то галузі, наприклад, в галузі професійної освіти, і яким чином радянське будівництво з цим справляється, що досягнуто хорошого, які зразки цього хорошого (такі зразки, напевно, є, хоч би і в дуже невеликому числі), які є конкретні вказівки на головні недоліки і способи усунення цих недоліків»².

Це було написано 7 лютого 1921 р., а двома днями раніш були надруковані «Директиви ЦК комуністам — працівникам Наркомосу». Там говорилося про те саме — про необхідність великої діловитості і практичності в роботі Наркомосу, підтверджувалась необхідність політехнізації школи; говорилось про обов'язковість пов'язання профтехнічної освіти з політехнічними знаннями, про те, що повинні бути розроблені і затверджені колегією і наркомом програми навчальних закладів основних типів, а потім курсів, лекцій, читань, бесід, практичних занять; говорилось про необхідність залучення усіх підходящих технічних і агрономічних сил до професійно-технічної і політехнічної освіти у зв'язку з використанням фабрично-заводських і сільськогосподарських підприємств і т. д.

Широка загальна і політехнічна освіта повинна озброїти молодь для боротьби за соціалізм. Ніколи не мислив собі Ленін соціалізм як щось таке, що можна «ввести» згори, без усякої боротьби. «Соціалізм живий, — говорив він, — це творчість народних мас», «головне в будівництві соціалізму — це організація». Соціалізм — це зовсім новий уклад, який створюється лише в процесі

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 99.

² Там же, стор. 100.

тривалої боротьби. Щоб створити його, треба багато знань.

Необхідно «по-діловому рушити вперед підготовку молоді і навчання».

Це — останній заповіт Леніна Комуністичному інтернаціоналові молоді. Це написано 4 грудня 1922 р.

Рушити вперед підготовку — до чого? Відповідь на це питання є в привітанні V з'їздові РКСМ, що відбувся за два місяці перед конгресом КІМ. «Певний,— писав у цьому привітанні Ілліч,— що молодь зуміє розвиватися так успішно, щоб на час назрівання наступного моменту світової революції бути цілком на висоті завдання»¹.

1932 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 327.

ПІДТРИМАТИ ІНІЦІАТИВУ ЛЕНІНСЬКОГО КОМСОМОЛУ

У статті «Капіталізм у сільському господарстві», написаній ще в 1899 р. на засланні, Ленін писав: «Для розвитку техніки землеробства *міський капіталізм* старається дати всі засоби сучасної науки, але соціальне становище виробників він лишає по-старому жалюгідним; *міської культури він не переносить систематично і планомірно на село*»¹ (підкреслено мною.— Н. К.). Через двадцять чотири роки в останній продиктованій ним статті про кооперування (про колективізацію) Ілліч з особливою силою підкреслює необхідність нести культуру міста на село.

«Друге наше завдання полягає в культурній роботі для селянства. А ця культурна робота в селянстві, як економічна мета, переслідує якраз кооперування. При умові повного кооперування ми б уже стояли обома ногами на соціалістичному ґрунті. Але ця умова повного кооперування включає в себе таку культурність селянства (саме селянства, як величезної маси), що це повне кооперування неможливе без цілої культурної революції»².

Капіталізм вніс на село техніку, але не культуру. Радянська влада разом з технікою несе селу і культуру. Не можна порівняти культуру старого, дореволюційного села з культурою сучасного, колгоспного села. Однак потрібна ще величезна робота для того, щоб зблизити

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 4, стор. 127.

² В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 418.

культуру села з культурою міста. Комсомол висунув ідею культпоходу.

Культпохід зробив надзвичайно багато в справі піднесення письменності на селі. Тепер комсомол починає інший похід — колгоспний бібпохід. Книгу в колгоспи, книгу на село! Це справа величезного значення. Треба і на цю справу підняти колгоспні маси, особливо колгоспних комсомольців.

Треба всім, хто чим може, прийти на допомогу комсомолу в цій справі. Треба, щоб школи, хати-читальні, колгоспні клуби, Будинки культури допомогли раціонально використати книги, що надсилаються в колгоспи, перетворивши книгу в зброю марксистсько-ленінського виховання найширших мас.

Підтримаймо всіма силами це починання комсомолу! Необхідно, щоб ініціативу комсомолу підтримала не тільки Спілка працівників освіти, але й інші спілки — кожна в міру своїх сил — через шефські товариства, через зв'язки, що є в робітників з селом.

Треба, щоб ініціативу комсомолу підтримали Товариство старих більшовиків, Товариство педагогів-марксистів, усі наукові товариства, письменники і художники. Найкращу марксистську літературу дамо на село!

ДАТИ КАДРИ ВСІМ ДІЛЯНКАМ СОЦБУДІВНИЦТВА

Питання про вибір професії — одне з найважливіших питань. Кожна людина дає максимум того, що вона може дати, коли вона працює в тій галузі, яка її найбільше цікавить і де найповніше можуть розвинути її природні таланти. Звичайно, бувають моменти, коли доводиться робити і діло, яке мало цікавить. Але правильно співають комсомольці: «Коли треба, коли треба, то і юність віддамо». На те вони і комсомольці. Не тільки співають, але й роблять.

Та було б безглуздо, коли б, як правило, ігнорувались обдарованість і інтерес до справи призначуваного на ту чи іншу роботу молодого хлопця або молодої дівчини. А це буває. За останні місяці через мої руки пройшов ряд листів, які говорять про неприпустимі перекручення. Був лист селянки, яка скаржилась, що присудили стягти з неї якусь велику суму, щось понад тисячу карбованців, за те, що її дочка, провчившись рік чи два у ФЗУ, пішла вчителювати. Зате був не один, а багато листів, в яких скаржились на те, що їх силоміць тримають на вчительських посадах, затримуючи їх документи, розраховуючи, ясно, на те, що «звикне — полюбить».

Само собою, це — неприпустимі речі, і було вжито заходів до ліквідації цих бюрократичних перегинів. Але групі комсомольців, яка галасувала, що їх тримають на вчительській роботі, я, ніде правди діти, написала сердитий лист, побурчала на хлопців і дівчат, що вони тікають з такого дуже важливого фронту, як культурний, не розуміють, яке величезне значення має в даний момент робота в школі.

Тепер уся молодь прагне на виробництво. Це мода, всі хочуть стати слюсарями, токарями і т. ін. У так звані інтелігентські професії йдуть неохоче. Тут виявляється, з одного боку, і романтика будівництва великих підприємств, вабить, захоплює молодь будівництво гігантів, захоплює соцзмагання, веселіше працювати в налагодженому заводському колективі. В інтелігентських професіях колективи більш розпливчасті, часто доводиться працювати поодинці. А потім, працюєш на заводі — значить, пролетар; пролетаріат — провідний клас, перед яким завдання — перетворювати світ. А лікарі, професори, вчителі, кооператори — «Яка була їх роль у Жовтневій революції? Хитка дрібна буржуазія», — міркують комсомольці. Відіграє певну роль і те, що становище робітничого класу тепер значно краще, ніж становище лікаря, вчителя і т. д. Відіграє роль і те, що робітникові, як говорилося за давніх часів, тепер легше «вийти в люди», вступити у вуз, зайняти певне становище.

Однак ні на хвилину не можна забувати, що ми живемо в країні будованого соціалізму. Будівництво гігантів, автомобільних і тракторних заводів, Дніпробудів, Магнітобудів і т. ін. — це лише передумова будівництва соціалізму, його фундамент, передумова необхідна, але недостатня. Соціалізм — це новий уклад, це світле життя, все організоване на началах колективізму.

18 грудня 1919 р. Ленін писав привіт пітерській молоді в перший номер «Смены»: «Вітаю робітничо-селянську молодь Петроградської губернії в дні проведення червоного тижня.

Посилійте, юні товариші, вашу роботу в цьому напрямі, щоб із свіжими молодими силами взятися за побудову нового, світлого життя»¹.

Через місяць Володимир Ілліч говорив робітникам і червоноармійцям Пресненського району: «Ми почали велику війну, яку ми не скоро закінчимо: це — безкровна боротьба трудових армій проти голоду, холоду і сипняку, — за освічену, світлу, сити й здорову Росію, але ми закінчимо цю війну такою самою рішучою перемогою, якою закінчили і боротьбу проти білогвардійців»².

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 248.

² Там же, стор. 276.

Комсомольці знають ці слова Володимира Ілліча, з ініціативи комсомольців було розпочато культпохід і досягнуто величезного зрушення в справі ліквідації неписьменності. Але хіба справа тільки в ліквідації неписьменності? Потрібна величезна робота в галузі культури, і в галузі охорони здоров'я, і в галузі кооперації, харчування і т. ін., не кажучи вже про різні галузі науки. Потрібна боротьба за весь глибокий лад соціалізму.

Але чи можна провести її без кадрів? Візьмемо приклад. Комсомол робить не мало, щоб просунути книгу на село. Але треба робити ще більше. Бібліотечна справа вимагає дуже великої кваліфікації, чудового знання літератури взагалі, комуністичної — зокрема, вимагає знання, чим у дану хвилину маса цікавиться, вимагає поваги до запитів читача. Прочитайте «Мої університети» М. Горького, і ви побачите, як умів Горький з буржуазної літератури добувати те, що потрібно знати було йому, пролетарю. Ми повинні відкрити масам найширший доступ до книги, до знань, допомогти їм увібрати в себе, переробити все те, що пережито, що здобуто людством. Але нам потрібний до зарізу новий бібліотекар — комуніст. З наявним складом бібліотекарів ми не впраємося з бібліотечною справою. На кожному кроці ми натрапляємо просто-таки на жахливі речі: вилучають статті Леніна про продподаток, як «застарілі», вилучають «Комуністичний маніфест», усі книги з філософії і т. п.

Але мало бути комсомольцем, треба мати знання, треба наполегливо вчитись, не думати, що через те, що ти комсомолец, ти все вже від природи знаєш. Нам потрібні свої широко освічені бібліотекарі — не один, не два, а тисячі. Маса стала письменною, їй потрібна найширша сітка бібліотек. Але хто з комсомольців іде в бібліотекарі? Хіба що тільки який-небудь шибайголова, який не знає, куди голову прихилити... З того, що бібліотекар одержує заробітну плату нижчу від заробітної плати вчителя, не постачається, що його всі беззастанно лають, виходить не те, що не треба йти в бібліотекарі, а те, що комсомол повинен боротися за поліпшення становища бібліотекаря, роль якого зростає з кожним днем в країні будованого соціалізму.

Ми проводимо загальне навчання, говоримо про комуністичне виховання, про виховання всебічно розвинених людей, пишемо товсті програми, а чи вважають комсомольці справою слави, справою честі йти вчителі? Йдуть лише по мобілізації.

Наша країна повинна стати здоровою, сильною. Хіба це можливо без лікарів? А чи йдуть комсомольці учитись на лікаря, чи працюють не покладаючи рук над тим, щоб оволодіти всіма досягненнями медичної науки? Щось не чути... Потреби населення колосально зросли, люди хочуть жити культурно, не валятися в бруді, мати в своєму розпорядженні книгу, знання.

Треба по-соціалістичному, по-новому організувати розподіл, торгівлю. А в нас кооперація часто-густо не соціалістична торгівля, а купцева крамничка. Потрібні величезні кадри нових працівників на фронті соціалістичного розподілу. Цей фронт не менш важливий, ніж фронт виробничий. Саме тому, що ми будуємо соціалізм, у нас страшенно великий попит на кадри інтелігентських професій. В усіх галузях знання, у всіх галузях науки треба вирощувати нові кадри з нашої зміни, з рядів комсомолу.

Ніхто замість нас соціалізму не побудує. Ілліч говорив: руками самих комуністів комунізм не побудуєш, але він же говорив про те, що треба, щоб ми вели, а не нас вели, а то машина заведе зовсім не туди, куди треба. Вести не означає командувати, наказувати. З командування, з наказу дуже часто діла виходить дуже мало. Веде той, хто найкраще знає справу, розуміє її, розуміє саму суть справи. Без знання справи не може бути правильного керівництва. Нам потрібно створити свої кадри в усіх галузях знання, в усіх так званих інтелігентських професіях. Необхідно, щоб той ентузіазм, який охопив молодь на фабриках і заводах, охопив молодь, яка працює і в інтелігентських професіях. Необхідно кинути на цей фронт найкращі сили. Але не тільки кинути. Необхідно, щоб комсомол вів облік роботи кожного свого члена, який працює на фронті інтелігентських професій, не давав ослаблювати зв'язку його з робітничою масою, постійно здійснював би контроль над його роботою. Це дуже важливий момент. І в цій галузі, як в усіх інших галузях праці, треба налагодити соцзмагання.

На закінчення я хотіла б спинитися ще на одному питанні. Ми йдемо по шляху здійснення безкласового суспільства. Але безкласове суспільство має свою передумовою життя поділу суспільства на «білу» і «чорну» кістку: на людей розумової і фізичної праці. Цю мету ставить перед собою наша політехнічна школа. Але вона не виконає цього свого завдання, коли не прийде до неї допомога ззовні, з надр перебудовуваного життя. Треба, щоб, не чекаючи результатів, які дасть школа в більш або менш далекому майбутньому, років через десять-двадцять, комсомол взявся б зараз за ліквідацію поділу на інтелігенцію і людей фізичної праці. Обстановка будованого соціалізму все більше і більше сприятиме цьому. Треба, щоб ті комсомольці, які працюють в галузі фізичної праці, вибирали собі додаткову професію інтелігентську, і навпаки. Можуть бути найрізноманітніші поєднання, залежно від того, до чого в кого є інтерес, здібності, які професії зручні для поєднання, дають найбільший ефект. Справа ця нова. Найменше тут припустиме метання, кидання від однієї професії до іншої. Але прокладати в цьому напрямі шлях треба. Сучасна техніка прямо носом штовхає в таке поєднання професій.

З боку комсомольців потрібна велика ініціатива в цьому напрямі і ясно поставлена мета, наполегливе прагнення до неї. Вивчивши одну професію, другу, можливо, доведеться вивчати наполовину шляхом самоосвіти, заочного навчання, в гуртках, з допомогою товаришів. Потрібне серйозне навчання. Важливий почин. Важкі будуть лише перші кроки.

ПРО МІЖНАРОДНИЙ ДИТЯЧИЙ ТИЖДЕНЬ

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти, зараз відбувається Міжнародний дитячий тиждень. Через місяць мине 15 років існування Радянської влади. П'ятнадцять років тому робітники й селяни нашої країни під керівництвом Комуністичної партії з Леніним на чолі прогнали поміщиків і капіталістів і організували в себе владу — владу Рад.

Це було в 1917 р. Капіталісти й поміщики хотіли нажитись на війні. Багато мільйонів народу загинуло на полі битви, багато народу було поранено, потрапило в полон. Розорена була наша країна до краю. Кожний з вас, діти, напевно, чув від своїх батьків і матерів, від близьких людей про війну. Не сила було терпіти далі таких порядків. Але без партії, без міцної організації ніколи не перемогли б робітники.

Перший час було дуже важко. На підмогу собі покликали російські поміщики і капіталісти іноземні війська: англійців, німців, французів,— організували собі на допомогу чехословаків. Іноземні буржуазні уряди охоче підтримували російських капіталістів і поміщиків.

Громадянська війна була в нас дуже люта, жорстока, але вона багато чого навчила робітників і селян. Ясно вони побачили, хто їх друг, хто ворог. Ворогів прогнали і взялися будувати по-новому промисловість і сільське господарство, взялися вчитись працювати і жити по-новому.

Не можна й порівняти нашу стару, забиту, темну, відсталу країну з теперішньою. Але ми вперед дивимось

і знаємо, як багато ще залишається нам зробити. Чи не так, діти?

Наші діти не стояли осторонь боротьби. Вони брали участь в усій цій боротьбі. Ходили на демонстрації, виступали.

Я пам'ятаю, як 1 Травня 1917 р. виступив на Марсовому полі 12-річний хлопчина, який уже працював на заводі, і говорив: «Це наше пролетарське свято. У цей день робітники усіх країн виходять на вулиці і говорять: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» Капіталісти хочуть не платити нам за цей день — прогулом його вважають. Ми не дозволимо цього капіталістам!» Тисячами виходили діти на вулицю, збиралися по фабриках і заводах і обговорювали, як їм організуватися, як вчитись, щоб ніхто не міг їх обманути. Коли було взято владу і треба було охороняти її, зовсім юна молодь озброїлась гвинтівками, пішла в Червону гвардію.

Коли розгорнулася громадянська війна, діти теж не стояли осторонь. Ми, старше покоління комуністів, нічого від дітей не приховували, а говорили їм, що їм треба вчитися військової справи не для того, щоб знищувати, грабувати своїх братів — робітників інших країн, як цього хоче буржуазія, а щоб з гвинтівкою в руках прогнати капіталістів і покласти край усякому гнобленню, наживі за чужий рахунок, щоб по-новому побудувати життя. Так говорив Ленін.

«Чортенята прокляті!» — лаяли дітей білі; вони дітей не шкодували, розстрілювали їх, мучили, як великих.

Недавно приходив до мене один червоний партизан. Коли йому було 13 років, його і 15-річного його брата — вони на селі жили — захопили біля Хвалинська білі за те, що старший брат у них був комісар. Посадили їх у «поїзд смерті» і через увесь Сибір повезли на Далекий Схід. Як худобу, везли, били, не годували, відчіплювали вагони і розстрілювали на очах у дітей сотні захоплених у полон дорослих. Діти все це бачили. А потім повезли їх назад, в тюрму засадили. Червоний партизан описав цю свою подорож, і не можна без хвилювання читати ці рядки. Багато я чула таких розповідей. Це тільки в книжках буржуазія пише: «Не треба втягувати дітей у політику», — а коли до діла доходить, то їх не шкодують.

Багато горя зазнала в громадянську війну дівчора наша. Бачили діти, як розорили країну білі, випалювали цілі села, убивали їх близьких. Була я в 1919 р. на Камі, на Бондюжському заводі. Тільки що перед цим були там білі. Вони прийшли в клуб підлітків і всіх дітей, які там знаходились,— багато їх там було — перестріляли. А ті діти робітників, що в живих залишилися, як тільки пішли білі, знову обладнали клуб, червоний прапор там повісили і клятву дали — боротися за робітничу справу.

Теперішні старші школярі і піонери були зовсім маляками, коли була громадянська війна. Але їм треба добре знати, як була справа. Треба розпитувати про неї її учасників, червоноармійців, червоних партизанів; треба читати про те, як відстоювали свою Радянську владу робітники й селяни. Треба, щоб під час Міжнародного дитячого тижня наші діти розповідали дітям інших країн про Велику Жовтневу революцію і про громадянську війну. Їм це потрібно знати. Адже в них при владі ще капіталісти.

Коли прогнали робітники й селяни нашої країни поміщиків і капіталістів, взялися вони своїми руками будувати фабрики й заводи, мости і канали, прокладати шляхи, виготовляти трактори і інші сільськогосподарські машини. Почали об'єднуватися селяни в колгоспи, повному ставити господарство. Країна наша вигляд має зовсім інший, ніж 15 років тому. Не даром усе це далося. Багато напруженої праці коштувало. Наші діти — школярі, піонери, хлопчики і дівчатка — прилучилися до цього великого будівництва. «Ми — молода гвардія робочих і селян»,— співали вони і дитячими руками, як уміли і могли, допомагали дорослим. Вони багато чого навчилися на цій роботі і загорілися ще більшим бажанням учитись.

Наші діти розуміють, що їм потрібне знання. Без знання нового життя не побудуєш. Знання — сила. І тому поміщики і капіталісти своїх дітей учили, добре і багато чого вчили, а дітей робітників і селян не вчили навіть читати й писати, а дурницями всякими голову їм забивали. Хіба бували в багачів неписьменні діти?

Дружно, допомагаючи один одному, беруться наші діти за навчання, знання хочуть узяти з бою. Для цього потрібно багато сили волі. Панські діти були балуваними

дітьми, в усьому в них нехлюйство було, пустоці всякі, кожному паничеві всі догоджали. Але хіба такими можуть бути наші діти? Кожний з них повинен мати міцну волю до праці і знання.

Наші діти тепер вчаться брати знання з бою. І вони скажуть під час Міжнародного дитячого тижня дітям інших країн: «Не слухайте, діти, того, чого вас повчають ваші вороги; учіться самі того, що вам треба, щоб перемогти!»

Ленін дуже надіявся, що наше молоде покоління виросте сильним, знаючим і справу, розпочату їх батьками й матерями, доведе до кінця.

До боротьби за робітничу справу будьте готові!

1932 р.

ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ КОМСОМОЛУ В ГАЛУЗІ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ

Наша молодь на чолі з комсомолом, під керівництвом партії будує соціалізм, вкладає в цю справу величезну енергію, величезний ентузіазм. Але на кожному кроці вона відчуває, що їй не вистачає знань. Адже будівництво соціалізму полягає, як кожний знає, не тільки в спорудженні фабрик і заводів, величезних будинків та інших будов. Будівництво соціалізму — бойове завдання. Це — боротьба, як говорив Ілліч, за весь лад соціалізму. Тут і боротьба за планову, соціалістичну організацію виробництва, тут і боротьба за соціалістичний розподіл, за комуністичне ставлення до праці, до громадського майна, за поглиблене розуміння колективізму, за нові взаємовідносини між людьми, і розгорнута на всіх цих фронтах боротьба з дрібновласницькою, дрібнобуржуазною ідеологією, боротьба за проведення в життя основ учення Маркса — Леніна.

Це дуже складна боротьба, набагато складніша, ніж боротьба з царизмом, боротьба за повалення влади поміщиків і капіталістів. І ця боротьба вимагає від кожного борця за соціалізм дуже серйозних знань, умінь застосовувати ці знання до життя, вимагає ґрунтовного знання і розуміння марксизму-ленінізму, умінь працювати його методами, проїмати його духом всю роботу.

За оволодіння знаннями повинен боротися комсомол. Але треба враховувати загальний культурний рівень нашої країни. За 15 років революції маси культурно надзвичайно зросли. Але треба врахувати, що в нас письменних в найкращому разі лише 90%, що дуже широкі

верстви населення не володіють ще знанням навіть в обсязі чотирирічки і що тут необхідне найсерйозніше навчання.

Комсомол повинен вести боротьбу за оволодіння знанням не тільки в рядах комсомолу, але й серед усїєї молоді. Не менш важливо озброювати всю молодь умінням самостійно вчитись, самостійно набувати знань, працюючи над книгою, користуючись бібліотекою, заочними курсами, радіо. Дати програми самостійного навчання, дати програми найрізноманітніших гуртків — одне з найневідкладніших завдань. Боротьба за правильний розвиток широкої бібліотечної сітки, за правильне постачання її, за широкий розвиток хат-читалень і інших видів масових бібліотек — кровна справа комсомолу. Але він не повинен тут відокремлюватися, а повинен прилучитись до спільної роботи.

Я хотіла б спинитися на одному питанні — це на методах загальноосвітньої роботи. Часто говорять, що школи молоді повинні повернутися обличчям до виробництва. Це вірно. Книжки для малописьменних, матеріал для самоосвітньої роботи повинні бути тісно пов'язані з продуктивною працею тих, що вчать. Але що це має бути за пов'язання? Дехто вважає, що пов'язання вже є, якщо в тексті книжок згадуються слова «завод», «блюмінг», «трактор». Інші вважають, що «обличчям до виробництва» — це значить обличчям до вузької професії, якою займається той, хто вчиться. Вони забувають, що загальноосвітні школи, загальноосвітні курси повинні озброювати дорослих, що вчать, широким політехнічним кругозором, як це особливо різко підкреслював Ленін. Ілліч говорив про політехнічну освіту ще в 90-х роках, але особливо почав натискати він на цю справу, коли ми підійшли на 1920—1921 рр. безпосередньо до питання про планове господарство. Плановість народного господарства — це одна з корінних відмінностей соціалістичного господарства від господарства капіталістичного, де все побудовано на конкуренції, на наживі. У капіталістичних країнах планового господарства не побудувати. Народне господарство будується руками мільйонів. І необхідно, щоб ці мільйони були свідомими будівниками планового господарства, ясно розуміли взаємозв'язок між добувною і обробною промисловістю,

між різними галузями виробництва, яка промисловість і чому є провідною. Треба, щоб маси розуміли, як розвивається все господарство в цілому, знали, які тепер стоять перед ними ударні завдання. Наші газети, соцмагання і ударництво, боротьба за промфінплани — все це підносить свідоме ставлення мас до праці і полегшує політехнічну пропаганду, залучення мас до свідомого будівництва планового, соціалістичного господарства. Треба добиватися того, щоб кожний комсомолец був озброєний певним політехнічним кругозором. Тоді він краще зрозуміє господарські завдання і того підприємства, де він працює.

Друге завдання — в усій навчальній, пропагандистській та агітаційній політосвітній роботі вміти пов'язувати поточні завдання будівництва з основними положеннями вчення Маркса і Леніна.

Це пов'язання — саме те, на що повинен тепер звернути особливу увагу комсомол. Комсомол повинен оволодіти методом пропаганди та агітації, яким користувалася партія з самого початку свого виникнення і який виправданий цілком і повністю всім ходом боротьби. Пропагандист починав з безпосередніх потреб робітника, з того, що робітника в дану хвилину найбільше хвилювало, і показував, як цей факт органічно пов'язаний з усім капіталістичним ладом. Від боротьби за видачу окропу на заводі підводили до необхідності боротьби за соціалізм. Саме такий підхід допоміг партії в 1917 р. повести за собою найширші маси і привести робітничий клас до перемоги в Жовтні. Цей метод необхідно застосовувати і тепер. Якщо відбуваються, наприклад, збори селян, яких у дану хвилину хвилює яке-небудь питання — ну, скажімо, про хлібозаготівлі, а оратор прийде і говоритиме тільки, що треба здати хліб, а не зуміє пов'язати цього питання з великими питаннями соцбудівництва, користі від його промови не буде. Не буде користі від його промови і на яких-небудь урочистих зборах, коли він говоритиме лише про наші досягнення, наводитиме цифровий матеріал, а перекинути місток між тим, про що думають селяни в дану хвилину, і між розповіддю про наші досягнення не зуміє.

У цьому році дуже багатьох здивував факт, що за постановою ЦК партії закривається ряд комвузів, а на

місці їх розгортається сітка «вищих сільськогосподарських комуністичних шкіл», куди залучаються місцеві працівники з рівнем знань в розмірі чотирирічки або п'ятирічки. А тим часом це постанова величезного значення. Це — постанова, яка йде по шляху ліквідації розриву між теорією і практикою. Місцеві практичні працівники, в яких є маса практичних питань, які вони не знають, як розв'язати, діставатимуть необхідну тривалу консультацію, яка допоможе їм при розв'язанні цих питань керуватися марксистсько-ленінським вченням. Курсанти навчатися, як проїмати всю свою роботу духом марксизму-ленінізму. Це озброїть їх умінням правильно ставити роботу. Правильно поставлені вищі сільськогосподарські комуністичні школи понесуть марксизм-ленінізм на село і тим піднесуть усю сільську, усю колгоспну роботу на вищий ступінь.

Політосвітробота комсомолу повинна також іти по цьому шляху, озброювати комсомольців знанням марксизму-ленінізму і показувати, як його застосовувати до практики, до розв'язання поточних завдань.

Виступаючи на з'їзді політосвіт, Ленін говорив про те, що політосвітнику повинно бути діло до всього: і до ліквідації неписьменності, і до боротьби з бюрократизмом, і до всіх завдань, які стоять перед країною. Це стосується, звичайно, цілком і теперішнього політосвітника-комсомольця. *Кожний комсомолец повинен бути політосвітником, хоч би в якій галузі він працював.* Питання про культурне будівництво тепер постало дуже гостро. Знання потрібні масі. Кожний радянський спеціаліст повинен уміти працювати з масою. Навіть кожна сесія Академії наук буває тепер зв'язана з великою роз'яснювальною роботою, що проводиться серед робітників. «Науку, знання, техніку — в масі!» — такий лозунг Академії наук. Але це стосується не тільки Академії. Кожний науковий заклад, кожний втуз, вуз, технікум повинен іти цим шляхом.

І комсомольці повинні підтримувати всіляко цю лінію. Але справа не в тому, щоб вітати академіків. Кожний, хто вчиться у втузі, агровузі, вузі, кожний, хто вчиться в технікумі, повинен уміти говорити й писати популярно, навчитись передавати свої знання іншим.

Кожний, хто вчиться в цих навчальних закладах, повинен добиватися того, щоб його навчальний заклад в цілому проводив у масах широку популяризаторську роботу. Це повинно становити предмет турботи комсомолу.

На закінчення я хотіла б сказати таке.

Комсомол шефствує над школою.

Тепер на шкільному фронті ми бачимо велике зрушення, ми бачимо, як серед учительства почався цілий рух, що йде з низів, за підвищення якості навчальної і виховної роботи. Ми бачимо, що старе і молоде учительство тісно змикається, учительство з великим стажем іде на допомогу молоді, молодь вносить у справу великий ентузіазм. Усе вчительство напружено учиться. Комсомол не може залишатися осторонь і повинен брати активну участь у цій роботі. Він — шеф школи. Він повинен іти на допомогу школі, ставлячи широко пропаганду серед населення, добиваючись того, щоб школа стала справді політехнічною, щоб вона виховувала пролетарську дисципліну в дітей, озброювала їх знанням, виховувала свідоме ставлення до праці і навчання.

Мені здається, всі перелічені питання повинні б знайти відображення в намічуваних заходах комсомолу по лінії політосвітроботи: широка робота по лінії чисто культурній, пов'язання цієї культроботи з виробничими завданнями, пов'язання виробничої пропаганди з розширенням політехнічного кругозору, проймання усієї політосвітроботи духом марксизму-ленінізму, пов'язання всієї практичної роботи з теорією марксистсько-ленінського вчення, робота серед учительства, залучення до роботи радянських спеціалістів, перетворення навчальних закладів у вогнища політосвітроботи. В даний момент політосвітробота має винятково велике значення.

БОРотьБА ЗА ЗНАННЯ — НАЙВАЖЛИВІШЕ ЗАВДАННЯ ПІОНЕРОРГАНІЗАЦІЇ

(ПРОМОВА НА ПЛЕНУМІ ЦБ ДКО)

Останнім часом особливо гостро постало питання про те, яке місце повинна займати піонерська організація в школі. Іноді читаєш звіти, слухаєш доповіді про те, як проходять заняття в школі, як іде тепер боротьба за оволодіння навчанням, за дисципліну, і якось мало чуєш в усьому цьому голос піонерів.

Чому так буває? Чи тому, що недооцінюється значення піонерської організації, а чи тому, що в звітах не вважають за потрібне говорити про це? Цей факт викликає в деякого боязнь: не розчинилася б піонерська організація в загальношкільній організації. Немає сумніву, що в деяких місцях піонерська організація починає трошки втрачати своє обличчя. Сьогодні я й хотіла б якраз поговорити про це.

Ми часто, товариші, говоримо: «Піонер — для всіх дітей приклад». Але не в цьому справа. Піонер, звичайно, повинен бути таким, щоб викликати в інших дітей бажання наслідувати його. Це так. Але йдеться про піонерську організацію. Важливо не тільки те, як поводить ся окремих піонер, а важливо, щоб у кожній шкільній групі було міцне піонерське ядро, яке було б згуртованим і яке боролось б за певні ідеї, за певні цілі, яке допомагало б школі в її роботі.

Тепер відбувається дуже велика робота по проведенню в життя загального обов'язкового навчання. В цьому напрямі пророблена величезна робота, кількість шкіл, кількість тих, що вчать ся, зростає надзвичайно.

У відношенні кількісному ми вже підходимо до загального чотирирічного навчання. Чотирирічка стала вже обов'язковою. В найближчі роки буде обов'язковою семирічка. Завдяки тому що школа охоплює всіх дітей, її питома вага, її значення стало значно більшим. Наша школа повинна давати справжнє, дійсно комуністичне виховання. Вона повинна озброювати справжніми знаннями. Вона повинна давати не якісь обривки і клапті знань, а давати найпотрібніше, найважливіше, повинна закладати основи матеріалістичного, марксистсько-ленінського світогляду.

Необхідно, щоб піонерська організація усвідомила всю важливість цього завдання. Адже в школі вчать діти, яким доведеться закінчувати справу, розпочату Жовтневою революцією, справу, розпочату нашою партією. У школі вчать діти, яким доведеться боротися за весь соціалістичний уклад, боротися в зовсім інших умовах і доводити до кінця розпочату справу. І тут нашому молодому поколінню необхідно озброїтись знаннями. Це повинен усвідомлювати кожний член піонерської організації.

Вожаті повинні не просто говорити: комсомол постановив, партія постановила,— а повинні пояснити, в чому тут справа.

Дуже хороша книжка Вільгельма Лібкнехта «Знання — сила», де він розповідає, як у класовій боротьбі буржуазія старалася закрити масам доступ до знання, старалася дати масам лише обривки, клапті знань. А в нашій Радянській країні ми повинні давати не обривки, а дійсне, справжнє знання,— те знання, яке необхідне для перетворення життя.

Порівнюєш зараз своє покоління з теперішнім поколінням. Діти старого покоління не вміли говорити і не вміли писати про те, що вони бачили навколо. Ніяких диткорів за наших часів не існувало. А тепер діти вміють говорити, уміють обстоювати свої думки. Тепер зовсім інше розгортання громадського життя. Вся обстановка вчить говорити. Але треба, щоб тут допомагала і школа, щоб вона вчила говорити просто, ясно, чітко. Треба, щоб кожний з дітей умів написати, висловити свою думку, і не просто написати щось, не просто напи-

сати якусь резолюцію, а написати чітко і переконливо про те, що його цікавить. Треба, щоб діти навчилися у школі вчитись. Усім їм доведеться в житті опрацьовувати серйозний науковий матеріал, і вони повинні бути до цього готові. Діти повинні це усвідомити. У боротьбі за знання піонери повинні відігравати велику роль і повинні відігравати цю роль саме як організація. Вони повинні бути заражені ентузіазмом по оволодінню знаннями, і треба, щоб вони не замикалися в собі, а старались усіх дітей втягнути в цю справу і стати на чолі всього дитячого руху за навчання.

Особливо важливі суспільні науки: суспільствознавство, історія, природознавство, географія і література — словом, ті предмети, за допомогою яких виконується світогляд. Ці предмети дуже важливі. Я цим не хочу сказати, що не важливі граматика, математика, біологія і т. д., але суспільні науки є особливо важливими, щоб ясно розуміти все, що нас оточує, ставати свідомими будівниками соціалізму, і треба, щоб, крім шкільної роботи, в дітей було бажання це питання проробити і обговорити на гуртку.

Навіть у наш час суспільні науки особливо пробуджували думку, хлопці й дівчата між собою часто сперечалися з тих чи інших питань, гарячилися.

Один старий учитель згадував, як він учився разом з Володимиром Іллічем. У своїх спогадах він говорить, що у Володимира Ілліча завжди з історії були п'ятірки. Учителем історії був у Сібірську (Ульяновську) батько Керенського. Було задано якийсь твір. І ось Керенський, повертаючи зошит Володимирі Іллічу, сказав: «До чого це у вас раптом у творі «пригноблені маси»?»

Автор спогаду говорить далі, що всі діти цікавились, скільки ж за цей твір учителі поставили Володимирі Іллічу. Одиницю? Ні, виявилась п'ятірка. Це показує, що навіть за тих давніх часів у зв'язку з уроками суспільствознавства, історії, літератури в учнів виникали питання політичного характеру. Діти прагнули в міру своїх сил розібратися в цілому ряді питань. Але стара школа не давала відповідей на такі питання, старалась заглушити інтерес дітей.

Тепер піонери кожне питання, яке ставиться на уроках історії і суспільствознавства, між собою обговорю-

ють. Їм допомагають вожаті. Ми за колишніх часів були безсилі щодо цього. Більшості з нас не було до кого звернутись з питаннями, що виникали в нас. А тепер у піонерів є вожаті, є комсомол, який завжди може допомогти.

Ви знаєте, що в своїй промові на III з'їзді комсомолу Ленін говорив про те, що треба не тільки запам'ятовувати і засвоювати, а треба все продумувати, спільно обговорити. Тому мені здається надзвичайно важливим, щоб піонерорганізація деякі питання, які на уроках порушуються, всередині в себе обговорювала, важливо, щоб вона проявляла певну ініціативу і вчилась самостійно працювати, тому що тільки в цьому разі вона зможе повести за собою дитячу масу. Тільки в тому разі, коли самі піонери працюватимуть над виробленням у себе ясних поглядів,— тільки тоді вони зможуть впливати на громадську думку дітей.

Ви знаєте, яким важливим є вироблення громадської думки. Часто буває так, що рідні ніякої уваги на дітей не звертають, дуже багато чого вони часто самі не знають і не розуміють. Учитель теж не завжди хоче і має час говорити з дітьми. Тим часом громадська думка, думка дитячої організації має величезне значення. Мені розповідала одна робітниця, дружина старого партійця і сама партійка, що з її синком нічого не можна було зробити, що він хлопець безнадійний: говориш йому, що пора йти йому спати, а він не звертає уваги. Коли він став піонером, він почав о дев'ятій годині лягати спати. Вона думала: що це значить, що його й умовляти не доводиться? Виявляється, піонерська організація постановила о дев'ятій годині лягати спати. Таким чином, вплив дитячої організації є надзвичайно сильним.

Сьогодні мені з Наркомосу прислали статтю, яку я ще не встигла проглянути. Додатком до неї є дитячі альбомчики з відповідними картинками і віршиками, які за минулого часу писались в інститутах: «Хто напише більше від мене...» і т. д. Це міщанські альбомчики «доброго старого часу». Нам необхідно мати таку громадську думку, щоб такі явища в школі були неможливі. Тепер у школах часто спостерігаються нездорові явища, наприклад, у відносинах між хлопчиками й дівчатками, коли хлопчики стараються досадити дівчаткам, дівчатка

шушукаються поміж собою і т. д. Тут нам важливо, щоб у дітей складалась здорова, правильна громадська думка, щоб вони робили так не тільки тому, що хтось скаже, а важливо виробити в них відповідне переконання.

Тепер у нас дуже багато розмовляють про свідому дисципліну. Звичайно, кожний піонер може бути свідомим і дисциплінованим, але важливо, щоб це було не на словах, а на ділі. Мені здається, тут треба зацікавити дітей з такого боку. Коли дітям пояснити, як треба над собою працювати, як треба виробляти характер, то таким шляхом можна посунути вперед цю справу.

Тут знову-таки пригадується дитинство. В ранньому дитинстві, років шести-семи, я начиталася казок про якихось ведмедів, які приходили під вікно і запитували: «Хто на моїй шкурі сидить, мою шерсть пряде?» і т. д. Там були намальовані картинки, на яких зображено лютого ведмеда. І ось, коли мені було вже років дванадцять-тринадцять і я вже цікавилась такими питаннями, як революційний рух, жили ми в Ленінграді, на третьому поверсі, ніяких ведмедів там і бути не могло — проте, коли мені треба було піти в темну кімнату, я мимоволі поглядала у віконце. Нарешті я обурилась сама собою і навмисно почала змушувати себе ходити в темну кімнату, поки не ліквідувала цей безглуздий страх.

Переживання дитинства часто залишаються на все життя. Треба заінтересувати дітей у тому, щоб кожний навчився володіти собою. Є навіть такі ігри, які вчать стежити за собою. За минулого часу була гра, коли починають смішити, а треба витримати характер і не розсміятись. Є цілий ряд ігор, які вимагають самоконтролю. Я думаю, що зараз можна спільно придумати дуже багато таких ігор, які по суті справи є іграми, що виробляють характер, виробляють волю.

Подивіться, що тепер вимагає партія від кожного свого члена. Вона вимагає дуже великої волі, вона ніякої розхлябаності не допускає. Член партії повинен вміти підкоряти свою волю інтересам цілого не на словах, а на ділі. Це не завжди буває так просто і так легко, як це може здатися на перший погляд. Для цього треба мати велику свідомість і міцну волю, і цю свідому волю треба виробляти в піонерів. Але треба зуміти підійти до піонерів, треба вміти захопити їх цим, зацікавити. І тут,

звичайно, вам, вожатим, треба над цими питаннями подумати. Ви стоїте найближче до дітей, можете з самими дітьми поговорити і захопити їх цим. Це дуже допоможе у виробленні свідомої дисципліни.

Звичайно, особливо треба виробляти характер на громадській роботі. Останнім часом у нас трапляється таке лихо. Років два-три тому в нас діти були завантажені громадською роботою. Я була в 9-й пролетарській школі при заводі «Динамо». Стає дівчатко-піонерка на стілець і читає рапорт — скільки утильсировини зібрано школярами. Але скільки ж часу забрав у дітей збір утильсировини? Адже треба в кожную квартиру зайти, пояснити, чого прийшли, треба розтлумачити, що це за утильсировина і т. д. І так щовечора час іде на утильсировину. Нема коли щось зробити, нема коли вчитися. А що це, діти самі надумали утильсировину? Ні, вчителі дали дітям таке «навантаження». Яка ж це громадська робота? У нас і термін вийшов: не громадська робота, а навантаження. А скільки таких навантажень буває? Не більше одного навантаження. А коли вдуматись, що це означає, то це означає, що, по суті, це було тільки виконання певних вказівок вчителя або певних вказівок вожатого, а дітям часто не пояснювали навіть, навіщо потрібна ця утильсировина. Громадська робота — та, коли ясно усвідомлюєш, розумієш, що неодмінно ось це треба зробити; і особливо, звичайно, цінна така громадська робота, де діти самі проявляють ініціативу: бачать який-небудь непорядок — думають над тим, як виправити, і виправляють, бачать, що погано зроблено, — борються з цим, добиваються поліпшення, працюють над поліпшенням справи. Ось, наприклад, живуть у житлокоопі і бачать який-небудь непорядок — зберуться піонери житлокоопу і обговорюють, як треба боротися з тим чи іншим непорядком. Ось це — громадська робота. Важливо те, що робиться з ініціативи самих дітей, важливо, щоб діти дивлялися в життя і дивились, як це життя треба змінити на краще. Ось це дуже важлива сторона громадської роботи. Треба уникати масових навантажень, але цілком необхідно, щоб діти вели громадську роботу. Звичайно, громадська робота не повинна заважати навчанню, не повинна заважати тому, щоб діти вчилися самі — і уроки вчили, і в гуртках працюва-

ли. Але громадська робота дуже виховує. Володимир Ілліч у 1917 р., перед Жовтнем і в перший час після Жовтня, говорячи про Ради, підкреслював у своїх статтях і в цілому ряді виступів, яке величезне значення мають Ради тим, що залучають членів Ради до громадської роботи. Він уже тоді говорив про те, що важливо до громадської роботи залучати дітей. В одному місці він говорив, що років з чотирнадцяти, в іншому місці є вказівка, що з дванадцяти років діти повинні брати участь у громадській роботі. Цій громадській роботі він надавав великого значення, тому що вона виховує, вона організовує, навчає діяти спільно. Він вважав, що часто невелика громадська робота, дружно, планово проведена, має значно більше значення, ніж відвідання десятка зборів. І ось, мені здається, вожатому піонерської організації треба обдумати дуже серйозно, як вести громадську роботу з дітьми так, щоб вона не забирала всього їхнього часу, щоб вона не заважала, а допомагала їх навчанню, щоб вона мала дуже велике виховне значення. Часто буває так: прийшов піонер додому, нашвидкуруч повчив уроки, а потім іде в клуб, де сидить з 6 до 11 години і весь час грається. Весь час у нього йде на гру, а на громадську роботу нічого не залишається. Ніякої громадської роботи нема, і нема думок про неї. Піонери думають, як би піти в кіно і т. д., а про те, як змінити навколишнє життя, не думають. Вони привчаються дивитись на неподобства, які часто відбуваються навколо них, байдуже — не наше це діло. Тому особливо циніш, коли чуєш, як піонери протестують проти деяких речей. Ось б'є робітник свого сінка, а піонер говорить: «У Радянській республіці бити дітей не можна», — і це незважаючи на те, що дорослий може, розсердившись, і його побити. Тут є певна переконаність, певна мужність.

Беручи участь у громадській роботі, треба, щоб діти не думали, що вони якісь великі громадські діячі і що без них справа не обійдеться. А в нас, як я жартома говорила, «підчванство» теж є до певної міри. Піонер ще не зробив нічого, а вже думає, що він для всіх дітей приклад, і не тільки для дітей, але й для дорослих. Цього треба уникати. Але все ж часто ми бачимо, що піонери іноді роблять дуже розумні зауваження, на які треба зважати. Наприклад, у Горькому, в Канавіні, є фабрика,

яка виробляє жорна. І ось піонерчики, які потрапили туди, зацікавилися тим, чи хороша якість жорен. Провели екскурсію на три або чотири млини і розпитали, як там оцінюють якість жорен, і записали, що жорна погані тим-то і тим-то, і так зібрали відомості на чотирьох млинах. Потім прийшли на робітничі збори і зробили доповідь, що чули про якість жорен, і робітники розповідали, як їх здивувало, що діти так серйозно вдумалися і провели таку роботу, яка змусила задуматись дорослих робітників над тим, як треба підвищити якість виготовлення жорен. Так що ініціатива дітей, їх старання поліпшити життя, поліпшити працю часто дає дуже багато позитивних результатів, і мені здається, що громадської роботи не можна знижувати. Треба тільки дивитись, щоб вона не забиравала так багато часу, що на навчання нічого не залишається. Треба, щоб ця робота була такою, яка дійсно по-комуністичному виховує. Питання комуністичного виховання і в школі і поза школою тепер мають особливе значення.

Отже, боротьба за підвищення якості навчання, за широке розгортання громадської роботи! Потім я хотіла б ще спинитися на одній стороні, а саме на тому, що піонери не повинні замикатися в своїй організації. Довелося мені якось розмовляти з одним хлопчиною. Я його запитую: «А що у вас робить піонерорганізація?» Він мені відповів, що більшість школярів про неї нічого не знає. Це нікуди не годиться, коли піонерорганізація замикається, коли піонери вважають себе привілейованими. Піонери повинні турбуватися не тільки про те, щоб члени їх організації добре вчилися, були свідомими — це само собою, — але повинні також турбуватися про те, щоб залучати інших дітей, зацікавлювати їх своєю організацією, дійсно впливати на інших дітей. Мені здається, що це важливе питання, і коли тут знайти правильну лінію, то багато буде зроблено для підвищення якості школи.

Питання позашкільної роботи тепер мають дуже велике значення. Ви знаєте, що в нас у містах є ще велика бездоглядність. Адже тепер як складається життя? Раніш дитина, прийшовши додому, завжди знаходила там матір, потім приходив батько, і загалом була сімейна обстановка, а тепер часто так: батько працює,

мати працює, і прийде хлопчина до пустого місця. Батько або мати коли не на заводі, не на службі, то на громадській роботі. Наприклад, коли бачить дітей партієць? В рідких випадках, тому що партієць по горло завантажений роботою. Старший брат — комсомолец — часто теж не буває дома, бо він або працює, або на комсомольських зборах. Ось ця відсутність домашньої обстановки, яка б виховувала, часто впливає на те, що в нас діти, навіть діти комуністів, ростуть зовсім без комуністичного впливу, і іноді раптом стає відомо, що хлопчина — учасник якоїсь дитячої злочинської зграї. Батько тільки руками розводить. Він думав, що все йде благополучно. Коли він приходив на півгодинки додому, він говорив синові і про значення партії, і про те, і про друге, і про третє. Йому здавалось, що син неодмінно буде комуністом, а раптом виявилось, що син — учасник злочинської зграї, а в іншого батька син не хоче вступати до піонерів. Вплив батьків слабкий, і тут дуже важлива тепер правильна організація позашкільної роботи. У нас часто позашкільну роботу розуміють так, що позашкільна робота — це піти дітям у кіно і в театр, а нема кіно і театру, так нема ніякої позашкільної роботи. Мені здається, на цю сторону піонерорганізація повинна звернути увагу, тому що коли хлопець цілий день тиняється на вулиці, коли він перебуває під враженням розмов вулиці і йому нікуди приткнутись, то, звичайно, тоді це не може не відбитися і на школі. Тому, мені здається, дуже важливо обдумувати з усіх боків, як у найважчих умовах треба створити цю позашкільну роботу, як треба поза школою організовувати дітей, тому що правильна організація позашкільної роботи допомагає роботі школи.

БУДЬТЕ ГРОМАДСЬКИМИ ПРАЦІВНИКАМИ!

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти!

Ви боретесь тепер за порядок у школі, стараєтесь бути ударниками навчання. Ви знаєте, що знання — сила і що не можна, щоб було, як за царя: знання перебувало в руках поміщиків і капіталістів та їх прислужників, а трудящих — робітників і селян — тримали в темноті і неуцтві. Боротьба за знання — велика справа.

Але в школі ви проводите 5—6 годин, а решту часу ви живете поза школою, в гущі життя, — ви живете серед дорослих, знаєте, що їх турбує, чуєте розмови їх, чуєте розмови в казармах, на вулиці, в чергах. Ви думаєте над життям і бачите, що багато чого в ньому треба ще переробити.

Багато хто з вас — піонери. Ваші вожаті, певно, розповідали вам про те, що бути піонером — це значить не тільки носити червоний галстук. *Бути піонером — значить брати участь у поліпшенні навколишнього життя, думати над тим, як це зробити.* І ось мені здається, кожний піонер повинен брати участь у цьому не тільки в школі, але й поза школою. А то буває так: у школі «піонер — для всіх дітей приклад», а вийшов із школи — немов з ланцюга зірвався і думати забув, що він піонер, думає тільки про те, як би в кіно потрапити або похуліганити трохи. А про громадську роботу і не помишляє, без нього, мовляв, «більшовики обійдуться», як співається в пісні.

Недавно одна інспекторша скликала з різних шкіл дітей-дезорганізаторів, які торгують цигарками. З роз-

мови з'ясувалось, що торгують вони цигарками не тому, що батьки посилають, що дома нема грошей. Більшість дітей торгує, щоб таким шляхом, без усякої праці, роздобути собі грошей на кіно або на те, щоб солодше попоїсти. Багато хто дуже спритно обдурює покупців. Далі інспекторша почала запитувати, як діти час проводять, і з'ясувалось, що після школи вони марно вештаються, не знають, куди себе приткнути, їх нічого не цікавить.

І виходить нібито, що між теперішнім піонером і тим, хто торгує цигарками, і різниці ніякої нема — кожний тільки про себе думає.

Піонер повинен виправдати своє звання і вести у вільний час громадську роботу.

Насамперед він повинен думати про неорганізованих дітей. Біля шкіл дуже часто організуються тут, у Москві, цілі банди хуліганствующих дітей. Вони чіпляються до перехожих дівчаток, палять їм пальта, б'ють їх, грабують і залякують дітей, які слабші, і т. д. і т. п. Біля шкіл потрібні «пости охорони». І ось піонерам треба взяти участь в охороні дітей. Домовитись треба з радою сприяння, з культармійцями, як організувати «пости охорони», і допомагати постам в їхній роботі.

Друге. Діти живуть у житлокоопах. *Піонери повинні турбуватись, щоб при житлокоопах були дитячі кімнати, щоб там були організовані ігри, декламації, спів, різна цікава робота.* Треба залучити дорослих до позашкільної роботи з дітьми. Треба за допомогою дорослих організувати спільні для всіх дітей прогулянки, екскурсії. *Треба організувати читання, відвідування всіма дітьми дитбібліотек.*

Піонери повинні в житлокоопах повести роботу по охороні прав дитини. Вони не можуть допустити, щоб хто-небудь з батьків бив свою дитину, споював її, не пускав до школи.

Але, крім цього, *важливо, щоб діти брали участь і в роботі дорослих,* дбали разом з ними про чистоту і порядок, про охорону громадського майна житлокоопів, про газетні «конвейери»: щоб дорослий, який прочитав газету, передав її на читання іншим, і потім щоб газету повертали її власникові, те саме й з книжками. Та хіба мало є справ навколо, які можуть робити діти, організувавшись в групи по житлокоопах!

Важливо, щоб вожаті були порадиниками дітей, а діти виявляли якнайбільше ініціативи. Вони можуть організувати, наприклад, ряд читань дорослих — спеціалістів з питань, що цікавлять усіх. Взагалі, я б порадила вам, діти: *дивіться навколо себе уважними очима, помічайте непорядки і спільними силами борітеся з ними.* Тоді ваше життя стане значно цікавішим. Треба, звичайно, щоб ця робота не заважала вам готувати уроки. Але уроки уроками, а громадська робота сама по собі.

Велике прохання до вас, діти,— напишіть мені свої міркування про громадську роботу. Як ви думаєте, чи знайдеться у вас для неї час? Яку роботу ви могли б виконувати? Скільки б вона у вас часу забирала? Обговоріть це питання між собою і напишіть мені через вашу газету.

До боротьби за справу Леніна будьте готові!

1932 р.

ВІДПОВІДІ НА ЗАПИТАННЯ СЛУХАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ ПІОНЕРРУХУ

1-е запитання. Як ви оцінюєте аматорський рух серед дітей? Яке місце повинно займати аматорство в системі роботи піонерського загону?

Відповідь. Я не зовсім розумію, що ви маєте на увазі під словами «аматорський рух». Організацію різного типу гуртків, груп гуртків і т. д.? Подібне до руху юних натуралістів, юних техніків, диткорів і т. д.? Я вважаю, що такі гуртки треба всіляко підтримувати. Людина може найкраще працювати в тій галузі, яка її цікавить, інтерес — велика рушійна сила. Звичайно, може бути всяке «аматорство» — гуртки читачів пригородницької літератури, релігійні гуртки і т. д. Але ж мова йде не про такі гуртки. Важливо пробудити ініціативу піонерів, допомагати їм самостійно працювати над питаннями, які їх цікавлять. Важливо, щоб на цікавій роботі діти вчилися колективно працювати. Колективна робота над питаннями, що викликають інтерес, над справою, що зацікавлює, має дуже велике виховне значення. Завдання піонерорганізації — якнайширше розвивати і підтримувати всілякі піонерські гуртки з правильною цільовою настановою, уникати в організації роботи шаблону, допомагати розвиватись найрізноманітнішим гурткам. Піонерорганізація повинна прагнути пов'язати гуртки із завданнями соцбудівництва, допомагати дітям на цій роботі правильно організовувати свою колективну працю, вчити дітей у галузі, що цікавить їх, черпати з книг, з довідників, з лекцій, екскурсій, бесід із знаючими людьми необхідні їм знання і застосовувати їх до діла.

Тільки всіляко розвиваючи активність дітей, можна організувати таку позашкільну роботу, яка буде і шкільну роботу підносити на вищий ступінь.

2-е запитання. Як, по-вашому, потрібно побудувати роботу в піонерському загоні, щоб зростає увага до окремого піонера, і одночасно виховувати навички колективізму серед дітей?

Відповідь. Колектив не знеособка. Навпаки, тільки в колективі може найповніше, найяскравіше розвиватись і виявляти себе окрема особистість — і дорослого і підлітка. Тому необхідно організувати якнайширше діяльність піонерів. Діяльність ця повинна бути спрямована в громадське русло, правильно організована; в процесі роботи повинні враховуватись інтереси, запити, знання, нахил кожного. Для цього треба давати широкий простір ініціативі дітей, керувати нею. Цікава, суспільно потрібна, колективна робота — кращий шлях виховання свідомої дисципліни.

3-є запитання. На практиці ми спостерігаємо паралелізм у роботі загону і органів ДСВ (Дитяче самоврядування.— *Ред.*) в школі; що повинно стати основою для розмежування функцій загону і ДСВ?

Відповідь. Робота загону охоплює не тільки школу, але й позашкільну роботу, коло діяльності загону ширше, ніж діяльність ДСВ. ДСВ — орган управління. Піонерорганізація — це підліткова організація, яка обстоює певні погляди, їх захищає, яка має свій статут, що регулює поведінку кожного свого члена, ставить до нього підвищені вимоги, контролює їх. Піонери діють не наосліп, піонервожатий повинен вести серед них велику роз'яснювальну роботу. Свідомість — це те, на що треба звертати найбільшу увагу. Піонери повинні глибоко продумувати явища шкільного життя, старатися впливати на них певним чином, переконуючи дітей-непіонерів, допомагаючи їм ставати свідомими, організованими. Піонерорганізація — це політична організація підлітків.

4-є запитання. Як розуміти слова: «Вожатий — старший товариш піонерів»? Чи нема в цьому ігнорування ролі політичного керівника — вожатого?

Відповідь. Як ви думаєте, чи знижувало роль Леніна як політичного керівника те, що мільйони тру-

дящих називали його товаришем? Ленін старався бути якнайближче до маси, до тих, ким він керував, він прагнув стати для них близьким, щоб бути краще зрозумілим. Чиношанування він завжди висміював. Вожатий повинен прагнути стати якнайближче до піонерів і завоювати в них довір'я і повагу до себе.

5-е запитання. Чи потрібно заохочувати аматорство в політосвіті, чи не використовують подібні аматорські гуртки чужі елементи?

Відповідь. Що означає «аматорство» в політосвіті? Прагнення розібратися самостійно в політичних питаннях? Перечитайте промову Леніна на з'їзді комсомолу, де він говорить, що не можна стати комуністом, коли самостійно не продумати, не проробити комуністичні погляди. Політичні гуртки піонерів дуже потрібні. Необхідно, звичайно, щоб піонервожатий сам був політично підготовлений, щоб він користувався довір'ям дітей, умів впливати на них. Треба, щоб вожатий умів залучати на допомогу собі інших комсомольців і комуністів. При добре поставленій політичній роботі серед піонерів сама ця постановка протидіятиме впливові чужих елементів. Треба бути дуже пильним, але не вдаватися в паніку від усякого невірного слова, сказаного піонером, від усяких його пустощів.

6-е запитання. Як бути з дітьми класово чужих батьків? Чи приймати їх до школи і до піонерзагону (головним чином на селі)?

Відповідь. У програмі партії говориться про обов'язкове загальне навчання дітей та підлітків до 17 років. Школа в нас радянська, в ній ведеться комуністичне виховання, даються знання, які закладають в них основи комуністичного світогляду. У програмі партії сказано, що школа — це знаряддя перевиховання всіх дітей. Якщо місце в школі є, треба брати туди і дітей класово чужих батьків, звичайно, уважно стежачи за тим, щоб ці діти не впливали погано на інших дітей. Коли в школі місць нема, то в першу чергу треба брати тих, хто раніш був позбавлений можливості вчитись, — дітей робітників, бідняків, технічних службовців.

Взагалі кажучи, до піонеорганізації треба приймати не всіх, а лише тих, хто цього заслуговує, тобто хто свідомий, володіє собою, веде громадську роботу. Звичайно,

треба мати на увазі, що піонери — діти, і не перебільшувати вимог. Щодо дітей класово чужих елементів, то у відношенні до них потрібна особлива пильність. Приймати до піонерорганізації їх можна лише у виняткових випадках, коли вони не зв'язані з чужим середовищем, не перебувають під шкідливим впливом, відзначаються своєю вдумливістю і активністю в громадській роботі. Розв'язувати питання про прийняття до піонерів цих дітей повинен, по-моєму, комсомольський осередок у цілому.

1933 р.

ПЕТРОГРАДСЬКА СПІЛКА РОБІТНИЧОЇ МОЛОДІ ВЛІТКУ 1917 РОКУ

Під час війни¹, коли дорослі робітники йшли на фронт, на фабрики і заводи почали посилено набирати жінок і підлітків. Робота на заводі, поруч з дорослими, революційно настроєними робітниками, революціонізувала підлітків. Одна справа бути просто сином або дочкою робітника, лише зрідка бачити батька і ще рідше слухати його розповіді, а решту часу перебувати під впливом бабусі, різного випадкового елемента, набиратися вражень вулиці; інша справа працювати на заводі, поруч з дорослим робітником, бути залученим до спільної роботи, що ведеться за певним планом цілим колективом, бачити, як робота одного залежить від роботи інших, кожної хвилини почувати необхідність дружної дисциплінованості в праці і в повсякденній боротьбі з хазяями, брати участь у цій боротьбі, бути присутнім на мітингах і зборах, слухати розмови про події, що відбуваються. Робітнича молодь Пітера в період між Лютневою і Жовтневою революціями була глибоко охоплена революційним настроєм, поривалася, як кажуть, у бій. Буржуазія впливу на робітничу молодь не мала, «буржуїв» робітнича молодь ненавиділа, зневажала, вплив на неї мали лише більшовики і спочатку псевдореволюційні партії: меншовики, есери, анархісти. Кадети впливали головним чином на учнівську молодь, яка влаштовувала ворожі демонстрації перед будинком Кшесінської, обстоюючи війну до переможного кінця,—

¹ Першої світової війни 1914—1918 рр.— *Ред.*

вони не навчилися розуміти ще всього значення робітничої молоді, не навчилися ще за прикладом Заходу і США тисячами шляхів впливати на неї, розбещувати її.

Революційно настроєна робітнича молодь спочатку поганенько, проте, розбиралася в тому, що являють собою більшовики, меншовики, есери, анархісти, співчувала тим, хто здавався їй радикальнішим: анархісти, наприклад, користувались у молоді великими симпатіями. Молодь старша віком входила до партії. Але входження в ту чи іншу партію часто було випадковим. Пам'ятаю одного молодого хлопця, більшовика за настроями, дуже активного. Незадовго до Жовтневої революції він мені розповідав: «Знаєте, я вийшов з партії». (Він був більшовиком.) «Чому?» — запитую. «Та, знаєте, чому ми, молодь, пішли до більшовиків? Револьвери в нас на заводі більшовики роздавали. Хіба так можна? Треба розібратися». Через тижнів два хлопець був уже в рядах Червоної гвардії, яка охороняла Смольний.

У квітні — липні 1917 року партія цілком віддалася боротьбі за вплив на широкі маси трудящих. Оскільки посилювався вплив більшовиків на робітничі маси взагалі, то, природно, посилювався вплив більшовиків і на молодь. Дорослі робітники — більшовики розмовляли з молоддю, вели серед неї роз'яснювальну роботу. Більшовицька газета «Правда» вела велику роботу в справі боротьби за охорону праці молоді, за скорочення для молоді робочого дня, вела кампанію за надання молоді починаючи з 18 років виборчих прав. Молодь багато читала «Правду» і переймалася більшовицькими ідеями. Однак молодь прагнула пов'язати якимось в єдине ціле свої погляди, активно проробити їх, пов'язати їх з культурною роботою, з питаннями побуту. Потреба в цьому, а також в об'єднанні в окрему молодіжну організацію була дуже велика. Питання, як організуватися молоді, стояло дуже гостро. Слідом за жіночою міжнародною конференцією влітку 1915 р. відбувся міжнародний конгрес соціалістичних організацій молоді.

Організації соціалістичної молоді були багато слабші від організацій буржуазної молоді. По 17 країнах у 1915 р. налічувалося всього 120 тисяч чоловік робітничої молоді, організованої в соціалістичні спілки, причому в 12 країнах все керівництво належало опортуністам, які

виділяли для цієї мети особливі комітети з членів партії. Робота спілок молоді зводилась часто тільки до розповсюдження літератури, повісток і виконання окремих доручень партії. На конгресі Інтернаціоналу соціалістичних організацій молоді в 1915 р. від нас представниками були тт. Інеса Арманд і Сафаров. Більшовики стояли за самостійність спілок молоді, за звільнення їх з-під опіки опортуністичних партій II Інтернаціоналу, за широке залучення до соціалістичних спілок молоді широких верств робітничої молоді. З 1 вересня 1915 р. почав виходити в Швейцарії «бойовий і пропагандистський орган Міжнародної спілки соціалістичних організацій молоді».

У грудні 1916 р. т. Ленін писав з приводу журналу «Інтернаціонал Молоді» таке:

«В «Інтернаціоналі Молоді» вміщено ряд хороших статей на захист революційного інтернаціоналізму, і все видання пройняте чудовим духом палкої ненависті до зрадників соціалізму, «які захищають вітчизну» в теперішній війні, найщирішим прагненням до очищення міжнародного робітничого руху від шовінізму й опортунізму, що роз'їдають його.

Розуміється, теоретичної ясності й твердості в органі молоді *ще* нема, а може й ніколи не буде саме тому, що це — орган кипучої, бурхливої, шукаючої молоді. Але до недостатності теоретичної ясності у *таких* людей треба ставитись зовсім інакше, ніж ми ставимось — і повинні ставитись — до теоретичної каші в головах і до відсутності революційної послідовності в серцях наших «окістів», «соціал-революціонерів», толстовців, анархістів, всеєвропейських каутськіанців («центра») і т. п. Одна річ — дорослі люди, які збивають з толку пролетаріат і претендують на те, щоб вести і вчити інших: з ними потрібна *нещадна* боротьба. Інша річ — організації *молоді*, які відкрито заявляють, що вони *ще* вчаться, що їх основна справа — готувати працівників соціалістичних партій. Таким людям треба всіляко допомагати, ставлячись якомога терпеливіше до їхніх помилок, стараючись виправляти їх поступово і шляхом переважно *переконування*, а не боротьби. Нерідко буває, що представники покоління літніх і старих *не вміють* підійти, як слід, до молоді, яка з необхідності змушена наближа-

тись до соціалізму *інакше*, не тим шляхом, не в тій формі, не в тій обстановці, як її батьки. Тому, між іншим, за організаційну самостійність союзу молоді ми повинні стояти безумовно і не тільки внаслідок того, що цієї самостійності бояться опортуністи, а й по суті справи. Бо без повної самостійності молодь не зможе ні виробити з себе хороших соціалістів, ні підготуватися до того, щоб вести соціалізм *вперед*»¹.

Ми багато говорили з Іллічем про те, як вести роботу серед молоді.

Петроградський комітет став також на точку зору самостійності організації робітничої молоді. Петроградська робітничка молодь вилилась у таку організацію: представники від заводів утворювали районні комітети, районні комітети обирали на півтора місяця Центральний комітет.

Після приїзду з-за кордону в квітні 1917 р. я почала працювати серед молоді, ходити на їх збори, говорити з молоддю, писати в «Правду» статті про молодь. Почала з інформації про Інтернаціонал молоді, водила до нашої робітничої молоді представників шведської спілки молоді, що приїхали до нас, вела агітацію за те, щоб наша спілка молоді приєдналась до Інтернаціоналу.

Відвідуючи збори Спілки робітничої молоді (я була головним чином на зборах Василеостровського і Виборзького районних комітетів молоді), я побачила, що наша молодь багато чим відрізняється від західноєвропейської. З одного боку, вона була багато молодшою, значно безпораднішою в галузі загальноосвітніх знань, але в той же час у своїй масі значно революційніше настроєна, значно більш перебувала під впливом робітничого класу. Їй потрібна була велика допомога в культурному відношенні. Молодь поривалася до знання, їй хотілось обговорити якнайгрунтовніше питання побуту, моралі і т. п. Партія в цьому відношенні допомагала. Допомогали окремі товариші-партійці — Слуцька, Куклін, Чугурін, Харитонов та ін., — але оформлена ця допомога не була до кінця. Потяг до знання штовхнув молодь на організацію товариства «Праця і світло». До цієї організації примазався співробітник чорносотенної

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 144—145.

суворінської «Маленької газети», видав себе за представника «безпартійних соціалістів», став секретарем «Праці і світла», дістав на цю організацію, здається, тисячу карбованців, влаштовував збори її верхівки в себе на квартирі. Він лестив хлопцям і дівчатам, нібито був виконавцем їх волі, а насправді старався відтягнути їх від партії, від революційного руху. При сприянні Шевцова був складений «статут» організації. Наївніше, безглуздіше важко собі що-небудь уявити. Але навколо цього «статуту» розгорялись дуже цікаві розмови. У «статуті» було, наприклад, сказано, що всі члени організації, без різниці статі, повинні уміти шити. Біля цього питання розгорнулася дуже цікава і гаряча дискусія в жіночому питанні. І про що б не говорилося в статуті, все викликало суперечки. Хто надумався б судити по статуту про погляди і настрої робітничої молоді, допустився б великої помилки. Я й інші товариші (Чугурін, Куклін) старались виявити справжнє обличчя Шевцова, пробудити пролетарську пильність [молоді]. Пам'ятаю одну свою розмову з василеостровцями. В результаті василеостровці послали мене як свою делегатку на збори ЦК «Праці і світла». Збори відбувалися на квартирі Шевцова. Дізнавшись про мій прихід, він інсценував непритомність — це, мовляв, недовір'я до нього. Хлопці й дівчата захвилювались, хтось докорив мені, що ось до чого я людину довела. «Давайте я піду», — сказала я. «Ні, сидіть, тільки вже дуже не скандальте». Як не як, хлопці й дівчата почали критично ставитись до Шевцова, вплив його слабшав. Революційна боротьба, що розгорталася, багато чого вчила, підвищувала пильність. На противагу «статуту» Шевцова у червні 1917 р. я вмістила в «Правде» проект «Статуту Спілки робітничої молоді Росії»¹, де давала в популярній формі план організації на основі врахування запитів нашої молоді, проїнятої духом боротьби за соціалізм.

У серпні відбувся VI з'їзд партії. На ньому було прийнято резолюцію і про спілку молоді. На з'їзді намітилися три точки зору. Одні вимагали створення спілки молоді при партії. Цю точку зору захищали особливо представники Москви, де спілка молоді існувала при

¹ Див. 1-й том цього видання, стор. 413—415.— *Ред.*

МК. Друга точка зору обстоювала самостійність організації молоді при умові, що вона матиме соціалістичний характер і буде «духовно» зв'язана з партією. Третя точка зору наближалась до другої, тільки захисникам її здавалось, що не треба підшивати спілці назву «соціалістична». «Безпартійним соціалістом» називав себе і Шевцов, соціалістами називали себе і меншовики, і есери, і анархісти, оборонці, зрадники справи робітничого класу. Назва «соціалістична» в цей момент нічого не говорила. Ленін стояв у той час за перейменування нашої партії в комуністичну. Була боязнь, щоб «соціалістична» спілка не перетворилася в місце фракційної склоки партій, які іменують себе «соціалістичними». Однак ці побоювання не справдились. Вплив партії в спілках був неподільний. З'їзд прийняв другу точку зору. Вересень — жовтень минув під знаком наростаючого впливу більшовиків, міцніла організація, змінювалось і обличчя Спілки соціалістичної робітничої молоді. Вплив Шевцова звівся нанівець. Коли він запропонував червоний прапор замінити синім, тому що в робітників, мовляв, сині сорочки, а в студентів сині околички, синій колір, мовляв,— символ об'єднання праці і знання, хлопці й дівчата обурились. Організація «Праця і світло» незабаром оголосила себе розпущеною.

Почалася напружена підготовка до боротьби, після перевиборів Петроградської ради тіснішим став зв'язок організації молоді з її виконкомом, тісніший зв'язок з партією; зростала активність молоді.

У Жовтневі дні молодь не відставала від дорослих.

У боротьбі викуувалась спілка молоді, яка присвоїла собі на першому своєму з'їзді назву «Російська комуністична спілка молоді».

РОСТІТЬ МІЦНИМИ КОМУНІСТАМИ

МІЦНІШЕ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИЙ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ЗАРУБІЖНИМИ ДІТЬМИ!

Під час Міжнародного дитячого тижня свідомі діти всіх країн і народностей обговорюють, як їм добитися того, щоб у всьому світі життя стало світле, щасливе, щоб у всьому світі переміг соціалізм.

Те, що вони знають про велику боротьбу трудящих із книг, від своїх старших братів і сестер, від батьків і матерів, від борців за соціалізм, вони розповідатимуть іншим дітям, закликатимуть їх взяти участь у цій боротьбі.

Свідомі діти знають, що один у полі не воїн, що для боротьби треба зорганізуватись, і вони міцно будуть організовуватися в піонерзагони.

Піонери не чекають, коли вони виростуть,— вони зараз, у міру сил своїх, допомагають у боротьбі своїм батькам і матерям.

У нашій Країні Рад, де робітники й селяни прогнали поміщиків і капіталістів, де влада Рад, де Комуністична партія — величезна сила, піонерам легше жити й боротись, їм уже доводиться боротись інакше.

Але кожний піонер СРСР ні на хвилину не може забути про дітей-борців інших країн. Він їх вірний друг і помічник. Він розуміє, яка велика відповідальність на нього покладається. Він усвідомлює, що його обов'язок перед трудящими всього світу — наполегливо вчитись, працювати, організовуватись. Без цього він не стане

передовим борцем, не зуміє їм по-справжньому допомогти.

Мій палкий привіт вам, діти, палке побажання, щоб ви зуміли заповіт Леніна — довести справу своїх батьків до кінця — здійснити якнайкраще. *Ростіть міцними комуністами.*

1933 р.

ЗА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

(ВСТУПНЕ СЛОВО НА ВЕЧОРІ, ПРИСВЯЧЕНОМУ ПРОВЕДЕННЮ
МІЖНАРОДНОГО ДИТЯЧОГО ТИЖНЯ)

Товариші, ми сьогодні зібралися для того, щоб обговорити питання інтернаціонального виховання підростаючого покоління. Кожний марксист, кожний педагог-марксист читав, звичайно, «Комуністичний маніфест» Маркса і Енгельса. Це твір, який має величезне значення саме тому, що в ньому коротко, стисло викладені основи вчення марксизму, і який наскрізь пройнятий духом інтернаціоналізму. Закінчується «Комуністичний маніфест» заклик: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» Цей заклик — «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» — це лозунг, який довгі роки мав і продовжує мати величезне значення. В цьому лозунгу запорука перемоги світової революції.

Товариші, всі твори Маркса, твори Енгельса наскрізь пройняті цим духом інтернаціоналізму, ясно, чітко показують, яку силу дає об'єднання робітників, як воно є запорукою перемоги.

І ось це вчення Маркса справило величезний вплив на наш російський робітничий рух. Наш російський робітничий рух розвивався як рух, тісно пов'язаний з міжнародним рухом. Коли в нашій порівняно відсталій країні пролетаріат зміг перемогти, зміг узяти в свої руки владу, то це тільки завдяки тому, що наш робітничий рух увібрав у себе весь досвід міжнародного робітничого руху, тільки завдяки тому, що він тісно прилучився до міжнародного робітничого руху, увібрав його досвід, він зміг і організаційно і ідейно піднятися на ту височину, яка забезпечила йому перемогу.

Коли ви візьмете роботу нашої партії з самого її заснування, ви побачите, як пройнята вона вся наскрізь духом інтернаціоналізму, ви побачите, як через усе вчення Леніна, через усю програму партії проходить цей дух інтернаціоналізму. І тепер, коли влада в руках робітничого класу, ми знаємо, як у своїй зовнішній політиці і як у своїй внутрішній політиці наша партія проводить ці основні ідеї інтернаціоналізму.

І, товариші, ми, педагоги, які думаємо про виховання підростаючого покоління, ми, звичайно, розуміємо, яке величезне значення має виховання підростаючого покоління в дусі інтернаціоналізму. Важливо тут, звичайно, не те, щоб діти запам'ятали лозунги, але важливо з ранніх років змусити їх відчувати товариський, дружній зв'язок з трудящими усього світу. Ми повинні наших дітей виховувати і емоціонально день у день так, щоб вони могли вирости справжніми комуністами, довести до кінця справу, розпочату їх батьками. Тому, товариші, ми повинні особливо пильно, особливо уважно стежити за тим, щоб різні злободенні завдання не заслоняли в нас питання інтернаціонального виховання молоді. Тепер, звичайно, перед педагогами стоїть величезне завдання. У цьому році, як ніколи, школа організується для того, щоб підвищити якість усієї роботи, якість всього виховання. Але це завдання нітрохи не знижує, а, навпаки, підносить необхідність інтернаціонального виховання. І наша піонерська організація, яка і в школі і поза школою повинна керувати, допомагати молоді формуватися в справжніх комуністів,— вона тут повинна особливо бути напоготові.

Ми хочемо використати Міжнародний дитячий тиждень, щоб через Товариство педагогів-марксистів якнайбільше звернути увагу і вчительства і вожатих піонер-організацій на те, яка тут потрібна пильність, як ні на хвилину не можна ослаблювати інтернаціональне виховання.

Нам треба обмінятися досвідом, щоб у дальшому якнайкраще, якнайглибше ставити інтернаціональне виховання молоді.

ПРОМОВА НА ВЕЧОРІ,

ПРИСВЯЧЕНОМУ ПРОВЕДЕННЮ МІЖНАРОДНОГО ДИТЯЧОГО ТИЖНЯ

Товариші з комсомолу, піонервожаті виступали тут і порушували багато болючих питань. Але мені здається, що треба значно більше самокритики в цьому питанні. Я не хочу докоряти товаришам, що виступали, але мені здається, що ширше треба поставити питання, виявити, чи достатньо правильно ми ставимо справу інтернаціонального виховання.

У зв'язку з Міжнародним дитячим тижнем я спробувала розмовляти з дітьми, які, крім школи і піонерзагону, дома не чують розмов на цю тему. Ми міряємо часто усіх дітей однією міркою. Ось у нас виступає актив; іноді в нас чудово діти виступають, просто дивуєшся, як вони добре вміють говорити, які великі питання вони порушують. Але це актив. Але ж у нас багато таких дітей, які від батьків нічого не чують, які від старших братів — комсомольців, комсомолок нічого не чують, які знають тільки те, що вони чують у школі, у піонерзагоні.

І, коли перед цими дітьми поставиш питання не так, як вони звичайно ставляться, коли підійдеш не з точки зору лозунгів, часто раптом виявляється, що діти не знають найголовнішого. Яка-небудь дівчинка часто повторює те, що вона чула на останньому уроці про Німеччину, про інші країни, але вона не розуміє найголовнішого — в чому суть капіталізму, що таке фашизм; беруться тільки зовнішні ознаки, а смислу, самого змісту часто не розуміють. Довелось, наприклад, чути такі відповіді. Питання про колонії, про поділ світу — адже це

дуже важливе питання, а коли я одне дівчатко запитую: «Ти чула, що таке колонія, вам говорили на уроці?»,— вона говорить: «Говорили».— «Ну, скажи мені, що таке колонія».— «Соціалістична республіка». А дівчатко— піонерка, хороше дівчатко, добре вчиться, але ніхто йому і не подумав пояснити, що таке соцреспубліка, що таке республіка.

Тут правильно т. Шацький пов'язав питання інтернаціонального виховання з питанням про дружній зв'язок з дітьми інших національностей. Ви знаєте, що я чула від дітей під час Міжнародного тижня? Не із злості, не так, як говорять антисеміти, а цілком спокійно діти мені пояснили: «Євреї — це буржуї». Вони повторять вам усі лозунги, а ось хто такі євреї — не знають.

Ми забуваємо, що наші діти ростуть зовсім у інших умовах, ніж, наприклад, росло старше покоління нашого комсомолу. Адже як раніш було, за минулих років? Йде страйк — діти в цьому страйку теж беруть участь. Була постійна участь дітей у боротьбі дорослих. Зараз буде п'ятнадцятиріччя комсомолу. Цілий ряд комсомольців пише спогади про своє дитинство. Ви побачите, що тоді йшлося про серйозну боротьбу. А ми тепер перетворюємо — що не може не хвилювати — дні Міжнародного дитячого тижня у дні, коли діти лише розважаються, мітингують. У школах влаштовуються «міжнародні конгреси». Запитуеш дітей: «Цікаво було?» — «Так, цікаво, багато танцювали». Зрозуміла річ, що дітям весело потанцювати, але це показує, що до «міжнародного конгресу» у нас підхід часто неправильний. Візьміть ігри. Я думаю, що в Міжнародний дитячий тиждень, взагалі в питання інтернаціонального виховання менше треба вносити ігор. Товариш з Німеччини, виступаючи, правильно підкреслив, що наші радянські діти часто не уявляють собі тих тяжких умов, тієї героїчної боротьби, яку ведуть у Німеччині піонери, яким потрібна величезна мужність для того, щоб заперечити вчителю, сказати йому, не погодитися з ним, захищати, наприклад, ту саму Радянську Росію. Часто нашим дітям це уявляється дуже простим. Мені здається, що під час Міжнародного дитячого тижня і в дальшому дітям необхідно якнайбільше розповідати про боротьбу, яку ведуть діти в інших країнах. Ось ми говоримо: «у них і в нас»,—

розповідаємо, що там діти голодують, дітей б'ють і т. д., але сам зміст боротьби, як вони борються за свої ідеї — а вони борці за ці ідеї,— ми мало підкреслюємо.

Ось запитуєш дітей, що роблять. «Ми інтернаціональні п'ятачки збираємо». — «Навіщо?» — «У буржуазних країнах, говорять, діти голодують. Там і буржуазія голодує». У малосвідомих дітей присмак зовсім не той виходить, який треба. Треба зрозуміти, що в усьому світі відбувається боротьба, боротьба пролетаріату, боротьба трудящих проти буржуазії. Як вона відбувається — про це треба розповісти, треба, щоб діти відчули. Часто діти цього не знають. Вони знають повсякденну боротьбу, яка в нас відбувається, це вони розуміють. Що таке ударник, вони розуміють. Уже тепер діти не пишуть, що при соціалізмі ніхто нічого не робитиме, як писали на початку революції. Тепер, звичайно, вони розуміють це. Але треба, щоб вони і міжнародну боротьбу розуміли і щоб вони розуміли одну річ — що наші діти в кращих умовах ростуть: вони мають можливість і вчитись, мають можливість набувати дуже багато знань, неперекручених, справжніх, дійсних знань, знань про минуле, про сучасне, про революцію у нас і в інших країнах. І це їх дуже багато до чого зобов'язує. Ось говориш з дітьми, розповідають: ось був «міжнародний конгрес», постановили краще вчитися з російської мови. Це, звичайно, добре. Але, який тут зв'язок з міжнародним рухом, дітям ніхто не пояснив. Тут випала ланка. Треба сказати: під час Міжнародного тижня ми мусимо усвідомити, що ми повинні бути передовими борцями, а для того щоб бути передовими борцями, нам треба дуже багато знати, багато вчитись, тому ми повинні оволодіти умінням писати, умінням говорити, умінням не тільки читати, а й розуміти те, що читаєш, розуміти весь глибокий зміст читаного. А то іноді слова читають, а що вони означають — не розуміють. Коли б ми зуміли нашим дітям так пояснити, щоб вони зрозуміли, що вони борці і повинні бути борцями,— це було б інтернаціональне виховання. Коли б можна було дати нашим дітям відчуття все значення міжнародної солідарності — зовсім не для того, щоб вони заплакали, нам не потрібні дитячі сльози — не в цьому справа, а для того, щоб зміцнити їх волю до боротьби, щоб з наших дітей викувати борців,— це

було б діло. І наш обов'язок, обов'язок учителя, викладача суспільствознавства, і не тільки вчителя, викладача суспільствознавства, але кожного вчителя, особливо вчителя-марксиста, і кожного вожатого — уміти дітей запалити розумінням того, що відбувається в світі, озброїти їх для цієї боротьби знанням, волею до боротьби. І буде дуже добре, коли кожний скаже: «Так, я розумію, мені доведеться ще боротись, з мене вимагатимуть діти інших країн, щоб я був передовим борцем, і для цього я повинен багато знати, що знання і раніш завжди були необхідні, а тепер більше ніж будь-коли; вірно, що знання — сила, і тому я повинен учитись». І тоді пов'язування інтернаціонального виховання з прагненням учитись, обіцянкою вчитись і набуде іншого смислу. А коли просто невідомо чого потанцювали, а потім говоримо: з російської мови будемо добре вчитись, — це нікуди не годиться.

І ось я, товариші, думаю: кожний учитель повинен усвідомлювати, чи достатньо він звертає увагу на питання інтернаціонального виховання, чи не покладається він на те, що, мовляв, за програмою про це говорилося в III групі, а в IV уже не треба про це говорити — до програми це не входить. Треба вміти повертатись до пройденого. Справжній вихователь уміє це робити не в такій формі, що просто повторює: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», — а вміє зв'язати весь курс, який проходять, з питанням інтернаціонального виховання. І особливо це треба пам'ятати також і піонервожатим. Адже вони не тільки в школі, вони і поза школою повинні впливати на дітей, і вони повинні роз'яснювати найголовніше, вміти організовувати дітей. Звичайно, можна зробити і з інтернаціонального п'ятачка велику справу, з листування велику справу, із зустрічі дітей велику справу. Але треба подумати, як це зробити так, щоб це запало дітям в душу на все життя. Тут товариш виступав і говорив про жовтенят. Так, звичайно, з самих малих років треба виховувати цей інтернаціональний дух, треба, щоб діти з колиски, як то кажуть, з молоком матері його вбирали. І необхідно, звичайно, піонерів думати про те, що, коли малюка зустрічаєш, — це не просто істота, мимо якої проходить треба. Найглибші враження — це враження дитинства. Кожний з вас, коли

пригадає своє раннє дитинство, перед ним постануть яскраві картини, які на все життя вкарбувалися в пам'ять. Тому я думаю, що веселити дітей треба, звичайно, але треба навчитись і говорити з дітьми серйозно, поважати дитину і розуміти, що це майбутній комуніст, майбутній борець на фронті міжнародної боротьби за перемогу революції. І треба, щоб діти зрозуміли, що ця боротьба неминуча, що ця боротьба — серйозна боротьба і що треба їм якось до цієї боротьби прилучитись. А то ми часто говоримо дітям загальні істини, діти в нас повторюють хороші лозунги, а треба, щоб це захопило їх. І перетворювати це в гру не слід. І ось виступ товарища з Німеччини це особливо підкреслює. Ми повинні не тільки писати дітям за кордон: «Ах, у вас, діти, безробіття, а ми живемо чудово. У вас усе погано, а в нас добре». Не про це писати треба, а треба, щоб діти, прочитавши цей лист, зрозуміли, що в нас у країні ростуть справжні товариші для них, які допоможуть їм в їхній боротьбі.

Товариші, сьогоднішні збори повинні, мені здається, покласти початок нашій спільній роботі по інтернаціональному вихованню.

1933 р.

ВИБИРАТИ НАЙВАЖЛИВІШЕ

(ВИСТУП НА КОНФЕРЕНЦІЇ КОМСОМОЛЬЦІВ МОСКОВСЬКОГО
АВТОЗАВОДУ)

Товариші! Ваша ініціатива перевірити себе, наскільки ви широко і вміло проводите вказівки Леніна, ще раз вдуматися в ці вказівки, має дуже велике значення.

Коли В. І. Ленін виголошував яку-небудь промову, писав яку-небудь статтю, для нього найважливішим було, щоб ця стаття являла собою керівництво до дії.

Коли мені розповіли про сьогоднішню вашу конференцію, я подумала: ось це справжнє діло — перевірити себе. Тому, товариші, передусім прийміть від мене мій палкий привіт.

Товариші! Володимир Ілліч не тільки комсомолові — він усім комуністам говорив про необхідність завжди і наполегливо вчитися. Адже ми будемо соціалістичне суспільство. Справа небувала, і, щоб здійснити її, потрібно особливо багато знань, треба вміти пов'язувати теорію з практикою.

Коли Володимир Ілліч говорив про необхідність оволодіння всією сумою знань, він в той же час говорив про вміння вибирати з цієї суми знань найважливіше і найнеобхідніше.

Придивляючись до того, як учиться тепер наша молодь, я помічаю, що дуже часто буває так, що людина потопає в усій сумі знань, якими вона хоче оволодіти, і що важливо і що неважливо — цьому вона не надає особливого значення. Правда, поступово вона починає підходити до навчання більш поглиблено, *але треба з самого початку вчитися відокремлювати істотне від другорядного.*

Візьмемо приклад. Серед нас є піонервожати. Ми повинні дітей з малих років виховувати в інтернаціо-

нальному дусі. Коли ми подивимось, що робиться в буржуазних країнах, то ми побачимо, як там фашисти і в школах і поза школами начиняють дітей націоналістичними настроями і як вони виховують у молоді ненависть до інтернаціоналізму. А чи достатньо глибоко ми ставимо інтернаціональну роботу з дітьми?

Я розмовляла з рядом піонерів і старалась з'ясувати, як вони розуміють, для чого потрібне міжнародне об'єднання робітників. Виявляється, деякі з них не знають найголовнішого.

У них є «лінійки», у них є хороші суспільствознавці, які говорять їм багато про міжнародне становище, але найголовнішого діти не знають, не знають, що об'єднуватися треба для спільної боротьби з буржуазією. Яке ж це інтернаціональне виховання?

Порівнюючи своє життя з життям зарубіжних дітей, діти говорять: «У нас добре, у них погано». Одна дівчинка сказала, що за кордоном буржуазія голодує. Ми бачимо тут змішування всіх понять.

Необхідно, щоб комсомол підготовляв собі зміну — це одне з найважливіших завдань. Дітям потрібно розповісти найголовніше про боротьбу, яка відбувається в усьому світі між робітниками і капіталістами. Діти не знають часто, що означає «*Пролетарі всіх країн, єднитесь!*». Вони заучують різні лозунги і положення, не розуміючи цього.

Я розповідаю це не для того, щоб цілком зосередити вашу увагу на дітях. Справа ця, звичайно, важлива. Але мені здається, що в пропаганді, яку ви ведете серед безпартійної молоді, вам теж треба особливо обдумати, як відокремлювати істотне від другорядного. Тепер на фабриці і заводи приїжджає багато молоді з села. Серед цієї молоді треба вести безустанну пропаганду. Комсомольцям доводиться працювати і говорити не тільки один з одним, але й з дорослими робітниками. Іноді ця розмова змушує робітника багато над чим задуматись. З села їде до міста багато молоді і дорослих, які ще не до кінця позбулися своїх дрібновласницьких настроїв.

Треба, щоб комсомольський актив, який давно вариться в котлі виробничого життя, якому завдяки цьому легше було сприйняти основи вчення *Маркса — Енгельса* —

Леніна, умів підійти до цих робітників, вплинути на них. Це дуже важливо.

Було б неправильним, якби ми думали, що нам уже не треба вчитись, що нам не треба вдивлятися в життя і перебудовувати його по-новому. Ось візьміть такий факт: на заводі 140 чоловік неписьменних. І ви можете спокійно сидіти і говорити про це!

На культурному фронті, як і на всякому, нічого без боротьби не доб'єшся. Нам треба боротися і за те, щоб у нас не було жодного неписьменного, бо в основному ми стали країною письменною.

Питання не тільки в одній письменності. Письменність — це маленька ділянка культурної роботи. А як стоїть справа з усією іншою культурною роботою?

Візьмемо бібліотеки. Поряд із заводом існувала бібліотека, яка називалась «Пролетарська кузня». Тут товариш говорив, що бібліотека належить «Динамо». Це невірно. Ця бібліотека обслуговувала сім'ї робітників і вашого заводу. Цю бібліотеку закрили, щоб скористуватися її приміщенням, а книги викинули в підвал.

Згадайте культпоходи. Скільки було галасу навколо них! Там були культштурмівки, культаврала і т. д. Але, викриваючи негативне, все-таки, товариші, треба сказати, що ця робота мала свої позитивні результати.

Якщо ми подивимось на всі твори Ілліча, особливо на останні його статті, коли вже закінчилась громадянська війна, ми бачимо, як він завжди на питаннях культурного будівництва докладно спинявся. І тут дуже багато треба зробити, і молоді, звичайно, треба проявити тут велику активність.

Міська заводська молодь повинна показати селу, особливо селу відсталих національностей, що потрібно зробити і як зробити.

Комсомольці повинні перевірити себе, ще раз прочитати промову Ілліча і зарядитись як слід для великої роботи по організації по-новому всього життя: у побуті, в роботі і в навчанні. Тут треба вдивлятися в життя, і всяка ініціатива повинна обговорюватись всебічно.

У НОГУ З ПАРТІЄЮ

Виступаючи 1 травня 1919 р. на Красній площі, Ленін говорив: «Досі, як про казку, говорили про те, що побачать діти наші, але тепер, товариші, ви ясно бачите, що закладена нами будова соціалістичного суспільства — не утопія. Ще завзятіше споруджуватимуть цю будову наші діти»¹. Раніш говорили про те, що діти побачать. Але Ілліч знав, що наші діти — молодь, яка склалася в комсомол у вогні найбільшої в світі революції, революції соціалістичної,— не будуть тільки дивитися на будівництво соціалізму, вони будуть найактивнішими, найстараннішими учасниками цього будівництва. Як думав Ілліч, так воно й є, його слова справджуються.

У жовтневі дні того ж 1919 р., коли на всю широчінь розгорнулася громадянська війна, Ілліч говорив про молодь: «Ми знаємо, що є десятки, сотні тисяч резервів робітничо-селянської молоді, які бачили і знають весь старий гніт поміщицького і буржуазного суспільства, які бачили нечувані труднощі будівництва, які спостерігали, якими героями виступав перший призов працівників у 1917-му і 1918-му рр., які йдуть до нас тим ширше, з тим більшою самовідданістю, чим нам важче»². «З тим більшою самовідданістю, чим нам важче»... Адже це величезна похвала.

У 1920 р., коли до кінця підходила громадянська війна, Ленін на III з'їзді комсомолу дав йому настанови

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 290.

² В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 111.

роботи на наступний період будівництва соціалізму в умовах мирного часу. Комсомол добре вивчив цю промову. Однак кожного разу перечитуючи її, комсомольці вичитують у цій промові нове, глибше розуміють її. У тому ж 1920 р. Ілліч пише про необхідність залучення молоді до роботи в РСІ, в 1921 р.— про залучення молоді до боротьби за чистоту, за благоустрій.

У жовтні 1922 р., тяжко захворівши вже, Ленін, дивлячись у майбутнє, нагадує нашій молоді про те, які обов'язки на неї будуть покладені, коли назріє світова революція: «Певний, що молодь зуміє розвиватися так успішно, щоб на час назрівання наступного моменту світової революції бути цілком на висоті завдання»¹. Але для того щоб виявитися цілком на висоті завдання, треба оволодіти знанням. І в грудні 1922 р., через два місяці, Ленін пише молоді: «Сподіваюсь, що, незважаючи на високе звання, ви не забудете найголовнішого — необхідності по-діловому рушити вперед підготовку молоді і навчання»². Знання — сила. Тепер більш ніж будь-коли воно необхідне для перемоги.

Багато років минуло відтоді, як було все це сказано, скоро буде десять років, як нема Ілліча; перемінилося все життя, весь його уклад, змінюються люди. За ці десять років виросла сила і міць нашої партії. У ногу з партією йде комсомол, під її керівництвом працює, беручи найенергійнішу участь у соцбудівництві. Зростає на цій роботі. Йде широко туди, де особливо важко, де особливо потрібна самовіддана робота. Бере участь на всіх фронтах громадської роботи. Учиться. Хоче виправдати впевненість Ілліча в тому, що на момент назрівання світової революції він виявиться «цілком на висоті завдання».

Палкий комуністичний привіт Ленінському комсомолові!

1933 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 327.

² Там же, стор. 394.

НАШІЙ ЗМІНІ — ВСЕБІЧНИЙ РОЗВИТОК

(З ВИСТУПУ НА ВСЕРОСІЙСЬКІЙ НАРАДІ З ПИТАНЬ
ПОЗАШКІЛЬНОЇ РОБОТИ)

Всі присутні товариші ясно усвідомлюють, звичайно, що позашкільна робота має особливе, важливе значення.

Якщо раніш була недооцінка школи, шкільного навчання, було нерозуміння значення, яке має систематика у шкільній справі, була недооцінка школи в справі комуністичного виховання, то тепер часто можна зустрітися з іншим закрутом — недооцінкою позашкільної роботи. Відкрито цього не говорять, але часто розуміють так: тільки школа — все інше нічого не означає. Це невірна точка зору. Позашкільна робота може і повинна допомогти школі піднести свою роботу на ту височінь, на яку це необхідно.

Ми говоримо про комуністичне виховання, але комуністичне виховання не може проводитися тільки в певні години. Необхідно, щоб усе життя дітей було спрямоване на те, щоб з дітей виростити справжніх комуністів. Щодо цього позашкільна робота, звичайно, відіграє надзвичайно велику роль.

Крім того, ми завжди забуваємо про ті величезні зміни в побуті, які відбулися. У нас постійно говорять про батьків, але ж треба подивитись, що тепер сім'я являє собою. Адже вона не те, що стара, дрібновласницька сім'я. Раніш діти дома бачили куховарство, шиття, якусь організацію праці біля цього куховарства, шиття та ін. Бачили домашню роботу, брали в ній участь, а тепер ця робота виноситься значною мірою за стіни сім'ї. Тепер сім'я вже не являє собою трудово-

го колективу, праця відбувається здебільшого поза сім'єю.

Що з цього випливає? Що необхідно бути дуже уважним до організації дитячого життя в ті години, коли діти перебувають поза школою. Іноді це питання розв'язується так, що створюються «школи подовженого дня». Це не зовсім те, що треба, тому що школа подовженого дня продовжує працювати тими ж методами, що і в шкільний час. Дуже мало таких шкіл, які вміють зверх навчального часу всю решту часу організувати якось інакше. А організувати інакше необхідно.

Треба вміти давати всебічно розвиватися особистості дитини, і тут позашкільна робота відіграє цілком виняткову роль. У школі є певна програма, певна систематика, до яких треба дітям пристосовуватись.

Звичайно, талановитий учитель — він кожний урок може побудувати так, що він допомагатиме розвиватися індивідуальності дитини. Але треба враховувати вік, і з цього боку в нас позашкільний працівник якраз повинен уміти свою роботу будувати так, щоб вона поєднувала уміння допомагати розвиватись індивідуальності дитини з умінням виховати колективіста, який поза колективом навіть уявити себе не може.

Дуже важливо боротися з індивідуалізмом, який виховувався капіталістичним ладом, коли кожний думав про себе як про незвичайну особу, яка стоїть над масою. Адже ми маємо безліч літературних творів, що культивують відрив особи від колективу. Наша виховна робота повинна поєднувати уміння вирощувати колективіста і в той же час уміння дати можливість у цій колективній обстановці всебічно розвинути особистості дитини. Я думаю, що позашкільна робота в цьому відношенні може відіграти велику роль.

Коли спостерігаєш дітей молодшого віку, то бачиш, що величезну роль відіграє у виховній роботі гра.

У нас стоїть питання про іграшку.

Треба створити таку іграшку, яка б вирощувала колективіста і яка б давала можливість розвиватися самодіяльності дітей. Гра є важливішою від іграшки. Гра має величезне значення, тому що гра вчить дітей організованості, вона дітей виховує. Зараз я говорю на нараді позашкільних працівників. Коли б вийшла я на зборах

вожатих, всі на мене витріщили б очі: вони вважають, що діти у нас такі, що гра їм не потрібна, а якщо гра, то тільки в «білих і червоних».

Тим часом коли ми подивимось на гру, то вона якраз дає можливість розвиватися самодіяльності дітей.

Я вважаю дуже великим недоліком те, що в нас не створена справжня гра, яка виховувала б по-справжньому дітей, давала б їм можливість розгорнутися. У нас гра вже інша: там, звичайно, вже нема короля і не говорять уже: «Здрастуйте, король». — «Здрастуйте, мої милі дітки». Але, по суті справи, у нашу гру ми не зуміли вкласти справжнього комуністичного змісту. Треба, щоб гра зміцнювала колектив і в той же час давала б уміння володіти собою, організовано діяти, уміння спостерігати. Цілий ряд якостей можна виховати грою, яка має величезне значення з виховної точки зору. Наприклад, вироблення характеру. Згадаєш стару гру — проста кімнатна гра: треба не розсміятись, коли говорять смішне. Один зберігає незворушний вигляд; інший вправляється, як би розповісти найсмішніше, від чого не можна не пирхнути. Це виробляє уміння володіти собою. У виробленні характеру уміння володіти собою відіграє велику роль. Потім уміння спостерігати — це теж властивість, яку необхідно виховувати. Є цілий ряд всіляких ігор, які ці властивості виробляють. Звичайно, є різні ігри: є ігри, які мають тільки фізичне значення, хоч і це не погано — пограти у квача, в городки, але не можна тільки на цьому тримати дітей; важливо давати такі ігри, які створювали б можливість розвиватися самодіяльності. Потреба у грі надзвичайно велика. Вона є навіть у підлітків. Правда, зовнішньо підлітки часто грою нехтують, але вони люблять погратися з молодшими дітлахами, і, граючись з ними, вони, по суті, граються самі. Чому молодші дітлахи так люблять, коли старші діти з ними граються? Та тому, що старші самі беруть активну участь у грі.

Але дитяча гра переростає потім завжди в роботу, у громадську діяльність. І це необхідно. Цільові настанови гри перестають активізувати — необхідно замінити їх цільовими настановами громадської роботи. У нас почав дуже часто вживатися такий вираз: «громадське навантаження». Вже одна назва показує, що зовсім не

так громадська робота організована, як вона повинна бути організована. У нас дітей часто-густо перетворюють просто в робочі руки: все навантаження, навантаження. Я пам'ятаю, якось була я на заводі «Динамо» і слухала маленьку піонерку, яка стояла на стільці і розповідала, скільки вони зібрали утильсировини, яке в них «навантаження» у цій справі. Зібрати утильсировину — що це означає? Постукати в квартиру, викликати людину, яка буде розмовляти, і т. д. Адже на це йде сила-силенна часу. А на інші справи — погратися, повчитися, почитати — не залишається часу. Необхідно добиватись, щоб громадська робота не була простим навантаженням дітей. А це в нас часто-густо є, причому розпоряджається піонервожатий, говорить: «Потрібно» — і навіть не постарається пояснити дітям, для чого це потрібно. Наприклад, по бібліотечній справі. На 24-му заводі, як це у нас часто буває, — відомча бійка: у клубі, що належить профспілці, була бібліотека політосвітнього типу, і на місці вирішили, що треба викинути цю бібліотеку. Викинули її найбільш неподобним способом. Але як викинули? Мобілізували на це піонерчиків; говорять, що «їх громадська робота» полягатиме в тому, що вони викидатимуть книги з клубу на вулицю.

Або взяти питання інтернаціонального виховання. Лозунги діти добре повторюють, а суті інтернаціональних настанов не знають, уявлення не мають про класову боротьбу. Тепер на даному етапі кожний почуває, що в повітрі пахне війною, що може зірватися кожна хвилину, як у 1914 р. зірвалося. Це з газет видно, кожний це почуває. Ми повинні дбати, щоб наші діти були покомуністичному виховані, щоб у них зарядка була, розуміння найголовнішого: що пролетарі всіх країн повинні об'єднуватися, що пролетарі всіх країн заінтересовані в одному — у світовій соціалістичній революції, повинні усвідомлювати, що на нашій країні лежить особлива відповідальність, тому що вона йде попереду, тому що вона повинна бути ударною бригадою світового пролетаріату. А поговоріть з нашими дітьми — скільки в них шовінізму? «Та як вони посміють напасти! Ми їх зараз розіб'ємо, за одну хвилину!» Взагалі у наших дітлахів занадто багато самовпевненості, шовінізму, який зростає стихійно і з яким ми недостатньо боремось.

Позашкільна освіта — повинна вона це питання ставити чи не повинна? Ось позашкільники влаштували свято — п'ятачок інтернаціональний збирали, а чи допоміг цей інтернаціональний п'ятачок дійсно інтернаціональному вихованню? Не допоміг. На що діти збирали, вони часто і не знали, а лише вважали, що ось наша група «а» — вона в перших рядах, всі її вітають: вона найбільше п'ятачків збрала, а на що, навіщо — цих питань у них часто навіть не виникало.

Тут формальні питання захльостують зміст. Тут треба пильнувати, і позашкільна робота повинна звертати увагу на те, щоб ставити крапки над «і». Піонервожатий повинен стежити уважно, як відбувається шкільне навчання, але в позашкільній роботі він повинен ставити крапки над «і». Він повинен подумати, що особливо важливе в даний момент: чи питання інтернаціонального виховання набувають особливого значення, або питання, чим відрізняється наша республіка від інших країн, як ми розв'язали питання братерства національностей? Ви думаєте, діти це розуміють? Я, наприклад, від них чула, що «євреї — це буржуї». І це я чула від премійованої ударниці-дівчинки. Поговоріть з дітьми, і з розмови з ними ви дізнаєтесь, що в нас справжня комуністична робота з дітьми не проводиться, що потрібно підвищити якість цієї роз'яснювальної роботи; щоб для дітей ожив сам шкільний урок. Звичайно, це завдання вчителя — зробити їх цікавими, але не тільки вчитель, а й позашкільний працівник повинен викликати такий інтерес до навчання, якого часто сам учитель викликати не зможе. І тут надзвичайно важливим є вироблення громадської думки в дітей. Кожний знає силу громадської думки для дітей; формально це часто буває одно, а по суті справи в дітей бувають свої настанови. І дуже важливо, як складається ця громадська думка дітей, і важливо їх зорганізувати так, щоб у дітей дійсно вироблялася така громадська думка, яка необхідна.

Ось це уміння підійти до дітей, розгорнути їх самодіяльність має велике значення. Ми знаємо, що в капіталістичних країнах на це звертається величезна увага. Візьмемо фашизм. У рядах фашистів дуже багато молоді з шкільної лави. Чому це, як це школа зуміла виховати, чи тільки тим, що вона говорила: «Треба знати»?

Капіталісти — вони гинуть, і тому, що вони гинуть, вони вмюють хапатися за всяку можливість як-небудь проіснувати, і ось вони хапаються за методичні прийоми, вони вмюють заінтересувати дітей, активізувати їх; але вони активізують в який бік? Вони активізують у бік «бий комуністів», у бік фашизації. І чому йдуть у фашисти не тільки за наказом? Почитайте, як спритно вмюють фашисти обманювати маси, даючи їм обіцянки, яких не збираються виконувати. Дітям заморочити голову ще легше. Фашисти ведуть серед них велику, шкідливу, методично продуману роботу.

Звичайно, з роками вони переконуються, що фашисти не праві, але молодість вони віддають фашистам, а ми, оскільки ми знаємо, що наша справа справедлива, — ми часто не надаємо особливого значення вмілому методичному підходові. Наші піонервожаті методично зовсім не підковані. Вони дуже часто думають, що їх завдання — наслідувати вчителя. Багато що випадає з поля зору і вчителів і вожатих. У нас школа спільного виховання. Як у нас із цією справою? Кепсько. Серед учнів точаться вічні розмови про те, як хлопчики підсиділи дівчаток і т. д. Два табори. А як реагують на це позашкільники? Адже, крім школи, діти проводять другу половину дня поза школою. Що ж робить позашкільна організація, щоб виховати дійсно справжні відносини між хлопчиками і дівчатками?

Праця в школі не повинна проводитись так, як це робили спочатку — кидали навчання і мили підлогу. Я пам'ятаю, як мені говорив один матрос: «У нас у школі не учать, а тільки горшки ліплять». Це був здоровий голос. Звичайно, тут була праця, але праця стара. Але ми не повинні забувати, що школа у нас повинна бути трудовою. Політехнічна школа — це не зовсім те; це освоєння сучасної техніки, розуміння, що є спільного між різними галузями виробництва; це кругозір, який дає змогу розуміти, що таке планове господарство, і змушує брати активну участь у цьому господарстві. Тут одно одним не треба підмінювати. Треба, озброюючи дітей політехнічними знаннями, озброювати їх і загальною культурою праці і залучати їх до роботи по окультурюванню всього побуту. Особливо це необхідно зараз, коли піднявся з низів культурно-побутовий похід.

Позашкільна робота повинна не відриватися від побутових умов, не повинна повисати в повітрі. Вона повинна організувати дітей на боротьбу за новий побут, за окультурювання всього життя, робити дітей учасниками великого будівництва.

1933 р.

ЯКИМ ПОВИНЕН БУТИ ВОЖАТИЙ

(ВИСТУП НА ЗАГАЛЬНОМОСКОВСЬКОМУ ЗЛЮТІ ВОЖАТИХ)

Товариші, тепер піонерський рух набуває особливого значення. Ми бачимо, якими темпами розгортається соціалістичне будівництво; ми бачимо, як створюються навколо все нові фабрики і заводи; ми бачимо, як зовсім по-новому складається життя на селі. Колгоспи — адже це не те, що старе село. Інакше починають там люди думати. Коли раніш думали одноосібники так, що кожний за себе, а господь бог за всіх, то тепер у колгоспах уже мало хто так думає, хіба що старі які-небудь; а дорослі працівники і особливо молодь — ті вже розуміють, що означає колектив, що означає спільна, дружна робота, правильно налагоджена. Зовсім іншим шляхом іде думка. Ми часто недооцінюємо, який величезний переворот відбувається в усьому світогляді людей. А тим часом нашому молодому поколінню доведеться працювати в ще складніших умовах — йому доведеться бути не тільки будівником соціалізму, але й доведеться просувати цю справу все вперед і вперед. Тому нам треба виховати покоління таке, яке було б підготовлене до тієї великої, важливої, захоплюючої роботи, яку доведеться вести.

Хто найближче стоїть до дітей? Найближче до дітей стоїть вожатий. Тому надзвичайно важливо, щоб і вожатий підкував як слід, щоб він зміг дійсно впливати на дітей так, як треба. Часто дивляться на це жартома: ну, що таке діти? Ну й обирають кого попало на вожатого, а вожатий часто не усвідомлює всієї тієї величезної відповідальності, яка на нього покладається.

Конкурс, який зараз проводить комсомол, має велике значення в тому відношенні, що може допомогти піонерруху піднятися на вищий ступінь.

Тов. Ленін говорив, що в громадській роботі треба уміти завжди вхопитися за ту ланку ланцюга, яка є найважливішою в даний момент. І ми бачимо, як він умів у своїй роботі дійсно вибирати цю ланку, дійсно вхопитися за ту ланку, яка потрібна. А ось у піонерському русі яка найважливіша ланка, на що зараз треба звернути найбільшу увагу? Найбільшу увагу треба звернути на те, щоб вожатий був достатньо підкований, достатньо вмів вести свою роботу. Цей конкурс приділяє велику увагу вожатому і піднесенню всієї справи вожатства на новий ступінь.

Які вимоги ми ставимо до молоді, яка бере на себе роль вожатого? Подивимось на наших дітей. Адже це не ті діти, які були раніш. У нас є цілі області, де тепер стало обов'язковим семирічне навчання. Щодо цього попереду ідуть ЦЧО (Центрально-Чорноземна область.— *Ред.*), такі міста, як Москва і особливо Ленінград. Вони йдуть попереду, і там уже всі діти закінчують семирічку.

Тепер ми вже маємо таке становище, коли діти вчаться в школі інакше, ніж раніш. Тепер у школі за останні два роки питання про навчання поставлене, як ви знаєте, серйозно. Адже знання — величезна сила. І нам треба, щоб наші діти були озброєні цими знаннями. Так само як гвинтівка потрібна в бою, потрібні і знання в суспільному житті, в організації всього життя по-новому. Так це питання поставила партія, так це питання ставить комсомол. І ми знаємо, що в школі за останні два роки особливо звертали увагу на те, щоб діти добре вчилися, щоб вони по-справжньому розбиралися в книзі, в газеті, щоб вони могли в повсякденному житті завжди далі і далі вчитись.

Якщо ми візьмемо, наприклад, життя т. Леніна і подивимось, в чому полягала його діяльність, ми побачимо, що для того, щоб провести ту величезну роботу, яку він провів, йому доводилось день у день вчитись. У нас часто вважають так: ну, закінчив семирічку — та й по всьому, і далі робити нічого, або: закінчив технікум —

і далі нібито вчитись не треба. Але це, товариші, не так. По ходу справи доводиться завжди вчитись. Ось, скажімо, працюємо ми в комісаріаті, ми вже не молоді, а ми, як школярі, кожного вечора уроки готуємо. Треба виступати перед піонервожатами — значить, треба подивитися іноземну літературу: як там, за кордоном, фашисти виховують своїх дітей, що вони роблять, щоб з дітей виховати фашистів, як вони вміють підходити до дітей; а також ми повинні подивитися, як там працюють комуністи, як вони там діють. Адже все це треба почитати, треба уроки вивчити, це не просто перо вмочити. Це значить — треба почитати літературу і поговорити з людьми. Виходить так, що все життя уроки учиш, і ніякий справжній працівник інакше не працює. Доводиться набувати все нових і нових знань.

Тому треба нам, щоб наші діти теж так виховувались, щоб вони вміли постійно, по ходу справи, книгою, газетою користуватись і вміли організовувати свою роботу по-справжньому. Цього навчає вчитель у школі, але цього повинен і вожатий навчати дітей. Але для того щоб учити дітей, йому самому треба вміти це зробити. І ось зараз, коли добирають на вожатих, треба таких вожатих добирати, які б хоч семирічку закінчили, які б серйозно ставились до навчання, серйозно вміли самостійно вчитись далі, щоб вони не тільки чекали, коли їх на які-небудь курси пошлють, а щоб вони вміли користуватися книжками, вміли вислухати доповідь і вміли уважно вдивлятися в життя і вчитися з життя.

Справа осередку комсомолу не тільки вибирати тих дітей і вожатих, які закінчили семирічку. Семирічка — це мінімум, і треба, щоб осередок комсомолу допомагав дітям, допомагав вожатим у навчанні, щоб він не вважав, що ось, мовляв, обрали, призначили вожатого — і справі кінець, а допомагав би дітям озброюватись знаннями і далі, а то без цього іноді виходить при всьому нашому бажанні замість допомоги дрібничка.

Багато прикладів я наводити не буду, ви, напевно, з життя знаєте, як це буває. Треба пояснити дітям, а як пояснити — не знають. І ось іноді вожатий іде найлегшим шляхом: перегортає книгу — ось лозунг такий-то; його запитує піонер по суті, а він йому старається ло-

зунгом відповісти. По суті він роз'яснити йому не може, бо він сам не знає, що потрібно вкласти в цей лозунг.

Ось у нас був Міжнародний дитячий тиждень. Всі піонервожати добре знали лозунги, а ось пояснити, що таке міжнародний рух, чому пролетарі всіх країн повинні єднатися і чому в цьому запорука того, що буржуазію буде в усіх країнах повалено,— це дуже багато піонервожатих не зуміли пояснити.

Із бесід з окремими піонерами я переконалась, що лозунги вони вивчили, але не розуміють по-справжньому, що означає «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», який зміст у цьому, яке це глибоке значення має і яка в цьому заклик запорука перемоги; цього дуже багато вожатих не зуміли дітям пояснити. Тому наш Міжнародний тиждень не зовсім так пройшов, як треба було. Збирали інтернаціональний п'ятачок, а ось запитаєш піонерчика, чи пояснили йому, нащо це потрібно: «Так, так,— відповідає він,— ми знаємо, що буржуазія також голодує, геть усі голодують».

Учительці, може, ніколи було, а справа вожатого — перевірити, подивитись, розуміє чи не розуміє піонер, що це за п'ятачок. Виявилось, що в багатьох місцях не роз'яснили дітям цього як слід.

І тут, коли я говорю з молоддю, з молодими вчителями, з вожатими, я їм кажу: треба себе самих перевіряти.

Я пам'ятаю, як я почала вчителювати. Я уявляла, що це в мене дуже добре піде,— невже я грамоти не вмю вчити? А ось коли почала працювати, так іноді усвідомлювала, що так пояснила погано, неправильно, потім ніч не спиш, перевертаєшся: як я так сказала, як я таку помилку могла зробити! Потім, коли провчителювала кілька років, я таких помилок уже не робила. Звичайно, у молодого вчителя і в молодого вожатого помилки неминучі, але він не повинен мимо своїх помилок проходити, він повинен учитись їх виправляти і уважно свою роботу перевіряти. Ось перше, що вимагається,— це певний мінімум загальноосвітніх знань. Я думаю, що тепер цим мінімумом повинна бути семирічка, і щодо цього треба зажадати від осередків комсомолу справжньої роботи, бо ще не всі комсомольці закінчили семирічку.

Зараз комсомол висунув лозунг: у другій п'ятирічці всім комсомольцям оволодіти середньою освітою і особливо на селі. У нас, коли закінчують семирічку, стараються дітей послати на виробництво, а піонервожатими обирають тих, які менше підковані. Так осередок робити не може, він повинен розуміти всю відповідальність цієї справи. Не може бути такого становища, при якому вожатий залишався б недоуком. Тут необхідно, щоб осередок поставив перед ним завдання закінчити і набути знань за семирічку.

Потім друге. Вожаті повинні бути політично підковані, політично свідомі, і в цьому лягає велика відповідальність на осередки комсомолу: щоб вони перевіряли політичні знання вожатих і щоб вони допомагали їм, щоб вони не тільки вимагали, а так само допомагали їм політично зростати. Треба не тільки посилати вожатих на курси, а треба знати, що відбувається в повсякденному житті вожатих, по-товариському підходити до них, залучати їх до гуртків, допомагати вчитись і т. д.

Потім така справа. Не кожний годиться у вожаті. Для того щоб бути вожатим, треба бути активним громадським працівником, самому вміло вести громадську роботу, не тільки: закінчив семирічку, трошки знаєш політграмоту — та й по всьому. Цього мало. Необхідно на вожатих обирати кращих активістів — громадських працівників, які показали себе на роботі. Не можна так підходити, що, коли нікуди себе подіти, значить, треба піти у вожаті. Тут потрібно старатись, щоб вожаті були ударниками — громадськими працівниками, щоб вони були ударниками не тільки за назвою, а по суті справи. Ми говоримо, що піонери повинні бути для всіх дітей прикладом. Я, признатись, не дуже люблю цю фразу: вона розвиває чванливість, хвастощі, — але ось вожаті вже для піонерів неодмінно повинні бути прикладом. Ось тому вожатому треба неодмінно бути громадським працівником, йому треба бути такою людиною, яка розуміє, що таке соціалістичне будівництво; йому треба цією справою живо цікавитись і почувати її.

Мені часто пишуть і вожаті: «Я всі зобов'язання виконав, а з мене ще щось вимагають». Він дивується, що з нього вимагають. А з нього вимагають того, щоб

він байдуже не ставився до того-то і того-то. Ось іде боротьба за що-небудь, наприклад за те, щоб метро збудувати як слід. Чи може вожатий байдуже ставитись до цього? Якось Ленін у своїй відомій промові на III з'їзді комсомолу — всі читали її? (Г о л о с и. «Всі».) — говорив про комуністичну мораль. Що означає комуністична мораль? Це означає, що успіхам справи, успіхам соціалістичного будівництва, успіхам боротьби за робітничу справу людина надає величезного значення і за справу робітничого соціалізму готова боротися до останньої краплини крові.

Ось зараз відбувається чистка партії. Що від партійців вимагають? Від партійців вимагають, щоб вони були витриманими партійцями, щоб вони вмiли віддавати себе цілком на боротьбу за справу робітничого класу, не тільки внески партійні платили, а були активістами. Комсомольці від своїх членів теж вимагають, щоб вони були активними, щоб вони були разом з робітничими масами, щоб вони вмiли підходити до мас. Треба, щоб комсомольці вимагали від піонервожатих того самого. Не можна так підходити, що коли ти активіст, так іди на виробництво, там працюй, а коли ти пасивний і дивишся так, як раніш говорили «колупаючи в носі», так ми тебе у вожаті висунемо. Коли так комсомольський осередок міркує, так він зовсім не має рації. Піонервожатий сам повинен дивитись, щоб бути активним, щоб працювати і брати близько до серця соціалістичне будівництво та боротьбу і вчитися того, як бути цим активістом.

І нарешті останнє. Ось добре підготовлений, знаючий вожатий, політично свідомий, активіст, громадський працівник, а все ж може бути, що він у вожаті не годиться. Для того щоб бути вожатим, треба знати дітей, вмiти впливати на них, користуватися в них авторитетом.

Мені доводилось жити за кордоном, спостерігати, як там буржуазія через своїх слуг старається впливати на молодь. Ось жила я у Франції. Там впливають на дітей через католицьке духовенство, а католицьке духовенство спритно вмiє діяти на дітей. Як воно діє? Ось ідеш лісом і бачиш таку картину: грають діти, католицький священник скинув з себе попівський одяг і грає з дітьми в городки. Чому він так робить? Тому, що він знає, що цим він приваблює дітей, він умiє дітей захопити, він умiє

дітей активізувати. Потім, як вони вміють використати мистецтво? Вони використовують спів у церкві, тому що в їхній католицькій церкві не тільки слухають, але й самі співають. Це справляє величезний вплив на настрій дітей. Якось уранці в Парижі я підходжу до віконця і бачу таку сцену: діти, одягнені в савани, зі свічками в руках, на світанку ховають померлу дівчинку. Все це побудовано так, щоб з допомогою усіх цих обрядностей впливати на почуття дітей. Це суцільне неподобство, але проводиться воно вміло, спритно.

Тепер буржуазія знає, що через попів нині важко впливати на дітей, коли так сильно розвинута техніка. Тому буржуазія створила бойскаутську організацію. Це дуже продумана система. У нас знають, що бойскаутизм — щось вороже. Коли питаєш нашого піонервожата, що таке бойскаутизм, піонервожатий скаже: «У-у, бойскаутизм — це буржуазна організація, він не може бути у нас допущений». А як з ним боротись, що йому треба протипоставити? Ось цього саме вожаті часто і не знають, турбуються лише про те, щоб у нас все було інакше, ніж це роблять бойскаути. Хіба в цьому суть?

Коли ви вивчатимете бойскаутизм, ви побачите, як спритно буржуазія підходить до дітей, як вона знає психологію дітей. Там ніколи вожатий бойскаутів не буде просто командувати. Він уміє активізувати дітей, він уміє давати дітям завдання, він уміє їх захоплювати.

Візьмемо фашизм. Ось у рядах фашистів багато молоді. Чому це? Тому, що, знаючи психологію дітей, вміючи до них підходити, користуючись тим, що діти ще малосвідомі, вони вміють виробляти з них своїх прихильників.

Нам, для того щоб виховувати дітей в дусі комунізму, в дусі боротьби за комунізм, треба вміло впливати на дітей, а для того щоб впливати на них, треба знати психологію дітей.

У нас буває так, що серед піонерів виявиться який-небудь пустун, який не навчився ще володіти собою, не знає, де застосувати надмір сил своїх, а йому зразу ліплять сувору догану, його записують в дезорганізатори і виключають із загону. Ми говоримо: не так треба робити; треба подивитись, що це за хлопець, що його цікавить, і поставити його на відповідальну роботу — на ту

роботу, яка його цікавить. Припустімо, хлопець добре співає, має музичний слух. Не треба дивитись, що він пустун, а ось поставити його на роботу і сказати йому: організуй хор,— при цьому треба його навчити, як організувати цей хор. Він скоро так захопиться роботою, що сам дивитиметься за тим, щоб не було дезорганізаторів. Іншого хлопця цікавить, припустімо, техніка. Поставте його на цю роботу, і нехай він цілком займеться нею. Я знала хлопчика, якого обов'язково в дезорганізатори можна було б записати. Це хлопчик винятково талановитий, його цікавить техніка. Коли його зуміли послати на технічну станцію і показати йому, як треба діяти, цей хлопчик став невпізнаний. Від його дезорганізаторських вихваток і сліду не лишилось. Треба вміти підійти до дітей, треба вміти їх зорганізувати, вплинути на їхню роботу.

Тому піонервожатому треба мати певну педагогічну підготовку. Це не значить, що він повинен пройти весь курс педагогіки, теорію педагогіки. Не в цьому суть справи. Суть справи в тому, щоб знати ту частину педагогіки, яка учить, як треба до дітей підходити, як треба на дітей впливати. А це треба піонервожатим знати, тому що часто піонервожатий судить про дітей по собі. Йому не важко відмахати п'ять верстов — сили в нього багато,— і він вважає, що й піонер може пройти п'ять верстов без перепочинку. Чи може маленький піонерчик п'ять верстов відмахати без відпочинку? А вожатий не зробить вчасно зупинки, не дасть дітям відпочити. Часто вожаті судять по собі і покладають на дітей непосильну роботу. Для того щоб цього не було, вожатому треба бути трошки педагогічно підготовленим.

Бачите, як багато, по-моєму, треба, щоб бути добрим піонервожатим: по-перше, треба вміти вчитись; по-друге, бути політично грамотним; по-третє, бути активістом — громадським працівником; по-четверте, знати дітей і знати, як треба їх організувати. Ось чотири основні вимоги. До добору вожатих осередки комсомолу повинні підходити не формально, а по суті. Завдання осередків не тільки підготувати вожатих. Осередки повинні дивитись, як працюють вожаті. Ось Енгельс — ви чули ім'я Енгельса? — багато писав про виховання дітей. Він писав про те, як треба організовувати робітників, як

партію треба організувати, і він вжив такий вираз: «Якість пудингу пізнається під час їди», тобто «чи добрий пиріг, узнаєш, коли почнеш його їсти». Цей вираз можна застосувати і до вожатих. Чи добре підготовлений вожатий, можна узнати тоді, коли подивишся, чи добра його робота, годиться він чи не годиться. Тому осередки не повинні заспокоюватись на тому, що вони підготували вожатих; вони повинні подивитись, як вожаті працюють, що за діти в них, чи вміють вони пояснювати дітям чи не вміють, чи вміють вони організувати їх чи ні, чи вміють вони організувати громадську роботу чи не вміють.

Візьмемо питання громадської роботи. Різна громадська робота є. Є така громадська робота, на якій діти ростуть, а є така громадська робота, яка дітей тільки стомлює. Мені довелося спостерігати таку картину. Виходять діти з плакатами, з лозунгами, а запитаєш піонера, що ці лозунги означають,— він не знає, вожаті не пояснили дітям, дали наказ і сказали на ходу: треба проводити таку-то роботу,— а навіщо, чому — не пояснили. Справа не тільки в тому, що вони робили, а щоб вони на цій роботі росли. За цим повинен дивитися вожатий. Ось візьмемо збір утильсировини. Спочатку діти гаряче взялися за цю справу. Коли я узнала, скільки кожному піонерові довелось зібрати цієї утильсировини, моторшно стало: адже він повинен був з ранку до ночі працювати, і почитати йому ніколи було, і повчитися ніколи було. А питаєш, навіщо утильсировину збирають,— цього не знають.

Я думаю, що конкурс піднесе свідомість піонервожатих, навчить піонервожатих самим над собою працювати і стати справжнім прикладом для дітей, а осередки навчатися допомагати вожатим працювати. Коли це буде так, то весь піонерський рух удасться піднести на вищий ступінь.

Бажаю, товариші, вам успіху у вашій роботі, бажаю, щоб кожний з вас був ударником на цьому фронті виховання підростаючого покоління в дусі ленінізму.

ПІОНЕРЕ, ДО БІБЛІОТЕКИ!

ЧИТАЙ КНИГИ, УЧИСЯ В ЛЕНІНА КОРИСТУВАТИСЯ
БІБЛІОТЕКОЮ, БУДЬ ПОМІЧНИКОМ У РОЗПОВСЮДЖЕННІ
КНИГИ!

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти!

Нам, працівникам Бібліотечного управління, треба поговорити з вами про одну велику і важливу справу. Ви тепер багато вчитеся у школі. Але чим більше узнаєш, тим більше хочеться знати. У французів існує таке прислів'я: «Коли почнеш їсти, тоді тільки відчуєш, як їсти хочеться». Так і з книгами.

Чим більше узнаєш, тим більше знати хочеться.

Є така казка Андерсена — «Оле — Заплющ оченята». Оле заплющить оченята, чарівник махне паличкою, і бачить уві сні Оле, що полетіли вони з чарівником над містами, селами; дивляться, як люди живуть, працюють, страждають, радіють; заглядають вони в будинки і хатини, багато про що дізнаються. Цікава казка!

А можна було б її інакше написати. Скажімо, наприклад, так:

«Петрик свого батька питає: «Як живуть, вчать діти в інших країнах?» Батько відповідає: «Ніколи мені зараз з тобою говорити, на роботу поспішаю я, та й до ладу не знаю. Піди до бібліотеки, візьми книжку».

Через вулицю — бібліотека дитяча. Цілий день вона відчинена. Іде туди Петрик. У бібліотеці не чарівник, не чарівниця, а бібліотекарка Ганна Іванівна. «Тобі книжку яку?» Петрик говорить. Ганна Іванівна, бібліотекарка, не чарівною паличкою махає, а просто підходить до полиці, бере з полиці книжку, дає її Петрикові. Пет-

рик іде до столу, розгортає книжку: «Петрику, розплющ оченята».

Петрик починає читати, і все ширше і ширше розплющує він оченята: так багато узнає він з книжки. Навіть не підозрівав, яку боротьбу доводиться витримувати німецьким піонерам, як уміють вони постояти за свої переконання».

НЕ БУВАЛИ В БІБЛІОТЕЦІ

Ні, жарти набік. Хороша, цікава книга дає багато знань, пробуджує багато хороших думок. Треба бути передплатником бібліотеки.

Недавно вчителі опитували школярів Москви, чи всі діти користуються бібліотекою. І що ж виявилось? Виявилось тут, що багато дітей ніколи до бібліотеки навіть не заглядали — є навіть діти шостих, сьомих груп, які ніколи не бували в бібліотеці.

«Чого ходити до бібліотеки? — подумає деякий школяр.— Краще в батька грошей попрошу, піду куплю собі книжку».

Коли в нас країна була неписьменна, книжки читали тільки буржуї, поміщики, службовці та їх діти, тоді попит на книжку був невеликий, а тепер читають усі, і не насташишся паперу на підручники, на газети, на книжки. Доводиться економити на папері. Скільки б примірників не надрукували якої-небудь книжки — вмить усе розкуплять. І не знайдеш у книжковому магазині тієї книжки, яку хочеться прочитати. Гроші є, а купити ніде. У бібліотеці її легше знайти.

Крім того, прочитаєш книжку яку-небудь, захочеться прочитати ще з того самого питання,— у бібліотеці можна знайти також книжки без клопоту, а купувати — обігати треба ряд магазинів, та й то не знайдеш. Крім того, не знаєш навіть, які книги є. У бібліотеці бібліотекарка допоможе знайти потрібну книжку.

ДО БІБЛІОТЕКИ

При бібліотеках є читальні. Дома часто читати ніде, навколо розмовляють, кожну хвилину відривають від читання. А в бібліотеках тихо, там допомога є в читанні, проводяться різні вечори, читки, змагання. Цікаво!

Кожний школяр, кожний піонер повинен стати старшим читачем бібліотеки.

«Піонер» — слово не російське; так називали тих, які в непрохідних лісах перші стежини прокладали, перші дороги прокладали. «Піонер» — значить «зачинатель нових, корисних справ». Наші піонери також повинні бути зачинателями нових, корисних справ. Їм треба прокласти дорогу собі і всім іншим дітям до бібліотеки.

ЛЕНІН — ЧИТАЧ

Ви називаєте себе юними лєнінцями. Вам треба знати якомога більше про Леніна. Він був дуже знаючою людиною, дуже добре вивчив революційний рух усіх країн, чудово знав усе, що писали Маркс і Енгельс та інші іноземні революціонери, знав чудово сучасне і минуле Росії, знав добре історію, те, що написано було про техніку, фабрики, заводи, сільське господарство, знав добре закони, які існують у капіталістичних країнах і в царській Росії, і багато іншого.

Знання озброїли його, допомогли йому зрозуміти, що треба робити і як треба робити, щоб робітникам і селянам скинути царя, поміщиків і капіталістів і почати будувати соціалізм.

Знання допомогли Леніну стати справжнім вождем трудящих, вождем світового пролетаріату. Яку масу книг він прочитав, вивчив, видно з того, що в його книжці «Розвиток капіталізму в Росії» є посилання на 583 книги.

Важко полічити, скільки книг він прочитав. Все життя він користувався бібліотеками, півжиття провів у бібліотеках і за читанням бібліотечних книг. І тому, що він бачив, яка користь від бібліотек, він, ставши при владі, всіляко піклувався, щоб у нас в Радянській країні бібліотечна справа була поставлена якнайкраще, щоб через бібліотеку книга доходила до кожного читача. Піклувався він і про те, щоб більше було і дитячих бібліотек.

ДВА ПРОХАННЯ

Тепер при школах заводять шкільні бібліотеки. Крім того, є окремі дитячі бібліотеки, є дитячі відділення при бібліотеках дорослих, є дитячі бібліотеки при колгоспах, радгоспах і житлокоопах і т. п.

Будуть ще і ще відкриватись дитячі бібліотеки, щоб могли вони, як висловлювався Ленін, «напоїти всіх жадаючих знань» дітей.

Але й вам, діти, не можна сидіти склавши руки. Треба вам піти на допомогу Бібліотечному управлінню.

У наступних листах ми напишемо, що, по-нашому, вам треба робити, а поки — два прохання. Перше: обговоріть у школі і в загонах питання про необхідність усім дітям користуватися бібліотеками. Коли хто не записаний, записуйтесь, втягуйтесь; залучайте всіх дітей до користування бібліотекою. Друге: пишіть про те, чи користуєтеся ви і ваші товариші бібліотекою, пишіть про недоліки, вносьте пропозиції.

1933 р.

КОМСОМОЛОВІ ТРЕБА З УСІЄЇ СИЛИ БРАТИСЯ ЗА НАВЧАННЯ

«Кожному комсомольцеві — середню освіту без відриву від виробництва». За цей лозунг бореться тепер комсомол. Комсомол вариться в гущі виробництва і на кожному кроці бачить, наскільки відсутність знань заважає роботі, наскільки, маючи знання, можна було б краще, організованіше працювати.

Володимир Ілліч завжди, а особливо в останній рік свого життя говорив про необхідність для всіх комуністів, для всіх комсомольців наполегливо вчитись. Тепер кожний серйозний працівник знає, як багато йому доводиться весь час вчитися на потребах діла. Без цього нема справжньої роботи. Але для того, щоб учитись на потребах діла, необхідна певна підготовка. Для цього потрібна не проста письменність, не рівень знань в обсязі чотирирічки, — потрібна принаймні середня, правильно поставлена освіта. Треба, щоб людина вміла знаходити потрібну їй книгу, розбиратися в ній, вміла користуватись бібліотекою, каталогами, довідниками, мала хоч елементарні знання з іноземних мов, знала основи наук і т. д. Відсутність загальної середньої освіти — той безликий шкідник, який часто завдає дуже багато шкоди. Візьмемо хоч би чистку бібліотек, що відбувалася в 1931 р. Вона проводилась з найкращими намірами, але вона завдала багато шкоди через те, що чистильники були до чистки зовсім не підготовлені. Я не буду наводити приклади, вони добре відомі.

У другу п'ятирічку передбачається зробити загальне навчання обов'язковим в обсязі семирічки. Але це сто-

сується тільки дітей. А наша молодь, наша комсомольська молодь? Вона повинна брати суму знань в обсязі семирічки з бою. Необхідно розгортати сітку шкіл-семирічок для молоді так, щоб вона могла вчитись без відриву від виробництва. Але сітка таких шкіл явно не зможе охопити всіх бажаючих учитись, тому поряд з розгортанням молодіжних шкіл-семирічок (ні в якому разі, звичайно, не за рахунок скорочення дитячих шкіл або угроблення бібліотек) треба всіляко розгортати, широко ставити самоосвітню роботу, широко розгорнути заочну освіту, поєднувати її з стаціонарною.

Йдучи назустріч здоровому потягу молоді до навчання, необхідно розгорнути сітку молодіжних шкіл-семирічок, треба зразково поставити бібліотечну справу, треба наполягти на всі види самоосвітньої роботи.

А самому комсомолові треба зжити наявний ще подекуди в осередках погляд на прагнення вчитись як на «хизування, фиркання, пустощі і комизування». Комсомолові треба боротися за те, щоб виробити в собі уміння вперто, наполегливо вчитись, перетворити навчання в частину своєї повсякденної роботи.

Навчання підвищуватиме якість усієї роботи комсомолу, допомагатиме витравлювати з усієї роботи всякий бюрократизм, всяку фразу і поверховість, допомагатиме комсомолові ставати справді ленінським комсомолом.

БЕРЕЖИ КНИГУ!

СТВОРИМО БРИГАДИ ЮНИХ ДРУЗІВ БІБЛІОТЕКИ

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти!

Кожний з вас бачив книжки, читав їх, але не знаю, чи кожний з вас знає, скільки народу працювало над кожною книжкою, скільки в неї вкладено праці, турбот, безсонних ночей багатьох і багатьох робітників і робітниць, письменників, учених.

Книжки друкуються на папері. А чи знаєте ви, як виготовляється папір, яка це складна справа? Чи знаєте ви, як складають, друкують книжки? Чи уявляєте собі, в чому полягає праця письменника?

Ви знаєте, що в книжках розповідається про дуже цікаві речі: і про криголам «Красин», і про подорож на Памір, і про льотчиків, і про революцію, і про партію, багато, багато про що розповідається. Ті, хто ці книжки писав, багато часу затратили на те, щоб про все це узнати докладніше, точніше, щоб про все зрозуміліше, краще написати.

Не менше витрачає часу і сил письменник, який пише повісті і оповідання: йому багато що треба побачити, багато що треба вивчити.

Кожна книжка — результат великої колективної праці, і цю працю треба берегти.

Мені пригадується один лист школярів, який я одержала якось. Вони описували, як вони розвели вперше в садку біля школи нові сорти рослин, як вони роздобули книжку, де говорилося про ці рослини, вивчили її, як придбали насіння, як день у день стежили за його ростом, вели щоденник розвитку рослин; рослини вже зацвітали, але в них трапилась велика біда: йшов мимо

шкільного саду якийсь юнак, на щось злився він, поганий настрій у нього був. Подивився на квіти рослин, що розпукувалися, переліз через огорожу і з корінням повиривав усі рослини. Зігнав злість і пішов далі. Як сумували діти! Яким обурливим є таке ставлення до чужої праці!

Але, діти, подумайте: той, хто рве, маже, губить бібліотечні книги,— адже він такий самий хуліган, як отой перехожий хлопець, який винищив рослини юних натуралістів!

Я не знаю, чи є дитячі оповідання, повісті, в яких розповідається, як створюють книгу. Наші бібліотекарі дитячих бібліотек, напевно, дадуть про це довідки. Але мені здається, треба було б зараз створити спільними силами самих дітей оповідання «Історія бібліотечної книги». Така книжка мала б характер хрестоматії і була б зрозуміла кожному читачеві дитячої бібліотеки. Прочитавши її, кожний читач зрозумів би, чому треба берегти книжку. Але найбільш свідомі діти і зараз розуміють, що книжки треба берегти.

Бібліотечні працівники виробили такі правила поведіння з бібліотечними книгами:

1. Загорни книгу в папір — не буде бруднитись обкладинка.

2. Не читай книгу під час їди — можеш забруднити її.

3. Не клади в книгу олівців, ручок та інших товстих предметів — від цього рветься оправа.

4. Не загинай ріжків на сторінках книги — ріжки відриваються і псується книга, зроби собі для книг закладку.

5. Не дери сторінок, не малюй і не пиши нічого в книзі, не роби в книзі ніяких поміток ні чорнилом, ні олівцем, ні нігтями.

6. Не перегинай книгу — від цього вириваються сторінки.

У книзі звичайно відбито думки окремого письменника. Є таке прислів'я: «Один розум — добре, а два — краще!» У книгах бібліотек відбито думки, досвід, переживання тисяч письменників. Треба до бібліотечних книг ставитись з особливою турботою, це — громадська власність. Не працею однієї людини створюється бібліотека,

а працюю тисяч, не одну людину вона обслуговує, а дуже багато. Піонер, школяр, хоч скільки-небудь свідомий, розуміє, яким неприпустимим є розкрадання бібліотечних книг, їх зачитування, неповертання в строк.

Піонери, школярі, бережіть бібліотеку, згуртовуйтесь біля неї, виділяйте з-поміж себе юних друзів бібліотеки!

Що повинні робити юні друзі бібліотеки? Насамперед вони повинні брати під свій нагляд нових читачів бібліотеки. Вони повинні пояснити їм, скільки праці, турботи, думки вкладено в кожну книжку. Вони повинні розповідати їм про найцікавіші бібліотечні книжки. Вони повинні розповідати їм, як треба берегти бібліотечну книжку, своєчасно повертати її, стежити, щоб нові читачі цих правил додержували.

Юні друзі бібліотеки повинні носити особливий значок або пов'язку, щоб кожний знав, що до них можна звернутися по пораду.

Юні друзі бібліотеки повинні вербувати нових читачів, повинні допомогти бібліотекареві, їм треба поставити перед собою мету домогтися того, щоб вони могли сказати своєму загонові, своїй школі: «Цього місяця в нашій бібліотеці не було жодної зачитаної книжки, жодної зіпсованої книжки».

Пишіть, діти, до Бібліотечного управління (Москва, Чисті пруди, 6, Бібліотечне управління) свої міркування з приводу тих питань, які порушені в цьому листі.

1933 р.

ЯК ТИ ДОПОМАГАЄШ БІБЛІОТЕЦІ?

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти!

Я одержала вже сімдесят два листи у відповідь на свої два листи. Половина листів — листи окремих дітей, інші — листи колективні, від груп дітей і піонерзагонів. Листи окремих дітей найчастіше сповнені скаргі на те, що в школі нема бібліотеки, або що в ній книг мало і вони нецікаві, або що далеко ходити, що бібліотека погано працює і т. д. Листи колективні значно цікавіші. З них багато чого можна навчитись. Важливо знати, де і що діти роблять, що можна було запозичити один в одного.

Діти III групи 9-ї школи Виборзького району повідомляють, що після мого листа всі стали читачами шкільної бібліотеки, а деякі діти беруть книги не тільки в шкільній бібліотеці, але й у заводських та інших бібліотеках. Діти пишуть, що зібрали книжки для молодших дітей і чергують у бібліотеці.

Діти іншої ленінградської школи, Василеостровської, першої зразкової, IV групи, розповідають, що вони всі записані в бібліотеку, ведуть щоденники прочитаних книг, але жалкують, що книг у бібліотеці мало і вони дуже тоненькі.

З тієї ж школи — вона знаходиться при заводі «Красный металлист» — діти, піонери загону імені Кірова, пишуть, що ходять читати до бібліотеки під проводом виділеного ними на роботу в бібліотеку Толі Журавльова. Вони роблять доповіді про прочитані книги. Після доповідей діти висловлюються про прочитані книги. На доповідях бувають батьки, представники від заводу та інші.

«У загону є своя маленька бібліотечка,— пишуть діти.— Нам її дали в премію за хороше навчання і за те, що ми весь 1933 рік не мали жодного прогулу, зауваження і спізнення. Так ми віддаємо її в нашу шкільну бібліотеку, щоб і інші піонери могли прочитати ці книги. Прочитавши звернення т. Кірова до лєнінградських піонерів і проробивши його добре, загін узяв на себе зобов'язання до XVII з'їзду партії».

Діти 2-го загону 2-ї бази заводу «Двигатель» (Виборзький район) пишуть: «Ми вважаємо, що організація при бібліотеках юних друзів бібліотеки поліпшить роботу бібліотеки, допоможе багато в чому в її роботі. Ми вітаємо цю хорошу пропозицію Надії Костянтинівни і перші підхопили цю пропозицію. Доб'ємося, щоб вона була пророблена на всіх піонерзагонах нашої бази. Ми згуртуємо кращих піонерів навколо бібліотеки, добрих захисників книги».

Члени гуртка «Друзі читальні» 1-ї дослідної школи Петроградського району пишуть: «Взявши до уваги, що не всі діти забезпечені газетами, ми вирізали ваш лист з газети «Ленинские искры» і повісили на дверях читальні (в коридорі).

Лист усі діти прочитали, що було видно з їх підписів. Діти звернули увагу на ваші слова, і відвідуваність читачів збільшилась. Всі діти люблять чергувати в читальні, діставати формуляри, видавати книги, відмічати відвідуваність і стежити за порядком. Ми любимо грати в літературні ігри. Діти з другого ступеня працюють з молодшими дітьми».

Але, коли в дітей Ленінграда при школах є хороші бібліотеки, у школах Ленінградської області справа стоїть гірше.

Ось як описують справу учні Дубнятської школи Мотиховської сільради Кірішського району: «Які книги були в нас у школі, геть усі прочитані; ми раді не те що ходити до бібліотеки — раді почитати хоч яку книгу, і коли знаходиться в учня хоч яка-небудь книга, то охочих читати на одну книгу вся школа».

Погана справа з книгами і в Ракушинській школі I ступеня Крестецького району, але діти не вдаються в тугу і шукають виходу з становища. Наводжу цілком лист дітей:

Дорога Надіє Костянтинівно!

Прочитавши ваш лист у «Пионерской правде» від 2 грудня про те, що ви закликаєте всіх піонерів і школярів на учнівсько-піонерський догляд за ще кращим збереженням нами бібліотечних книг і підручників, ми, учні-піонери при Ракушинській школі I ступеня Крестецького району Ленінградської області, обговорили ваш лист на загальному зборі й у відповідь на це зобов'язуємось організувати при школі ленінський куток. І оскільки наша школа не має в себе ніякої бібліотеки, то ми постановили провести збір книг у самих дітей, і вже на сьогодні маємо результат. Зібрано 68 книг. Зібрані книги ми взяли під хороший піонерський нагляд. Кожний учень-піонер зобов'язався стежити за своїм товаришем для постійного хорошого нагляду. Ми за вашою порадою організували гурток юних друзів бібліотеки. На цю роботу ми виділили товаришів, і в дальшому вас запевняємо, що взяті нами на себе ці зобов'язання ми виконаємо перед вами з честю, і по-піонерському. В дальшому зобов'язуємось підтримувати з вами зв'язок.

За дорученням збору піонерів (24 чоловіка) підписались: З. Тарасова, А. Сергеева, М. Розіна, В. Новожилова, Є. Недошивіна, вожатий Ф. Кузнецов.

11 грудня 1933 р.

Піонери 3-го загону «Зустрічний», діти 4-ї Новгородської зразкової ФЗД (Новгород Ленінградської області), пишуть:

«При нашій школі є хороша бібліотека. В ній знаходиться 6000 книг. Але ці книги лежать без руху. В середньому за п'ятиденку вибирають тільки 5 книг.

Для налагоджування роботи в нашій бібліотеці ми зобов'язуємось:

1. Кожний піонер буде членом бібліотеки.
2. На зборах ланок і загону провадити читання художньої літератури і висловлювати свою думку про прочитану книгу.
3. Вести облік, хто з піонерів нашого загону є членом бібліотеки.

4. Будемо залучати неорганізовану масу до бібліотеки.

5. Візьмемо посильну участь в роботі шкільної бібліотеки.

6. Звернемось до педагогів та адміністрації нашої школи по допомогу для налагодження роботи шкільної бібліотеки.

7. Для якнайскорішої і найкращої допомоги в роботі бібліотеки ми, піонери 3-го загону, викликаємо на соціалістичне змагання всі загони нашої бази».

Листи ленінградських школярів і піонерів, як бачимо, дуже цікаві. Діти не просто прочитали листи, з ними погодились, позіхали, що справа в них погана. Вони зразу ж активно включилися в роботу, своїми силами стараються поліпшити справу. Особливо цікава ініціатива Ракушинської школи. Бібліотечне управління посилає Ракушинській школі бібліотеку на 300 карбованців, щоб підтримати їхню так швидко виявлену ініціативу.

Чи не пора, діти, вступити у соцзмагання з школами Ленінграда і Ленінградської області, які зуміли ділом відповісти на мої листи?

До боротьби за робітничу справу будьте готові!

1934 р.

ПОСИЛАЙ НА СЕЛО ГАЗЕТИ І КНИГИ!

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти!

Ви чули, знаєте, що в культурному відношенні село весь час відставало від міста. За минулих часів, коли говорили про селянина, казали: «Він приїхав з глухого села, нічого він не знає».

Чому село називали «глухим»? Тому, що воно нічого не знало, нічого не чуло, що робиться на білому світі. В країні могли відбуватися великі події, в науці могли робитись великі відкриття, борці за справу трудящих віддавали своє життя за те, щоб витягти мільйони трудящих із злиднів, нещастя, захищати їх від гноблення, а село про це навіть нічого не знало.

Колись Некрасов писав про село: «А там, у глибині Росії, там тиша вікова стоїть...» Так було.

Близько ста років тому Маркс і Енгельс писали про те, що так бути не повинно, що треба добитися того, щоб село жило не гірше від міста, щоб культура села піднялася до культури міста, щоб воно стало освіченим, знаючим, уважним до того, що робиться на світі. При соціалізмі не повинно бути різниці в культурі міста і села.

Життя старого, глухого села добре знав Ленін, і все своє життя він ні на хвилину не забував про село, і одним з останніх його заповітів був наказ — піклуватися про піднесення культури села.

Наша партія, Комуністична партія, багато піклується про село. Докорінно змінилося життя теперішнього села, перестало бути глухим: адже в нас запроваджене загальне обов'язкове навчання, всі з дитинства повинні стати письменними.

І школа за Радянської влади стала іншою.

Раніш у школі обов'язково треба було проходити закон божий. У школі піп учив дітей, що вони «раби божі», нічого не сміють, не сміють ні про що думати, повинні бути покірливими, смиренними. Нехай життя їх буде важке, після смерті зате потраплять до царства небесного. Так обманювали дітей у школі. І підручники обманні були. У теперішніх підручниках правду написано. Їх треба знати.

Радянська влада багато доклала зусиль, щоб зроби́ти весь народ письменним, щоб доходила до села газета, в якій яскраво розповідається про всі події.

Все більше і більше проводиться на селі радіоустановок, село чує місто.

Ось зараз відбувся XVII з'їзд партії. На з'їзді було багато товаришів, які працюють у політвідділах колгоспів. Бібліотечне управління під час однієї з перерв між засіданнями з'їзду обговорювало з ними, як краще налагодити бібліотечну роботу на селі. Політвідділи допомагатимуть цій справі.

Тільки на село потрапляє ще мало книг. Ви, певне, знаєте, діти, що сільського населення в нас по одній РРФСР разів у три більше, ніж міського. Раніш дуже мало хто вчився в школі, ще менше читали газети і книги; тепер підручників не настатишся; друкують, друкують, а все не вистачає на всіх, а книг гарних, потрібних зовсім мало. Дітям на селі читати, окрім як підручники, нічого, а хочеться. Діти наші на селі, в колгоспах страшенно жадібні до книг. Їм усе хочеться знати. Потрібні до зарізу в районних і шкільних дитячих бібліотеках хороші, цікаві дитячі книги. Купити їх часто ніде.

Чи можуть тут піонери чим-небудь допомогти? Чи можуть вони прилучитися до тієї роботи, яку ведуть комуністи, яку ведуть комсомольці по піднесенню культурного рівня села?

Звичайно, можуть.

Піонери міста можуть допомогти шкільним і дитячим бібліотекам на селі, пославши туди потрібні і цікаві книги.

У кожного піонера вдома звичайно валяються або лежать у скрині чи шафі прочитані ним дитячі книжки. Треба їх віддати на село.

Треба тільки пам'ятати ось що:

1. На село потрібно посилати не абияку книгу, не мотлох усякий, а книжки потрібні, корисні, цікаві. Не погано посилати і старі підручники. У школі вчать з стабільних підручників, але небезкорисно почитати і наші старі підручники. І з старих підручників добре у вільний час порозв'язувати задачі або почитати про інші країни.

2. Не можна брати книги для села ні з яких громадських бібліотек: ні районних, ні шкільних, ні з бібліотек при житлокоопсах, гуртожитках. Це буде щось подібне до крадіжки. Всяку громадську бібліотеку треба берегти як зіницю ока. Посилати можна або з своїх книг, або з книг, зібраних у товаришів, у старших.

3. Треба прикріпитись до певної бібліотеки, зав'язати листування з дітьми з цієї школи або бібліотеки — узнати, що за місцевість, де знаходиться ця школа або бібліотека, чим там займається населення, узнати більше про школу, при якій влаштовується бібліотека, узнати, чим діти особливо цікавляться. Треба укласти з школою або бібліотекою договір, де б говорилося, що ви береться виконати; з другого боку, там треба сказати, що береться зробити школа чи бібліотека, куди посилаються вами книги: як їх берегти, як залучати читачів, як влаштовувати читання та ін.

4. Багато хто з вас, діти, одержує «Пионерську правду» або інші піонерські газети; їх після прочитання треба не в грубку викидати, не на обгортку вживати, а відсилати на село — колгоспним дітям їх цікаво буде прочитати. Адже в «Пионерской правде» багато цікавого друкують.

5. Посилати книжки треба не самому, а або ланками, або гуртками, або цілим класом.

Пишіть до Бібліотечного управління ваші міркування, як краще налагодити всі справи. Пишіть про свою роботу.

«СМЕНЕ»

Десять років існує журнал нашої молоді «Смена».

Недавно, на XVII з'їзді, партія підбивала підсумки 10 років, прожитих без Ілліча, і кожний делегат з'їзду переживав величезне піднесення, кожний бачив, сприймав перемогу соціалізму в нашій країні, розумів її питому вагу. Перемога далась не дарма. Відбувалася безустанна боротьба. Боротьба викувувала новий тип людей, змінювалось все життя, мільйонами рук за заповітами Ілліча будувався живий соціалізм, змінювався весь суспільний уклад.

Наша молодь не стоїть осторонь життя і боротьби, вона не шкодує своїх сил, беззавітно віддає їх на будівництво соціалізму. Так буде і далі. «Смена» робила велику справу, стараючись у живих образах дати молоді можливість по-справжньому зрозуміти все, що відбувається навколо неї, старалась розширяти комуністичний горизонт молоді, ставила мистецтво на службу соціалістичному будівництву.

Бажаю «Смене» дальшого успіху в її роботі, нехай допомагає вона зростати свідомості і ентузіазму широким верств нашої молоді, перед якою стоїть почесне завдання — тримати високо прапор ударної бригади соціалізму в умовах світової революції, що насувається.

ПЕРЕДМОВА

ДО КНИГИ «КОМУНІСТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЗМІНИ»

Ми з Володимиром Іллічем належали до того покоління, якому довелося в дитинстві бачити, спостерігати ще пережитки старого, кріпосницького ладу, часто в найгрубіших його формах; нам довелося чути в дитинстві багато гарячих суперечок про те, що добре, що погано в громадському житті, довелося багато чути про героїчну боротьбу революціонерів. У нас в обох залишилося в пам'яті багато яскравих вражень дитинства, до яких потім протягом наступного життя ми не раз у думках повертались і обмірковували їх. Ми обоє знали, як рано пробуджується дитяча думка, чого дорослі часто не помічають. Обоє ми добре знали стару школу, з ранньої молодості різко критикували тодішні методи виховання. Володимир Ілліч був сином учителя, видатного педагога, і з раннього дитинства чув дома немало розмов на педагогічні теми; у нас дома теж немало було розмов на педагогічні теми. І само собою зрозуміло, що за наше спільне життя з Володимиром Іллічем ми немало говорили з ним про дітей, про суспільне виховання дітей, про характер навчання, про школу, про дитячі організації. Висловлювання Володимира Ілліча про молодь і підлітків зібрані в збірниках «Ленін про молодь», виданих «Молодою гвардією» і ІМЕЛ. Багато що там стосується і підлітків. Ілліч надавав величезного значення трудовому політехнічному вихованню підлітків, вимагав раннього залучення дітей до громадської роботи, причому громадською роботою вважав не допомогу вчителю у підрахунку в товаришів оцінок «незадовіль-

но», у що прагнуть перетворити тепер громадську роботу підлітків праві педагоги, а громадською роботою вважав роботу, наприклад при секціях Рад, на допомогу громадській роботі робітників і селян, вважав дуже важливим, щоб діти з раннього віку оволодівали організаційними навичками. Суворо критикував Ілліч стару школу, стару учобу, зубрячку, старі методи виховання, вимагав, щоб діти не механічно засвоювали незрозумілі їм лозунги, а вдумувались у виучувані ними в школі факти; він надавав особливого значення ранньому вихованню в підлітків свідомої дисципліни і свідомого ставлення до праці. Той, хто прочитає уважно те, що писав і говорив Ленін про молодь, зробить звідси висновки і про те, як треба ставити роботу піонерорганізації.

Піонерський рух виник тоді, коли Ілліч уже був тяжко хворий. Піонери, пригадується вятські, прислали йому свої рисунки, свої вироби, і я пам'ятаю, яку ці дитячі рисунки і вироби зробили приємність Іллічу, як уважно він їх розглядав.

Тов. Рівін з ЦБ ЮП зібрав мої статті і промови, написані і виголошені за час існування піонерорганізації. Частково вони адресувалися самим піонерам, частково — керівникам піонерруху. Мені хотілося, щоб піонеррух йшов ленінським шляхом, я уважно стежила за його розвитком і старалась висвітлити питання, що і як, поміємо, треба робити піонерам в умовах, що змінюються.

При перегляді матеріалу з'ясувалось, що багато які стенограми промов треба було виправити, що в деякі статті, особливо писані спочатку, тепер треба було внести деякі уточнення і доповнення на основі вже наявного досвіду піонерруху.

У даному збірнику піонерпрацівники зможуть знайти ряд відповідей на питання, що хвилюють їх.

ДОПОМАГАЙТЕ ВЧИТИСЯ НЕПИСЬМЕННИМ І МАЛОПИСЬМЕННИМ

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти!

15 років тому, 26 грудня 1919 р., за підписом Леніна був виданий декрет (постанова уряду) про те, що всі неписьменні повинні навчитися читати і писати, що в Країні Рад не може бути так, як було за царської влади, коли більшість трудящих була неписьменна.

У 1920 р. був проведений перепис населення, і що ж виявилось? З 1000 чоловік тільки 319 були письменні. Темна країна ще була. Багатьох з вас тоді ще на світі не було, але з розповідей батьків, з розповідей дорослих та з книг ви про це знаєте. Особливо багато неписьменних було по селах, серед бідноти, серед жінок. Куркулі-багачі — ті письменні були, своїх дітей учили, а батраки, біднота були темні, своїх дітей з ранніх років віддавали в няньки, у батраки. Нужда змушувала. Куркулі цією темнотою користувались, вона їм на руку була.

Радянська влада з самого початку вела боротьбу з усяким гнобленням, з усякою експлуатацією, піклувалася про бідноту, піклувалася про розкріпачення жінки. Знання все одно, що гвинтівка в бою. Декрет про лікнеп був заклик до боротьби за знання, які потрібні для перемоги, для того щоб зробити життя ситим, здоровим, освіченим, світлим. Радянська влада влаштовувала школи і для дітей, і для дорослих. І дуже багато за ці 15 років зроблено. Тепер у нас вже проведено загальне обов'язкове навчання дітей і підлітків, і все молоде покоління росте добре письменним. Але серед дорослих є ще

неписьменні і малописьменних чимало, особливо по глухих місцях. Партія постановила довести до кінця ліквідацію неписьменності і малописьменності.

У 1920 р., виступаючи на III з'їзді комсомолу, Ленін говорив про те, що молодь повинна турбуватися не тільки про себе, але й про спільну справу, вона повинна не тільки сама вчитись, але й *допомагати іншим вчитися*. Ленін закликав комсомол взятися за справу ліквідації неписьменності. Молодь зробила тут немало. Багато допомагали і піонери. Багато з них навчали своїх матерів, сестер, братусів. Однак останнім часом, коли в основному країна наша стала письменною, увага до цієї справи в молоді, у піонерів ослабла. Це неправильно. Тепер кожному треба багато знати. Мало вміти підписати прізвище і розрізнити номери трамваїв — треба прочитати книжку, розібратися в ній, написати лист, замітку в газету. Тепер на цю справу треба наполягти, заповіти Леніна довести до кінця.

Що треба робити:

1. Кожний піонер повинен подивитись, чи нема навколо кого-небудь неписьменного або малописьменного. Чи добре вивчили грамоту мати, батько, сестра, домашня робітниця, знайомі діти і т. д.

2. Коли є хто неписьменний і малописьменний, піонер, піонерка повинні брати їх під своє піклування: турбуватись, щоб була в них під рукою потрібна книжка, газета, щоб у них кожного дня був час трохи почитати. Тих, хто письменніший, треба повести до бібліотеки, треба допомагати їм у навчанні. Свої знання піонер повинен передати іншим — тим, хто знає менше від нього.

3. Коли піонер або піонерка чомусь самі не можуть допомагати неписьменним або малописьменним, то повинні подбати, щоб знайти людину, яка б їм допомогала.

4. Коли де-небудь на селі або ж у житлокоопі кілька неписьменних або малописьменних, піонер і піонерка повинні допомогти їм зорганізуватися в гурток і допомогти підшукати для гуртка людину, яка б їх навчала.

5. Піонери, піонерки старші можуть самі вчити дорослих неписьменних і малописьменних. Мені писали діти, як їм самим це багато дає, як вони на цій роботі самі себе перевіряють і як у них внаслідок цього

підвищилась їх успішність. На ділі вони побачили, як вірно говориться: «Навчаючи, навчаємось».

6. Коли хто з навколишніх ходить до школи дорослих, треба дбати, щоб ніщо не заважало йому вчитись, треба йому допомагати в роботі, допомагати жінкам у догляді за дітьми.

7. Треба обговорювати всі ці питання в себе в ланках. Добре було б влаштовувати змагання між ланками: які ланки мають найбільше активних помічників у справі ліквідації неписьменності і які найкраще ведуть цю роботу.

Напишіть, діти, про свою роботу по допомозі в навчанні неписьменним і малописьменним, напишіть, як ви, юні лєнінці, заповіт Лєніна, заклик нашої партії проводите в життя.

До боротьби за справу Лєніна будьте готові!

1934 р.

ПРИМІТКА

Дорогі діти, тепер, у 1938 р., справа ліквідації неписьменності просунулась значно вперед, це показали вибори до Верховної Ради. Ті, що залишились неписьменними, поспішають скоріш навчитися грамоти. Старики й старухи старші 50 років і ті сідають за буквар і швидко ліквідують свою неписьменність та малописьменність. Але знаєте, хто відстає? Це так звані «переростки», діти від 14 до 18 років. Серед них є і неписьменні і малописьменні.

Звичайно це ті діти, які в свій час з різних причин не потрапили до школи: школи поблизу не було, треба було далеко ходити, а не було в чому; треба було дома допомагати матері; треба було підробляти, батьки або в пастушки віддавали, або до кустарів у навчання. Тепер освіта в нас загальна, але до кожного класу приймають лише дітей певного віку; до першого класу, де вчать діти 8 років, 12—14-річних не приймуть уже.

До шкіл дорослих переростків не приймають звичайно, окремих шкіл для них нема — для 3—4 переростків окремої школи не влаштовують. І ось діти-переростки або зовсім неписьменні, або малописьменні, або вчать абиак, самоучкою.

Дорогі діти, коли ви знаєте, що в будинку, де ви живете, або по сусідству де-небудь, або на селі, де ви живете, є діти-переростки, які не мають знання в обсязі початкової школи, беріть їх під своє шефство, допомагайте їм у навчанні, залучайте до цього товаришів. У нашій Країні Рад не повинно бути молоді, яка не має знань в обсязі чотирирічки.

15 березня 1938 р.

ДО КІНЦЯ ЛІКВІДУВАТИ НЕПИСЬМЕННІСТЬ І МАЛОПИСЬМЕННІСТЬ

Всякий комсомолец читав, звичайно, промову Леніна на III з'їзді комсомолу в 1920 р. Присвячено їй питанням комуністичного виховання молоді. Ця промова відіграла найбільшу роль у вихованні комсомолу, наклала відбиток на всю його дальшу діяльність. Ця промова залишається керівництвом до дії для кожного комсомольця, кожної комсомолки.

Добре було б, якби цю промову перечитав ще раз кожний комсомолец у зв'язку з 15-річчям ленінського декрету про ліквідацію неписьменності. Ця річниця декрету про лікнеп сповнюється сьогодні, 26 грудня 1934 р. У промові на III з'їзді комсомолу Ілліч спеціально говорив про лікнеп. Питання це не стояло в нього на відльоті, воно було органічно зв'язане в нього з усіма іншими питаннями комуністичного виховання.

Питання про лікнеп Ілліч ніколи не розглядав як якесь «культурницьке» питання. Він ставив завдання ліквідації неписьменності як питання класової боротьби, тісно пов'язуючи його з питаннями політики і господарського будівництва. Різно боровся він з Пролеткультом, який намагався відгородити питання культури від питань класової боротьби. Ілліч підкреслював, що класова боротьба набирає нових форм, що боротьба ідейна набуває особливого значення, говорив про те, як темнота і неписьменність заважають будівництву соціалізму, і в той же час він говорив, що *комуністична молодь повинна свої знання передавати іншим, боротися спільними*

силами за спільну справу, не відособляти свою роботу від спільної боротьби робітників і селян за життя освічене і світле.

Комсомол багато попрацював на фронті ліквідації неписьменності. За п'ятнадцять років змінилася вся обстановка боротьби за знання. Змінилася база культури— господарський уклад нашої Країни Рад став соціалістичним, проведено загальне обов'язкове навчання, багато мільйонів дорослих навчено грамоти. Показником культурного зростання є, наприклад, наплив читачів до бібліотеки, величезний попит на книги. Заперечувати все це може тільки сліпа або озлоблена людина. Культурне зростання нашої країни величезне. Але чи може молодь скласти руки і вважати, що справа її в галузі ліквідації неписьменності і малописьменності закінчена? Це було б не по-ленінському. «Справу віків поправляти нелегко», пережитків старого ще багато. Хіба молодь може закривати очі на те, що допризовники ще не суцільно письменні, що серед молоді метро, на новобудовах, на селі треба вперто ще працювати над ліквідацією неписьменності і малописьменності. *За постановою XVII партз'їзду повинна бути в другу п'ятирічку до кінця ліквідована неписьменність і малописьменність. У цій галузі потрібна ще велика, вперта, повсякденна робота.*

Візьмемо приклад.

Горьковський край. Кулебаки. Металургійний завод. Тепер він матиме почесне ім'я Сергія Мироновича Кірова. Весною цього року в бібліотечного управління зав'язалося із завкомом цього заводу листування в зв'язку з тим, що бібліотека цього заводу відмовилась давати книжки пекарям сусіднього хлібозаводу № 8. Зараз бібліотека розчинила свої двері для пекарів, влаштувала для пекарів пересувку. Це добре. Але Ілліч учив *кожну справу доводити до кінця*, закріплює її.

Ми попросили місцевих працівників простежити, як розвиватиметься культробота на металургійному заводі і на хлібозаводі № 8. «На жаль, встановлено,— пише секретар Кулебакського міськкому т. Каракозов,— що на заводі є 245 чоловік неписьменних. Раніш ніхто цим не цікавився і думали, що нема неписьменних. Організували роботу по лікнепу. Неписьменні робітники — пе-

реважно ті, які недавно прибули із сіл. За віком — головним чином «середняки», але є й молодь».

А хлібо завод № 8? Кулебакські пекарі у відповідь на мій лист написали: «Ми хочемо працювати в культурних умовах — і ми таких умов доб'ємось». І добились. У № 32—34 «За марксистско-ленинскую учебу» повідомляється: «Тепер кулебакський хлібо завод не впізнати. Очищений від різних покидьків двір, оштукатурені і побілені стіни. Відремонтована і працює машина «Лютце». Влаштовано візки для підвезення борошна до мукосівів. Три рази на день миють підлогу. Акуратно і чисто перуть халати робітників-пекарів. Посаджено квіти. Організовано регулярну лікарсько-санітарну перевірку стану пекарень і здоров'я робітників. Перед роботою і після неї робітники можуть приймати душ. Культурні умови роботи позначились на продуктивності праці: брак у хлібпеченні знизився тепер з 0,25% до 0,15%. Зроблено багато, однак зробити залишилось ще не менше. Культурно-масова робота на заводі продовжує відставати. І тут без допомоги Будинку культури, районного відділу народної освіти та інших культурних закладів району, силами лише заводських організацій не справитись. Бібліотека-пересувка на заводі організована і працює регулярно, але не всі ще робітники стали читачами (читачів 32 з 76 чоловік). Читають головним чином Горького. Багато є робітників, які погано читають і розуміють книгу. Частина робітників неписьменна, а гурток по навчанню неписьменних і малописьменних не організований, не організовані голосні читання газет і книг».

Перебудувати завод виявилось легше, ніж ліквідувати неписьменність і малописьменність кількох десятків пекарів! А що зробив для допомоги пекарям комсомол?

Ось хлібо завод Автозаводського району Горьковського краю. «95-й барак на Західному селищі, в якому живуть пекарі,— пише бібліотечний інспектор т. Кобозева,— до зими лишився непідготовленим, не ведеться ніякої культурної роботи в бараку з робітниками-пекарями. У червоному кутку 95-го бараку процвітає картярська гра і хуліганство. А тим часом всі умови до розгортання культурно-масової роботи на хлібо заводі є, на заводі є хороша бібліотека-пересувка. У цій бібліотеці

є такі книжки, як Шолохова «Піднята цілина» (4 екземпляри). Робітники про це не знають, а пересувник т. Бугров ніякої роботи з книгою не веде, голосного читання з робітниками не організовує, рекомендаційних списків книг не вивіщує. Погано на заводі з ліквідацією неписьменності, взятих на облік неписьменних і малописьменних на заводі вважається 80 чоловік. Гурток по навчанню неписьменних створений, але відвідуваність його надзвичайно низька. І це пояснюється не тим, що робітники не хочуть учитись,— навпаки, робітники хочуть ліквідувати свою неписьменність і малописьменність, але умов для їх навчання не створено. Закріпленого за школами приміщення нема, робітники закінчують роботу о 4 годині і до 6 години змушені чекати прибуття викладача, живуть робітники від заводу за 3—4 кілометри. Все це говорить про те, що ні парторганізація, ні завком не проявляють належного піклування про культурну роботу серед пекарів».

Обурливі факти. Але хіба нема там комсомолу, хіба комсомол може спокійно ставитись до цих фактів?

Я могла б навести таких прикладів немало. Ось цілий ряд заводів, районів, ціла область називатиметься ім'ям Сергія Мироновича Кірова. Хіба не справа комсомолу піднести роботу по навчанню дорослих у цих районах на соціалістичну висоту?

Я не сумніваюсь, що комсомол міцно, з усією властивою йому молодю енергією за цю справу знову візьметься і заповіт Леніна, вказівку партії доведе до кінця.

ПРО РОБОТУ З МАЛЮКАМИ

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти, недавно одна робітниця розповідала мені, що, чекаючи сина в школі, вона бачила, як під час перерви старші учні ображають молодших дітей, дають їм щиглі, ганяють, у тих зацькований вигляд. Робітниця була страшенно обурена.

Діти, невже це можливо? Невже піонери де-небудь ображають малят або спокійно дивляться на те, як їх однокласники ображають школярів молодших класів? Досі цього не бувало, і я думаю, що це єдиний випадок; думаю, що піонери ніде таких речей не потерплять. Чи не правда, діти?

Піонерам треба встановити над молодшими дітьми — дошкільниками, дітьми молодших класів — своє піонерське піклування.

Що це значить? Ті, в кого є маленькі братики або сестрички, не повинні просто на них покрикувати: «Іди!», «Не заважай!», «Не чіпай!», «Відчепися!»... Піонер повинен пам'ятати, що молодші брати й сестри — це його зміна. У правилах поведінки юних піонерів говориться: «Піонер — для всіх дітей приклад». Звичайно, ці слова не можна розуміти в тому значенні, що ось піонер надів піонерський галстук і тільки від цього став він на голову вищий від усіх дітей, командувати всіма може. Ні! Але піонер, працюючи в піонерській організації, повинен ставати прикладом організованості, витримки, повинен уміти тримати себе в руках, повинен бути прикладом громадського працівника, який допомагає дорослим в міру своїх сил налагоджувати якомога краще все життя:

Ви знаєте, діти, що малята наслідують старших братів і в поганому і в хорошому. Старший брат грубо відповідає бабусі, лається — і молодші починають язик бабусі показувати і лаятись; старша сестричка капризує, плаче з-за всякої дрібниці — і молодші капризують: рев по всій квартирі лунає. Старші люблять читати, обгортають книжки в папір, бережуть їх — і молодші книжками починають цікавитись, не рвуть їх, не мажуть, роблять вигляд, що книжку читають; старші миють руки перед їдою, і молодші теж і т. д. і т. п. Ви самі таких прикладів навести можете багато. Старший брат, старша сестра — молодшим братам і сестрам приклад. Про це повинні пам'ятати піонери і за собою стежити. Вже одно це буде великою допомогою батькам у налагоджуванні культурного сімейного життя.

І друге. Треба все-таки піонерам дивитися за тим, щоб їх молодші братики й сестрички були вмиті, чисто і охайно одягнуті і вчасно нагодовані. Батьки часто бувають зайняті на роботі, і залишаються малюки без догляду. Треба, щоб піонери допомагали батькам турбуватись про молодших. Це не значить, звичайно, що піонери і піонерки повинні перетворюватися в няньок молодших дітей. У нас загальне обов'язкове навчання, і піонери й піонерки повинні акуратно відвідувати школу, готувати уроки, багато читати. Піонери й піонерки — громадські працівники, вони повинні виконувати постанови своєї організації, вести громадську роботу. Піонерам і піонеркам треба і відпочити, побувати на свіжому повітрі, побігати, погратись, поспівати, повеселитись. Без цього не виростуть з них міцні, здорові люди. Про це не можна забувати. Не можна перетворювати піонерів і піонерок у няньок, завантажувати їх надміру домашньою роботою. Але піонери не хочуть і не будуть рости якимись білоручками, паненятами. І від піклування про молодших братиків та сестричок вони не відмовлятимуться. В чому зможуть — батькам у цьому допомагатимуть. Чим і як — це треба вирішувати в кожному окремому випадку. Як ви думаєте про це, діти?

І нарешті ось ще про що. Іноді треба і погратися з малюками, помалювати для них, зробити для них яку-небудь іграшку, навчити їх якої-небудь веселої гри, щонебудь розповісти їм. Багато піонерів і піонерок дуже

люблять погратися з молодшими, але соромляться цього. Це — фальшивий сором. Нічого нема в цьому ганебного. Ось щиглі давати молодшим, дратувати їх, бити—сором і ганьба для піонерів. А гратися з молодшими — тут нічого поганого нема. Тов. Ленін завжди, як ви знаєте, піклувався про молодшого брата Митю і молодшу сестру Маню, грався з ними, піклувався про них, допомагав їм у навчанні, коли вони стали старшими.

Отже, допомогти батькам в справі налагоджування культурного сімейного життя піонери можуть тим, що стануть прикладом для своїх молодших братів і сестер, тим, що візьмуть на себе частину турботи про них, тим, що іноді гратимуться з ними, показуватимуть їм, як треба гратися.

Мені ще багато хочеться сказати вам, дорогі мої діти, з порушених мною питань, але спочатку я хотіла б, щоб ви обговорили цей мій лист і написали мені вашу думку.

До боротьби за справу Леніна, юний піонере, завжди будь готовий!

ПРО СВІДОМУ ДИСЦИПЛІНУ

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ І ШКОЛЯРІВ)

Дорогі діти!

Ви знаєте, як тепер хвилює всіх поведінка дітей у позашкільний час. Інші діти поводяться, неначе вони найодчайдушніші шибайголови: чіпляються за трамваї, б'ються, штовхаються, лаються — одним словом, хуліганять. Хвилюються вчителі, хвилюються батьки. Цілий ряд зборів батьківських був з цього приводу. Збирались, говорили про це вчителі, комсомольці. У великих містах це особливо спостерігається. Приїдуть діти на екскурсію з села і дивуються, говорять: «Які у вас діти недисциplinовані в Москві. Ми йдемо, а вони на нас камінням шпурляють...»

Прийшли до мене якось міліціонери, розповідали, скільки дітей стає каліками, гине через те, що чіпляються за трамваї, автомобілі. Хлопчиків особливо багато гине і стає каліками. І, слухаючи їх, я пригадала, як у 1918 р. під трамвай на моїх очах потрапив такий «висун», хлоп'я років 10—12. Йому відрізало ногу, а він лежав під трамваем і, не перестаючи, кричав: «Ма-мо! ма-мо!» Але ніякої мами не було, та й чим би вона допомогла?!

Такі речі тепер можна нерідко бачити, і зрозуміло, що матері бояться за своїх дітей-«висунів». На шкільних зборах, на піонерських зборах діти дають обіцянку на трамваях не виснути, бійок не заводити, тримати себе як слід, але дуже швидко забувають свої обіцянки.

Треба вам, діти, самим серйозно взятися за цю справу, покінчити з нею. А то дуже вже прикро на все це

дивитись. Чому прикро? Тому, що діти в нас загалом хороші ростуть. Іншу дівчину або хлопчину послухаєш, бачиш, як вони в життя вдумуються по-серйозному. Я ось недавно писала вам лист про те, що треба піклуватися про молодших братів і сестер. У відповідь одержала багато сотень листів, багато з них дуже цікавих листів.

Найбільше мені сподобався лист одного хлопчика з м. Кірова, учня IV класу. Він пише про те, що ось він все думає, як би зробити так, щоб усі діти росли міцною, загартованою зміною революційним борцям. Пише він і про себе, йому важко живеться, і ось він пише про себе: «Іноді спало мені на думку нехороше, хотів почати красти в народу. Але поборов себе. Тому що, коли я почну красти, на весь СРСР ляже сором і ганьба». Ось це справжній комуніст росте, з міцною волею, передусім про спільну справу думає, честь СРСР береже. І ось, коли з такими дітьми говориш, так прикро на забіак і «висунів» дивитись. Взяти себе в руки не вміють. Думають хоробрість показати. А яка це хоробрість? Дурість просто. Шибайголови бували і серед буржуїв, і серед куркульства, та одна справа шибайгологою бути, а інша справа мужність, готовність віддати всі сили, а коли треба, то й життя, за справу трудящих. Для мужності сила волі потрібна, витримка, уміння свою слабкість побороти, а утяти штуку яку-небудь — для цього розуму небагато треба. Висміювати забіак та «висунів» треба, а не підохочувати їх, не наслідувати їх.

І разом з тим треба виробляти в собі характер, виробляти в себе волю. Треба вміти побороти в собі страх, нерішучість, втому, дратівливість. Навіщо? Ясно навіщо. Людина без волі — іграшка в руках всякого пройдисвіта. Який з неї може вийти борець за справу Леніна, за справу соціалізму?

Є таке прислів'я: «Один у полі не воїн». Це вірно. Треба діяти спільно. Це добре знають робітники й робітниці. Спільно боролись вони проти поміщиків і капіталістів — і перемогли. Спільно перебудовують вони старе життя — і справа посувається вперед.

Але що значить спільно боротись? Це значить, що кожний робить не так, як йому заманеться, а так, як спільно обдумали, спільно вирішили. Для спільної бо-

ротьби, для спільної роботи потрібна велика організованість. Потрібна свідома дисципліна. Її потрібно з дитинства в собі виховувати. Вона потрібна не тільки в школі. Треба і вільний час проводити організовано. І веселіше, і користі від цього більше.

Вільний від занять час — не означає на спині лежати та на стелю плювати. Так з нудьги пропасти можна. Вільний від занять час не тільки на те використовувати треба, щоб без кінця розважатись, в кіно і в театр ходити. Набридне скоро, приїсться. Треба вміти вести широку, цікаву громадську роботу — багато її: і по озелененню вулиць, і по благоустрою; і дослідницьку роботу, яку ведуть юні натуралісти, і шефську роботу треба виконувати, книгонощицьку і т. д. і т. п. Треба тільки, щоб це була не засідательська робота, не «навантаження», а така спільна, колективна робота, яка захоплює, яка організовує.

Зміцнюйте, діти, піонерську організацію, дитячі добровільні товариства, організуйтеся, залучайте до організації всіх дітей — це шлях для зживання недисциплінованості, розпущеності, дурних вибриків.

В організації — сила. До боротьби за справу Леніна будьте готові!

1935 р.

БЕРІТЬСЯ, ДІТИ, СКОРІШ ЗА ДІЛО!

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ І ШКОЛЯРІВ)

Дорогі діти, я вже не раз писала вам про бібліотеку. Багато дітей виконали велику роботу по допомозі бібліотекам: завели порядок у своїх шкільних бібліотеках, почали піклуватися про чистоту і збереженість бібліотечних книг, почали вербувати для бібліотек читачів, почали віддавати свої прочитані вже книги у бібліотеку, посилати їх у сільські бібліотеки. Я одержала багато листів від дітей у відповідь на свої листи про бібліотеки і страшенно рада була, що діти стають не на словах, а на ділі друзями бібліотеки.

Але останнім часом у піонерських газетах щось не пишуть про роботу дітей з бібліотеками. Не знаю, в чому справа. Невже забули про почату роботу і виявились не вірними друзями бібліотеки, а друзями на годину?

Така в мене до вас справа, діти.

Поганенька в нас справа з сільськими бібліотеками, погано з дитячими бібліотеками. На селі за останні роки багато відкрито бібліотечок, читати всім хочеться, але книг у них мало, книги розбирають і не повертають, читачі іноді книги рвуть, мажуть, книги валяються де попало, бібліотеки часто на замку, книжки стоять у безладді. Потрібну книжку, як то кажуть, у такій бібліотеці вдень з вогнем не знайдеш, підлога брудна, вікна непротерті, турботи про сільські бібліотеки мало. Немов забули деякі, що говорив Ленін про бібліотеки, якого значення їм надавав, як закликав турбуватися про них.

Дорогі діти, зараз розпочато конкурс на кращу сільську бібліотеку, на район, який найкраще обслуговує

бібліотеками населення, на кращу колгоспну бібліотеку, на кращу радгоспну. Добре включаються в цей конкурс бібліотекарі, освітяни, члени ТГН (товариство «Геть неписьменність»), сільради і райвиконкоми, комсомол і ряд інших організацій. Думаю, що повинні включитися в цей конкурс піонери і всі школярі взагалі. Вони самі кровно зацікавлені в цій справі. Вони — помічники комсомолу. Вони можуть зробити дуже багато.

Коли працює піонер сам один — це добре. Але «один у полі не воїн». Коли візьметься ланка — це вже багато краще. Коли візьметься цілий клас — це вже краще, а коли ціла школа, цілий загін, то буде зовсім уже добре. А найголовніше тут те, що піонери працюватимуть тут разом з іншими організаціями, в першу чергу з комсомолом, від яких багато чого можуть навчитись.

Конкурс проводиться на кращу сільську бібліотеку, тому головна робота тут ляже на колгоспних дітей — вони будуть «стояти на варті» культурності сільських бібліотек. Але треба, щоб до цієї роботи включились і діти міські, щоб вони стали шефами сільських бібліотек.

Треба, щоб за роботу негайно взялися піонерські табори. Діти таборів повинні бути міцно зв'язані, повинні дружити з дітьми сільськими, з дітьми колгоспними, радгоспними. Дружбу треба закріплювати спільною роботою. Табірні діти повинні обговорити з дітьми найближчих колгоспів, радгоспів, що треба робити і як міським дітям потрібно буде допомагати сільським у їх роботі. Треба завести насамперед «табірний шефський бібліотечний зошит», до нього записати передусім, де які бібліотеки навколо табору є. Описати, що це за бібліотеки, кого вони обслуговують, хто їм допомагає. Іншими словами, треба намалювати «бібліотечну карту» бібліотек, що оточують табір. Потім виділити в кожну бібліотеку бригаду, яка там побуває і раз і другий, опише її в бібліотечному зошиті: скільки в ній книг, чи є читальня при бібліотеці, чи багато народу користується бібліотекою, чи є в бібліотеці дитячі книжки, коли вона буває відчинена, чим треба бібліотеці допомогти. Про це бригада повинна поговорити з бібліотекарем, потім з комсомольцями, прикріпленими до цієї бібліотеки. Треба зібрати дітей, які живуть поблизу бібліотеки, і разом з ними почати під керівництвом бібліотекаря або ради

бібліотеки роботу по допомозі цій бібліотеці, вести щоденник цієї роботи. Особливу увагу треба звернути на шкільну бібліотеку. Така робота покладе початок діловому шефству.

Беріться, діти, скоріш за діло! Коли у вас є які-небудь пропозиції, пишіть їх на адресу: Москва, Чисті пруди, 6, Бібліотечне управління Наркомосу.

До боротьби за справу Леніна будьте готові, діти!

1935 р.

НАЙВАЖЛИВІША ДІЛЯНКА КОМСОМОЛЬСЬКОЇ РОБОТИ

Серед інших завдань перед комсомолом стоїть найважливіше завдання — довести до кінця справу розкріпачення жінок, яку так наполегливо проводить наша Комуністична партія.

Нема потреби повторювати про ті величезні зрушення, які ми маємо в галузі розкріпачення жінки, в галузі зростання її свідомості. Про це багато писали, багато говорили.

У цій статті я хочу спинитись на деяких конкретних завданнях, які стоять тепер у цій галузі перед комсомолом, зокрема перед жіночим активом комсомолу.

Ні на хвилину не можна забувати, що актив комсомолу повинен вести за собою всю жіночу молодіжну масу і в місті і на селі. У нас є чудовий жіночий комсомольський актив, але коли ми подивимось на всю масу жіночої молоді в цілому, то побачимо, що багато ще є в її побуті пережитків старого. І тут потрібна велика, повсякденна роз'яснювальна і організаційна робота. Ця робота, часто малопомітна збоку, вимагає великого терпіння і наполегливості, але вона необхідна, і її повсякденно повинен вести комсомол.

Одним з пережитків старого є *жіноча відсталість у культурному розвитку*. Ця культурна відсталість дуже заважає жінці, дівчині в її праці, в її громадській діяльності. Навчанню заважає завантаженість домашньою роботою, догляд за дітьми. Раніш звичайно дівчинку не пускали вчитись, тому що вона потрібна була дома як

помічниця в господарстві, як нянька. Закон про загальне обов'язкове навчання відіграє у нас винятково велику роль. Тепер батьки зобов'язані навчати усіх своїх дітей. Однак і тепер треба стежити за тим, як цей закон проводиться в життя, не допускати, щоб дівчаток затримували дома під різними нібито «поважними» приводами, стежити за тим, щоб завантаження дівчаток домашньою роботою не заважало їм вчити уроки, і т. д. Разом з тим треба зрозуміти, що важлива не тільки шкільна робота дівчаток, що так само важлива участь їх у позашкільній і громадській роботі.

Але питання торкається не тільки дівчаток — вони знаходяться тепер уже в незмірно кращих умовах, ніж, наприклад, знаходились їх старші сестри. Треба лише приділяти особливу увагу охороні права на навчання і фактичному залученню до навчання дівчаток, особливо в деяких національних областях і республіках. Тут необхідний систематичний громадський контроль.

Питання про озброєння знаннями все ще гостро стоїть щодо всієї жіночої молоді, особливо на селі. І на це необхідно звернути увагу комсомолу і всієї молоді. Поперек дороги до висування дівчат стоїть їх культурна відсталість. Треба насамперед ліквідувати серед дівчаток неписьменність. Однак проста письменність уже перестала нас задовольняти. На тому рівні господарського і громадського життя, на якому стоїть наша Країна Рад, трудящим необхідний такий рівень знань, який відкриває шлях до самостійної роботи по повсякденному озброєнню себе все новими знаннями, який необхідний для продуктивної праці, для плідотворної громадської роботи, для перебудови всього життя на соціалістичних началах. Сучасний рівень науки і техніки в будь-яких галузях соціалістичного будівництва вимагає від кожного працівника певного і досить високого рівня знань. І чим вищий розвиток науки і техніки, чим вищий відповідний їй рівень культури праці, тим вищий і необхідний рівень загальноосвітніх знань.

Соціалістичне будівництво вимагає активної участі мільйонів трудящих, їх колективної громадської роботи. Для того щоб ця робота могла правильно розвиватись, вливатися в потрібне русло, необхідний певний рівень культури.

Наші дівчата знають слова Ілліча про те, що «кожна куховарка повинна вміти управляти державою»; управляти треба вміти, цього треба вчитись, для цього треба багато знати.

Візьмемо таку ділянку роботи, як роботу Рад. Як правило, молодь (і чоловіча й жіноча) ще слабо бере участь у цій роботі, мало цікавиться роботою секцій, не оточує своїм активом делегатів і делегатов. Нам тут треба добитися перелому. Роботі в секціях Рад Ленін надавав величезного значення. Він наполягав, щоб молодь всіляко допомагала цій роботі, вважав цю роботу школою управління.

Особливу увагу треба звернути на боротьбу також і через секції Рад з побутовою безкультурністю, що надзвичайно тяжко позначається на жіночій молоді. Але ліквідація побутової безкультурності також вимагає знань, розуміння завдань, що стоять у цій галузі. Без цього боротьба з безкультур'ям неминуче буде зісковзувати в міщанство, в наслідування старої, панської, купецької культури.

Тепер особливо визначилось питання про сім'ю, про виховання, про поєднання суспільного виховання з сімейним. Але питання комуністичного виховання молодого покоління впираються також і в питання культури, в питання загальноосвітніх знань батьків.

І куди не повернись, скрізь одне й те саме: соціалістичне будівництво має потребу в озброєнні всієї маси трудящих певним рівнем знань. Тепер поняття малописьменності розширяється. Людина, яка не знає географії, основних етапів розвитку людства, не розуміє явищ природи, не вміє осмислити те, що відбувається навколо, не розуміє, як ставити на службу перетворення праці і побуту науку, як, звідки почерпнути потрібні їй знання, — людина малописьменна.

Комсомол повинен всіляко боротись за найширший розвиток шкіл для молоді і дорослих, повинен добиватися, щоб уся молодь була охоплена цими школами. І особливу увагу треба приділяти тій молоді, яка досі залишалась неписьменною або малописьменною. Вся молодь, особливо жіноча і колгоспна молодь, повинна оволодіти знанням в обсязі семирічки. Справа це велика, серйозна. Молодь повинна бути в перших рядах у бо-

ротьбі за розгортання сітки необхідних для цього шкіл. Особливу увагу треба звернути на навчання підлітків, які своєчасно не потрапили до школи, на навчання так званих переростків. Їх дуже багато серед дівчат. Робота серед них дуже важлива, але поставлена вона недостатньо і охоплює далеко не всіх переростків.

Самоосвіта тепер набуває особливого значення. Для самоосвітньої роботи необхідні *бібліотеки*. Їх мало. Тим часом вони повинні обслуговувати *геть усе населення*. Тепер проводиться конкурс на кращу сільську бібліотеку і на кращий район, який зумів добре налагодити обслуговування всього населення бібліотеками. Треба, щоб у проведенні цього конкурсу взяв участь *весь* комсомольський актив і, зокрема, *весь* жіночий актив.

Одночасно з боротьбою за створення необхідних умов для навчання (розвиток цілої системи шкіл для молоді і дорослих у місті й на селі, зміцнення і розвиток бібліотечної сітки, організація допомоги самоосвітній роботі і т. д.) необхідно по профспілковій лінії добиватися охорони прав трудящої жінки, молоді дівчини на навчання. Візьмемо, наприклад, профспілки домашніх робітниць. Що робить ця профспілка, щоб у договорі з наймачами були забезпечені для домашньої робітниці певні години на навчання? Чи є перевірка, контроль над цією стороною справи? Чи беруть штрафи з наймачів, які не пускають домашніх робітниць на навчання? Як охороняються права дівчат на навчання в дрібній промисловості і т. ін.? Тут потрібна велика робота.

На даному етапі розвитку в нас у Країні Рад центр ваги роботи профспілок переноситься на боротьбу за піднесення культурного рівня найширших мас, за поліпшення їх побутових умов, за перебудову побуту на нових началах. Жіноча молодь особливо заінтересована в цій роботі, повинна особливо енергійно взятися за неї, включитися якнайширше в роботу профспілок.

Перебудовуване життя поставило нас віч-на-віч з питання про поглиблення всього питання про культурну революцію. Життя поставило перед нами на весь зріст питання про сім'ю, про взаємовідносини між чоловіком і жінкою, між батьками і дітьми, поставило питання про виховання підростаючого покоління. Ці питання особливо хвилюють тепер молодь. Правильно розв'язати їх

можна лише на основі комуністичного світогляду, виходячи з основ комуністичної моралі. Багато питань доводиться ставити зовсім по-новому, так, як вони не могли бути поставлені раніш, тому що докорінно змінилися всі навколишні умови. Тут треба прокладати до певної міри нові шляхи. Тут зустрічаються великі труднощі, і головна трудність у тому, що старі погляди часто-густо прибираються в нове, модне вбрання. Тому тут потрібна особлива пильність. Вона повинна бути спрямована проти дрібновласницької моралі, дрібновласницьких поглядів на сім'ю, на виховання.

Заглянемо в наше минуле. 75 років тому в нас панувало ще кріпосне право. Поміщики розпоряджалися долею своїх кріпаків, продавали своїх кріпаків, одружували їх, видавали заміж «з господарських міркувань». Все сімейне життя будувалося на рабстві: діти були власністю своїх батьків, дружина — власністю свого чоловіка. Звичайно, про взаємні симпатії, про любов говорити не доводилось. Весь жах тодішнього сімейного селянського життя найяскравіше, мабуть, висвітлений в оповіданні Горького про те, як 75 років тому в селі Кандибі Херсонської губернії чоловік катував свою жінку і як спокійно дивилися присутні селяни на ці катування. Це було звичайним.

У 60-х роках кріпосне право було скасоване, на зміну йому прийшов капіталістичний уклад, але кріпосницькі погляди на жінку трималися в побуті довгі роки.

При капіталізмі примусовість шлюбної форми слабшає, але шлюб продовжує мати характер торгової угоди. Шлюб з розрахунку продовжує процвітати. Вигідно вийти заміж за багатого, одружитися на багатій, вигідно вийти заміж за людину з становищем, одружитися з дочкою міністра. Іноді відігравали роль розрахунки менш комерційні, але все-таки розрахунки: взяти в дім хазяйку, чоловік зароблятиме і т. д. і т. п.

Само собою зрозуміло, що шлюб — торгова угода, шлюб з розрахунку не міг не створювати певної нещирості, фальші у відносинах людей. Нещирість, фальш дуже легко переростали в обман. Часто сам процес укладення шлюбу з розрахунку супроводжувався маскуванням, грою в любов. Сімейне життя, організоване з розрахунку, давало мало радості. Іноді люди, як кажуть,

«зживались», але здебільшого зав'язували нешлюбні стосунки, найчастіше користувалися послугами повій, тих, кого злидні змушували торгувати собою. Шлюб з розрахунку неминуче був пов'язаний з обманом, з фальшю, з пошлим укладом сімейного життя, з статевою розбещеністю. Звичайно, головний тягар такого шлюбу несла жінка.

У дрібнобуржуазному середовищі особливо буйним цвітом розростались всі негативні риси «ділових» шлюбів.

Ще Маркс і Енгельс писали про те, що тільки в надрах пролетаріату можуть зародитися нові форми шлюбних відносин — шлюб не з розрахунку, а на основі взаємного потягу, взаємної любові, взаємного довір'я, єдності в поглядах.

Радянське право створило умови, які розкріпачують жінку від старих, тяжких форм шлюбних відносин.

Але в побуті є ще багато пережитків старого. Дрібновласницька психологія лізе в усі щілини, маскуючись, вбираючись у нове вбрання, використовуючи нову обстановку.

Живучий ще погляд на жінку як на забаву. Залицяння, розбещеність, безвідповідальне ставлення до жінки — хіба цього немає навіть серед комсомольців? «Потішимося, повеселимося, а одружуватись, мовляв, ще рано». Завагітніла дівчина — «невелика біда, нехай робить аборт». Це — старий погляд на жінку не як на людину, а як на свою втіху, іграшку.

Дрібнобуржуазне міщанство заражує дуже часто і робітниче середовище. Хочеться людям вилізти поскоріше з старих злиднів, грубості, старих сімейних відносин, на яких лежить ще печаття кріпосницьких нравів, і нема в них достатньої пильності, не помічають вони тієї дрібнобуржуазної пошлості, з якою потрібна безустанна боротьба.

Поки панувало дрібновласницьке, одноосібне господарство, з його замкнутістю, відривом від громадського життя на селі, особливо довго трималися в побуті і повільно зживалися пережитки старого. Колективізація сільського господарства, зміна всієї організації праці розкріпачили жінку. У колгоспі жінка стала силою, і це викликало зміну і в звичаях і у відносинах між чолові-

ком і жінкою, сімейні відносини стали докорінно змінюватись.

За даних умов, коли в нашій країні вже повним ходом іде будівництво соціалізму, коли зростає не днями, а годинами свідомість трудящих мас, коли увага партії, комсомолу, профспілок, Рад особливо загострена на піднесенні культурного рівня всієї маси населення, коли створюються матеріальні передумови для перебудови всього побутового укладу (нові житлові умови, розвивається громадське харчування, зростає число ясел, дитячих садків, клубів, парків культури і відпочинку і т. ін.), коли шиється, як кажуть, плаття для нового побуту,— в цих умовах будуть з кожним днем все більше зміцнюватись нові форми сім'ї, основані на глибокому взаємному довір'ї, на ідейній близькості, єдності в поглядах, на природному потязі, який виростає в почуття любові, що дає безмежну радість.

І нарешті питання про виховання.

Жінка — нинішня або майбутня мати. В ній сильні материнські інстинкти. Ці материнські інстинкти — велика сила, вони дають матері велику радість.

Ми до матері ставимось з величезною повагою. Мати — природна вихователька. Великий її вплив на дітей, особливо на малят, а ми знаємо, який відбиток кладуть на весь характер людини, на весь його розвиток перші роки життя. Все питання в тому, що це за виховання.

Можна виховати з дочки рабиню, можна виховати з неї дрібнобуржуазну індивідуалістку, яка не цікавиться бурхливим життям, що оточує її, стоїть осторонь цього життя і лише весь час копається в своїх переживаннях; можна виховати з дівчинки колективістку, активну будівницю соціалізму, людину, яка черпає радість в дружній праці, у боротьбі за великі цілі, справжню комуністку.

Все залежить від того, що являє собою сама мати, які її погляди.

Тепер, коли дивишся на наших робітниць, на наших колгоспниць, бачиш, як гаряче б'ються їх серця за здійснення соціалізму, за вчення Маркса—Енгельса—Леніна, відчуваєш, яке це величезне значення має для виховання підростаючого покоління.

І Маркс, і Енгельс, і Ленін багато приділяли уваги питанням виховання. Наші дошкільні заклади, наша радянська школа повинні бути зразком того, як треба виховувати з дітей нових людей — будівників соціалізму. Поеднання суспільного виховання, яке дається в наших дошкільних закладах, в наших школах, з вихованням сімейним, де серця матерів гаряче б'ються за справу соціалізму, створить чудове покоління людей. Жіноча комсомольська молодь, як і весь комсомол в цілому, повинна розгорнути в цьому напрямі широку роботу.

1935 р.

ЖОВТЕНЬ І ДІТИ.

Байдужé вслухаючись в прокляття
Злігоднями згублених людей,—
З-поза них чи чуєте ви, браття,
Тихий плач і жалоби дітей?

«У дитинстві, в золоту годину,
Все живуще радісно живе,
Без турбот з буття свого данину
Щастя і веселощів бере.
Тільки нам незнані і незвичні
Сонце й квіти, й співи вітерця...
Цілий день ми колесо фабричне
Крутим, крутим, крутим без кінця!—

...Де вже нам, замученим в неволі,
Розважатись, бігати й стрибати!
Якби зараз нас пустили в поле,
У траву попадали б ми — спать.
Нам додому швидше б повернутись,—
Та навіщо підем ми туди?..
Нам ніяк і вдома не позбутись
Вічної турботи та нужди!
Там, на груди впавши головою
Безутішній матері своїй,
Плачучи над нею й над собою,
На шматки покраем серце їй...»

(М. О. Некрасов. «Плач дітей»)

Таке було становище дітей робітників на перших ступенях розвитку капіталізму. Так змалював його Некрасов. Про це саме писав у першому томі «Капіталу» Карл Маркс.

Тяжка рання праця притупляє людину на все життя. Колись, у 90-х роках минулого століття, я вчила у вечір-

ньо-недільній школі дорослих робітників. У мене в групі був один учень, який працював з восьми років на фабриці, і ось мене завжди вражало, як ця робота покалічила його, убила в ньому всяку ініціативу, всяку самостійну думку, всяку здатність спостерігати. Не скажеш йому, як тримати перо, він візьме його боком якось — іншим не треба пояснювати, а він сам не догадається; або не скажеш, що треба писати по лінійках, — пише зверху до низу і т. д. і т. п. По неділях він завжди напивався до нестями — не знав куди себе подіти.

Дитячу працю почали обмежувати на фабриках навіть при капіталізмі, а в нас забороняється на фабриках дитяча праця до 14 років зовсім, а від 14 до 16 дуже обмежується. Кустарна одноманітна праця, за яку садовили дітей з раннього віку, притуплювала не менш від машинної. Що таке домашня наймана дитяча праця — це чудово відображено в художній нашій літературі.

Не краще жилося дітям селян. Безпросвітна темнота панувала на селі. Ті, хто багатший, сяк-так учили своїх дітей. Діти бідняків, середняків, особливо дівчатка, працювали без усякої міри, батьки неохоче посилали їх до школи — потрібні дома дітей нянчити, на побігеньках бути.

Жовтнева революція ставила перед собою мету покласти край усякій експлуатації, всякому гнобленню, поділу на багатіїв і бідняків, ставила мету зробити для всіх життя ситим, здоровим, освіченим, світлим. Жовтнева революція покінчила з тим суспільним укладом, з тим ладом, який губив дітей, прирікаючи їх на голод, хвороби, тяжку, непосильну, одноманітну працю, на нещучо, на дуже тяжкі побутові умови, на безпросвітне існування.

Жовтнева революція відкрила перед дітьми світле майбутнє, зробила їх щасливими.

Вісімнадцять років, як існує Радянська влада. Перші роки були роками неймовірного розорення, викликаного імперіалістичною війною, роками не менш жорстокої громадянської війни. Білі не щадили і дітей. Розстрілювали їх, на їх очах вішали, розстрілювали батьків.

У роки голоду, що виник у зв'язку з громадянською війною, Радянська влада прийняла декрет про безплатне постачання всіх дітей харчуванням. Широко розгор-

нуто було сітку дитбудинків для сиріт, для дітей, які втратили батьків або покинуті ними. Багато робітників, багато радянських працівників брали таких дітей.

З перших же років існування Радянської влади почали всюди, не тільки в місті, але й на селі, влаштовувати ясла, дитсадки та ін. Справа була нова. Перші роки селянки боялись віддавати своїх дітей до ясел та дитсадків — думали, відберуть у них дітей. Тепер ясла і дитсадки увійшли в побут. Тепер селянки скаржаться не на те, що їх дітей беруть до ясел, а на те, що ясла і дитмайданчики не всіх дітей ще охоплюють, що іграшок у дитсадках мало і т. д. Через ясла і дитсадки учать батьків, як треба поводитися з дітьми, вирощувати з дітей здорових, організованих людей.

Шкіл відкривають все більше, навчання стало обов'язковим. Тепер перестали батьки говорити: «Ми росли неосвіченими, і дітям нашим учитись нічого, нехай працюють». Дівчаток учать нарівні з хлопчиками. Піклуються не тільки про російських дітей, але й про дітей всіх національностей — татарів, мордвинів, євреїв, українців, таджиків, узбеків, грузинів, вірменів і т. д. і т. п.

Обов'язкове навчання є і в капіталістичних країнах. Але чого там і як учать? Учать вірити в бога, вірити фашистським вождям, ненавидіти всі інші народності, крім своєї, учать всякої дурниці і нісенітниці, заглушують у дітей всяку живу думку.

Обов'язкове навчання, яке запроваджене в нашій Країні Рад, не тільки в корені підрізує неписьменність і малописьменність. Радянська школа дає дітям справжні, потрібні знання, вирощує їх свідомими людьми. Діти, що вчать в школі, читають часто дорослим газети, книжки, розповідають, про що їм говорила вчителька. Та й взагалі відходить у минуле стара темнота. Газети, радіо, кіно, розвиток шляхів сполучення — всі види громадського життя виривають село з старої занедбаності і сліпоти. Цілком особливе значення має колективізація сільського господарства. Відмирає старе одноосібне господарство, яке роз'єднувало людей. Одноосібник — дрібний власник — не шкодував себе, дружину, дітей, старих батьків, тільки б зайвий шматок, зайвий гріш урвати. В сім'ї бідняка, в сім'ї середняка завжди панувала нужда, турбота, як би проіснувати, як би протриматись.

В сім'ї одноосібника оточували дітей клопіт і злидні. Не було діла до інших, кожний тільки за себе і за свою сім'ю турбувався.

Відірваність від громадського життя характерна для дрібного власника. У сім'ї дрібного власника росли діти поза громадськими інтересами. Пам'ятаю, як у дитинстві розповідала мені одна селянка, моя колишня годівниця—дуже добра жінка, але неписьменна, сумирна, забита чоловіком і свекрухою,— як раділи вони, селяни, з аварії товарного поїзда біля станції Серебрянки по Варшавській залізниці, біля якої вона жила: Поїзд віз чай. Селяни звичайно пили липовий цвіт, а чаю в очі не бачили, особливо сільська біднота. Страшенно зраділи вони чаю, що валявся на землі після аварії. Кожний старався захопити собі якнайбільше, діти допомагали батькам з усіх сил. Нікого не цікавило, чому сталася аварія. Темнота, найбезглуздіші повір'я (на зразок того, що, коли йдеш жати в поле, треба затикати серп за спину, а то він руки «побачить і обов'язково поріже»), віра в бога, в ангелів, в нечисту силу, дрібновласницька жадність, заздрощі, егоїзм, сімейна замкнутість, рабське становище жінки в сім'ї, биття жінок і дітей, домашні сварки з-за дірки з бублика — ось що було долею сотень тисяч дітей, які росли по глухих селах.

Колективізація сільського господарства забила кіл у старий побут.

«Справу віків виправляти нелегко». Це вірно. За вісімнадцять років існування Радянської влади закладено фундамент соціалістичного укладу, створено умови, які полегшують в тисячу раз боротьбу з усякими пережитками старого. Цих пережитків у праці, в побуті, в поглядах дуже багато, з ними треба боротися не покладаючи рук. Треба і громадське життя, і сімейне будувати по-новому, треба вчитись колективно, дружно і організовано працювати й жити, спільно боротися за світле, осячене, здорове, сите для всіх життя.

Піонерські загони — це загони дітей, які вчаться оволодівати знаннями, застосовувати їх у праці і в житті, які вчаться бути в усьому громадськими працівниками, сміливими, дисциплінованими борцями за соціалізм.

Вожатий — керівник загону — може принести багато користі, але може завдати й багато шкоди, коли керува-

тиме неправильно. Вожатий повинен бути свідомим, повинен багато знати, розбиратися в навколишньому, розуміти, що погано, що добре, повинен знати особливості дитячого віку, знати, що діти можуть, чого не можуть, уміти вести з дітьми роз'яснювальну роботу, уміти організовувати їх, допомагати їм у навчанні, праці і житті.

Вожатий повинен допомагати дітям використовувати всі ті можливості, які дав їм Жовтень, допомагати їм рости свідомими людьми, людьми, які вміють колективно, дружно працювати, організовувати все своє життя так, щоб воно було корисним, радісним, змістовним, щасливим. Це велика, відповідальна робота. Бути вожатим не всякий може — це серйозна, відповідальна, почесна робота. Її не виконаєш, коли вважатимеш її простим навантаженням, а не роботою, на якій і сам можеш вирости справжнім комсомольцем, який уміє боротися за справу Леніна, за справу Комуністичної партії, за справу трудящих.

1935 р.

Н. К. Крупська серед піонерів.

ПРО ДРУЖБУ

Піонерів і піонервожатих дуже хвилює зараз питання про дружбу. Розповім дещо з своїх спогадів, які, поєму, проливають світло на це питання.

Коли я жила на засланні в Уфі, там жила також заслана Бороздич-Ананьїна. Її матір та її саму притягали до суду в справі брата Володимира Ілліча — Олександра Ілліча. Мати була засуджена на каторгу, де потім вийшла заміж за Л. Гр. Дейча, а Бороздич-Ананьїну, якій тоді було всього 17 років, заслали на північ на поселення. Там вона вийшла заміж, у неї народилася дочка, і вона поїхала з нею на каторгу до матері. У матері на каторзі вже народився синок, діти росли разом і були дуже дружні. Потім Бороздич-Ананьїній дозволено було переїхати в Уфу, куди вона й приїхала зі своєю 5—6-річною донькою Марусею. Дівчинка дуже нудьгувала за своїм товаришем-хлопчиком. Бороздич її втішала, що вони, мовляв, скоро побачаться. Яюсь, прибираючи кімнату, вона знайшла в ящику «конспіративний склад». Дівчинка протягом місяця не з'їла жодної цукерки, жодного пряника, вона все це ховала в ящик, щоб віддати своєму другу-хлопчикові, коли вони побачаться. Маленька дівчинка в цьому випадку була зразком товаришадруга, відмовлялася від солодкого, щоб віддати все своєму другові.

Наведу один епізод з свого дитинства. Я вчилась у Ленінграді спочатку в казенній гімназії, а потім батько перевів мене в приватну гімназію Оболенської. За соціальним складом учнів це була дуже дивна гімназія. Було там багато дітей ліберальних і чорносотенних

чиновників, були діти революціонерів, письменників, музикантів, акторів. Директором школи був видатний природознавець О. Я. Герд, шестидесятник, який ухитрився в роки реакції викладати нам еволюційну теорію. Він почав свою педагогічну кар'єру, працюючи в будинку для молодих злочинців, і це виростило з нього чудового педагога. Зумів він підібрати і відповідних учителів.

Моєю подругою, яка мала на мене дуже великий вплив, була дочка революціонерки-народоволки Григор'євої. Вона була на два роки молодша від мене, але значно розвинутіша. Мати її підходила до своїх двох дочок особливо, про дуже багато що з ними говорила, надавала їм великої самостійності. Саша дуже подружилася в гімназії з дочкою тодішнього директора консерваторії Давидовою, також дуже талановитою дівчинкою. Обидві захоплювались літературою, під час усіх перерв про щось говорили. Але Саша розповіла Давидовій і про те, що мати її займається революційною діяльністю, що в них бував Желябов, приходили і інші революціонери. Давидова розповіла це своїй матері, а та пішла до Герда і з обуренням вимагала ліквідації шкідливих впливів, під які підпадає її дочка. Герд викликав матір Саші Григор'євої і розповів їй про скаргу Давидової, мати повідомила про все Саші. Саша — їй було тоді 12 років — вирішила порвати з Давидовою. «Ніколи з неї революціонерки не буде, революціонерка повинна бути «могилою», а Ліда цього не зуміє ніколи». І Саша порвала з Давидовою, хоч їй було це дуже трудно.

Із Сашею ми здружились. Вона турбувалась про мене і особливо про те, щоб допомогти мені стати революціонеркою, діставала для мене романи Михайлова-Шеллера, роздобула мені у власність книжку про нідерландську революцію, турбувалась, щоб я бувала на вечірках, які влаштовувала її мати для своїх друзів-революціонерів, щоб я ходила на гастролі українських артистів і т. д. і т. п. Ми говорили з Сашею про все, що нас хвилювало. Міцна в нас була дружба, і дивно нам було читати пушкінську оцінку дружби:

Що дружба? Легкий пал похмілля,
В розмовах згаяна доба,
Взаємність в гонорі, безділля
Або заступництва ганьба...

Потім, коли я виросла і стала комуністкою, я зрозуміла, яке значення має дружба, як вона допомагає в роботі, якою важливою є товариська допомога, турбота близького товариша, але в той же час, коли навіть найближчий друг захищає невірну точку зору, коли його вчинки шкодять справі, треба з ним боротись, треба з ним рвати близькі відносини. Така мораль комуніста: підпорядкувати всі свої дії інтересам справи.

Коли ми подивимось на життєвий шлях Ілліча, ми побачимо, як він завжди піклувався про товаришів. З тюрми він писав на волю листи «хімією»: треба підшукати такому-то товаришеві «наречену», а то ніхто не ходить до нього на побачення. На засланні, в еміграції він завжди піклувався про те, щоб допомогти товаришам влаштуватись матеріально, але не менше піклувався він про те, щоб підтримати в них діловий, революційний настрій, використати еміграцію для навчання, для збагачення себе знаннями революційного досвіду. Водночас він боровся проти склок, запідозрювання товаришів не знати в яких проступках, проти зведення особистих рахунків. Він ненавидів так звані «історії засланців». Він був зразковим товаришем-другом. Але в той же час всі ми знаємо, коли хто з його товаришів, з його найближчих друзів починав захищати неправильну точку зору, коли він бачив, що цей товариш своїми висловлюваннями, своїми діями шкодить справі, він якнайрізкіше виступав проти нього і рвав з ним товариські відносини, рвав дружбу.

Деякі педагоги, деякі комсорги не знають, як підійти до дітей, щоб, з одного боку, стати для них справжнім авторитетом, з другого боку, зміцнювати дружбу серед дітей. У них не вистачає часто педагогічного досвіду.

Знову-таки наведу приклад із своїх гімназичних років навчання. У нас був надзвичайно хороший педагог— викладач російської мови і літератури Н. Є. Смирнов. Він умів пробудити в нас величезний інтерес до літератури, до історії мови, до фольклору, учив писати твори, свідомо ставитись до виучуваних нами художніх творів. Але, крім того, він нас, дівчат, полонив тим, що ставився до нас, як до студенток, розмовляв з нами серйозно, був дуже вимогливий, і в той же час він зумів пробудити нашу самодіяльність, учив нас колективно працю-

вати. Нікому з нас і на думку не спало б як-небудь обманути його, написати для подруги твір з російської мови, щоб вона могла видати його за свій і тим підвищити собі оцінку, і т. п.

Він учив нас серйозно ставитись до оцінок. Він запропонував нам таку річ: «Ось я поставив вам оцінки за чверть. Обговоріть між собою, чи правильно я оцінив ваші знання. Адже я міг і помилитись. Я вас не прошу, щоб ви мені сказали, кому я поставив багато. Але ви мені скажіть, кому я поставив, на вашу думку, мало,— я на того зверну особливу увагу, а кого я переоцінив, ті нехай підтягнуться». І ось я пам'ятаю, як ми старанно перевіряли одна одну, як ми добре узнали рівень знань одна одної, яка була велика робота для цієї справи розгорнута і як усі почали підтягуватись, радитись одна з одною. Вказували ми звичайно на трьох-чотирьох чоловік, яким, нам здавалось, поставлено меншу оцінку, ніж слід було б. Н. Є. частіше опитував тих учениць, уважно переглядав їх роботи.

Пізніше я читала якось статтю одного французького педагога, який писав про те, що вчитель повинен привчати дітей розповідати йому про всі промашки товаришів, про всі пустощі і т. д. Цей французький педагог, типовий представник буржуазної школи, найбільше боявся колективу школярів, не допускав дружби між школярами, підбурював їх один проти одного. Читаючи його, я згадувала методи нашого вчителя російської мови, який не боявся шкільного колективу, а вмів спрямовувати колективну думку школярів у певне русло, робити її знаряддям допомоги навчанню.

Мені здається, комсорг повинен учити піонерів тісної колективної спайки, учити колективної, дружньої роботи, спрямовувати вміло цю роботу в певне русло, вчити дітей по-справжньому, а не в порядку навантаження, турбуватись один про одного, допомагати один одному. Але комсорг повинен також учити кожного піонера захищати свою думку перед товаришами, боротись за свою думку, робити це «незважаючи на особу»; нехай це буде найближчий друг, але, коли він неправильно робить, треба з ним сперечатись, з ним боротись. З другого боку, комсорг повинен боротись проти склок, наклепів

на товаришів, несумлінності в обвинуваченнях, проти пустих причіпок.

Комсорг повинен уміти заслужити любов і повагу дітей. Тоді в трудних випадках життя вони приходять до нього не з скаргою, а по пораду, а він у своїх порадах повинен бути особливо уважний до дітей. Тоді його поради матимуть велике виховне значення, тоді він стане для них справжнім авторитетом, справжнім вихователем.

1936 р.

НАВЧАЮЧИСЬ, ДОПОМАГАЙТЕ ВЧИТИСЬ ІНШИМ

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ І ШКОЛЯРІВ)

Дорогі діти!

Коли минулого літа почало в нас розгортатися змагання за кращу сільську бібліотеку, я написала вам лист про те, що вам треба взяти участь у цій справі — допомагати бібліотекам на селі, збирати для них книжки в батьків і знайомих, самим бережно поводитися з бібліотечними книжками і інших учити цього, обгортати їх у газетний папір, турбуватися, щоб читачі своєчасно повертали їх до бібліотеки, розповідати всім про бібліотеку, вербувати для бібліотек нових читачів, розносити передплатникам книжки по домах, читати кращі книжки вголос тим, хто сам погано ще читає. Діти багато писали мені про те, як вони допомагають бібліотекам, я була рада цим листам, але ще була я рада, коли прийжджі з села бібліотекарі, голови сільрад і інші працівники, роблячи доповідь про роботу бібліотек, розповідали, як багато і хороше допомагали діти бібліотекам на селі. Ну, думала я, не хвальки в нас з дітей ростуть, а справжні громадські працівники. Порадувався б Ленін, на них дивлячись. Не кидайте, діти, цієї справи.

Але в мене є ще одна справа, де потрібна ваша допомога.

Вам, підліткам, навіть важко собі уявити, якою темною і неписьменною була наша країна. Поміщикам і капіталістам вигідно було, щоб народ був темний, легше було його обманювати, запевняти, що це якийсь господь бог так велів, щоб робітники й селяни на поміщиків і капіталістів працювали, а самі в злиднях жили. У 1917 р.,

коли трудящі взяли владу в свої руки, країна наша була ще неписьменна і темна. Хотіли свідомі робітники змінити якнайскоріше цю справу, зробити країну культурною, письменною. Але для цього мало було одного хотіння, для цього потрібна була велика робота. Три роки минуло з того часу, як стала Радянська влада, йшов 1920 рік, а все ще з трьох чоловік два були неписьменні. На селі неписьменних було більше, ніж у місті. Найбільше неписьменних було серед жінок, і переважно серед неросійського населення, яке царський уряд особливо гнобив. І ось у 1920 р. Ленін, виступаючи на III з'їзді комсомолу, говорив про те, що треба, щоб молодь взялася за цю справу, щоб усі письменні комсомольці і комсомолки взяли неписьменних під свою опіку, піклувалися про те, щоб вони вчилися, допомагали їм у цій справі. І комсомол за цю справу взявся.

З того часу як Ленін виголосив свою промову комсомолові, минуло понад 15 років. Справа, розпочата 15 років тому за закликком Леніна, не доведена ще до кінця. Хоч за ці роки навчено багато мільйонів неписьменних, але вони ще є. Приблизно з п'яти чоловік — один неписьменний. Зараз партія вимагає, щоб на цю справу напоягти по-серйозному. Треба добитись, щоб усі стали письменними. Не можна терпіти пережитків старого в нашій великій Країні Рад. Треба і вам, школярам і піонерам, примкнути до цієї справи. Нехай ваші вожаті, нехай комсомолки і комсомольці розкажуть вам про свою роботу з неписьменними, розкажуть, як вони навчали своїх товаришів, своїх старших сестер і матерів, старались роздобути для них книжки, читали їм вголос, допомагали вчитись, допомагали матерям і сестрам ходити до школи дорослих, залишаючись з малечею, допомагаючи матерям в усякій хатній роботі. Нехай комсомол поділиться з вами, з своєю зміною, своїм досвідом, розповість, що думає робити зараз.

Тепер ви можете зробити багато. Дбайте, щоб у малописьменних були газети і книжки, читайте їм вголос. Роздобуйте для дорослих неписьменних букварі і зошити. Переписуйте для них чітким, акуратним почерком вірші і оповідання. Питайте вчителів, що треба переписувати. Переписуючи, ви самі будете вчитись краще, правильніше писати. На аркушиках пишть для

учнів-дорослих таблиці множення та метричних мір. Рисуйте для дорослих карти, перевіряйте свою роботу через учителів, допомагайте дорослим читати газети з картою. Розповідайте дорослим про своє навчання, обмінюйтесь своїми знаннями, допомагайте чим можете.

Створюйте гуртки на допомогу навчанню дорослих, частіше радьтесь про свою роботу з учителями.

З особливою турботою ставтесь до дітей і дорослих інших національностей. Влітку в таборах ви можете провести велику роботу.

Пишіть, що робите, що збираєтесь робити. Розповідайте про свій досвід. Ви — діти Леніна, ви — зміна комсомолу. Навчаючись самі, допомагайте вчитися іншим.

До боротьби за справу Леніна будьте готові!

1936 р.

ЗБУЛАСЯ МРІЯ ІЛЛІЧА

Ми називаємо письменників «інженерами людських душ». Назва хороша, почесна. Але руками самих інженерів справи не просунеш, без людей від верстата, без стахановців промисловості не піднімеш на бажану висоту, без ударників колгоспних полів — трактористів, п'ятисотниць, телятниць та інших — країну не нагодуєш, життя мільйонних мас не зробиш ситим. Без педагогів — людей від педагогічного верстата, людей, безпосередньо зайнятих вирощуванням людей соціалістичного ладу, — письменники, інженери душ людських, не зможуть перебудувати по-справжньому весь побут, всю культуру.

І не випадково є чудова постанова уряду про підвищення заробітної плати вчителям і особливо про підвищення заробітної плати вчителям початкових шкіл. Постанова про підвищення заробітної плати вчителям справила на них колосальне враження. Цими днями я розмовляла з одним професором, педагогом вищої школи. Людина середніх років, сива вже. Випадково торкнулися ми питання про підвищення заробітної плати сільським учителям, і раптом заплакала людина. Сам він не був учителем початкової школи, але батько його був сільським учителем, працював у колишній Сібірській губернії під керівництвом батька Володимира Ілліча — Іллі Миколайовича.

Переді мною лежить лист тульської вчительки т. Богоявленської, премійованої за виховання учнів у комуністичному дусі. Вона пише: «Свою педагогічну роботу я почала шістнадцяти років у глухому, темному селі, за

30 кілометрів від міста Єпіфані колишньої Тульської губернії. Пропрацювавши там 7 років, я пішла вчитись у вуз, училася і працювала на себе і молодших братів та сестру, а батьків своїх я не пам'ятаю зовсім, вони вмерли, коли всі були маленькі. Шматок хліба і навчання діставалися дуже, дуже трудно, все життя було дуже важким, і нікому не було діла до цього життя. Ви можете зрозуміти тепер, яка радість раптом осяяла це життя! Мене найбільше зворушило піклування партії і уряду про нас, учителів. Як багато чуйності, піклування, уваги приділяють вони народові нашої щасливої Батьківщини!»

Що непокоїть т. Богоявленську? Її непокоїть, чи не важко буде урядові дістати так багато грошей для освітньої армії і чи не підуть тепер вчителювати люди, які не почувають покликання до цієї справи.

«Учителем,— пише вона,— можна бути тільки за покликанням, з великою любов'ю до своєї справи і дітей. Справжній учитель ніколи не кине свого діла, він працював у важких умовах раніш і до кінця цих труднощів не кинув свого поста, залишаючись твердим і чесним трудівником навчання і виховання майбутніх борців за комунізм».

І т. Богоявленська пише про те, що постанова партії і уряду зобов'язує вчительство до нового ентузіазму в роботі, зобов'язує його вкласти всі свої сили, всі свої знання в те, щоб «виховати в своїх учнів любов до справи комунізму, до справи, розпочатої Володимиром Іллічем, і сумлінно й стійко захищати свою батьківщину від буржуазної сарани та гнобителів, виховати в них відданість Комуністичній партії. Я беру на себе це зобов'язання і з честю і гордістю виконаю його, я даю Вам в цьому своє слово».

Хвиля ентузіазму, яка піднялася серед широких мас учительства, не може не захопити і нашу молодь, наших комсомольців і комсомолок. Приклад таких учителів, як т. Богоявленська, не може не заражати.

Я пам'ятаю, як у дитинстві мене заразив ентузіазм молодої сільської вчительки Олександри Тимофіївни Яворської, як довгі роки мріяла я стати сільською вчителькою, вишукувала в літературі все, що могла, про сільську школу. Найсильніше враження на мене спра-

вили педагогічні висловлювання Льва Толстого, який влаштував у себе в 70-х роках сільську школу, учив там пару років. Тоді Л. Толстой був далекий ще від усякого «толстовства», з любов'ю віддавався педагогічній справі, чудово писав про учнів, про дітей, про методи викладання, уміння підійти до дітей, чудово зумів він розкрити всю поезію, всю радість, яку дає педагогічна професія. Описує він, як ходило якесь дівчатко до школи, було непомітне, мало активне, а потім раз після якоїсь розповіді вчителя раптом заговорило — жваво, складно. І писав Л. Толстой, що було в нього таке відчуття, немов бачить він, як на очах у нього розпукнулася квітка.

Потім, коли мені доводилось учителювати, мене завжди захоплювало найбільше те, коли бачиш, як у тебе на очах ростуть, розгортаються сили дітей, як розцвітає їх особистість. Всебічний розквіт дитячої особистості — ось що захоплює педагога. Тепер робота педагогічна в сто раз цікавіша, тепер діти в нас уже інші і цілі виховання ясні, виразні. Легше працювати, легше пробуджувати думку, виховувати колективіста.

Як мріяв Ілліч про нову, прийнятну духом комунізму школу, яка вирощуватиме з дітей майбутніх комуністів, як хотів він, щоб виріс учитель політично, зрозумів до кінця завдання, які стоять перед ним!

Свої кращі сили комсомол повинен віддати на цю справу.

1936 р.

ПО-МАТЕРИНСЬКОМУ ПІКЛУВАТИСЯ ПРО ПІОНЕРСЬКУ ОРГАНІЗАЦІЮ

(З ПРОМОВИ НА НАРАДІ ДРУЖИН КОМАНДНОГО
І НАЧАЛЬНИЦЬКОГО СКЛАДУ РСЧА)

У 1919 р., на VIII з'їзді партії, т. Ленін говорив про те, що в дальшому можна буде ті обмеження, які були в тодішній Конституції, скасувати, але лише тоді, коли підніметься культурний рівень мас. Робота по підвищенню культурного рівня в рядах Червоної Армії перебуває на винятковій висоті. Нічого подібного в інших країнах нема: там стараються обманути солдатів, обдурити їх. А в нас робиться все для того, щоб відкрити очі, щоб підвищити культурний рівень не тільки бійців, але й їх дружин, і всіх тих, з ким Червона Армія має зв'язок.

Товариші, ви знаєте, що пережитки старого зберігаються в побуті. Є таке чудове оповідання Джона Ріда, яке називається «Дочка революції». В цьому оповіданні говориться про те, як у молодій французькій дівчині батько і брат були революціонерами, обидва виступали всюди як революціонери, а в домашньому побуті була міщанська пошлість, були зовсім неприпустимі відносини між чоловіком і жінкою, неприпустиме ставлення до жінки. І ось ця молода дівчина іде з сім'ї, але перед нею всі двері зачинені, і вона стає повією. Це відбувається в країні капіталізму. Джон Рід говорить про дочку буржуазної революції — такої революції, яка не знищує експлуатації.

У нас, товариші, потрібна ще велика робота по викорінюванню пережитків старого. Ця робота йде. Чим глибше, ширше відбувається перебудова всього старого укладу в уклад соціалістичний, тим яскравіше виявляю-

ться її результати. Ось такі збори, як ваші, показують, як на місці вузького, замкнутого, міщанського сімейного вогнища створюється нове сімейне вогнище, де дружина — друг і товариш чоловіка, його найближчий соратник. Ви, товариші, теж дочки революції, але революції соціалістичної. Ваші збори, безсумнівно, матимуть великий вплив на формування громадської думки відносно того, що таке соціалістичне сімейне вогнище.

Нарешті останнє, що я хотіла сказати. Ви тут багато розповідали про свою різносторонню роботу, дуже цікаво розповідали про роботу з дорослими, про роботу з дітьми. Але я хотіла б звернути вашу увагу ще на одну ділянку, де ваша робота, ваша допомога дуже потрібна. Саме ви, які так тісно зв'язані з Червоною Армією, пройняті її бойовим духом, пройняті свідомістю необхідності в усьому, — в усій роботі і житті — організованості, свідомої дисципліни, міцної волі, — саме ви можете допомогти комсомолові в його роботі з піонерською організацією. Тепер у нас приділяється дуже багато уваги навчанню, дитячому відпочинку, розвагам. Це дуже добре.

Але ви знаєте по своїх дітях, як цікавляться діти всім, що робиться навколо. Коли ви візьмете в цьому участь, допомагатимете вожатим вести роботу, материнським оком стежитимете, що робиться в піонерській організації, ви допоможете їй пройнятися тим духом громадськості, тим бойовим духом, без якого ми не виховаємо справжніх ленінців.

Звичайно, наші діти — це майбутні бійці. Але бійці виховуються не в останню хвилину, вони виховуються роками.

А перед ними ще величезна робота. Ми бачимо, яка ще сильна буржуазія інших країн.

У 1916 р. Ілліч учив робітниць, щоб вони виховували з своїх дітей борців за соціалізм, щоб вони говорили своїм синам: «Ти виростеш скоро великий. Тобі дадуть рушницю. Бери її і вчись добре військової справи. Ця наука необхідна для пролетарів — не для того, щоб стріляти проти твоїх братів, робітників інших країн, як це робиться в теперішній війні і як радять тобі робити зрадники соціалізму, — а для того, щоб боротись проти буржуазії своєї власної країни, щоб покласти край експлуа-

тації, злидням і війнам не шляхом добреньких побажань, а шляхом перемоги над буржуазією і обеззброєння її»¹.

Так учив Ленін 20 років тому передові жіночі кадри нашої країни. У безустанній боротьбі з ворогами трудящих буржуазію в нашому Союзі Радянських Соціалістичних Республік остаточно переможено. Буржуазії в нас нема місця. Нема місця в СРСР зрадникам соціалізму, контрреволюційним, зінов'євсько-троцькістським воюгам нашої соціалістичної Батьківщини.

Необхідно вам, товариші дружини командного і начальницького складу, взяти під своє піклування піонерський рух, допомагати в цій справі комсомоліві. Війна — тепер справа дуже складна. Тут самим ентузіазмом не візьмеш. Важливо не тільки вміти стріляти — це необхідно, — але важливо знати ще дуже багато що. Важливо бути хорошим розвідником, швидко орієнтуватися в становищі, володіти сучасною технікою, мати вмілі робочі руки, бути глибоко, свідомо дисциплінованим, таким, що має навички організованої дії.

Наші діти хочуть бути такими. Допоможіть їм через піонерську організацію стати справжніми ленінцями. Тоді і в школі зміцнюватиметься свідома дисципліна, краще йтиме навчання.

Діти — наше майбутнє.

Дозвольте побажати вам, товариші, успіху в усій вашій роботі. Дозвольте побажати, щоб ваша громадська робота дала вам якомога більше щастя, щоб ваша повсякденна, часто непомітна, але важлива робота дала всю ту величезну користь, яку вона може дати.

Давайте ще раз спільно висловимо наш палкий привіт Політбюро нашої партії, командному і начальницькому складові нашої рідної Червоної Армії.

1936 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 69.

ПІКЛУВАТИСЯ ПРО ВСЕБІЧНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ

У Конституції СРСР записано те, що досягнуто роками довгої боротьби. Здійснення Конституції вимагає, щоб ми піднесли всю свою роботу на вищий ступінь.

Ось один дуже повчальний факт, розказаний т. Герчиковим з Горьковської області.

Раніш на батьківські збори піп не пускали. Тепер за Конституцією піп має право прийти на батьківські збори. І в Горьковській області до одної сільської школи, де завідуючою молода комсомолка, приходять на батьківські збори піп, який закінчив духовну академію. Передусім він вносить 20 карбованців на ялинку, 5 карбованців на зошити, бере участь в обговоренні методичних питань і виявляє великі знання в тому, як потрібно поліпшити почерк, як поставити краснопис. Всі слухають і хвилюються. А потім він починає говорити: «Кепська справа з дисципліною, а що ви робите? Ви дітей з класу виганяєте, з школи виганяєте...»

І коли я почула після цього про три тисячі дітей, викинутих з московських шкіл за хуліганство, я зрозуміла, що цей піп чіпляється за дуже хвилюючі факти.

«Потім,— продовжував піп,— чи не звертали ви уваги, що діти, які відвідують церкву, значно дисциплінованіші?» Ось до чого підвів він свою промову. Потім знову починаються методичні розмови. Потім він чує дзвін, який кличе до сніданку, і говорить: «Я любитель дзво-

ну». А всі чудово знають, що цей дзвін узятий з церкви. Потім знову йде методика, а потім він знову починає закидати вудочки — говорить, що одну дівчинку задражнили за відвідування церкви.

Завідуюча школою, комсомолка, зуміла йому добре відповісти. Вона розповіла, на чиему боці було духовенство, як воно підтримувало поміщиків і капіталістів, сприяло затемненню свідомості дітей з малих років, відкрила суть релігійних вірувань і про поведження з дітьми сказала. Якраз дочка попа вчилась у цій школі. Учителька дуже тактовно підходила до неї. Дівчинка сильно переживає, коли починають розмову про церкву, куди батько тягне її проти волі. Учителька веліла дітям не дивитись на неї, коли порушуються такі питання, щоб вона не ніяковіла.

Тепер дуже важливо, щоб у вчителів, як у цієї комсомолки, було вміння відповісти по суті, щоб така сама підготовка була у вожатого. Адже, крім попа, є люди з прихованим куркульським настроєм, і їм треба вміти дати відсіч, вчасно помітити їх хитрощі.

Ми часто з однієї крайності впадаємо в іншу. Спочатку у нас було так. Говорили, що діти трохи не з пелюшок повинні бути політично свідомі, говорили їм про серйозні речі, ще не доступні для їх розуміння, хотіли зробити їх комуністами трохи не з дошкільного віку. Це було неправильно. Але не слід також надто одитинювати дітей, вважати, що вони якісь нетями. Ми повинні дітям про багато дечого розповідати, розширювати їх горизонт, допомагати їм ставати громадськими працівниками. Ми занадто багато годуємо їх казками, а дійсність для них часто цікавіша від усякої казки. А потім — казка до казки не приходиться.

Є змістовні казки, які ілюструють яскравими прикладами характері людей, людські відносини, і є казки, які затемнюють свідомість, заважають правильно розуміти людей, життя. Життя змушує дітей у багато що вдивлятися, і ми тут не можемо складати зброю. За кордоном буржуазні уряди стараються начинити дітей своєю буржуазною політикою, пов'язують це з релігією, стараються прищепити ненависть до інших національностей. Там це досить спритно роблять, у них дуже багато старого уміння з дитинства одурманювати дітей. Великий

досвід був у католицької церкви щодо цього і в буржуазії різних країн.

Нам потрібно свідомість дитини пробуджувати, і в цьому нам повинна допомогти книга. Важливо тепер розгорнути і зміцнити дитячі бібліотеки. Але не тільки в цьому справа. Важливо, щоб діти читатимуть. Важливий добір книг. Тепер, коли постало питання про наближення культурного рівня села до культурного рівня міста, нам особливо важливо, щоб на селі дітям було що читати, важливо, щоб було якнайбільше дитячих книг у сільських школах, потрібно, щоб література була справжня, хороша, яка дійсно близька і зрозуміла дитині, яка розширяє її кругозір.

Діти дуже люблять піонерські справи, ростуть на них. Я писала якось дітям лист з приводу бібліотек. Ми проводили конкурс на сільські бібліотеки. І я немало дивувалась, коли з колгоспів і радгоспів приїжджали і розповідали, що в них головні заводи в галузі бібліотек — діти. Але буває, що діти і переборщують. Я одержала лист від одного хлопчика, який пише, що він кожної вільної хвилини ходить до колгоспників і читає їм вголос. Так вони кажуть: дай нам хоч хвилюк відпочити!

Важливо добирати книги для шкільних бібліотек, враховуючи коло інтересів дітей, рівень їх знань, але, укомплектувавши таким чином бібліотеку, треба надати дітям свободу вибору. Мені дуже не сподобалось, коли розповідали, що в такому-то віці лише те дозволяється читати, в такому-то — те. Занадто опікувати дітей не слід. Потрібно давати їм певну свободу вибору, можливість виявляти свою ініціативу. Коли діти що-небудь зацікавляють, навколо цієї справи вони розгортають велику ініціативу, вчаться організовуватись, це їх дисциплінує. І потрібно дітям давати таку роботу, яка б їх захопила і зацікавила.

Потрібно зважати на дитячий рівень розвитку. Я була недавно на одній постановці казки для дітей, там було багато красивого: як дерево зацвітає трояндами і т. д. Але мені здалося, що зміст показуваної казки для малюків надто складний, вони не знають ні бояр, ні царських посланців, ні того, чим був тодішній боярський цар, — зміст їм незрозумілий. А для дітей 11—12 років казка ця вже дуже бідна змістом.

У нас склалось уявлення, що набувати знань можна тільки сидючи над книгою, а як вдивлятися в життя, вичати його, спостерігати, як учитись жити по-новому,— з цим у нас справа стоїть погано і у вожатого, і в учителя. А є такі екскурсії, ігри, які вчать вдивлятися в життя. Потрібно у позашкільній роботі звернути увагу на поєднання прогулянок та іншого із спостереженням природи, людей і всього навколишнього життя. Цього ми не вчимо, і ті гуртки, які в нас є, мають найчастіше або фізкультурний, або театральний характер.

Потім, у нас вважають, що гурток з літератури, з вивчення природи, з історії — це продовження навчання. Неодмінно в гуртку повинен бути керівник, який повинен все розповідати, а діти, як пташенята, повинні лише роззявляти роти і тільки ковтати те, що їм подають. Без керівника у нас гуртка не уявляють. Потрібно в гуртках більше дитячої самодіяльності!

На жаль, ми звичайно дуже мало враховуємо інтереси дітей і їх вікові особливості. А хіба наші вожаті і вчителі не повинні знати природу людини і вікові особливості дітей? Педологів правильно лають за те, що вони бездушно, формально ставились до дітей, по процентах розподіляли здібних і нездібних, не думали, як допомогти розвитку дітей, їх вихованню. Але коли ми не будемо знати вікових особливостей дітей і того, що цікавить звичайно дітей у тому чи іншому віці, як вони сприймають навколишнє, то не зможемо добитися успіху в роботі.

У нас багато говорять про Палаці культури. Я обурилась, коли дізналася, що в приміщенні Товариства старих більшовиків влаштовано палац тільки для особливо обдарованих дітей. Особливо обдарованих дітей у нас псують. Яюсь зустріла я тут дівчинку, яка йшла з учителькою. Я помахала їй рукою. А до мене звертається вчителька і говорить: «Це особливо обдарована дівчинка».

Адже ми всіх дітей зіпсуємо, коли будемо говорити їм, що вони особливо обдаровані. Мені пригадується розмова з Володимиром Іллічем. Я йому розповідала яюсь про чудового хлопчика, якого батьки по концертах возять. Він сказав, що треба цього хлопчика від батьків відібрати, а то вони його замучать. І слова Ілліча збули-

ся буквально. Мати возила хлопчика по закордонах, демонструвала його як талановиту дитину, а закінчилося це запаленням мозку і смертю хлопчика. Звичайно, не завжди так трагічно кінчається, але приклад повчальний.

Ми не повинні внушати талановитим дітям, що вони якісь особливі, ставити їх у привілейоване становище. Треба піклуватися, щоб вони дістали всебічну освіту. Це не перешкодить їм, а допоможе, коли вони виростуть, обрати професію по силах і до душі. Не можна з ранніх років визначати, що дівчинка буде балериною або хлопчик інженером.

Ми повинні піклуватися про всіх дітей, всім дітям давати максимум того, що ми можемо.

Позашкільна робота надзвичайно важлива, тому що вона може допомогти правильному вихованню дітей, створити умови для їх всебічного розвитку. Ми повинні ініціативу дітей підхоплювати, допомагати дітям і в їх творчій роботі, керувати ними, спрямовувати їх інтереси. Часто батьки занадто балують дітей, тягають їх без міри в кіно, в театр. А кіно звичайно дуже нервує. Поспостережіть за дітьми, і ви побачите, що малюк після кіно або матері нагрубить, або в школі почне чіплятися до товаришів і т. д. Треба дітям показувати кіно, тільки доступне для їх розуміння, таке, яке дало б дитині радість і розширило б її горизонт. Дивлячись кіно для дорослих, дитина часто не розуміє змісту картини, а зовнішню форму переймає. Мені переказували, як діти подивились Чапліна, ту сцену, де ніс відкручують, дістали викрутку і почали пробувати самі носи відкручувати. А потрібно, щоб діти суть зрозуміли, потрібно спрямовувати у правильне русло їх думки.

Ми повинні зміцнювати всіляко дитячі технічні станції, організовувати екскурсії на підприємства, на електричні станції і т. ін. Треба в Палацах культури влаштувати робочі кімнати, де б діти могли робити те, що їм хочеться.

Нам потрібно виховувати дітей, щоб вони вміли продовжувати справу своїх батьків. Володимир Ілліч хотів бачити таких дітей, які завершать справу батьків. Він говорив, що наші діти навчатися ще краще боротись і вони переможуть.

Більше уваги звертайте на те, щоб давати дітям потрібний гарт, виробляти в них характер, бажання бути корисними, виробляти з них громадських працівників; колективістів, дбайте про їх всебічний розвиток. У нас діти чудові, треба навчитись тільки їх розуміти і допомагати їм рости борцями за справу Леніна.

1987 р.

ПРО ЖИТТЯ В ТАБОРАХ

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти, починається ваше табірне життя, і треба, щоб воно дало вам якнайбільше. Що ви збираєтесь робити? «Дивна річ! — скажуть багато які з вас:— Ми вчилися, тепер будемо відпочивати!» Відпочинок до відпочинку не приходиться. Є відпочинок, який може дати багато і в розумінні зміцнення фізичних сил, і в розумінні зростання свідомості, а може бути і такий відпочинок, від якого можна тільки втомитись і подурнішати.

Іноді діти вважають, що відпочинок — цілковите неробство, що це — безперервна розвага.

У минулому році деякі піонери говорили, що в таборі було нудно, не було човнів, м'ячів і т. п. Коли доводилось самим що-небудь робити, скажімо, прибрати ліжко, помити посуд, то вони скаржились, що «стомлювались» від цього. Звичайно, я не хочу узагальнювати, але такі скарги бували. Це можуть підтвердити і деякі вожаті.

Перебування в таборах треба використати передусім для зміцнення здоров'я і сил. Треба якомога більше часу бути на повітрі. Не можна сидіти де-небудь у задушливій кімнаті, займаючись грою в шашки, читаючи до нестями всяку пригодницьку літературу. Треба весь час бути на повітрі, більше рухатись, гуляти. Не можна тільки над міру стомлюватись.

У піонерському віці зайве фізичне напруження може дуже пошкодити здоров'ю, і тут не можна тягнутись за дорослими. Найважливіше — режим: вчасно вставати, вчасно лягати спати, не читати в ліжку, не сидіти по

годині у воді, їсти у певні години, додержувати правил гігієни (мити руки перед їдою, не пити холодної води, коли спітнієш, і т. д. і т. п.).

Але це — один бік справи. Другий, не менш важливий — це проводити час так, щоб використати табірне життя для того, щоб набути звичок, без яких не станеш ніколи справжнім лєнінцем. Справжній партієць, справжній комсомолец — це такі люди, які свої особисті інтереси завжди підпорядковують інтересам спільної справи.

За що всі так вітають лєтчиків наших? За те, що вони життям своїм ризикували, щоб зробити переліт, який має величезне значення для науки. За що всі захоплюються так іспанськими героями? За те, що вони ні себе, ні своїх дітей не жаліють, віддаючи сили на боротьбу за справу трудящих. Коли ви що-небудь читали з історії нашої Комуністичної партії, ви знаєте, як партійці скрізь і всюди робили все що могли, щоб зробити близьким і зрозумілим для трудящих те, за що треба боротись, щоб налагодити життя світле, освічене, радісне для всіх, пояснювали, як для цього треба зорганізуватись.

Дорогі діти, вам треба виховувати в собі якості борців за справу Лєніна.

Кожний з вас повинен розуміти, що не можна бути розпещеними егоїстами, які думають тільки про те, як би повеселитись, а треба навчитись розумними очима вдивлятись у життя, треба вчитись вести корисну, громадську роботу. Не можна бути зазнайками, треба завжди стежити за собою, тримати себе в руках, треба виховувати самих себе, а не скаржитись, не плакати: «Нас погано виховують».

Громадська робота виховує свідому дисципліну, згуртовує, учить ближче узнавати один одного, допомагати один одному в навчанні, роботі, поважати один одного.

І ось робота в таборах відкриває перед вами широке поле громадської, посильної для вас роботи.

Треба жити не замкнуто, а подружитися з дітьми колгоспів і радгоспів, найближчих до таборів, узнати краще, як вони живуть, як організоване культурне життя на селі, і разом з сільськими дітьми обговорити, чим і як ви можете допомогти своїм новим товаришам і життю села, а також чого ви можете у них навчитись. Навчіть своїх

нових товаришів нових пісень, розкажіть якнайбільше про місто, про те, що читали, допоможіть роботі ясел, дитсадка, бібліотеки, клубу, музею, організуйте роботу всяких гуртків (з електрики, санітарії і т. д. і т. п.). Таку роботу вже добре проводили багато піонерів.

На громадській роботі, яку треба обговорювати спільно, в якій треба допомагати один одному, ви будете готуватись у комсомольці, які тепер завятіше ніж будьколи беруться за роботу, потрібну нашій партії, потрібну нашій батьківщині.

До боротьби за справу Леніна будьте готові!

1937 р.

ВОЖАТОМУ ТРЕБА ЗНАТИ ПЕДАГОГІКУ

Педагогіка — наука про виховання дітей. Кожний знає, що дитина народжується безпорадним малям, яке не може ні стояти, ні ходити, ні думати, ні говорити, ні скільки-небудь орієнтуватися в навколишньому середовищі. Потрібні роки, щоб вона набула тих навичок і знань, які є в дорослої нормальної людини. Треба створювати для дитини такі умови, щоб вона могла вирости здоровою, розвиненою, активною людиною. Фізичний розвиток тісно переплітається з розумовим, виховання включає в себе озброєння дітей знаннями, включає в себе навчання.

Перше, що повинен знати педагог, — це будову і життя людського тіла — анатомію і фізіологію людського тіла та його розвиток. Без цього не можна бути хорошим педагогом, правильно вирощувати дитину.

Сучасна наука дає багатий матеріал для педагога. Природним вихователем дитини є мати, інші члени сім'ї, які оточують дитину: батько, старші брати і сестри, няньки, бабусі.

Але часто ні мати, ні бабуся, ніхто з сімейних не знає, що корисно, що шкідливо дитині, і виховують дітей так, як їх самих виховували, не знаючи найпростіших, елементарних правил гігієни, від чого діти вмирають. За старих часів говорили: «Бог дав, бог і взяв». У нас до революції з народжених дітей до п'ятирічного віку доживала лише п'ята частина; а скільки з тих, що вижили, залишалось каліками на все життя! Але і в більш пізньому віці, коли троху зміцніє організм дитини, знання

основ фізичного виховання дитини і підлітка має величезне значення. У нас, на жаль, завжди забувають, що необхідне найпильніше піклування педагога про сон, відпочинок, харчування дитини, потрібна зміна фізичної і розумової праці, потрібна охорона дітей від перевтоми, потрібне перебування на чистому повітрі, рух і т. ін.

За колишніх часів вважалось, що фізичний і розумовий розвиток — дві різні речі, що бог вкладає в тіло людини душу і тіло живе само по собі, а душа сама по собі. «Духовний розвиток» відокремлювався від фізичного.

Але й тепер багато хто думає, що справа школи — займатися лише «духовним розвитком». Архітектори нерідко будують школи з вузькими коридорами, без рекреаційних залів, без дворів, де б під час перерви можна було побігати, порухатись; часто планують школи так, що нема місця для дитячих їдалень і доводиться відмінити шкільні сніданки, що завдає шкоди навчанню; часто-густо хороші спеціалісти, але погані педагоги складають такі програми, що виходить нічим не виправдане навантаження дітей, величезна втомлюваність дітей. Та й багато хто з педагогів міркує так: накажемо дітям, вони повинні виконувати наказ педагога. Забувають, що накази педагога повинні бути розумні. Буває так.

З другого боку, через незнання життя дитячого організму та його розвитку фізкультуру будують не так, як треба, перенапружують сили дітей, що особливо шкідливо позначається на розвитку дітей у перехідному віці. Прогулянки, катання на ковзанах і лижах все рівняють часто по дорослих, і замість користі виходить шкода. Буржуазія європейських країн, яка шукає тисячі шляхів, щоб перешкодити розвитку свідомості у широких мас трудящих, використовує фізкультуру, щоб відвернути молодь від політики, їй нема діла до того, що фізична перевтома може негативно позначитися на розумовому розвитку підлітків. Не можна ніколи забувати про зв'язок фізичного і розумового розвитку.

Вожатий повинен добре знати цю сторону педагогіки, особливо добре знати підлітковий вік; без цього він не зуміє правильно організувати життя, побут дітей, не зуміє допомагати по-справжньому їх фізичному і розумовому розвитку, а це входить до його обов'язку.

Однак було б неправильним зводити педагогіку тільки до вивчення фізичного розвитку дитини, його вікових особливостей. Педагогіка тісно зв'язана з політикою. Одна справа педагогіка феодального періоду, інша справа педагогіка капіталістичного періоду, і зовсім інша справа педагогіка в країні будованого соціалізму.

Феодали, поміщики прагнули з своїх дітей виховати панів, які вміють якнайкраще експлуатувати темні маси. Керівництво вихованням цих мас вони доручали духовенству, яке проповідувало, що «немає влади, окрім як від бога», вчило смирення, беззаперечної покори властью їмущим, погрожувало тим, що не слухаються, пеклом, обіцяло покірливим рай на небі, вчило не протиставитися злу. І методи виховання були відповідні — покарання, залякування.

При капіталізмі ми маємо в наявності буржуазно-класову педагогіку, бачимо, що по-одному виховуються діти великої буржуазії, «капітанів промисловості», інакше виховуються діти дрібної буржуазії — дрібних хазяйчиків, службовців, ще інакше — діти робітників і селян.

У школах для багатих, для дітей експлуататорів, для яких створюються особливі привілейовані школи, — одна педагогіка, одні методи виховання, у школах для робітників і селян — інша педагогіка, інші методи виховання. У цих школах з раннього дитинства туманять розум експлуатованого народу, обманюють його, учать сліпо коритись експлуататорам, учать, як догодити своїм хазяям, учать терпіння. Відповідно до цього складають програми, підручники, виховують звички, потрібні для експлуататорів.

У нашому безкласовому суспільстві, де підрізани корені всякої експлуатації, педагогіка зовсім інша. У нас єдина школа, у нас інші програми, інші підручники, інші методи викладання. Іншим є зміст програм. Вони повинні бути наскрізь пройняті духом марксизму-ленінізму, брати з науки найбільш цінне, істотне, озброювати підростаюче покоління справжнім знанням. Підручники для всіх дітей повинні бути побудовані так, щоб вони пробуджували думку і самодіяльність дітей. Школа повинна організувати дітей так, щоб вони вчилися дружно жити, дружно працювати, дружно вчитись, допомагаючи один одному, щоб вони вміли з повагою ставитись один

до одного, берегти чужий час, учились підпорядковувати свої особисті інтереси інтересам цілого, виховувати в собі силу волі, глибину переконання.

Радянський педагог може навчитись виховувати посправжньому підростаюче покоління, якщо він уважно вивчатиме твори Маркса, Енгельса, Леніна. Він почерпне в них не тільки розуміння навколишнього життя, розуміння, куди йде суспільний розвиток,— він знайде в них масу вказівок, як будувати виховання підростаючого покоління. Менше цитат, більше роботи над їх основними творами.

Радянський педагог повинен добре знати буржуазну педагогіку, добре розібратися в ній для того, щоб на врахуванні її досвіду, на врахуванні її негативних сторін навчитись піднести радянську педагогіку на належну височінь. Тут багато треба ще зробити.

Наші школи не якісь замкнуті заклади; навчання в школі, життя школи повинні бути тісно пов'язані з навколишнім життям. Навколишнє життя має на дітей величезний вплив. Чим розумніше воно будується, чим воно організованіше, чим менше в ньому пережитків старого, чим воно культурніше, тим більше воно впливає позитивно на дітей і тим легше налагоджувати роботу школи, здійснювати поставлені цілі.

Вожатий — помічник педагога, але він повинен піклуватися про організацію дітей не тільки в школі, а й поза школою. Його завдання — вирощувати з дітей громадських працівників, які вміють з ранніх років подавати посильну допомогу соціалістичному будівництву. Щоб навчитись це робити, йому треба посправжньому вивчати радянську педагогіку.

Звання вожатого — організатора дівчорі — звання почесне. Але, щоб бути справжнім організатором наших дітей, треба оволодіти радянською педагогікою — педагогікою безкласового соціалістичного суспільства, яка допоможе йому краще бачити пережитки старих, ворожих комуністичній поглядів і навичок у побуті, в житті і боротися з їх впливом на дітей, залучати самих дітей до цієї боротьби, вирощувати з них нових людей.

1937 р.

ЛЕНІН ПРО КОМУНІСТИЧНУ МОРАЛЬ

Ленін належав до покоління, яке росло під впливом Писарева, Щедріна, Некрасова, Добролюбова, Чернишевського, революційно-демократичної поезії 60-х років. Поети «Искры» гостро висміювали пережитки старих, кріпосницьких нравів, бичували розпусту, прислужництво, підлабузництво, дволичність, міщанство, бюрократизм. Письменники-шестидесятники учили вдивлятися в життя, підмічати пережитки старого, кріпосницького укладу. Ленін з ранніх років ненавидів міщанство, плітки, пошлі розваги, сімейне життя «поза громадськими інтересами», перетворення жінки в предмет втіхи, розваги або в покірливу рабу. Він ставився з презирством до життя, пройнятого нещирістю, пристосовництвом. Ілліч особливо любив роман Чернишевського «Що робити?», любив гостру сатиру Щедріна, любив поетів «Искры», багато віршів їх знав напам'ять, любив Некрасова.

Володимир Іллічу довелося довгі роки жити в еміграції: в Німеччині, Швейцарії, Англії, Франції. Він ходив по робітничих зборах, уважно вдивлявся в життя і побут робітників, спостерігав їхнє домашнє життя, їх відпочинок у кафе і на прогулянках. Доводилось спостерігати, який великий був вплив навколишнього буржуазного середовища, всього буржуазного укладу на сім'ю, на побут робітників. Цей вплив виявлявся в тисячі дрібниць. Коли ми жили у Франції, особливо впадала в око суперечність між загальним революційним настроєм робітників і пошлим, міщанським побутом.

Ми жили за кордоном біднуvато, здебільшого в кімнатах, що знімаються за дешеву плату, де жив усякий народ, харчувались у різних хазяйок, в дешевеньких ресторанах. У Парижі Ілліч дуже любив відвідувати кафе, де співали своїх пісень на демократично-побутові теми співаки, які дуже гостро критикували буржуазну демократію і побутові сторони життя. Іллічу особливо подобались пісні Монтегюса. Син комунара, він складав хороші вірші про життя фобурів (передмість). Ілліч раз якось на вечірці розговорився з Монтегюсом, і довго за північ вони говорили про революцію, про робітничий рух, про те, як соціалізм створює новий, соціалістичний побут.

Питання моралі Володимир Ілліч завжди тісно пов'язував з питаннями світогляду. У суспільстві рабовласників від рабів вимагали покори і смирення. Повчання, як повинні поводитися раби, давала релігія. Вона давала цілий ряд правил про поведінку. Цей кодекс релігійної моралі зображували як заповіді (накази), дані народові самим господом богом. Такі «заповіді» поведінки збереглися при капіталізмі і пропагувались капіталістами, бо їм вигідно було, щоб трудящі поводитися, як раби. Кодекс моралі, правила поведінки доповнювались відповідно до умов капіталістичної експлуатації.

У класовому суспільстві існує в кожену епоху для кожного класу своя мораль, свій список правил поведінки, складений пануючими класами. Одні правила поведінки — для осіб, що належать до класу експлуататорів, інші — для осіб, які належать до класу експлуатованих. Ці правила викладають у школах буржуазних країн на окремих уроках.

Ідеалістична психологія розвивала ряд теорій, які говорили про нібито природжені «властивості душі», «про природжену моральність». Ці ідеалістичні теорії змикалися дуже легко з релігійними та буржуазними кодексами моралі, із звичайними, успадкованими від старого побутовими навичками.

Виступаючи 2 жовтня 1920 р. на III з'їзді комсомолу, Володимир Ілліч говорив про комуністичну мораль, пояснював на простих конкретних прикладах, в чому суть комуністичної моралі. Він говорив про те, що кріпосницька і буржуазна моральність — це суцільний обман, дурисвітство і затуркування умів робітників і селян в інте-

ресак поміщиків і капіталістів, а комуністична моральність виводиться з інтересів класової боротьби пролетаріату. Говорив про те, що комуністична моральність повинна бути спрямована на те, щоб людському суспільству піднятися вище, визволитися від експлуатації праці. В основі комуністичної моральності лежить боротьба за зміцнення і завершення комунізму. На конкретних прикладах Ленін показав, якими важливими є згуртованість, уміння володіти собою, працювати не покладаючи рук над тим, що необхідно для зміцнення нового суспільного укладу, яка велика свідомо дисципліна для цього потрібна, яка потрібна міцна солідарність у виконанні поставлених завдань. Ілліч говорив молоді про те, що треба віддавати всю свою роботу, всі свої сили на спільну справу.

І життя Леніна було показом того, як треба це робити. Інакше Ілліч не міг, не вмів жити. Він не був аскетом, любив і на ковзанах кататись, і на велосипеді ганяти, і по горах лазити, і на полювання ходити, любив музику, любив життя в усій його багатогранній красі, любив товаришів, любив людей. Всі знають його простоту, його веселий, заразливий сміх. Але все в нього було підпорядковане одному — боротьбі за життя для всіх світле, освічене, заможне, сповнене змісту, радості. Найбільше його радували успіхи в цій боротьбі. Особисте в нього зливалося само собою з його громадською діяльністю.

В еміграції у країнах, де хоч і був капіталістичний уклад, але соціал-демократичний рух був більш або менш легалізований (у Франції, в Англії, у довоєнний час в Німеччині), нерідко доводилося спостерігати, як який-небудь визначний соціал-демократичний діяч виголошує палкі, дуже радикальні промови, а в домашньому житті, в побуті, він справжній обиватель — «un bourgeois malgré lui», як висловлюються французи, тобто «буржуї проти бажання». Капіталістичний уклад, вся навколишня обстановка так впливають на його психологію, що він навіть не помічає цього. Дружина для нього не друг і товариш, а домохазяйка — служниця або іграшка, предмет розваги, задоволення статевих потреб; діти — власність, з якими можна робити що хочеш: бити, балувати, змушувати працювати над міру або вирощувати леда-

рями. У Джона Ріда є чудове оповідання «Дочка революції», де розповідається, як молода дівчина — дочка робітника-комунара, сестра соціаліста, — задихається в пошлості сімейного, наскрізь міщанського побуту, не знає, де знайти вихід, і йде в повіі.

У своїй промові на III з'їзді комсомолу Ілліч вказував вихід з-під впливу обивательщини, міщанства. Молоде покоління він учив боротьби, учив жити громадськими інтересами. На весь зріст Ленін поставив питання про громадську роботу жінки-робітниці, жінки-селянки, про її участь в управлінні країною. Він поставив питання про громадську роботу дітей, роботу, яка не замикається в стінах школи, а допомагає дорослим — робітникам і селянам.

В галузі розкріпачення жінки ми маємо великі успіхи, і особливо значну роль відіграла тут колективізація сільського господарства.

Комсомол, організуючи з 12 років дітей у піонерзагони, учить дітвору правил поведінки, що впливають з комуністичної моралі. Комсомол учить дітей допомагати дорослим у їх громадській роботі, боротися проти всяких неподобств, яких багато ще навколо, проти п'янки, лайки, учить піонерів не давати кривдити дівчаток. Хлопчики дома борються за те, щоб дівчаток пускали до школи, щоб їх не завантажували надмірною домашньою роботою, самі допомагають матерям. Піонери учать читати неписьменних матерів і домробітниць, не дозволяють бити малюків. Комсомол учить піонерів бути громадськими працівниками, боротися в побуті з пережитками старих поглядів, роз'яснює шкідливість релігійних вірувань, учить обстоювати свої погляди.

Піонери швидко почали завойовувати собі авторитет. Але останнім часом піонерробота підупала. Треба її знову піднімати, треба виховувати по-справжньому зміну комсомолу.

Останнім часом деякі комсомольські працівники і активісти втратили політичну гостроту, підпали під буржуазний вплив у побуті, забули, яким повинен бути комуніст, за що він повинен боротись. Звичайно, це окремі випадки. Але треба кожному комсомольцеві, кожній комсомолці більше стежити за собою, потрібна велика пильність, вимогливість щодо себе не на словах, а на ділі;

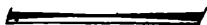
треба до кінця бути лєнінцем і в громадському, і в особистому житті, вмiти підпорядковувати особисті інтереси інтересам спільної справи, не забувати, що побут невіддільний від громадського життя, від політики.

Учнів-комсомольців, студентів це стосується ще в більшій мірі. Тут треба особливо турбуватись, щоб не було відриву від живого життя, від соціалістичного будівництва, від мас, щоб не було кар'єризму, щоб не розцвітав пишним цвітом буржуазний індивідуалізм.

Лєнін завжди покладав великі надії на комсомол, дуже надіявся, що комсомольці ростимуть справжніми комуністами, які стоять у гушi життя і вмiють його перетворювати в дусі соціалізму...

Можна бути впевненим у тому, що комсомол виправдає надії, які покладаються на нього.

1937 р.

ЛИСТ ДО КОЛГОСПНИХ ДІТЕЙ

Дорогі діти-колгоспники! Шлю вам до двадцятих років Радянської влади свій більшовицький привіт. Палко бажаю, щоб росли ви гідними громадянами нашої великої Батьківщини, щоб справу Леніна ви вміли довести до кінця.

За минулих часів, коли хазяями були поміщики і капіталісти, селяни покладали звичайні надії або на господа бога, або на «доброго пана». Попи були слугами поміщиків і капіталістів. Вони вчили народ того, що було вигідно поміщикам і капіталістам. У першу чергу вони вчили селян і робітників, що «господь терпів, та й нам велів», вчили терпіти гноблення, злидні, безправ'я. Запевняли, що десь далеко, на небі, є царство небесне. Наші льотчики освоїли небо і ніяких богів, ніяких небесних царств там не знайшли. Всі тепер знають, який обман усі ці попівські вигадки. І ангелів ніяких не знайдено на небі. Попи вчили, що треба на бога надіятись. Він, мовляв, усе влаштує. Темні селяни надіялись на бога, надіялись також на добрих панів. Яка-небудь темна старуха іноді дожидалась, що «пан приїде скоро, пан усе владнає». Але добрі пани на допомогу їм не приходили, а всі соки з них видушували.

Поміщики і капіталісти грабували не тільки робітників і селян своєї країни. Вони грабували також робітників і селян більш відсталих країн. У 1914 р. посварились між собою капіталісти і поміщики з-за того, кому яку країну грабувати. Почали війну, яка принесла страшне розорення, загубила мільйони людей. Спитайте своїх

батьків і матерів, вони розкажуть вам про цю грабіжницьку війну. Ніколи не забудуть трудящі цієї кривавої бойні.

Більшовики кинули клич: «Геть війну!», «Геть поміщиків і капіталістів!», «Хай живе дружба всіх народів, хай живе Інтернаціонал!»

Велика Жовтнева революція повалила в нас у Росії владу поміщиків і капіталістів. Влада перейшла до рук Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів.

Довго не здавалися поміщики, капіталісти та їх прислужники, довго не здавалися багатії, куркулі — всі ті, кому солодко жилося при царі, поміщиках і капіталістах.

Довго тривала громадянська війна, поки, нарешті, остаточно не зміцнилась Радянська влада. Почала зростати промисловість, поліпшувалось сільське господарство, життя ставало заможним, зростала культура, зміцнювалась Червона Армія. Одне з найбільших досягнень Радянської влади — це зміцнення колгоспного господарства. У колгоспах земля, машини спільні. Зробити сільське господарство колгоспним було заповітним бажанням Леніна.

Ленін весь час учив робітників і селян дружно працювати, допомагати один одному влаштовувати світле, освічене життя, де б усі жили в достатку, де ніхто б не наживався на праці іншого. Він стійко стояв за колгоспи. Коли вмер Ленін, справу його почала продовжувати партія. Широко почало розвиватися в нас колгоспне життя, по-новому пішла робота. Машини почали працювати на полях, свідомим став народ.

Дорогі діти-колгоспники, продовжуйте справу Леніна, робіть усе, що можна, для того, щоб життя для всіх ставало все більш світлим, культурним, заможним. Більше читайте, добре учіться — багато треба вам знати. Учіться якомога дружніше, допомагаючи один одному в роботі, навчанні. Треба, щоб було справжнє товаришування між вами, між дітьми різних національностей, між хлопчиками і дівчатками, між старшими дітьми і молодшими.

Більш сильні, більш знаючі, більш умілі повинні допомагати тим, хто слабший, хто менше знає.

Треба також, щоб була турбота про спільне майно. Бачать діти — паркан повалився, треба полагодити; ба-

чать — паперу брудного накидано, треба прибрати; бачать — світло даремно горить, треба погасити; бачать — малюка хто-небудь кривдить, треба заступитись; бачать — неписьменний, треба навчити грамоти. Треба допомагати старшим, треба учитись, треба вдивлятися і вдумуватися в життя, розпізнавати, хто друг Радянської влади, хто ворог. Треба міцну волю мати, уміти самим з собою справлятися, бути витриманими, стійкими, мужніми, готовими до праці і оборони.

Привіт вам, рідні діти!

1937 р.

ДО ЛЕНІНСЬКИХ ДНІВ

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ МОСКОВСЬКОГО БУДИНКУ ПІОНЕРІВ)

У номері «Правды» вміщено повідомлення про постанову президії Московської Ради про дитячі кімнати і червоні кутки в житлових будинках. Воно говорить так:

«У зв'язку з реорганізацією управління житловими будинками деякі районні Ради Москви ліквідують існуючі в будинках дитячі кімнати та червоні кутки, заселяючи їх жильцями і займаючи під різні установи.

Подібні дії, безсумнівно, розвалюють культурну роботу, яку ведуть домоуправління серед жильців та їх дітей, згортають масово-політичну роботу, яка мала величезний розмах під час виборчої кампанії по виборах до Верховної Ради СРСР. Вважаючи це явище цілком неприпустимим, президія Московської Ради спеціальною постановою категорично заборонила використовувати дитячі кімнати і червоні кутки не за прямим призначенням.

Головам районних Рад, які допустили ліквідацію цих культурних вогнищ, запропоновано відновити їх не пізніше 1 лютого нинішнього року. При повторенні подібних випадків голів райрад буде притягнуто до персональної відповідальності».

Ця постанова показує величезну турботу про культуру, про дітей.

Діти не можуть обмежитись тільки висловленням вдячності президії Московської Ради. Я не сумніваюсь, що всі діти — і піонери, і непіонери — відповідать на цю

постанову ділом і що піонери стануть справжніми застрільниками в справі обслуговування дитячих кімнат і червоних кутків, виявлять велику ініціативу та активність у цій справі.

Я була якось у Московському міському будинку піонерів і жовтенят (Москва, пров. Стопані, буд. № 6). Там усе дуже добре і гарне, дуже багато гуртків з хорошими керівниками, будинок відвідує багато дітей. Однак мене засмутило, що діти нічого не розповіли мені про свою громадську роботу. Мені здалося навіть, що вони мало цікавляться цією роботою. Але ж, не ведучи громадської роботи, не станеш лєнінцем.

До мене надходить багато листів від дітей; діти іноді присилають мені свої оповідання і вірші. Їм потрібна літературна допомога в їх роботі, потрібні поради. І ось я звернулась до літературного гуртка Будинку піонерів з проханням допомогти мені в цій справі. Вчора я одержала від них такий лист.

«Це Вам пишуть діти з літературної студії Московського будинку піонерів.

Прохання ми Ваше виконали. Вірші Сергія Кузнецова з Сядемської школи, які Ви надіслали нам, ми на останньому занятті прочитали вголос і розібрали дуже детально, по рядках.

За темою вірші Сергія нам сподобались, а за формою в них ще багато недоліків, хоч є і хороші рядки.

Ми написали Сергію лист, в якому вказали йому на всі недоліки і як їх, по можливості, виправити. Він ще погано знає теорію словесності, правила віршування і, напевно, мало учить напам'ять Пушкіна, Лєрмонтова, Маяковського та інших поетів.

Ми йому й написали про це і порадили взятись за великих поетів. А щоб поради наші не залишились марними, вирішили надіслати йому в подарунок кілька книжок Пушкіна, Лєрмонтова і Маяковського, а також підручник з теорії словесності.

Живе він далеко і в себе на селі, напевно, цих книг не знайде.

Тепер свої вірші він надсилатиме прямо до нас у гурток, а ми кожного разу будемо йому відповідати.

Ми раді допомогти всім дітям.

Дорога Надіє Костянтинівно, ми щасливі, що Ви

серед багатьох важливих справ не забули про наш гурток і пам'ятаєте нас.

Ваш лист викликав серед нас велику радість, і на Ваш заклик: «До боротьби за справу Леніна будьте готові!» — ми відповідаємо Вам: «Завжди готові!»

Я дуже рада була цьому листу.

Я була під час відвідання Московського міського будинку піонерів не тільки в літературному гуртку. Я була в гуртку художньому. Я запитала дітей художнього гуртка: «Яку громадську роботу ви ведете?» Діти подивились на мене здивовано. Одна височенька дівчинка сказала: «Я малюю».

Мені здається, дорогі діти, члени художнього гуртка, ви дуже багато можете зробити для дитячих кімнат і кутків у житлових будинках, можете ділом відповісти на турботу Московської Ради про дітей.

З художньої майстерні я пішла до швейної. Там дівчатка вишивали всякі хусточки і рушнички. Я спитала керівників, які супроводили мене, чи не краще було б, коли б діти у швейній майстерні вчилися не тільки вишивання, але й крою і шиття. «Ні,— відповідали мені керівники, що супроводжували мене,— крою і шиття нехай діти вчатьсь дома. Погляньте, як гарно вони вишивають арабським швом...» Дорогі діти, мені здається, ви могли б заявити про своє бажання вчитись шиття і крою і могли б допомогти організувати гуртки крою і шиття при дитячих кімнатах і кутках. Адже ви — піонерки, громадські працівниці.

До технічних майстерень я не потрапила: було вже пізно,— не знаю, що розповіли б мені діти дитячої технічної станції.

Дорогі діти, піонери Московського будинку піонерів, наближаються Ленінські дні!

Мое прохання до вас: нехай кожна ваша секція, кожний ваш гурток обговорить, що могли б, що зуміли б зробити члени гуртків, члени секцій для допомоги дитячим кімнатам і куткам у житлових будинках.

Напишіть до «Комсомольской правды», до «Пионерской правды» про свої рішення, напишіть іншим будинкам піонерів, міцніше зв'яжіться один з одним.

Може вийти дуже хороша справа, яка дасть вам самим багато радості. У вашій роботі вас підтримають до-

мохазяйки, які виявили таку активність під час виборів до Верховної Ради; вас підтримають комсомол, школа, вчителі, бібліотекарі, політосвітники та інші.

Треба тільки організувати вашу громадську роботу так, щоб вона не заважала, а допомагала вашому навчанню, треба не хизуватися, брати роботу по змозі.

Дорогі діти, до боротьби за справу Леніна будьте готові!

1938 р.

ВИХОВУВАТИ ГІДНУ ЗМІНУ

(З БЕСІДИ ІЗ ЗАВДІЮЮЧИМИ БУДИНКАМИ І ПАЛАЦАМИ ПІОНЕРІВ)

Якось я була в Московському будинку піонерів, і мене здивувало, що діти не покликали мене подивитись, як працює в них той чи інший гурток. Все показували директор і помічник директора, а діти мовчали і запитань не задавали. Я почала ходити по гуртках: була в малювальному, літературному, вишивальному гуртках. Що мені зразу впало в око? Дві нації, як я жартома говорю: хлопчики і дівчатка. Дівчатка вишивають, як мені пояснили, арабським швом — вишивають салфеточки, як панночки вишивали. Я не дуже люблю ці вишивки. Звичайно пришити гудзика не можуть, для цього потрібна домашня робітниця, а ось арабським швом вишивати вміють. Звичайно, я дітей не хочу обвинувачувати, можна захопитись і вишивкою. Але характерно, що в цих вишивальних гуртках нема жодного хлопчика...

Потім гурток співу. Співають самі дівчатка, дуже добре співають. А один хлопчик сховався за спину інших, щоб непомітно було, і тихенько підспіває. Я запитую: «Чому хлопчики не співають?» — «У них голоси ламаються». Ну, знаєте, кричати на улиці — не ламаються... Адже не всі вони підуть в оперу, а поспівати революційних пісень не так погано для піонерів.

Візьміть гурток шахматної гри. Керівник читає лекцію, слухають самі хлопчики. Дивний поділ праці. І, потім, мене вразило ще те, що діти якось нічим себе не виявляють, немов пташенятка; рот роззявлять, а вчитель вкладає їм у рот знання. Нема вдумливого ставлення до того, що говорить учитель, нема ініціативи.

Я ось пригадую, як Ленін працював. Він читав Маркса. Маркс критикує Лассалья, а Ленін взяв сам прочитав Лассалья і прийшов до висновку: «Правильно говорить Маркс». А Ленін до Маркса виявляв величезну повагу. Але він нічого на віру не брав. Або, наприклад, Леніну говорять, що така-то стаття погана. Він візьме статтю і прочитає, а потім сам вирішує — правильно сказали чи ні, дійсно погана вона чи ні.

Але для того, щоб працювати так, як працював Ленін, потрібно з найраннішого дитинства привчатись до самостійності.

Кожний комсомолец тепер знає промову Ілліча на III з'їзді комсомолу, але чи всі звертають увагу на те, що там сказано, що потрібно не просто сприймати знання, а критично до них ставитись? І нам потрібно піонерів наших учити продумувати питання, самостійно працювати. У нас коли говорять «самодіяльність», то розуміють це тільки як художню самодіяльність — потанцювати, пограти, драматичний гурток організувати. А ось самодіяльності в навчанні, уміння проводити в життя те, що узнав, нема часто.

Мені здається, що тепер ми в школі мало звертаємо увагу на вироблення в учнів уміння самостійно розбиратися в питаннях, а треба привчати їх не тільки повторювати хороші лозунги, але вдумуватися в них, вдивлятися в життя. Навколо таке цікаве життя, така важлива перебудова на всіх ділянках! Ось з природознавства, наприклад, зараз можна так багато матеріалу підібрати. Можна збирати цікаві, потрібні матеріали і з сільського господарства, і з техніки. А в нас піонери іноді займаються тільки тим, що марки збирають.

Коли ви будете знайомитися з тим, як працював Володимир Ілліч, ви побачите, як потрібно дітей з дитинства учити в усе вдумуватися, як важливо дітей з дитячих років привчати самостійно думати, пробуджувати їх самостійну думку.

Ось я знайомилася в будинку піонерів з історичним гуртком. Сидить педагог, питає дітей за програмою, питає, чи дістали таку-то книжку в бібліотеці, яку рекомендується самостійно прочитати. У цьому гуртку інша вчителька розповідала, що під Москвою є розкопки. Дітей туди возили, і вони самі викопали з землі дві старо-

давні монети. Звичайно, розкопки річ цікава, але ми не виховаємо ще цим у дітей історичного розуміння. Ось, я пам'ятаю, у нас в гімназії був хороший учитель історії. У VI класі він раптом несподівано на уроці дав нам список різних подій, які ми вже вивчали, і запропонував тут же написати, до якого століття подія відноситься. Ми зовсім розгубились, і більшість написала таку нісенітницю, що викладач не повернув нам навіть робіт. Він сказав, що наші роботи його дуже засмутили: вони показали, що заняття з історії ще не виробили в нас історичного розуміння. Адже події відбуваються в певній обстановці, за певного суспільного укладу, за певного культурного рівня, за тієї чи іншої форми державної влади, все це треба знати, а коли людина плутає, в якому столітті яка подія відбувалась, вона не знає самих основ історії. Наш учитель історії звертав потім особливу увагу на те, щоб пояснити нам послідовність історичних фактів. Дуже цікаво він нас учив. Понад 55 років минуло відтоді, як це було, але в пам'яті залишилася ця бесіда.

Я повинна сказати, що в нашої молоді часто нема історичної перспективи. Інший піонер багато читав, знає безліч історичних імен, епізодів, а раптом виявляється, що він думає, що при царизмі до 1917 р. було кріпосне право. Подібні факти дуже характерні. Історію треба знати добре, історія має величезне значення для розуміння навколишнього життя.

Те, що не зачепило народу, пройшло мимо, слідів не залишає, а те, що захопило так чи інакше маси, пам'ятається довго. Кілька років тому я була біля Калініна, і мене здивувало, що селяни пам'ятають, де жила Перовська (учасниця вбивства Олександра II народо-вольцями). Пам'ятають вони це тому, що на початку своєї революційної діяльності Перовська працювала на сироварні, вела роботу з селянами. І ось селяни це пам'ятають. Не всі з них знають, що Перовська була учасницею вбивства царя Олександра II, а те, що Перовська працювала на сироварні, працювала з селянами, знають усі.

Недавно я одержала лист з Малиновки від тамтешніх працівників. Малиновка знаходиться на нижній Волзі, у Ртищевському районі Саратовської області.

У 1905 р. селяни громили поміщиків. За це потім з селянами люто розправився царський уряд: їх пересікли, багатьох повбивали. І ось у 1917 р. Малиновка перша пішла за Радянською владою, потім вона перша пішла по лінії колгоспного руху. Років десять тому я одержала лист, в якому повідомлялось, що мене обрали дійсним членом до Малиновської ради. З листування з малиновськими селянами я дізналася, в чому тут справа. Чим могла, я допомогла їм. Десять років тому була там створена лікарня. Тепер ця лікарня своє десятиріччя святкує. До 20-річчя Червоної Армії вони виростили в господарстві при лікарні двох коней для Червоної Армії, повідомили мені про це і запитали, куди направити цих коней. Я передала цей лист т. Ворошилову. Це виражає настрої країни, показує, що Малиновка живе тим, чим живе тепер Радянська влада, і думає про те, що треба зміцнювати могутність Червоної Армії. Ось як старе відбивається на новому: у 1905 р. з селянами жорстоко розправлялись, і там, де жорстоко з ними розправились у 1905 р., ці місця залишались революційно настроєними і тепер є активними в справі будівництва соціалізму.

У нашої молоді треба виховати почуття розуміння історії... Треба піонервожатим допомагати вчителям історії організувати для дітей екскурсії до музеїв, вивчення місцевих краєзнавчих моментів, минуле того чи іншого району, заводу, фабрики. Адже в кожному районі є цікаві історичні моменти, на яких можна виховати історичне розуміння.

Потім, у нас в школі останнім часом виник орфографічний ухил — диктанти, диктанти і диктанти. Звичайно, писати з помилками нікуди не годиться, але те, що діти не вміють самостійно читати і писати,— це теж нікуди не годиться. Диктант пишуть на «відмінно», а листи пишуть з жахливими помилками. Треба добре вивчати мову. По-моєму, дуже важливо виховувати інтерес до історії мови, вивчати її структуру, збагачувати її, учить дітей писати. Талантів серед юних піонерів, як і серед усіх наших дітей, багато, треба вміти їх вирощувати.

Ми скрізь пишемо: «Ми виховуємо ленінців»,— і кожний піонер говорить: «До боротьби за справу Леніна — завжди готовий!» Це добре, добре, що є такі настрої, але треба, щоб це було не на словах, а на ділі. І перше

тут — це питання про колективну роботу, про громадську роботу. На громадській роботі люди ростуть, складається близькість між членами колективу.

На жаль, останнім часом громадській роботі серед піонерів не приділяють належної уваги. Раніш щодо цього були перегини. У нас, наприклад, є звіт в архіві, де говориться про піонера, який об'їхав 10 сіл і скрізь читав доповіді на політичні теми. Або піонери їдуть на завод ліквідувати прорив. Або на заводі «Динамо» стає на стілець 11-річне дівча і доповідає, скільки воно збрало утильсировини. Звичайно, це були дурниці. Діти так старались, що в них на навчання часу не залишалося. Перегинів тут було скільки завгодно, і, що найгірше, діти уявляли, що вони все знають і можуть. Так не годиться.

Необхідно все-таки, щоб громадською роботою діти займалися. Якось приїжджали до мене діти з мого рідного Ленінграда. Хороша публіка приїхала, та якраз із заводу, до якого я мала відношення. Ось я до них і пристала: «А яку громадську роботу ви ведете?» Піонерчик на мене дивиться і говорить: «Нам не дають ніяких навантажень». Отже, на громадську роботу дивляться, як на навантаження. У Московському будинку піонерів, де я була не так давно, я теж запитувала дітей, яку громадську роботу вони ведуть. Діти нічого не відповіли. І ось я почала до них «під'їжджати». Я чула, як у літературному гуртку вони читали і обговорювали вірші одного з членів гуртка. Я переслала дітям з літературного гуртка одержані мною вірші від хлопчини з глухого села і написала їм: «Діти, ви порадьте хлопцю, як йому краще навчитись писати вірші». І ось члени гуртка надіслали мені лист, в якому пишуть, що вони написали цьому поетові, як потрібно напам'ять вірші вчити, послали книгу Пушкіна і інші вірші. Це те, що потрібно, і це дітям не перешкодило в їх навчанні, дітей не завантажило. Потім я звернулася до інших піонерів з Московського будинку піонерів і сказала, що є постанова про те, що не можна закривати дитячі кімнати. І ось вони мені прислали фото і пишуть, що вони ходять по червоних кутках, дитячих кімнатах і прикрашають їх фото. Це теж громадська робота. Потім піонери з інших Будинків піонерів писали про швейні майстерні, про те, як

діти обшивають дитячий садок. Ось і потрібна така робота, щоб вона дітей не перевантажувала, але давала їм задоволення, тому що без громадської роботи ніяких лєнінцїв ми не виховаємо.

Володимир Ілліч учився в школі в Сімбірську. Там багато національностей — чувашів, мордвинів і т. д. І батько Володимира Ілліча особливо піклувався про те, щоб був відкритий доступ до освіти дітям інших національностей. Є чудове оповідання учителя-старика — Зайцева, якому тепер 77 років і який 55 років працює в чуваських школах, громадський працівник. Він розповідає, як він, коли йому було 11 років (він був сином бідняка і пас гусей), втік з дому і прибіг у чуваську школу в Сімбірську, щоб учитись. У клас, де був цей хлопчина — тепер старик, який сам 55 років учителював, — прийшов батько Володимира Ілліча, Ілля Миколайович, викликав до дошки цього хлопчика і почав пояснювати, як розв'язувати задачі. І ось цього хлопчика здивувало, що директор так добре пояснює задачу, а говорити не вміє. Справа в тому, що батько Володимира Ілліча гаркавив так само, як і Володимир Ілліч, — букву «р» не вимовляв. Замість «гривенник» він говорив «г'ивенник». Потім Ілля Миколайович пішов, а вчитель дав написати твір на тему «Найсильніше враження сьогоднішнього дня». А хлопчик взяв та й написав: «Найсильніше враження — директор був, задачу добре пояснював, а говорити не вміє».

Учитель страшенно злякався: як же це так учень про начальство написав? І, роздаючи через пару днів зошити, учитель кинув йому зошит і говорить: «Свиня», — а в зошиті цей твір червоним хрестом перехрестив і нуль поставив. А тут саме прийшов Ілля Миколайович. Подивився зошит, поклав хлопчикові руку на плече, читає, що в зошиті написано, і усміхається. І говорить вчителю: «Даремно ви його нагородили косим хрестом та картоплею. Твір написано послідовно, правильно, без граматичних помилок, дуже щиро. І написав: «Відмінно», — і підписався: «Ульянов».

Ця розповідь справила на мене сильне враження. Батько Володимира Ілліча завжди вимагав щирості і хотів, щоб його діти були щирі. І ось у Володимира Ілліча було виняткове ставлення до дітей нацменів. Він був у старшому класі, з ним разом учився чуваш, який не

міг учитись на «відмінно», тому що не знав російської мови. І Володимир Ілліч допоміг йому підготуватись до вузу, працюючи з ним головним чином російською мовою. Це ставлення до нацменів наклало відбиток і на дальшу діяльність Володимира Ілліча. Я пам'ятаю, з яким запалом Володимир Ілліч завжди обговорював питання пригноблення царизмом нацменшостей, як він гаряче обстоював дружбу народів. Це проходить червоною ниткою через усі його твори. І ось я хотіла б звернути вашу увагу на одну річ. Дітям різних національностей треба дружити між собою. Дітям треба разом вести ігри, разом учитись. А ось я одержала кілька років тому — здається, з Таджикистану — лист від російських дітей з одного дитячого будинку, де діти пишуть, як вони вчаться, як добре у них дома, а навколо таджиків живуть. І ось діти пишуть, що вони розуміють, що царський уряд гнобив нацменшості, «і коли ми виростимо, ми допоможемо цим національностям стати культурними». І я подумала: не все тут гаразд — вважають себе вищими і культурнішими. Я написала їм, порадила дружити з цими дітьми, вказала їм, що вони можуть багато чого повчитися у цих дітей таджиків, навчитися цікавих ігор, повчитися, як працювати.

Один мій старий учень по вечірньо-недільній школі, робітник, син і дочка якого тепер закінчили вуз, заходить якось до мене і розповідає: дочка його замужем за латишем, у них усе благополучно, але ось прибігає 4-річна внучка цього робітника і говорить дідусеві: «Дідусю, я не хочу бути латишкою, я хочу бути росіяною». Значить, навколо серед обивателів точаться якісь розмови про латишів. Батько їй почав розповідати щось хороше про латишів і говорить: «Цікаво бути латишкою». Дівчинка знов відповідає: «Ні, я росіянка». Поговорили вони ще, і потім дівчинка каже: «Ну, гаразд — коли у мами народиться братик, нехай він росіянином буде, а я буду латишка».

Я боюсь, що в наших дітей іноді нема достатньо глибокого розуміння тієї дружби народів, яка є в нас у країні, нема розуміння необхідності зближення і ще більшої дружби. І я думаю, що піонервожатим потрібно виховувати дітей в цьому напрямі, потрібно звернути увагу на змичку між різними національностями, на

близькість між дітьми різних національностей. Адже фашизм грає на роз'єднанні національностей, а в нас кожний знає про дружбу народів, за яку весь час боровся Ленін і яка так широко тепер здійснюється під керівництвом партії. Коли ми хочемо виховувати ленінців, так повинні виховувати таких дітей, які розуміють, що бути латишкою чи полькою не ганьба. На це треба звернути увагу.

Потім треба звернути увагу на те, що в нас у газетах часто пишуть: «ми», «вони». «Ми» — це Радянський Союз, «вони» — це фашисти. А непідготовлений піонерчик вирішить: «ми» — це наш Союз, а інші нічого спільного з нами не мають. Мені здається, треба звертати велику увагу на міжнародний рух, на спільність інтересів трудящих усіх країн, на міжнародну солідарність усіх трудящих.

Ілліч говорив: головне в будівництві соціалізму — організація. І вам, керівникам піонерруху, треба навчити дітей по всіх лініях організовано діяти — чи йдуть вони на екскурсію, чи працюють у гуртку, чи ведуть громадську роботу. Потрібно, щоб не поодинці все це робилось. У нас була виборча кампанія — піонери допомагали. В окремих листах діти пишуть: «Ми подивились, чи є в матері, у бабусі всі вказівки, чи знають вони, куди йти». Так що діти прилучилися до цієї роботи. І ось Володимир Ілліч особливу увагу звертав на те, щоб пробудити в дітей громадські інтереси, учити їх самостійно читати, вдумуватися в те, що вони читають. Потрібно навчити дітей колективно діяти, допомагати один одному, товаришування зміцнювати в них. Мені здається, що тепер у школі часто не виховують товариського почуття: двоє-троє дружать між собою, а нема загальної дружної організації, яку діти люблять, за честь якої борються.

Треба зміцнювати увагу дітей один до одного, зміцнювати взаємну допомогу, щоб колектив дружний зростав, а не так, щоб кожний лише сам за себе старався. Важливо підтримувати також і ініціативу дітей, а не просто говорити «Виконай».

Тепер потрібно, закачавши рукава, братися за те, щоб викоренити якнайскоріше пережитки старого, яких ще є досить. І тут вожатим і над собою треба працювати. А то бувають іноді такі вожаті, які думають, що

громадською роботою можна карати. Одна вожата говорила мені: «Ось діти не слухаються — ми їм говорили, що потрібно обрати таких-то, а вони інших обрали, — і ми їх покарали громадською роботою». Це, звичайно, не-підготовлений вожатий. Та й взагалі вожатим потрібно вчитись бути найсправжнішими ленінцями.

1938 р.,

ПРО ВИНИКНЕННЯ ПІОНЕРСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти, хочу нагадати вам, як виник у нас піонерський рух.

У капіталістичних країнах буржуазія старається всіляко вплинути на підлітків, щоб виховати з них собі покірних, відданих слуг. Вона старається вплинути на них через школу, через церкву, через малосвідомих батьків. Старається буржуазія вплинути на дітей, організуючи їх дозволля, організуючи особливі дитячі організації.

В Англії буржуазія старається залучити дітей робітників, дітей обивателів до так званої бойскаутської організації (туди входять тільки хлопчики). «Закони бойскаутів» говорять: «Скаут вірний королеві, начальникам, батькам, своїй батьківщині і своїм хазяям. Він повинен стояти за них за всяких обставин проти будь-якого з їхніх ворогів». Цей закон має на меті виховати у молоді почуття покірливості своїм хазяям, тобто капіталістам. Ворогом своїм капіталісти вважають кожного, хто бореться проти гноблення, проти експлуатації. Ворогом своїм капіталісти вважають усіх борців за соціалізм.

У Німеччині найбільш затяті, впливові капіталісти взяли за організацію різних підліткових організацій, проймали їх духом ненависті до робітників, вирощували з них фашистів. Багато фашистів виростила з молоді буржуазія.

І ось у 1922 р. комсомол під керівництвом партії вирішив почати організовувати дітей — створювати піонерську організацію. Тоді було багато суперечок, чи треба

створювати якусь особливу дитячу організацію, як нею керувати, що вона повинна робити.

У січні 1922 р. я написала лист комсомолові, що він повинен взяти під своє піклування, поставити під свій вплив наших дітей-підлітків, допомогти їм організуватися, вирощувати з них собі добру, міцну зміну. Я писала, що підліток — уже не дитина, у нього гострий інтерес до всього навколишнього, дуже велика активність, дуже велике прагнення до праці — і фізичної і розумової. Треба навчитись організовувати цю активність, навчити дітей діяти дружно, допомогти їм озброїтись необхідними знаннями, навчити вести громадську роботу, навчити організовано працювати і в галузі розумової і в галузі фізичної праці. Треба вирощувати дітей справжніми ленінцями.

У 1922 р. піонери Вятки, батьківщини Сергія Мироновича Кірова, прислали в Горки Володимиру Іллічу, тоді вже тяжко хворому, свої перші піонерські подарунки — малюнки, квіти, різні вироби.

Я поставила їх у великій кімнаті верхнього поверху поряд з кімнатою Ілліча, і Ілліч, коли проходив мимо, гляне, бувало, на них і усміхнеться. Дуже хотілося йому, щоб наші радянські діти вирости свідомими комуністами, вмілими, переконаними будівниками соціалізму.

Дорогі діти, ростіть комуністами, до боротьби за справу Леніна будьте готові!

ПІОНЕР — ДРУГ І ТОВАРИШ УСІМ ДІТЯМ

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти!

Недавно я одержала лист від школярів, де вони скаржаться на вожату, що вона не хоче приймати їх до піонерів, говорить, що вони в піонери ще не годяться. Скаржаться діти, що їм нудно: піонерів і в театр водять, і на екскурсії, і на урочисті вечори, а їх нікуди не беруть.

Видно, діти уявлення не мають, яким повинен бути піонер, що він повинен знати, як повинен поводитись, як працювати, за що і як боротись. Їм здається просто, що піонери — це якісь привілейовані діти. Не знаю, може, вожата не зуміла розтлумачити дітям, хто такі піонери, не так поговорила з ними, як треба, але мені здається, що тут і піонери винуваті, що вони про інших школярів не турбуються. Їм треба було б сказати: «Водіть нас рідше в театр, але робіть так, щоб усі школярі ходили — і піонери, і непіонери». Як відразу зріс би їх авторитет, як зацікавилися б усі діти тим, що це за діти такі — не про себе тільки турбуються, а про всіх! А дуже часто буває так, що піонери тримаються відособлено, з непіонерами навіть гратися не хочуть, не розповідають їм про свою роботу. Тут іноді і педагоги винуваті. Був раз такий випадок. З якогось району — не пам'ятаю якого — приїхали діти-відмінники. Їх преміювали у Наркомосі. Було урочисте засідання. Звернула увагу я на одну дівчинку: вона уважно дивиться, як кого преміюють, і, видно, дуже нервує. Мене кудись викликали, і до кінця я не досиділа. Потім дівчинка мені написала, що вона відмінниця, але її не записали у список премійо-

ваних, тому що вона не піонерка. Наркомос виправив цю помилку, послав дівчинці подарунок. Педагоги, які не внесли дівчинку до списку премійованих тому, що вона не піонерка, дуже погано зробили. Але як могли піонери це допустити? Вони мали втрутитись, повинні були не давати дівчинку скривдити. Комуністи стараються не для себе, а для всіх трудящих налагодити життя світле і освічене, не про себе турбуються, а про всіх трудящих. Ті комуністи, які про себе тільки думають — як би багатше жити, як би вище становище зайняти,— такі комуністи нікуди не годяться, вони стають ворогами народу.

Справжній комуніст думає про всіх трудящих, партійних і безпартійних, працює не покладаючи рук, стоїть за справу трудящих за всіх умов. Піонери хочуть стати справжніми ленінцями, і вони повинні не про розваги тільки думати, не відриватися від дітей-непіонерів, потовариськи про всіх дітей піклуватися, піклуватися, щоб усі діти могли добре вчитись, добре відпочивати, добре харчуватись, нагулювати собі сили, ставати гідними громадянами Країни Рад.

Учіться боротися за справу Леніна!

ТРЕБА ВЧИТИСЯ ПРАЦЮВАТИ ГОЛОВОЮ І РУКАМИ

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти, ви знаєте, що за кріпосного права було два головних класи: клас поміщиків і клас селян. Поміщики володіли землею, селяни на них працювали з ранку до ночі, з малих років і до глибокої старості. Поміщики були класом експлуататорів, селяни — класом експлуатованих.

Поміщики ніякою фізичною працею не займались. Фізична праця вважалась «чорною». Почитайте наших кращих письменників, які змальовували життя поміщиків і селян. Почитайте, наприклад, роман «Обломов» Гончарова, почитайте Щедрина і інших письменників, які змальовували кріпосне право. Навіть по дому нічого не робили поміщики, самі одягнутись, зачесатись не вміли, тримали покоївок, куховарок, няньок, швачок і т. п. Пани вчилися читати і писати, займались трохи розумовою працею; їм це треба було для того, щоб управляти, щоб читати цікаві книжки. Потім, коли почали прокладати залізниці, почали запроваджувати машини, почали виникати фабрики і заводи, зміцнився клас капіталістів, вони стали експлуатувати робітників.

Клас капіталістів експлуатував робітників, наживався на їх праці. Капіталісти, як і поміщики, займалися розумовою працею, щоб управляти, командувати і розважатись, а робітники займалися, як і селяни, «чорною», фізичною працею. Був такий поділ: поміщики і капіталісти, тісно зв'язані між собою, займалися тільки розумовою працею. Робітників і селян тримали в темноті,

щоб легше було ними управляти. Селяни й робітники — класи експлуатовані — займалися важкою фізичною працею, а до скільки-небудь поглибленого, серйозного знання їм доступ був закритий. Розрив між працею розумовою і фізичною був дуже великий.

І школи створювались різні: для дітей поміщиків і капіталістів були середні і вищі навчальні заклади, де дітям давали знання, оволодіння якими привчало до розумової праці; для дітей робітників і селян створювались лише школи найелементарніші — та й тих було дуже мало, — де давались лише крихти знань, та різні ремісничі училища і профшколи, які давали дуже мало загальноосвітніх знань, а лише навички фізичної праці.

Звичайно, при капіталізмі потрібні були службовці: техніки, майстри, бухгалтери, фельдшери, вчителі, чиновники різних спеціальностей і т. д., — які повинні були мати певні знання і в галузі розумової праці. Найвищі розряди службовців: інженери, лікарі, агрономи — обслуговували головним чином капіталістів і поміщиків. До цього розряду потрапляли лише у виняткових випадках діти селян і робітників, потрапляли здебільшого діти розорених поміщиків і капіталістів.

Фізична праця вважалась якоюсь нижчою, грубою працею; нею займалися лише з нужди.

Тепер у нашій країні, де нема більше поміщиків і капіталістів, нема більше експлуатації, вмiла, злагоджена фізична праця стала працею почесною. Бути стахановцем стало справою честі. До людей фізичної праці Радянська влада ставиться зовсім по-іншому, висуває їх.

Крім того, сучасна фізична праця завдяки відкриттям науки і техніки змінює свій характер. Одна справа була правити конем, запряженим у віз, інша справа — керувати автомобілем або паровозом. Одна справа була з прядкою сидіти під віконцем, інша справа — керувати десятком прядильних машин. Одна справа була орати сохою, інша — трактором. І машиністу, і робітниці на текстильній фабриці, і трактористу треба мати вмiлі руки, але потрібні їм і знання, потрібне вмiння працювати і головою і руками.

Маркс, Енгельс, Ленін весь час говорили про трудо-

ве виховання на основі сучасної техніки, про ліквідацію розриву між працею фізичною і розумовою. Тепер найважливіше — озброїти маси знанням!

У нас запроваджено загальне навчання, на шкільне навчання звернено велику увагу, але це не значить, що наші діти можуть рости паничами, які не вміють гудзика пришити до пальта, закип'ятити молоко, почистити чоботи, подзвонити по телефону, не знають, як підійти до машини, як за конем доглядати. Країні соціалізму паничі не потрібні. Потрібні вмілі руки в побуті і на всякій роботі, в тому числі і на технічній роботі.

Хіба білоручка може бути папанінцем? Деякі діти недавно думали, що при соціалізмі ніхто нічого не буде робити. Ні, при соціалізмі всі працюють, тільки ця праця інша — набагато легша, продуктивніша, цікавіша. Це праця не на поміщика і капіталіста, це праця на загальну користь. Тільки вона вимагає знань, умінь застосовувати ці знання в житті, користуватися найрізноманітнішими інструментами, керувати машинами. Треба мати і знання і міцні навички праці.

І треба вам, піонерам і піонеркам, наполегливо вчитися і розумової і фізичної праці; треба використати для навчання праці фізичної все, що можна: технічні станції, шкільні майстерні, майстерні в Палацах піонерів; треба організовувати різноманітні гуртки праці. Робітники і колгоспники — громадські працівники, громадські працівниці тут дуже багато можуть допомогти вам, вони будуть обмінюватися з вами своїм досвідом. Вам треба рости працівниками соціалістичної — свідомої, добре озброєної праці. Навчіться бути такими працівниками нашої соціалістичної держави, якими є станівці.

Але ви знаєте, капіталісти ненавидять нашу країну соціалізму, вони хочуть її зруйнувати. Вони робили спроби через своїх шпигунів завербувати якнайбільше зрадників, таких, як бухарінці, троцькісти. Поневолими нашу країну їм не вдається. Зрадників — одиниці, а мільйонні маси міцно стоять за соціалізм, міцно зорганізовані, згуртовані. Коли ворог нападе, вони зуміють дати відсіч.

Ви читаете про війну в Іспанії, Китаї, ви знаєте, яку роль у цій війні відіграє техніка, аероплани, машини.

Ви готові стати на захист Батьківщини, але, не маючи технічних знань, не маючи вмілих рук, не можна по-справжньому захистити свою велику соціалістичну Батьківщину.

Піонери, піонерки! До соціалістичної праці, до оборони своєї соціалістичної Батьківщини, до боротьби за справу Леніна будьте готові!

1938 р.

ПРО ДРУЖБУ ДІТЕЙ УСІХ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти, ви знаєте, як при царі поміщики і капіталісти експлуатували, гнобили національності, що населяли Росію. Таких національностей дуже багато. Вони були позбавлені всіх прав. Царський уряд старався всіляко перешкодити зближенню національностей, нацьковував одну національність на іншу: татар — на вірмен (у 1905 р. справа дійшла до різни між татарами і вірменами), росіян — на євреїв і т. д. Ви читали, мабуть, про дикі єврейські погроми, які влаштовували чорносотенці. Чорносотенці вдиралися в єврейські будинки і квартири, все в них ламали, грабували майно, били і вбивали старих, жінок, дітей, калічили їх. Все це минало безкарно. Погляд на неросійські народності, як на якусь нижчу породу людей, був широко розповсюджений серед обивателів. Володимир Ілліч розповідав про те, як він у дитинстві і ранній юності завжди чув такі розмови серед сімбірських обивателів: заговорять про єврея — неодмінно скажуть «жид», про поляка — «полячок», про вірменина — «армяшка». Але це було не тільки в Сімбірську — було всюди. Я жила в дитинстві у Петербурзі, у Псковській губернії, у Києві — скрізь було одне й те саме.

Народності, що населяли Росію, царський уряд тримав у темноті, щоб легше було їх експлуатувати. У цілого ряду народностей не було навіть своєї писемності, іншим забороняли писати і випускати книги та газети їх рідною мовою.

Радянська влада зразу ж поклала цьому край, дала всім національностям однакові права з росіянами, весь час виявляє особливе піклування про відсталі національності. Дружба народностей, які населяють наш Союз Радянських Соціалістичних Республік, зростає і міцніє.

Само собою зрозуміло, що піонери різних національностей повинні дружити між собою, допомагати в усьому один одному. Як правило, це так і буває. Але буває й так, що російські піонери вважають, що діти інших національностей більш відсталі в культурному відношенні. Піонери одного дитячого будинку — росіяни — писали мені якось із Таджикистану: «Навколо нас живуть таджикки. Ми знаємо, що царський уряд гнобив їх. Коли ми виростемо, ми допоможемо їм стати культурними». У відповідь на це я написала їм, що громадяни з пригноблених при царизмі національностей тепер посилено вчать, багато з них стали видатними працівниками. Я писала дітям, що їм треба ближче зійтися з дітьми таджикками, здружитися, що серед дітей інших національностей багато дуже дисциплінованих, уміють добре працювати, співати, малювати, влучно стріляти. Багато чого можна в цих дітей повчитись, але треба і їм допомагати, ділитися з ними знаннями. Потрібна дружба між дітьми всіх національностей. Цього хотів Ленін...

Дорогі діти, піонери і піонерки всіх народностей СРСР!

Від своїх батьків і матерів, від стариків багато хто з вас чув, як російські поміщики і капіталісти експлуатували ваш народ, тримали його в темноті і безправ'ї, і може статись, що в кого-небудь з вас буває і спалахне почуття недовір'я до російських дітей. Ленін піклувався, партія піклується, щоб усі народності СРСР були повноправні, щоб вони могли зростати і міцніти, щоб дітям усіх національностей — і хлопчикам, і дівчаткам — добре жилося. У вас нема причин відособлятись; дружить з російськими дітьми, допомагайте один одному в навчанні, у громадській роботі, спільно боріться за соціалізм, за життя сите, здорове, освічене, світле, за справу Леніна.

Тепер в усіх школах запроваджується викладання російської мови. Знання, крім рідної, одної спільної

мови — російської — ще більше зближить усі народи СРСР. На російській мові дуже багато книг, які розповідають про революцію, про ворогів, з якими треба боротись, про те, як треба по-новому перебудувувати життя. На російській мові багато підручників, багато наукових праць. Треба відкрити доступ до цієї багатої літератури всім національностям, допомогти їм скоріш оволодіти наукою.

Мова різних національностей дуже часто відрізняється від російської. Є такі мови, де, наприклад, немає різниці між чоловічим і жіночим родом, і діти, коли починають учитись російської мови, довго плутають чоловічий і жіночий рід, говорять: «Ваня пішла спати» або «Марійка пішов додому». Є мови, в яких ніколи не буває поряд двох приголосних букв, і діти цієї національності, коли починають вчитись російської мови, ніяк не можуть сказати «три», говорять «ри». Є такі мови, де неясна різниця між буквами «к» і «х», між «б» і «п» і т. д. І ось коли діти пишуть диктант, роблять багато помилок; як не стараються — все виходить «погано».

Щоб навчитися добре писати й читати, їм потрібно насамперед навчитись говорити російською мовою. Це залежить від практики.

Дружба дітей різних національностей з російськими, спільні ігри, прогулянки, розповіді російською мовою, російські вірші, які будуть легко запам'ятовуватись, російські пісні допоможуть їм швидко оволодіти російською мовою.

Мій батько був революціонер. Він хотів, щоб я дружила з дітьми інших національностей. Коли мені було років п'ять, ми жили у Варшаві. І ось я гралася в дворі з дітьми — польськими, єврейськими, татарськими. Ми дуже дружно гралися, нам було дуже весело. Ми частували один одного чим могли. Татарські діти водили мене у палатку в дворі, де жили їх батьки — вони працювали на будівництві, — і частували мене кониною, яка здавалася мені дуже смачною. Єврейський хлопчик був старший від мене років на три, він дуже добре поведився зі мною, я його дуже любила, він частував мене хлібом із смальцем. Польські діти частували мене «тястечками» — тістечками. Я не пам'ятаю, чим я їх частувала, але жили ми дуже дружно і весело. І потім, коли я стала старшою

і чула, як ображають дітей євреїв, не пускають їх у громадські сади, не пускають учитись, як гноблять поляків, я дуже обурювалась. Потім я жила в Полтавській губернії на селі, гралася там з сільськими дітьми українцями, навчилася говорити по-українськи; мені дуже подобались українські пісні, українські квітучі дерева. Я й тепер буваю рада, коли одержую від українських піонерів листи.

Батько Володимира Ілліча, Ілля Миколайович, був директором народних училищ у Сімбірську. Він завжди дуже дбайливо ставився до дітей інших національностей — мордвинів, чувашів та ін. Володимир Ілліч бачив це, це йому подобалось, і в старшому класі гімназії цілий рік працював він з товаришем чувашем Огородніковим, допомагав йому підготуватися до вищої школи і допоміг — той склав екзамен дуже добре.

Я дуже надіюсь, діти, що ви, хоч би до якої національності належали, будете дружити один з одним, допомагати один одному в навчанні, у виробленні характеру, в умінні працювати і станете й на цьому фронті справжніми ленінцями.

1938 р.

ПРО ЗАРОДЖЕННЯ КОМСОМОЛУ

Широке застосування праці підлітків на підприємствах у роки війни підвищило питому вагу молоді на фабриках і заводах, стало для них чудовою школою виховування класової самосвідомості. Підліток не тільки працював біля верстата поряд з дорослим робітником: він на власні очі бачив, знав, чим живе в дану хвилину робітник, а це був період напруженої революційної боротьби. Велика різниця: підліток — просто син робітника і підліток — байдуже, син робітника чи ні, але такий, що працює на виробництві. Мені писала якось дочка одного дуже активного робітника-комуніста про те, як, живучи в гущі робітничого району в самий розпал революційної боротьби, вона далеко стояла від того, чим жив тоді робітничий клас. Батько ніколи не бував дома, приходив пізно вночі, коли діти вже спали; після роботи на фабриці він залишався на всяких зборах, вів напружену партійну роботу, старший брат — також; молодші діти залишалися дома з матір'ю, на яку лягала вся турбота про сім'ю, про дітей. Те, що діти випадково чули дома, мало їх захоплювало. Інша справа підліток, який працює на фабриці, буває присутній на зборах, бере участь у демонстраціях, у боротьбі робітничого класу.

Молодь у 1917 р. політично швидко зростала. Участь у боротьбі разом з дорослими робітниками виховувала здоровий класовий інстинкт. Звичайно, самого інстинкту мало, і молодь, як і весь робітничий клас, саме в період політичних битв, що розгорталися, в період, який

передував Жовтню, пристрасно поривалась до знання. У дорослих робітників їх революційна боротьба якнайтісніше перепліталася з їх боротьбою за набування знань. В період, що передував Жовтню, я працювала у Виборзькому районі в районній управі: мені було доручено ведення культурно-освітньої роботи. І мені доводилось спостерігати день у день величезну самодіяльність і активність робітників у справі організації опанування робітниками знань. Знання вони брали, як-то кажуть, з бою. Кожного тижня збирались у Виборзькому районі представники більш як від 40 фабрик і заводів і обговорювали, що треба робити на культурному фронті. І те, що вирішували, негайно проводили в життя. Вирішують, що треба у Виборзькому районі ліквідувати неписьменність,— і кожний представник на своїй фабриці проводить силами фабрики облік неписьменних, дістає приміщення, гроші на школи грамоти; виділяються уповноважені, які стежать за тим, щоб у школі грамоти було все: підручники, крейда, освітлення, опалення,— щоб учні акуратно відвідували заняття, щоб учителі працювали як слід. Повертається робітник з фронту боротьби з Корніловим, не встиг ще зняти рушницю з плеча, весь дихає ще боротьбою — і зразу ж мчить до нас в управу дізнатися, чи достатньо дано крейди тій школі грамоти, до якої він прикріплений... чи не забули...

Слухаючи розповіді про боротьбу виборзьких робітників за знання, про форми цієї боротьби, Ілліч говорив, що це зародок нових форм роботи Радянської влади, коли робота буде проводитись не бюрократично і коли робітники, ухваливши рішення, своїми ж руками запроваджуватимуть ці рішення в життя. Ніколи Ілліч, ніколи партія більшовиків не міркувала так: «Спочатку доб'ємося влади, а потім займемося культурою»,— ніколи не ставила так питання, а тісно пов'язувала завжди питання боротьби економічної з боротьбою політичною, питання те і друге з питаннями підвищення свідомості робітничого класу, робітничих мас, що нерозривно зв'язано з питаннями підвищення у робітників знань. У період, який передував Жовтню, більшовики старались забезпечити в районах свій вплив на постановку культурної роботи, тісно пов'язуючи її з питаннями політики і економіки всупереч настановам меншовиків і кадетів,

які хотіли відокремити питання культури від питань політики та економіки. Враховуючи прагнення молоді до знання, меншовики намагались перетворити культурну роботу в знаряддя відвернення молоді від політики. Це їм погано вдавалось.

Треба сказати, що через загальну культурну відсталість країни і умови царського режиму російська буржуазія була значно менше, ніж буржуазія західноєвропейська і північноамериканська, досвідчена в справі використання навчання та мистецтва для затемнення свідомості робітничих мас, і це, звичайно, дуже полегшувало культурно-освітню роботу більшовиків.

Чи виникла організація комсомолу стихійно? Звичайно, ні. У період між квітнем і жовтнем вплив партії на робітничі маси був уже дуже великий. Більшовики користувалися дуже великим впливом на робітничі маси, вели їх за собою; до складу робітничих мас входила і молодь; робітники-партійці і робітники, які перебували під впливом партії, вели серед молоді певну роз'яснювальну роботу. Партійна преса — «Правда» у першу чергу — вела широку пропаганду та агітацію, висвітлюючи і питання організації молоді. Партія, дуже глибоко ставлячи питання пропаганди та агітації, спиралась на правильно поставлену культурну роботу.

1917 рік був періодом імперіалістичної війни, коли ряд соціал-демократичних партій здав свої позиції, коли вплив їх на молодь набирав часто-густо дуже шкідливого характеру, — ось чому в міжнародному масштабі більшовики проводили лозунг самостійності молодіжних організацій.

Щодо оформлення російської молодіжної організації, то тут треба було знайти таку форму, яка б повністю забезпечувала ідейний вплив партії більшовиків, але в той же час не ослабляла б припливу до молодіжної організації нових членів.

Мені довелося спостерігати роботу організації «Праця і світло». До цієї організації примазався дуже підозрілий тип, Шевцов, — співробітник суворінської «Маленької газети», бульварний писака, який намагався відвернути робітничу молодь від політики. Коли б партія зажадала негайного вигнання Шевцова, це повело б тоді до того, що частина молоді вийшла б з організації

і з-під впливу партії. Ми пішли у 1917 р. іншим шляхом: уважно стежили за роботою Шевцова, що давало можливість протиставляти їй свою пропаганду, збуджувати в молоді критичне ставлення не тільки до Шевцова, але до всякого роду Шевцових, давати можливість виховувати у молоді класову пильність. І довелось спостерігати, як зростала ця пильність, як поступово щодалі ширша частина організації «Праця і світло» настроювалась критично до Шевцова. Хтось з хлопців і дівчат розкопав у якомусь журнальчику якесь оповідання Шевцова про те, як якийсь юнак, невдоволений життям, заподіяв собі смерть у світлу христову ніч. Молодь обурювалась цим оповіданням до краю. Статут, запропонований Шевцовим, обговорювався на загальних районних зборах молоді, викликав гарячі, запальні суперечки, які виковували свідоме ставлення до цілого ряду питань. Пам'ятаю, один пункт викликав пристрасне обговорення питання: як треба ставитись до жінки? Чи є дружина просто чоловіковою дружиною чи товаришем по боротьбі і чоловік не повинен звалювати на неї всієї домашньої роботи? Здоровий класовий інстинкт молоді допомагав їм розуміти всю неспроможність точки зору Шевцова, і, коли політичний момент загострився, молодь сама порвала з Шевцовим.

Все ширше розгорялася влітку 1917 р. політична боротьба: стара форма молодіжної організації «Праця і світло» вже не відповідала рівню свідомості молоді, її бойовому настрою — це був уже пройдений етап. Молоді потрібна була значно більш бойова організація, яка й почала складатись.

Шостий з'їзд партії обговорював питання про характер молодіжної організації. Він прийняв резолюцію (15 [2] серпня), в якій говорилось: «Партія пролетаріату, в свою чергу, усвідомлює те величезне значення, яке робітнича молодь має для робітничого руху в цілому.

Тому з'їзд вважає за необхідне, щоб партійні організації на місцях звернули найсерйознішу увагу на справу організації молоді. *Втручання партії в організаційне будівництво робітничої молоді не повинно мати характеру опіки над нею.* Враховуючи досвід Західної Європи, де самостійні організації соціалістичної робітничої молоді, на відміну від опікуваних офіційними партіями,

майже всюди являють собою опору лівого інтернаціоналістського крила робітничого руху, наша партія повинна і в Росії прагнути до того, щоб робітнича молодь створила самостійні організації, організаційно не підлеглі, а тільки духовно зв'язані з партією. Але в той же час партія прагне до того, щоб ці організації з самого ж свого виникнення набрали соціалістичного характеру, щоб майбутня соціалістична спілка робітничої молоді Росії при самому своєму виникненні приєдналася до Інтернаціоналу молоді, щоб її місцеві секції ставили собі переважно цілі розвитку класової самосвідомості пролетарського юнацтва шляхом пропаганди ідей соціалізму, енергійної боротьби з шовінізмом і мілітаризмом і одночасного захисту економічних і політичних правових інтересів неповнолітніх робітників і робітниць. Тепер, коли боротьба робітничого класу переходить у фазу безпосередньої боротьби за соціалізм, з'їзд вважає сприяння [створенню] класових соціалістичних організацій робітничої молоді одним з невідкладних завдань моменту і ставить партійним організаціям в обов'язок приділити цій роботі можливий максимум уваги»¹.

Резолюція з'їзду підкреслювала необхідність надати молодіжним організаціям класового характеру, що страхувало від замкнутості, підкреслювало необхідність залучати молодіжні організації до безпосередньої боротьби за соціалізм, що активізувало молодіжні організації і тим страхувало їх від небезпеки перетворення в дискусійний клуб.

Постанова VI з'їзду партії мала величезне значення.

З кожним днем наростав революційний рух, і робітнича молодь прямо поривалася до бою. В Жовтневу революцію робітнича молодь заповнювала собою ряди Червоної гвардії.

1938 р.

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, вид. 7, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 360.

ЗНАННЯ ПОТРІБНІ В ЖИТТІ, ЯК ГВИНТІВКА В БОЮ

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти!

Минуло вже близько місяця, як почалися заняття. Перший час ви хвилювались, роздобуваючи підручники, радіючи із зустрічі зі старими товаришами, знайомлячись з новими вчителями. Тепер життя школи увійшло вже у звичайну колію і мені хочеться поговорити з вами про ваше навчання.

Учень радянської школи не таке вже немовля, щоб не розуміти, як важливо для нього оволодіти знаннями. Він бачить, яка сила — знання. Йому потрібно багато знати, щоб розбиратися в тому, що навколо нього робиться, щоб читати цікаві книжки, узнавати, як живуть люди, як кращі з них борються за життя, для всіх сите, світле, освічене, як це робив Ленін, як це робить партія, комсомол, як це роблять стахановці, льотчики, герої праці та оборони. Щоб жити по-справжньому світлим, щасливим життям, треба багато знати, багато передумати, треба навчитись працювати і головою і руками, знання потрібні в житті, як гвинтівка в бою.

Ось чому треба акуратно відвідувати школу, не пропускати уроків. Пропуски заважають навчанню: потім треба наздоганяти пропущене; пропустиш пояснення вчителя — важко буде вчитися.

У класі треба уважно слухати: пояснення вчителя допомагають навчанню. Пропустиш пояснення вчителя — важко буде потім самостійно вчитись. Не можна балакати під час уроку, пустувати: це заважає іншим дітям слухати.

Треба акуратно, старанно виконувати домашні завдання, зосереджуючись, не розкидаючись. Один і той самий урок можна готувати і півгодини і три години. Не можна робити урок «нашвидкуруч», як попало, не можна і марудитись зайве. Стахановці роблять роботу завжди дуже уважно й обдумано, не поспішаючи, але швидко.

Треба допомагати вчитись іншим товаришам, особливо тим, хто відстає в навчанні. Коли в класі є відстаючі, це уповільнює роботу класу. А потім клас у радянській школі повинен бути дружним колективом. За старого часу кращі учні часто тільки про себе думали; тепер відмінники повинні турбуватися про весь клас.

Але було б смішно думати, що допомога товаришам може виражатись у підказуванні, в шпаргалках, у тому, що даєш списувати з своїх робіт більш слабким учням. Це не допомога, це обман, діти відучуються серйозно працювати; замість допомоги виходить шкода.

Радянський вчитель старається озброїти учнів знанням, вирощувати з дітей справжніх лєнінців. Це не так просто, як здається багатьом дітям. Вчителі самі багато вчать, радяться один з одним, обмінюються досвідом, стараються дати дітям найважливіше, найпотрібніше. Учителі міцно стоять за Радянську владу. Під час громадянської війни білі розстрілювали вчителів і вчительок, садовили їх у тюрму. У перші трудні роки Радянської влади багато вчителів працювали безплатно, виявили велику турботу про дітей.

Учням радянської школи треба поважати вчителя, допомагати йому краще налагоджувати роботу в класі, берегти його час. Свою повагу до вчителя треба проявляти і зовні. Не дозволяти собі ніяких грубощів щодо вчителя, говорити йому «ви», під час його входу і виходу всім класом вставати. Треба виконувати вказівки вчителя, розуміючи, що ці вказівки допомагають у навчанні.

Радянська школа — це міцна радянська організація. Ми бачимо, що робота на фабриці, в колгоспі, в Червоній Армії — скрізь добре налагоджена, всі приходять вчасно, працюють за планом, виконують вказівки командира, директора та їх помічників, кожний виконує доручену йому справу, старається зробити її якомога краще. Треба, щоб був порядок і в школі, щоб школа була зразком організованості.

Передусім потрібний зовнішній порядок. Учням не можна спізнюватись на уроки, треба приходити своєчасно, заходити до класу по дзвінку і сідати на своє місце.

Не можна виходити з класу і заходити до нього в будь-який час без дозволу вчителя.

Треба своєчасно приготувляти все необхідне для навчання: письмове приладдя, підручники і щоденники, які подавати вчителю на першу його вимогу.

Треба не перебивати інших, а коли хочеш щось сказати, роби це з дозволу вчителя; підніми руку, коли хочеш що сказати.

Треба додержувати порядку під час роботи в лабораторіях, у майстернях, в їдальнях, під час екскурсій, перерв.

Але справа не тільки в зовнішньому порядку.

Потрібна загальна налагодженість роботи: треба всім учням турбуватися про те, щоб налагодити все шкільне життя так, щоб кожний учень почував, що він росте, стає більш свідомим, треба, щоб навчання захоплювало його, щоб він почував, що стає культурною людиною, людиною корисною.

Треба відучитись лаятися, хуліганити, сваритися з-за дїрки з бублика, займатися пустопорожніми розмовами, а найголовніше — треба стати громадськими працівниками, як цього хотів Ленін. Він говорив про це комсомоліві. Треба допомагати роботі бібліотек, дитячих садків, червоних кутків, допомагати все життя робити більш налагодженим. Треба радитися між собою, що і як потрібно робити, що під силу, що не заважатиме навчанню.

Дуже часто діти думають, що вся справа в тому, щоб було для них більше задоволення, що безперервно треба ходити в театр, кіно, розважатися. Це не так. У кіно, театр треба ходити тільки на найкращі речі, ходити зрідка, а то все приїється, набридне. Постійне відвідування кіно і театру відвертає від навчання.

Дружнє навчання, громадська робота дають дуже багато, кожний учень відчуває себе членом колективу.

Радянська школа повинна стати зразком дружної, спаяної роботи.

Привіт вам, дорогі діти! Ростіть ленінцями!

ПАЛКІЙ ПРИВІТ РАДЯНСЬКОМУ СТУДЕНТСТВУ

Радянська влада з перших же кроків свого існування робила все, щоб фактично, не на словах, а на ділі, відкрити доступ до вищої освіти робітникам і селянам. Приймали до вузів усіх бажаючих без усяких екзаменів. Було організовано робфаки, які відіграли величезну роль у справі залучення до навчання у вузах тих, перед ким раніш були зачинені двері до науки та її вершин.

Багато яскравих картин залишилося в пам'яті. Пригадується, як привели якось у Наркомос хлопця селянина-бідняка, який не знав навіть, що існує на світі якийсь Наркомос, а, діставшись до Москви, розшукав пам'ятник Ломоносову і сів біля його підніжжя, сподіваючись, що його хто-небудь там побачить і відведе куди треба. Два студенти звернули на нього увагу, узнали, в чому справа, і привели до Наркомосу. Хлопця влаштували на робфак.

Пам'ятаю жіночу робітничу і селянську робфаківську і студентську молодь того часу.

Вузам доводилось спочатку працювати у надзвичайно тяжких умовах, працювати часто з напівписьменною молоддю, студенти жили часто надголодь, в неопалюваних, неопоряджених гуртожитках, але це студентство брало знання з бою, працювало не покладаючи рук, допомагаючи один одному, палало любов'ю до Радянської влади, до партії.

Радянські вузи дали нашій великій Батьківщині кадри нової, радянської інтелігенції, яка тісно зв'язана з масами, несхожа на стару, буржуазну інтелігенцію, бере тепер найактивнішу участь у соцбудівництві.

Нині, коли в нас все ширше і ширше зростає сітка середніх шкіл, коли ці школи відкривають шлях до вузів робітникам, робітницям, колгоспникам, колгоспницям усіх національностей, коли ведеться спеціальна індивідуальна підготовка до вузів стахановців та інших видатних працівників на різних фронтах соцбудівництва, до вузів ставляться вже дуже високі вимоги в розумінні організації навчання.

Фашизм використовує всі досягнення науки і техніки для того, щоб підтримати вмираючий капіталізм. Радянська влада перетворила розвиток науки і техніки у найважливішу ділянку боротьби за соціалізм...

Тепер створено підручник з історії Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків), який дає картину боротьби партії за марксизм-ленінізм, за перетворення діалектичного матеріалізму в керівництво до дії.

Кожному студентові, кожному комсомольцеві в першу чергу треба самостійно, поглиблено продумати цей підручник, щоб зрозуміти до кінця, як треба боротися за науку, ламати, коли потрібно, старі традиції, обстоювати те, в чому переконаний, працювати так, як працювали Маркс, Енгельс і Ленін, навчитися вивчати кожне явище в його розвитку, в усіх зв'язках і опосередкуваннях. Озброївшись цим знанням, наше студентство буде не тільки хотіти, але й уміти піднімати свою галузь науки на висоту передової науки.

Для Ленінського комсомолу, який святкує 20-ті роковини, справа честі йти у цьому попереду, допомагати всьому радянському студентству працювати методами марксизму-ленінізму.

Оволодіння основами діалектичного матеріалізму, методами більшовизму в боротьбі за соціалізм зробить соціалізм близьким, зрозумілим, рідним всьому студентству, ще більше зближить його з комсомолом, з партією.

У день 20-річчя Ленінського комсомолу шлю палкий привіт колишнім і нинішнім студентам-комсомольцям, шлю палкий привіт усьому радянському студентству.

ТРЕБА БЕРЕГТИ СВІЙ І ЧУЖИЙ ЧАС

(ЛИСТ ДО ПІОНЕРІВ)

Дорогі діти!

Ви читали, звичайно, постанову партії і уряду про труддисципліну, чуєте навколо розмови на цю тему. Питання про труддисципліну тісно зв'язане з питанням, *як берегти свій і чужий час*. Питання це дуже важливе — важливіше, ніж може здатися на перший погляд. За час існування Радянської влади ми багато чого навчилися, у нас є вже багато героїв праці, стахановців, які досягають у роботі чудових результатів. Їм вдається це тому, що вони вміють берегти свій і чужий час.

Кожний з вас, діти, я не сумніваюсь, хоче бути стахановцем; треба навчитись по-справжньому берегти свій і чужий час. Треба взятися за цю справу сьогодні ж, не відкладаючи справи в довгий ящик.

Треба кожному піонеріві завести собі зошит, де кожний день записувати по годинах і хвилинах, на що він витрачає свій час, скільки часу йде в нього на навчання, на працю, на громадську роботу, на відпочинок, на сон. Скоро він побачить, як часто він витрачає свій час марно, що треба інакше розподілити свій час. Я ще як-небудь напишу вам про це докладніше. А поки спинюся на тому, як розподіляти час за минулих часів, до Радянської влади. За поміщицької влади поміщики не берегли свого часу: вони не працювали, і часу в них було силасиленна, і ще більше не берегли вони час своїх кріпаків, які працювали з ранку до ночі. При переході до капіта-

лізму на фабриках запровадили певну організацію робочого часу, але в сільському господарстві, в домашньому виробництві, у побуті час як і раніш був не організований.

І тепер цього пережитку старого, напівкріпосницького укладу ще багато, особливо в побуті. Невміння берегти свій і чужий час — це справжнє безкультур'я, справжня культурна неписьменність, і її треба якнайскоріше ліквідувати, як треба ліквідувати невідання читати й писати.

Невідання читати й писати веде до надзвичайно великої розтрати часу: невідання прочитати вивіски, розібрати номер трамвая, прочитати оголошення, записати адресу, написати найпростіший лист веде постійно до абсолютно нічим не виправданої розтрати сил і часу. Як невідгодно бути неписьменним, розуміє тепер кожний, у кого є голова на плечах. Чому ж є ще неписьменні?

Тому, між іншим, що неписьменні — це ті, чий час найменше берегли і бережуть. Більшість неписьменних — це жінки.

Хіба раніш чоловік беріг час дружини, батьки — берегли час дітей, особливо дівчаток?

І тепер хіба мало ще щодо цього пережитків старого?

Хіба завжди бережуть час домохазяйок чоловік, діти? Хіба чоловік, діти приходять на обід вчасно? То з приятелем заговорився, то ще що-небудь, а дружина, мати квапиться зварити обід на певний час, потім разів із десять його гріє і підігріває, піти вчитися не може. Та й додому прийде культармієць працювати, а тут чоловік надійшов, син-комсомолец, дочка-студентка — не їдять, поки мати не звільниться. Вона ніяковіє перед культармійцем, думки не лежать до навчання. Я взяла один побутовий приклад. А скільки їх у побуті!

Хіба бережуть час дівчаток?

Чи бережуть час домашніх робітниць? Тут ще значно гірше справа стоїть.

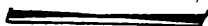
Скоро будемо святкувати 8 березня — Міжнародний жіночий день. Піонери святкуватимуть цей день, з запалом говоритимуть про значення цього дня. Але, щоб це було не марними словами, *треба кожному піонеру, кожній піонерці оточити своїх матерів, сестер, домашніх робітниць, які ще неписьменні, піонерським піклуванням.*

Треба берегти їх час. І свою роботу треба організувати так, щоб зберегти для себе час на допомогу неписьменним і малописьменним.

Буде дуже добре, коли в день 8 березня ви зможете розповісти про свою роботу на цьому фронті.

Привіт вам, діти!

1939 р.

ПРИМІТКИ
і
ПОКАЖЧИКИ

ПРИМІТКИ

До 5-го тома Педагогічних творів Н. К. Крупської увійшли статті та промови з питань дитячого комуністичного руху, комсомольської і піонерської роботи, позашкільної роботи з дітьми. Разом з тим зазначені питання дістали висвітлення і в ряді матеріалів, опублікованих в інших томах цього видання (див. Предметно-тематичний покажчик до кожного тома).

Твори розташовано в хронологічному порядку.

1919—1930

ЯК УЧИТИСЬ?

(Стор. 7)

Лист до молоді. Вперше опубліковано в журн. «Юный коммунист», 1919, № 3—4. Друкується за брошурою: Н. К. Крупская, Как и чему учиться, М., «Молодая гвардия», 1925.

ПРО ЮКІВ

(Стор. 12)

Вперше опубліковано в журн. «Народное просвещение», щотижневик Наркомосу, 1919, № 42—44, під заголовком «Виховання молоді і загальне навчання». Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Пути пионерского движения, М., «Молодая гвардия», 1927.

МЕТОДИ РОБОТИ З ДІТЬМИ

(Стор. 15)

Лист до ЦК РКСМ. Дату написання не вдалося встановити; лист датується 1919 роком умовно на основі тексту. Вперше опубліковано в зб.: Н. К. Крупская, Воспитание молодежи в ленинском духе, М., «Молодая гвардия», 1925. Друкується за вказаним джерелом.

ПРИВІТАННЯ НА ІІ З'ЇЗДІ РКСМ

(Стор. 18)

Виголошено 6 жовтня 1919 р. Вперше опубліковано в Стенографічному звіті ІІ з'їзду РКСМ, М., «Молодая гвардия», 1920. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Воспитание молодежи в ленинском духе, М., «Молодая гвардия», 1925.

ІІ з'їзд РКСМ відбувся 5—8 жовтня 1919 р.

ПРОМОВА НА ІV З'ЇЗДІ РКСМ

(Стор. 21)

Вперше опублікована в Стенографічному звіті ІV з'їзду РКСМ, М., «Молодая гвардия», 1925. Друкується за вказаним джерелом.

ІV з'їзд РКСМ відбувся 21—28 вересня 1921 р.

РКСМ І БОЙСКАУТИЗМ

(Стор. 25)

Вперше опубліковано окремою брошурою, М., Держвидав, 1922. Друкується з деякими скороченнями за зб.: Н. К. Крупская, Воспитание молодежи в ленинском духе, М., «Молодая гвардия», 1925.

ПРИВІТАННЯ НА V З'ЇЗДІ РКСМ

(Стор. 58)

Виголошено 11 жовтня 1922 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Воспитание молодежи в ленинском духе, М., «Молодая гвардия», 1925.

V з'їзд РКСМ відбувся 11—19 жовтня 1922 р.

ОРГАНІЗАЦІЯ САМООСВІТИ

(Стор. 60)

Тези доповіді на V з'їзді РКСМ. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Воспитание молодежи в ленинском духе, М., «Молодая гвардия», 1925, де вони вперше були опубліковані.

САМООСВІТА МОЛОДІ

(Стор. 63)

Доповідь на Політосвітсекції V з'їзду РКСМ. Відбулася 15 жовтня 1922 р. Друкується за брошурою: Н. К. Крупская, Как и чему учиться, М., «Молодая гвардия», 1925.

Про дальтон-план див. примітку в 3-му томі цього видання, стор. 166.

РАДЯНСЬКА СИСТЕМА НАРОДНОЇ ОСВІТИ І РКСМ

(Стор. 80)

Промова на V з'їзді РКСМ. Виголошена 14 жовтня 1922 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Воспитание молодежи в ленинском духе, М., «Молодая гвардия», 1925.

МІЖНАРОДНИЙ ДИТЯЧИЙ ТИЖДЕНЬ

(Стор. 86)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 154 від 12 липня 1923 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

ЮНІ ПІОНЕРИ

(Стор. 89)

Вперше опубліковано в журн. «Работница», 1923, № 8. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

СВЯТО ВРОЖАЮ

(Стор. 92)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 192 від 28 серпня 1923 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Воспитание молодежи в ленинском духе, М., «Молодая гвардия», 1925.

МЕНШЕ БАРАБАННОГО БОЮ

(Стор. 95)

Вперше опубліковано в журн. «На путях к новой школе», 1924, № 1. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

«Барабан» — журнал для юних піонерів, що видавався Московським бюро дитячих комуністичних груп з 1923 по 1924 р.

ПАМ'ЯТКА З НОП ДЛЯ ШКОЛИ І ЮНИХ ПІОНЕРІВ

(Стор. 98)

Вперше опубліковано в журн. «На путях к новой школе», 1924, № 3. Друкується за вказаним джерелом.

ДИТЯЧИЙ КЛУБ ПРИ ХАТІ-ЧИТАЛЬНІ

(Стор. 101)

Вперше опубліковано в журн. «На путях к новой школе», 1924, № 4—5. Друкується за вказаним джерелом.

ПІДГОТОВКА ЛЕНІНЦЯ

(Стор. 104)

Промова на VI з'їзді РЛКСМ 12 липня 1924 р. Вперше опублікована в Стенографічному звіті VI з'їзду РЛКСМ, М., «Молодая гвардия», 1924. У журн. «Смена», 1924, № 12, ця промова опублікована під заголовком «Що потрібно для того, щоб стати ленинцем»; під заголовком «Прапор Леніна» — опублікована в однойменній брошурі, М., «Молодая гвардия», 1925. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Воспитание молодежи в ленинском духе, М., «Молодая гвардия», 1925.

VI з'їзд РЛКСМ відбувся 12—18 липня 1924 р.

ПІОНЕРИ НА СЕЛІ

(Стор. 109)

Вперше опубліковано в журн. «Вожатый», 1924, № 3, під заголовком «Про роботу піонерів на селі». Друкується за зб.: Н. К. К р у п с к а я, Пути пионерского движения, М., «Молодая гвардия», 1927.

ЧОГО І ЯК УЧИТИСЬ

(Стор. 113)

Доповідь на пленумі ЦК РЛКСМ 20 вересня 1924 р. Вперше була опублікована в журн. «Смена», 1924, № 15, під заголовком «Завдання лєнінського виховання». У журн. «Коммунистическое просвещение», 1924, № 5, ця доповідь озаглавлена «Виховання лєнінців»; у зб.: «Виховання молоді в лєнінському дусі» і в брошурі «Як і чого вчитися» цій доповіді дано заголовок «Вивчайте марксизм». Друкується за брошурою: Н. К. К р у п с к а я, Знамя Ленина, М., «Молодая гвардия», 1925.

БУДЬ ГОТОВИЙ!

(Стор. 122)

Вперше опубліковано в журн. «Пионер», 1924, № 7. Друкується за зб.: Н. К. К р у п с к а я, Воспитание молодежи в ленинском духе, М., «Молодая гвардия», 1925.

ШКОЛА І ПІОНЕРРУХ

(Стор. 124)

Вперше опубліковано в журн. «Вожатый», 1924, № 6. Друкується за зб.: Н. К. К р у п с к а я, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

НА ШЛЯХАХ ДО СОЦІАЛІЗМУ

(Стор. 130)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 255 від 7 листопада 1924 р. Друкується за зб.: Н. К. К р у п с к а я, Ленинские установки в области культуры, М., Партиздат, 1934.

ЮНИЙ ЛЕНІНЦЮ, БОРИСЯ З НЕПИСЬМЕННІСТЮ!

(Стор. 134)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 294 від 25 грудня 1924 р. Друкується за зб.: Н. К. К р у п с к а я, На третьем фронте, ч. II, М., вид. «Работник просвещения», 1927.

БІЛЬШЕ УВАГИ ПОЗАШКІЛЬНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ!

(Стор. 135)

Вперше опубліковано в журн. «На путях к новой школе», 1924, № 10—12. Друкується за вказаним джерелом.

ПІОНЕРРУХ

(Стор. 137)

Тези до доповіді на II партнаradі з питань народної освіти (нарада відбулася в квітні 1930 р.). Вперше опубліковані в журн. «Народное просвещение», 1925, № 3, під заголовком «Піонерський рух». Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

ПІОНЕРРУХ НА СЕЛІ

(Стор. 142)

Вперше опубліковано в газ. «Беднота» № 2130 від 11 червня 1925 р. під заголовком «Про піонерський рух на селі». Друкується за зб.: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. I, М., вид. «Работник просвещения», 1927.

ДО ЧЕРГОВИХ ЗАВДАНЬ ПІОНЕРРУХУ

(Стор. 145)

Доповідь на II Всесоюзному з'їзді піонерпрацівників. Спочатку була опублікована частина доповіді під заголовком «Навчання, пропаганда та організація» в журн. «Вожатый», 1925, № 17. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Пути пионерского движения, М., «Молодая гвардия», 1927.

ПЕРЕДМОВА ДО КНИГИ «ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В ЛЕНІНСЬКОМУ ДУСІ»

(Стор. 164)

Друкується за зб.: «Воспитание молодежи в ленинском духе», М., «Молодая гвардия», 1925.

ЧОТИРИ ЛІНІ ПІОНЕРРОБОТИ

(Стор. 165)

Промова на VII з'їзді РЛКСМ 21 березня 1926 р. Вперше опублікована в «Учительской газете» № 12 від 25 березня 1926 р. під заголовком «Завдання диткомруху». Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

VII з'їзд РЛКСМ відбувся 11—22 березня 1926 р.

ОДИН З ВИДІВ ДОПОМОГИ БЕЗПРИТУЛЬНИМ ВЛІТКУ

(Стор. 171)

Вперше опубліковано в газ. «Гудок» № 100 від 1 травня 1926 р. під заголовком «Організуйте працю безпритульного». Друкується за зб.: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. I, М., вид. «Работник просвещения», 1927.

ДО ПИТАННЯ ПРО ХУЛІГАНСТВО

(Стор. 174)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 220 від 24 вересня 1926 р. Друкується за вказаним джерелом.

ПРО ДИТЯЧІ БІБЛІОТЕКИ

(Стор. 179)

Лист бібліотечного працівника м. Баку Л. М. Мочкіна Н. К. Крупській і відповідь Надії Костянтинівни на цей лист. Вперше опубліковано в брошурі: Н. К. Крупська, О детском движении, М., «Молодая гвардия», 1926. Друкується за вказаним джерелом.

ПІОНЕРСЬКА ДИСЦИПЛІНА

(Стор. 184)

Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Пути пионерского движения, М., «Молодая гвардия», 1927.

ЗА БАРВИСТІТЬ І ЗГУРТОВАНІСТЬ

(Стор. 187)

Промова на V Всесоюзній конференції ВЛКСМ в березні 1927 р. Вперше опублікована в журн. «Вожатый», 1927, № 10. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

ПІОНЕРРУХ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

(Стор. 193)

Вперше опубліковано в «Учительской газете» № 15 від 8 квітня 1927 р. в порядку обговорення. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

ПІОНЕРРУХ І ШКОЛА

(Стор. 197)

Доповідь на екскурсії-конференції піонерпрацівників, що відбулася 8—22 травня 1927 р. Вперше опублікована в «Учительской газете» № 9 від 24 лютого 1928 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

ЯК МИ СОВІ УВЛЯЄМО СОЦІАЛІЗМ

(Стор. 217)

Вперше опубліковано в журн. «Пионер», 1927, № 20. Друкується за вказаним джерелом.

ЗА ПОГЛИБЛЕНИЙ ЗМІСТ ПІОНЕРРОБОТИ

(Стор. 219)

З доповіді на партнаradі по піонерруху при Агітпропі ЦК ВКП(б), що відбулася 23—24 січня 1928 р. Друкується за зб.:

Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

У НАС РОСТЕ ЛЕНІНСЬКЕ ПОКОЛІННЯ

(Стор. 236)

Друкується за журн. «О наших детях», 1928, № 1, в якому стаття була вперше опублікована.

ПРО ПІОНЕРТАВОРИ І ПРОГУЛЯНКИ ДІТЕЙ

(Стор. 239)

Друкується за журн. «О наших детях», 1928, № 4—5, де ця стаття була вперше опублікована.

ПРОМОВА НА VIII ВСЕСОЮЗНОМУ З'ЇЗДІ ВЛКСМ

(Стор. 241)

Виголошена 8 травня 1928 р. Вперше опублікована (в скороченому вигляді) в «Учительской газете» № 20 від 11 травня 1928 р. Друкується за Стенографічним звітом VIII Всесоюзного з'їзду ВЛКСМ, М., «Молодая гвардия», 1928.

VIII з'їзд ВЛКСМ відбувся 5—16 травня 1928 р.

ПРО РОБОТУ ВЛКСМ СЕРЕД ДІТЕЙ

(Стор. 248)

Доповідь і заключне слово на VIII з'їзді ВЛКСМ. Вперше опубліковані в брошурі: Н. К. Крупская, О работе ВЛКСМ среди детей, М., «Молодая гвардия», 1928. Друкується за брошурою.

Доповідь Н. К. Крупської була заслухана 14 травня 1928 р., заключне слово — 15 травня.

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ЛАНКАМ ІМЕНІ Т. КРУПСЬКОЇ

(Стор. 270)

Вперше опублікований в газ. «Пионерская правда» № 65 від 15 серпня 1928 р. Друкується за вказаним джерелом.

ЗВЕРНЕННЯ ДО ВСЕСОЮЗНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ВЛКСМ

(Стор. 272)

Звернення до делегатів VI Всесоюзної конференції ВЛКСМ (17—24 червня 1929 р.) з приводу організації і проведення бібліотечного походу. Вперше опубліковане в журн. «Красный библиотекарь», 1929, № 4, під заголовком «Н. К. Крупська викликає на біб-похід комсомол». Друкується за вказаним джерелом.

ДО ДВНАДЦЯТИХ РОКОВИН ЖОВТНЯ

(Стор. 273)

Друкується за журн. «О наших детях», 1929, № 6, в якому стаття була вперше опублікована.

СТАРЕ ВМИРАЄ — НОВЕ ЗАРОДЖУЄТЬСЯ

(Стор. 275)

Вперше опубліковано в газ. «Пионерская правда» № 89 від 3 серпня 1929 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

Стаття присвячена підготовці до 1-го Всесоюзного зльоту піонерів.

ДО ЗЬОТУ ПІОНЕРІВ

(Стор. 278)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 182 від 10 серпня 1929 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

ГОТУЙТЕ БУДІВНИКІВ НОВОГО ЖИТТЯ

(Стор. 283)

Промова на Всесоюзній піонерській конференції в серпні 1929 р. Вперше опублікована в брошурі: Н. К. Крупская, Дети революции, М., «Молодая гвардия», 1929. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

ШЛЯХИ ПІОНЕРУХУ

(Стор. 289)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 189 від 18 серпня 1929 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

Стаття присвячена 1-му Всесоюзному зльоту піонерів.

ВИХОВАЙМО ХОРОШИХ ГРОМАДСЬКИХ ПРАЦІВНИКІВ

(Стор. 293)

Промова на нараді делегатів 1-го Всесоюзного зльоту піонерів з питання про громадську роботу в школі, серпень 1929 р. Вперше опубліковано в брошурі: Н. К. Крупская, Дети революции, М., «Молодая гвардия», 1929. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

1-й Всесоюзний зліт піонерів відбувся 18—25 серпня 1929 р.

ШКОЛА БУДІВНИКІВ СОЦІАЛІЗМУ

(Стор. 299)

Промова на засіданні Колегії Наркомосвіти разом з делегатами 1-го Всесоюзного зльоту піонерів 20 серпня 1929 р. Вперше опублікована в брошурі: Н. К. Крупская, Дети революции, М., «Молодая гвардия», 1929. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

ЛЕНІНСЬКЕ ВИХОВАННЯ ПІОНЕРІВ

(Стор. 305)

Доповідь на Міжнародній піонерській конференції 22 серпня 1929 р. Вперше опублікована в брошурі: Н. К. Крупська, Дети революции, М., «Молодая гвардия», 1929. Друкується за зб.: Н. К. Крупська, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

ПРО ДІТЕЙ РЕВОЛЮЦІЇ

(Стор. 310)

Промова на зборах у Великому театрі, присвячених закриттю піонерського зльоту. Виголошена 25 серпня 1929 р. Вперше опублікована в брошурі: Н. К. Крупська, Дети революции, М., «Молодая гвардия», 1929. Друкується за зб.: Н. К. Крупська, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

ЗА РЕОРГАНІЗАЦІЮ ТОВАРИСТВА «ДРУГ ДІТЕЙ»

(Стор. 315)

Промова на нараді при ЦК ВЛКСМ з питання про створення Всеросійського товариства охорони і сприяння комуністичному вихованню дітей. Вперше опублікована в брошурі: Н. К. Крупська, Дети революции, М., «Молодая гвардия», 1929. Друкується за вказаним джерелом.

РАДЯНСЬКА ШКОЛА І ПІОНЕРИ

(Стор. 325)

Друкується за журн. «На путях к новой школе», 1929, № 9, в якому стаття вперше була опублікована.

ПІОНЕРАМ ПРО БІБЛІОТЕКУ

(Стор. 330)

Вперше опубліковано в брошурі: Н. К. Крупська, Пионерам о библиотеке, М., Держвидав, 1929. Друкується за вказаним джерелом.

ПЕРШЕ ТРАВНЯ — МІЖНАРОДНЕ СВЯТО РОБІТНИКІВ УСІХ КРАЇН

(Стор. 339)

Друкується за журн. «О наших детях», 1930, № 4, в якому ця стаття вперше була опублікована.

ЗАПОВІТ ІЛЛІЧА — БОЙОВИЙ ПРАПОР КОМСОМОЛУ

(Стор. 341)

З виступу на зборах московського активу комсомолу, присвячених 10-річчю промови В. І. Леніна на III з'їзді РКСМ. Вперше опубліковано в журн. «Комсомольский агитпропработник», 1930, № 21. Друкується за вказаним джерелом.

НАША НАЙБЛИЖЧА ЗМІНА

(Стор. 345)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 306 від 5 листопада 1930 р. Друкується за вказаним джерелом.

ОХОПИТИ ВСІХ ДІТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЄЮ ЖОВТЕНЯТ

(Стор. 350)

Вперше опубліковано в журн. «О наших детях», 1930, № 11—12. Друкується за вказаним джерелом.

ПРО ПІОНЕРУХ НА ДАНОМУ ЕТАПІ

(Стор. 353)

Стаття присвячена Всесоюзній піонерській конференції. Вперше опублікована в журн. «На путях к новой школе», 1930, № 11—12. У газ. «Пионерская правда» № 152 від 21 листопада 1930 р. ця стаття була опублікована під заголовком «Тов. Крупська дає піонерам наказ: битися за проведення загального навчання, бо «боротьба за всеобуч — боротьба за соціалізм», домогтися якнайшвидшої політехнізації школи і наближення її до виробництва, боротися за новий побут, за інтернаціональне виховання підростаючого покоління». Друкується за журн. «На путях к новой школе».

ШКОЛА ЖИТТЯ

(Стор. 359)

Вперше опубліковано окремою брошурою в серії «Боріться за політехнізм!» для дітей старшого віку, М., «Молодая гвардия», 1930. Друкується за вказаним джерелом.

Значну частину брошури становить трохи змінений текст статті Н. К. Крупської «Про політехнічну освіту», опублікованої в 4-му томі цього видання.

Згадуваний у брошурі метод проектів Н. К. Крупська рекомендувала для вироблення в піонерів і школярів уміння самостійно планувати і організовувати позакласну роботу на допомогу політехнічному навчанню.

1931—1939

ПРОМОВА НА ІХ ВСЕСОЮЗНОМУ З'ЇЗДІ ВЛКСМ

(Стор. 377)

Виголошена 18 січня 1931 р. Вперше опублікована в Стенографічному звіті ІХ Всесоюзного з'їзду ВЛКСМ, М., «Молодая гвардия», 1931. Друкується за вказаним джерелом.

ІХ з'їзд ВЛКСМ відбувався 16—26 січня 1931 р.

ВИРОБИТИ В ДІТЕЙ КОМУНІСТИЧНУ МОРАЛЬ

(Стор. 380)

Промова на пленумі ЦБ ДКО в липні 1931 р. Вперше опублікована в газ. «Пионерская правда» № 104 від 5 серпня 1931 р. Замість заголовка надруковано: «Подивимось уважними очима, як

організована наша робота, чи не стрижемо ми дітей під один гребінець? Чи нема в нас знеосібки в колективі?» У журн. «Вожатый», 1931, № 24, ця стаття озаглавлена: «Проти піонерського чванства, за комуністичну мораль». Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

ЧОГО І ЯК УЧИТИСЬ ПІОНЕРАМ?

(Стор. 392)

Скорочений текст промови на нараді при ЦК ВЛКСМ у жовтні 1931 р. Вперше опублікований в газ. «Пионерская правда» № 143 від 26 жовтня 1931 р. Друкується за вказаним джерелом.

ЗА ЗДОРОВУ ЗМІНУ

(Стор. 394)

Вперше опубліковано в журн. «За коммунистическое воспитание», 1931, № 18—19. Друкується за вказаним джерелом.

ЯК БОРОТИСЯ З ПРОПУСКАМИ І СПІЗНЕННЯМИ

(Стор. 398)

Лист до піонерів. Вперше опублікований в газ. «Пионерская правда» № 161 від 18 грудня 1931 р. під заголовком «Як налагодити акуратне відвідування школи. Проти бюрократизму серед дітей». Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

«МОЄ» І «НАШЕ»

(Стор. 401)

Лист до піонерів. Уперше опублікований в газ. «Пионерская правда» № 8 від 24 січня 1932 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

БУРЖУЙСЬКІ ЗАМАШКИ ГЕТЬ З РАДЯНСЬКОЇ ШКОЛИ!

(Стор. 405)

Лист до піонерів. Вперше опублікований в газ. «Пионерская правда» № 25 від 8 березня 1932 р. під заголовком «Восьме березня». З невеликими змінами було надруковано в газ. «Пионерская правда» № 33 від 8 березня 1938 р. під заголовком «Будьте справжніми товаришами!» Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

НАВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ ПО-СПРАВЖНЬОМУ, ПО-ЛЕНІНСЬКОМУ

(Стор. 409)

Лист до піонерів. Вперше опублікований в газ. «Пионерская правда» № 55 від 23 травня 1932 р. під заголовком «Ми носимо ім'я Леніна». Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

У зб.: Н. К. Крупская, Письма пионерам, М., «Молодая гвардия», 1938, опубліковано лист до піонерів під заголовком «До десятиріччя піонерської організації», перша частина якого за змістом відповідає початку листа «Навчимося працювати по-справжньому, по-ленінському»; у другій частині, після слів «...додержувати того, що постановлено», йде текст:

«Часто треба мати багато волі, багато витримки, щоб виконати те, що постановлено. Але, коли в людини нема волі, її легко збити з пуття. Ось Ленін був людиною великої волі. Він розповідав, як у шкільні роки завжди доводилось брати себе в руки. Він дуже добре вчився, а це нелегко давалось. Наприклад, Ілліч дуже любив кататися на ковзанах, але він побачив, що це заважає навчанню,— кинув. Він дуже любив читати. Але й тут брав себе в руки. Лежить цікава книга, але не візьметься за неї, поки уроків не приготує. І виробив у себе Ленін міцну силу волі. На його слова можна було звіритись.

Спробував він якось курити. Побачила його мати, що він курить, засмутилась, попросила його: «Володеньку, не кури!» Володимир Ілліч дуже любив матір і пообіцяв їй не курити. І все життя не доторкнувся ні разу до цигарки.

Треба за собою стежити кожному піонеріві, виробляти в собі характер. Людина, в якій слово розходиться з ділом, нікуди не годиться. Вона легко може піти на повіді в усякого негідника, зрадити справу, за яку вона бореться.

Треба піонеріві багато вчитись. Коли мало знає людина, її легко обманути. Піонерам треба багато вчитися і в школі, і поза школою. Ілліч завжди говорив робітникам: без знання робітничий клас безсилий, із знанням — він сила. Трудящі нашої Країни Рад це знають; тому вчаться не тільки діти, а й дорослі, навіть старі.

Треба вчитися і допомагати один одному в навчанні.

Треба міцно зорганізуватися, вміти кожную справу проводити дружно, спільними силами».

ВІДПОВІДАЮ НА ЛИСТИ ДІТЕЙ

(Стор. 412)

Лист до піонерів. Вперше опублікований в брошурі «Листування Н. Крупської з піонерами», Ленінградське обласне видавництво, 1932. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

ПОЛІТЕХНІЧНА ШКОЛА І ПІОНЕРОРГАНІЗАЦІЯ

(Стор. 417)

Вперше опубліковано в газ. «Комсомольская правда» № 118 від 23 травня 1932 р. Друкується за вказаним джерелом.

ЛЕНІН ПРО МОЛОДЬ

(Стор. 423)

Вперше опубліковано в журн. «На путях к новой школе», 1932, № 6. В газ. «Ленинградская правда» № 250 від 25 жовтня 1933 р. ця стаття опублікована під заголовком «Молодь — наше майбутнє». Друкується за журн. «Юный коммунист», 1935, № 1.

ПІДТРИМАТИ ІНІЦІАТИВУ ЛЕНІНСЬКОГО КОМСОМОЛУ

(Стор. 437)

Вперше опубліковано в журн. «Красный библиотекарь», 1932, № 6. Друкується за вказаним джерелом.

ДАТИ КАДРИ ВСІМ ДІЛЯНКАМ СОЦБУДІВНИЦТВА

(Стор. 439)

Вперше опубліковано в газ. «Комсомольская правда» № 209 від 9 вересня 1932 р. Друкується за вказаним джерелом.

ПРО МІЖНАРОДНИЙ ДИТЯЧИЙ ТИЖДЕНЬ

(Стор. 444)

Лист до піонерів. Вперше опублікований в газ. «Пионерская правда» № 100 від 9 жовтня 1932 р. під заголовком «Брати знання з бою». Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Письма пионерам, М., «Молодая гвардия», 1938.

ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ КОМСОМОЛУ В ГАЛУЗІ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ

(Стор. 448)

Вперше опубліковано в газ. «Комсомольская правда» № 272 від 26 листопада 1932 р. Друкується за вказаним джерелом.

БОРОТЬБА ЗА ЗНАННЯ — НАЙВАЖЛИВІШЕ ЗАВДАННЯ ПІОНЕРООРГАНІЗАЦІЇ

(Стор. 453)

Промова на пленумі ЦБ ДКО 11 грудня 1932 р. Вперше опублікована в журн. «Вожатый», 1933, № 5, під заголовком «Промова на пленумі ЦБ ДКО». Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

БУДЬТЕ ГРОМАДСЬКИМИ ПРАЦІВНИКАМИ!

(Стор. 462)

Лист до піонерів. Опублікований в газ. «Пионерская правда» № 122 від 15 грудня 1932 р. Друкується за вказаним джерелом.

Цей самий лист в газ. «За коммунистическое просвещение» № 287 від 12 грудня 1932 р. озаглавлений: «Підвищуючи якість навчання, не забувати про громадську роботу».

У статті «Будьте громадськими працівниками!», опублікованій у журн. «Пионер», 1938, № 6, і в зб.: Н. К. Крупская, Письма пионерам, М., «Молодая гвардия», 1938, друга частина її відрізняється від листа 1932 р. і після слів «...як співається в пісні» має такий текст:

«Багато хто з дітей не ясно собі уявляє, що таке громадська робота. Це робота, спрямована на те, щоб поліпшити спільно навколишнє життя.

Ось ви бачите, наприклад, що в будинку, де ви живете, є дитячий садок, а в дітей нема іграшок, малюкам нудно,— зорганізуй-

тєсь кїлька чоловїк в гурток, зробіть дїтям-малюкам кїлька іграшок, по черзі ходїть погратися з ними. Або ви бачите, що на селї, де ви живете, є неписьменні дїти-пїдлїтки, яким не вдалося в свїй час вступити через яку-небудь причину до школи. Дїти бажають учитися, а вчити їх нікому. Органїзуйте роботу з ними, дїстаньте їм паперу або зошитів, пїдручників рїзних і вчїть їх того, чоґо ви самї вчилися. Це дуже потрібна справа. Або є у вас на селї школа дорослих. Дорослї в школї учать географїю, а карт у них нема. Ви для школи дорослих накреслили б карти — вас цього учать, і багато хто з вас любить креслити карти, — обговорїть, як це зробити якнайкраще. Якими вдячними будуть вам учнї шкїл дорослих! Накреслїть для хати-читальнї, для червоного кутка велику карту Іспанїї, наробїть прапорцїв червоних і чорних і втикайте їх на шпильках, переставляйте потїм прапорцї залежно від пересування вїйськ. Доберїть гурток слухачїв і робїть їм днїв через три доповїдї про те, як відбувається боротьба. Це дуже корисна робота буде.

Ви бачите, що навколо бруд жахливий, почнїть похїд за чистоту — в читальнї, в ідальнї, в яслах, у дитячому садку.

Це я примїром говорю. Треба самим дивитися, де навколо що не гаразд, обговорювати спїльно, чим і як ви в тому чи іншому випадку можете допомогти полїпшити справу.

Будьте помїчниками громадських працївникїв — дорослих, і тодї ви на цїй роботї виростете справжнїми громадськими працївниками, якї вмїють боротися за справу Ленїна!»

ВІДПОВІДІ НА ЗАПИТАННЯ СЛУХАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ ПІОНЕРУХУ

(Стор. 465)

Вперше були опубліковані в журн. «Вожатый», 1933, № 9—10. Друкується за зб.: Н. К. К р у п с к а я. Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

ПЕТРОГРАДСЬКА СПІЛКА РОБІТНИЧОЇ МОЛОДІ ВЛІТКУ 1917 РОКУ

(Стор. 469)

Стаття присвячена 15-рїччю ВЛКСМ. Вперше опублікована в журн. «Юный коммунист», 1933, № 9. Друкується за вказаним джерелом.

РОСТІТЬ МІЦНИМИ КОМУНІСТАМИ

(Стор. 475)

Стаття присвячена початку ХІІІ Міжнародного дитячого тижня. Друкується за текстом з газ. «Пионерская правда» № 116 від 3 жовтня 1933 р., в якїй вона вперше була опублікована.

ЗА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

(Стор. 477)

Вступне слово на вечорї, присвяченому проведенню Міжнародного дитячого тижня. Вечір відбувся 11 жовтня 1933 р. Вперше опубліковано в журн. «Вожатый», 1934, № 9. У зб.: Н. К. К р у п с к а я

Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934, опубліковано з невеликими скороченнями під заголовком «Виховаємо інтернаціоналістів». Друкується за журналом.

ПРОМОВА НА ВЕЧОРІ,
ПРИСВЯЧЕНОМУ ПРОВЕДЕННЮ МІЖНАРОДНОГО ДИТЯЧОГО ТИЖНЯ
(Стор. 479)

Виголошена 11 жовтня 1933 р. Вперше опублікована в журн. «Вожатый», 1934, № 9. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

ВИБИРАТИ НАЙВАЖЛИВІШЕ
(Стор. 484)

Виступ на конференції комсомольців Московського автомобільного заводу, присвяченій перевірці виконання вказівок В. І. Леніна на III з'їзді РКСМ; відбувся 12 жовтня 1933 р. Вперше опубліковано в газ. «Комсомольская правда» № 245 від 21 жовтня 1933 р. Друкується за вказаним джерелом.

У НОГУ З ПАРТІЄЮ
(Стор. 487)

Привітання комсомолові з нагоди його 15-річчя. Вперше опубліковано в газ. «Комсомольская правда» № 252 від 29 жовтня 1933 р. Друкується за вказаним джерелом.

НАШІ ЗМІНИ – ВСЕБІЧНИЙ РОЗВИТОК
(Стор. 489)

З виступу на Всеросійській нараді з позашкільної роботи 15 листопада 1933 р. Вперше опубліковано в журн. «Организуйте детвору», 1934, № 1. Друкується за вказаним джерелом.

ЯКИМ ПОВИНЕН БУТИ ВОЖАТИЙ
(Стор. 496)

Виступ 17 листопада 1933 р. на загальномосковському зльоті вожатих, присвяченому конкурсу на кращий осередок комсомолу по керівництву піонерзагоном і на кращого вожатого. Вперше опубліковано в журн. «Вожатый», 1934, № 1. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

ПІОНЕРЕ, ДО БІБЛІОТЕКИ!
(Стор. 505)

Лист до піонерів. Вперше опублікований в газ. «Пионерская правда» № 140 від 23 листопада 1933 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

КОМСОМОЛОВІ ТРЕБА З УСІЄЇ СИЛИ БРАТИСЯ ЗА НАВЧАННЯ

(Стор. 509)

Вперше опубліковано в газ. «Ленинградская правда» № 273 від 2 грудня 1933 р. Друкується за вказаним джерелом.

БЕРЕЖИ КНИГУ!

(Стор. 511)

Лист до піонерів. Вперше опублікований в газ. «Пионерская правда» № 146 від 5 грудня 1933 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

ЯК ТИ ДОПОМАГАЄШ БІБЛІОТЕЦІ?

(Стор. 514)

Лист до піонерів. Вперше опублікований в газ. «Пионерская правда» № 3 від 8 січня 1935 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

ПОСИЛАЙ НА СЕЛО ГАЗЕТИ І КНИГИ

(Стор. 518)

Лист до піонерів. Вперше опублікований в газ. «Пионерская правда» № 20 від 14 лютого 1934 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

«СМЕНЕ»

(Стор. 521)

Вперше опубліковано в журн. «Смена», 1934, № 2. Друкується за вказаним джерелом.

ПЕРЕДМОВА ДО КНИГИ «КОМУНІСТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЗМІНИ»

(Стор. 522)

Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Коммунистическое воспитание смены, М., «Молодая гвардия», 1934.

ДОПОМАГАЙТЕ ВЧИТИСЯ НЕПИСЬМЕННИМ І МАЛОПИСЬМЕННИМ

(Стор. 524)

Лист до піонерів. Вперше опублікований в газ. «Пионерская правда» № 169 від 26 грудня 1934 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Письма пионерам, М., «Молодая гвардия», 1938.

ДО КІНЦЯ ЛІКВІДУВАТИ НЕПИСЬМЕННІСТЬ І МАЛОПИСЬМЕННІСТЬ

(Стор. 527)

Вперше опубліковано в газ. «Комсомольская правда» № 298 від 26 грудня 1934 р. Друкується за вказаним джерелом.

ПРО РОБОТУ З МАЛЮКАМИ

(Стор. 531)

Лист до піонерів. Вперше опублікований в газ. «Комсомольская правда» № 34 від 11 лютого 1935 р. під заголовком «Піклуватися про молодших братів і сестер». Друкується за зб.: Н. К. К р у п с к а я, Письма пионерам, М., «Молодая гвардия», 1938.

ПРО СВИДОМУ ДИСЦИПЛІНУ

(Стор. 534)

Лист до піонерів і школярів. Вперше опублікований в газ. «Комсомольская правда» № 80 від 6 квітня 1935 р. Друкується за вказаним джерелом.

БЕРІТЬСЯ, ДІТИ, СКОРИШ ЗА ДІЛО!

(Стор. 537)

Лист до піонерів і школярів про конкурс на крашу сільську бібліотеку. Вперше опублікований в газ. «Пионерская правда» № 101 від 4 серпня 1935 р. Друкується за вказаним джерелом.

НАЙВАЖЛИВІША ДІЛЯНКА КОМСОМОЛЬСЬКОЇ РОБОТИ

(Стор. 540)

Вперше опубліковано в журн. «Юний комуніст», 1935, № 8. Друкується за вказаним джерелом.

ЖОВТЕНЬ І ДІТИ

(Стор. 548)

Вперше опубліковано в журн. «Вожатый», 1935, № 11. Друкується за вказаним джерелом.

ПРО ДРУЖБУ

(Стор. 553)

Вперше опубліковано в газ. «Комсомольская правда» № 42 від 21 лютого 1936 р. Друкується за вказаним джерелом.

НАВЧАЮЧИСЬ, ДОПОМАГАЙТЕ ВЧИТИСЬ ІНШИМ

(Стор. 558)

Лист до піонерів і школярів. Вперше опублікований в газ. «Комсомольская правда» № 50 від 1 березня 1936 р. Друкується за вказаним джерелом.

ЗБУЛАСЯ МРІЯ ІЛЛІЧА

(Стор. 561)

Вперше опубліковано в газ. «Комсомольская правда» № 113 від 17 травня 1936 р. Друкується за вказаним джерелом.

ПО-МАТЕРИНСЬКОМУ ПІКЛУВАТИСЯ ПРО ПІОНЕРСЬКУ ОРГАНІЗАЦІЮ

(Стор. 564)

З промови на Всесоюзній нараді дружин командного і начальницького складу РСЧА. Вперше опубліковано в газ. «Комсомольская правда» № 298 від 27 грудня 1936 р. Друкується за вказаним джерелом.

ПІКЛУВАТИСЯ ПРО ВСЕБІЧНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ

(Стор. 567)

Вперше опубліковано в журн. «Вожатый», 1937, № 6. Друкується за вказаним джерелом.

ПРО ЖИТТЯ В ТАБОРАХ

(Стор. 573)

Лист до піонерів. Вперше опублікований в газ. «Пионерская правда» № 92 від 8 липня 1937 р. під заголовком «Цікаво, з користю провести табори». Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Письма пионерам, М., «Молодая гвардия», 1938.

ВОЖАТОМУ ТРЕБА ЗНАТИ ПЕДАГОГІКУ

(Стор. 576)

Вперше опубліковано в журн. «Вожатый», 1937, № 8—9. Друкується за вказаним джерелом.

ЛЕНІН ПРО КОМУНІСТИЧНУ МОРАЛЬ

(Стор. 580)

Стаття написана у зв'язку з 17-річчям з дня виступу В. І. Леніна з промовою «Завдання спілок молоді» на III з'їзді РКСМ. Вперше опублікована в газ. «Комсомольская правда» № 227 від 2 жовтня 1937 р. Друкується за вказаним джерелом.

ЛИСТ ДО КОЛГОСПНИХ ДІТЕЙ

(Стор. 585)

Вперше опублікований в журн. «Колхозные ребята», 1937, № 10. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Письма пионерам, М., «Молодая гвардия», 1938.

ДО ЛЕНІНСЬКИХ ДНІВ

(Стор. 588)

Лист до піонерів Московського міського Будинку піонерів та жовтентя. Вперше опублікований в газ. «Комсомольская правда» № 6 від 8 січня 1938 р. і в газ. «Пионерская правда» № 4 від 8 січня 1938 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Письма пионерам, М., «Молодая гвардия», 1938.

ВИХОВУВАТИ ГІДНУ ЗМІНУ

(Стор. 592)

З бесіди із завідуючими Будинками і Палацами піонерів 19 лютого 1938 р. Вперше опубліковано в журн. «Вожатый», 1938, № 5. Друкується за вказаним джерелом.

ПРО ВИНИКНЕННЯ ПІОНЕРСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

(Стор. 601)

Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Письма пионерам, М., «Молодая гвардия», 1938.

ПІОНЕР — ДРУГ І ТОВАРИШ УСІМ ДІТЯМ

(Стор. 603)

Лист до піонерів. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Письма пионерам, М., «Молодая гвардия», 1938.

ТРЕБА ВЧИТИСЯ ПРАЦЮВАТИ ГОЛОВОЮ І РУКАМИ

(Стор. 605)

Лист до піонерів. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Письма пионерам, М., «Молодая гвардия», 1938.

ПРО ДРУЖБУ ДІТЕЙ УСІХ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ

(Стор. 609)

Лист до піонерів. Вперше опублікований в журн. «Пионер», 1938, № 6. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Письма пионерам, М., «Молодая гвардия», 1938.

ПРО ЗАРОДЖЕННЯ КОМСОМОЛУ

(Стор. 613)

Вперше опубліковано в журн. «Юный коммунист», 1938, № 7. Друкується за вказаним джерелом.

ЗНАННЯ ПОТРІБНІ В ЖИТТІ, ЯК ГВИНТІВКА В БОЮ

(Стор. 618)

Вперше опубліковано в газ. «Пионерская правда» № 129 від 22 вересня 1938 р. Друкується за вказаним джерелом.

ПАЛКИЙ ПРИВІТ РАДЯНСЬКОМУ СТУДЕНТСТВУ

(Стор. 621)

Стаття написана в зв'язку з 20-річчям ВЛКСМ. Вперше опублікована в журн. «Советское студенчество», 1938, № 8. Друкується за вказаним джерелом.

ТРЕБА БЕРЕГТИ СВІЙ І ЧУЖИЙ ЧАС

(Стор. 623)

Лист до піонерів. Вперше опублікований в газ. «Пионерская правда» № 23 від 16 лютого 1939 р. Друкується за зб.: Н. К. Кру-
ска я, Письма пионерам, М.—Л., Дитвидав ЦК ВЛКСМ, 1940.

ПРЕДМЕТНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

- Авторитет вихователя (вожато-го) — 157, 189, 207, 209, 501, 555, 556
- Агропропаганда, участь піонерів і комсомольців — 92—94, 111—112, 199
- Академія комуністичного виховання — 230
- Актив піонерів, робота з ним — 189, 190, 195, 213, 453, 479
- Активність, її виховання і розвиток — 25, 26, 29—30, 40, 57, 139, 188—189, 202, 317, 466
- Антирелігійне виховання — 111, 112, 132, 161, 209—210, 252, 254, 313, 369

Б

- Барвистість у піонерській роботі — 126, 182, 187—188, 191, 284, 289, 290, 387
- Батьки і піонери — 110, 132, 142, 206, 207, 226, 237, 258, 280, 340, 387, 389, 410, 459, 461, 463, 479, 624
- Безпритульність, боротьба з нею — 171—173, 208, 276, 293, 345, 351, 352, 357, 382, 390
- Бесіда як метод виховання — 10, 110, 111, 139, 149, 168, 200, 233, 271, 289
- Бібліотека
— користування нею — 10, 48, 74, 135, 180, 331—332, 333, 334, 336—337, 411, 441, 449, 463, 486, 506—508
— і піонери — 135, 158, 179, 181, 183, 330—338,

505—508, 513, 514—517, 537—539, 558, 569

- Бойскаутизм (скаутизм) — 12—13, 15, 16, 17, 25—27, 34—38, 40—47, 49—57, 89, 165, 205, 215—216, 223, 234, 261, 346, 502, 601
- Боротьба з пережитками минулого — 95—96, 110—111, 113, 114—115, 166, 169, 184, 192, 198—199, 220, 224, 226, 243, 286—287, 309, 313, 354, 357, 385, 387—388, 401, 402, 403, 404, 406—407, 420, 448, 462, 540, 544, 545, 551, 564—565, 579, 624
- Будинок піонерів — 589, 590, 592, 593, 596
- «Будь готовий!» — «Завжди готовий!» — 122—123, 329, 409—410, 591, 595

В

- Взаємовідносини хлопчиків і дівчаток — 91, 302, 386, 405—406, 407, 415, 455—456, 494, 586, 592
- Взаємодопомога піонерів, комсомольців — 79, 97, 110, 168, 169—170, 190, 195, 234, 291, 295—296, 328, 355, 400, 600
- Взаємозв'язок навчальних дисциплін — 80, 364
- Вимогливість у вихованні — 555
- Виховання, суть, цілі і завдання — комуністичне — 14, 31, 32, 86, 88, 105, 111, 126, 166—167, 193—194, 205, 206, 249, 256—257, 260, 262,

263—264, 266, 281, 313—
314, 326, 387, 431, 460,
467, 489, 527, 542
— у капіталістичному су-
спільстві — 35, 80, 89, 165,
194, 205—206, 207—208,
249, 251, 256, 313, 502,
568—569
Вибір професії — 22—23, 45,
211—212, 419, 439, 442,
571
Вихователь — 99, 207—208,
256—257, 482, 557, 576
Вища школа—80, 84, 93, 212, 243,
247, 440, 451, 606, 621, 622
Відділ народної освіти (ВНО) —
21, 316, 320, 323, 348, 386,
387
Вікові особливості дітей — 29—
30, 37, 89, 142, 209, 221—
222, 223, 345, 352, 396, 570,
578, 602
Вожатий, його завдання, робо-
та — 139, 149, 151, 170,
184, 188, 189, 190, 191,
195, 202, 207, 208, 209, 211,
212, 213, 214, 219, 220,
221, 222, 225, 228, 230,
231, 233, 234, 257, 258,
260, 261, 262, 264, 265,
266, 268, 290, 291—292,
293, 355, 392, 415, 454,
455, 458, 459, 462, 464,
466, 467, 482, 484—485,
491, 492, 493, 494, 496—
504, 551—552, 556—557,
576—579, 595, 598, 599,
600, 603
Вожатий і вчитель — 139, 151,
191, 209, 213, 225, 492,
579
Воя, її виховання — 30, 38,
88, 90, 131, 447, 457, 535,
579, 587, 640
Всебічний розвиток особисто-
сті — 194, 442, 490, 563,
571, 572

Г

Галстук піонерський — 204, 212,
220, 227, 236, 284, 289,
462, 531

Географія, вивчення і викла-
дання — 127, 455
Головполітосвіта (Головний по-
літосвітний комітет) — 58,
63, 76, 93, 177, 178, 272
Головоцвях (Головне управ-
ління соціального вихован-
ня і політехнічної освіти
дітей) — 152, 230, 255, 348
Гра, виховне значення — 27, 29,
42, 43, 45, 46, 87—88, 102,
112, 124, 136, 168, 189,
192, 195, 267, 385—386,
387, 457, 459, 463, 480,
490, 491, 515
Громадська думка — 269, 315,
321, 385, 456, 457, 493,
556, 565
Громадськість і піонерська ор-
ганізація — 15—16, 87—
88, 90—91, 103, 138, 169—
170, 196, 199, 214, 219—220,
229, 260, 269, 274, 281, 291,
312, 313, 316, 317, 349,
352, 565, 566, 607
Гуртки дитячі, молодіжні — 10,
16, 46, 48, 77, 78, 79, 94,
111, 115, 152, 158, 174,
175, 179, 181, 182, 221,
229, 271, 357, 371, 386,
443, 455, 458, 465, 467,
570, 589, 590, 592, 593,
599, 607

Д

ДВР (Державна вчена рада
Наркомосу) — 135, 230, 386,
419, 420
Дисципліна свідомо (добро-
вільна, «внутрішня»), її ви-
ховання — 14, 16, 34, 47,
126, 149, 184—186, 196,
202, 203, 207, 218, 234—
235, 259, 261, 268, 280,
313, 328, 343, 356, 390—
391, 398, 409, 420, 431,
457, 458, 523, 534—536,
618—620
Дитяча колонія—228, 256—257
Дитячий будинок — 147, 160,
179, 245, 250, 253, 258,
349, 382, 550

Дитячий клуб — 101—103, 135, 309

Дитячий комуністичний рух. Див. Піонерська організація

Дитячий комуністичний рух за рубежем — 15, 16, 89—90, 96, 161, 165, 258, 480

Дитячий садок — 39, 97, 373, 400, 546, 550

Дитячі майданчики — 239, 293, 320, 550

Діти в капіталістичних країнах — 96—97, 316, 318, 319, 345—346, 350, 394, 480, 481, 548, 549

Діти в Радянській країні — 27, 87—88, 90—91, 125, 171—173, 198, 217, 236, 237, 238, 308, 315—317, 318, 320—321, 322, 323—324, 346—347, 351, 394, 444—446, 461, 480, 481, 489—490

Дошкільне виховання — 110, 353—354, 357

Другорічництво, причини, боротьба з ним — 352, 355

Дружба і товаришування — 167, 168, 204—205, 276, 291, 309, 553—557, 586, 599, 603—604, 610—612

Дружба міських і сільських піонерів — 112, 132, 143, 240, 274, 340, 538, 574—575

Е

Екскурсії — 16, 46, 67, 73, 87, 135, 195, 215, 271, 362, 463, 465, 534, 570, 571, 595, 599, 603

Енгельс Ф. про виховання. Див. Маркс К. і Енгельс Ф. про виховання

Естетичне виховання — 386

Є

Єдина трудова школа — 81, 85, 218, 300, 302, 325—326, 360, 494

Ж

Жовтенята, робота з ними — 352, 412, 482

З

Завдання комсомолу. Див. Комсомол — мета і завдання

Завдання піонерам — 14, 109—112, 138, 190—191, 265—266, 293

Завдання піонерської організації. Див. Піонерська організація — мета і завдання

Загальне обов'язкове навчання — 145, 146, 147, 253, 254, 312, 319, 342, 347, 348, 351, 354, 355, 378, 394, 395, 400, 413, 414, 417, 418, 429, 442, 453, 454, 467, 497, 509, 518, 524, 526, 528, 532, 541, 550, 607

Загін піонерський — 109, 111, 112, 125, 128, 134, 139, 150, 152, 167, 168, 182, 186, 188, 191, 194, 196, 203, 204, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 219, 221, 222, 226, 227, 233, 236, 257, 259, 261, 268, 270, 284, 287, 303, 382, 383, 465, 466, 551

Загони «легкої кавалерії» — 244

Закони і звичаї піонерів — 143, 208, 228

Залучення дітей до піонерської організації — 86, 110, 111, 133, 142, 154, 156—157, 180, 224—227, 259, 260, 269, 287, 290, 293, 312, 313, 380, 382, 460, 467—468, 536

Заочна освіта — 230, 443, 449, 510

Збір піонерський — 140, 141, 168, 195, 211, 220, 260

Зв'язок піонерської роботи з життям — 109—112, 140, 215, 236—237, 260, 268—269, 403, 421, 458, 460, 464, 465

Зв'язок школи з життям — 93—94, 127—128, 148—149, 160, 212, 247, 250, 301, 310, 342—343, 356, 390, 431, 579

Зліт піонерський — 276—277, 281, 282, 285, 311, 312, 313, 315, 317, 323

Змагання в роботі дітей і молоді — 261, 390, 413, 414, 442, 517

Знання

— значення, оволодіння ними — 7—8, 31, 58—59, 63, 70, 81, 83, 126, 130, 146, 150, 170, 205, 215, 330, 342, 378, 390, 410, 446—447, 448, 450, 462, 482, 497, 506—507, 509, 618

— боротьба комсомольців і піонерів за знання — 8, 9, 10, 22, 24, 31, 48, 59, 78, 125, 150, 158, 206, 331, 378, 391, 411, 421, 431, 441, 449, 450, 454, 455, 465

Значок комсомольський — 38—39

I

Індивідуальний підхід у навчанні і вихованні — 67, 99, 190—191, 502—503

Ініціативність, її виховання — 9, 34, 102, 155, 202, 232, 234, 235, 261, 267, 287, 293, 365, 458, 460, 464, 599

Інспектори в справі народної освіти — 244—245, 320, 348, 462—463

Інтереси дитячі, їх урахування, формування — 12, 54, 89, 140, 186, 189, 221, 232, 361, 465, 502—503, 569, 570, 599

Інтерес у навчанні, його значення — 68—69, 79, 94, 126, 139, 280, 493, 555

Інтернаціональне виховання — 96, 162—163, 200—201, 281, 306—307, 340, 357, 475—476, 477—478, 479—483,

484—485, 492, 493, 499, 598—599, 610—612

Історія, вивчення і викладання — 127, 455, 594, 595

K

Кіно, виховне значення — 19, 136, 175, 177, 201, 221, 225, 459, 461, 462, 536, 550, 571, 620

Клуби і клубна робота — 14, 101—103, 135, 177, 186, 189, 199, 228, 229, 261, 263, 309, 311, 321, 438, 459, 546

Клубний день у школі — 152—153, 214

Книга, робота з нею — 9—10, 61—62, 64, 67, 68, 69, 71—72, 74, 78, 103, 135, 158, 179, 181, 195, 212, 272, 330—333, 438, 449, 511—513, 569

Колектив і особистість — 14, 23, 40, 67, 86, 102, 105, 120—121, 124, 149, 168, 190—191, 194, 206, 383—384, 466, 490, 505

Колектив дитячий, шляхи і форми його організації, виховна роль — 99, 102, 112, 132, 149—150, 159, 168, 191, 195—196, 256, 281, 351, 383

Колективізм, його виховання — 30, 86, 124, 150, 156, 169, 194, 195, 203—204, 261, 466, 563

Колективна праця, виховне значення, організація — 23, 47, 79, 93, 99, 112, 125, 136, 138, 149—150, 156, 159, 160, 169, 191, 192, 195, 203, 204, 208, 256, 261, 266, 267—268, 280, 295—296, 328, 372, 384, 465, 466, 556

Комсомол

— помічник і резерв Комуністичної партії — 28, 241, 343—344, 379, 409, 488
— мета і завдання — 25—27, 30, 31, 33, 60, 104—105, 106, 109, 113—121, 170,

242, 243, 257—259, 411, 421,
431, 432, 441—443, 448—
452, 509—510, 540, 563
— зміст роботи — 28, 32—
33, 47—48, 79, 93, 172, 287,
342, 343, 344, 377, 378,
438, 486, 488, 527—528
— форми і методи роботи —
26, 30, 33, 38, 47—48, 92,
290, 450, 454
— на селі — 29, 32, 93,
101, 109, 486
— історія — 342—343, 469—
474, 613—617
— і несоюзна молодь — 28,
29, 33, 151, 178, 187, 449,
485, 542
— і школа — 81, 83, 109,
452
— і піонери — 13—14, 15,
88, 90, 101, 109—110, 126,
137, 139, 166, 192, 257,
262, 263, 290, 303, 311,
344, 379, 421—422, 485,
556, 583, 601, 602
— і населення — 10, 33, 57,
262—263, 438, 452
«Комсомольская правда» — 223,
590
Костер піонерський — 87, 131,
143, 149, 289
Крупська Н. К., автобіографічні
відомості — 67—68,
233, 270—271, 275, 295,
319, 365, 366, 457, 472—
473, 499, 501—502, 548—
549, 551, 555—556, 562,
563, 580—581, 594—595,
611—612, 614
Комуністична партія
— і комсомол — 28, 164,
201, 262, 343—344, 488, 601
— керівник піонерського
руху — 15, 90, 157, 166,
191—192, 231, 262, 291,
601, 602
Культармійці — 356, 463, 624
Культурна революція в СРСР,
роль комсомолу — 10, 109,
130—131, 337, 342, 378,
437, 438, 543, 551, 553—
557

Л

Ланка піонерська, робота в
ній — 96, 97, 125, 134, 138,
167, 180, 189, 191, 195,
202, 265, 270, 383, 384, 526
Ленін В. І.

— про комуністичне вихо-
вання — 31, 32, 33, 104,
193—194, 218, 262, 432,
459, 501, 581

— про політехнічну осві-
ту — 357, 367—369, 417—
418, 429, 449, 522

— про школу і освіту —
130, 134, 147, 150, 169,
170, 181—182, 218, 243,
252, 299, 300, 304, 325,
337, 338, 419, 431—432,
433, 434, 435, 437, 484,
509, 523, 524

— промова на III з'їзді
РКСМ — 31—33, 116, 138,
196, 305, 341, 342, 382,
430—431, 456, 467, 487—
488, 501, 525, 527, 559,
581, 583, 593

— про молодь — 248, 286,
292, 307, 379, 423—428,
435, 436, 440—441, 471—
472, 487, 522, 542, 582
— біографічні відомості —
77, 181, 204, 212, 306, 307,
335—336, 355, 455, 609

Ліквідація неписьменності і
малописьменності — 8 — 9,
32, 109, 110, 134, 154, 250,
272, 316, 338, 342, 348, 395,
441, 451, 486, 524—526, 527—
530, 541, 559

Література, викладання і ви-
вчення — 455

Література дитяча — 103, 179—
180, 188, 192, 199, 228

М

Маркс К. і Енгельс Ф. про вихо-
вання — 82, 503, 547

Марксизм-ленінізм, необхід-
ність його вивчення — 115—
121, 431, 448, 451, 452, 622

Мета виховання. Див. Виховання, суть, цілі і завдання
Мета як стимул діяльності, її значення в роботі — 27, 41, 95, 99, 105—106, 108, 110, 111, 116, 117, 125, 131, 184, 216, 223—224, 231—232, 306
Методи виховання — 25, 37, 125, 194, 201, 522, 556, 578
Мистецтво, виховна роль — 136, 175, 177, 386, 387, 521
Міжнародний дитячий тиждень — 86—88, 444, 446, 447, 475, 478, 479, 480, 481, 499
Молодь радянська — 7, 8, 20, 21, 23, 28, 59, 63, 77, 84, 105, 164, 177, 283, 311, 423, 424, 425, 426, 444, 469, 470, 471, 617
Мораль комуністична, її виховання — 218, 344, 382, 385, 431, 501, 544, 581—582, 583
Моральне виховання. Див. Мораль комуністична, її виховання
Музика, виховне значення — 221, 503

Н

Навички
— культурної поведінки — 233, 619
— організаційні — 9, 26, 87, 159—160, 266, 267, 268, 466
— трудові — 49—54, 138, 205, 259, 261, 364, 607
Навчання і виховання — 193
Наркомос (Народний Комісаріат освіти) — 18, 21, 23, 48, 81, 82, 83, 90, 92, 132, 147, 155, 192, 201, 221, 243, 244, 246, 252, 263, 266, 286, 315, 337, 342, 378, 434, 435, 456, 498, 539, 603, 604, 621
Народна освіта, стан
— в СРСР — 80—81, 85, 146—147, 246—247, 523

— у дореволюційній Росії — 249, 330

— в інших капіталістичних країнах — 80—81, 85, 145, 249

Народний будинок — 175, 176, 177

«Народний учитель» (журнал) — 526

Наукова організація праці (НОП) — 98—100, 155, 420

О

Облік роботи в піонерорганізації — 138, 140, 196, 258, 294, 296, 328

«О наших детях» (журнал) — 264

Освіта
— початкова — 81, 145, 148, 238

— середня — 82, 83, 84, 85, 500, 509

— дорослих — 84, 530

— загальна — 84, 247, 429, 435

— спеціальна. Див. Професійна освіта

П

Педагогіка — 211, 503, 576, 577, 578, 579

Педагогіка і політика — 139, 527, 577, 614

Педагогічна пропаганда — 207, 264

Педагогічний досвід, вивчення і узагальнення — 135—136, 189, 194—196, 221, 222, 223, 235, 323—324, 555

Педагогічний такт — 213

Перевантаження піонерів і школярів, необхідність боротьби з ним — 140, 157, 158, 202, 211, 290, 396—397, 503

Перший Всесоюзний учительський з'їзд (1925) — 148

Письменність, значення для будівництва соціалізму — 8, 23, 130, 134, 170, 527

- «Пионер» (журнал) — 217
- «Пионерская правда» — 236, 520, 590
- Підручник шкільний — 266, 578
- Пионер — що таке «піонер» — 276, 303, 507
- Пионер — для всіх дітей приклад — 154, 303—304, 453, 459, 462, 500, 531
- Пионерух як педагогічна проблема — 193—196
- Пионерська організація
- мета і завдання — 86, 95—97, 109—112, 125, 137, 140, 145—163, 193, 197, 199—200, 202—203, 216, 224, 231—232, 258, 259, 264—265, 266, 281, 391, 411, 421, 422, 453, 454, 455, 456, 462—464, 476, 478
 - зміст роботи — 87, 88, 96—97, 109—112, 123, 125, 131—132, 138, 143, 153, 165—170, 200, 220, 231, 234, 236, 271, 286—287, 354—355, 380, 392, 393, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 414, 415, 421, 446, 460, 461, 462, 463, 464, 475, 481, 493, 507, 513, 519—520, 525—526, 559—560, 586—587, 624—625
 - форми і методи роботи — 16, 87, 111, 188, 190—191, 221, 386—387, 414—415, 463
 - виховне значення — 86, 88, 90—91, 95, 124, 126, 131, 167, 216, 225, 414, 463
 - історія — 87, 95, 284, 289—290, 303, 308—309, 601—602
 - і непіонери — 87, 96—97, 123, 128, 134, 152, 154, 156, 206, 259, 287, 303, 355, 381, 414, 421, 460, 463, 603—604
- Піонери — зміна комсомолу — 137, 179, 192, 276, 323, 344, 379, 409, 421, 485, 560
- Піонери і населення — 90, 110, 154, 220, 262, 263, 297, 327, 333—334
- Пионерська робота на селі — 109—112, 131, 132—133, 137, 142—144, 192, 201, 219, 236, 285, 538
- Планування роботи, значення — 75—76, 99, 155, 196, 209, 234, 235, 294—295, 327—328, 356
- Повага до особистості дитини — 276, 280, 483
- Поєднання навчання з продуктивною працею — 357, 417—418, 421, 429, 432, 449
- Позашкільна робота з дітьми і переростками — 101 — 103, 135—136, 209, 250, 259, 352, 354, 421, 460—461, 463, 466, 489, 490, 493, 494, 495, 570, 571
- Покарання — 196, 208, 213, 235, 256—257, 264, 280, 385, 413, 578
- Політехнічна освіта і навчання — 82, 84, 246, 247, 280, 326, 347, 348, 357, 360, 361, 362, 363, 364, 366, 367, 369, 370, 371, 373, 417, 434, 435, 494
- Політична освіта піонерів і комсомольців — 15—16, 28, 195, 212, 222, 228, 232, 242, 260, 261, 467
- Політосвітробота (політико-освітня робота) — 9, 21, 187, 207, 267, 449—452
- Постанова ЦК ВКП(б) «Про початкову і середню школу» — 393, 396, 398, 421
- Походи, прогулянки піонерів і школярів — 102, 112, 239—240, 395, 463, 570
- Праві і «лівацькі» перекручення в радянській педагогіці — 254, 256—257, 392, 396, 418
- Прапор піонерський — 133, 309
- Праця дітей і підлітків — 171—173, 221—222, 253, 260—

261, 316—317, 348, 349,
357, 372, 429, 549, 613
Праця розумова і фізична —
30, 31, 33, 70, 75, 83, 418,
420, 434, 443, 577, 602,
606, 607

Приклад як засіб виховання —
209, 399, 500, 504

Природознавство, вивчення і
викладання — 67, 84, 111,
115, 161, 364, 455, 593

Програма партії в галузі народ-
ної освіти — 246, 252, 312,
360, 367, 370, 429, 467

Програми Державної вченої ра-
ди — 135, 147—148, 150, 419

Програми навчальні — 83—84,
127, 128, 148—149, 157,
252, 364, 419, 435, 578

Продуктивна праця піонерів і
школярів — 418, 429. Див.
також Суспільно корисна
робота

Професійна освіта — 57, 81, 84,
176, 177, 244, 247, 429, 435

Профспілка працівників осві-
ти — 438

Психотехніка — 45

Р

Радянська влада і молодь — 21,
237, 251, 394, 549—550,
621

Радіо, навчальне і виховне зна-
чення — 175, 177, 449, 519,
550

Робітничі університети — 247,
279

Робота буденна, повсякденна,
її виховне значення — 96,
108, 120, 123, 125, 159—160,
308

Робота піонерів з малюками —
110, 154—155, 239—240,
400, 482, 531—533

Робфаки — 84, 176, 243, 246,
621

Розповідання в піонерській ор-
ганізації — 16, 87, 91, 188,
192, 212, 237, 260, 281, 291,
338, 339, 446, 481

Розумове виховання — 9, 10,
46, 60, 62, 65—68, 71—72,
126, 138—139, 146, 243,
301—302, 576, 577

Романтика в роботі піонерів і
молоді — 87, 373, 440

С

Салют піонерський — 410

Самовиховання — 27, 31, 160,
196, 457, 491

Самоврядування дитяче — 14,
88, 128, 139—140, 146, 153—
154, 155, 159, 189, 255, 259,
385, 466

Самодіяльність, її розвиток —
25, 32, 33, 41, 57, 87, 111,
131, 202, 215, 232—233,
235, 246, 265, 266, 267,
386, 490, 491, 493, 570, 593

Самокритика — 245, 479

Самообслуговування школя-
рів — 389, 607

Самоосвіта — 8, 10, 11, 48, 60—
62, 63—79, 109, 259, 272,
443, 498, 510, 541, 543

Світогляд діалектико-матеріа-
лістичний (марксистсько-
ленінський), формування
його основ у піонерів і шко-
лярів — 61, 68, 147—148,
151—152, 205, 252, 292,
354, 369, 454—455, 467, 544

Середовище громадське, вплив
на дітей — 66—67, 152, 207,
232, 284, 310, 312, 351,
468, 579

Сімейне виховання — 207, 232,
350, 351, 353, 354, 456,
461, 479, 489, 542, 546—547

Сім'я і школа — 190, 264, 353
«Смена» (журнал) — 521

Сніданки шкільні для дітей —
141, 258, 389, 577

Спільне навчання — 253, 302,
354, 406, 494, 550

Спостережливність, розвиток у
дітей — 42—46, 364, 365, 491

Стінгазета — 189, 195

Студентство радянське — 584,
621, 622

Суботники — 177, 184, 196, 262,
294, 295, 296, 335, 397, 430
Суспільне виховання — 239,
352, 353, 354, 522, 542, 547
Суспільно корисна робота (су-
спільно корисна праця)
— виховне значення — 14,
88, 103, 169, 214, 228, 247,
327—328, 360, 397, 458,
459, 460, 463, 464, 491,
492, 504, 574, 596
— організація — 138, 155,
196, 234, 267—268, 293—
294, 313, 327, 397, 458,
492, 574—575, 596—597
— види — 14, 88, 92—94,
103, 112, 143, 154—155,
167—168, 169, 234, 327,
397, 458, 523, 532—533,
596—597

Т

Табір піонерський — 112, 132,
141, 199, 200, 226, 239,
381—382, 538, 573—575
Таланти, здібності, виявлення
і виховання — 15, 55, 159,
194, 291, 439, 443, 502—503,
570—571, 595
Театр — 19, 175, 188, 461, 536,
571, 603, 620
Теорія і практика — 62, 115,
116, 117, 118, 126, 158,
215, 342, 343, 419, 451
Техніка, оволодіння нею, ви-
вчення в школі — 12, 279,
360—361, 369, 372—373,
410, 421, 494, 503
Товариство «Геть неписьмен-
ність» (ТГН) — 201, 271,
538
Товариство «Друг дітей» (ТДД) —
201, 239, 240, 271, 313, 315—
324, 400
Товариство педагогів-маркси-
стів (ТПМ) — 420, 438, 478
Толстой Л. М. як педагог —
563
Трудове виховання — 228, 260,
261, 296, 297, 341, 347,
350, 360, 606

У

Учитель радянської школи —
21, 22, 23, 85, 124, 131,
148, 150, 158, 190, 220,
269, 452, 482, 490, 561—
563, 619
Учитель
— і комсомол — 93, 109,
126, 269, 452
— і піонерська організа-
ція — 88, 110, 111, 126—
127, 139, 149, 158, 191,
206, 208—209, 210, 234,
258, 269
— і населення — 94

Ф

ФЗС (Фабрично-заводська се-
мирічка) — 322, 366, 412,
413, 414, 415
Фізика, вивчення і викладан-
ня — 115, 127, 364
Фізичне виховання — 42, 46, 48,
140, 141, 194, 387, 394, 573,
576, 577
Форпост піонерський — 128,
132, 139, 140, 158, 225,
257, 258, 327

Х

Характер, його виховання —
13, 41, 457, 458, 491, 535,
572, 612
Хата-читальня — 101—103, 109,
111, 154, 175, 177, 214, 219,
220, 225, 438, 449
Хоровий спів, його виховне зна-
чення — 87, 102, 195, 386,
463, 503, 592

Ц

Центральне бюро юних піоне-
рів (ЦБ ЮП) — 227, 230,
234, 235, 313, 523
Центральний інститут праці
(ЦІП), метод ЦІПу — 281

Ч

- Час, необхідність берегти його, вміти розподіляти — 62, 70, 73, 77, 98, 141, 464, 536, 574, 579, 623—625
- Червоні кутки — 335, 338, 529, 588, 589, 596, 620
- Читання — 9, 16, 74, 101, 103, 110, 158, 179, 181, 195, 215, 229, 331, 463
- Читальні — 48, 411, 506, 515, 538

Ш

- Школа буржуазна, цілі, завдання, організація — 19, 75, 80, 84, 128, 145—146, 159, 189, 251, 299, 300, 313, 318, 485, 494, 550
- Школа в СРСР, цілі, завдання, організація — 8, 21, 22, 26, 81, 82, 84, 128, 157, 160, 193, 205—206, 251, 298, 301, 302, 303, 304, 310, 313, 354, 454, 467, 519, 550, 578—579

- Школа дорослих — 177, 250, 347, 348, 526, 542, 559, 642
- Школа і виробництво — 246, 343, 391, 418, 434, 449
- Школа і піонерська організація — 88, 125—129, 132, 138, 139, 149, 151, 155—156, 160—161, 193, 209, 212, 214—215, 257, 304, 356, 454, 461
- Школа подовженого дня — 351, 490
- Школа селянської молоді (ШСМ)—92, 199, 315, 342, 412, 414, 421
- Школа фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) — 23, 64, 84, 342, 421, 439

Ю

- Юкізм, юки — 12—14, 25, 37, 41
- Юні натуралісти — 48, 161, 465, 512, 531
- Юні піонери. Див. Піонерська організація
- Юні техніки — 465

ПОКАЖЧИК ІМЕН

А

Андерсен Х.-К.— 505
Арманд І. Ф.— 471
Асеев М. М.— 229

Б

Баден-Пауль Р.— 34, 35, 41,
42, 43
Батий І. О.— 132, 133
Бернштейн Е.— 117
Богданов О. О.— 424
Богоявленська — 561, 562
Бороздич-Ананьїна — 553

В

Вольний Іван — 101
Ворошилов К. Є.— 595

Г

Гастев О. К.— 281
Георг V — 35
Герд О. Я.— 554
Герчиков — 567
Гончаров І. О.— 388, 605
Горький О. М.— 212, 285, 441,
529, 544
Гранат А. Н. і І. Н.— 65
Григор'єв С. Т.— 233
Григор'єва О.— 554
Гусєв С. І. (Драбкін Я. Д.) —
424

Д

Давидова Л.— 554
Дарвін Ч. Р.— 331
Дейч Л. Г.— 553
Денікін О. І.— 20, 166
Добролюбов М. О.— 208, 586

Е

Енгельс Ф.— 18, 115, 167, 212,
306, 424, 428, 485, 503,
507, 518, 545, 547, 579,
606, 622
Епштейн М. С.— 221, 226, 231

Є

Євреїнов Н. Н.— 229

Ж

Желябов О. І.— 554
Жуков Інокентій — 25

З

Зайцев І. Я.— 597
Золя Е.— 73

К

Калінін М. І.— 236, 321
Каутський К.— 117, 425
Керенський Ф. М.— 455
Кершенштейнер Г.— 346
Кіров С. М.— 515, 528, 530,
602
Клопшток Ф. Г.— 104
Кніпович Л. М.— 204, 205
Колчак О. В.— 166
Кольцов О. В.— 205
Корнілов Л. Г.— 614
Кошелева — 321
Кравченко А. Г.— 201
Кржижановський Г. М.— 368,
432
Куклін Г. А.— 472, 473

Л

Лавров (Міртон) П. Л.— 121
 Ларін Ю. (Лур'є М. А.) — 424
 Ларусс П.— 64
 Лассаль Ф.— 202, 267, 593
 Ленін В. І.— 31, 32, 33, 39, 77,
 104, 105, 106, 107, 108,
 109, 113, 114, 115, 116,
 117, 118, 119, 120, 121, 122,
 123, 130, 131, 134, 138, 147,
 150, 151, 152, 155, 160,
 166, 169, 170, 176, 180, 181,
 182, 184, 186, 193, 196, 198,
 199, 202, 203, 212, 217,
 218, 234, 241, 242, 243,
 246, 248, 250, 252, 259,
 260, 262, 271, 272, 273,
 274, 276, 277, 279, 280,
 283, 286, 291, 292, 296, 298,
 299, 300, 304, 305, 306,
 307, 308, 309, 310, 312,
 314, 325, 326, 328, 329,
 331, 334, 335, 336, 337,
 338, 341, 342, 343, 344, 355,
 357, 367, 368, 369, 377, 378,
 379, 382, 383, 387, 398, 399,
 406, 408, 409, 410, 411, 415,
 417, 418, 419, 422, 423,
 424, 425, 426, 427, 428,
 429, 430, 431, 432, 434,
 435, 436, 437, 440, 441, 442,
 444, 445, 447, 448, 449, 450,
 451, 455, 456, 459, 466, 467,
 471, 472, 473, 476, 478, 484,
 486, 487, 488, 497, 501, 507,
 508, 509, 518, 521, 522, 523,
 524, 525, 526, 527, 528, 530,
 533, 535, 536, 537, 539, 542,
 547, 553, 555, 558, 559, 560,
 561, 562, 563, 564, 565, 566,
 570, 571, 572, 574, 575, 579,
 580, 581, 582, 583, 584, 585,
 586, 590, 591, 593, 595, 597,
 598, 599, 602, 604, 606, 608,
 609, 610, 612, 614, 620, 622
 Лермонтов М. Ю.— 589
 Лессінг Ф.— 104
 Лібкнехт В.— 454
 Ломоносов М. В.— 621
 Луначарський А. В.— 175

М

Маркс К.— 68, 82, 115, 116,
 117, 202, 206, 212, 267, 306,
 423, 448, 450, 477, 485, 507,
 518, 545, 547, 548, 579, 593,
 606, 622
 Мартов Л. (Щедербаум Ю. О.) —
 39, 118
 Маяковський В. В.— 589
 Михайловський М. К.— 120,
 121, 206
 Монтегіос — 581
 Мопассан Г.— 44, 365
 Мочкін Л. М.— 180
 Мясніков Г. І.— 108

Н

Надеждін Л. (Зеленський
 Є. О.) — 107
 Наполеон І — 74
 Некрасов М. О.— 276, 331, 518,
 548, 580

О

Огородніков — 162
 Олександр II — 594
 Оуен Р.— 249

П

Перовська С. Я.— 594
 Пирогов М. І.— 208
 Писарев Д. І.— 580
 Плеханов Г. В.— 117, 119
 Пушкін О. С.— 554, 589, 596

Р

Рівін — 523
 Рід Дж.— 564, 583
 Робен — 249
 Руссо Ж.-Ж.— 22

С

Салтиков-Щедрін М. Є.— 580,
 605
 Сафаров Г. І.— 471
 Сергієнко П. А.— 73
 Слущька В. К.— 472

Смирнов Н. Є.— 555
Степанов І. І.— 434

Т

Тейлор Ф. У.— 40
Толстой Л. М.— 73, 197, 563
Троцький Л. Д.— 424
Тугарінов Н. П.— 386
Тургенев І. С.— 30

У

Уайльд Бен — 54, 57
Ульянов І. М.— 561, 597, 612
Ушинський К. Д.— 205

Ф

Флобер Г.— 44
Фотієва Л. О.— 398, 399

Х

Харитонов — 472, 473

Ч

Чаплін Ч.— 571
Чугурін І. Д.— 472, 473
Чернишевський М. Г.— 108, 331,
580
Черчілль У.— 20

Ш

Шацький С. Т.— 480
Шевцов — 473, 474, 615, 616
Шеллер-Михайлов О. К.— 554
Шолохов М. О.— 530
Шохін А. П.— 81, 82, 84, 92

Я

Яворська О. Т.— 562
Яковлева Марфа — 423
Ярославський О. М. (Губель-
ман М. І.) — 168, 210

ЗМІСТ

1919—1930

Стор.

Як учитись? (Лист до молоді)	7
Про юків	12
Методи роботи з дітьми (Лист до ЦК РКСМ)	15
Привітання на II з'їзді РКСМ	18
Промова на IV з'їзді РКСМ	21
РКСМ і бойскаутизм	25
Привітання на V з'їзді РКСМ	58
Організація самоосвіти (Тези доповіді на V з'їзді РКСМ)	60
Самоосвіта молоді (Доповідь на політосвітсекції V Всеросійського з'їзду РКСМ)	63
Радянська система народної освіти і РКСМ (Промова на V Всеросійському з'їзді РКСМ)	80
Міжнародний дитячий тиждень	86
Юні піонери	89
Свято врожаю	92
Менше барабанного бою	95
Пам'ятка з НОП для школи і юних піонерів	98
Дитячий клуб при хаті-читальні	101
Підготовка лєнінця (Промова на VI з'їзді РЛКСМ)	104
Піонери на селі	109
Чого і як учитись (Доповідь на пленумі ЦК РЛКСМ)	113
Будь готовий!	122
Школа і піонеррух	124
На шляхах до соціалізму	130
Юний лєнінцю, борися з неписьменністю!	134
Більше уваги позашкільній роботі з дітьми!	135
Піонеррух (Тези доповіді на партнаradі з питань народної освіти)	137
Піонеррух на селі	142
До чергових завдань піонерруху (Доповідь на II Всесоюзному з'їзді піонерпрацівників)	145
Передмова до книги «Виховання молоді в лєнінському дусі»	164
Чотири лінії піонерроботи (Промова на VII з'їзді РЛКСМ)	165
Один з видів допомоги безпритульним влітку	171
До питання про хуліганство	174

Про дитячі бібліотеки	179
Піонерська дисципліна	184
За барвистість і згуртованість (Промова на V Всесоюзній конференції ВЛКСМ)	187
Піонеру як педагогічна проблема	193
Піонеру і школа (Доповідь на екскурсії-конференції піонерпрацівників)	197
Як ми собі уявляємо соціалізм	217
За поглиблений зміст піонерроботи (З доповіді на партнаradі з питань піонеру при Агітпропі ЦК ВКП(б)	219
У нас росте ленінське покоління	236
Про піонертaborи і прогулянки дітей	239
Промова на VIII Всесоюзному з'їзді ВЛКСМ	241
Про роботу ВЛКСМ серед дітей (Доповідь і заключне слово на VIII з'їзді ВЛКСМ)	248
Відкритий лист ланкам імені т. Крупської	270
Звернення до Всесоюзної конференції ВЛКСМ (Про бібліотечний похід)	272
До дванадцятих роковин Жовтня	273
Старе вмирає — нове зароджується	275
До зльоту піонерів	278
Готуйте будівників нового життя (Промова на Всесоюзній піонерській конференції)	283
Шляхи піонеру	289
Виховаймо хороших громадських працівників (Промова на нараді делегатів Першого Всесоюзного зльоту піонерів)	293
Школа будівників соціалізму (Промова на засіданні Колегії Наркомосу разом з делегатами Першого Всесоюзного зльоту піонерів)	299
Ленінське виховання піонерів (Доповідь на Міжнародній піонерській конференції)	305
Про дітей революції (Промова на зборах, присвячених закриттю піонерського зльоту)	310
За реорганізацію товариства «Друг дітей» (Промова на нараді при ЦК ВЛКСМ)	315
Радянська школа і піонери	325
Піонерам про бібліотеку	330
Перше травня — Міжнародне свято робітників усіх країн	339
Заповіт Ілліча — бойовий прапор комсомолу (З виступу на зборах московського активу комсомолу)	341
Наша найближча зміна	345
Охопити всіх дітей організацією жовтенят	350
Про піонеру на даному етапі	353
Школа життя	359

1931—1939

Промова на IX Всесоюзному з'їзді ВЛКСМ	377
Виробити в дітей комуністичну мораль (Промова на пленумі ЦБ ДКО)	380

Чого і як учитись піонерам? (Промова на нараді при ЦК ВЛКСМ)	392
За здорову зміну	394
Як боротися з пропусками і спізненнями (Лист до піонерів)	398
«Мое» і «наше» (Лист до піонерів)	401
Буржуйські замашки геть з радянської школи! (Лист до піонерів)	405
Навчимося працювати по-справжньому, по-ленінському (Лист до піонерів)	409
Відповідаю на листи дітей (Лист до піонерів)	412
Політехнічна школа і піонерорганізація	417
Ленін про молодь	423
Підтримати ініціативу Ленінського комсомолу	437
Дати кадри всім ділянкам соцбудівництва	439
Про Міжнародний дитячий тиждень (Лист до піонерів)	444
Чергові завдання комсомолу в галузі політосвітроботи	448
Боротьба за знання — найважливіше завдання піонерорганізації (Промова на пленумі ЦБ ДКО)	453
Будьте громадськими працівниками! (Лист до піонерів)	462
Відповіді на запитання слухачів Вищої школи піонерруху	465
Петроградська спілка робітничої молоді влітку 1917 року	469
Ростить міцними комуністами	475
За інтернаціональне виховання (Вступне слово на вечорі, присвяченому проведенню Міжнародного дитячого тижня)	477
Промова на вечорі, присвяченому проведенню Міжнародного дитячого тижня	479
Вибирати найважливіше (Виступ на конференції комсомольців Московського автозаводу)	484
У ногу з партією	487
Нашій зміні — всебічний розвиток (3 виступу на Всеросійській нараді з питань позашкільної роботи)	489
Яким повинен бути вожатий (Виступ на загальномосковському зльоті вожатих)	496
Піонере, до бібліотеки! (Лист до піонерів)	505
Комсомолові треба з усієї сили братися за навчання	509
Бережи книгу! (Лист до піонерів)	511
Як ти допомагаєш бібліотеці? (Лист до піонерів)	514
Посилай на село газети і книги! (Лист до піонерів)	518
«Смене»	521
Передмова до книги «Комуністичне виховання зміни»	522
Допомагайте вчитися неписьменним і малописьменним (Лист до піонерів)	524
До кінця ліквідувати неписьменність і малописьменність	527
Про роботу з малюками (Лист до піонерів)	531
Про свідому дисципліну (Лист до піонерів і школярів)	534
Беріться, діти, скоріш за діло! (Лист до піонерів і школярів)	537
Найважливіша ділянка комсомольської роботи	540
Жовтень і діти	548
Про дружбу	553

Навчаючись, допомагайте вчитись іншим (Лист до піонерів і школярів)	558
Збулася мрія Ілліча	561
По-материнському піклуватися про піонерську організацію (З промови на нараді дружин командного і начальницького складу РСЧА)	564
Піклуватися про всебічний розвиток дітей	567
Про життя в таборах (Лист до піонерів)	573
Вожатому треба знати педагогіку	576
Ленін про комуністичну мораль	580
Лист до колгоспних дітей	585
До ленінських днів (Лист до піонерів Московського будинку піонерів)	588
Виховувати гідну зміну (З бесіди із завідуючими будинками і палацами піонерів)	592
Про виникнення піонерської організації (Лист до піонерів)	601
Піонер — друг і товариш усім дітям (Лист до піонерів)	603
Треба вчитися працювати головою і руками (Лист до піонерів)	605
Про дружбу дітей усіх національностей (Лист до піонерів)	609
Про зародження комсомолу	613
Знання потрібні в житті, як гвинтівка в бою (Лист до піонерів)	618
Палкий привіт радянському студентству	621
Треба берегти свій і чужий час (Лист до піонерів)	623

ПРИМІТКИ І ПОКАЖЧИКИ

Примітки	629
Предметно-тематичний покажчик	649
Покажчик імен	659

Переклав з першого видання
видавництва «Просвещение»
О. М. Іванченко

Надежда Константиновна Крупская

Педагогические сочинения
Том пятый
(на украинском языке)

Издательство «Радянська школа»
Государственного комитета Совета Министров
Украинской ССР по печати.

Редактор *Вінник І. А.*
Художній редактор *Грибова Г. І.*
Технічний редактор *Галкіна А. Г.*
Коректор *Безкровна К. С.*

Здано до набору 22/II 1964 р. Підписано до
друку 20/VII 1964 р. Папір 84×108¹/₃₂. Фіз. друк.
арк. 20,875+3 вкл., умовн. арк. 34,235+0,187,
видавн. арк. 32,36+0,1. Т. П.—1964 р., поз.—416.

Видавництво «Радянська школа»
Державного комітету Ради Міністрів
Української РСР по пресі,
Київ, вул. Юрія Коцюбинського, 5.
Видавн. № 15941. Тираж 2550. Ціна 1 крб. 40 коп.

Зам. № 4-91. Книжкова фабрика ім. Фрунзе
Державного комітету Ради Міністрів
Української РСР по пресі,
Харків, Донець-Захаржевська, 6/8,

Кр. 5/10 м.

« РАДНИЧКА ШКОЛА »
1993